

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧.	૩૨	૪૨	જીવનમાં મોટી સાધના કઈ ?	૧
૨.	૩૨	૪૩	ધ્યાન નહિ, શુભધ્યાનનો અભ્યાસ રાખો	૪
૩.	૩૨	૪૪	ઉન્નતિનો એક ઉપાય;...	૭
૪.	૩૨	૪૫-૪૬	જિનમતની અવગણના ક્યાં ક્યાં ? (લે.૧-૨)	૯-૧૪
૬.	૩૨	૪૮	સંસારયાત્રા કેમ લાંબી થાય ?	૧૪
૭.	૩૩	૨	સદ્ધર્મ પરાંગમુખની દુર્દશા	૧૭
૮.	૩૩	૩	બહારમાં હોય એ ઘરમાં ન હોય	૨૦
૯.	૩૩	૪-૭	જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન... (લે.૧-૪)	૨૩-૩૭
૧૩.	૩૩	૧૭-૧૯	ઈષ્ટફળસિદ્ધિનો શાસ્ત્રીય અર્થ (લે.૫-૭)	૩૭-૪૮
૧૬.	૩૩	૮-૯	નવકાર તથા ક્રિયામાં મન... (લે.૧-૨)	૪૮-૫૩
૧૮.	૩૩	૧૦-૧૧	ધર્મ શા માટે કરવાનો ?... (લે.૧-૨)	૫૪-૬૦
૨૦.	૩૩	૧૨	તું તારું સંભાળ	૬૦
૨૧.	૩૩	૧૩,૨૧	ભૂલતાં શીખો (લે.૧-૨)	૬૩-૬૯
૨૩.	૩૩	૨૨	આજનાં રોદણાં મિટાવવાની ચાવી	૬૯
૨૪.	૩૩	૨૪	ભવનિર્વેદ પહેલો કેમ માગ્યો ?	૭૨
૨૫.	૩૩	૨૫-૨૬	જીવન પરલોકપ્રધાન જીવો (લે.૧-૨)	૭૫-૮૨
૨૭.	૩૩	૨૭	‘ભવનિર્વેદો’માં શું માંગવાનું (લે.૧)	૮૨
૨૮.	૩૩	૨૮	ભવનિર્વેદમાં ૪ માગણી... (લે.૨)	૮૫
૨૯.	૩૩	૩૦/૩૧	ભવનિર્વેદમાં ૪ માગણી... (લે.૩)	૮૮
૩૦.	૩૩	૩૩	ભવનિર્વેદમાં ૪ માગણી... (લે.૪)	૯૦
૩૧.	૩૩	૨૯	આંબા ભયંકર ? કેટલા ભયંકર ?	૯૪
૩૨.	૩૩	૩૨	સ્પેશિયલ પરવાનો	૯૬
૩૩.	૩૩	૩૪/૩૫	જીવન દૂધની મલાઈ : સૌમ્ય દિલ	૯૯
૩૪.	૩૩	૩૬	સદ્વિચારની ચાવી	૧૦૧
૩૫.	૩૩	૩૭	કાળલબ્ધિ અને ભાવલબ્ધિ	૧૦૪
૩૬.	૩૩	૩૮	મુંઝાતાને અનેરું આશ્વાસન	૧૦૬
૩૭.	૩૩	૩૯/૪૦	વીતરાગ અને મોક્ષના બે અનન્ય સાધન	૧૦૯
૩૮.	૩૩	૪૧/૪૨	પ્રભુનાં વાત્સલ્યમાં કેટલા તત્ત્વ ?	૧૧૨
૩૯.	૩૩	૪૩	ઉચિત-આદર : અનુચિત ત્યાગ	૧૧૪

(G)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૪૦.	૩૩	૪૪	ભવવાસનું દુઃખ (લે.૧)	૧૧૭
૪૧.	૩૩	૪૫	દુઃખરૂપ ભવવાસનો ઉચ્છેદ... (લે.૨)	૧૨૦
૪૨.	૩૩	૪૬	જાપ કરતાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વ	૧૨૩
૪૩.	૩૩	૪૭	માનવમન એ મહામૂડી...	૧૨૫
૪૪.	૩૩	૪૮	બાહુબલ મુનિને ભગવાને મોડા કેમ બુઝવ્યા	૧૨૮
૪૫.	૩૪	૫	સદ્વિચારમાં કુવિચાર	૧૩૧
૪૬.	૩૪	૬	સર્વ અસમાધિનું એક ઔષધ અરિહંત	૧૩૪
૪૭.	૩૪	૭	વાચાલતામાં કેટલાં નુકસાન ?	૧૩૬
૪૮.	૩૪	૮-૯	બળનો વિચાર મનને મસ્ત...(લે.૧-૨)	૧૩૮-૧૪૪
૫૦.	૩૪	૧૦	મનને સુધારવા માટે ધર્મસાધના...	૧૪૪
૫૧.	૩૪	૧૧	સ્વાભરક્ષા માટે અસત્ નિમિત્તોથી દૂર રહો	૧૪૬
૫૨.	૩૪	૧૨	પ્રભુદર્શનમાં શું શું ચિંતવવું ?	૧૪૯
૫૩.	૩૪	૧૩	યોગિજન ભક્તિ : ઉપદ્રવ નિવારણ (લે.૧)	૧૫૧
૫૪.	૩૪	૧૪-૧૫	અસત્ પકડ ભૂંડી : એક... (લે.૧-૨)	૧૫૫-૧૬૦
૫૬.	૩૪	૧૬	પીડા કેમ ભૂલાય ?	૧૬૦
૫૭.	૩૪	૧૭	ધર્મ પોતાનો ? કે સંસાર પોતાનો ?	૧૬૪
૫૮.	૩૪	૧૮	પાપાશ્રવો પર નફરત તારણહાર	૧૬૬
૫૯.	૩૪	૧૯	પુણ્યના ઉદયે ધર્મ ? કે પુણ્ય ખુટ્યે ?	૧૭૦
૬૦.	૩૪	૨૦	બોધજળની પાતાળસેર તત્ત્વશૂશ્રૂષા	૧૭૨
૬૧.	૩૪	૨૩	કસોટીમાં ધર્મસ્થિરતા શી રીતે રહે ?	૧૭૪
૬૨.	૩૪	૨૪	લાલચ આપીને ધર્મ કરાવાય ?	૧૭૭
૬૩.	૩૪	૨૫	વિષયભોગ એ વેઠ ૪ કારણે :...	૧૮૧
૬૪.	૩૪	૨૬	કુમારપાળની પૂર્વભવે પુષ્પપૂજામાં રહસ્ય	૧૮૪
૬૫.	૩૪	૨૭	કળિકાળ જીવોને દુર્ગતિપ્રેરક કેમ બને છે ?	૧૮૭
૬૬.	૩૪	૨૮	મોક્ષના ૧૧ ઉપાય : ૫૦૦ ચોરોની દીક્ષા	૧૮૯
૬૭.	૩૪	૨૯	મુમુક્ષુનો પત્નીને ભવ્ય ઉપદેશ	૧૯૨
૬૮.	૩૪	૩૦	પડેલા શી રીતે ઉચકાયા ?	૧૯૫
૬૯.	૩૪	૩૧	કરુણા-રસ-ભંડાર	૧૯૭
૭૦.	૩૪	૩૨	આડે હાથે પુણ્ય : આડે હાથે પાપ	૨૦૦
૭૧.	૩૪	૩૩	આપણી કઈ સાધના ચડતે પરિણામે ?	૨૦૨
૭૨.	૩૪	૩૪	રસની આસક્તિ છોડવા દૃષ્ટાન્ત : પુત્રો...	૨૦૫

(H)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૭૩.	૩૪	૩૫	આપણે કઈ સાધનાને પાયારૂપ સાધીએ છીએ ?	૨૦૭
૭૪.	૩૪	૩૬	માનવજન્મ સમ્યગ્દર્શન માટે	૨૧૧
૭૫.	૩૪	૩૭	શીલ સમું વ્રત કો નહિ	૨૧૪
૭૬.	૩૪	૩૮	ઉન્નતિની ચાવી : દિલ ફોરું રાખો	૨૧૭
૭૭.	૩૪	૩૯	રોગીને વૈદ્ય = પાપીને ગુરુ	૨૨૦
૭૮.	૩૪	૪૦	બંધનથી છુટવા નવી ક્ષિતિજ પર નજર રાખો	૨૨૨
૭૯.	૩૪	૪૧	અહંત્વ ઓગાળો : અરિહંત આગળ રું-રું	૨૨૫
૮૦.	૩૪	૪૨	અક્ષયતૃતીયાની અનુમોદના	૨૨૮
૮૧.	૩૪	૪૩-૪૪	કષાયત્યાગ માટે ભવ્ય વિચારણા (લે.૧-૨)	૨૩૧-૨૩૮
૮૩.	૩૪	૪૫	જમાલિની વૈરાગ્યવાણી	૨૩૯
૮૪.	૩૪	૪૬	ષડવિદ્ય બાહ્ય તપનું ઊંચું મહત્ત્વ	૨૪૩
૮૫.	૩૪	૪૭	આત્મવિચાર ક્યાં છે ? : 'તું તારું જો	૨૪૫
૮૬.	૩૪	૪૮	સેવા ન કરો એ ગુન્હો : સેવાનો લાભ	૨૪૮
૮૭.	૩૫	૨	જિનશાસનની કેટલીક વડાઈઓ	૨૫૦
૮૮.	૩૫	૩	પીડા ભૂલવાનો ઉપાય	૨૫૨
૮૯.	૩૫	૪	દ્વિવિધ શુભ આલંબનનો મહિમા	૨૫૫
૯૦.	૩૫	૫	ઉચ્ચ પુણ્ય અને પ્રબળ પાપક્ષય માટે...	૨૫૮
૯૧.	૩૫	૬	ખોટા કે આડાઅવળા વિચારો કેમ અટકે ?	૨૬૦
૯૨.	૩૫	૭	સમ્યગ્દર્શનનો એક ઉપાય	૨૬૩
૯૩.	૩૫	૮	દેવવંદન એ અરિહંતને વંદના છે,...	૨૬૪
૯૪.	૩૫	૯	મરણાન્ત અત્યંત વેદનામાં કોમળ પરિણામ	૨૬૮
૯૫.	૩૫	૧૦-૧૧	વેયાવચ્ચગરાણં સૂત્રનો ભાવ (લે.૧-૨)	૨૭૧-૨૭૬
૯૭.	૩૫	૧૨-૧૩	બ્રહ્મચર્ય માટેના કેટલાક ચિંતનો (લે.૧-૨)	૨૭૭-૨૮૨
૯૯.	૩૫	૧૪	બ્રહ્મચર્ય-પાલનના ઉપાય (લે.૩)	૨૮૨
૧૦૦.	૩૫	૧૫	રોજિંદુ શ્રેષ્ઠ દાન	૨૮૫
૧૦૧.	૩૫	૧૬-૧૮	ક્રિયાઓમાં સુધારવા જેવું (લે.૧-૩)	૨૮૭-૨૯૫
૧૦૪.	૩૫	૧૯	સાવ નિરાશ થઈ ગયેલા માટે	૨૯૫
૧૦૫.	૩૫	૨૦/૨૧	આત્મામાં ગુણ ટકાવવાનાં ૭ સાધન	૨૯૭
૧૦૬.	૩૫	૨૨/૨૩	મૈત્રીનું લહાણું એ મહાઉન્નતિનું વહાણું	૩૦૧
૧૦૭.	૩૫	૨૪	'ગુણખજાનાથી શ્રીમંતાઈ ને સમકિતથી પાત્રતા ?	૩૦૪
૧૦૮.	૩૫	૨૭	ધર્મતેજ વધારો : મોહનું તેજ ઘટાડો	૩૦૬

૧ જીવનમાં મોટી સાધના કર્ય ?

આજે દુનિયામાં ધ્યાન અને યોગની વાતો બહુ થાય છે. ત્યાં માણસને એનો નાદ લાગી જાય છે. ઘડી કોઈ જાપ-ધ્યાન લઈને બેસવાનું મન થાય છે, બેસતો થાય છે, એમાં વળી કંઈક સ્વપ્ન આવ્યું કે કલ્પિત પ્રકાશ કે ચમત્કાર બન્યા જેવું લાગ્યું, એટલે પછી સંતોષ વાળવાનું મન થાય છે કે ‘હાશ ! હવે આપણને ધ્યાન ફળ્યું ! માર્ગ જડ્યો, યોગીનો રાહ મળી ગયો. મન ઠેકાણે આવી ગયું. આ પેલા બહુ ક્રિયાકાંડ કરનારા જુઓને, એમના એમાં મન ક્યાં ઠેકાણે રહે છે ? વેદિયાની જેમ ગતાનુગતિક ચાલે છે. આપણને જાપમાં ધ્યાનમાં મન બરાબર લાગે છે...’ આમ ક્રિયાકાંડી પર અભાવ, ને જાતના માનેલા ધ્યાન-યોગ પર સંતોષ થઈ આવે છે. તીર્થંકર દેવે ફરમાવેલ ક્રિયા કરનારા પર આવો અભાવ એ કેવી દુર્દશા ! પરંતુ ખરું તો એ નથી જોવાતું કે ‘૦ા કલાકના, ધ્યાન-જાપ સિવાય બાકી આખા દિવસમાં આર્તધ્યાન કેટલાં ચાલે છે ? એ જાપ-ધ્યાનમાં ય કદાચ એમ રહેતું હશે કે ‘ચાલો ઘરનું કુટુંબનું દુકાન-ઘંઘા-વેપારનું સરખું કરી રાખ્યું છે એટલે ફિક્કર નથી.’ એમ જાપ ધ્યાન વખતે ય દુન્યવી ઈષ્ટની નિરાંત બેઠી હોય, અર્થાત્ પાપની અનુમોદના હોય, મન એથી મસ્ત હોય, તો ત્યાંય આર્તધ્યાન ક્યાં છૂટે એમ છે ?

સંભવ છે પેલા ક્રિયાકાંડવાળાને આર્તધ્યાનના અનુભવ કાંઈક ઓછા હોય; કેમકે એ ક્રિયાકાંડ પાછળ ધર્મની જે શ્રદ્ધા કામ કરતી હોય છે, એ આર્તધ્યાનનો ભય લગાડે છે. તેથી એ આર્તધ્યાનના પ્રસંગમાં મન વાળી લે છે કે, - ‘ઈષ્ટ અનિષ્ટની નાની નાની બાબતોમાં શા બહુ લેખાં માંડવા ? જેવું હોય તે ચાલે. એમ, સહેજે રોગ-પીડા આવી તો એની બહુ ચિંતા શી કરવી ? એ તો શરીર છે તે સહેજે આઘું પાછું ય થાય...આમ ધર્મશ્રદ્ધાના બળ પર મન વાળી લેવાય. મનનું સમાધાન કરી લેવાય, એટલે આર્તધ્યાન એટલું જોરમાં ને વાતવાતમાં ન ચાલે.

પ્ર.- તો શું જાપ-ધ્યાન-યોગવાળો આમ મન ન વાળી શકે ?

ઉ.- વાળી શકે, પણ પેલા જેવી એવી ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો વાળી શકે ને ? અને જો એ શાસ્ત્રશ્રદ્ધા હોય તો શાસ્ત્રે કહેલા ક્રિયાકાંડ પર સૂગ કરે ? અભાવ કરે ? ક્રિયાકાંડ આચારમાર્ગ પર અભાવ થાય છે એ સૂચવે છે કે શાસ્ત્રે બતાવેલ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૧

આચારમાર્ગ કે જેના પર આજસુધી શાસન ચાલ્યું આવ્યું છે ને ધર્મ ટકી રહ્યો છે, એના પર શ્રદ્ધા નથી.

શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયાકાંડ-આચારમાર્ગ પર શ્રદ્ધા નહિ એટલે એને કહેનારા શાસ્ત્ર ઉપર શ્રદ્ધા ક્યાં રહી ?

જો શાસ્ત્રશ્રદ્ધા નહિ, તો પછી શાસ્ત્રે પાયામાં જે આર્તધ્યાનથી બચવા માટે આર્તધ્યાનનાં સ્વરૂપ ઓળખાવ્યાં એના પર લક્ષ રાખવાનું ય ક્યાં રહે ? ને એથી બચવાનો પ્રયત્ન પણ શે થાય ? લક્ષ રાખ્યું માત્ર જાપ-ધ્યાન લઈ બેસવાનું, પછી બીજી બાજુ આર્તધ્યાન ગમે તેટલા ચાલે એ તરફ દૃષ્ટિ જ નહિ, ભય જ નહિ, તે શું કામ એ ઓછાં કરવાનું સંભાળે ?

એ તો જે આર્તધ્યાનનાં સ્વરૂપને સારી રીતે ઓળખે ને લક્ષમાં રાખે, એને એમ થાય કે ‘અરે ! આ ડગલે-પગલે આર્તધ્યાન કરી કરી આ ઊંચો ભવ કાં બગાડું ? શું તુચ્છ જડની બાબતોમાં આર્તધ્યાન કરી કરી કિંમતી માનવભવ બગાડવાનો ? આમાં મારું પરભવે શું થાય ?’ એમ ભય લાગે.

જાપ ધ્યાનથી ભવ સુધારવાનાં લક્ષ કરતાં અશુભ આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનથી ભવને ન બગાડવાનું લક્ષ વધારે રાખવું પહેલું જરૂરી છે.

ધર્મથી આર્તધ્યાનની માફી ન મળે :-

જુઓ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે નમસ્કારમંત્રનો જાપ કરાય; તેમજ બીજી દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના કરાય; એમાં મારું ધ્યાન લાગે. શુભ ધ્યાનનો લાભ મળે. પરંતુ એટલેથી નિરાંત નથી વાળવાની, કિન્તુ બાકીના સમયમાં આર્તધ્યાન ન થાય એ પણ ખૂબ જરૂરી છે. નહિતર પેલા શુભયોગ-શુભધ્યાનનું પુણ્ય તો મળશે, પરંતુ સાથે આ આર્તધ્યાનથી પાપ પણ ઊભાં થવાનાં, એટલે જો દિવસ-રાત આર્તધ્યાનમાં પોટલાં, તો પાપનાં પણ પોટલાં જ બાંધવાનાં. ત્યાં છુટક ધર્મક્રિયાથી બચાવ નહિ મળે કે ‘તુ ધર્મ કરે છે ને ? માટે આ તારાં આર્તધ્યાનમાં માફ. એથી તને અશુભ કર્મ નહિ બંધાય.’ ના, આવી માફી ન મળે.

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવ પહેલા ભવમાં મરુભૂતિનો દાખલો યાદ છે ને ? જીવનમાં વરસો ધર્મ સાધેલો, ધર્મધ્યાન શુભધ્યાન રાખેલા, પરંતુ અંતે ભાઈ કમઠ તરફથી પત્થરની શિલાનો મરુભૂતિના પોતાના મસ્તકે ઘા થતાં એની મરણાંત પીડામાં આર્તધ્યાન આવ્યું. તો એ એને તિર્યગતિમાં હાથીના ભવમાં ઉતારી દેનારું બન્યું !

એટલે ડહાપણ આ રાખવાનું; છે કે ધર્મ જરૂર કરવાનો; પણ બને તેટલા આર્તધ્યાનથી બચીયે, એ સાથે સાવધાની જોઈએ.

૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

ધર્મ સાચો આ ફળ્યો, કે એ આપણને આર્તધ્યાનથી બચાવે જીવનમાં ધર્મ મળ્યાની ને ધર્મ કર્યાની સુવાસ રહેવી જોઈએ. ધર્મની સુવાસ આ, કે ધર્મ સિવાયના કાળમાં આર્તધ્યાનથી બચવાનું ખાસ કરીએ.

આર્તધ્યાનથી બચવા માટે.

(૧) આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ બરાબર ખ્યાલમાં રહ્યા કરવું જોઈએ અને

(૨) આર્તધ્યાનનાં ફળની ભડક રહ્યા કરવી જોઈએ.

આર્તધ્યાનનું સ્વરૂપ :-

(૧) આર્તધ્યાનનાં સ્વરૂપમાં સંક્ષેપમાં આ કે, દુન્યવી ઈષ્ટ અનિષ્ટ ગમતા-અણગમતા પર મનની ચોટ રહે, અર્થાત્ ‘ઈષ્ટ કેમ મળે, મળેલુ ટકે, જાય નહિ, પૂર્વે મળ્યું હતું તો કેવું સારું હતું ! મળશે ત્યારે કેવી મજા રહેશે ! ઈષ્ટ મળ્યામાં બાદશાહી છે, નહિતર ઈષ્ટ ન મળે તો જીવન જીવ્યાની કિંમત શી ?...’ એમ ‘અનિષ્ટ અણગમતું ક્યાં આવી પડ્યું ? એ જાય તો સારું. ફરીથી ન આવે તો સારું, પૂર્વે આવેલું ત્યારે હેરાન હેરાન થઈ ગયેલા. ભવિષ્યમાં આવશે તો બાર વાગી જશે !...’ વગેરે વગેરે વર્તમાનના કે ભૂતકાળના યા ભવિષ્ય કાળના ઈષ્ટ-અનિષ્ટ અંગે ગમતા-અણગમતા અંગેના રાજીપા નારાજીના વિચારમાં મન તન્મય બની જાય એ આર્તધ્યાન.

જીવને ઈષ્ટ અનિષ્ટ કેટલાં ? :-

ત્યારે જોવાનું આ છે કે જીવને દુન્યવી ગમતી અણગમતી બાબતો કેટલી છે ? અપરંપાર. ‘દુન્યવી’ એટલે ઈન્દ્રિયોને પસંદ-નાપસંદ અથવા મનને મસ્ત કે દુઃખિત કરનારી ચીજ વસ્તુ યા કોઈ બાબત. આની સંખ્યાનું માપ નથી.

દા.ત. દાંત ખોતરવા તણખલાની સળી જોઈએ છે, તે જરાક સારી કડક મળે. સોય જેવી બહુ અણિયારી નહિ, કે વિશેષ જાડી નહિ, એવી મનગમતી મળે, એ સ્પર્શનેન્દ્રિયને પસંદ. એથી ઊલટી મળે એ નાપસંદ-એના પર મન લાગી જાય, સરસ મળી ત્યારે આલ્લાદ, યા અપસંદ મળે નાખુશી થાય. એવું મન ચોંટી જાય, મનનું ધ્યાન લાવે, એ આર્તધ્યાન.

આ પરથી જીવનમાં તપાસવા જેવું છે કે ઈષ્ટ અનિષ્ટ બાબતો કેટલી ? અને એના અંગે આર્તધ્યાન કેટલી કેટલી વાર ? મન એમાં ક્ષણભર પણ તન્મય થાય, ચોંટે, એ આર્તધ્યાન છે. મનની એમાં અર્તિ છે. પીડા છે. પછી ભલે મનગમતી બાબતમાં મન હાશ કરે કે, ‘ઠીક બની હવે બરાબર ચાલે તો સારું,’ તો ય તેમા મનની ગુલામી છે, ગણિયાપણું છે, શૈથિલ્ય માંદાપણું છે, એ અર્તિ.

મનની પરવશતા એ અર્તિ જ કહેવાય, માટે એ અંગેનું ધ્યાન એ આર્તધ્યાન થયું ગણાય.

જેવું ઈષ્ટ-અનિષ્ટ અંગે આર્તધ્યાન, એવું રોગ-વેદના તકલીફ અંગે પણ આર્તધ્યાન હોય છે. એના જ વિચાર, વૈદ્ય-ડાક્ટરના ને દવા-ઉપચારના વિચાર, અનુપાનના, પરેજીના...વગેરે વિચાર મનને પકડી લે, એ આર્તધ્યાન. એમ રોગ-વેદના તકલીફમાં હાયવોયમાં મન લાગી જાય, ‘અરેરે ! હાય ! કેટલી બધી પીડા ? ક્યાં આ આવી ? મને ને આ ? હું નિયમિત ચાલનારો, ને મને ટી.બી. ? કેન્સર ?...’ એવી હાયવોયમાં મન પડે ત્યાં આર્તધ્યાન લાગે.

આ જગતના જીવનમાં આર્તધ્યાન ક્યાં લેવા જવું પડે એમ છે ? ડગલે ને પગલે ઈષ્ટ, અનિષ્ટ, રોગ-તકલીફ આદિની પીડાની બાબતો ખડી જ હોય છે, ત્યાં મન એની ગડમથલમાં ક્ષણવાર પણ પડે કે લાગ્યું આર્તધ્યાન એવી પાર વિનાની બાબતો ! અને તે નિમિત્તે પાર વિનાના આર્તધ્યાન ! માટે જીવનમાં મોટી સાધના આ કે ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાનનાં ખૂબ પાલન અને પૂર્વ પુરુષોના ચરિત્રોના ખૂબ વાંચનથી આર્તધ્યાનને શક્ય એટલું અટકાવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૪૩, તા. ૧૪-૭-૧૯૮૪

૨) ધ્યાન નહિ, શુભધ્યાનનો અભ્યાસ રાખો

જૈન શાસનમાં ધ્યાનનું મહત્ત્વ છે, પરંતુ મુખ્યત્વે અશુભ આર્ત-રોદ્ર ધ્યાન અટકાવી શુભ ધર્મ ધ્યાન ચલાવવાનું મહત્ત્વ છે, અર્થાત્ અશુભધ્યાન પહેલાં અટકાવો, અને શુભ ધર્મધ્યાન બને તેટલું હૈયામાં પ્રવર્તવા દો.

શુભ ધ્યાન માટે પહેલું આ જરૂરી છે કે, - પાપોની બળતરા જોઈએ. આ બળતરા છે ? અનંતા ભૂતકાળમાં ચારિત્ર જેવા ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ અનંતીવાર સાધ્યા, એમાં ધ્યાન પણ ક્યાં ઓછા કરેલા ? પરંતુ વિષયાસક્તિ-પાપની બળતરા નહોતી; તેથી એ સાધના ને એ ધ્યાન બધાં જ નિષ્ફળ ગયા, આત્માનો લેશ પણ ઉદ્ધાર ન થયો. એ ચારિત્રમાં દેખીતો વિષયત્યાગ હતો, પણ સરવાળે ઊંચા દેવતાઈ વિષયો કે માનસન્મારૂપ વિષય જોઈતા હતા. દિલના ઊંડાણમાં એની આસક્તિ હતી. તેથી ધ્યાનનો ચાળો માત્ર થયો, પણ ખરેખર શુભધ્યાન નહિ. તો પછી અહીં પણ એકલા ધ્યાનની પસંદગી પાછળ રહેલા પાપપ્રેમ આદિ દિલના મલિન

ભાવ છતાં શુભધ્યાન શાનું ?

શુભ ધ્યાન લગાડવા માટે (૧) અશ્રદ્ધા (૨) આર્તધ્યાન અને (૩) મિથ્યાત્વ હટાવવાની જરૂર છે.

અશ્રદ્ધા, આર્તધ્યાન અને મિથ્યાત્વ કેમ હટે ? :-

(૧) અશ્રદ્ધાને હટાવવા માટે પૂર્ણ જિનવચન-રાગ જોઈએ,

(૨) આર્તધ્યાન મિટાવવા માટે (i) દાન, શીલ, તપ, ભાવના ધર્મ, (ii) ધર્મક્રિયાના કાયકષ્ટ, અને (iii) વેપાર આદિમાં ખૂબ પરિમિતતા, આ ત્રણ, તથા ચોથી વસ્તુ (iv) કષાયોના આવેશની અટકાયત જોઈએ. તથા,

(૩) મિથ્યાત્વ હટાવવા માટે આ ચોક્કસ માનવું જોઈએ કે (i) આ ચારેય શુભ-સાધનાઓ વિના ન જ ચાલે. (ii) સાધનાઓના વિરોધી ધનપ્રેમ, વિષયરાગ, નિરંકુશ ખાનપાન, અને અશુભ સંકલ્પ વિકલ્પો તથા વિકથા કુથલીઓ; તેમજ જગતનું બહુ જોવાના રસથી ડાફોળિયા, અને જ્યાં ત્યાં આંખ નાખવી, વગેરે ગોઝારા છે, અકર્તવ્ય છે. તેમજ (iii) કાયાની સુખશીલતા, વેપાર આદિમાં રમણતા, અને કામ ક્રોધ લોભાદિ કષાયોના આવેશ, એ મહાઆત્મઘાતક છે, એવી દૃઢ માન્યતા જોઈએ.

પૂર્ણ જિનવચન-રાગ છે એટલે જિનવચને કહેલું ‘એકલું ધ્યાન નહિ પણ એ પહેલાં (૧) દાનાદિ ધર્મ, (૨) સામાયિક જિનભક્તિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય. આદિ ધર્મક્રિયા, (૩) વેપારાદિથી નિવૃત્તિ, તથા (૪) ક્ષમાદિ ગુણો અત્યંત જરૂરી છે,’ એમ લાગશે. જિનવચન-રાગથી આ બધા ઉપર પણ અનહદ રાગ રહેશે પછી મનને એમ નહિ આવે કે ‘આ બધાની શી મહત્તા છે ? મહત્તા ધ્યાનની છે. માટે આપણે ધ્યાન કરો.’ ના, આ વિચાર તો જિનવચનની અશ્રદ્ધાના ઘરનો છે. એટલે એવી અશ્રદ્ધા કેમ કરાય ? જો ‘ધ્યાન એ તારક છે.’ એવી ખબર જિનવચનથી પડી એટલે જ ધ્યાન કરવાનું મન થાય છે, તો પછી ‘જિનવચનનું કહેલું એક માન્ય, અને બીજું માન્ય નહિ, એવું કેમ કરાય ?

એટલે, પહેલું શુભધ્યાન તો આ જ વારંવાર કરવું જોઈએ કે ‘અહો ! કેવા અનંત કલ્યાણકર જિનવચન ! કેવાં અનંતજીવોને અભયદાન-દેવરાવનારા જિનવચન ! કેવા અનંતા જીવોના ઉદ્ધારક જિનવચન ! જિનેશ્વર અરિહંત તીર્થંકર પણ બન્યા એ જેના આધારે એ જિનવચન ! કેટલા બધા ઊંચા મહત્ત્વનાં ! આમ માનવને મહામાનવ મહાત્મા-માનવ યાવત્ લોકોત્તર પુરુષ બનાવનારાં કેવાં ચમત્કારિક જિનવચન !’ જિનવચને એ અનંત કલ્યાણ સધાવ્યા. અનંતા જીવોને અભયદાન દેવાવ્યા. અનંતાના ઉદ્ધાર કર્યા, અને લોકોત્તર પુરુષ પરમાત્મા બનાવ્યા,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૫

એ બધું જિનવચને એકલું ધ્યાન કરાવીને નહિ, પણ ભરચક દાનાદિ ધર્મ, ધર્મક્રિયાઓ, વેપારાદિ ત્યાગપૂર્વક આત્મગવેષણા અને ક્ષમાદિ ગુણસાધના કરાવીને કર્યું.

મહાવીર પ્રભુએ શું શું સાધ્યું ? :-

જુઓને પ્રભુ શ્રી મહાવીર ભગવાને છેલ્લા ભવમાં પણ આ બધું ક્યાં ઓછું સાધ્યું છે ? નહિતર એમને ઘરમાં બેસી રહી અમનચમન ઉડાવતાં અને વૈભવાદિમાં મહાલતાં ધ્યાન કરવાનું નહોતું આવડતું ? તો કેમ એમ ન કર્યું ? અને (i) વર્ષા-દાનરૂપ મહાદાન, (ii) ભીષ્મ મહાવ્રતરૂપી મહાશીલ, એમાં વળી (iii) ૧૨૥ વર્ષમાં ૧૧૧૧ વર્ષ જેટલા ચોવિહાર ઉપવાસનાં મહાતપ, ને (iv) ઘોર પરિસહ ઉપસર્ગોમાં પણ તત્ત્વચિંતનરૂપી મહાભાવનાના અર્થાત્ ચારે પ્રકારના ઉચ્ચ દાનાદિ ધર્મ કેમ સાધ્યા ?

રોજ લગભગ એકવીસ કલાક ખડા ખડા કાઉસ્સગ્ગ મહાધર્મક્રિયા કેમ કરતા ?

ચારિત્રજીવનમાંય બીજા સાથે વાતચીત સરખી નહિ. એવી બાહ્યભાવથી નિવૃત્તિ કેમ લીધી ? એમ ઘોર ચામડાતોડ ઉપસર્ગો કરનારા ઉપર પણ મહાક્ષમા, મહાકરુણા, મહાનિરભિમાનિતા, એક વસ્ત્રનો ય સંગ્રહ નહિ એવી મહાનિર્લોભિતા, શરીર ચળ આવ્યે ખણવાનું ય નહીં એવા મહાસંયમ, ઈન્દ્રાણીઓ સામ મટકુંય નહીં ને એનો મનમાં વિચાર સરખો નહીં એવું મહાબ્રહ્મચર્ય, આ બધું પ્રભુએ કેમ સાધ્યું ?

ખાધેપીધ્યે દિવાળી, દુશ્મનને ડામ, અને શરીરે સુખશીલતા રાખી પ્રભુએ કેમ ન પતાવ્યું ?

પ્રભુએ બધી સાધનાઓ કરી એ સૂચવે છે કે બધાની જરૂર છે. એકલા ધ્યાનથી ન પતે. તો ‘આ બધું ઉપદેશનારાં જિનવચન જગતમાં કેવાં અનન્ય અને સર્વતોમુખી દૃષ્ટિવાળાં વચનરત્ન !’- આ શ્રદ્ધા પહેલી જોઈએ.

આ શ્રદ્ધા હોય, અને વારંવાર જિનવચનનાં મહત્ત્વનું તન્મય ચિંતન થાય, એ ધર્મધ્યાનનો પહેલો પ્રકાર જિનાજ્ઞાની આરાધના તરફ લઈ જાય છે. તો પછી મનમાન્યા એકલા ધ્યાન કરતાં આ શ્રદ્ધાયુક્ત જિનવચનનું ધ્યાન શું ખોટું ?

આમ છતાં એટલું ખ્યાલમાં રહે કે શુભ ધ્યાન માટે જીવનમાં આર્તધ્યાનથી બહુ બચવાની જરૂર છે. નહિતર મનમાં આર્તધ્યાન આવતાં શુભ ધ્યાન ઊભું નહિ રહે. આર્તધ્યાનથી બચવા માટે આર્તધ્યાનને લાવનારા, પૂર્વે કલ્યા તે અનહદ ધનરાગ, વિષયરાગ, નિરંકુશ ખાનપાન, કાયાની સુખશીલતા વેપારાદિની રમણતા વગેરે પર કાપ મૂકવાની જરૂર છે. નહિતર જો એ બધા નિરંકુશ સલામત, તો આર્તધ્યાન રહેવાનાં. કેમકે આર્તધ્યાન એ બધી પીડાનું જ ધ્યાન છે. ત્યારે આર્તધ્યાનનાં

૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

એ કારણોથી બચવા માટે ધનત્યાગ-વિષયત્યાગ અર્થાત્ દાન અને શીલ-વ્રત-નિયમો તથા સંયમ, એમ વિવિધ તપ, ધર્મસાધનાની કાયકષ્ટિ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય-સામાયિકાદિમાં બહુ પ્રવૃત્તિ, બિનજરૂરી બોલવાનો પણ ત્યાગ કરી મૌન, એમ ક્ષમાદિ ગુણો વગેરે સાધતા રહેવાની જરૂર છે. નહિતર ધન વિષયાદિ સંસાર જ ચલાવે રાખ્યે આર્તધ્યાન ડગલે ને પગલે સુલભ થવાનું. તાત્પર્ય, શુભ ધ્યાન કરવું છે ? તો જિનવચન-રાગ ખૂબ કેળવો, આર્તધ્યાનથી બચો, આર્તધ્યાનનાં કારણોથી બચો. એ બચવા માટે દાનાદિ ધર્મ, ધર્મક્રિયાઓ, ક્ષમાદિ ગુણો વગેરે સાધતા રહો. એના પ્રતિપક્ષી ધનરાગ, વિષયરાગ, આરંભ-સમારંભ, કાયસુખશીલતા તથા કામ-ક્રોધાદિ કષાયોને અત્યંત હાનિકારક અને ત્યાજ્ય માનતા રહો, જેથી ‘દાનાદિ વિના ચાલે.’ એવું જરાય મનમાં ન આવે, બહેં એના વિના ન જ ચાલે એ વારંવાર મન આવ્યા કરે. આર્તધ્યાનથી બચાય તો જ આનું શુભધ્યાન મનમાં ચાલ્યા કરશે. યાદ રાખો, મન એક જ છે, ને એક વખતે એકજ કામ કરી શકે છે. એ હિસાબે જો મન આર્તધ્યાનમાં પરોવાયું, તો એ વખતે શુભ ધ્યાનમાં નહિ લાગી શકે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૪૪, તા. ૨૧-૭-૧૯૮૪

③ ઉન્નતિનો એક ઉપાય; કુદરતના સામે જુઓ

ઉન્નતિ સૌને ગમે છે. અવનતિ કોઈને ગમતી નથી. ઉન્નતિના ઉપાય યોજે છે. અવનતિ ટાળવા મહેનત કરે છે. પરંતુ ઉપાય-મહેનત માથે પડે છે. ઉન્નતિ મળતી નથી, અવનતિ ટળતી નથી. એમાં વળી અજ્ઞાન મૂઢ માણસ નાશવંત શરીરાદિની ઉન્નતિ વિચારશે ! પણ પોતાના અવિનાશી આત્માની ઉન્નતિનો વિચાર જ નથી કરતો !

અરે ! તન, ધન વગેરેની ઉન્નતિ ગમતી હોવા છતાં અને એના માટેના ઠમઠોક પ્રયત્ન હોવા છતાં માણસ એમાંય પાછો પડે છે, કાં તો મિંચા ઠેરના ઠેર ! અગર પાછા પડે છે ! ને પછી પસ્તાય છે. છતાં એ જોતાં નથી કે, ‘કેમ પસ્તાવો ? મારી જાતે જ મહેનત કરવા ગયો, મહેનત કરી, પછી પસ્તાવો શા માટે ?’

ત્યારે કહશો,- ‘ફળ ન આવે તો પસ્તાવો ન થાય ? ના, પસ્તાવામાં કારણ ફળનો અભાવ નથી, નિષ્ફળતા નથી, કિન્તુ એના બે કારણ છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૭

પસ્તાવાનું એક કારણ એ છે કે, એક તો આત્માની નિશ્ચિત ઉન્નતિ થાય એવું કરવાનો આ ઉત્તમ જનમ છે. એમાં એ ભૂલીને, એને અવગણીને, સંદિગ્ધ અને ભળતી ભૌતિક ઉન્નતિ કરવા ગયો. એટલે પસ્તાવો થાય છે. ભૌતિક ઉન્નતિ પુણ્યના હાથની વાત હતી, ને પુણ્ય દુબળું તેથી ધારેલી ઉન્નતિ થઈ નહિ. એટલે પસ્તાય છે. પરંતુ ખરી રીતે આત્મોન્નતિનો જ વિચાર અને મહેનત રાખી હોત તો જડની ઉન્નતિ થાઓ કે ન થાઓ. એની બહુ પરવા ન રાખત પછી એ જડની ઉન્નતિ ધાર્યા પ્રમાણે ન થઈ તો એનો પસ્તાવો શું કામ કરે ? દા.ત.

પૈસા કમાવવા માટે ગયા; ત્યાં જો એટલું જ લક્ષ રાખ્યું કે ‘મારે શ્રીમંત થવું છે, યા પૈસાથી દુનિયાની મોજ ઉડાવવી છે.’ તો પૈસા ગુમાવતાં પસ્તાવો ભારે રહેવાનો; પરંતુ જો પહેલેથી લક્ષ એ રાખ્યું કે, ‘પૈસા કમાઉં તો મારા રોટલાની ને કુટુંબના ભરણ-પોષણની ચિંતા ન રહે, તેથી સારી રીતે ભાવોલ્લાસથી ધર્મસાધના કરી શકું;’ તો પછી એવા મહા લોભના ધંધા જ ન કરે. એટલે એવી મોટી ખોટ આવવાનો સંભવેય ન રહે, તો ભારે પસ્તાવાનો અવસર જ ન આવે.

ત્યારે ધારો કે કમાણી રોટલા જેટલી ન થઈ, તો પણ જીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય નિરાંતે ધર્મસાધના કરવાનું છે. એટલે જીવન જ એવું ઓછા ખર્ચનું બનાવશે કે મુખ્ય લક્ષ્ય ધર્મસાધનાને બહુ વાંધો નહિ આવવા દે. ધર્મનું જ લક્ષ્ય છે એટલે પાપથી ડરનારો છે, અને પૂર્વના પુણ્ય-પાપ પર ભરોસાવાળો છે, તેથી જોશે કે ‘પૂર્વનું પુણ્ય દુબળું પડ્યું હોય તો પૈસા ધાર્યા ન મળે એ સહજ છે.’ પછી શું કામ પસ્તાવો આર્તધ્યાન વગેરે કરે ?

વાત આ છે, કે આત્માની ઉન્નતિ ધર્મથી છે. એના પર ખાસ લક્ષવાળો તન-ધનની એવી ચિંતા નથી કરતો, કે જેથી દુબળો પડતો જાય, ને એના પર આર્તધ્યાનનો ખડકલો ખડો કરે, તન-ધનની પાછળ પસ્તાવાનું કરે. ધારી ભૌતિક પ્રાપ્તિ ન થતાં પસ્તાવો થવામાં આ એક કારણ કે આત્માની ઉન્નતિનો વિચાર નથી રાખ્યો.

બીજું કારણ આ છે કે,

કુદરતના સામે નથી જોવું માટે પસ્તાવા છે.

તગડું શરીર માંદું પડે કે ઉંમરથી દુબળું પડે, એ કુદરતી છે. કુદરત સામે જુએ તો દેખાય છે કે ઊગેલો સૂર્ય-ચંદ્ર આથમે છે, સમુદ્રમાં ચઢેલી ભરતીમાં ઓટ આવે છે, પાંદડાઓથી ખચ ભરેલા ઝાડનાં પાન ખરી પડે છે. જીવમાત્રને જીવનની પાછળ મૃત્યુ આવે છે તો પછી મારે શ્રીમંતાઈમાં ઓટ આવે એ કુદરતી છે. મોટા ચક્રવર્તીના છ ખંડના રાજ્ય ઊપડી ગયા ! મોટા માંધાતા ઈન્દ્રોને ય દેવલોકમાંથી

૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

અવવું પડે છે ! બળવાનોનાં બળ ખત્મ થઈ ગયા ! બધું જ કુદરતી છે. તો મારે સંપત્તિ ગઈ, કે શરીર બિમાર પડી ગયું, અથવા અતિ પ્યારો સગો મરી ગયો... બધું જ કુદરતી છે; અને કુદરતી એટલે હોનહાર બનનારું એમાં અફસોસ શાનો કરવાનો ? અને અફસોસ કરીને વળે પણ શું ? જ્યાં કાંઈ વળવાનું નથી, કશું ઊપજવાનું નથી એવા અફસોસ ને પસ્તાવા કરવા એ નરી મુર્ખાઈ છે.

એટલે પસ્તાવાનું આ પણ એક કારણ છે કે પસ્તાવો-અફસોસી કરવાની નિષ્ફળતાનો વિચાર નથી રહેતો. ગમે તેટલો પસ્તાવો કરું અફસોસી કરું કે હાયવોય કરું એ બધું નિષ્ફળ જવાનું છે. એનાથી કાંઈ વળવાનું કે સુધરવાનું નથી; ને જાણીને નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ તો બુદ્ધિ હિન બુદ્ધ પાગલ માણસ કરે. મારે પાગલમાં ખપવું નથી તો પસ્તાવો નિષ્ફળ જવાનું ચોક્કસ જાણીને એવી પસ્તાવા વગેરેની નિષ્ફળ પ્રવૃત્તિ શા માટે કરું ?

આમ, જીવનમાં જો મુખ્ય વિચાર આત્માની ઉન્નતિનો રાખે, તો ભૌતિક વિષમતા-મુશ્કેલીમાં એવો પસ્તાવો નહિ થાય, બલકે એમાં પણ આત્માની ઉન્નતિની કોઈ પણ વિચારણા અને શક્ય એની પ્રવૃત્તિ કરશે.

એમજ, કદાચ થોડું ધ્યાન ભૌતિક ઉન્નતિ તરફ જતું હોય અને ધારી સિદ્ધિ નથી થતી કે ઊલટું પડે છે, ત્યાં જો કુદરતનો બોધપાઠ લે, તો પણ પસ્તાવો કરવાનું ન કરાય; અને મનને પસ્તાવા નહિ, અસમાધિ નહિ, એટલે ધર્મસાધના સ્વસ્થચિત્તે થશે એથી નિશ્ચિત આત્મોન્નતિ થશે. આમ કુદરતના સામે જોવાથી ઉન્નતિ થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૪૫, તા. ૨૮-૭-૧૯૮૪

૪) જિનમતની અવગણના ક્યાં ક્યાં ?

(લેખાંક-૧)

‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્રમાં બતાવેલાં આર્તધ્યાનનાં છેલ્લા ચાર લક્ષણો પૈકી ચોથું લક્ષણ આ છે કે આર્તધ્યાની જીવ જિનમતની અપેક્ષા વિનાનો હોય, પરવા રહિત હોય, ઉપેક્ષા કરનારો હોય, આ હોય તો સમજવું પડે કે, એ જીવ આર્તધ્યાનમાં સબડી રહ્યો છે.

જિનમતની અપેક્ષા એટલે કે

જિનેશ્વર ભગવાનનાં સિદ્ધાન્તને માથે ચડાવી એની વફાદારી હૈયે અંકિત

કરાય, અને પોતાના દરેક વ્યવહારમાં દરેક પ્રવૃત્તિમાં દરેક વર્તવિ, વાણી અને વિચારસુદ્ધામાં એ તકેદારી રાખાય, કે એ જૈન સિદ્ધાન્તની પરવા રહે, બેપરવાઈ ન આવે.

સુલસાની પરીક્ષા કરવા,- ‘એ સમ્યગ્દર્શનમાં કેવી નિશ્ચલ છે’ એમ પરીક્ષા કરવા,-અંબડ પરિત્રાજક સુલસાના ઘરે આવ્યો. સંન્યાસીના વેશમાં છે એટલે એને ઘરમાં પેસતો જોતાં જ સુલસાએ મોં ફેરવી નાંખ્યું. એ વિચારથી, કે ‘આ કુગુરુની સામે જોઉં તો રખે ને મારું સમ્યગ્દર્શન-રત્ન મેલું થાય તો ?’ જિનમત કહે છે કે, ‘શંકા, કાંક્ષા-કુલિંગીનો પરિચય, એ સમ્યગ્દર્શનના અતિચાર છે...તો એવા જિનમતના હિસાબે કુલિંગી-કુગુરુને સામે મોં આપવા જેટલો પણ પરિચય કેમ કરાય !’ આમ જિનમતની અપેક્ષા રાખી સામું ન જોયું; એટલે એ અંબડને લાગ્યું કે ‘આ બાઈ એના દેવ-ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધામાં પાકી છે.’ એવું પછી પણ અંબડે વિદ્યાશક્તિથી શહેરના દરવાજે કમશ: એકેક કુદેવનાં રૂપ કર્યાં. એને જોવા નગર ઊલટ્યું. પરંતુ જિનમતની અપેક્ષા-પરવા-ગરજવાળી સુલસા ન ગઈ. એટલે અંબડને એની શ્રદ્ધાની વિશેષ ખાતરી થઈ...

અહીં જો સુલસાએ આ જિનમતની અપેક્ષા રાખી, તો ચિત્ત એનું સ્વસ્થ રહ્યું; પરંતુ જો એવી જિનમતની અપેક્ષા ન રાખી હોત ને ઉપેક્ષા સેવી હોત, ને મનમાં એમ લાવી હોત કે ‘બલે ને જિનમતે આવાની સામે જોવાની ના પાડી, પણ જોઉં તો ખરી કે ‘એ કેવો છે,’ તો એમાં અસ્વસ્થતા-વિહ્વળતા થાત. આવી એક ઈન્દ્રિયવિષયને જોવાની વિહ્વળતામાં આર્તધ્યાન આવીને ઊભું રહેત...

અથવા કહો કે જો મનને આવી જિનમતે નિષેધ કરેલ વસ્તુને જોવાની આતુરતા-વિહ્વળતામાં આર્તધ્યાન સેવ્યું હોત, તો એનાં દિલમાં જિનમતની અપેક્ષા યાને માથે જિનમતનું બંધન રાખ્યું ન ગણાત. આમ જિનમતની અવગણના કરવામાં કોઈ ને કોઈ આર્તધ્યાન પોષાતું હોય છે.

મરીચિને અવિવેકી કપિલ રાજકુમાર કહે છે, ‘બોલો તમારા મતમાં ધર્મ હોય તો હું સંસાર ત્યાગ કરી તમારો શિષ્ય થાઉં. બાકી તમે કહો છો, એમ હું તમને છોડીને સાધુ પાસે દીક્ષા લેવા જવા તૈયાર નથી. વૈરાગ્ય તમારાથી પામ્યો અને દીક્ષા ત્યાં લેવા શું કામ જાઉં ?’ આમ કપિલના કહેવા પર મરીચિનું મન વિહ્વળ થયું કે ‘લાવ ને ત્યારે મારે શિષ્ય તો જોઈએ જ છે ? ને આ મારે યોગ્ય પણ છે. તો આને હવે શિષ્ય કરી લઉં !’ આમ વિહ્વળતા આવી, આર્તધ્યાન આવ્યું. ત્યાં જિનમતની અપેક્ષા ગઈ. જિનમત કહે છે કે ‘કુલિંગમાં મિથ્યા વેશમાં ધર્મ ન હોય,’ પણ મરીચિને એ જિનમતની અવગણના આવી, તે એ કહે, ‘ભાઈ ! ધર્મ તો ત્યાં પણ છે ને અહીં પણ છે;’ આમ જિનમતની પરવા ન

રાખીને ઉત્સૂત્ર ભાષણ કર્યું એથી એનો કોડાકોડી સાગરોપમ વર્ષ જેટલો સંસાર વધી ગયો. જિનમતની ઉપેક્ષા-બેપરવાઈ પર થયેલ આર્તધ્યાને મરીચિને ક્યાં સુધી પહોંચાડ્યો ?

ત્યારે જો, જિનમતની પરવા રાખી હોત, તો ભલે ને કપિલ લલચાવે, પણ એમાં જોયું હોત કે ‘આમ શિષ્ય કરવા જાઉં એમાં તો કુલિંગ પર ધર્મનો સિક્કો મારવો પડે, ને જિનમત એમ કહે છે કે ‘કુલિંગમાં ધર્મ ન હોય, જો કુલિંગને ધર્મ ન કહી શકાય, તો કુલિંગમાં ધર્મ કહીને જિનમત અવગણી મારે શિષ્ય નથી કરવો.’ આમ જિનમતને વળગી રહેવાનું કર્યું હોત તો શિષ્ય કરવાની વિહ્વળતા ન થાત. પરંતુ જિનમતની અપેક્ષા મૂકી દીધી, ગણના છોડી અવગણના કરી તો એમાં શિષ્ય કરવાનું આર્તધ્યાન પોષાયું.

એટલે અહીં શાસ્ત્રકારે કહ્યું કે જિનમતની અપેક્ષા-પરવા-ગણના ન રાખનારો આર્તધ્યાન અને ખોટી વિહ્વળતામાં પડે છે. જ્યાં ધરાર દેખાતું હોય કે આ માણસ જિનમતથી વિરુદ્ધ બોલે છે, વિરુદ્ધ મનાવે છે, તો પછી એનું ચિત્ત સ્વસ્થ ક્યાંથી હોય ? એ તો કોઈ ને કોઈ ઈષ્ટ-અનિષ્ટની ગડમથલમાં જ પડ્યો હોય. માટે જ એ ઈષ્ટની આડે આવનારા જિનમતને બાજુએ મૂકી દઈને ઈષ્ટ મેળવવા રાખવા કે અનિષ્ટને ન રાખવા મથી રહ્યો છે.

સામાન્ય રીતે માણસના બોલ અને ચાલ એ હૈયાનું પ્રતિબિંબ છે.

દિલમાં જિનમતની બેપરવાઈ હોય એ વાણી અને વર્તવમાં ઊતરી પડે છે. એ જોઈને સમજાય કે આને જિનમતની પરવા નથી; ને એની પાછળ કોઈક આર્તધ્યાન રમી રહ્યું છે. આપણી જાત માટે પણ સમજાય કે ‘જો મને જિનમતની બહું અપેક્ષા નથી રહેતી, અને જિનમતને બાજુએ રાખવાનું મન થાય છે, તો મારામાં કોઈક આર્તધ્યાન બેઠું છે; અને આ મને ઉત્સૂત્ર ભાષણ જેવા પાપ સુધી લઈ જાય.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૪૬, તા. ૪-૮-૧૯૮૪

૫) (લેખાંક-૨)

જિનમત-જૈન સિદ્ધાન્તની ઉપેક્ષા કરવી, અવગણના કરવી, એ મહાપાપ છે. એનો ક્યાં ક્યાં સંભવ છે, એ ગત લેખમાં જોયું. હજી વિશેષ જોઈએ.

માણસ ધ્યાન ન રાખે તો જિનમતને અવગણવાનું ઘણા પ્રસંગોમાં બનવા સંભવ છે. દા.ત. સાંભળવા મળ્યું કે ‘વિજ્ઞાનની સગવડે ચંદ્ર પર વિમાન ગયું, ને ત્યાંની માટી લઈ આવ્યું,’ હવે ત્યાં એની સત્યતાની ઊંડાણથી તપાસ કર્યા વિના

માની લે કે ‘આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સાચું; શાસ્ત્રે કહ્યું છે તે વિચારણીય છે,’ તો આમાં જિનમતને અવગણ્યું ગણાય.

એમ રાત્રિભોજન ત્યાગની વાત આવે ત્યાં મનને જો લાગે કે ‘આજે દેશકાળ-રિવાજ ફરી ગયા, ત્યાં એ શે પળે ? અને રાત્રિભોજનનું પાપ જુઓ છો, પણ વિશ્વાસઘાત ભાઈ-ભાઈના રગડા, માલમાં ભેળસેળ લાંચરુશવત, વગેરે ભયંકર પાપો કેવા ચાલી રહ્યા છે એ તો જુઓ...’ તો આવું લાગવા-બોલવામાં જિનમતની અપેક્ષા ક્યાં રહી ? ત્યાં જો એમ બોલે છે કે ‘જિનમત તો કહે, પણ આજનો કાળ જોવો જોઈએ ને ? ને મોટાં પાપ આગળ આ શી વિસાતમાં છે ?’ તો આમાં જિનમતને અવગણવાનું જ થયું.

એવી રીતે દેવદર્શન-પૂજન આદિ ધર્મ-સાધના કરતો હોય પણ એમાં કોઈ ધ્યાન ખેંચે, કે ‘આવી રીતે અવિધિ ન કરાય. શાસ્ત્ર આને અવિધિ કહે છે.’ ત્યારે એમ જવાબ દે, કે ‘હવે બધી વિધિ ને અવિધિ કહેવા બેસશો તો કોઈ દર્શન-પૂજા કરવા જ નહિ આવે.’ આવું કેમ બોલાય છે ? વિધિ અવિધિ સમજાવનાર શાસ્ત્ર પર યાને જિનમત પર મદાર નથી, બહુમાન નથી, સાપેક્ષભાવ નથી, માટે એવું બોલાય છે.

આવી આવી રીતે જિનમતને અવગણવા પાછળ હૈયામાં સગવડપંથીપણું છે, ને ત્યાં એક યા બીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન પોષાય છે, ને સ્વચ્છંદ બોલ બોલાય છે. સગવડપંથીપણું એ આર્તધ્યાન સ્વચ્છંદ બોલ અને જિનમતની અવગણનાને પોષે છે.

જિનમતની અવગણનાને બીજી રીતે જોઈએ તો, જિનમતમાં જે હેય અને ઉપાદેય અર્થાત્ ત્યાજ્ય અને આદરણીય તત્ત્વ કહ્યાં છે તેની શ્રદ્ધા જ ન રાખે, એ જિનમતની અવગણના છે. અથવા થોડું ભણ્યો તો હોય, યા સારા કુળસંસ્કાર પામ્યો હોય, એટલે હેય-ઉપાદેયનો ખ્યાલ તો હોય, પરંતુ પ્રવૃત્તિમાં એની પરવા ન રાખે, અને હેય યાને ત્યાજ્ય વસ્તુમાં નિઃસંકોચ પ્રવર્તે, હેયના આદરના વિચાર છુટથી કરે, વાણી છુટથી બોલે, તેમ વર્તન પણ હોંશભેર કરે, તો એ જિનવચન જિનમતની અવગણના કરી કહેવાય. જિનવચને ત્યાજ્ય બતાવેલું કાર્ય કે પદાર્થ યા દોષ સેવતાં કોઈ અફસોસી ન હોય, ઊલટું એમાં શાબાશી લેતો હોય, આવું આવું બોલે, દા.ત. ‘પૈસા કેમ ન કમાવવા જોઈએ ? સંસારમાં બેઠા એટલે વેપારાદિમાં લાગેલા રહેવું જ જોઈએ, નહિતર એદી ગણાઈએ...’ આવું આવું માને અને બોલે, એમાં જિનમતની અપેક્ષા ક્યાં રહી ?

એવું આદરણીય જિનમંદિરાદિ તારક સ્થાનો, દેવદર્શન, પૂજન-દયા-દાનાદિ શુભ પ્રવૃત્તિ, કે ક્ષમાદિગુણોના આદરની વાત આવે ત્યારે મોહું બગાડે. ‘વારે વારે આ શું?’ એમ બોલે, ‘આ કરવા બેસીએ તો સંસાર થોડો જ ચાલી શકે?’ આવું આવું આદરણીયની અરુચિનું માને કે બોલે, એ પણ જિનવચનની અવગણના જ છે.

આવી જિનમતની બેપરવાઈની પાછળ પૌદ્ગલિક ઈષ્ટ-અનિષ્ટની ખાસી ગડમથલ જ કામ કરતી હોય છે, અને એમાં આર્તધ્યાન-દુર્ધ્યાન સારી રીતે પ્રવર્તતું હોય એ સહજ છે.

જિનમત-જિનવચન, પ્રત્યે સાપેક્ષભાવ એટલો બધો જાગતો ને ધીખતો રાખવા જેવો છે કે જેથી ઈતર ધર્મોની યોગ-ધ્યાન વગેરેની વાતોમાં કે એમના ચમત્કારોમાં અથવા ચંદ્રગમન જેવી વિજ્ઞાનની શોધોમાં લહેવાઈ ન જવાય, ને એવું ન બોલી જવાય કે ‘ભાઈ? આમને ત્યાં યોગ-ધ્યાનનું બહું ઊંડું ખેંડાણ! આપણે ત્યાં એવું નહિ!’ અથવા ‘બાવો કેવો ૧૪ દિવસ જમીનમાં દટાયેલો રહ્યો! કેવીક એની ભારે સમાધિ! આપણે ત્યાં આટલી હદ સુધીનું ખેડાણ નહિ’... આવું આવું બોલવામાં જૈનમતને ઈતરમત કરતાં નીચો ગણ્યો એ જિનમતની અવગણના થઈ.

આવું બોલનાર બિચારાએ જૈનશાસ્ત્રો પૂરા સાંભળ્યા નથી એટલે આમ બોલે છે; નહિતર જૈનશાસ્ત્રમાંથી જાણવા મળત કે એક આચાર્યને સમાધિ લેવી હતી. પરંતુ પોતાના ગચ્છમાં પાછળથી સંભાળ કરી શકે એવો જાણકાર નહોતો તેથી એક શાસ્ત્રજ્ઞ પણ ચારીત્રમાં શિથિલ પડેલા પાસથાને બહારથી બોલાવી સંભાળ રાખવા કહ્યું પછી અંદરના ઓરડામાં આચાર્યે સમાધિ ચડાવી ગચ્છને કહી મૂકેલું કે ‘હું ધ્યાનમાં રહું છું. ને આ મારી સંભાળ કરશે, કોઈ મને વચમાં ખલેલ પાડશો નહિ.’ એક દિવસ, બે દિવસ,... ચાલ્યુ. સાધુઓની ધીરજ રહી નહિ, પરિચારકે ઘણીય ના પાડવા છતાં અંદર ઘુસ્યા. એમને લાગ્યું કે આચાર્ય તો મરી ગયા છે, એટલે એમનું શરીર હલાવે છે પરંતુ શરીર નિશ્ચેષ્ટ છે; શ્વાસ જુએ છે દેખાતો નથી; એટલે સાધુઓ બોલે છે કે ‘આ માણસ લુચ્ચો લાગે છે, એણે આચાર્યને મારી નાખ્યા છે અને હવે યોગથી આને આ શરીર અધિષ્ઠિત કરવું લાગે છે. એ કરે એ પહેલાં આપણે આચાર્યના શરીરનો અગ્નિસંસ્કાર કરાવી દો.’ બસ ચાલ્યું જય જય નંદા. આ પરિચારક બિચારો ઘણું સમજાવે છે, કહે છે, ‘આચાર્ય મહારાજ જીવંત છે, મહાધ્યાન-સમાધિમાં છે, તેથી હાલે ચાલે નહિ કે સ્થૂલ શ્વાસ પણ લે નહિ. આમને તમે જીવતા બાળી નાખશો?’ એમ કહી અટકાવે છે.

સાધુઓ રાજાને ફરિયાદ કરી બોલાવે છે. રાજા પણ ભુલાવામાં પડી જાય છે. અંતે આચાર્ય મહારાજે શરીરના જે ભાગમાં દા.ત. એક આંગળીના ટેરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું હતું ત્યાં આ પરિચારક ટાંકણીનું અણિયારું ખોસે છે, ને આચાર્ય આંખ ખોલે છે, જુએ છે તો ધાંધલ મોટી થઈ ગઈ છે! પરિચારકે વાત કરી ત્યારે આચાર્ય મહારાજ સાધુઓને ઠપકો આપે છે કે ‘કેમ તમે મારુ ધ્યાન ભંગ કર્યું?’ આ જોઈને બધા ભોઠા પડી ગયા. જૈનશાસ્ત્રોમાં ધ્યાન આટલું જ નહિ, પરંતુ એથી ય વિશેષ ધ્યાન-યોગની સૂક્ષ્મતા કેવી કે દા.ત. મોટા ૧૪ પૂર્વધર શ્રુતકેવલી ભગવાન ભદ્રબાહુસ્વામીજી મહારાજ નેપાલ દેશમાં ‘મહાપ્રાણ અધ્યયનનું ધ્યાન કરવા ગયેલા. એ સિદ્ધ થાય એટલે શું કરી શકે? તો કે મોટા મહાસાગર જેવા ૧૪ પૂર્વોના સૂત્રો સમસ્તનું પુનરાવર્તન-પારાયણ માત્ર અંતર્મુહૂર્તમાં કરી શકે! એટલી બધી એમાં તલ્લિનતા અને ભારે સ્મૃતિ ઊભી થાય.

શાસ્ત્રોની વાતો જાણે નહિ ને ઈતરનું જરા કશુંક દેખી ‘આપણે ત્યાં ઝીણવટ નહિ.’ ઈત્યાદિ બોલવા બેસે એ જિનમતનું અવમૂલ્યાંકન-અવગણના કરનારો થાય. ધ્યાન રાખવાનું છે કે જિનમત એ સર્વજ્ઞ અનંતજ્ઞાનીનો કહેલો છે! ત્યારે મિથ્યા મતો કે વિજ્ઞાનની વાતો અતિ અલ્પ જ્ઞાનવાળાએ કહેલ છે. માટે અલ્પજ્ઞોની વાતો પર વ્યામોહિત નહિ થવું, જિનમત એ જિનમત છે. ‘તમેવ સચ્ચં નિસ્સંક...’ એમ એના પર સર્વેસર્વા શ્રદ્ધા રાખી કદી એક યા બીજી રીતે જિનમતની અવગણના. અવમૂલ્યાંકન, કે ઉપેક્ષા નહિ કરવી, પરંતુ ડગલે ને પગલે જિનવચનનો સાપેક્ષભાવ રાખવો. ધર્મબિન્દુ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ‘આજ્ઞાનુસ્મૃતિ:’ પગલે પગલે જિનાજ્ઞા જિનવચનનું સ્મરણ રાખવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૨, અંક-૪૮, તા. ૨૫-૮-૧૯૮૪

⑨ સંસારયાત્રા કેમ લાંબી થાય ?

ઉત્તમ આર્યમાનવ-જન્મ સંસારયાત્રા ટૂંકી કરવા માટે છે; પરંતુ જો જીવનમાં બહુધા આર્તધ્યાન ચાલતું હોય તો એ ટૂંકી થવાને બદલે લાંબી થાય છે. આર્તધ્યાન ચાર સ્થિતિમાં બહુ સુલભ બને છે.

સદ્દાઈ વિસયગિદ્ધો સદ્ધમ્મપરમ્મુહો પમાયપરો ।
જિણવચનમણવેક્ષંતો વઙ્ગ અઙ્ગમિ ઝાણંમિ ॥

(૧) શબ્દાદિ વિષયોમાં ગૃહ (આસક્ત), (૨) સદ્ધર્મથી પરાંગમુખ, (૩) પ્રમાદમાં તત્પર, અને (૪) જિનવચનની પરવા વિનાનો, એ આર્તધ્યાનમાં વર્તતો હોય છે. આર્તધ્યાન તિર્થયગતિનાં પાપ બંધાવે છે, તેથી સંસારયાત્રા લાંબી થાય છે.

(૧) જગતમાં મનગમતા સંગીત-સન્માનના શબ્દ, રણિયામણી રૂપાળી ચીજો, ફૂલ અત્તર વગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો, ખાટા મીઠા વગેરે મજેના રસ, તેમજ મગનમતાં સુવાણાં સ્પર્શ અને સ્પર્શવાળી વસ્તુ...આ બધા ઉપર જો અત્યંત આસક્તિ હોય, જીવનમાં એવા વિષયોનો ભોગવટો તથા એનો સંગ્રહ એ જ સારભૂત લાગતો હોય, તો સહજ છે કે મન એમાં ને એમાં રમ્યા કરવાનું. આવું હોય ત્યાં મનને એ વિષયોના ટકાવ માટે એની પ્રાપ્તિ-વૃદ્ધિ માટે ક્યારેક ક્યારેક મન એમાં એકાગ્ર પણ બની જાય એ સ્વાભાવિક છે; અને તે આર્તધ્યાનરૂપ બની જાય છે. આવું મનપસંદ ગમતું હોય એટલે સહેજે પસંદગીથી વિરુદ્ધ આવી જતાં મનને વ્યાકુળતા થવાની. એ ક્યારે ટળે અને ફરીથી ન આવે એવી કાંક્ષા પણ રહેવાની. એનું પરિણામ અનિષ્ટ-વિયોગાનુબંધી આર્તધ્યાન ઊભું થવાનું.

આમ માણસ ફરિયાદ કરે કે, ‘મને આર્તધ્યાન બહુ થાય છે,’ પરંતુ એ જોતો નથી કે, એની પાછળ શબ્દાદિ વિષયોની ગાઢ આસક્તિ-લગની અને તાલાવેલી કામ કરતી હોય છે. એનું તોફાન એટલું બધું છે કે કોઈ ધર્મસ્થાનમાં જવા છતાં યા ધર્મ-પ્રવૃત્તિ લઈ બેસવા છતાં એ આસક્તિ જીવને સતાવ્યા કરે છે. એટલે ત્યાં પણ આર્તધ્યાન એનો કેડો મૂકતું નથી.

ત્યારે જગતમાં એવા જીવો ઘણા છે કે જેમને આ પ્રકારના આર્તધ્યાનની કલ્પના જ નથી; એટલે એનું દુઃખ પણ નથી. પછી એવાની આખી જિંદગી આર્તધ્યાનમાં જ પસાર થાય એમાં શી નવાઈ ?

મૂળ વાત આ છે કે, જેને આર્તધ્યાનનો ભય છે, જેને એનાથી જિંદગી બરબાદ થતી દેખાય છે, જેને માનવભવ જેવો ઉચ્ચકોટિનો અવતાર સતત શુભધ્યાનથી સુસંસ્કારી બનવાને બદલે આર્તધ્યાનથી કુસંસ્કારી થતો દેખાય છે, એણે એના નિદાનમાં આ જોવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી ઈષ્ટ વિષયો પર ભારે આસક્તિ છે, ત્યાં સુધી આર્તધ્યાન મિટાવી નહીં શકાય.

આ નિદાન અંગે આજે જોઈએ તો કેટલી બધી ભયાનકતા દેખાય છે કે, આજના વધી ગયેલા સુખસગવડનાં સાધનો ઉપરની ગૃહિ-આસક્તિને આર્તધ્યાનની જાલિમ આગો સદા સળગતી કરી મૂકી છે. આર્યદેશમાં મળેલો મનુષ્યભવ પૂર્વના કેટલા જીવનોની તપસ્યા પછી મળેલો છે. પૂર્વની હલકી યોનિઓમાં ભટકતાં

ભટકતાં જીવ ઊર્ધ્વીકરણ કરતો રહ્યો. ઊંચી ઊંચી યોનિઓમાં ચઢતો ગયો, અને આજે ઊર્ધ્વીકરણની ઊંચી કક્ષાનું મનુષ્ય જીવન પામ્યો. હવે વિચારવા જેવું છે કે,

આ જીવનમાં આગામી વિશેષ ઊર્ધ્વીકરણના પગરણ મંડાઈ રહ્યા છે ? કે અધઃપતનના પગરણ મંડાઈ રહ્યા છે ? કોઈ પણ સુજ્ઞ માણસ એમ નહી કહી શકે કે, નાશવંત જડ પદાર્થોનું ઘેલું, ભય-ચિંતા-સંતાપ, તથા મદ-ઉન્માદ-હર્ષ-ઘેલછાભર્યા આર્તધ્યાન મનુષ્યને ઊર્ધ્વીકરણના માર્ગે લઈ જાય છે. એ તો એમજ કહે કે આમાં તો આત્માના સ્પષ્ટ અધઃપતન તરફ પગલાં મંડાઈ રહ્યા છે. જ્યાં પશુ-જીવનથી કોઈ વિશેષતા ન હોય, બલ્કે પશુ કરતાં કોઈ ગુણી આંધળી જડાસક્તિ, વિષયાસક્તિ અને ભ્રાન્ત સુખોની ઘેલછા હોય ત્યાં પશુની જેમ અધઃપતનના માર્ગે પ્રયાણ સિવાય બીજું શું નીપજે ?

ત્યારે જન્મોના પ્રયત્ને ઊર્ધ્વીકરણરૂપે ઊંચો મનુષ્ય અવતાર, વિશિષ્ટ બુદ્ધિ-શક્તિ-પુરુષાર્થશક્તિ અને કંઈક અંશે ધર્મ-સમજ મળ્યા પછી પણ અધઃપતનના માર્ગે દોટ મૂકાય એ એટલી બધી મૂર્ખતાભરી અને શોચનીય દુર્દશા જાતે જ ઊભી કરવાની થાય ? આ શાના પાપે ? કહો કે મરતાં અવશ્ય ખોવાઈ જવાના નાશવંત શબ્દાદિ વિષયોની આસક્તિના પાપે.

પ્ર.- તો પછી પાસે શબ્દાદિ વિષયો ગમે તેટલા હોય, છતાં આસક્તિ ન રાખીએ તો વાંધો નહિ ને ?

ઉ. - મોટો વાંધો. વિષયો પાસે હોય અને આસક્તિ ન થાય એ માનવું ખોટું છે. સાપના દરમાં હાથ ઘાલવો અને સાપ નહીં જ કરડે એવી કોઈ ઠાંસ મારે તો એ માનવાલાયક ખરી ? ના, જેમ સાપ ભયંકર છે, એમ સાપનું દર પણ ભયંકર છે. એવી રીતે વિષયોની આસક્તિની જેમ વિષયો પણ ભયંકર છે. આપણે કાંઈ સ્થૂલભદ્રજી નથી કે આપણી સામે વેશ્યા નૃત્ય કરે તો પણ આપણે આસક્તિ વિનાના નિર્વિકાર રહી શકીએ. વિષયો રાખવાનું મન થયું, કે લાવવાનું મન થયું, તે આસક્તિ જ છે. માટે આર્તધ્યાનથી બચવું હોય તો જેમ આસક્તિ દબાવવાની, એમ વિષયોના સંગ પણ છોડવાના, ઓછા કરવાના.

દિંગબર મત કાઢનાર શિવભૂતિ એ પહેલાં મુનિ બનેલ, તે એને રાજાએ રત્નકંબળ વહોરાવેલી એ એનો વિટલો કરી રાખી મૂકતો. ગુરુએ કહ્યું ‘આને વાપરી નાખ. રાખી મૂકવામાં રાગ-આસક્તિ પોષાય’ પરંતુ એ માનતો કે આમાં આસક્તિ શી પોષવાની હતી ? તે એને એમજ રાખી મૂકી. ગુરુએ એક દિવસ એ બહાર ગયેલ ત્યારે એની મૂર્ચ્છા ઉતરાવવા કામળી લઈને એના નાના ટુકડાઓ કરી નાખી મુનિઓને વાપરી કાઢવા વહેંચી દીધા. શિવભૂતિ બહારથી આવી

કામળી જોતા પૂછે છે તો કોઈક મુનિએ એને બનેલી હકીકત કહી.

શિવભૂતિને કામળીની ગૃહિ-આસક્તિ હતી, તેથી એને સાચવી રાખવાનું તન્મય ચિંતન હતું જ, એ આર્તધ્યાન હતું. એમાં આ બન્યું, એટલે વિહ્વળતા વધી ગઈ. ગુરુ ઉપર દ્વેષ થઈ ગયો, અને એ વખતે તો મૌન રહ્યો, પણ અવસરે સંભળાવી દેવાની ગાંઠ વાળી, આમાં પણ ચિકણું આર્તધ્યાન રહ્યું. પછી વાચનામાં ગુરુ નગ્ન જિનકલ્પી મુનિનો આચાર બતાવી રહ્યા હતા, એટલે શિવભૂતિ તાડુક્યો કે ‘આનું જ નામ મુનિપણું કહેવાય તો પછી આપણે શા માટે વસ્ત્ર રાખ્યા છે ? જો વસ્ત્ર હોય તો આસક્તિ જ હોય.’ ત્યાં ગુરુએ જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી મુનિના આચારનો ભેદ સમજાવ્યો, પણ એ ન સમજ્યો, કેમકે મૂળમાં રત્નકબળ જેવા કિંમતી વિષયની આસક્તિ હતી, એના પર આર્તધ્યાન અને ક્રોધ-અભિમાન કષાય હતા, આસક્તિના લીધે મનમાં વિષયોના વિકલ્પો, વિચારો અને કલ્પનાઓ એટલી બધી ચાલે છે કે, એમાં ક્ષણ પણ મન ક્યાંક સ્થિર તન્મય થાય કે એ આર્તધ્યાનનું રૂપક પકડે છે. આવા વિકલ્પોમાં વળવાનું કાંઈ નહિ, છતાં દિનભરમાં એના આર્તધ્યાન કેટલા ? મૂળ કારણ શબ્દાદિ વિષયોની ગૃહિ-આસક્તિ છે, એમ સદ્ધર્મથી પરાંગમુખતા પ્રમાદ અને જિનમતની અવગણના એ પણ આર્તધ્યાન કરાવે છે, ને સંસારયાત્રા વધારે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨, તા. ૧૫-૯-૧૯૮૪

⑥ સદ્ધર્મ પરાંગમુખની દુર્દશા

આજે કેટલાયને જીવનમાં ધર્મ જરૂરી નથી લાગતો, કેમકે એમને પ્રત્યક્ષમાં ધર્મનું રુડું ફળ નથી દેખાતું; ધર્મનું પ્રત્યક્ષ ફળ સાચું સુખ છે. એ કેવી રીતે એ વિચારીએ,-

માણસ પાસે સારો વેપાર, સારા પૈસા હોય, રૂપાળી પત્ની હોય, અનુકૂળ પરિવાર હોય, એટલે માને છે કે ‘હું સુખી છું, મારે આનંદ છે.’ પરંતુ એ એની નરી ભ્રમણા છે. કેમકે એમાં એણે એ બધા પરપદાર્થોની મન પર અપેક્ષા અર્થાત્ ગુલામી એવી વહોરી, કે એ બધું ટીપટોપ સારું ચાલે એવી પુણ્યાઈ નથી, કાંઈ ને કાંઈ વાંધાવચકા આવે જ છે. એટલે એને સંતાપ થયા જ કરે છે, ત્યાં નિર્ભેળ અને અખંડ સુખ ક્યાં રહ્યું ?

વળી એ બરાબર હોય ત્યાં પણ રાગની વિહ્વળતા એવી છે કે મનને સાત્ત્વિકતા નહિ પણ એક પ્રકારની નરવશતા-શિથિલતા-ગરીબડાપણું રહે છે. દા.ત. પેલા કાયોત્સર્ગમાં અવધિજ્ઞાની થયેલા મુનિના પ્રસંગમાં આવે છે કે અવધિજ્ઞાનથી એમણે દેવલોકમાં જોયું તો ઈંદ્ર ઈંદ્રાણીને મનાવતો હતો. માણસ રીસાયેલી પત્નીને જ્યારે મનાવતાં કહે,- ‘હું બા ! તું કેમ રીસાઈ છે ?’ એમ બાયડીને ‘બા’ કહેવી પડે એ કેવી નરવશતા ? કેમ ? કહો, અતિરાગના લીધે. તો પછી સાચું સુખ આ પત્ની-પરિવાર આદિમાં ક્યાં રહ્યું ?

હા, જો ધર્મનું આલંબન કરી ‘પત્ની રીસાય એ સંસારનો સ્વભાવ છે....’ વગેરે સંસાર-ભાવનાના ને વૈરાગ્ય-ભાવનાના શુભભાવ-શુભધ્યાનમાં મન રહે, તો એમાં સુખ છે, અને ધર્મત્મા એ અનુભવે છે. સદ્ધર્મથી પરાંગમુખને તો અશુભભાવો અને અશુભધ્યાન જ લમણે લખાયેલું રહે છે; ને એમાં એક યા બીજા પ્રકારનું દુઃખ, ને એ અંતે બહુ દુઃખદ મૃત્યુને પામે છે.

સદ્ધર્મ એટલે શુદ્ધ ધર્મ, વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ કહેલો ધર્મ. એ ધર્મ બે પ્રકારે,- ૧. સાધુધર્મ અને ૨. ગૃહસ્થધર્મ. સાધુધર્મમાં ક્ષમા, મૃદુતા...આદિ, તથા અહિંસા-સત્ય-બ્રહ્મચર્યાદિ, તેમજ તપ, પવિત્રમન,... વગેરે ધર્મ આવે. એવી રીતે ગૃહસ્થધર્મમાં સમ્યગ્દર્શન, જિનભક્તિ, સાધુસેવા, તથા સ્થૂલ અહિંસાદિ પ્રતો, અને અ-ક્ષુદ્રતા આદિ ૨૧ ગુણો... વગેરે આવે. હવે જો જીવ આનાથી તદ્દન પરાંગમુખ હોય, અર્થાત્ આમાંથી શક્ય કોઈપણ પ્રકાર સાધવાની એને પડી જ ન હોય, બિલકુલ ગરજ જ નહિ. એમ જો ધર્મની દિશા જ નહિ, પરવા જ નહિ, અર્થાત્ નહિ ક્ષમાની પરવા, નહિ નમ્રતા-મૃદુતાની પરવા..., તો એનો અર્થ જ એ કે, એવા જીવને ક્રોધ કરવામાં, અભિમાન-મદ-ગુમાન કરવામાં... કોઈ સંકોચ નહિ. એમ, અહિંસા-સત્ય-ન્યાય-નીતિ-સદાચાર વગેરેનું વલણ જ નહિ, એટલે હિંસા-આરંભ-સમારંભ-જૂઠ-અનીતિ-દુરાચાર વગેરે સેવવામાં ય સંકોચ નહિ રહેવાનો. એમ જો દાન-શીલ-તપ-ભાવના-દેવપૂજા-સાધુસેવા,...વગેરેને જીવનમાં સ્થાન જ નથી, તો ધનનું અર્જન, રક્ષણ, નિર્મર્યાદિ વિષયોપભોગ, યથેચ્છ ખાનપાન, આહારાદિ સંજ્ઞાઓનાં જ વિચાર, દુન્યવી સગા-સ્નેહી અને કાયાની સુખશીલતામાં ડુબાડુબતા, વગેરે જ પ્રવર્તતા હોય. જ્યાં દિવસ રાત કોઈ સમયમાં પણ પ્રભુ નામનું સ્મરણ નહિ, સ્મરવાની ચિંતા ય નહિ, ત્યાં અર્થકથા-ભોજનકથા-રાજકથા-દેશકથા વગેરે વિકથા યા કુથલીની જ બોલબાલા રહેવાની; યા એની જ ચિંતા-વિચારણાની બોલબાલા હોય.

સારાંશ, ધર્મની પરાઙ્મુખતા જ છે, તો પાપપ્રવૃત્તિ-પાપવાણી-પાપવિચારણાની જ ભરચકતા રહેવાની. એ હોય એટલે એને આત્મા સાથે કોઈ સંબંધ નહિ, સંબંધ જડ કાયા-માયા સાથે. એમાં પછી મનને અશુભભાવ-અશુભધ્યાન જ સુલભ થવાનું; સહેજે સહેજે ઈષ્ટ-અનિષ્ટના સંયોગ વિયોગની વાતમાં જ મન કેન્દ્રિત રહેવાનું. એમ કોઈ બિમારી આવી તો ધર્મપરાઙ્મુખતાને લીધે એકલી હાયવોય, વેદના, વ્યાકુળતા, વૈદ્ય તથા ગમે તેવા ઔષધાદિ ઉપચારમાં જ મન ગુંથાયેલું રહેવાનું. એમ ધર્મનો ખપ જ નથી એટલે દુન્યવી સિદ્ધિઓની આશંસાઓ જ મનને પકડવાની. ધર્મપરાઙ્મુખતામાં મનને શુભધ્યાન આવે ક્યાંથી ? એને ચારે પ્રકારના અશુભ સંકલ્પ-વિકલ્પો જ સુલભ રહેવાના.

આજે દુનિયામાં દેખાય છે કે, ઘણાં માણસો શુદ્ધ ધર્મથી પરાઙ્મુખ છે, તો એમનાં જીવનમાં જડની જ પ્રવૃત્તિ છે, વિષય-વિલાસ જ છે. મોજમજાલ વગેરેની જ બોલબાલા ચાલી રહી છે. એ ક્યાંથી શુભભાવ શુભધ્યાનમાં રહી શકે ? એને તો અશુભભાવો ને અશુભધ્યાન જ ચાલી રહ્યા હોય. જો ધર્મનો ખપ જ નથી તો મોટા રાજાઓને શું, કે ગરીબોને શું, પોતપોતાની કક્ષાના અશુભવિચાર અશુભભાવ ચાલવાના.

આજે પ્રધાનો ભલેને પ્રજાના પાશ્ચાત્ય ઢબના પરોપકારની વાત કરતા હોય, છતાં એમાં ધર્મનો ખપ નહિ, એટલે કોરી કડકડતી જડ ઉન્નતિની જ વાતો જોવા મળે છે. પછી એમાં પ્રજાના માનસ-સ્તરમાં પવિત્રતા-પ્રશાંતતા માનસિક તંદુરસ્તીના વિચારને સ્થાન જ નથી. એવા પાશ્ચાત્ય ઢબના પરોપકાર પ્રજાને મલિન ભાવો ને મલિન વિચારોથી શું બચાવી શકે ? અરે ! રૌદ્ર વિચારો પણ સુલભ થઈ ગયા.

દેખાય છે આજે કે યંત્રવાદના ફાલવા-ફુલવામાં માણસ પશુ પ્રત્યે કેવો નિર્દય બની ગયો છે ! બિભત્સ સિનેમા દૃશ્યો, શૃંગારી રેડિયો ગીતો, માંસાહાર સુધી અભક્ષ્યને તથા ટેસબંધ ખાણાં પીણાંને સુલભ કરતી હોટલો, આધુનિક વેશભૂષા, ગર્ભપાતની કાયદેસર સગવડ, સંતતિ-નિયમનનાં સાધન, ઊંચું જીવન-ધોરણ એટલે કે પૂર્વના દુકાળની મોંઘવારી કરતાં ય ચીજ વસ્તુના ભીષણ ઊંચા ભાવ, યાંત્રિક સુસજ્જ કતલખાનાં, ફાર્મસીઓ લેબોરેટરીઓ, મિલો વગેરે ને લોહી ચરબી આંતરડાં ચામડાની સુલભતા, નીતરતું ભૌતિક શિક્ષણ... વગેરે વગેરે માનેલા પરોપકારના પ્રચારે આજે જનમાનસ કેવાં બેફામ બનાવી દીધાં છે ! નહિતર આજે વાતવાતમાં હડતાલ, કામની ચોરી, વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાન, વ્યભિચારની પ્રચુરતા, ચોરીઓ, લાંચ આદિ ભ્રષ્ટાચાર, કોર્ટકેસોનો રાફડો, વગેરે શાનું વ્યાપક બનેલું હોય ? આમાં ક્યાં શુભ પવિત્ર ભાવો રહે ?

શુદ્ધ ધર્મની પરાઙ્મુખતામાં મન અસમાધિ અને મલિન ભાવોની દુર્દશામાં જ પડેલું હોય, પરિણામ ? ભાવી દીર્ઘાંતિદીર્ઘ કાળ સંસારના અધમ ભવોમાં ભટકવાનું !

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૩, તા. ૨૨-૯-૧૯૮૪

② બહારમાં હોય એ ઘરમાં ન હોય

ઉત્તમ માનવજન્મ બહારમાંથી અંદરમાં આવવા માટે છે, બાહ્ય પદાર્થોની ઘડભાંગ મૂકી અંદરવાળા આત્માની ઘડભાંગ કરતા રહેવાનું છે. ત્રિલોકનાથ ભગવાન મહાવીર પરમાત્માએ નિર્વાણ પામવાની બે ઘડી પહેલાં ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામીજી મહારાજને બાજુના પરામાં દેવશર્મા બ્રાહ્મણને પ્રતિબોધ કરવા મોકલેલા તે ગૌતમ મહારાજે ત્યાં જઈને દેવશર્માને આ જ કહેલું કે “હે દેવશર્મા !

તેં અત્યાર સુધી આ બહારની મોહમાયાનું તો ઘણું કર્યું, પણ તારા અંદરવાળા આત્માનું ભલું ક્યારે કરીશ ? હવે એ કરી લે.”

ત્યારે શું જીવનના છેવટના ભાગમાં જ અંદરવાળા આપણા પોતાના આત્માનું ભલું કરવાનું છે ? ના, અહીં જનમ્યા ત્યારથી જ ભલું કરતા ચાલવાનું છે. કેમકે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહે છે,- ‘ઘોરા મુહુતા, અબલં શરીરં’

અર્થાત્ કાળ ભયંકર છે, અને શરીર દુર્બળ છે. ક્યારે રોગ આવે, કે ક્યારે અશક્તિ આવે, કે ક્યારે અકસ્માત થાય, કે ક્યારે મૃત્યુ આવે, એ કાળનો ભરોસો નથી; અને એ આપત્તિમાંથી ખેમકુશળ પાર જ ઉતરાય એવું નિશ્ચિત બળવાન શરીર નથી. પછી મોટી ઉંમરે અંદરવાળા આત્માનું હિત સાધવાનો વાયદો રાખ્યો હોય એ શા કામનો ? કાળ એ પહેલાં જ આપણને અશક્ત અપંગ કરી નાખે, કે ઉપાડી લે, તો આત્મહિત સાધવાના જ આ ભવમાં એ સાધવાનું રહી જાય; અને જો આત્મહિત સાધ્યા વિના જ અહીંથી જવાનું થાય, તો ક્યાં જવાનું ? દુર્ગતિની જેલોમાં જ ને ? સારાંશ, આત્મહિત જનમ્યા ત્યારથી સાધવાનું છે, એ માટે આ વારંવાર યાદ કરવાનું કે

‘બહારનાનું ઘણું કર્યું. અંદરવાળા મારા આત્માનું સાધી લેવા દે !’

સાંસારિક કામો કરતી વખતે પણ આ જ કરવાનું છે કે મનથી આપણે બહારમાંથી અંદરમાં જઈએ.

દા.ત. ઘરકામ, યા ધંધો-નોકરી, કે ભોજન-રંગરાગાદિ કરતી વખતે આ વિચાર રહે કે ‘આમાં હું કોનું ભલું કરી રહ્યો છું ? મારા અંદરવાળા આત્માનું તો એક બાજુ પુણ્ય ભોગવાઈ ભોગવાઈને ખત્મ થઈ રહ્યું છે, તો બીજી બાજુ રાગ-મોહ-આસક્તિ તથા અનુચિત ભોજન અનુચિત વ્યવહારાદિ પાપના ઢેર જમા થઈ રહ્યા છે ! આમાંથી કેમ બચું ?’

તાત્પર્ય, સર્વત્ર અંદરવાળા આત્માનો વિચાર અને શક્ય આત્મરક્ષા ને આત્મપુષ્ટિ કરતા રહેવાનું છે. એના બદલે માત્ર સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં એટલે કે માત્ર બહારનામાં જ તરબોળ રહીએ, અને અંદરવાળા આત્માના હિતની ધર્મસાધના-ધર્મલેશ્યા ને ધર્મના જ વિચાર ગુમાવીએ, અરે ! રહ્યોખડ્યો ધર્મ-આચાર પાળતા હોઈએ ત્યાં પણ બાહ્યના વિચાર ન હોડીએ, તો અહીં આત્મહિત શું સાધવાનું રાખ્યું ? દુર્દશા આ છે કે બાહ્ય મોહમાયાની યાવત્ પોતાના શરીરની સરભરા વખતે તો અંદરવાળા આત્માનો વિચાર જ નથી આવતો, પરંતુ આત્મહિતની ધર્મપ્રવૃત્તિ વખતે પણ બાહ્યના વિચારો આવે છે ! એટલે ત્યારે પણ જીવ અંદરમાં ઠરતો નથી ! ઊઘાડી વાત છે કે બહારમાં હોય એ ઘરમાં ન હોય. કોઈના ઘર આગળ બૂમ મારી ‘હરિભાઈ !,’ ત્યાં અંદરથી જવાબ મળ્યો ‘બજાર ગયા છે,’ તો સમજી જ લેવાનું કે હરિભાઈ ઘરમાં ગેરહાજર છે. એમ ધર્મસાધના વખતે પણ મન બાહ્યમાં ગયું, તો ધર્મમાં ગેરહાજર બન્યું. આશ્ચર્ય છે કે બાહ્યની પ્રવૃત્તિ વખતે મન આત્મહિતમાં જતું નથી, ધર્મ યાદ નથી આવતો, પરંતુ ધર્મ સાધતી વખતે મન બાહ્યમાં ભટકે છે !’

આમ અંદરવાળા આપણા પોતાના આત્માનું ભલું કરવાનું કોણ ચૂકાવે છે ? કહો, પ્રમાદ ચૂકાવે છે, પ્રમાદ ભૂલાવે છે, અને એ પ્રમાદ જાણે જીવનો સ્વભાવ બનાવી દીધો તે જીવ પ્રમાદતત્પર જ રહે છે. આ પ્રમાદ-તત્પરતા ભૂંડી છે. આત્મા પ્રમાદમાં જ લીન રહેતો હોય એ બાહ્યના જ ધ્યાનમાં વર્તતો હોય છે. પ્રમાદ એટલે અત્યંત ચૂકવું, ભૂલવું. શું ? પોતાનો આત્મા. આત્માને ભૂલી બાહ્યમાં જ મત્ત-ઉન્મત્ત બેભાન રહ્યા કરવું એ પ્રમાદ છે, પ્રમાદ-તત્પરતા છે. એનું ફળ એ આવે છે કે એની ધર્મસાધના તો પ્રમાદભરપૂર ખરી જ, પરંતુ તે સિવાયના કાળમાં એ ભારે પ્રમાદી હોય છે, એટલે કે બહુ બાહ્યમાં રચ્યોપચ્યો રહેતો હોય છે, પછી ચાહ્ય એ વેપારમાં લયલીન હોય, યા મોજશોખનો શોખીન હોય, અથવા વાતોડિયા હોય, કે ડાફોળિયામારુ યા જેને તેને મળવું-કરવું ને હરવું-ફરવું કરનારો હોય છે - જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ પ્રમાદી ગણાય છે ને એ શુભધ્યાનમાં નહિ કિન્તુ

આર્તધ્યાનમાં વર્તનારો હોય છે. પછી એની ધર્મસાધનામાં આ પ્રમાદનો રસ નહિ અટકે. એને ધર્મક્રિયા વખતે ય વાતોચીતો કરવા જોઈશે ! આડાઅવળાં ડાફોળિયાં મારવા જોઈશે ! કે એ આચડકૂચડ વિચારો કર્યા કરશે ! આ બધું પ્રમાદ છે. પ્રમાદ એટલે કર્તવ્યમાંથી ચૂકવું તે. એ હિસાબે ધર્મમાં નિરુત્સાહ, ધર્મ પર અનાદર, સ્મૃતિભ્રંશ, ભ્રમણા, સંશય એ પણ કર્તવ્યથી ચુકવારૂપ હોઈ કે કર્તવ્યથી ચુકાવનારા હોઈ એને આઠ પ્રકારના પ્રમાદમાં ગણેલા છે.

એમ, જીવનજરૂરી બાબત સિવાય દુન્યવી વધુ પડતી પ્રવૃત્તિ, મોજશોખની પ્રવૃત્તિ, કે વધુ પડતા રાગદ્વેષ એ પણ પ્રમાદ છે.

‘પ્રમાદપરતા’ એટલે કે ‘પ્રમાદમાં જઈ જઈને પડવું,’ એ અશુભધ્યાનને સુલભ કરી આપે છે. શાસ્ત્ર સિક્કો મારે છે કે, ‘પ્રમાદમાં તત્પર જીવ આર્તધ્યાન (દુર્ધ્યાન)માં વર્તતો હોય છે,’ કેમકે પ્રમાદસેવનની પાછળ કોઈ ઈષ્ટ યા અનિષ્ટના સંયોગ-વિયોગ અંગેની અર્તિ-પીડા બેઠી હોય છે.

નંદમણિયારને ઉપવાસમાં રાતના તરસ લાગી, તો એની ગ્લાનિમાં અને પાણીના રાગમાં પડ્યો, ને આર્તધ્યાનમાં ચડ્યો. વાવડી બનાવવા ધાર્યું ! બનાવી ! અને મરીને એના વિચારમાં રમતો રહેલો હોવાથી એમાં દેડકાં તરીકે જનમ્યો ! અહીં ‘અટ્ટેણ તિરિયગઈ,’ ‘આર્તધ્યાનથી તિર્યચગતિ થાય,’ એ હિસાબ લાગ્યો.

ત્રિલોકનાથ વીસમા તીર્થંકરદેવ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીએ જે ઘોડાને પ્રતિબોધ કર્યો, તે પૂર્વ ભવમાં સાગરચંદ્ર નામે શેઠ હતો, ને એણે ધર્મભાવનાથી જિનમૂર્તિ ભરાવી, એની ધામધુમથી પ્રતિષ્ઠા કરાવેલી. એટલે એને સદ્ધર્મ-પરાક્રમુખ તો કહેવાય નહિ. તેમજ બહુ વિષયાસક્ત તરીકે એનું શાસ્ત્રમાં વર્ણન નથી આવતું. તો પછી એણે તિર્યચગતિ કેમ સાધી ? કહો પ્રમાદપરતાને લીધે. એ વેપાર-રોજગાર અને માલની લે-વેચ વગેરે પ્રમાદમાં એવો લીન રહેતો કે મન અશુભધ્યાનથી પકડાયેલું રહેતું, અને ‘અટ્ટેણ તિરિયગઈ’ એ સૂત્રના અનુસારે તિર્યચગતિના પાપ બાંધે એમાં નવાઈ નથી. પછી પરભવે ઘોડો થાય એ સહજ છે.

આજે ય એવા માણસો છે કે, જેને પૈસાની ય બહુ પડી નથી હોતી, કેમકે પાસે પૈસા પૂરા છે, છતાં એમને વેપાર-ધંધાનો બહુ રસ હોય છે.

આમ પાછા એ ધર્મહીન ન હોય, સમય સમય પર ધર્મ કરી લેતા હોય, છતાં આ વેપારની લીનતારૂપી પ્રમાદ એમને અશુભધ્યાન સુલભ કરી આપે છે. એમ વેપારમગ્ન નહિ, પણ વાતોચીતો હરવું-ફરવું, યા મનમાન્યા

ભૌતિક પરોપકારના નામે દોડધામ કરવી, વગેરેમાં પ્રવર્તતા ઘણા દેખાય, પરંતુ એ ય માનાકાંક્ષા કે બીજી-ત્રીજી દુન્યવી લાલચથી જ પ્રવર્તતા હોય એ પણ પ્રમાદત્પર છે.

આવા પ્રમાદત્પર જીવોને અનુભવ છે કે પોતાને એવી વિષયગૃહ્ણિ નથી, તેમજ ધર્મસન્મુખતા છે, છતાં પ્રમાદના યોગે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં મન સ્થિર નથી રહેતું, બીજા-ત્રીજા વિચારો ય બહુ આવે છે, ને જરૂર લાગે ત્યાં ક્રોધ અભિમાન વગેરે પણ સતેજ રહે છે.

આ પ્રમાદલીનતાના યોગે મોટા ચૌદ પૂર્વી મહામુનિઓ પણ ચૂક્યા અને નિગોદ એકેન્દ્રિયપણામાં સિધાવ્યાનું શાસ્ત્ર કહે છે ! એ નિગોદની ગતિ તિર્યચગતિ છે, ને એ આર્તધ્યાન વિના મળે નહિ; તેથી સૂચિત થાય છે કે, પ્રમાદ-બહુલતા આર્તધ્યાનને સુલભ રાખે છે, જેનું પરિણામ નકરાં તિર્યચગતિનાં પાપ બાંધ્યા કરવાનું થાય.

સારાંશ, દુર્ગતિ અટકાવવી હોય, સદ્ગતિ સાધવી હોય, તો પ્રમાદ અટકાવો, એ માટે બાહ્ય મોહમાયાના વિચાર પડતા મૂકી અંદરવાળા પોતાના આત્માના હિતાહિતનો વિચાર રાખ્યા કરો, શક્ય એટલી અહિતનિવૃત્તિ અને હિતપ્રવૃત્તિ રાખો. તાત્પર્ય, બહારમાંથી અંદરમાં આવો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૪, તા. ૨૯-૯-૧૯૮૪

૯ જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન : ઈષ્ટફળ-સિદ્ધિનો શાસ્ત્રપાઠ-સિદ્ધ અર્થ

(લેખાંક-૧)

જૈનના જીવનમાં પરમાત્મા અરિહંતદેવનું સ્થાન કેટલું ? તો કે જીવનમાં અરિહંતદેવની મુખ્યતા હોય; અર્થાત્ બધી વાતમાં એ અરિહંતદેવને આગળ કરનારો હોય. માટે તો સવારે જાગતાં તરત પહેલું ‘નમો અરિહંતાણં’ યાદ કરવાનું શાસ્ત્ર કહે છે. એટલું જ નહિ ‘સૂતા બેસતાં ઊઠતાં જે સમરે અરિહંત’ પણ અરિહંતદેવને વાતવાતમાં યાદ કરવાનું શીખવે છે. અરે ! ‘ધર્મસંગ્રહ’ શાસ્ત્ર કહે છે, - ઘરેથી આજીવિકા માટે નીકળતા નમસ્કારાદિ મંગળ કરે. શું સંસારની વાતમાં ભગવાનને લવાય ? હા, લવાય, સંસારના ઝેરથી બચવા ભગવાનને જ આગળ કરાય. શું લગ્નની ચોરીમાં નવકાર ગણીને બેસે એણે ગુનો કર્યો ? પરગામ જવા નવકાર

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૨૩

ગણીને નીકળે એ શું એણે પાપ કર્યું ? ગાડીમાં ખીસાં ન કપાઈ જાય, કે રસ્તામાં ગાડી-રીક્ષાનો અકસ્માત્ ન થાય, એ માટે નવકારથી અરિહંતપ્રભુને નમસ્કાર કર્યો એ એણે પાપ કર્યું ? ‘ભગવાનને તો માત્ર મોક્ષ માટે જ યાદ કરાય, સંસારની વાતમાં ભગવાનને લવાય જ નહિ’ ‘ભગવાન પાસે સંસારનું કશું મંગાવ જ નહિ,’ - આ ભ્રમણામાં પડેલો જીવ જીવનમાં અરિહંતને મુખ્ય કરવાનું મહાન કર્તવ્ય ને કૃતજ્ઞતા ભૂલે છે.

જીવનમાં હાલતાં ને ચાલતાં પરમાત્મા અરિહંતદેવને મુખ્ય કરવાનું કારણ એ છે કે,

ઉપમિતિ શાસ્ત્ર કહે છે, - ઠેઠ નિગોદમાંથી જીવ આટલે ઊંચે ઉત્તમ મનુષ્યજન્મ સુધી આવ્યો એ અરિહંતદેવના પ્રભાવે, અને હજી મોક્ષ સુધી પહોંચશે તે પણ એ ભગવાનની કૃપાથી. તો પછી કૃતજ્ઞતારૂપે પણ એ પ્રભુને કેમ એક ક્ષણ પણ ભૂલાય ? પ્રભુને જીવનમાં ક્યાં ને ક્યારે ભૂલાય ? કહો બધે જ અરિહંતપ્રભુ આગળ કરાય. જીવનમાં અરિહંતદેવનું સ્થાન સાર્વત્રિક હોય.

વળી ‘લલિત વિસ્તરા’ શાસ્ત્ર કહે છે કે ‘એક શુભ અધ્યવસાય પણ ભગવત્-પ્રસાદથી લભ્ય છે.’ આટલામાં ય ભગવાનનો પ્રભાવ, પછી મનુષ્યભવ જેવી મહાન સદ્ગતિ, ઉત્તમ કુળ, પાંચે ઈન્દ્રિયો અને મનની પટુતા વગેરે ઉત્તમ પ્રાપ્તિઓ ભગવાનના પ્રતાપે જ મળ્યાનું પૂછવું જ શું ? શ્રી લલિત વિસ્તરાશાસ્ત્રની ટીકામાં આચાર્યદેવશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજે આ સદ્ગતિ વગેરે ભગવાનના પ્રભાવે મળવાનું લખ્યું છે. આ હિસાબે ભગવાનનો કેટલી બધી બાબતોમાં ઉપકાર ? આવા ઉપકારી પ્રભુને ક્યાં ભૂલાય ? જીવનમાં અરિહંતદેવને ક્યાં સ્થાન ન હોય ?

વળી શ્રી ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્ર કહે છે કે તથાભવ્યત્વના પરિપાકથી જ પાપકર્મનો નાશ થઈને જીવના સંસાર ભ્રમણનો અંત આવે, ને એ પરિપાક કરવા માટેના ત્રણ સાધન પૈકી પહેલું સાધન ચાર શરણનો સ્વીકાર છે; અને એમાં ય પહેલું છે ‘અરિહંતશરણ’ સ્વીકારવાનું. આ અરિહંતશરણ એટલે શું ? જે અનુકૂળ પ્રાપ્તિઓ થઈ છે, એમાં અરિહંતનો ઉપકાર વારંવાર યાદ આવે કે ‘પ્રભુ ! તમારા જ પ્રભાવે આ અનુકૂળ અનુકૂળ બની આવ્યું છે, તમારો મહા ઉપકાર માનું છું,’ અને જે અનુકૂળ બનવાનું અપેક્ષિત છે, ત્યાં પણ પ્રભુનો પ્રભાવ યાદ આવી પ્રાર્થના થાય કે પ્રભુ તમારા જ પ્રભાવે આ અનુકૂળ બનવાનું છે, તે બનો; જેથી ચિત્તની સ્વસ્થતા જળવાય, અને સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મ-સાધનાઓ થાય. મારે તમારો જ આધાર છે.’

૨૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

આવું અરિહંત પરમાત્માનું સક્રિય શરણ રખાય, તો તથાભવ્યત્વ પાકતું આવે.

આમ જીવનમાં અરિહંતની મુખ્યતા રાખવાની છે; એટલા માટે શ્રાવકને જીવન જીવતાં જીવનનિર્વાહની ચિંતા ઊભી થાય, રોગ વ્યાધિ થાય, જીવનજરૂરી વસ્તુની અછત ઊભી થાય, યા પોતાને કે કુટુંબના સભ્યને કશી મુશ્કેલી ઊભી થાય, ...વગેરે વગેરેમાં શ્રાવક ભલે ચાલુ બાહ્ય ઉપાય કરી લેતો હોય, છતાં એને મુખ્ય શ્રદ્ધા અરિહંત પ્રભુના પ્રભાવ ઉપર હોય કે ‘જે કંઈ સારું થશે તે મારા અરિહંત પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે જ થશે.

‘જિનભક્તે જે નવિ થયું રે, તે બીજાથી નવિ થાય રે,’

એવી એની અટલ શ્રદ્ધા હોય છે. તેથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે કે ‘પ્રભુ તારા પ્રભાવે મારું આ ઈષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ થાઓ. મને તમારા પર જ શ્રદ્ધા છે. મારે તમારું જ શરણ છે, તો હું ઈષ્ટ કાર્ય-સિદ્ધિ માટે બીજા ત્રીજાની આગળ શા માટે દીનતા કરું ? કે જેવા તેવા ભૌતિક ઉપાયોના પાપ-પ્રપંચ શા માટે કરું ? મને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે તમારા જ પ્રભાવે મારું ઈષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ થશે.’

આ કંઈ સાંસારિક સ્વાર્થ માટે પ્રભુને વટાવવાની વાત નથી, પરંતુ પ્રભુને જીવનવ્યાપી બનાવવાની વાત છે. જેમ ધાર્મિક ઈષ્ટ સિદ્ધિઓ અરિહંત ભગવાનના પ્રભાવે જ થતી આવવાનું માને છે. એમ આ લોકની ઈષ્ટ સિદ્ધિઓ પણ પ્રભુના પ્રભાવે જ થવાનું માને છે.

એમાં એના દિલને ઈષ્ટ-સિદ્ધિ ગૌણ છે, સાર્વત્રિક અરિહંતશરણ એ મુખ્ય છે.

આ સમજીને જ ગણધર ભગવાને ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં ‘ઈટ્ઠ ફલસિદ્ધિ’ની માગણી મૂકી છે. એમાં ‘ઈષ્ટફળ’ની વ્યાખ્યા મહાન પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ એકી મતે ‘ઈહલૌકિક પદાર્થ’ એવી કરી છે. કોઈને શંકા થાય કે ‘વીતરાગ ભગવાન આગળ પારલૌકિક વસ્તુ દાન, શીલ, જૈનધર્મ, મોક્ષમાર્ગ, મોક્ષસાધક સામગ્રી, મોક્ષ વગેરે ન માગતાં ઈહલૌકિક અર્થાત્ આ લોકની (સાંસારિક) વસ્તુ માગવાનું કેમ કરાવે છે ?’ તો વ્યાખ્યાકાર મહર્ષિઓએ એનો ખુલાસો કર્યો કે આ ઈહલૌકિક ઈષ્ટ વસ્તુની માગણી એટલા માટે કરાય છે કે એની પ્રાપ્તિ થવાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, ચિત્તની વ્યાકુળતા મટે છે, એથી ‘ઉપાદેય-આદર’ યાને સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મ-પ્રવૃત્તિ થાય છે.

‘ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ’ નો આ અર્થ આપણે ટીકાકાર મહર્ષિઓના શબ્દમાં જોઈએ,-

(૧) સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાનશ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી

‘લલિતવિસ્તરા’ શાસ્ત્રમાં લખે છે, -

“તથા ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ - અવિરોધિ ફલ નિષ્પત્તિઃ । અતો હિ ઇચ્છા-વિઘાતા ભાવેન સૌમનસ્યં, તતઃ ઉપાદેયાદરઃ । ન ત્વયમન્યત્રાનિવૃતૌત્સુક્યસ્યેતિ । અયમપિ વિદ્વજ્જનપ્રવાદઃ, - ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’સ્તુ ઇહલૌકિકી યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ”।

અર્થ :- તથા ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ એટલે (જે ઉપાદેય ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવી છે એને) વિરુદ્ધ નહિ એવી વસ્તુની પ્રાપ્તિ; કારણ કે એ પ્રાપ્તિથી (ઈષ્ટની) ઈચ્છાનો વિઘાત અર્થાત્ (અ-પૂર્તિ) નથી રહેતી. એટલે પૂર્તિ થવાને લીધે, સુમનસ્કતા (ચિત્તની સ્વસ્થતા) થાય છે, તેથી ઉપાદેય (ધર્મ)માં અવ્યાકુળ પ્રયત્ન થાય છે. કિન્તુ આ ઉપાદેયનો અવ્યાકુળ પ્રયત્ન બીજી જગાએ (અર્થાત્ ઈષ્ટમાં) ઉત્સુક્તા ન મટી હોય એવા પુરુષને, થતો નથી. (આ એક વ્યાખ્યા. હવે બીજી વ્યાખ્યા,) આ પણ વિદ્વાન પુરુષોની વ્યાખ્યા છે, કે ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ તો ઈહલૌકિક સંબંધી (લેવાની), તેનાથી ઉપકૃત (મનુષ્ય)ને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે.

(૨) મહાવિદ્વાન નવાંગી ટીકાકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી ‘પંચાશક’ શાસ્ત્રની (૪-૩૩)ની ટીકામાં લખે છે.

“ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃ અભિમતાર્થ નિષ્પત્તિઃ યયોપગૃહિતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ, તતશ્ચ ધર્મે પ્રવૃત્તિઃ સ્યાદિતિ ।”

અર્થ :- ઈષ્ટફળ સિદ્ધિ એટલે ઈચ્છિત પદાર્થની પ્રાપ્તિ, જેનાથી ઉપકૃત થયેલા જીવને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, અને પછી ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૫, તા. ૬-૧૦-૧૯૮૪

૧૦ (લેખાંક-૨)

‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ની બે મહાન શાસ્ત્રકારોની વ્યાખ્યા જોઈ. હવે કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ‘શ્રી યોગશાસ્ત્ર’ (૩-૧૨૪)ની ટીકામાં શું લખે છે, તે જોઈએ. એ લખે છે.-

(૩) “તથા ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ અભિમતાર્થ-નિષ્પત્તિઃ ઈહલૌકિકી યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ, તસ્માન્નોપાદેયપ્રવૃત્તિઃ ।”

અર્થ - તથા ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ એટલે ઈચ્છિત (વસ્તુ)ની ઉત્પત્તિ-(પ્રાપ્તિ), જે આ લોકસંબંધી હોય છે, જેનાથી ઉપકૃત થયેલા (જીવ)ને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય

છે, અને એના લીધે ઉપાદેય (ધર્મ)માં પ્રવૃત્તિ થાય છે. (આમાંય સ્પષ્ટ આ લોકની વસ્તુ માંગી.)

(૪) કર્મગ્રન્થાદિ-રચયિતા મહાન શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ શ્રી ‘શ્રાદ્ધદિન કૃત્ય’ શાસ્ત્ર (પૃ. ૭૫)માં લખે છે.

“ ‘ઇષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ ઐહિકાર્થ-નિષ્પત્તિઃ યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ ।”

અર્થ - ઈષ્ટફલસિદ્ધિ આ લોકસંબંધી પદાર્થની ઉત્પત્તિ, જેનાથી અનુગૃહીત (જીવ)ને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે. (આમાં ય સ્પષ્ટપણે આ લોકની વસ્તુ માંગી.)

(૫) મહામહોપાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી મહારાજ શ્રી ‘ધર્મસંગ્રહ’ શાસ્ત્ર (પૃ. ૧૬૩)માં લખે છે,-

“તથા ‘ઇષ્ટફલસિદ્ધિઃ’ અભિમતાર્થ નિષ્પત્તિઃ ઇહલૌકિકી, યયોપગૃહીતસ્ય ચિત્તસ્વાસ્થ્યં ભવતિ, તસ્માચ્ચોપાદેયપ્રવૃત્તિઃ ।”

અર્થ - યોગશાસ્ત્રના પાઠ પ્રમાણે.

આ ધુરંધર શાસ્ત્રકાર ભગવંતો ‘ઈષ્ટફળ’નો એકમતે ‘ઈલલૌકિકાર્થ’ એટલે કે ‘આ લોકસંબંધી વસ્તુ (સાંસારિક વસ્તુ) એવો એકસરખો અર્થ કરે છે, અને ભગવાન આગળ ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ પદથી સ્પષ્ટપણે એની માગણી કરાય છે. (કેમ આની માગણી ?) તો કે “એનો સહકાર-સહાયતા પામેલા જીવને ચિત્તની વ્યાકુળતા મટી ધરપત થાય છે, સ્વસ્થતા-શાંતિ થાય છે, ને તેથી ઉપાદેય ધર્મમાં સ્વસ્થ ચિત્તથી આદર એટલે કે પ્રયત્ન પ્રવૃત્તિ થાય છે.” - આવી એ જ શાસ્ત્રકારો ત્યાં સ્પષ્ટતા કરે છે.

હવે જો એમ કહીએ કે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’થી ભગવાન આગળ મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ મંગાય’ અર્થાત્ જો ‘જ’ કારથી ‘ઈલલૌકિક વસ્તુ સાંસારિક વસ્તુ મંગાય જ નહિ.’ એવો નિષેધ કરીએ તો પૂર્વોક્ત ધુરંધર શાસ્ત્રકાર ભગવંતોની અવગણના થાય. પૂર્વોક્ત મહાપ્રમાણભૂત શાસ્ત્રવચનોનો અપલાપ થાય; જિનવચનાનુસારિ ભવભીરુ આચાર્યકૃત શાસ્ત્રવચન એટલે જિનવચન, એની સામે બળવારૂપ થાય.

જો એમ કહીએ કે ‘ઈલલૌકિક વસ્તુ એ તો વાક્યાર્થ છે, પણ પરમાર્થ મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી છે,’ તો શું પરમાર્થ એ વાક્યાર્થનો અપલાપ કરનારો હોય ? વાક્યાર્થનો અપલાપ કરે એને શું પરમાર્થ કહેવાય ?

સવાલ આ છે ‘ઈષ્ટફલ’ની પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી ‘ઈલલૌકિક પદાર્થ’ એવી વ્યાખ્યા પ્રામાણિક છે ? કે અપ્રામાણિક ? જો પ્રામાણિક છે તો એનો અપલાપ કેમ કરાય ? જો અપ્રામાણિક છે, તો શું એવી અપ્રામાણિક વ્યાખ્યા કરનારા પૂર્વાચાર્યો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૨૭

પોતે જ અપ્રામાણિક નહિ ઠરે ? તેમજ,

કદાચ કહો કે ‘પૂર્વાચાર્યોનો કરેલો અર્થ તો પ્રામાણિક છે પરંતુ તે આજના જીવોને બતાવવા જેવો નથી.’ તેથી પરમાર્થ બતાવાય છે,’ તો સવાલ એ છે કે પૂર્વાચાર્યોનો અર્થ આજના જીવોથી છુપાવી એનો નિષેધક પરમાર્થ બતાવવા જતાં, જે આજના જીવો એ શાસ્ત્રો વાંચશે સાંભળશે એમને એમજ લાગશે કે “શાસ્ત્રોમાં લખેલ આ ‘ઈલલૌકિક પદાર્થ’ એવો અર્થ ખોટો, અને ‘મોક્ષ-મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એવો અર્થ સાચો,” તો શું એથી એમનો બુદ્ધિભેદ અને શ્રદ્ધાભેદ નહિ થાય ? અગર કહો, ‘એમણે આ પરમાર્થ સમજવો જોઈએ,’ તો આ પરમાર્થનો કોઈ શાસ્ત્રપાઠ છે ? અથવા ટીકાકારોએ ‘ઈલલૌકિક અર્થ’ એવી વ્યાખ્યા લખ્યા પછી એના હેતુ તરીકે આગળ જે પંક્તિઓ લખી છે એને આ પરમાર્થ સંગત છે ?

અથવા મહાન પૂર્વાચાર્યોને જો ઈષ્ટફળનો ‘ઈલલૌકિક પદાર્થ’ એવો અર્થ ઈષ્ટ નહોતો, તો એમણે એના બદલે ‘ઈષ્ટફળ’ એટલે ‘મોક્ષ મોક્ષસાધક સામગ્રી’ એમ સીધો આ પરમાર્થ જ કેમ ન લખ્યો ? કહો કે એમના મનમાં આ ભળતો પરમાર્થ હતો જ નહિ. ઈષ્ટફળનો મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી એ પરમાર્થ ભળતો બનાવટી અસત્ કેવી રીતે એ હવે જોઈએ.

‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’નો ઈલલૌકિક પદાર્થ નિષ્પત્તિ’ એવી વ્યાખ્યા લખાયા પછી ‘ઈલલૌકિક’ એટલે કે આ લોકની વસ્તુ માગવાના કારણમાં એ જ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું, ‘જેની સહાયતાથી જીવને ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે અને તેથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે.’ ધ્યાનમાં રહે કે,-

અહીં ‘ચિત્તસ્વસ્થતા થાય છે’ એ હકીકત લખી છે, માગણી નથી લખી.

માગણી તો ઈલલૌકિક વસ્તુની; પણ હકીકત એવી છે કે માગેલી વસ્તુ મળે, તો એની સહાયતાથી મનની વ્યાકુળતા મટીને સ્વસ્થતા થાય છે; એટલે પછી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય છે. તો અહીં માગ્યું શું ? ચિત્તસ્વસ્થતા નહિ, પણ આ લોકની વસ્તુ જ માગી.

વસ્તુસ્થિતિ પણ એવી જ છે. દા.ત. કુટુંબ લઈને બેઠેલા શ્રાવકને ધંધો કે નોકરી તૂટી ગઈ, ને તરતમાં બીજો ધંધો યા નોકરી મળતી નથી; હવે ‘કુટુંબને શું ખવરાવવું’ એની મોટી ચિંતા છે, ચિત્તને વ્યાકુળતા છે. તો એ પ્રભુ પાસે કેવું ‘ઈષ્ટફલ’ માગવા જાય ? શું એમ માગે કે ‘પ્રભુ ! કુટુંબ ભલે ભૂખે મરતું, પરંતુ મને સમાધિ આપો, મારા મનને વ્યાકુળતા ન થાઓ સ્વસ્થતા રહો,’ શું આવું માગે ? અથવા શું એમ માગે કે ‘ભૂખે મરતા કુટુંબને ચિત્તની સ્વસ્થતા રહો’ શું આવું માગે ? જો પાસેવાળો કોઈ જૈનેતર આ જાણીને શ્રાવકને પૂછે ‘કેમ

૨૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

ભાઈ ! કુટુંબના ચિત્તને સ્વસ્થતા જ માગવી છે ? પણ આ તમારું કુટુંબ ભૂખે મરતું છે, એનું શું ? એ કશું તમારા ભગવાન આગળ માગવું નથી ?' અને શ્રાવક જો એનો ખુલાસો કરે કે 'અમારા ભગવાન આગળ સાંસારિક વસ્તુ મંગાય જ નહિ' તો પેલો કહે 'પણ આ કુટુંબના નાના નાના બચ્ચા ભૂખ્યાડાંસ ખાવાની વસ્તુ માટે ટળવળી રહ્યા છે, એની દયા નથી આવતી ? ખરો તમારો ધર્મ !' તો આમાં શ્રાવકે બીજા આગળ જૈનધર્મની શોભા વધારી ? કે બીજાને જૈનધર્મ પર સૂઝ કરાવી ?

અરે ! બીજાને શું લાગે એ વાત તો પછી, પરંતુ છોકરા ભૂખે ટળવળતા હોય, રોતા હોય, ત્યાં 'જેવાં એનાં કર્મ. ભલે ભગવાન પ્રભાવવંતા છે એટલે ભગવાન આગળ લૌકિક વસ્તુની માગણી કરીએ તો મળી શકે એમ છે, પરંતુ ભગવાન આગળ છોકરા માટે ખાવાનું મંગાય નહિ. ખાવા-ભેગી રોજી-પૈસા વગેરે સાંસારિક વસ્તુ મંગાય જ નહિ.' એમ કરી શું ઠંડે કલેજે નાના બચ્ચાને ભૂખે ટળવળતા જોયા કરે ? ને 'અમને સમાધિ મળો મોક્ષમાર્ગ મળો' એમ રટયા કરે ?

ત્યારે ગણધર ભગવાને 'જયવીયરાય' સૂત્રમાં 'ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ' પ્રાર્થના મૂકી તે શું પ્રાર્થના કરનારને આમ સાવધાન કરવાના આશયથી મૂકી કે 'ભલે છોકરા ભૂખે મરતા હોય, પણ ખબરદાર, 'ઈષ્ટફળ' થી એમના માટે ખાનપાન-પૈસા આજીવિકા માગતો નહિ, માત્ર મોક્ષ-મોક્ષમાર્ગ જ માગજે !' અથવા 'ખાનપાન-પૈસા માગે તો તે સંસારની વસ્તુ તરીકે ન માગતો, પણ એને મોક્ષસાધક સામગ્રી તરીકે માગજે !' શું ગણધર ભગવાનનો આ આશય હોય ? ત્યારે જો હા કહીએ તો શું ખાનપાન-પૈસા એ મોક્ષસાધક સામગ્રી ગણાય ? જો ગણાતી હોય તો તો પછી સંસારસાધક સામગ્રી કઈ ગણાય ? વાસ્તવમાં જૈનશાસનમાં ત્યાગ, તપ, જિનભક્તિ, સામાયિક...વગેરે એ મોક્ષસાધક સામગ્રી છે; ને એની સામે આહાર-રસ, વિષયો, અર્થ કામ, કપાયો, અશુભ યોગો...એ સંસારસાધક સામગ્રી છે.

સારાંશ 'ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ' એ ગણધર વચનની મોટા માંધાતા પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી વ્યાખ્યા અને એનો બતાવેલ હેતુ સ્પષ્ટ કહી રહેલ છે કે ગણધર ભગવાન 'ઈષ્ટફળ' થી ઈહલૌકિક અર્થાત્ આ લોકની વસ્તુ લે છે તે સમજીને જ કે 'એની પ્રાપ્તિ પ્રભુ આગળ માગી શકાય છે; કેમકે એ પ્રાપ્તિ થવાથી જીવને વ્યાકુળતા મટી સમાધિ-સ્વસ્થતા થાય છે, જેથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી શકે છે.' પૂર્વાચાર્યોએ વ્યક્ત કરેલ આ ગણધરઆશય સ્પષ્ટપણે સૂચવી રહેલ છે કે 'માગવાની ઈષ્ટ વસ્તુ ઈહલૌકિક વસ્તુ છે. પણ નહિ કે સમાધિ અને ધર્મપ્રવૃત્તિ...અહીં

સમાધિ કેમ ન મંગાવી ? તો કે જ્ઞાની ભગવંત સમજે છે કે જીવને જીવનનિર્વાહનું સાધન જ નહિ હોય, પોતે અને કુટુંબ ભૂખે મરતું હશે અથવા રોગાદિની મહાવેદના હશે યા કોઈ પત્ની-પુત્રાદિ મહાપ્રતિકૂળ હશે, કે કોઈ અણધારી રાજ્ય સરકાર લૂંટારા વગેરેની આફત આવી હશે,... વગેરે વગેરેમાં સંસારી જીવને કહીશું કે 'સમાધિ રાખ' તો એ ભારી આફતમાં વ્યાકુળ એનું મન સમાધિ શી રીતે રાખી શકવાનું હતું ? ત્યાં મુનિનાં પણ મનને સમાધિ મુશ્કેલ. એટલે શ્રાવકને જો કહીએ કે 'આ ભારી આપદા ટળવાનું ને સાંસારિક અનુકૂળ વસ્તુ બનવાનું તારે મંગાય જ નહિ તારે તો સમાધિ જ મંગાય,' તો એ શે શક્ય બને ? કે એ માગણી શી રીતે વ્યવહારુ હોય ? એટલે નિશ્ચિત વાત છે કે માગણી સમાધિની નહિ પણ ઈહલૌકિક વસ્તુની છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૬, તા. ૧૩-૧૦-૧૯૮૪

૧૧ (લેખાંક-૩)

જૈનનાં જીવનમાં પરમાત્મા અરિહંતદેવનું સ્થાન કેટલું બધું વ્યાપક છે કે એને સંસારવાસમાં અનેક તકલીફ આવે, અનેક સમસ્યા ઊભી થાય, એના ઉકેલ માટે એ બીજે ન જાય, તેમજ અસ્વસ્થ વ્યાકુળ ન બને. આર્તધ્યાન ન કરે, એટલા માટે 'જયવીયરાય' સૂત્રમાં ગણધર ભગવાન ભવનિર્વેદ માગનારા ભક્તને 'ઈટ્ઠફલસિદ્ધિ' માગવાનું કહે છે, ને મહાવિદ્વાન પૂર્વાચાર્યો બધા જ એકમતે એ 'ઈષ્ટફળ'ની વ્યાખ્યા 'ઈહલૌકિક પદાર્થ,' અર્થાત્ આ લોકની વસ્તુ એવી વ્યાખ્યા કરે છે.' પ્રશ્ન થાય કે ગણધર મહારાજા વીતરાગ ભગવાન પાસે આવું કેમ મંગાવે છે ? તો એના ખુલાસામાં આ પૂર્વાચાર્ય મહર્ષિઓ કહે છે કે એ આ લોકની વસ્તુની સહાયતાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા સમાધિ થાય છે; એથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય છે.

અહીં ખાસ નોંધપાત્ર આ છે કે ઈહલૌકિક વસ્તુની માગણી કરવાનો હેતુ એ બતાવ્યો કે એ વસ્તુની સહાયતાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા-સૌમનસ્ય થાય છે. આનો સીધેસીધો અર્થ તો એ છે કે આ લોકની ઈચ્છિત વસ્તુ બની આવે તો ચિત્તની વ્યાકુળતા-વિહ્વળતા મટે તેથી સ્વસ્થ ચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય.

હવે અહીં જો એમ કહીએ કે “આ સ્વસ્થતા એટલે સમાધિ અને ‘સમાધિ’ એટલે મોક્ષસાધક સામગ્રી, અને એ જ વસ્તુ મંગાય.” તો આ કહેવું બરાબર નથી; કેમકે ઈષ્ટફળ આ લોકની વસ્તુ દા.ત. ખાનપાન વ્યાધિનાશ, કુટુંબકલેશનાશ.

કોઈ આપત્તિ-વારણ વગેરે બની આવે એથી શું તરતમાં સીધો મોક્ષ થાય ? યા (૨) સીધો મોક્ષમાર્ગ સમ્યગ્દર્શનાદિ ઊભો થાય ? અથવા (૩) સીધી મોક્ષસાધક-સામગ્રી બની જાય ? ના, ‘ઈષ્ટફળ’ તરીકે આ લોકની કોઈ વસ્તુ મળ્યા પછી, આ મોક્ષ આદિ ત્રણ માટે તો જુદો જ પ્રયત્ન કરવાનો રહે છે. જ્યારે અહીં તો શાસ્ત્રકારો ઈલ્લૌકિક પદાર્થ મળવા પર સીધી સ્વસ્થતા થવાનું કહે છે, શાસ્ત્રકાર ભગવંતો આથી સ્પષ્ટ બતાવે છે કે ઈષ્ટ-ઈચ્છિત વસ્તુ વિના જીવનું ચિત્ત આકુળ વ્યાકુળ અસ્વસ્થ હતું, તે હવે ઈચ્છિત મળી ગયાથી તરત જ વ્યાકુળતા સહેજે ટળી સ્વસ્થતા આવે એટલે અહીં સ્વસ્થતા એટલે સમાધિ લઈ સમાધિનો અર્થ ‘મોક્ષમાર્ગ કે મોક્ષસાધક-સામગ્રી’ એવો કરવો એ પૂર્વાચાર્યોનાં વચનો સાથે તદ્દન અસંગત છે. એનો આગ્રહ રાખવો કે ‘આ જ અર્થ થાય’ એ દુરાગ્રહ છે; કેમકે ઈષ્ટફળ મળવા પર સીધી ચિત્ત-સ્વસ્થતા થાય છે. પણ સીધો મોક્ષમાર્ગ થતો નથી. હકીકતમાં જોઈએ તો આવું કોઈ માગતું નથી કે ‘મને ઈષ્ટફળ મળો. જેની સહાયતાથી મારે મોક્ષમાર્ગ થાય.’ હા, આવું જરૂર માગે છે કે ઈષ્ટફળ મળો જેથી ચિત્તની મુંઝવણ મટી સ્વસ્થતા થાય.

(૧) વળી જો સ્વસ્થતા સમાધિનો જ અર્થ મોક્ષમાર્ગ લઈએ તો વ્યાખ્યાકારોએ જે પછી લખ્યું કે ‘તત્ત્વ ઉપાદેયે પ્રવૃત્તિ:’ અર્થાત્ ‘સમાધિથી પછી ઉપાદેયમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે.’ એ લખવું નિરર્થક બની જાય. કેમકે આમાં ઉપાદેય એટલે જ મોક્ષમાર્ગ, ને એ તો તમે ‘સમાધિ’ પદથી જ લઈ લીધો.

(૨) અગર કહો ‘ઉપાદેય’ એટલે મોક્ષ, તો સવાલ આ છે કે ‘ઉપાદેયમાં પ્રવૃત્તિ’ કહી એટલે શું મોક્ષમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની ? પ્રવૃત્તિ તો મોક્ષનાં માર્ગમાં - ઉપાયમાં હોય, મોક્ષમાં નહિ. મોક્ષ તો ફળ છે, પ્રવૃત્તિ ફળના ઉપાયમાં હોય ? કે ફળમાં હોય ?

(૩) ખરી વાત એ છે કે અહીં પૂર્વાચાર્યોએ ‘સમાધિ’ શબ્દ ન લેતાં ‘ચિત્તસ્વાસ્થ્ય’ શબ્દ લીધો છે એનો અર્થ ‘ચિત્તની સ્વસ્થતા-અવ્યાકુળતા-પ્રસન્નતા’ થાય. ને એ થવાનું ઈલ્લૌકિક ઈચ્છિત વસ્તુ બની આવવાથી શક્ય છે, એટલે આ ચિત્તસ્વસ્થતા એટલે મોક્ષમાર્ગ એવો અર્થ જ અહીં અસંગત છે અપ્રસ્તુત છે.

(૪) આમાં પણ વાસ્તવમાં માગણી ઈચ્છિત ઈલ્લૌકિક વસ્તુની જ છે, પણ નહિ કે ચિત્તસ્વસ્થતા-સમાધિની એટલે પણ સમાધિનો અર્થ મોક્ષમાર્ગની માગણીનો પરમાર્થ-ભાવાર્થ કાઢવો એય શાસ્ત્રવચન સાથે અસંગત છે.

(૫) કદાચ કહો કે “ઈષ્ટફળ તરીકે આ લોકની વસ્તુની માગણી તો ખરી, પરંતુ તે મોક્ષમાર્ગ માટે છે,” તો આમાં તમે એટલું તો કબુલ કર્યું ને કે ‘ભગવાન

આગળ ભલે મોક્ષમાર્ગ માટે પણ આ લોકની વસ્તુ માગી શકાય’ તો પછી ‘ભગવાન આગળ આ લોકનું કશું મંગાય જ નહિ’ એમ બોલવું એ ઉન્મત્ત પ્રલાપ નથી ?

મહાન આચાર્ય ભગવંતો ગણધર-વચનને સમજવામાં અને એની વ્યાખ્યા કરવામાં કેટલા બધા ચકોર અને ચોક્કસ હોય છે, એ અહીં આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના સૂત્ર જેવા વ્યાખ્યાશબ્દોમાં જોવા મળે છે. એમણે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ તો ઈલ્લૌકિકી (લેવી), જેનાથી અનુગૃહીત માણસને ચિત્તસ્વાસ્થ્ય થાય છે’ એ લખતા પહેલાં લખ્યું કે,

‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ એટલે અવિરોધીફળ-નિષ્પત્તિ

આમાં ફળને અ-વિરોધી એટલે કે વિરોધી નહિ એમ કહ્યું તે ફળ કોનું વિરોધી ન હોવું જોઈએ ? તો કે પછીના પદોના સંદર્ભથી સમજાય એવું છે કે ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ પછી ચિત્તસ્વસ્થતા થવી છે, ને પછી ધર્મપ્રયત્ન થવો છે, તો એ બંનેની વિરોધી યાને બાધક ઈષ્ટફળસિદ્ધિ ન જોઈએ. દા.ત. કોઈ ઈષ્ટફળસિદ્ધિમાં પોતાના તથા કુટુંબના જીવનનિર્વાહ કરતાં વધુ પડતું માગે કે ‘મને એક કોડ રૂપિયા મળો,’ તો એ ઈષ્ટફળ ચિત્તસ્વસ્થતાનું અને સ્વસ્થ ચિત્તની ધર્મપ્રવૃત્તિનું વિરોધી છે; કેમકે એટલી મોટી રકમની આસક્તિ, પછી એ મળવાનો લોભ, અને પછી મળ્યા પર મમતા, એ જ ચિત્તની ભારે અસ્વસ્થતા છે. અસમાધિ અ-સુમનસ્કતા છે. તેથી એવું ઈષ્ટફળ ન ઈચ્છાય, કે ન મંગાય; કેમકે એમાં તો પછી ધર્મ કરશે ત્યાં કલેજે ઠંડક ધર્મની નહિ, પણ સારા મનમાન્યા પૈસા મળ્યાની રહેશે. અહીં ‘અવિરોધી’ શબ્દ સ્પષ્ટપણે ઈષ્ટફળ એટલે મોક્ષમાર્ગ નહિ, કિન્તુ આ લોકની વસ્તુની જ માગણી સૂચવી રહ્યો છે; કેમકે ચિત્તસ્વસ્થતાના વિરોધી-અવિરોધી બે ભેદ આ લોકની વસ્તુમાં પડે, મોક્ષમાર્ગમાં નહિ, આ લોકની વસ્તુ ચિત્તસ્વસ્થતા અને ધર્મની વિરોધી પણ હોય અને અવિરોધી પણ હોય; કિન્તુ મોક્ષમાર્ગ કાંઈ ચિત્તસ્વાસ્થ્યનો વિરોધી-અવિરોધી ન હોય, એ તો અવિરોધી જ હોય. આ પરથી દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે કે ઈષ્ટફળસિદ્ધિમાં ઈષ્ટફળ તરીકે આ લોકની વસ્તુ જ માગવાનું. નહિ કે મોક્ષ યા મોક્ષમાર્ગ માગવાનું પૂર્વાચાર્ય ભગવંતો કહે છે.

પ્ર.- અહીં ઈષ્ટફળ એટલે કે ઈચ્છિત આ લોકની વસ્તુ પ્રભુ આગળ માગવી જ શા માટે ? એવી આ લોકની અર્થાત્ સાંસારિક વસ્તુની ઈચ્છા પૂરવાની શી જરૂર ?

ઉ.- જરૂર એટલા માટે છે કે અંતરમાં જ્યાંસુધી એ ઈચ્છા સળવળતી રહે ત્યાં સુધી મન અસ્વસ્થ રહે છે; ને મનમાં જ્યાં સુધી સ્વસ્થતા નહિ ત્યાં સુધી ધર્મમાં સ્વસ્થ મનથી પ્રવૃત્તિ નહિ. આ જ વસ્તુ ખુદ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના શબ્દોમાં

જોઈએ. લલિત વિસ્તરા શાસ્ત્રમાં એઓશ્રી લખે છે કે

અતો હીચ્છાવિઘાતાભાવેન સૌમનસ્યં, તત ઉપાદેયાદરઃ,

ન ત્વયમ્ અન્યત્રાનિવૃતૌત્સુક્યસ્યેતિ ।

અર્થાત્ ‘અતઃ’ અર્થાત્ અવિરોધી ઈષ્ટફળ મળી જવાથી હવે ઈષ્ટની ઈચ્છા સળવતી નથી રહેતી (ઈચ્છા શાંત થઈ જાય છે.) તેથી ઈચ્છાથી સૌમનસ્યનો વિઘાત થવાનું નથી રહેતું એટલે સુમનસ્કતા મનની સ્વસ્થતા સજીવન થાય છે; એટલે ઉપાદેય (ધર્મ)માં સ્વસ્થચિત્તે પ્રયત્ન થાય છે પણ જો (આ ઉપાદેય ધર્મ સિવાય) બીજી વસ્તુમાંથી ચિત્તની ઉત્સુકતા નિવૃત્ત ન થઈ હોય ઉત્સુકતા-ઈચ્છા ઊભી હોય તો આ ઉપાદેયમાં આદર (સ્વસ્થ પ્રયત્ન) નથી બનતો.

મહાન આચાર્ય ભગવાને અહીં સ્પષ્ટ લખ્યું કે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ થી ‘ઈચ્છા વિઘાતાભાવેન’ અર્થાત્ ‘ઈચ્છા દ્વારા વિઘાત થવાનું રહેતું નથી.’ તો આમાં કયા ઈષ્ટની ઈચ્છા ? અને એના દ્વારા કોનો વિઘાત ? તો કે અહીં ‘ઈષ્ટ’ તરીકે મોક્ષ લઈ શકાય જ નહિ, કેમકે મોક્ષની ઈચ્છા દ્વારા સૌમનસ્યનો ચિત્તસ્વસ્થતાનો વિઘાત-નાશ નથી થતો એટલે ઈષ્ટ તરીકે આ લોકની વસ્તુ કે બાબત જ લેવાની છે, ને એ ઈષ્ટની ઈચ્છા સળવળતી રહે એટલે સહેજે સુમનસ્કતા મનઃશાંતિ વ્યાહત થઈ જાય. ભૌતિક ઈષ્ટ પદાર્થની ઈચ્છા યીજ જ એવી છે કે એ સળવળતી હોય ત્યાં ચિત્તમાં શાંતતા સ્વસ્થતા ન રહે. પરંતુ હવે વીતરાગ જગદ્ગુરુના પ્રભાવે એ ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ થવાથી એની ઈચ્છા શાંત થઈ જાય છે, ને તેથી ચિત્તસ્વસ્થતારૂપી સૌમનસ્યનો ઘાત-વિઘાત થવાનું રહેતું નથી. એટલે સૌમનસ્ય પ્રગટ થાય છે.

આમાં ‘ઈષ્ટ’ અને ‘સૌમનસ્ય’ પદોથી મોક્ષ મોક્ષમાર્ગ-મોક્ષસાધક સામગ્રી કહેવાનો ભાવ જ ક્યાં છે ? છતાં તાણી તોડીને આ ભાવ કાઢવો એ શું મતાગ્રહ નથી ? એમાં (૧) ધુરંધર આચાર્ય ભગવાને ઈષ્ટફલથી ફરમાવેલ આ લોકની વસ્તુ માગવાનો ઈનકાર કરવો તેમજ (૨) ‘સૌમનસ્ય’ પદથી ફરમાવેલ ચિત્તની શાંતિ સ્વસ્થતાની હકીકતનો ઈનકાર કરી એની માગણી હોવાનું બતાવવું અને (૩) એમાં પરમાર્થ તરીકે મોક્ષસાધક સામગ્રીની જ માગણી હોવાનું કહેવું, એ કેટલું શાસ્ત્રસંગત કે બુદ્ધિસંગત છે ? તથા (૪) અરિહંતદેવના પ્રભાવે ઈષ્ટફળસિદ્ધિની માગણી દ્વારા જીવનમાં ઠામઠામ અરિહંતદેવને સ્થાન આપવાનો ગણધર ભગવાનનો આશય પણ ક્યાંથી સચવાય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૭, તા. ૨૦-૧૦-૧૯૮૪

(૧૨) (લેખાંક-૪)

અરિહંતદેવનો ભક્ત વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માને જીવનમાં ઠામઠામ સ્થાન આપનારો હોય એમાં નવાઈ નથી; કેમ કે

(૧) એ સમજે છે કે અરિહંત પરમાત્માનો આ ઉત્તમ આર્ય મનુષ્યભવ બધી ભૌતિક અનુકુળતાઓ તથા દેવગુરુ વગેરે આરાધનાની સામગ્રી પમાડવાનો પરમ ઉપકાર છે, ને આગળ પણ ઠેઠ મોક્ષ સુધી પહોંચાડવાનો અનંત ઉપકાર થવાનો છે. એવા અનંત ઉપકારીને ક્યાં અને ક્યારે ભૂલાય ?

(૨) અરિહંતદેવના ભક્તને અરિહંત ઉપર એટલો બધો પ્રેમ છે કે માત્ર ધર્મ જ નહિ કિંતુ બીજા ગમે તે કાર્ય વખતે પણ અરિહંતને ભૂલી શકતો નથી, મોક્ષનો પ્રેમ કેવો હોય એના માટે કહ્યું છે ‘જિમ મહિલાનું વહાલા ઉપરે ઘરનાં કામ કરંત.’ અર્થાત્ જેમ પતિભક્તા સતી સ્ત્રીનું મન, ઘરનાં કામ બજાવતી વખતે પણ, વહાલા પતિ ઉપર જતું હોય છે, એમ મોક્ષાર્થી અર્હદ્ભક્તને દુન્યવી કાર્યો બજાવતી વખતે પણ મન પ્રિય મોક્ષ અને વહાલા અરિહંતદેવ ઉપર જાય છે.

(૩) મન અનંતાનંતકાળથી રાગ-દ્વેષ, પૌદ્ગલિક આસક્તિ-અરુચિ, મોહ-મદ-માયા-ઈર્ષ્યા વગેરે ખરાબીઓથી મલિન રહેતું આવ્યું છે, એને વિશુદ્ધ બનાવવા અને વિશુદ્ધ બન્યું રાખવા શ્રેષ્ઠ ઉપાય અરિહંત પ્રભુનું સ્મરણ-ચિંતન છે. એવા અરિહંતદેવને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પણ ઘડી ય શાના વીસરાય ?

(૪) અરિહંતદેવના અનંત ઉપકારને સમજનારો ભક્ત કૃતજ્ઞતારૂપે કમમાં કમ એ પ્રભુનું અને પ્રભુના અનંત અર્થિત્ય પ્રભાવનું આ રીતે સ્મરણ કર્યા વિના રહે નહિ, કે ‘દુન્યવી કે આત્મિક કાંઈ પણ સારું મળ્યું કે સારું મનગમતું બની આવ્યું તો તે મારા પ્રભુના પ્રભાવે જ પ્રભુની કરુણાથી જ મળ્યું, કે બની આવ્યું, અને હજી પણ મલશે કે બની આવશે તે એ પ્રભુના પ્રભાવે જ પ્રભુની કરુણાથી જ થવાનું છે.’ એ માને છે કે ‘જિનભક્તે જે નવિ થયું રે, તે બીજાથી નવિ થાય રે.’ અહીં ગમતું ન બનતું હોય યા અણગમતું થતું હોય તેમાં કારણ પૂર્વભવ અરિહંત પ્રભુની બરાબર ભક્તિ નથી કરી એ છે. માટે હવે અહીં પ્રભુની બરાબર ભક્તિ કરતો રહું.

(૫) સર્વ દુઃખથી ત્રાતા અરિહંતદેવ છે, સર્વ સુખના દાતા એ જ અરિહંતદેવ છે, આવા અરિહંતદેવના અનંત પ્રભાવને સમજી એના પર અનન્ય શ્રદ્ધા કરનાર ભક્ત કોઈ પણ દુઃખ-આપત્તિ-કલેશ ટાળવા માટે અને જીવનજરૂરી ઈષ્ટ વસ્તુ

સાધવા માટે જેની તેની ચાપલુસી આજીજી શાનો કરે ? એ તો ધા નાખે તો પરમ સમર્થ અરિહંતદેવની આગળ, અને પ્રાર્થના કરે તો એ પ્રભુની આગળ જ કરે. અર્થાત્ ઈષ્ટ મળ્યામાં ઉપકાર માનતો રહે અરિહંતદેવનો; અને ઈષ્ટ મળવામાં વિનવે એ જ અરિહંત ભગવાને.

પ્ર.- એમ પ્રાર્થનાથી ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય ?

ઉ.- શ્રી લલિત વિસ્તરમાં લખ્યું છે કે ‘પ્રાર્થનાતઃ એવ ઈષ્ટસિદ્ધિઃ’ પ્રાર્થનાથી જ ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય. માટે જ ગણધર ભગવંતે અહીં ભવનિર્વેદ માર્ગાનુસારિતા ઈષ્ટફલસિદ્ધિ વગેરે માટે વીતરાગ જગતગુરુ આગળ પ્રાર્થના કરવાનું મૂક્યું છે.

પ્ર.- પણ તેથી કાંઈ ભગવાન આગળ ઈષ્ટ દુન્યવી વસ્તુની માગણી કરાય ? એમ કરવાની છુટ હોય તો તો જીવ વિષયોનો લાલચુ જ થઈ જાય ને ?

ઉ.- ના, એનું કારણ, આ બરાબર સમજી રાખો કે આ ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ માગનારો કોણ છે ? તો કે જેણે પ્રારંભમાં ભવનિર્વેદ ભવવૈરાગ્ય માગ્યો છે. એટલે હવે જે ભવ એટલે કે ઈન્દ્રિયોના વિષયો પર વૈરાગ્ય-અભાવ-ભડકવાળો છે, એ શું જીવનજરૂરી દુન્યવી વસ્તુ માગવામાં વિષયોનો લાલચુ થતો હશે ? બાપની પાસે જીવનજરૂરી પૈસા માગનારો સુપુત્ર શું બાપની આખી મૂડીનો લાલચુ થઈ જાય છે ?

પ્ર.- ભલે અત્યારે વિષયલાલચુ ન હોય પણ એમ દુન્યવી વસ્તુ માગ માગ કરતાં આગળ પર એનો લાલચુ થવાનો સંભવ તો ખરો ને ?

ઉ.- ના, કેમકે એક તો પ્રારંભે ભવનિર્વેદ રોજ માગે છે, અને પછીથી ગુરુવચનસેવા અને ભવે ભવે પ્રભુચરણસેવા યાને પ્રભુશાસનની આરાધના રોજ માગે છે. એમાં વિરાગી ગુરુનાં વચન તો વૈરાગ્યમૂલક વસ્તુના જ દેશક હોય, તેમજ પ્રભુશાસનની આરાધનામાં પ્રભુકથિત વૈરાગ્યપ્રધાન જ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના માગી, પછી આમાં વિષયલાલસાને જાગવા કે રહેવા અવકાશ જ ક્યાં છે ?

પ્ર.- જો દુન્યવી વિષયની લાલસાને અવકાશ જ નથી, તો પછી વીતરાગ પ્રભુ પાસે ઈષ્ટ દુન્યવી વસ્તુ માગે જ શા માટે ?

ઉ.- એ ઈહલૌકિક એટલે કે આ લોકની દુન્યવી વસ્તુ માગે છે તે જીવન જીવતાં એને જરૂરિયાત ઊભી થઈ છે એટલે જીવન નભાવવા દિલમાં એની એને ઈચ્છા રહે છે, ને દિલમાં એ ઈચ્છા સળવળતી હોય ત્યાં ચિત્ત શાંત-પ્રશાંત ન રહે, અસ્વસ્થ રહે, વ્યાકુળ રહે, આર્તધ્યાન ચાલ્યા કરે, એ સ્વાભાવિક છે; તેમજ અસ્વસ્થ ચિત્તના લીધે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય નહિ, અગર થાય તો બરાબર થાય નહિ.

ત્યારે જો એ ઈચ્છિત દુન્યવી વસ્તુ મળી જાય તો સહેજે ચિત્ત સ્વસ્થ બને, આર્તધ્યાન મટે, ને સ્વસ્થપણે ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય, એ હકીકત છે. એટલે એ મોક્ષાર્થી અને આગળ પર ભવે ભવે વીતરાગચરણ યાને જિનશાસનની આરાધના માગનારો જીવ અહીં જીવનજરૂરી દુન્યવી વસ્તુની ભગવાન આગળ માગણી કરે એમાં કશું ખોટું નથી, કે એ કશું પાપ નથી કરતો, બલકે હાલપણનું કામ કરે છે; કેમ કે એ સમજે છે કે “મારી પુણ્યાઈ દુબળી છે, એટલે કોને ખબર આ ઊભી થયેલી જીવનજરૂરિયાત ક્યારે સિદ્ધ થાય; ને તે ન થાય ત્યાં સુધી ચિત્તની વિહ્વળતા-વ્યાકુળતા-અસ્વસ્થતા-આર્તધ્યાન કોણ જાણે કેટલા ય લાંબા ચાલ્યા કરે, એના કરતા મારા અરિહંતદેવ અચિંત્ય પ્રભાવી છે. એમના પ્રભાવની શ્રદ્ધા તથા પ્રાર્થનાથી અંતરાય આદિનાં પાપ ઠેલાય છે, ને પુણ્યાઈ ઊભી થાય છે, તો એમની આગળ ઈષ્ટફળ એટલે કે એ ઈહલૌકિક દુન્યવી વસ્તુની માગણી-પ્રાર્થના કરવી એ અતિ આવશ્યક અને સમયોચિત તથા હાલપણભર્યું છે. નકામું અસ્વસ્થતા-વિહ્વળતા-આર્તધ્યાનમાં લાંબુ સડચા કરવું એના કરતાં પ્રભુનું આલંબન લઈ એ ટુંકે પતાવવું શું ખોટું ?”

આ સમજીને ભગવાન આગળ ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ એટલે કે આ લોકની દુન્યવી વસ્તુ માગે. એમ ગણધર-વચનથી ધુરંધર પૂર્વાચાર્ય ભગવંતો એકમતે કહે છે.

પ્ર.- આચાર્ય ભગવંતો એ માગવાનું કહે છે એમાં હેતુ તો ચિત્તસ્વસ્થતા જ મેળવવાનો જ આવ્યો ને ? એટલે વાસ્તવિક માગણી તો દુન્યવી વસ્તુ કરતાં ચિત્ત સ્વસ્થતાની જ આવી ને ? જો એવું હોત તો તો એ ધુરંધર આચાર્ય ભગવંતોને ‘ઈષ્ટફળ’ની સીધી વ્યાખ્યા ચિત્તસ્વસ્થતા જ લખતાં નહોતી આવડતી ? વચમાં ઈહલૌકિક વસ્તુની માગણી લાવવાની જરૂર જ શી હતી ? તે એક આચાર્ય નહિ, બે આચાર્ય નહિ. પરંતુ ચાર ચાર આચાર્ય ભગવાન અને એક ઉપાધ્યાય ભગવાન, બધાએ ‘ઈહલૌકિક વસ્તુ’ની જ માગણી શું કામ મૂકી ? મૂકી છે એ હકીકત છે, એ સૂચવે છે કે ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’થી વાસ્તવમાં માગણી આ લોકની દુન્યવી વસ્તુની જ છે. ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ નો પરમાર્થ એ જ છે, પણ નહિ કે ‘ચિત્તસ્વસ્થતા યા મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી.’ ચિત્તસ્વસ્થતા તો ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નું ફળ છે, એમ એ જ આચાર્ય ભગવંતોએ સ્પષ્ટ કર્યું છે. ફળનું કારણ માગ્યું ત્યાં ફળ માગ્યું ન કહેવાય. ગરીબ માણસ દીકરી પરણાવવાના ખર્ચ માટે કોઈ શેઠ પાસે સહાય માગે, તો એણે માગણી પૈસાની જ કરી કહેવાય, દીકરીના લગ્નની નહિ. અલબત્ત પૈસા મળવાનું ફળ લગ્ન છે, છતાં માગણી કરે છે તે વાસ્તવમાં પૈસાની જ માગણી કરે છે. એમ પ્રસ્તુતમાં પરમાર્થથી માગણી

પણ ‘ઇલલૌકિક વસ્તુ’ની જ છે, ને એ કોઈ પણ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતે ‘ઇલલૌકિક પદાર્થ’ એવી જ વ્યાખ્યા કરી છે, એ પરથી સ્પષ્ટ છે, હવે ‘ભગવાન આગળ આ લોકની કશી વસ્તુ મંગાય જ નહિ. ભગવાન આગળ તો મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ મંગાય.’ આવું ‘જ’ કાર સાથે પ્રતિપાદન કરવું એ પૂર્વાચાર્યોનાં એટલે કે શાસ્ત્રના વચનને અનુસર્યા કહેવાય ? કે વચનનો અપલાપ કર્યો કહેવાય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૧૭, તા. ૫-૧-૧૯૮૫

૧૩ ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’નો શાસ્ત્રીય અર્થ

(લેખાંક-૫)

મોક્ષાર્થી જીવ મોક્ષ બતાવનાર અને મોક્ષ પમાડનાર અરિહંત પરમાત્માને ક્ષણભર ભૂલી શકે નહિ; તો જ જીવને અરિહંતની સાચી માયા લાગે, ને એમના પ્રત્યે સાચો ભક્તિભાવ દિલમાં આવે. એના બદલે (૧) ધર્મ વખતે તો અરિહંતને યાદ કરે, પરંતુ તે સિવાય સાંસારિક જીવનમાં અરિહંતને આધા રાખે; (૨) માનવદેહ, જીવન સામગ્રી,.... વગેરે જે સારું મળ્યું, ને મળી રહ્યું છે, એમાં અરિહંતદેવનો કશો ઉપકાર માને નહિ, કશો ઉપકાર યાદ કરે નહિ; તેમજ (૩) ‘હજીય આગળ સારું મળશે, સારું થશે, એ ભગવાન અરિહંત પ્રભુના પ્રભાવે જ.’ આવું મન પર લાવે નહિ, એણે અરિહંતદેવને જીવનમાં શું સ્થાન આપ્યું ? ને એમના પ્રત્યે શો ભક્તિભાવ કેળવ્યો ?

અત્યારે જેને મન અરિહંત જ સર્વેસર્વા છે, અરિહંત જ મોક્ષદાતા છે. અરિહંતદેવ જ સર્વ સુખદાતા છે, અરિહંત જ માતા છે, પિતા છે, બંધુ છે, મિત્ર છે, ગુરુ છે, રક્ષક છે, એ અરિહંતભક્તને તો સૂતાં ય ‘અરિહંત’ને ઊઠતાં ય ‘અરિહંત’, યાદ આવે છે; ખાતાં ય ‘અરિહંત’, ને પીતાં ય ‘અરિહંત’, યાદ આવે છે, ઘરની બહાર નીકળતાં ય ‘અરિહંત’, ને ઘરમાં પેસતાં ય ‘અરિહંત’... એમ એ વારે વારે અરિહંતસ્મરણ અને અરિહંતને નમસ્કારરૂપ ‘નમો અરિહંતાણં’ યાદ કર્યા કરતો રહે છે.

અહીં પ્રશ્ન છે કે આ બધે જ શું એ અરિહંતનમસ્કારનો ધર્મ બજાવે તે મોક્ષ માટે જ ? એટલે કે ‘આ અરિહંતનમસ્કારથી મને મોક્ષ મળો. મને મોક્ષ મળો’ એમ યાદ કરીને ‘નમો અરિહંતાણં’ કહે છે ?’ ના, એવું એકાન્તે કહેવાય નહીં.

એ તો પોતાના જીવન પર અરિહંતનો જ અધિકાર સમજીને તથા પોતાને મળતી સઘળી અનુકૂળતામાં અરિહંતનો જ ઉપકાર માનીને અરિહંતનમસ્કારનો ધર્મ કરે છે. આ જોતાં ધર્મ કરવામાં મોક્ષ સિવાય પણ કેટકેટલા આશય દેખાય છે ? ‘એ ધર્મ નહિ’ એમ કહેવું એ કેટલું વ્યાજબી કહેવાય ? અહીં તો શ્રાવક સમજે છે કે જેટલું વધારે અરિહંતનું સ્મરણ થાય, એમને જેટલા વધારે નમસ્કાર થાય, એટલું મનનું અને આત્માનું શુદ્ધિકરણ થાય છે, અને ભવાંતર માટે અરિહંતના ઢગલો સંસ્કાર ઊભા થાય છે.

આવી પવિત્ર સમજવાળો અને અરિહંત પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તિભાવવાળો અરિહંતભક્ત જીવન જીવતાં કોઈક આફત આવી, કોઈક મુંઝવણની વસ્તુ બની, તો એ અરિહંત સિવાય બીજાને આફતમાંથી સમર્થ રક્ષક કે મુંઝવણ ટાળનાર સમર્થ દાતા તરીકે ઓળખતો જ નથી; તેથી, એ અરિહંત પ્રભુને જ નમસ્કાર કર્યા કરે, ને પ્રાર્થના કરે, એ સહજ છે. એમાં એ અરિહંત પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવ પર, ને ખુદ અરિહંત પ્રભુ પર આ રીતે શ્રદ્ધા-બહુમાનને પુષ્ટ કરી રહ્યો છે કે

‘મારે તો એક આધાર અરિહંત. હું શા માટે બીજાની ખુશામત કરું ? તેમ અરિહંતદેવને આ પ્રાર્થના ન કરતાં મારી આફતમાં આંતરિક મારી માનસિક વિહ્વળતા-વ્યાકુળતાને તથા બહારમાં કુટુંબના કષ્ટને લાંબો સમય જોતો બેસી રહેવાની શી જરૂર ? એમાં તો જાત માટે આર્તધ્યાન, અને કુટુંબ પ્રત્યે નિર્દયતા ચલાવવી પડે. છોકરા ભૂખ્યા ટળવળતા હોય, એમને એમ ટળવળતા જોઈ રહેવામાં નિર્દયતા થાય. માટે ન્યાયગર્ભિત પુરુષાર્થ સાથે પ્રભુ પાસે જ આફત ટાળવાનું માગી લઉં.’

આવી અરિહંત પ્રત્યે બહુમાનભરી એની મનોદશા હોય છે. આમાં કોઈ એની મોક્ષ-ઈચ્છાને બાધ નથી પહોંચતો. ઊલટું એ સમજે છે કે ‘સંસાર આવી આવી વિટંબણાઓથી ભરેલો છે. તેથી જ્ઞાની ભગવંતોએ ઠીક જ કહ્યું છે કે ‘સંસાર અસાર છે, ને સંયમ જ સાર છે; કેમ કે સંયમથી જ સર્વ વિટંબણાઓથી મુક્ત થઈ મોક્ષ પામી શકાય.’

આમ (૧) સંસારમાં ઠામઠામ અને ડગલે ને પગલે વિટંબણાઓ જોતો, અને (૨) એથી સંસારથી સદા વિરક્ત રહેતો, તથા (૩) એવા સંસારથી મુક્તિ એકમાત્ર અચિંત્યપ્રભાવી સર્વજ્ઞ શ્રી અરિહંત પરમાત્માથી જ મળવાનું માનતો અરિહંતભક્ત ભીડ પડ્યે અરિહંત ભગવાન પાસે ભીડ ભાંગનારી વસ્તુ માગે, તો તેથી શું એણે એમાં સંસારલાલસા વધારી ? આમાં શું એણે લંપટતાથી સંસારના

વિષયસુખ માગ્યા ? શું એણે શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું ? ના, આમાનું કશું જ નહિ. ઊલટું અરિહંતદેવ આગળ આ પ્રાર્થના દ્વારા એ અરિહંતદેવની વધુ નિકટ આવ્યો, કેમકે એણે અરિહંત પ્રત્યે અનન્ય બહુમાન ધરી એ શ્રદ્ધા પોષી, - કે 'મારે જો સારું થવાનું, ને ચિત્તસ્વસ્થતા થવાની, તો તે અરિહંતદેવથી જ થવાની.' અરિહંતદેવ પ્રત્યેનું અનન્ય બહુમાન અને એમના અચિંત્ય પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વને અજવાળે છે.

આ સમજીને જ ગણધર ભગવાને ભક્તને પ્રભુ આગળ 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ'ની માગણી કરાવી, અને ધુરંધર પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ 'ઈષ્ટફળ' તરીકે ચોકબો ઈહલૌકિક પદાર્થ લીધો.

(૧) એમને જો 'ઈષ્ટફળ' થી મોક્ષ-મોક્ષસાધક પદાર્થ જ લેવો ઈષ્ટ હોત, તો તો 'ઈષ્ટફળ' નો એમણે સીધો 'મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી' એવો જ અર્થ કર્યો હોત. પરંતુ એવો અર્થ નથી કર્યો, ને 'ઈહલૌકિક' પદાર્થ જ અર્થ કર્યો છે, એ સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે એમને આ જ અભિપ્રેત છે. કે 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' થી ભક્ત પ્રભુ આગળ ઈહલૌકિક વસ્તુ માગે.

(૨) વળી એ પણ વિચારણીય છે કે 'ઈષ્ટફળ'નો એવો જો પરમાર્થ લેવાય કે "ભગવાન આગળ મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ મંગાવ," અને "એમાંના 'જ' કારથી ઈહલૌકિક પદાર્થ મંગાવ જ નહિ." તો એવો નિષેધ કરવામાં તો સવાલ આ ઊભો થાય કે 'શું શાસ્ત્રમાં એવી છુટ છે કે ઉપદેશક સાધુ સૂત્રના મૂળ પદનો મહાન પૂર્વાચાર્યોએ કરેલ અર્થનો જ ઈનકાર કરીને, એનાથી વિરુદ્ધ પરમાર્થ ઉપદેશી શકે ? અને જો એવું ઉપદેશે તો 'પૂર્વાચાર્યોને એણે અજ્ઞાની ન ઠરાવ્યા ? તેમજ પછીથી શ્રાવકને ભણવાયોગ્ય 'યોગશાસ્ત્ર' 'ધર્મસંગ્રહ' વગેરે શાસ્ત્રોમાંથી 'ઈષ્ટફળ'નો અર્થ 'ઈહલૌકિક પદાર્થ' એને જાણવા-સાંભળવા મળે ત્યારે શું એને બુદ્ધિભેદ ને શ્રદ્ધાભેદ નહિ થાય ? જો થાય, તો એમાં નિમિત્ત કોણ ?

(૩) ખરું તો એ જોવું જોઈએ કે 'ઈષ્ટફળ' માગનારો જીવ કયો છે ? તે એ જીવ છે કે જેણે પહેલાં 'ભવનિર્વેદ' -ભવવૈરાગ્ય-વિષયવૈરાગ્ય માગ્યો છે. એવો જીવ હવે 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' પદથી શું વિષયલંપટતાથી વિષયસુખો માગતો હશે ? એ તો પોતાના જીવનમાં કોઈ એવા પદાર્થ વિના યા કોઈ આપત્તિમાં ચિત્ત-મુંઝવણમાં રહેતું હોય, વિહ્વળ-વ્યાકુળ રહેતું હોય, તો એ ટાળવા માટે, પૂર્વાચાર્યોએ કરેલી વ્યાખ્યા મુજબ, 'ઈહલૌકિક પદાર્થ' અર્થાત્ આ લોકની વસ્તુ

માગે. જો શાસ્ત્રને અનુસરીને આવું માગે, તો એમાં શું એણે ગુનો કર્યો ?

આમ શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ કહેલું આચરે શું એ પાપી ? ગુનેગાર ? અને એ ન આચરવાનું કહે એ શું ધર્મી ?! તેમજ મહાન શાસ્ત્રકારોએ 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' થી ઈચ્છિત ઈહલૌકિક પદાર્થની સિદ્ધિ માગવાનું કહ્યું, શું એ બતાવનાર પાપી ? અને એ ન માગવાનું બતાવે એ ધર્મી ? અહીં જો એમ કહીએ કે -

પ્ર.- પણ એ તો 'ઈષ્ટફળ' ના અર્થને બદલે આ પરમાર્થને માગવાનું કહે ત્યાં શો વાંધો ?

ઉ.- કોઈ સૂત્રના પૂર્વાચાર્યોએ કહેલા અર્થનો ઈનકાર કરી મનઘડત પરમાર્થ લેવાનું કયા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે ? વાસ્તવમાં અહીં 'ઈષ્ટફળ' પદનો કહેવાતો પરમાર્થ એ પરમાર્થ છે જ નહિ, ને એ લેવાનો ય નથી. અહીં તો સીધેસીધી વાત છે કે અરિહંતદેવના પ્રભાવે ભવનિર્વેદ - માર્ગાનુસારિતા માગીને આગળ, ભક્તને લોકવિરુદ્ધ-ત્યાગ, ગુરુજનપૂજા, પરાર્થકરણ વગેરે જે જોઈએ છે, તે વસ્તુઓ દુન્યવી ભીડ આપત્તિ આદિથી ચિત્તની વિહ્વળતા વ્યાકુળતા ન હોય તો જ બની શકે, ને લૌકિક - લોકોત્તર ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્વસ્થચિત્તે ચાલી શકે. આ વિહ્વળતા - વ્યાકુળતા ટાળવા માટે એ ભીડ-આપત્તિ ટાળવી એને અત્યંત જરૂરી લાગે છે. એટલા માટે ગણધર ભગવાને પહેલાં ઈષ્ટફળ અર્થાત્ અભિમત (ઈચ્છિત) ઈહલૌકિક (દુન્યવી) વસ્તુની પ્રાપ્તિ મંગાવી.

ટીકાકાર મહર્ષિઓએ ઈષ્ટફળસિદ્ધિનો ભાવ લખતાં આ જ સ્પષ્ટ શબ્દોથી કહ્યું છે કે 'ઈચ્છિત ઈહલૌકિક વસ્તુ મળી જાય એના ઉપગ્રહ-અનુગ્રહ (સહાયતા)થી ચિત્તની સ્વસ્થતા થાય છે, વ્યાકુળતા મટે છે, અને ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્વસ્થચિત્તે થાય છે.'

એમાં 'મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ' માગવાના એકાન્તની ગંધ પણ ક્યાં છે ? ને એ માગવાનો પ્રસંગ પણ ક્યાં છે ? ચિત્ત-સ્વસ્થતાનો સ્પષ્ટ અર્થ છે - 'અસ્વસ્થતા નહિ, વ્યાકુળતા નહિ.' - વળી આ પણ અહીં માગવાની વસ્તુ નથી; નહિતર વ્યાખ્યાનકાર મહાવિદ્વાન આચાર્ય ભગવંતો 'ઈષ્ટફળ'ની સીધી વ્યાખ્યા 'ચિત્તની સ્વસ્થતા' એવી જ લખી શકે, ને એ જ મંગાવતે. એમણે તો 'ઈષ્ટફળની' સીધી વ્યાખ્યા લખી 'ઈચ્છિત ઈહલૌકિક પદાર્થ.' ને એ માગવાનું સૂચવ્યું; ને એવી માગણીમાં હેતુ આ બતાવ્યો કે 'એનાથી ચિત્તની સ્વસ્થતા થઈ વ્યાકુળતા મટે છે.'

આમ જ્યાં માગણી જ ઈચ્છિત આ લોકના પદાર્થની જ છે, તો પછી 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ' પદથી એ જ માગવાની વાત હોય. એટલે અહિં માંગણી ચિત્ત-

સ્વસ્થતાની નથી એ ચિત્ત-સ્વસ્થતા તો ઈષ્ટફળ સિદ્ધ થતાં સહજ બનવાની વસ્તુ છે, ત્યાં ઈષ્ટફળથી મોક્ષ-મોક્ષસાધક સામગ્રીની જ ઐકાન્તિક માગણીને અવકાશ જ ક્યાં છે ? છતાં એનો આગ્રહ રાખવો એ ગણધરવચનને અનુસરનારા પૂર્વાચાર્યોને શું અજ્ઞાની મૂર્ખ ઠરાવવા જેવું નથી ? કેમ જાણે એ પૂર્વના મહાન આચાર્ય ભગવંતોને ઈષ્ટફળનો આ મોક્ષ-મોક્ષમાર્ગ-મોક્ષસાધક સામગ્રી' - એવો અર્થ આવડ્યો નહિ હોય તેથી અજ્ઞાનતાથી 'ઈષ્ટફળ'ની 'ઈચ્છિત ઈલલૌકિક પદાર્થ' એવી વ્યાખ્યા લખી નાખી હશે ?

આ જોતાં 'ઈષ્ટફળ' એટલે 'મોક્ષ અને મોક્ષસાધક સામગ્રી જ' આવો અર્થ તારવવાના ઐકાન્તિક આગ્રહથી કેટલા બધા પૂજ્ય અને માનનીય ભવભીરુ શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓની આશાતના કરવાનું થાય ?

પ્ર.- 'ઈષ્ટફળ' એટલે ઈચ્છિત આ લોકની વસ્તુ માગવાની હોય તો તો સંસારી જીવો લાલચુ થઈ જાય ને ?

ઉ.- આવો પ્રશ્ન કરી શું એમ કહેવું છે કે "એ લાલચુ થઈ જવાની એ પૂર્વાચાર્યોને ગમ ન પડી એટલે એમણે ઈષ્ટ ફળની 'ઈલલૌકિક પદાર્થ' એવી વ્યાખ્યા કરી, પણ 'મોક્ષ-મોક્ષસામગ્રી' એવી વ્યાખ્યા ન કરી ?" એમ ઠરાવી એમને અજ્ઞાન બનાવવાની ભયંકર આશાતના નથી ? જ્યાં કોઈ એક પણ આચાર્ય 'ઈષ્ટફળસિદ્ધિ'ની 'મોક્ષ-મોક્ષસાધક સામગ્રી' એવી વ્યાખ્યા જ લખતા નથી, ત્યાં 'જ' કાર સાથે એ અર્થનો ખોટો આગ્રહ રાખવો એમાં શાસ્ત્રાનુસારિતા છે ? કે સ્વમતિ-કલ્પનાનું ઘોર પાપ છે ? સસૂત્રતા છે ? કે ઉત્સૂત્રતા ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૩,અંક-૧૮,તા.૧૨-૧-૧૯૮૫

(૧૪) (લેખાંક-૬)

કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ વીતરાગ ભગવાનને સ્તુતિ કરતાં કહે છે,-

‘તવ પ્રેષ્યોઽસ્મિ દાસોઽસ્મિ સેવકોઽસ્મ્યસ્મિ કિંકરઃ ।

ઓમિતિ પ્રતિપદ્યસ્વ નાથ ! નાતઃ પરં બુવે ॥’

અર્થાત્ “હે નાથ ! ‘હું તારો નોકર છું, તારો દાસ (ચાકર) છું, તારો સેવક છું, તારો કિંકર છું’, એમાં ‘હા’ કહીને મને સ્વીકારી લે, આનાથી વધુ હું કાંઈ કહેતો નથી”, - આ કઈ સમજ પર કહેતા હશે ? આ જ સમજ પર કે

‘પ્રભુ ઠેઠ નિગોદમાંથી આપણને આટલે સુધી ઊંચે લાવનાર, અને હજી પણ ઠેઠ મુક્તિ સુધી પહોંચાડનાર છે. વર્તમાનમાં જે જીવી રહ્યા છીએ એમાં જો આપણે બુદ્ધિમાન હોઈએ તો પ્રભુના સહારે ‘માત્ર ખોળિયે જ માનવ અને હૃદયથી પશુ’ નહિ, પરંતુ હૃદયથી પણ માનવ બની શકીએ છીએ. માનવ જ શું, મહા માનવ અને પરમ માનવ બની શકીએ છીએ. પરંતુ એમાં એક મુખ્ય વાત આ કે આપણે આપણું અભિમાન છોડી અને મનથી જેના તેના આશરા છોડી એક માત્ર અરિહંત પ્રભુના દાસ અને પ્રભુના આશ્રિત બન્યા રહેવું જોઈએ.

‘અભિમાન છોડવું’ એટલે કર્તૃત્વનું અભિમાન છોડવું, એટલે કે મનને એમ ન થાય કે ‘બધું સારું અનુકૂળ મેં કર્યું’ યા ‘હું કરું છું’, પરંતુ એમ થાય કે

‘સારું કરવાનું મારું શું ગજું ? એ તો મારા પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવથી પ્રભુના ઉપકારથી જ થઈ રહ્યું છે.’

નોકરને કોઈ કહે, ‘ભાઈ ! તમારા કપડાં હાઈક્લાસ ! તમે મકાન સારું બાંધ્યું !’ તો એ શું કહે છે ? ‘ભાઈ ! આમાં મારી કશી વડાઈ નથી. એ તો રૂડા પ્રતાપ ઉદાર શેઠના કે આ બધું સારું અનુકૂળ બની આવે છે.’ શું એ નોકરીની મજૂરી કર્યા વિના પામે છે ? ના, છતાં શેઠની દયા ઉદારતા કદરદાનતા વગેરેની આગળ (૧) પોતાની મજૂરી અને પોતે વિસાતમાં લાગતો નથી, (૨) જાતનું ને મજૂરીનું એને અભિમાન નથી, (૩) પોતાને તુચ્છ ગણે છે.

એમ આપણને બધી સારી પ્રાપ્તિમાં અરિહંત ભગવાનનો જ પ્રભાવ દેખાય, પ્રભુનો જ ઉપકાર દેખાય. તે એટલે સુધી કે જેમ નોકરને પોતાના ઘરમાં કોઈ જરૂર પડી યા મુશ્કેલી આવી તો એને શેઠ પરની શ્રદ્ધાથી શેઠ આગળ જ જરૂરી વસ્તુ માગશે, શેઠને જ મુશ્કેલી ટાળવાનું કહેશે, પણ બીજાને નહિ; એ તો શેઠને કહેશે કે ‘મારે તો તમે મારા શેઠ છો, એટલે બીજા પાસે હું શાનો માગું ? બીજા પાસે માગું તો તમારી પ્રતિષ્ઠાને ધક્કો લગાડનારો થાઉં. એટલે માગું તો તમારી પાસે જ માગું; અને મને પાકો વિશ્વાસ છે કે તમારી દયાથી તમારી ઉદારતાથી મારું કામ થઈ જ જવાનું.’ એ પ્રમાણે અહીં પણ ઈચ્છિત આ લોકની વસ્તુ સિદ્ધ કરવાનું ને ઈચ્છિત આફત નિવારવાનું અરિહંત પ્રભુ આગળ જ માગીએ. કોઈ મિથ્યાત્વી દેવદેવી આગળ નહિ, કે કોઈ દુન્યવી માણસની આગળ નહિ. બીજાની ચાપલુસી કરીએ નહિ, ‘મારે તો સારું થશે એ મારા ભગવાનથી; ને મારા ભગવાનથી એ અવશ્ય સિદ્ધ થશે.’ - આવો અટલ વિશ્વાસ હોય, ત્યારે જ પેલાને જેમ અંતરમાં શેઠ પ્રત્યે આવો નોકરભાવ, દાસભાવ, સેવકભાવ, એમ આપણા

હૃદયમાં પ્રભુ પ્રત્યે સાચો નોકરભાવ, દાસભાવ, સેવકભાવ આવે.

પ્રભુ પ્રત્યે આવો નોકરભાવ રાખીએ એ કલંક નથી, પણ આપણી શોભા છે. આ સમજીને જ ગણધર ભગવંત અને શાસ્ત્રકારો મહર્ષિઓ તીર્થંકર ભગવાન આગળ ભગવાનના અર્ચિત્ય પ્રભાવે ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ એટલે ઈચ્છિત ઈલલૌકિક પદાર્થ સિદ્ધ થવાની માગણી કરાવે છે. જુએ છે કે એમાં જ આપણામાં પ્રભુ પ્રત્યે સાચો નોકરભાવ, આશ્રિતભાવ પોષાય છે, અને ‘પ્રભુ જ આપણા સ્વામી’ અને ‘પ્રભુ જ આપણા આશ્રયદાતા’, ‘પ્રભુનો જ આપણે એક આશરો,’ - એવો ભાવ આપણા દિલમાં ચરિતાર્થ થાય છે. ત્યાં આપણે પ્રભુના જ સહારે રહ્યા, એટલે પ્રભુ આગળ આપણા અભિમાનને રહેવા જગા જ નથી રહેતી. ત્યારે “પ્રભુ આગળ મોક્ષ મોક્ષસામગ્રી જ મંગાય, આ લોકની વસ્તુ ન જ મંગાય” એમ એકાન્તે કહેવામાં તો કલિકાલ સર્વજ્ઞે કહેલ પ્રભુ પ્રત્યે દાસભાવ-નોકરભાવ-આશ્રિતભાવને આવતો અટકાવવાનું થાય છે, અને ભવી જીવોને અભિમાનમાં સબડાવવાનું થાય છે. અભિમાન આ કે - ‘જરૂરી મળી આવશે તે, યા આફત ટળશે તે, મારી મહેનતથી, મારા પુણ્યથી થશે.’ ત્યારે આવી ઈલલૌકિક વસ્તુ જેવી નાની બાબતમાં ય જો પ્રભુના પ્રત્યે આશ્રિતભાવ અને પ્રભુમાં સમર્થ સ્વામિભાવ મનમાં અને અમલમાં નથી લાવવો, પછી એ સમ્યક્ત્વ, દાન-શીલ-તપ-વ્રત-નિયમ...યાવત્ ચારિત્ર જેવી મોટી દુર્લભ બાબતોમાં અભિમાન ટાળી, ‘મારું શું ગર્જું ? પ્રભુનો જ ઉપકાર’ - એવો પ્રભુ પ્રત્યે દાસભાવ-આશ્રિતભાવ શી રીતે લાવી શકવાનો હતો ? તે જીવનમાં અરિહંતદેવને કેટલું સ્થાન આપી શકવાનો હતો ? એ તો માનતો રહેશે ‘પ્રભુએ મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો એ પ્રભુનો ઉપકાર, બાકી તો આપણે પુરુષાર્થ કર્યો તો જ સમકિત આવ્યું, તો જ દાન કર્યું, શીલ પાળ્યું, તપ કર્યો...’ આમ પુરુષાર્થના એટલે કે જાતના અભિમાનમાં તણાયો જશે ! ત્યારે અભિમાનીને કદી સીધેસીધો મોક્ષ મળ્યો છે ? કદી મોક્ષસાધક ધર્મપરિણતિ મળી છે ? એમ પ્રભુ પ્રત્યે સર્વેસર્વા દાસભાવ-નોકરભાવ-આશ્રિતભાવ શું આ પુરુષાર્થ અને જાતના અભિમાનમાં તણાનારાને આવે ? ને એ આવ્યા વિના હેયામાં સાચી ધર્મપરિણતિ આવે ? ને મોક્ષ મળે ?

ભગવાન પાસે ‘મોક્ષ-મોક્ષસામગ્રી જ મંગાય, આ લોકનું કશું મંગાય જ નહિ,’ - એમ એકાન્તે ઉપદેશ કરવામાં, શ્રોતા ભવી જીવોને જીવનમાં અરિહંતનું સર્વેસર્વા સ્થાન ન પામવા દેવાની અને દિલમાં બધી વાતમાં અરિહંત પ્રત્યે સર્વેસર્વા દાસભાવ-આશ્રિતભાવ ન આવવા દેવાની કેવી કૂરતા થાય ? જ્યાં ગણધર ભગવંત

ખુદ કહે છે, - ‘હોઉ મમં તુહ્યભાવઓ ભયવં !’ અર્થાત્ ‘ભગવાન્ ! તારા પ્રભાવથી મારે હો’ એ શું સમજ્યા વિના કહેતા હશે ? એ શું ભગવાનનો પ્રભાવ માત્ર આધ્યાત્મિક વસ્તુ મળવામાં જ માનતા હશે ? ને લૌકિક વસ્તુ મળવામાં ભગવાનનો પ્રભાવ નહિ માનતા હોય ? જગતના સુખમાત્રને ઈષ્ટમાત્ર અરિહંત ભગવાનના પ્રભાવે મળવાનું ગણધર ભગવાનથી માંડીને અનેકાનેક આચાર્ય ભગવંતો કહી રહ્યા હોય ત્યાં આપણી મતિ-કલ્પનાથી માનવું કે ‘ઈલલૌકિક વસ્તુ ભગવાનના પ્રભાવથી નહિ, પણ આપણા પુણ્ય અને પુરુષાર્થથી જ મળે,’ એ સરાસર અભિમાન અને મિથ્યાત્વ છે. એમાં તો અરિહંત ભગવાનનું સાચું શરણું પણ ન લઈ શકાય. ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્ર કહે છે ‘મૂઢે અમ્હિ પાવે...અણભિન્ને ભાવઓ...અભિન્ને સિઆ’ અર્થાત્ “હે અરિહંત ભગવાન ! હું મૂઢ છું, પાપી છું,... ભાવથી અનભિજ્ઞ-અજ્ઞાન છું...તારા અર્ચિત્ય પ્રભાવથી અભિજ્ઞ-સજ્ઞાન થાઉં. માટે ‘અરિહંતા મે સરણં’ ‘મારે અરિહંત દેવોનું જ શરણ હો.”

અરિહંતના સર્વતોમુખી અર્ચિત્ય પ્રભાવના તો ધુરંધર વિદ્વાન આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર મહારાજ, શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાયકવર્ય, શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ, ઉપમિતિકાર શ્રી સિદ્ધર્ષિગણી મહારાજ, કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. વગેરેએ ભરપૂર ગુણો ગાયા છે. ત્યાં ઈષ્ટફલસિદ્ધિ એટલે કે ઈલલૌકિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ અરિહંતના પ્રભાવથી ન માનવી, ન માગવી, એ નર્યુ મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યા અભિનિવેશ છે, અરિહંતના સર્વેસર્વા શરણભાવને સ્વીકારવાનો નિષેધ છે, ભવી જીવોને એથી વંચિત રાખવાની એમની ભાવ-કલ્પેઆમ છે. કહે છે -

પ્ર.-ભગવાનના પ્રભાવે બધું બની તો આવે, પણ ભગવાન પાસે બધું મંગાય નહિ ?

ઉ.- જો અરિહંત ભગવાન પાસે ન મંગાય, તો શું મિથ્યા દેવદેવી પાસે મંગાય ? અથવા શું પાપપ્રપંચો કરીને એ ઈચ્છિત ઊભું કરાય ? શું એમાં નાનું પાપ લાગે ? ને ભગવાન પાસે માગીને મેળવે એમાં મોટું પાપ લાગે ? કઈ અક્કલ અને શાસ્ત્રબોધથી આવું બોલાતું હશે કે ભગવાન પાસે સંસારનું કશું મંગાય જ નહિ ? ભગવાન પ્રત્યે સાચો શરણભાવ તથા સેવકભાવ અને ભગવાનના સર્વેસર્વા અર્ચિત્ય પ્રભાવનો શ્રદ્ધાભાવ આ છે કે મન કહે “અરિહંતનાથ ! મારે તો બધી વાતે તું જ એક આધાર છે, મારે સારું થશે તે તારી કૃપાથી, તારા જ પ્રભાવે. માટે આ લોક, પરલોક, અને મોક્ષનું માગું તો તારી જ આગળ માગું.”

૧૫ (લેખાંક-૭)

‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં પહેલી બે ગાથામાં પ્રભુને ૮ વસ્તુની પ્રાર્થના મૂકી. એમાં એક ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ની પ્રાર્થના છે, માગણી છે. આ ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ની પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ‘ઈચ્છિત ઈલલૌકિક (આલોકની) વસ્તુની નિષ્પત્તિ.’ એવી વ્યાખ્યા કરી છે. એ બતાવે છે કે ઈષ્ટફળસિદ્ધિની માગણીમાં ઈષ્ટફળ તરીકે ‘ઈલલૌકિક વસ્તુ’ જ લેવાની છે, પરંતુ મોક્ષ-સામગ્રી નહિ. ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ પદથી મોક્ષ અને મોક્ષસામગ્રીની માગણી ન હોવાનું એક બીજું મહાન કારણ આ પણ છે, કે

જો ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’માં મોક્ષસામગ્રીની માગણી છે, તો પછી ‘ઈષ્ટફળસિદ્ધિ’ સિવાય બીજી સાત માગણીમાં ભવનિર્વેદ માર્ગાનુસારિતા વગેરે જે માગ્યું એ શું મોક્ષસામગ્રી નથી ? શું મોક્ષ માટે ભવનિર્વેદ ન જોઈએ ? શું મોક્ષ માટે માર્ગાનુસારિતા ન જોઈએ ?... એમ શું મોક્ષ માટે શુભગુરુયોગ ન જોઈએ ? મોક્ષ માટે એ બધું જ જોઈએ છે, માટે એ મોક્ષસામગ્રી જ છે. હવે જો ઈષ્ટફળ તરીકે મોક્ષસામગ્રી જ માગવી છે તો એમાં ભવનિર્વેદ, માર્ગાનુસારિતા, ને તે પછીના લોક વિરુદ્ધ-ત્યાગ, ગુરુજનપૂજા... વગેરે સમાઈ જ જાય છે, તો એને જુદા જુદા માગવાની શી જરૂર પડી ? પણ એ અલગ અલગ માગ્યા છે એ જ બતાવે છે કે ‘ઈષ્ટફળ’થી પણ કશું અલગ માગ્યું છે, ને એ ‘ઈલલૌકિક વસ્તુ’ છે, એ પૂર્વાચાર્યોએ સ્પષ્ટ કર્યું છે; ને એ સૂચવે છે કે ભગવાન પાસે ચિત્તની સ્વસ્થતા માટે આ લોકની વસ્તુ માગી શકાય છે.

બીજી વાત એ છે કે ભવનિર્વેદ પછી ‘માર્ગાનુસારિતા’ જે માગી, એનો અર્થ પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ‘તત્વાનુસારિતા,’ ‘અસદ્-અભિનિવેશનો ત્યાગ’ એવો કર્યો છે. એની પણ જીવનમાં જરૂર છે. કેમ કે ભવનિર્વેદ એટલે કે સામાન્યથી સંસાર પર વૈરાગ્ય તો આવી ગયો, પરંતુ જો સાથે કુમતનો દુરાગ્રહ હશે, તો આગળ સર્વજ્ઞકથિત સત્ય મોક્ષમાર્ગ નહિ મળે માટે એવા કદાગ્રહનો અર્થાત્ કુમાર્ગાનુસારિતા યાને અસત્ તત્ત્વના દુરાગ્રહનો-અભિનિવેશનો ત્યાગ જોઈએ. કુમતવાળાને ત્યાં જન્મી ગયો હોવાથી કુમતની માન્યતા હોઈ શકે છે, પરંતુ એનો આગ્રહ ન હોય. એનાથી અધિક સારું-સાચું મળે તો સ્વીકારી લેવાની તૈયારી હોય.

આમ અસદ્ અભિનિવેશનો ત્યાગ જરૂરી છે. જેથી દુરાગ્રહ-મુક્ત મન સાચા તત્ત્વ સાચો મોક્ષમાર્ગ જ્યારે મળે ત્યારે સ્વીકારી લે. એવું આ પણ એક જરૂરી છે કે માણસ કોઈ તકલીફ કાંઈ સંકડામણમાં આવી ગયો હોય ત્યારે જ્યાં

સુધી એ ટળતી નથી ત્યાં સુધી એનું મન એમાં ને એમાં જ જાય છે મન એમાં પકડાઈ જાય છે. આ પણ મનનો એક પ્રકારનો આગંતુક આગ્રહ છે. ને એ અસદ્ એટલા માટે, કે મન એમાં ગયા કરવાથી ધર્મસાધનામાં બાધક બને છે, મન સ્થિર રહેતું નથી. દા.ત. કોઈનો છોકરો ખોવાઈ ગયો, તો જ્યાં સુધી છોકરો નહિ મળે ત્યાં સુધી એનું મન છોકરામાં પકડાયું રહેશે; ને ત્યાં સુધી મન ધર્મસાધનામાં નહિ લાગે. આવા વખતે અરિહંત પ્રભુનો ભક્ત પ્રભુનો અચિંત્ય પ્રભાવ સમજી, એ એ આફત-તકલીફ-સંકડામણનું નિવારણ માગે, એ સહજ છે. એ કાંઈ એ માટે કોઈ મિથ્યાદેવદેવી પાસે જાય નહિ, કે પાપભર્યા માયા-પ્રપંચ કરે નહિ, એટલે પ્રભુ પાસે ઉકેલ માગે એમ સહજ કશું ખોટું નથી કરતો. એટલા જ માટે પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ઈષ્ટફળથી ઈલલૌકિક વસ્તુ માગવાની બતાવી; અને ખરેખર ! પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે એ મળી જાય છે.

સાબરમતીના એક ધર્માત્મા શ્રાવકે એકવાર ભાઈઓની કંપનીમાં કંપની ખાતે જ એક વેપાર કરેલો, એમાં અશુભના ઉદયે રૂપિયા ત્રણ લાખની ઊઠી. ત્યારે ભાઈઓ કહે ‘આ તો તમારો અંગત કરેલો સોદો છે તેથી તમારે જ ખોટ ભોગવવાની.’ આ ધર્માત્મા શ્રાવક મુંઝાયા, એમણે ભાઈઓને સમજાવવા ઘણાં પ્રયત્ન કર્યા પરંતુ પેલા માન્યા નહિ. ત્યારે આ વિચારે છે કે ‘મારે હવે બીજા ફાંફા શું કામ મારવા ? મારે તો ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ દાદા માથે બેઠા છે, એમનો જ આશરો લઉં. આમ વિચારી બીજી સવારે ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના દેરાસરમાં પૂજા કરી પ્રભુની સામે બેસી ગયા, અને પ્રભુને ધા નાખી કે “પ્રભુ ! હું તારો ભક્ત છું, આ આફતમાં મૂકાયો છું, એમાંથી છુટવા શું કરવું ? મારે જવાબ જોઈએ. જવાબ નહિ મળે ત્યાં સુધી અહીંથી હું ઊઠવાનો નથી. મને શ્રદ્ધા છે કે તારા અચિંત્ય પ્રભાવે મને ઉકેલ મળી જ જશે. મારું ઈષ્ટફળ સિદ્ધ થશે જ.”

એ બેઠા બેઠા તે ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨ વાગ્યા છતાં ઊઠ્યા નહિ ! પૂજારીને એમણે પહેલેથી કહી રાખેલું કે ‘તું મને ઉઠાડવા આવતો નહિ. ટાઈમ થાય ત્યારે તું તારે, દહેરું મંગલિક કરી દેજે. હું તો અહીં બેઠો છું.’ આમ પહેલેથી કહી રાખ્યું હોવાથી પૂજારી ઉઠાડવા ન આવ્યો. હવે તો દેરાસરમાં લોકોની અવર જવર બંધ થઈ ગયેલી છતાં, પૂજારી રાહ જોઈ બહાર બેઠો છે. અહીં ચમત્કાર થયો. - આ ધર્માત્મા શ્રાવકની સામે એક બોર્ડ દેખાયું એમાં ઉકેલનો સચોટ ઉપાય લખ્યો હતો ! શ્રાવક વાંચી ખુશી થઈ ગયા, અને પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવ પર ઓવારી ગયા, ‘ધન્ય પ્રભુ ! ધન્ય ! ભક્ત પર કેવી તમારી દયા !’ બસ, આ મહાન ધર્માત્મા શ્રાવક ઊઠ્યા, એ પ્રમાણે ઉપાય કર્યો અને મામલો સુખદ ઊકલી

ગયો. આ મહાન શ્રાવકે પછી તો શ્રદ્ધા વૈરાગ્ય વધતાં દીક્ષા પણ લીધી.

ભગવાન પાસે આ લોકની વસ્તુ એટલે કે સંસાર-વેપારના ઉકેલની વસ્તુની પ્રાર્થના કરી, તે શું એણે એ પાપક્રિયા વિષક્રિયા કરી ? ત્યારે, એ ખોટ ન ભરવી પડે ને એટલા રૂપિયાનો પરિગ્રહ પોતાની પાસે બચ્ચો રહે, એ શું મોક્ષસામગ્રી ? અથવા એ અરિહંતદેવના આગળ પ્રાર્થના ધર્મ આ લોકની સંસારની વસ્તુ માટે કર્યો તો શું એ ધર્મ ભૂંડામાં ભૂંડો ? અધર્મ કરતાંય ભૂંડો ?

એક મોટા શહેરમાં એક આગેવાન શ્રાવિકા સાધુને કહે, “સાહેબ ! આ દિવ્યદર્શનમાં જે રીતે આવ્યું છે એ રીતે અમે ઘણીવાર ભગવાન પાસે માગ્યું છે; પણ પૂર્વે ‘ભગવાન પાસે મોક્ષ સિવાય કશું ન મંગાય’ એવું સાંભળતાં મનને ડંખ્યા કરતું કે ‘આપણે ભૂલ કરી છે, ખોટું કર્યું છે.’ હવે આ દિવ્યદર્શનમાં પૂર્વના મોટા આચાર્ય ભગવંતોના શાસ્ત્રપાઠો વાંચતા મનમાં થયું કે આપણે કરતા હતા તે બરાબર હતું. સમાધિ માટે આપણે ભગવાનને ન કહીએ તો શું મિથ્યાદેવ-દેવીને કહીએ ? સાહેબ ! અમે તો સંસારી રહ્યા, અમારે અનેક પ્રકારના વિઘ્નો આવતા જ હોય, ચિંતાથી સળગીને ખાખ થઈ જતા હોઈએ, (આ સંસાર જ એવો છે,) મન અકળાય એટલે ભગવાન પાસે કહીએ કે ‘હે પ્રભુ ! મારું આ કાર્ય થઈ જાય તો હું નિરાંતે આરાધના કરી શકું’...આવું કહેવાની ઈચ્છા ન હોય તો પણ અકળામણના કારણે ભગવાન પાસે કહેવાઈ જતું, અને ભગવાનની કૃપાથી કામ થઈ જતું; ને અમે સ્વસ્થતાથી આરાધનામાં લાગી જતા.” ઉપરોક્ત બે દષ્ટાન્ત શું સૂચવે છે ?

આ જ કે અનેકાનેક મોટમોટા આચાર્ય ભગવંતો શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ. શ્રી અભયદેવસૂરી. મ. શ્રી હેમચંદ્રસૂરી. મ. વગેરે એ ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ પદથી ‘ઈચ્છિત ઈહલૌકિક વસ્તુ’ ભગવાન પાસે માંગવાનું લખ્યું ત્યારે એ માંગવાનો નિષેધ કરનારી ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ પદથી મોક્ષ અને મોક્ષસામગ્રી જ મંગાય એવી પ્રરૂપણા કરવી, અને ‘જ’ કારથી પૂર્વાચાર્યોના સીધા કથનનો સામનો કરવો, એ કેટલું વ્યાજબી લેખાય ?

પ્ર.- આમાં પૂર્વાચાર્યના કથનનો સામનો ક્યાં કરે છે ? પૂર્વાચાર્યના કથનનો પરમાર્થ કહે છે ને ?

ઉ.- અસત્ય અને અસંગત પરમાર્થને જો પરમાર્થ કહેવાતો હોય, તો તો બધા જ શાસ્ત્રવચનોનો સૌ પોતપોતાને મનને ફાવતો પરમાર્થ કાઢશે ! પછી શાસ્ત્રવચનોનું કશું મહત્ત્વ અને સત્યતા જ ક્યાં રહેશે ? જૈન મતમાંથી કુમતો કાઢનારાઓએ આવું જ કર્યું છે.

હકીકતમાં અહીં ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે લખ્યું છે કે પહેલી છ માગણી લૌકિક સૌંદર્યની છે, અને પછીની ૭ મી ૮ મી માગણી લોકોત્તર સૌંદર્યની છે. ‘લૌકિક સૌંદર્ય’ એટલે ઈતર દર્શનોમાં પણ મળે એવા આત્મ-સૌંદર્ય. ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ એ છમાં અંતર્ગત છે, હવે જુઓ કે જો ‘ઈષ્ટફલ’ નો અર્થ મોક્ષસામગ્રી હોય, તો શું એ માગીને ઈતરદર્શનમાં કહેલી મોક્ષસામગ્રી માગી ? મોક્ષસામગ્રી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, ને એ પમાડનારા પાંચ પરમેષી મોક્ષસામગ્રી છે, એ શું મિથ્યાદર્શનમાં હોય ? ના, તો શું ઈતરદર્શનમાં કહેલી મોક્ષસામગ્રી અહીં ઈષ્ટફળથી માગવી છે ? ના, અહીં મોક્ષસામગ્રી માગવી જ નથી. એનું બીજું એક કારણ આ પણ છે, કે

વાસ્તવમાં અહીં ભવનિર્વેદ પછી ‘માર્ગાનુસારિતા’ એટલે કે અસદ્ અભિનિવેશ-ત્યાગ અસદ્ આગ્રહ-ત્યાગ માગ્યા બાદ, જીવનમાં અંતરાયાદિથી ઊભી થયેલ જે મુશ્કેલી ચિત્તને વિહ્વળ કરતી હતી, એના પર મનનો આગ્રહ રહી એ આગ્રહ ધર્મસાધનાને બાધક બનતો હતો, તેને નિવારવા મુશ્કેલી-નિવારક ઈચ્છિત વસ્તુની માગણી જરૂરી છે, ને એ ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ પદથી અહીં ત્રીજી માગણી તરીકે રજૂ કરાયેલ છે. એટલે મોક્ષસાધક સામગ્રીનો અહીં કોઈ પ્રસંગ જ નથી. તેથી ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ પદમાંથી એનો પરમાર્થ કાઢવો એ તદ્દન અસંગત છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“શ્રદ્ધાંજલી”

વર્ષ-૩૩,અંક-૮,તા.૩-૧૧-૧૯૮૪

૧૬ નવકાર તથા ક્રિયામાં મન સ્થિર રાખવાના પ્રયોગો

(લેખાંક-૧)

નમસ્કાર મહામંત્રનું એટલું બધું મહત્ત્વ છે કે દરેક જૈને રોજ સ્થિરતાથી ૧૦૮ વાર એનો જાપ કરવાનો હોય છે. અર્થાત્ ઓછામાં ઓછી એક બાંધી નવકારવાળી (પક્કી માળા) તો સ્થિર મનથી અવશ્ય ગણવી જોઈએ. એના રોજિંદા અભ્યાસથી પ્રસંગે પ્રસંગે નવકાર યાદ આવે છે. તેમજ બિમારી વગેરેમાં કે અંતકાળે મન નવકારમાં લાગે છે.

પ્ર.- પણ જાપમાં મન કેમ પકડાય ? કેમ સ્થિર રહે ?

ઉ.- મન ‘પકડાયેલું’ રાખવા આ કરવાનું. - ચિત્ત બંધ-આંખે જાણે નજર સામે બરાબર નવકારના અક્ષર વાંચે; એના હ્રસ્વ દીર્ઘ, તથા જોડાક્ષર કાનો માત્રા વગેરે બરાબર જુએ. આંખ મીંચીને એક નમસ્કારમંત્ર બરાબર આ રીતે એક જ

વાર ગણી જુઓને, અક્ષર-અક્ષર જુદો પાડીને જોજો. એટલે જણાશે કે મન એમાં કેવું પકડાય છે ! અને બીજો કોઈ વિચાર જ નથી આવતો ! જોવાનું આમ ‘ન...મો...અ...રિ...હં...તા...ણં...ન...મો...સિ...દ્વા...ણં...’ બસ, એ પ્રમાણે આંખ મીચીને મનથી નજર સામે એકેક અક્ષર જોતા આવો, તે ઠેઠ છેલ્લા ‘મં...ગ...લં.’ અક્ષર સુધી પછી એમાં જુઓ કે મન કેવું પકડાયું. એમ એકવાર નવકાર ધાર્યા પછી ફરીથી તરત જ એ પ્રમાણે બીજીવાર શરુ કરો, મન બરાબર પકડાયેલું રહેશે. કોઈ બીજો વિચાર નહિ. આવે ત્યારે સવાલ થશે કે,-

પ્ર.- પણ આમાં તો કેટલો બધો વખત લાગે ?

ઉ.- કિંતુ સમય બચાવીને શું કરવું છે ? કાં તો સાંસારિક અસત્ બાબતોનો બહુ રસ છે, એટલે આ નવકારસ્મરણ કે જાપ ઝટપટ પતાવીને એ સાંસારિક ગડમથલમાં સમય જોઈએ છે, અથવા મનમાની રીતે કરવાની બીજી સત્પ્રવૃત્તિ માટે સમય જોઈએ છે. તો ત્યાં એવા અસત્ના રસ શા કામના ? એ હોય ત્યાં મન સારામાં ક્યાંથી ચોંટવાનું ? ત્યારે સત્પ્રવૃત્તિ પણ મનમાની રીતે કરવી છે, રખડતા ચિત્તે કરવી છે; તો એથી ય શો બહુ લાભ થવાનો ? માટે ધીરજ રાખો. ગણતરીના ૨૦૦-૫૦૦ નવકાર ગણી કાઢવા છે - આ લોભ પણ રહેવા દો.

ભલે ને બહુ ઓછી સંખ્યામાં નવકાર ગણાય, પરંતુ એમાં ઠરો, તન્મય તરબોળ અને ગદ્ગદ બની જાઓ. અનંતાકાળથી ભટકતા આવેલા ચિત્તને એમ ક્યાંક સારામાં અલ્પવાર પણ સ્થિર થવા દો.

એનો આ એક સરળ પ્રયોગ છે કે ‘સવારે જાગીને તરત પરમેષ્ટી-નમસ્કાર કરી પછી એક જ નવકારનો જાપ કરાય, પણ અક્ષર અક્ષર છુટા પાડીને, અને એ દરેક અક્ષર નજર સામે દેખાય એ રીતે બોલાય, યા ચિંતવાય. એ રીતે કરવામાં માનસિક નજર સામે એકેક અક્ષર જોવો છે તેથી એમાં મન પકડાશે, પરોવાઈ જશે. ત્યાં પછી બીજો કોઈ વિચાર નહિ ઘુસે. એમ એક ‘લોગસ્સ’ યા એક ‘ઉવસગ્ગહરં’ અક્ષર અક્ષર નજર સામે લાવીને બોલી શકાય.

વધુ જાપ યા ક્રિયામાં મન સ્થિર રાખવા :-

પ્ર.- હવે આ તો માત્ર એક નવકારની વાત, પણ વધુ નવકાર ગણવા હોય, યા ચૈત્યવંદન પ્રતિક્રમણ જેવામાં સૂત્ર બોલવા હોય, ત્યાં આ રીતે એકેક અક્ષર પર ધ્યાન તો રહે નહિ, પછી મન સ્થિર કેમ રહે ?

ઉ.- એનો ય રસ્તો છે.

અક્ષર અક્ષર જુદા જુદા બોલવાનું ન પાલવે, પરંતુ પદ પદ તો અલંગ

સ્પષ્ટ બોલી શકાય ને ? તે એ જ રીતે કે જાણે સામે એ પદ પદ લખેલ વંચાય. બોલતાં કે સાંભળતાં એક પણ પદ જાણે સામે લખેલું વંચાયા વિનાનું ન જાય. એમ વાંચવામાં મનને એમાં પરોવવું પડે. પરોવ્યા વિના પદ વંચાય નહિ; એટલે મન સહેજે એમાં પકડાય. પછી જ્યારે પદે પદનાં અર્થ આવડે ત્યારે એ અર્થ પર મન લગાવાય. દા.ત. ‘નમો અરિહંતાણં’ બોલતાં અનંતા સમવસરણ પર અનંત અરિહંત પ્રભુને જોઈ નમન કરવાનું એમ ‘નમો સિદ્ધાણં’માં સિદ્ધશિલા પર અનંતા સિદ્ધોને જોઈ નમન...

લક્ષ-વિના ક્રિયા જમે ન થાય :-

હવે જ્યારે સમૂહક્રિયા થતી હોય, ત્યારે સમૂહમાં કોઈક સૂત્ર બોલે તે સાંભળવાનું હોય. પરંતુ એમાં ઘણાંનો અનુભવ છે કે મનને શ્રવણમાં જોડ્યું ન જોડ્યું ને થોડા જ પદ સાંભળતાં મન બીજા વિચારમાં ચડી જાય છે. એ વખતે પદ પર મન નહિ રહેવાથી એ પદો સાંભળ્યા જ નથી. અને તો બીજાથી એમજ આપણા ધ્યાન વિના બોલાઈ ગયા; છતાં સાંભળવામાં લક્ષ વિના જ જીવ એને જમે કરી લે છે ! કેમ જાણે આપણા વતી કોઈ બોલ્યું તે ભલે આપણે સાંભળ્યું કે નહિ, કિંતુ આપણી ક્રિયા ખાતે જમે થઈ ગયું ! તે એને પોતે યાદ કર્યા વિના એમજ આગળની ક્રિયામાં લાગુ થઈ જાય છે આ કેવી રેઢિયાળ ક્રિયા ?

કહે છે, ‘પણ ભાઈસાબ ! એમ તો મન સૂત્રે સૂત્રે વચમાં વચમાંથી ક્યાંક ચાલ્યું ય જાય, તે પછી ન સાંભળેલાં પદ ક્યાં ફરી ફરી બોલવા બેસીએ ?’ આમ કહેવાનો અર્થ તો એ જ ને કે ક્રિયામાં આપણે પદો ન સાંભળ્યાં કે ન બોલ્યાં, છતાં ય આપણે ક્રિયા થઈ ગઈ માની લેવાની ?

જૈનશાસન ‘ઉપયોગે ધર્મ’ કહે છે અર્થાત્ ‘ક્રિયામાં મનને ઉપયોગ-ખ્યાલ-જાગૃતિ હોય તો એ ધર્મરૂપ થાય.’ એમ કહે છે; કેમકે ધર્મ આત્માની ચીજ છે એટલે કે આત્માનો પરિણામ છે. આત્મ પરિણતિરૂપ છે. તેથી જો ધર્મક્રિયા-ધર્મસાધનામાં આત્માને લક્ષ જ ન હોય, ધ્યાન જ ન હોય, તો ધર્મનો નિર્મળ આત્મ પરિણામ ઊભો જ ક્યાંથી થાય ?

બીજી વાત એ છે, કે આત્મામાં અનાદિકાળથી પાપપરિણતિ ને મલિન પરિણામ ચાલ્યા આવે છે. એમાં સુધારો ધર્મપરિણતિથી નિર્મળ પરિણામથી જ થાય. અગર આ ચિંતા કરાય કે ‘ધર્મક્રિયા વખતે પણ જો અંતરાત્મામાં ધર્મના નિર્મળ પરિણામ નહિ લાવું, તો શું પાપક્રિયાઓ ને મોહમાયાની ક્રિયાઓ વખતે ધર્મપરિણતિ લાવી શકવાનો હતો ? દા.ત. પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં પહેલે પ્રાણાતિપાત

બીજે મૃષાવાદ, વગેરે પાપપડિક્કમવાના સૂત્ર બોલતી વખતે અંતરમાં પ્રાણાતિપાત યાને જીવહિંસાની અફસોસીનાં ભાવ નહિ લાવું તો પછી દિવસની ભરચક સાંસારિક ક્રિયાઓમાં ક્યાંથી લાવી શકવાનો ? માટે પહેલે પ્રાણાતિપાત, બીજે મૃષાવાદ, ...વગેરે સૂત્ર બોલતાં એમાં ચિત્તનો ઉપયોગ રાખું, ધ્યાન રાખું,' આવી ચિંતા રખાય તો ચિત્ત ક્રિયામાં સ્થિર રહે, દિલ ક્રિયાના ભાવ ભાવતું રહે. એમાં વળી કદાચ સૂત્ર બોલાઈ ગયું; ને મન બીજે ક્યાંક ચાલ્યું ગયું, તો એ સૂત્ર ફરીથી બોલાય. એમાં ક્યાં બહુ સમય જવાનો હતો ? ઊલટું, ફરીથી બોલતી વખતે ચિત્તનો બરાબર ઉપયોગ રહેશે. પરંતુ સૂત્રનો અર્થ જ ન જાણતો હોય તો ?

સૂત્રનો અર્થ ન જાણતો હોય એ પણ સૂત્રના અક્ષર પર મનનો ઉપયોગ રાખી શકે, એનું પણ મહત્ત્વ ઓછું નથી. ગણધર ભગવાનનાં સૂત્ર મંત્રાક્ષર છે એ શ્રદ્ધા રાખી મંત્રની જેમ એના અક્ષર અક્ષર પર ઉમંગ અને અહોભાવ સાથે બરાબર મન લગાવાય, તો એનું અવર્ણનીય અમાપ ફળ મળે છે.

સંસારની જંજળથી તપેલા વ્યાકુળ બનેલા મનને આવા શ્રદ્ધાભર્યા અક્ષરધ્યાનમાં ઠરવાનું મળે છે. આ વિચાર રખાય તો પણ ચિત્ત ધર્મક્રિયામાં ઠરી શકે.

સારાંશ, શું નવકાર, શું સૂત્રો, કે શું દેવદર્શન પૂજનાદિ ધર્મક્રિયાઓ, એમાં મન સ્થિર કરવા માટે આવા આવા સુંદર ઉપાય છે. અહીં જે નવકાર વગેરે સૂત્ર બીજો બોલતો હોય ત્યારે એના પર સચોટ ધ્યાન કેમ રહે એનો હવે વિચાર કરીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૯, તા. ૧૦-૧૧-૧૯૮૪

૧૭ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખાંકમાં સૂત્રમાં મનને સ્થિર રાખવાનો કેટલોક વિચાર કર્યો છે, પણ હજી વધુ વિચાર જરૂરી છે; કેમકે શુભ યોગમાં મનની સ્થિરતા અત્યંત આવશ્યક છે, તો જ એ યોગની આત્મા સાથે સગાઈ થાય. ખેડુતે ક્યારો કરી ડાંગર વાવી, પરંતુ એના પર અંકુર ઊગ્યા પછી બીજ અને અંકુર સાથે માટીનો લોચો-રોપો એક ક્યારામાંથી ઉખેડી લઈ બીજા ક્યારામાં સ્થાપે, વળી ૨-૪ દહાડા પછી એ રોપો ત્રીજા ક્યારામાં લઈ જાય... એમ જુદા જુદા ક્યારામાં ફેરવ્યે જાય, તો પાક આવે ખરો ? ના, ન આવે; કેમકે જમીન સાથે એ રોપાની સગાઈ જ ન થઈ. બસ એ પ્રમાણે એક યોગમાંથી મનને બીજામાં, બીજામાંથી ત્રીજામાં... એમ ફેરવ્યે જઈએ, તો યોગની આત્મા સાથે સગાઈ ન થાય. આ જ હિસાબે સમૂહ ચૈત્યવંદન-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૫૧

પ્રતિક્રમણમાં કોઈ સૂત્ર બોલે છે, પણ આપણે મનને સૂત્રમાં ન પરોવ્યું, તો સૂત્ર-શ્રવણના યોગની આત્મામાં સગાઈ ન થાય. હવે જો કહો, કે -

પ્ર.- ‘આ તો અમારી હંમેશની સ્થિતિ છે કે કોઈ સૂત્ર ભણાવે ત્યારે અમારું મન બરાબર સાંભળવાને બદલે બીજા, ત્રીજા વિચારમાં ચડી જાય છે. સૂત્ર શરૂ થાય એટલે બોલનાર શું બોલે છે એના પર મન તો લગાવીએ છીએ, પરંતુ માંકડું મન ત્યાંથી ઊઠીને બીજા વિચારમાં ઝટ ચાલ્યું જાય છે. શું કરવું ?’

ઉ.- અહીં આ સમજી રાખવાનું છે કે ધર્મયોગની આત્મા સાથે સગાઈ ભાવથી થાય; કેમકે આત્માનો મુખ્ય ગુણ સારો-નરસો ભાવ છે એ ભાવને જાગવામાં શુભ કે અશુભ યોગ એ નિમિત્ત છે, પણ મનના ઉપયોગ દ્વારા. કાન પર આપણી નિંદાનો શબ્દ આવ્યો, પણ મન એમાં ન લઈ જતાં કોઈ સૂત્ર-સ્તવન પર લઈ જઈએ, તો નિંદક પર દ્વેષનો અશુભ ભાવ ન જાગતાં, સૂત્ર-સ્તવનના શબ્દ અર્થ પર શુભ ભાવ જાગે છે. એમ આત્મા સાથે યોગની સગાઈ થાય છે. હવે જો કોઈ સૂત્ર બોલે છે પણ આપણે એના પર મન ન રાખીએ તો આત્મામાં એના શુભ ભાવ ન થવાથી શ્રવણયોગની આત્મા સાથે સગાઈ ન થઈ.

લક્ષનો સચોટ ઉપાય : શબ્દને કાનમાં લાવો :-

ત્યારે અહીં ખરી રીતે શું કરવું જોઈએ ? સાંભળવાની રીતમાં ફેરફાર કરવાનો, ફેરફાર આ- કે આપણા મનનું લક્ષ, જે સામો બોલતો હોય એના મોં પાસે એના શબ્દ પાસે લઈ જઈએ છીએ. કિન્તુ એમ નહિ. એથી ઊલટું, એના શબ્દો આપણા કાનમાં ધારી, ત્યાં જ આપણા કાનની અંદર એ શબ્દો પર લક્ષ કેન્દ્રિત કરવાનું એટલે કે કાનને દૂર શબ્દ તરફ ન લઈ જતાં, શબ્દને કાનમાં લાવવાના. શબ્દ ઉત્પન્ન થતાં ચારે બાજુના પ્રદેશમાં પ્રસરી જ જાય છે એટલે એ શબ્દના પ્રદેશમાં આપણે હોઈએ તો આપણા કાનમાં પણ શબ્દ આવે જ છે. કિન્તુ આપણે જાણે કાનનું લક્ષ અર્થાત્ મનનો ઉપયોગ બહાર બોલનારના મોં તરફ લઈ જઈએ છીએ તે ન લઈ જતાં અંદરમાંના ઉત્પન્ન શબ્દ પર લક્ષ લગાવવાનું છે.

હવે આ જો અંદરમાં લક્ષ બાંધીએ, તો મન એ ચોક્કસ શબ્દને પકડવામાં લાગે છે. કાન ને મનને એ તત્પરતા-તાલાવેલી રહેશે કે અંદરમાં કયા શબ્દ આવે છે. પછી આમાં મનને બીજા વિચારમાં જવા માટે જગા જ નથી.

આખા ને આખા ભાષણ-વ્યાખ્યાન આ રીતે એટલે કે આપણા કાનમાં શબ્દો ધારીને સાંભળી શકાય. એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે અંદરમાં સાંભળવું છે એટલે આંખ અડધી મીચેલી જોઈએ, જેથી બહારનું બહુ નજરે ન ચડે; એથી મનની ચોંટ કાનની અંદરમાં કયા શબ્દ આવે છે, એના પર જ રહે. નહિતર

પર

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

બહાર બોલાતા શબ્દ કરતાં બહાર દેખાતી બીજી વસ્તુ પર મન સહેલાઈથી સરી પડે છે.

અંદરમાં જોવાનો પ્રયોગ : આંતરદર્શન

આંખ અર્ધ મીચેલી રાખી અંદરમાં જોવાનો કે સાંભળવાનો અર્થાત્ આંતરદર્શનનો પ્રયોગ એટલો બધો જોરદાર છે કે મન એમાં બરાબર પકડાય છે ત્યાં પછી બીજા ત્રીજા વિચારને જગા જ નથી મળતી. દા.ત. અંદરમાં શ્રી સિદ્ધગિરિ મહાતીર્થને ક્રમસર તળેટીથી જોવા બેઠા, તો તળેટીના બાબુનાં દેરાસરનું દૃશ્ય, પછી ઉપર ઉપરના હડાનું દૃશ્ય...એમ કરતાં ઠેઠ ઉપર ક્રમસર નવ ટુંકનાં દૃશ્ય મનની સામે આવ્યા કરશે. મન ચાહીને એ જોવાનું કરે છે, એટલે મનને એમાં જ પડેલાવું પડે. આને આંતરદર્શન કહેવાય. એવો આંતરશ્રવણનો પ્રયોગ છે.-

અંદરમાં સાંભળવાનો પ્રયોગ : આંતરશ્રવણ

એવું અંદરમાં સાંભળવા પર મન લગાવવાનું છે. ભલે બહાર કોઈ બોલનારો નથી, તો ય અર્ધ-મીચેલી આંખોથી અંદરમાં કોઈ મોઢું બોલતું દેખાય, એના માત્ર હોઠ ફફડતા દેખાય, અને એમાંથી નીકળતા પદ પદ સંભળાય. જાતે એકલા જ કોઈ ચૈત્યવંદન-પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરતા હોઈએ ત્યારે આ પ્રયોગ ઉપયોગી થાય. એમાં ચિત્ત ગાથા ગાથા અલગ સાંભળશે, ગાથાના પદ પદ સ્પષ્ટ સાંભળશે. એમાં કાનને સરવા રાખવા પડે. એ સાંભળવા મન સજાગ હોય, આખા શાસ્ત્ર આ રીતે અંદરમાં સાંભળી શકાય. સાથે એ દરેક પદના અર્થ પર પણ મન લાગશે. અને મન પદાર્થોનો ખ્યાલ કરતું જશે. એમાં જ્યાં એકાગ્રતા થશે ત્યાં ધ્યાન બનવાનું.

વાત આ છે કે મનને કશા સારામાં પકડાયું રાખો, તો એ રખડતું રઝળતું નહિ બને, બીજા ત્રીજા વિચાર માટે નવરું જ નહિ હોય. પ્રભુદર્શન-સ્તવન તથા શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય અને ચિંતન-ધ્યાન માટે આ આંતરદર્શન-શ્રવણ એ અપૂર્વ અદ્ભુત ચીજ છે, કે એ અંદરમાં દર્શન કરવામાં, અંદરમાં શાસ્ત્રપદો જોવામાં - સાંભળવામાં, પુનરાવર્તન કરવામાં, કે એના પર ચિંતન મનન કરવામાં મન પકડાયેલું રહે છે. તેથી એટલો સમય મનમાં અસદ્ વિકલ્પો-વિચારો, દુધ્યાન વગેરેથી બચી જવાય છે. વધારામાં ભગવાનમાં અને શાસ્ત્રવાણી-જિનવાણીમાં મન લીન બનવાથી ભરપૂર કર્મક્ષય થાય છે. આ પ્રભુનું આંતરદર્શન, તથા શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, જાપ અને ધ્યાનનું આંતરશ્રવણ એ જબરદસ્ત નિર્જેરા કરાવનાર આભ્યન્તર તપ છે.

**૧૮ ધર્મ શા માટે કરવાનો ? :
વર્ષોના ધર્મોમાં અનુચિત દોષો કેમ ?**

(લેખાંક-૧)

ધર્મી જીવને કોઈ પૂછે ‘તમે ધર્મ શા માટે કરો છો ?’ તો ધર્મનું ખરું મહત્ત્વ સમજનાર સહેજે કહેશે કે ‘ધર્મ કરવાથી જનમ મરણના ફેરા ટળે, અને મોક્ષ મળે, એ માટે અમે ધર્મ કરીએ છીએ’ મતલબ, જન્મ-મરણનો અંત અને મોક્ષ-પ્રાપ્તિ એ ધર્મપ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉદ્દેશ પવિત્ર છે. આના પર હવે વિચાર આ કરવાનો છે, કે મોક્ષના પવિત્ર ઉદ્દેશથી ધર્મ કરનારના જીવનમાં (૧) ધર્મ કરતી વખતે પણ કેટલીકવાર મદ-અહંત્વ-ઈર્ષ્યા-કલહ વગેરે દોષો કેમ ઝગમગતા દેખાય છે ? તેમજ (૨) જીવનમાં ભાઈ ભાંડુ સાથે વૈર-વિરોધ-અંટસ ઊભા કેમ ? (૩) ધંધા-વેપારમાં લીનતા ને ધનની તીવ્ર તૃષ્ણા કેમ ? (૪) ખાનપાનની લાલસા ને વિષય-લંપટતા કેમ ? (૫) જિન-વચનની ઉપેક્ષા કેમ ? તથા (૬) જીવઘાતક આરંભ-સમારંભમાં નિર્ભીકતા, અને (૭) સાધુ-સાધ્વી-સંઘ પ્રત્યે અનાદર...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ મહાદુર્ગુણો વર્ષોના કેટલાક ધર્મોમાં કેમ જીવતા જાગતા દેખાય છે ? મોક્ષના મહાન પવિત્ર ઉદ્દેશથી ધર્મ કરનારમાં આ સંગત છે ? ધર્મ ગમે તેટલો કરે છતાં જો આ દોષો ઝગમગતા રહે તો કદીયે મોક્ષ ઉદ્દેશ સિદ્ધ થાય ? વર્ષોથી ધર્મ કરે અને એ દોષ-દુર્ગુણો-દુષ્કૃત્યો ઓછા ન થાય ? ઓછા ન થવાનું શું કારણ ?

આના પર વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે ધર્મ કરતી વખતે, અરે ! એક નવકાર-સ્મરણ કરતી વખતે પણ છેલ્લો બહુ આધેનો મોક્ષનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે. પરંતુ નજીકનો આવા કોઈ દોષના નિવારણનો ઉદ્દેશ કે એના કોઈ ઉપાયનો ઉદ્દેશ જ રાખ્યો નથી, પછી ધર્મ કરીને એ ઉદ્દેશ શી રીતે સિદ્ધ થાય ?

શું એવા નજીકના ઉદ્દેશ હોઈ શકે છે ?

હા; માટે તો બોલાય છે ને કે ‘આટઆટલો તપ કર્યો છતાં કોઈ ઓછો ન થયો ?’ આ શું સમજીને બોલાય છે ? એ જ કે તપ કરતાં કરતાં કોઈ દબાવતા ચાલવાનું છે, અર્થાત્ તપ કરવાનો તે મનને તપાવીને-કસીને કોઈને દબાવવાના ઉદ્દેશથી કરવો જોઈએ. આ ઉદ્દેશ નજીકનો ઉદ્દેશ છે. અને એ એવો ઉદ્દેશ છે કે એ નજીકમાં સિદ્ધ થઈ શકે. મોક્ષનો ઉદ્દેશ તરત સિદ્ધ ન થાય. પરંતુ આ તરત

સિદ્ધ થાય. તપ કરતા જઈએ અને મનમાં એ ખ્યાલ રાખતા રહીએ કે ‘મારે તપ કોધ ઓછો કરવાના ઉદ્દેશથી કરવો છે, તપથી મારે મારો કોધ ઓછો કરવો છે, ને તે મહાતપસ્વી ભગવાન મહાવીર પ્રભુ, ખંધકમુનિ વગેરેને નજર સામે રાખ્યા કરવાથી થઈ શકે છે. એમણે કોધને સાવ કચડી ઘાલ્યો, નષ્ટ કરી દીધો, તો હું પણ કોધને કમમાં કમ દબાવી કેમ ન શકું ?’ આમ કોધ દબાવવાના ઉદ્દેશથી તપ કરતાં કરતાં કોધ કેમ ન દબે ? નજર સામે એ ઉદ્દેશ જોઈએ.

આવો નજીકનો ‘રાગ ઓછો કરવાનો’ ઉદ્દેશ નહિ, તેથી વીતરાગનાં દર્શન કરતો રહે છે, ને સેવાકારી રૂપાળી પત્નીનું મોં જોઈ જોઈ રાગાંધ પણ બન્યો રહે છે ! ને ખુશી ખુશી થાય છે ! આને પ્રભુ-દર્શનમાં શું મોક્ષનો ઉદ્દેશ નથી ? છે, પણ મોક્ષ તો હજી મળવાની વાર છે ને ? ત્યાં સુધી પત્નીના રૂપાળા મોં પર રાગ અકબંધ રહે એ તો એને સ્વાભાવિક લાગે છે !

‘હું વીતરાગના દર્શનનો ધર્મ એટલા માટે કરું છું કે મારા રાગ-દ્વેષ-મદ કાંઈક કાંઈક ઓછા થાય.’- આવો ઉદ્દેશ જ મન પર ન હોય અને માત્ર ‘મારે દર્શનથી મોક્ષ જોઈએ છે’ એવું જ ખ્યાલમાં હોય, પછી ત્યાં દર્શન વખતે દ્વેષ ઓછો કરવાનો ઉદ્દેશ જ મન પર નહિ, તેથી દર્શન કરતાં બીજો કોઈ દર્શન પૂજા કરનારો આડા આવી ઊભો તો એના પર ત્યાં જ પ્રભુની સમક્ષ જ દ્વેષ કરતાં કશો સંકોચ શાનો થાય ? અથવા પોતાને જ કોઈએ ટકોર કરી કે ‘દર્શન કરવા થાંભલાની જેમ ક્યાં સુધી ઊભા રહેશો ? બીજાને દર્શન માટે જગા નહિ આપવાની ?’ ત્યાં ‘દર્શન હું અહંત્વ દબાવવાના ઉદ્દેશથી કરું છું.’ એ ખ્યાલ નહિ હોય એટલે અહંત્વ આવતાં શી વાર ? અહંત્વથી ઝટ કહેવાનું મન થશે ‘તમને કોણે દોઢડાઢ્યા કર્યા ? તમારા બાપનું દેરાસર છે ?’ અહંત્વનું આ પ્રભુની જ સામે કેવુંક નાટક !

સારાંશ, મોક્ષ જેવો બહુ આઘેનો ઉદ્દેશ રાખવા સાથે નિકટના ઉદ્દેશ રાગનિગ્રહ, દ્વેષનિગ્રહ...વગેરેના પવિત્ર ઉદ્દેશને મુખ્ય રાખવાની જરૂર છે. ધર્મ કરીને ‘મારે મોક્ષ જ જોઈએ છે’ એટલું જ ગોખ્યા ન કરો, પરંતુ આવા નજીકની સિદ્ધિના ઉદ્દેશ રાખો. દા.ત. ‘મારે તપ કરી કરી આહાર સંજ્ઞા મારવી છે; ‘વીતરાગનાં દર્શન કરી કરી રૂપાળી પત્ની વગેરેના રાગ ઓછા કરવા છે;’ મને દર્શનાદિમાં અંતરાય કરનાર પર થતા દ્વેષ દબાવવા છે,’...આવા આવા ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા પર પાકું લક્ષ રહેશે. લક્ષ્ય સિદ્ધ થતું નહિ દેખાય ત્યાં દુઃખ રહેશે કે ‘હાય ! તપ કરું છું ને આ આહારની સંજ્ઞા કેમ ઓછી થતી નથી ? વીતરાગનાં

દર્શન કર્યા કરું છું ને પત્ની પર એની સેવા ને સૌંદર્ય પર હૈયું કેમ ઓવારી જાય છે ?’ - આ અફસોસી રહેતી હશે તો એ ધર્મ કરતાં કરતાં આહાર સંજ્ઞા અને રાગ ને દ્વેષ ઓછા કરવાની મથામણ રહેશે. માત્ર મોક્ષનો જ ઉદ્દેશ હશે એ આ શી મથામણ કરે ?

ધર્મ મોક્ષ માટે કરવાનો એની ના નથી, પરંતુ પહેલાં તો આ નિકટની વસ્તુ સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ પણ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. જુઓ શાસ્ત્રકારોએ ધર્મનાં અનુષ્ઠાન બતાવ્યાં છે એમાં પણ આવા નિકટની વસ્તુની સિદ્ધિના ઉદ્દેશ બતાવ્યા છે, ને એ ઉદ્દેશથી કરાતી ધર્મસાધના એ પાપક્રિયા નથી કહી. દા.ત.

મોક્ષ સિવાયના ઉદ્દેશના શાસ્ત્રીય દાખલા :-

પ્રતિક્રમણની ક્રિયા પણ એ બતાવી રહી છે, જેમકે ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ના કાઉસ્સગ્ગની ક્રિયા કરાય છે તે અરિહંત ચૈત્યના વંદન-પૂજનાદિના લાભના ઉદ્દેશથી કરાય છે. ‘ભગવાનનાં બીજા ભક્તોથી કરાતાં વંદન-પૂજન આદિના મને લાભ મળો’ એ નિમિત્તે અર્થાત્ એની અનુમોદનાર્થે કાયોત્સર્ગ ક્રિયા કરાય છે. આ મોક્ષનો જ ઉદ્દેશ છે એમ નહિ કહેવું, કેમકે તો પછી આગળ ‘નિરુવસગ્ગ વત્તિયાએ’ પદથી ‘મોક્ષના નિમિત્તે’ એ કહેવું નિરર્થક ઠરે ! એ છ પદોમાં દરેક પદ સ્વતંત્ર છે, અલગ અલગ ઉદ્દેશ બતાવે છે. માટે તો કાયોત્સર્ગનાં આ ૬ નિમિત્ત છે, ૬ ઉદ્દેશ છે. હવે જુઓ એકલો મોક્ષના જ ઉદ્દેશથી ધર્મ કરવાનો આગ્રહ રાખનાર અહીં ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રમાં બતાવેલ છ ઉદ્દેશ પૈકી એક મોક્ષ ઉદ્દેશ સિવાયના પાંચ ઉદ્દેશ અંગે શું કહેશે ? એમાં મોક્ષ ઉદ્દેશ સિવાય જે બીજા પાંચ ઉદ્દેશ બતાવ્યા છે એ પાંચ ઉદ્દેશમાં મોક્ષ ઉદ્દેશ સમાઈ જતો હોય તો ‘નિરુવસગ્ગવત્તિયાએ’ પદથી જુદો મોક્ષનો ઉદ્દેશ કહેવાની શી જરૂર ?

‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ આદિ સૂત્ર બોલી કાયોત્સર્ગ કરાય છે તે વૈયાવચ્ચ-શાંતિ-સમાધિ કરનારા દેવો આદિને એ વૈયાવચ્ચ આદિ કરવામાં ઉત્સાહ વધે. એ ઉદ્દેશથી કરાય છે, હવે જોઈએ તો અહીં આ કાયોત્સર્ગક્રિયા શું એકમાત્ર મોક્ષના જ ઉદ્દેશથી કરી ? કે વૈયાવચ્ચકારીની ઉત્સાહ-વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી કરી ? ત્યારે શું વૈયાવચ્ચઆદિના ઉત્સાહ એ મોક્ષ છે તે એમ કહેવાય કે એનો ઉદ્દેશ એટલે મોક્ષનો ઉદ્દેશ છે ? મોક્ષ અવસ્થામાં તો કોઈ પ્રશસ્ત પણ કષાય નથી, એટલે પછી ત્યાં વૈયાવચ્ચનો ઉત્સાહ ય શાનો હોય ?

૧૯ (લેખાંક-૨)

‘ધર્મ સાધનામાં એકલો દૂરનો મોક્ષનો જ ઉદ્દેશ રાખવા જતાં બીજા દોષ-ત્યાગ વગેરે નિકટની વસ્તુ સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ નજર સામે ન રહેવાથી આત્માના કેટલાય દોષો ધર્મી જીવમાં પણ વર્ષો જવા છતાં એમજ ઊભા રહે છે. એ દોષો દબાવવા માટે આ નિકટના બીજા ઉદ્દેશ રાખવા જરૂરી છે.’ એનો ગત લેખમાં વિચાર કર્યો. સાથે ધર્મક્રિયામાં શાસ્ત્ર પણ એવા બીજા ઉદ્દેશ બતાવે છે એ પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયામાં મોક્ષ સિવાયના બીજા ઉદ્દેશથી ધર્મક્રિયા કરવાનું ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ ‘વેયાવચ્ચગરાણં’ ના દાખલાથી જોયું. હવે એ જોઈએ કે મહાન આત્માઓએ આપત્તિ વખતે કેવા કેવા સમાધિ વગેરે બીજા બીજા ઉદ્દેશથી ધર્મસાધનાઓ કરી છે. દા.ત.

સુદર્શન શેઠ પર રાણીએ કલંક ચડાવ્યું ને રાજાના હુકમથી શેઠને શૂળિએ ચડાવવા લઈ ચાલ્યા. શેઠની પત્ની મનોરમાને પૂરી ખાતરી છે કે ‘મારા પતિમાં દુરાચારની ભાવના ય સંભવે જ નહિ.’ તેથી એણે આમાં શાસનદેવતાની સહાય લેવા માટે કાયોત્સર્ગ લીધો છે. અહીં કાયોત્સર્ગ ક્રિયાનો ઉદ્દેશ શો હતો ? આ જ કે ‘પતિ પરનું કલંક ઊતરે, ને એ સારું દેવતા સેવા-વૈયાવચ્ચ માટે આવે.’ આ શું મોક્ષનો ઉદ્દેશ છે ? ના,

આ તો ‘કલંક’ એટલે એક સંસારદુઃખ એ નિવારવા અને નિષ્કલંક પ્રતિષ્ઠા એ સંસારસુખ; તેમજ દેવતાનું સંનિધાન યાને સહાય એ પણ સંસારસુખ; એ મેળવવાનો ઉદ્દેશ છે. એવા ઉદ્દેશથી કાયોત્સર્ગ અને અનનશનની ધર્મક્રિયા કરી, તો શું એ એણે વિષક્રિયા-પાપક્રિયા કરી ?

અહીં જો મનોરમાની એટલી જ સમજ હોત કે ધર્મ તો મોક્ષ માટે જ થાય તો એ આ કાયોત્સર્ગધર્મ (૧) પતિનું કલંક ઉતારવા માટે, અને (૨) એ સારું શાસનદેવતાને આકર્ષવા માટે શી રીતે કરી શકત ? પરંતુ એ માટે એણે કાયોત્સર્ગધર્મ કર્યો તો છે જ; તે એમ સમજીને જ કે ‘આવી આપત્તિ ટાળવા માટે પણ ધર્મ થઈ શકે; ને એ ધર્મક્રિયા કાંઈ વિષક્રિયા નથી બની જતી.’ ત્યાં જો આપણે વિષક્રિયાનો સિક્કો મારીએ તો એ ધર્મ અને મનોરમાની આશાતના થાય. મનોરમા સમકિતી મહા સતી સ્ત્રી છે. એણે આ કાયોત્સર્ગ-અનનશન કર્યા એ પાપક્રિયા કરી,’ એમ ઠરાવવું શું એ એની સરાસર આશાતના નહિ તો અનુમોદના છે ?

સુલસા શ્રાવિકાએ, પતિને દીકરો ન હોવાનું ભારે દુઃખ-અસમાધિ જોઈ,

પહેલાં તો એ દુઃખ કાઢી નાખવા બહુ સમજાવ્યું છતાં દુઃખ ઊભું જોઈ એણે ધર્મ વધાર્યો. ‘ભરતેશ્વર-વૃત્તિ’ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે, - સુલસાએ જ્યારે જોયું કે પતિનું દુઃખ પતિની અસમાધિ પુત્ર થયા વિના મટે એવી જ નથી, ત્યારે પતિને એણે કહ્યું, ‘મારા ભાગ્યમાં પુત્ર લાગતો નથી, તો તમે બીજી પત્ની કરી લો એને હું મારી સગી નાની બેનની જેમ સાચવી લઈશ.’ ત્યારે પતિ નાગરથિકે કહ્યું, ‘મારો સંકલ્પ છે કે આ જનમમાં તારા સિવાય કોઈ સ્ત્રીનો સંબંધ જ ન ખપે.’

“સુલસા કહે ‘તો પછી પુત્ર ન હોવાનું દુઃખ ભૂલી જાઓ.’” ત્યારે પતિ કહે ‘તમે કહ્યું એ બધું હું સમજું છું કે પુત્રથી આત્માનું કલ્યાણ નથી, પરંતુ દિલમાંથી આ દુઃખ ખસતું જ નથી.’ હવે અહીં સુલસા એ વિચારે છે કે ‘આ દુઃખ શું કે બીજું દુઃખ શું, બધાં દુઃખને ટાળનાર ધર્મ છે. ધર્મ માતા છે, પિતા છે. બધું છે, રક્ષક છે, નાથ છે, ધર્મ શું નથી ? બધું જ છે. માટે મને ધર્મનો જ આશ્રય લેવા દે. ધર્મનું જ બળ વધારું;’ અને એમ વિચારીને, આમ તો એ ધર્મ સાધનારી ધર્માત્મા હતી જ, પરંતુ હવે પોતાની ધર્મસાધનામાં વિશેષ ઉલ્લાસ વિશેષ સમયવ્યય, વિશેષ ધનવ્યય, વિશેષ કાયકષ્ટ વગેરે વધારી દીધા. તે ય એવા સત્ત્વથી વધાર્યા કે સ્વર્ગમાં ઈન્દ્રે દેવોની સભામાં ગુણ ગાયા કે ‘સુલસાનું ધર્મસત્ત્વ એવું ઊંચું છે કે કોઈ દેવતા પણ એને ધર્મમાંથી ચલિત કરી શકે નહિ.’

હવે અહીં એ જોવાનું છે કે સુલસાએ ધર્મ વધાર્યો એ મોક્ષના ઉદ્દેશથી વધાર્યો નથી, પરંતુ પતિને પુત્ર ન હોવાનું થતું દુઃખ ટાળવાના અર્થાત્ કહો કે પુત્ર મેળવી પતિની અસમાધિ અટકાવવાના ઉદ્દેશથી વધાર્યો છે, તો શું એણે ધર્મક્રિયા કરી એ વિષક્રિયા કરી ? પાપક્રિયા કરી ?

‘હું ! મોક્ષનો ઈરાદો નથી ? મોક્ષ સિવાય બીજો ઈરાદો અર્થાત્ પુત્રરૂપ સંસારની વસ્તુનો ઈરાદો છે ? બસ, તો પછી એ ધર્મક્રિયા નહિ, પણ પાપક્રિયા - વિષક્રિયા છે,’ એમ કહી અહીં પાપક્રિયાનો સિક્કો ઠોકવામાં અહીં આ આપત્તિ આવે કે તો પછી શું ઈન્દ્રે સુલસાની પાપક્રિયાના સત્ત્વના ગુણ ગાયા ?

ઈન્દ્ર એટલે એક મહાન સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા છે, પ્રભુનાં કલ્યાણક ઉજવવામાં અડધા અડધા થઈ જાય છે ! ચ્યવન કલ્યાણકની ઉજવણી વખતે શરીરે રોમાંચ અને આંખે આંસુ સાથે શકસ્તવ ભણે છે ! જન્માભિષેક ઉજવી ઘુંટણીએ પડી અશ્રુભીની આંખે પ્રભુને કહે છે ‘નાથ ! આજ તમારી ભક્તિમાં જે આનંદ આવ્યો એવો આનંદ આખા સ્વર્ગના સુખમય જીવનમાં નથી દેખ્યો !’...

આવો પ્રભુ ઉપર અને જિનભક્તિ આદિ ધર્મ ઉપર ઊછળતા અથાગ પ્રેમવાળો ઈન્દ્ર સુલસાના શું ધર્મસત્ત્વને વખાણે ? કે પાપ-સત્ત્વને ? સુલસાએ

હમણાં જે ધર્મ નિશ્ચલપણે સાધવાનું ચલાવ્યું છે, એ સ્પષ્ટ પુત્ર-પ્રાપ્તિ અને પતિને સમાધિ થવાના ઉદ્દેશથી ધર્મ સાધવાનું ચલાવ્યું છે. અહીં કોઈ અત્યારે મોક્ષનો ઉદ્દેશ મન પર નથી લીધો. એ ધર્મમાં નિશ્ચલપણાના સત્ત્વની ઈન્દ્ર પ્રશંસા કરે તે શું સમજીને કરે ? સુલસાની સાધના ધર્મક્રિયારૂપ સમજીને ? કે વિષક્રિયારૂપ-પાપક્રિયારૂપ સમજીને ? અવધિજ્ઞાની સમકિતી ઈન્દ્ર અહીં સુલસામાં શુદ્ધ ધર્મની ક્રિયાની જ સાધના જુએ છે, પાપક્રિયા-વિષક્રિયાની સાધના નહિ.

ધર્માત્મા યુવાન માણસ હોય, પ્રભુની ખૂબ ભક્તિ કરતો હોય, એમાં વેદનો ઉદય પીડવા લાગ્યો. પત્ની છે નહિ, તેથી પ્રભુ પાસે માગે છે. ‘પ્રભુ ! બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તાકાત નથી અને સદાચાર પાળવાનો નિર્ધાર છે. દુરાચારના માર્ગે હરગીજ જવું નથી, વેદના ઉદયથી અસમાધિ ઘણી રહે છે, પણ પત્ની છે નહિ. મારે શું કરવું ? બીજા દેવી-દેવલાને ભજવા નથી, મારે તો તું જ એક આધાર છે, તારા પ્રભાવથી મારે સદાચાર સુરક્ષિત રહો, તારી ભક્તિના ફળમાં દુરાચાર આવતો અટકે ને સમાધિ રહે એમ ઈચ્છું છું.’ - આમ કરી પ્રભુભક્તિ ખૂબ કરે, તો અહીંયા એણે મોક્ષ નથી માગ્યો; તો પછી શું એની પ્રભુભક્તિ એ વિષક્રિયા પાપક્રિયા થઈ ? અહીં વિવેક આ વાપરવાનો છે. એ ખૂબ પ્રભુભક્તિનો ધર્મ કરે છે તે સંસારસુખના લહાવા લૂંટવા નહિ, કિન્તુ દુરાચાર અને અસમાધિ દૂર રાખવા માટે કરે છે.

ભૂલવા જેવું નથી, પેલી અનામિકાએ ઋષભ-પ્રભુના જીવ લલિતાંગદેવની ફરીથી સ્વયંપ્રભાદેવી થવાનો નિર્ણય કરેલો, અને તે લલિતાંગ દેવે જ કરાવેલો. એ નિર્ણય વાસુદેવના જીવો પૂર્વભવે કરે છે એવો પાપનિયાણારૂપ નહોતો. એવું હોત તો તો સ્વયંપ્રભાના અવતાર પછી એને અધમ ભવોમાં ભટકવાનું થાત ! જ્યારે સ્વયંપ્રભાને તો પછી લલિતાંગદેવની સાથોસાથ ઉત્તરોત્તર ચઢતી કળા થઈ છે, તે સ્વયંપ્રભાને અંતે શ્રેયાંસકુમારના ભવે આ અવસર્પિણીમાં પહેલું સુપાત્રદાન શરુ કરવાનું બન્યું છે. તે પણ પહેલાં તીર્થંકર પ્રભુને જ દીક્ષા પછી પહેલું પારણું કરાવનારું સુપાત્રદાન !

અહીં સ્પષ્ટ છે કે અનામિકાએ પોતાના વ્રત-તપ-અનશનરૂપી ધર્મના ફળરૂપે સ્વયં પ્રભાદેવી થવાનું માગ્યું એ મોક્ષ નહિ પણ સંસારની વસ્તુ માગી છે. તો શું એની એ ધર્મસાધના વિષક્રિયા-પાપક્રિયા થઈ ? ના, એમાં એના ઉદ્દેશ તરીકે લલિતાંગ જેવા એક ઉત્તમ ગુણિયલ આત્માનો કલ્યાણયોગ મળે. એના સંપર્કે ગુણોનો અભ્યાસ મળે, એ ઉદ્દેશ હતો. આ કોઈ પાપ-ઉદ્દેશ નથી. માટે એ મેળવવાનો નિર્ણય ભવવર્ધક પાપનિયાણું ન થયું.

વાત એ છે કે ધર્મસાધના (૧) શુદ્ધ મોક્ષના ઉદ્દેશથી જોઈએ, એમ (૨) ચિત્તસમાધિના ઉદ્દેશથી પણ થાય; (૩) જીવનમાં જિનાજ્ઞાપાલનની શક્ય એટલી વધુ કમાઈના ઉદ્દેશથી પણ થાય; (૪) દિલના રાગ-દ્વેષ ઓછા કરવાના ઉદ્દેશથી પણ થાય; (૫) ધર્મને જ જીવન-કર્તવ્ય અને જીવન-સર્વસ્વ બનાવવાના ઉદ્દેશથી ય થાય; (૬) ધર્માત્માઓ-ધર્મસ્નેહીઓના કલ્યાણયોગ-સત્સમાગમ ખૂબ મળે માટે પણ થાય, પછી એ સત્સમાગમમાં પ્રભુનો સમાગમ એ પણ સુગુણી સ્નેહીનો સમાગમ છે; તેથી કવિ કહે છે, - “સુગુણ સનેહી રે કદીય ન વીસરે.” ‘સેવો ભવિયા વિમલ જિણેસર, દુલ્લહા સજજન-સંગાજી !’ ‘આપણા દિલમાં સાચા સ્નેહી-સ્વજન પ્રભુ અને સાધુઓ તથા સાધર્મિક જ બન્યા રહે’ એ ઉદ્દેશથી ધર્મ થાય. (૭) પાપથી બચવાના ઉદ્દેશથી ય ધર્મ થાય. ‘જેટલો ધર્મમાં રહીશ એટલું પાપથી બચાશે.’ એમ (૮) ‘લાવ, ધર્મસાધનામાં રહું તો પાપવિકલ્પો-પાપવિચારોથી બચાશે’ એમ પાપવિકલ્પોથી બચવાના પવિત્ર ઉદ્દેશથી પણ ધર્મ થાય. (૯) નિજ આત્મધરમાં જઈ રહેવાના ઉદ્દેશથી ય પરધરમાંથી ખસેડનારો ધર્મ થાય... આવા આવા ઉદ્દેશથી ધર્મ કરે એ એકલા દૂરના મોક્ષના ઉદ્દેશથી નથી, કિન્તુ નિકટનો શુભ પવિત્ર ઉદ્દેશથી છે, અને ધર્મ કરીને સીધો એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનું બની શકે છે, ને એથી મોક્ષ નિકટ કરવાનું થાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૧૨, તા. ૧-૧૨-૧૯૮૪

૨૦ તું તારું સંભાળ

આજે માણસ પરચિંતા કરી કરીને દુબળો પડે છે. ‘સમાજમાં આમ કેમ ચાલે છે ?... કોઈ કોઈનું ધણી જ નહિ ? એ કેટલી બધી સ્વચ્છંદતા છે ? હોંસાતોસી, યથેચ્છ વર્તાવ, મફતિયા રગડા-ઝગડા વગેરે કેટલું ચાલે છે ?’ આમ સમાજ માટે વલોપાત કરે છે. તેમ વૈયક્તિક પણ ‘ફલાણો આમ બોલે એ વ્યાજબી છે ? પેલો આમ વર્તે એ કેમ નભે ? મોંઘવારી કેટલી બધી જાલીમ ? સરકારને કોઈ પૂછનાર છે ?’ આવી આવી ચિંતા-વલોપાતથી કેટલા કષાયો કરીને મન બગાડવાનું થાય છે ? કહે છે...

પ્ર.- આંખે ધરાર અજુગતું દેખાય એ કેમ સહન થાય ?

ઉ.- તો શું ચિંતા-વલોપાત કરીને ને બખાળા કાઢીને કશું સુધાર્યું ? ના, ઊલટું

જેના માટે સંતાપ કર્યા, બખાળા કાઢ્યા, એ તો એવા ને એવા જ રહ્યા, કાંઈ સુધર્યા નહિ, પણ એના પર પોતાનાં દિલમાં દ્વેષ લાવ્યા, તે પોતાનું જ દિલ બગાડ્યું ! અને મોટી વાત તો આ છે, કે પડતા કાળમાં વ્યક્તિમાં, સમાજમાં કે સરકારમાં તો આવા અજુગતા ચાલ્યા જ કરવાના છે, તો શું જિંદગીના છેડા સુધી આપણે એના પર વલોપાત જ કરતા રહી, જીવનભર આવા દ્વેષ, સંતાપ, અને દુર્ધ્યાન જ કરવાના ? પરભવે એના વારસામાં શું મળશે ? કહેશો...

પ્ર.- વાત તો સાચી છે, પરંતુ એવી ચિંતા-સંતાપ કરવાનો સ્વભાવ પડી ગયો તે કેમ સુધરે ?

ઉ.- એવો સ્વભાવ સુધારવાનો આ ઉપાય છે કે જીવનમાં આ એક સૂત્ર પકડીને ચાલીએ કે ‘તું તારું સંભાળ.’ દા.ત. વ્યવહારમાં જુઓ, સામાન્ય રીતે કોઈ માણસ બીજાની વાતમાં વચ્ચે પડી બોલવા માંડે અર્થાત્ દોઢ ઉહાપણ કરતો આવે, તો પેલો કહે છે, - ‘ભાઈ ! તું સારું સંભાળ. અહીં શાનો દોઢ ઉહાપણ કરવા આવ્યો ? વગર બોલાવ્યો વચમાં કૂદી પડતાં શરમ નથી આવતી ?’ આમ વ્યવહારમાં બીજાની વાતમાં અધિકાર વિના માથું મારવામાં ઉહાપણ નહિ, પણ દોઢ ઉહાપણ અર્થાત્ મૂર્ખતા ગણાય છે ને એવું વચ્ચે માથું ન મારતાં પોતાનું સંભાળીને બેસી રહેવું, એમાં શાણપણ ગણાય છે. તો,

બસ આ રીતે જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિએ જીવે પોતાના આત્માનું સંભાળી બેસી રહેવામાં ઉહાપણ છે, અને પરચિંતા-પરતપ્તિ-પરસંતાપ કરવામાં એટલે કે બીજાની વાતમાં ઉહાપણ ઉહોળવામાં મૂર્ખાઈ છે.

સમજી રાખો, બહારમાં જે કાંઈ બને છે એ કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને પુરુષાર્થ એ પાંચ કારણોએ બને છે. એમાં ખોટું ઉહાપણ ઉહોળવાનો અને ચિંતા-વલોપાત કરવાનો (૧) આપણો કોઈ અધિકાર નથી; (૨) આપણું કશું ઊપજવાનું નથી; તેથી ઉહાપણનું કાર્ય આ, કે ‘તું તારું સંભાળ’ એ વારંવાર ગોપ્યા કરવું, અને પરની પંચાતીમાં કે દોષમાં મન જવા જાય કે તરત આ સૂત્ર સંભાળવું.

‘તું તારું સંભાળ’ નો ભાવાર્થ એ છે કે ‘તું તારા આત્માની સ્થિતિ જો, અને એની કાળજી કર કે એ ન બગડે. તું તારું સંભાળ’ - આ જો વારંવાર રટ્યા કરીયે તો બીજાનો હલકો વિચાર લાવતાં મનને થાય કે ‘આનો સંતાપ-વલોપાત કરવામાં મને આર્તધ્યાન ને સામા પર અરુચિ, દ્વેષ તથા પોતાની જાત માટે અભિમાન થાય; ને એ કરવા જતાં પોતાના આત્માની સ્થિતિ હાથે કરીને જાતે જ બગાડવાનું થાય ! એના બદલે જો બીજો વિચાર આવી જાય છે, તો મૈત્રીભાવથી સામાના ભલાનો

વિચાર કરાય, યા કરુણાભાવથી સામાની કર્મપીડિતતા પર દયા ઉભરાવાય કે ‘બિચારો કેવો કર્મથી પીડાઈ ભાવથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે ! એને સદ્બુદ્ધિ મળો’ તો આમાં પોતાના આત્માની સ્થિતિ ન બગડે, પણ સુધરે.

જીવન જીવતાં આવા આવા રોજિંદા ઘણા પ્રસંગ આવે છે કે અનાદિથી બાહ્યભાવથી કુટેવવશ જીવ પોતાનો વિચાર લગભગ નથી કરતો, અને બીજાના વિચાર ઘણા કરતો રહે છે ! પોતાનો વિચાર કરે તો તે પણ નર્યા દુન્યવી સ્વાર્થનો અને એમાંય બીજાઓ એ સ્વાર્થની આડે આવતા કલ્પી એમના પર દ્વેષ ઈર્ષ્યાભર્યા વિચાર બહુ કરે છે. દા.ત. ‘આ આમ કરે છે...આ તેમ કરે છે, - આ આવા છે, પેલા તેવા છે...’ પરિણામ ? પોતાના દિલને અશાંતિ અને ઉકળાટ ! એટલે ક્યારે જ મળ્યો ! ઘણાં ધર્મી જીવોની પણ આ દશા છે કે પરના વિચાર બહુ કર્યા કરશે. ‘ફલાણો ધર્મ નથી કરતો. ફલાણો આવું કરે છે. ફલાણો આવો છે ને ફલાણો તેવો છે.’ ‘બે કે ચાર ભેગા મળશે તો ય વાતો બીજાની જ કરશે ! બીજાની જ ટીકા ને ટિપ્પણ !

આજના દૈનિકપત્રો અને સામયિકો શું આપે છે ? દુનિયાભરની રામાયણ. માણસને એ વાંચવાનો શોખ, એટલે શાનો શોખ ? શાસ્ત્રો જે પરચિંતાને અધમાધમ કહે છે, એ અધમાધમ પરચિંતાના ક્યારા મગજમાં ઘાલવાનો શોખ ! તે વાંચીને શું મેળવે છે ? શાંતતા ? ના, રાગ-દ્વેષ-કષાયો, અસમાધિ ને આર્તધ્યાનની હોળી ! આ જો જિંદગીભર ચાલે તો જીવ શું કમાયો ? ખાનપાન ને એ મેળવવાનાં પાપ ઓછાં પણ આ પરચિંતા અને એની પાછળના કષાયો તથા આર્તધ્યાનમાં પાપ પાર વિનાનાં ! એનો અર્થ એ, કે આર્ય માનવભવમાં આવ્યો ત્યારે લઘુકર્મી થઈને આવેલો, પણ હવે જશે ત્યારે ભારેકર્મી થઈને અને થોકબંધ પાપસંસ્કારો લઈને જશે !

આનાથી બચવાનો મહાન ઉપાય આ છે કે ‘તું તારું સંભાળ’ એ જીવનસૂત્રના આધારે ચાલવું જોઈએ. કાંઈપણ બીજાનો વિચાર આવે કે ‘આ આમ કેમ કરે છે ?’... વગેરે, ત્યાં જ ઝટ પોતાના જીવ સાથે એ વિચારવું કે “તું શા માટે બીજાના સંતાપમાં પડે છે ? તું તારું સંભાળ. તારા આત્માને એ સંતાપથી કેવું નુકસાન ? એનો વિચાર રાખ. તને એ જો હરકત કરતો લાગે છે તો ય એ જો કે ‘તારી પુણ્યાઈ દુબળી છે, તે સામો એમ જ વર્તે.’ બજારમાં નાણાં પ્રમાણે માલ મળે, એમ આ જગતમાં જીવને પુણ્યાઈ પ્રમાણે બીજાઓ તરફથી અનુકૂળતા મળે. પુણ્યાઈ દુબળી તો અનુકૂળતા એવી જ મળે.

પુણ્યાઈ સબળી કરવી હોય તો જિનેશ્વર ભગવાનની ત્રિકાળ ખૂબ ભક્તિ કર, ને એમના કહેલા માર્ગે ચાલ, બાકી પરસંતાપ-પરવલોપાતથી પુણ્યાઈ વધશે તો નહિ, ઊલટું ઘટી જશે.”

‘તું તારું સંભાળ.’ એ મહાન રહસ્યભર્યું સૂત્ર છે. અલબત્ત એમાં પરચિંતાને સ્થાન નથી છતાં પરોપકારની ચિંતાને જરૂર સ્થાન છે. તો શું એ પરચિંતા ન થઈ ? ના, ભગવાન પાસે ચૈત્યવંદનમાં રોજ માગવાનું છે. ‘ગુરુજણપૂઆ, પરત્યકરણં ચ’ ‘હે પ્રભુ આપના પ્રભાવથી મને વડિલજનોની પૂજાભક્તિ તથા બીજાઓની સેવા કરવાનું મળે.’ પૂજા અને પરાર્થકરણ એ પોતાના આત્માની જ હિતકર કર્તવ્ય ચીજ છે. એ સંભાળતાં પોતાનું જ સંભાળ્યું કહેવાય. તેથી એમાં પરચિંતા નથી. પરસંતાપ કે પરપંચાતી નથી; કિન્તુ ‘તું તારું સંભાળ’નું સૂત્ર બરાબર અમલી છે.

વિશેષમાં જડ પદાર્થોની વિષમતાઓ પણ આપણને વારંવાર ચિંતામગ્ન બનાવે છે. તે એટલે સુધી કે એ જડ ચિંતા-દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના વચ્ચે ય દખલ કરે છે ! ત્યાં પણ આ સૂત્ર બચાવ આપે છે.- ‘તું તારું સંભાળ’ એટલે કે તારા આત્માના હિતાહિતનો જ વિચાર રાખ, અને આત્માથી પર એવા જડ પદાર્થની ચિંતા વિચાર મૂકી દે. એ જડ તો શુભાશુભ કર્મના જ આધારે ચાલવાના છે. માટે એના અંગે તારી ચિંતા નિષ્ફળ છે.

ધ્યાનમાં રાખવાનું કે કુટુંબ અને આશ્રિતોની ચિંતા આ સૂત્રથી બાદ નથી થઈ જતી, કેમકે એમના હિતાહિતની ચિંતા એ પોતાનું અવશ્ય કર્તવ્ય હોઈ તે એ પણ પોતાની જ વસ્તુ છે, તેથી એ પોતાની જ વસ્તુની ચિંતા છે.

સારાંશ... તું તારું સંભાળ...

આ સૂત્રનો અમલ પાપોથી અને માનસિક દુઃખોથી બચાવી લે છે. તેમજ આંતરસુખની મહાન ચાવીરૂપ બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૩,અંક-૧૩,તા.૮-૧૨-૧૯૮૪

૨૧ ભૂલતાં શીખો

(લેખાંક-૧)

ભૂલતાં શીખો ? આશ્ચર્ય લાગે કે આ તમે શું કહી રહ્યા છો ? યાદ કેમ રાખવું એ શીખવાનું હોય ? કે ભૂલવું કેમ એ શીખવાનું ?

પરંતુ જીવનમાં ઉન્નતિ માટે કેટકેટલું ભૂલી જવાનું છે એ અહીં જોઈએ.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯) ૬૩

(૧) પહેલું તો બાહ્ય પ્રતિકૂળતાઓમાં જો જીવન સુખે જીવવું હોય તો પૂર્વ ભોગવેલી અનુકૂળતા ભૂલી જવી જોઈએ કે ‘પહેલાં તો આ ઠીક હતું, પેલું ઠીક હતું.’ નહિતર જેટલી થોડીય અનુકૂળતા હજી પણ મોજુદ છે, એનું પણ સુખ ને એમાં શાંતિ ભોગવી નહિ શકાય. એ તો મનમાં લવાય કે ‘કર્મનો હિસાબ સર્વોપરિ છે, એટલે એ હિસાબ પર અત્યારે જે છે તે બધું બરાબર છે. પુણ્યના નાણાં પ્રમાણે જ સુખનો માલ મળે. એટલે જેમ તાંબિયા નાણાં પર ઝવેરાત ન મળવાનો ખેદ કોણ કરે છે ? એમ દુબળી પુણ્યાઈ પર ઊંચું સુખ ન મળે એનાં રોદણાં નહિ રોવાનાં.’- આમ મનને સમજાવી જીવનું સુખ અનુકૂળતાઓ ભૂલી જવાની. એથી મન શાંત-સ્વસ્થ-પ્રસન્ન રહે.

(૨) એમ મનમાં મૈત્રીભાવ કરુણાભાવ અને પ્રમોદભાવની કમાણી કરતા જવી હોય, તો બીજાના અપરાધ ભૂલી જવાના. મનને કદાચ એમ થાય કે ‘એ શી રીતે ભૂલાય ?’ પણ આપણું સામાન્ય બગાડ્યું હોય ત્યાં એટલું વિચારવાનું કે- ‘આપણે આપણા માત્ર ઝીણા ઝીણા સ્વાર્થના જ રસિયા છીએ એટલે એ બગડતાં,- સામો બીજી રીતે ઉપકારી છતાં, યા ગુણિયલ છતાં, એના પર ડગલે ને પગલે દ્વેષ કરીએ છીએ. જો આવા ઝીણાં-ઝીણાં સ્વાર્થનો જ રસ અને રમત રહેશે, તો

આત્માના મહાન હિતરૂપ પરાયવૃત્તિ, કર્મનિર્જરા, કષાયનો ઉપશમ અને જડ પ્રત્યે ઉદાસીનભાવનારસની કમાઈ ક્યારે કેળવવાનું બનવાનું ?

જો એ નહિ, તો પછી અતિ મહાન મોક્ષનો રસ અને તમન્ના ક્યાંથી આવવાના ?

મોક્ષનો રસ પરાયવૃત્તિ-કર્મનિર્જરા, ઉપશમ ને ઉદાસીનભાવનારસ વિના પોકળ ઠરશે.

આમ વિચારીને સામાન્ય સ્વાર્થ બગડ્યા ત્યાં સામાને વાત્સલ્ય અને કરુણાભાવ આપીએ. એની ભૂલને એની બીજી બાજુની સેવાના કમીશનમાં ખતવીએ. એમ નાના સ્વાર્થને બહુ લેખામાં ન લઈએ, તો અના પર ઊકળવાનું દ્વેષ કરવાનું ન થાય.

જો કોઈ મોટો સ્વાર્થ બગડ્યો અર્થાત્ સામાએ આપણું બહુ બગાડ્યું લાગતું હોય, તો ત્યાં આપણા અશુભ કર્મનો વિચાર રાખીએ. આ સિદ્ધાન્ત મગજમાં અંકિત હોય કે ‘આપણાં શુભાશુભ કર્મ વિના કોઈ આપણું સુધારી-બગાડી શકતું નથી.’ મદનરેખા મહાસતીના પતિને જે રાજાએ સતીને પોતાની રાણી બનાવવા તલવારના ઝટકે માર્યો ! છતાં મહાસતીએ મરતા પતિની ગતિ ન બગડે માટે પતિને ઘાતક મોટાભાઈ પરનો આ સિદ્ધાન્ત જ યાદ કરાવી દ્વેષ ભુલાવ્યો, અને

૬૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

જાતે પણ પોતાના શીલની રક્ષા ખાતર દ્વેષ અને હોહા ન કરતાં ગૂપચૂપ ત્યાંથી જંગલના રસ્તે ભાગી, સતીએ પતિની સદ્ગતિ અને પોતાની શીલરક્ષાના ઉચ્ચ આત્મહિત જોયા, એટલે પોતાના બાહ્ય મોટા સ્વાર્થ-ભંગને લેખામાં ન લેખ્યા. આત્માના હિત-સંબંધમાં ખરી વેપારી-કૂનેહ આ છે કે આપણા મોટા સ્વાર્થ-ભંગ વખતે દુશ્મન પર પણ મૈત્રીભાવ, જાતના ઉચ્ચ આત્મહિત,... વગેરે કમાવાનું ન ચૂકીએ એ માટે બીજાના મોટા અપરાધ પણ ભૂલી જઈએ...

(૩) એક ભૂલી જવાનું આ શીખવા જેવું છે કે પરોપકાર કમાવવો હોય ત્યારે બીજાના અપરાધને ભૂલીએ. (૧) માતાને પુત્ર પર ઉપકાર કરવા છે, તો પુત્રના કેટલાય અપરાધ એ લક્ષમાં નથી લેતી. (૨) ગામમાં સાધુ ચોમાસુ રહ્યા ત્યારે સંઘ પર ઉપકાર કરવા કારભારીઓના કે અન્ય માણસોના અપરાધ લક્ષમાં લીધા વિના ધર્મવાણીનો ઉપકાર કર્યો જાય છે. (૩) ઉદાર માણસ સારું કમાયો હોય ત્યાં સ્નેહી-સંબંધીમાં કોઈના અપરાધ જોયા વિના સૌને સારી પહેરામણીઓ કરે છે.

વઢવાણનાં મહાન શ્રાવક રતિલાલ જીવણલાલ પોતાના ભાઈ શાંતિલાલ સારું કમાયા ત્યારે એની પાસે આ કરાવેલું. એવો નિર્દોષ પરોપકાર કરવાની સુવાસ એવી મજેની છે કે અપરાધીના તો દિલ ઠારે, પણ પોતાનેય જીવનભર અનુમોદના અને અંતકાળે આશ્વાસન-સમાધિ રહે કે ‘જીવનમાં આ સારું કામ થઈ ગયું કે અપરાધીના અપરાધ ભૂલી એના પર ઉપકાર કરવાનું મહાન સુકૃત સધાયું !’ ત્યારે ઉત્તમ માનવભવમાં જ કમાવાના આવા આવા મહાન સુકૃત ન કમાઈ લઈએ તો ભવ એળે જાય...એટલે ઉપકાર કરવા છે, તો સામાના અપરાધ ભૂલી જાઓ.

(૪) એવું એક ભૂલી જવાની વસ્તુ સેવા વખતે શ્રમ છે. માણસ જો વાતે વાતે પોતાને શ્રમ કેટલાં પડે છે એ જ જોયા કરે, તો એ સેવા કેવી કરી શકે ? ‘ગુરુના કે સાધુના સેવાના કામ માટે બે ધક્કા તો ખાઈ આવ્યો, હવે કેટલો શ્રમ લઉં ?’ એમ જો મનમાં લાવે તો આગળ સેવા ગુમાવે, ને કદાચ હવે એને સેવાનું કામ જો ચીંધ્યું તો બબડાટ કરવા માંડશે ! કદાચ બોલીય પડશે કે ‘આટલા વગર કહ્યે સેવામાં હાજર થઈએ છીએ એટલે શું ગુન્હો કર્યો તે ઉપરાપર કામ ભળાવ્યે જાઓ છો ?’ આમાં શું કર્યું ? પૂર્વે સેવાના બે કામ કર્યા એને ગુનેગારી માની ! એને ભાન નથી કે ‘પૂર્વ ભવોમાં પરાધીનપણે કે લાલચમાં ક્યાં ઓછી મજૂરી કરી છે ? છતાં એ બધું તો એળે ગયું ! જ્યારે આ સેવા તો ઉગી નીકળવાની છે. સેવા ગુમાવી શરીર સાચવી રાખીશ એમાં તો તારા પોતાના આત્માની મમતા

નહિ કેળવાય. ઊલટું નાશવંત પુદ્ગલના લોચારૂપ શરીરની મમતા પોષાશે. તે ય પાછું શરીર કદાચ અશુભના ઉદયે ભારે બિમાર પડી જવાનું છે યા છેવટે તો નક્કી લાકડામાં સળગી જવાનું છે એમાંથી શ્રમ કરીને સેવાના મેવા કમાવાય એટલા કમાઈ લે, સેવાના ફળ Solid સોલીડ (નક્કર) છે. અંતકાળે એ જ અનુમોદવા કામ લાગશે એના પર રાજીપો રહેશે શરીર સાચવી રાખ્યું એના પર રાજીપો નહિ થાય.

(૫) વળી એક ખાસ ભૂલવાની વસ્તુ આ છે કે કર્તવ્ય બજાવતાં યા પરોપકાર કરતાં ‘હું સામા પર ઉપકાર કરું છું.’ એ ભૂલી જવાનું છે. એ મનમાં લાવવાનું જ નહિ. આ એટલા માટે જરૂરી છે કે જો પોતે સામાનું કામ કરી રહ્યો છે આવું મનમાં રહે છે તો સંભવ છે એમાં શુદ્ધ સુકૃત કમાવવાની ભાવનાને બદલે પોતે સામા પર જાણે અહેસાન ચડાવે છે એવો ભાવ રહે છે. એમાં જરૂર પડ્યે બદલો મેળવવાની મનમાં અપેક્ષા રહે છે. જ્યારે પૂર્વના શ્રાવકો દાન કરતા તે યાચક પર પોતે ઉપકાર કરી રહ્યા છે એ ન માનતાં પોતાના પર યાચક ઉપકાર કરી રહ્યો છે એમ માનતા. એ સમજતા કે ‘યાચક લેનાર છે તો જ પોતાને દાનધર્મનો લાભ મળે છે. લેનાર જ ન હોય તો પોતે દાન ક્યાંથી કરી શકત ?’ આજે સભામાં પોતાની આંગી પૂજા વગેરેની જાહેરાત, બોર્ડ પર પોતાનું નામ, ઉપાશ્રય વગેરે પર પોતાની તક્તી, વગેરેના રસિયા જાણે એમજ સમજે છે કે ‘હું આ ધર્મક્ષેત્રો પર ઉપકાર કરું છું.’ ત્યાં એ જોવું ભૂલી જાય છે કે ‘ખરેખર તો ધર્મક્ષેત્રો અને ભગવાન સુદ્ધાં મારા પર ઉપકાર કરી રહ્યા છે. ભગવાન અને એ ધર્મક્ષેત્રો છે તો જ હું એમની પૂજા ભક્તિ આદિ સુકૃતનો લાભ પામી શકું છું, જો એ સ્વીકારનાર જ ન હોય તો મને ક્યાંથી એ લાભ મળવાનો હતો ?’ પૂછો,-

પ્ર.- તો આટલો ચોક્ખો દીવા જેવો હિસાબ કેમ નહિ સમજતા હોય ?

ઉ.- કારણ એ છે કે માણસને માન અને માનાકાંક્ષા મારે છે...તે ‘આ મેં કર્યું’ એવા અભિમાનમાં તણાવો અને ‘લોકમાં મને માન મળવું જોઈએ...મારું સારું દેખાવું જોઈએ.’ - એવી લાલસામાં તણાયો મરશે ત્યાં સુધી અવળી ગંગા જ વહેવડાવશે. સુકૃતને ભક્તિ અને પુણ્ય ખાતે જમા કરાવવાના બદલે સંસારવર્ધક કષાયો ખાતે જમા કરાવશે ! કેવી દુર્દશા ? જે સુકૃતોથી સંસાર ઘટાડવાનો છે એનાથી જ કષાયો પોષી સંસાર વધારવાનું થાય !

આ દુર્દશા તો જ મીટે કે સુકૃત કરવામાં પોતાની ઉપર સામાનો ઉપકાર થઈ રહ્યો છે એમ માનવાનું થાય અને પોતે સામા પર ઉપકાર કરી રહ્યો છે એ ભૂલી જવાનું થાય.

૨૨ (લેખાંક-૨)

સુખી અને સારાં સુકૃતવાળા બનવા માટે જે કેટલીક બાબતો ભૂલી જવા જેવી છે, એ ગત લેખમાં વિચારી હજી બીજી પણ બાબતો ભૂલવા જેવી છે તે વિચારીએ...

(૬) જીવનમાં આજે સુખ-સગવડ ઓછી હોય ત્યાં પૂર્વનાં સુખ અને સગવડ ભૂલી જવા જોઈએ. જો એને યાદ કર્યા કરીએ, તો એની તુલનામાં ને તુલનામાં શોષાવાનું જ થાય. દા.ત. ‘પૂર્વે તો સુખ-સગવડ સારી હતી. જેમકે, પૂર્વે સસ્તીવારી હતી, વસ્તુની છત સારી રહેતી, ... પૂર્વે પત્ની-પુત્ર પ્રેમ સારો રાખતા, ... શરીર સારું કામ આપતું...’ એવું એવું યાદ કરવાથી આજની ન્યૂનતામાં (૧) ચિત્તમાં નિરાશા નીસાસા ઊભા થાય છે, (૨) ચિત્ત અસ્વસ્થ બને છે, (૩) આર્તધ્યાન થાય છે, (૪) બીજાની આગળ રોદણાં રોવાય છે, (૫) એથી આજે છતી પણ થોડી સુખ-સગવડમાં થોડો પણ આનંદ રહેતો નથી; અને (૬) કર્મબંધન વધે છે, તેમજ (૭) ધર્મસાધના વખતે પણ એ યાદ આવવાથી ધર્મસાધના ચૂંથાય છે, (૮) દિલના એવા ઉછળતા ભાવોલ્લાસથી કે પ્રસન્નતાથી ધર્મસાધના થતી નથી, કેટલા બધા નુકસાન ! ત્યાં જો આ સમજ હોય કે ‘વર્તમાનમાં પુણ્યાનુસારે જે છે તે બરાબર છે’ ને એમ કરી પૂર્વનું યાદ જ ન કરીએ, ને એ ભૂલી જ જઈ કોઈ વર્તમાન અંગે રોદણાં ન રોઈએ. તો ચિત્તની પ્રસન્નતા રહે છે, ધર્મસાધના પ્રસન્ન-પ્રકૃલ્લિત ચિત્તથી થાય છે.

સુખ-સગવડના વાંકે ધર્મસાધનાને સજા કરવાનું ધર્મસાધનાને દંડવાનું થતું નથી ને ?

વળી પૂર્વની સુખ-સગવડ આજે ગઈ એ કર્મજનિત છે, એટલે રોદણાં રોવાથી એ પરિસ્થિતિ સુધરે એમ નથી, તો પછી પૂર્વની સુખ-સગવડ ભૂલી જવી શું ખોટી ?

(૭) વળી એક ખાસ ભૂલવા જેવું આ છે, કે ધર્મસાધના વખતે દુનિયાને ભૂલી જવી; નહિતર દુન્યવી બાબતોને મનમાં લાવતાં ધર્મસાધનામાં મન એકાગ્ર રહેતું નથી. દા.ત. નમસ્કાર મહામંત્રનો જાપ કરતી વખતે મનમાં જો દુનિયાની કોઈ વાત-વસ્તુના વિચાર આવ્યા, તો મન જાપમાં એકાગ્ર રહેતું નથી, ને એકાગ્ર ન રહેતાં જાપમાં ઉલ્લાસ-ઉછરંગ રહેતો નથી. નવકાર જાપ-દેવદર્શન-પૂજન, ચૈત્યવંદન, પ્રતિકમણ... વગેરે એકેક અવ્વલ આત્મહિતકર સાધના કરતી વખતે

મગજમાં બીજું ત્રીજું લાવવાથી સાધના સાવ લુખ્ખી ને નિર્માલ્ય બની જાય છે, સાધના ભાવ-ક્રિયારૂપ થતી નથી આ કેટલી મોટી ખોટ ? સમય કાઢીને ધર્મક્રિયા કરીએ-કરીએ, ને કર્મ નિર્જરા તથા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો અને સુસંસ્કારોનો ઉત્તમ લાભ ગુમાવીએ ! એ કેવીક મૂર્ખાઈ ? કહે છે,-

પ્ર.- પણ ધર્મસાધનામાં બીજા-ત્રીજા વિચારો આવી જ જાય છે, એનું શું થાય ?

ઉ.- એ વિચારો અટકાવવા માટે જ દુનિયાને ભૂલવાની છે. એ શે ભૂલાય ? આ રીતે ભૂલાય. - મહત્વ ધર્મસાધનાનું ઊંચું આંકીએ કે ‘અહીંની દુનિયા તો મારે અહીં મૂકી જ દેવાની છે, ને આ ધર્મસાધનાના સુસંસ્કાર મારે આગળ લઈને ચાલવાનું છે, જે પરભવે મને ધર્માત્મા બનાવનાર છે.’ - આ વિચારથી દુનિયા ભૂલાય.

વળી આ વિચાર જોઈએ કે ‘ધર્મસાધના મારે કરવી છે તે એના પ્રત્યે વફાદાર રહીને જ સારી સાધી શકાય. એટલે જ મારે વાતવિચાર કરવાના તે ધર્મસાધના સાથે જ કરવાના. બીજા દુન્યવી પદાર્થ સાથે વાતવિચાર કરવા જાઉં, તો ધર્મસાધનાનું અપમાન થાય. દા.ત. વેપારી ઈન્કમટેક્સ ઓફિસર સાથે વાત કરવા બેઠો, ને ઓફિસર કાંઈ કહેતો હોય ત્યાં વચમાં વેપારી બીજા-ત્રીજા સાથે વાત કરવા જાય, તો ઓફિસર પોતાને અપમાન થયું લાગી, આને ઉઠાડી જ મૂકે.

વફાદારી એટલે વફાદારી. જાપના અક્ષર બોલતાં કે ધર્મક્રિયાના સૂત્ર બોલતાં એની સાથે જ વાત થાય એ વફાદારી, આમ વફાદારીના વિચારથી બીજું-ત્રીજું ભૂલી શકાય.

વફાદારી માટે રસ જરૂરી :-

ધર્મક્રિયા અને ધર્મસૂત્રોને વફાદાર રહેવાનું તો જ બની શકે જો આપણને એનો તીવ્ર રસ હોય, માણસને રૂપિયામાં અને રૂપિયા ગણી લેવામાં ભારે રસ હોય છે, તો એ ગણતી વખતે એને એવો વફાદાર રહે છે કે એ ગણતી વખતે બીજા - ત્રીજા વિચાર મનમાં લાવતો જ નથી. સમજે છે કે ‘બીજા વિચાર કરવા જાઉં તો ગણવામાં ભૂલ પડે, ને રૂપિયાની નુકસાની ઊભી થાય.’ બેનોને રસોઈ કરવામાં રસ હોય છે તેથી એને વફાદાર રહી બરાબર મસાલા નાખવા કરવામાં એને ભૂલ નથી પડતી. એ જ રીતે ધર્મક્રિયા અને ધર્મસૂત્રોમાં મંત્ર-સાધના અને મંત્રાક્ષરોની જેમ વફાદારી રખાય, ને બીજા-ત્રીજા વિચાર આઘા રખાય, ધર્મ સાધતી વખતે દુનિયા ભૂલી જવાય.

જોવા જેવું છે કે ધર્મસાધના વખતે બીજા કાર્યના વિચાર આવે છે, પણ બીજા કાર્યો કરતી વખતે ધર્મસાધનાના વિચાર કેમ નથી આવતા ? કહો, જીવે

દુન્યવી કાર્યોના રસ અનંતાકાળથી રાખ્યા છે, ને એ કાર્યો વફાદારીથી બજાવ્યા છે. તેથી એમ બને છે, તો હવે ઊલટું કરવાનું છે. ધર્મક્રિયા-ધર્મકાર્યો-ધર્મસૂત્રો ધર્મગુરુ અને દેવાધિદેવના રસ ઊભા કરવાના છે. શી રીતે ઊભા થાય ? બાહ્યના રસ ઘટાડવાથી ધર્મરસ ઊભો થાય. બાહ્ય રસ ઘટાડવા આ વિચારો, -

(i) એક તો જીવ ! શા માટે બાહ્યના આટલા બધા રસ રાખે ? બાહ્ય પદાર્થો એક વાર તદ્દન ઊડી જનારા છે; ને રહે ત્યાં સુધી પણ કેઈક ભાવોમાં પલટાનારા છે, દા.ત. કપડું નવું પહેરવા કાઢ્યું, ચાર દહાડા પછી જુનું લાગવાનું છે; તેમજ વળી તુલનામાં બીજું સારું દેખાશે ત્યાં આ ઊતરતું લાગવાનું છે. તો અત્યારે શો એમાં તીવ્ર રસ રાખવો ?

(ii) બીજું એ કે બાહ્ય બધું શુભાશુભ કર્મના જ હિસાબે ચાલવાનું; ને શુભાશુભ કર્મ તો પલટાતા રહે છે, એટલે ઘડીમાં શુભનો ઉદય, ને ઘડી પછી અશુભનો ઉદય ! હમણાં તીવ્ર શુભોદય, તો પછી વળી મંદ શુભોદય ! આવી એની પલટાતી સ્થિતિમાં તારા મનના સુખ-દુઃખના ભાવ પલટાતા રહેશે. માટે એમાં શા રસ રાખવા ?

(iii) ખરીવાત એવી છે કે આ બાહ્ય અંગેના સુખ-દુઃખના વિચારો કર્યા કરવામાં તારા શાશ્વત આત્માના કષાયાદિના નરસા ભાવ ટાળતા રહેવાનો અને સારા અર્હદ્ભક્તિ, અરિહંત-સ્વરૂપચિંતન, તથા મૈત્રી આદિ વ્રત-નિયમ, વૈરાગ્ય, મહાન આત્માઓનાં જીવન-પરાક્રમ પર મનન વગેરે ભાવો કેળવતા રહેવાનો જે અહીં અમૂલ્ય સમય મળ્યો છે તે ગુમાવી રહ્યો છે !

આમ મનને સમજાવતા રહેવાનું. એમ કરી બાહ્ય રસ ઘટાડતા રહેવાય તો ધર્મસાધના વખતે બાહ્ય ભૂલતાં રહેવાશે. આમ ઘણું ઘણું ભૂલતા શીખો તો આત્મા ઉન્નતિના માર્ગે રહેશે, દોષ-દુષ્ટને બદલે ગુણસંપન્ન બનતો જશે, અને આત્મ-પરિણતિ સુધરતી જશે, અંતકાળ ને પરભવ સુખદ આવશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨૨, તા.૯-૨-૧૯૮૫

૨૩ આજનાં રોદણાં મિટાવવાની ચાવી

આજે માણસ જે જીવન જીવી રહ્યો છે, એ જો એના પર નજર નાખે તો દેખાશે કે એના મનને નાનો મોટો ખેદ-વિષાદ થવાનું વારેવારે બનતું હોય છે. દા.ત. કુટુંબી સરખો ઉત્તર નથી આપતો તો વિષાદ,... દૂધવાળો સમયસર ન

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૬૯

આવ્યો તો વિષાદ... રસોઈ સમયસર તૈયાર નથી તો વિષાદ... વસ્તુ બરાબર ન બની તો વિષાદ, ધોબી કે દરજી કપડાં સમયસર નથી આપતો તો વિષાદ,... બજારભાવ વધી ગયા તો વિષાદ, આવક જરા ઘટી તો વિષાદ,... તબીયતમાં જરા નરમાશ આવી તો વિષાદ,... આવા તો પાર વિનાના બનાવ છે કે જ્યાં જીવને ખેદ-વિષાદ સહેજે ઊઠી આવે છે, ને દિલને એ બાળે છે. કેટલાક વિષાદ વળી લાંબા ચાલતાં હોય છે. દા.ત. કપડું સીવડાવ્યું એ ધોયા પછી સહેજ ટુંકુ થયું કે પહેલેથી જ ખોટું સીવાયું. તો એ પહેરશે ત્યાં સુધી રોજ મનમાં એનો વિષાદ કર્યા કરશે ! એમ પત્ની સ્વભાવની જરા કર્કશ છે તો જિંદગીભર રોજના એના એવા બોલ કે વર્તાવ પર વિષાદ ચાલ્યા કરશે ! બજાર ધાર્યો નથી ચાલતો, દુકાને પાડોશીની દુકાન કરતાં ઓછી ધરાકી આવે છે... કેટલાય આવા આવા કારણે મનને ખેદ-વિષાદ લાંબા રહ્યા કરે છે...

આ વારંવારની વિવિધ બાબતોની ધારી અનુકૂળતા નહિ હોવાથી વિષાદ થયા કરે છે. તે કેમ અટકે ? એના માટે આ વિચારની એક ચાવી છે.-

‘મને દેવાધિદેવ મળ્યા, સદ્ગુરુ મળ્યા, અને ધર્મ મળ્યો છે... એમાં બધી અનુકૂળતા છે, અરે ! વિશિષ્ટ અનુકૂળતા છે. ‘દુન્યવી પ્રતિકૂળતાઓ રોચા કરવામાં આ વિશિષ્ટ અનુકૂળતાની મનને કિંમત નથી રહેતી, તો શા માટે મારી જાતે આ દેવાધિદેવ આદિનું મૂલ્યાંકન ઘટાડું ? બહારનું તો પુણ્યના માપે જ અનુકૂળ બનવાનું. પુણ્ય જ દુબળુ હોય ત્યાં અનુકૂળતા દુબળી જ મળે; પણ તાંબિયા પૈસા જેટલી બહારની અનુકૂળતાની શી બહુ વિસાત છે જો મને દેવ-ગુરુ-ધર્મની કોડો-અબજોની કિંમતની અનુકૂળતા મળી છે ?

માણસ ભિખારી હોય, ભીખ માગીને નભાવતો હોય, એમાં એને જે સ્વતંત્રતા હોય, ફાવે ત્યારે સૂવું, ફાવે તેટલું ઊંઘવું, ફાવે ત્યારે બહાર જવું, કોઈની સેવા- સંભાળ કરવાની ખટપટ નહિ. એમાં એને ભાગ્યયોગે કોઈ શ્રીમંત પાસે રાખી લે, સારી કમાઈ કરાવે, સારું મકાન વસાવી આપે, પછી તો પરણીને પરિવારવાળો થાય. ત્યાં એને પેલી ભિખારી-અવસ્થા જેવી સૂવા-ફરવા વગેરેની સ્વતંત્રતા નહિ, તેમજ અનેક પ્રત્યે કર્તવ્યો ય બજાવવા પડે. ત્યાં શું પેલી ભિખારી અવસ્થાની સ્વતંત્રતા વગેરે નહિ એનો ખેદ-વિષાદ થાય છે ? ના, કેમકે આ કમાઈ મકાન પરિવાર વગેરેમાં વિશિષ્ટ અનુકૂળતા દેખાય છે, એટલે પેલી પ્રતિકૂળતા વિસાતમાં નથી લાગતી.

આના કરતાં વિશેષ દાખલો જુઓ, સારા ખાનદાન ઘરની સુશીલ સદ્ગુણી છોકરી સારા ગુણિયલ છોકરાને પરણાવી હોય, ને પછીથી ભાગ્યવશાત્ પતિની

૭૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

આર્થિક સ્થિતિ બગડી ગઈ તેથી આવા સારા ઘરના પત્નીને જીવન ચલાવતાં કેટલીય વાતની તુટ પડતી હોય, છતાં એ શું પતિને ફરિયાદ કર્યા કરે યા રોદણાં રોયા કરે કે ‘આપણે આ નથી, પેલું નથી, કેટલી બધી તકલીફ ?’ ના, એ તો વર્તમાન જે પરિસ્થિતિ છે, એમાં જ સંતોષ માનીને ચલાવતી હોય છે, પ્રસન્નતાથી ચલાવે છે. પતિને કદી ઉદાસ ભાવ, મોઢું ચડાવેલું, ઉદ્વેગના બખાળા... વગેરે કશું બતાવતી નથી. શેના બળ ઉપર આ ? કહો, એણે સુયોગ્ય પતિ મળ્યો છે એમાં જ બધી અનુકૂળતા માની છે. પછી એને બહારની પ્રતિકૂળતા કોઈ પ્રતિકૂળતા જ ન લાગે. એ સ્વાભાવિક છે.

મહાસતી સીતાજીને શું હતું ? રામચંદ્રજીને પરણીને આવેલા છે, ને થોડા જ વખતમાં પતિની સાથે વનવાસ જવાનું થાય છે, તે પણ સામુ કૌશલ્યા ના પાડે છે કે ‘તું સુકોમળ, તારું કામ નહિ જંગલમાં ભટકવાનું, ને રહેવાનું. રામ તો મારો મરદ માણસ છે તે એ વનવાસ કરી શકે;’ એમ રામચંદ્રજી પોતે પણ ના પાડે છે કે ‘તમે હમણાં મારી સાથે નહિ, તમે અહીં રહો અને માતાજીની સેવા કરો;’ આમ સાસુ-પતિ બંનેની ‘ના’ છતાં સીતાજી વનવાસમાં સાથે ગયા, અને ૧૨ વરસ સાથે રહ્યા, તે પ્રસન્નતાથી ! કોઈ પ્રતિકૂળતાની ફરિયાદ નહિ, મોઢું ઉદાસ રાખવાનું નહિ, મનને ઓછું લાવવાનું નહિ. કદી ય પતિને ‘તમને પરણીને આ દહાડા જોવાના આવ્યાં’... વગેરે લેશ પણ ટોણો નહિ !... આ બધું કયા બળ ઉપર ? કઈ સમજ ઉપર ? આ જ સમજ કે

‘મારે મારા પતિમાં બધી અનુકૂળતા જ છે.’

પછી જંગલમાં કાંટા-કાંકરા પર ચાલવાનું, કોઈ વાહન નહિ, તેમજ મનગમતી રાજશાહી ભોજન-સામગ્રી નહિ, કોઈ પહેરવેશ-દાગીનાના ઠઠારા નહિ, મહેલવાસની કોઈ જ અનુકૂળતા નહિ ! એટલી બધી અનુકૂળતાનો અભાવ અને પ્રતિકૂળતા છે, છતાં પતિના સહવાસમાં જે Top-most સર્વોચ્ચ અનુકૂળતા છે. એની આગળ બાહ્ય બીજી પ્રતિકૂળતા કશી પ્રતિકૂળતા જ નથી.’ આ સમજ પર સીતાજી કોઈ ખેદ-વિષાદ-રોદણાં કરતા નહિ.

બસ, આ રીતે આપણને જો વિશ્વશ્રેષ્ઠ દેવ-ગુરુનો યોગ મળ્યો છે, એમાં જો Top-most સર્વોચ્ચ અનુકૂળતા લાગે તો બહારની કશી પ્રતિકૂળતા, ભલેને સીતાજીને વનવાસમાં જેવી પ્રતિકૂળતા, પણ એ પ્રતિકૂળતા જ ન લાગે. હવે માત્ર સવાલ આટલો છે, -

પ્ર.- વિશ્વશ્રેષ્ઠ દેવગુરુ મળ્યામાં એવી સર્વોચ્ચ અનુકૂળતા ક્યારે લાગે ?

ઉ.- આ દેવગુરુ પર અથાગ રાગ હોય ત્યારે એ મળ્યામાં સર્વોચ્ચ અનુકૂળતા મળી લાગે...

જીવનમાં આ જ કરવા જેવું છે, - સગાંસ્નેહી પર અને પોતાની કાયા પર અથાગ અનન્ય રાગ પાથરી મૂક્યો છે. એ દેવાધિદેવ અને ગુરુ પર પાથરવાનો છે. ગુણિયલ પત્નીનો ગુણિયલ પતિ પર કેવો રાગ ? એ દૃષ્ટાન્તથી આ બની શકે. ત્યાં તો માત્ર આ જીવનના સુખની દૃષ્ટિ છે, ત્યારે અહીં તો અનંતા જન્મ-મરણની જંજાળમાંથી છુટવાની અને ઠેઠ મોક્ષના અનંત સુખ મેળવવાની દૃષ્ટિ છે, ને એ પમાડનાર છે દેવ-ગુરુ-ધર્મ; તો એમના પર રાગ કેટલો બધો અથાગ જોઈએ ? કેવો અનન્ય જોઈએ ? આ રાગ હતો પુણિયા શ્રાવકને, તેથી ઢગલો પ્રતિકૂળતામાં ને ઢગલો અનુકૂળ વસ્તુના અભાવમાં, મનને લેશ પણ ઓછું નહોતું આવતું; દેવગુરુ ધર્મ પરના અથાગ રાગમાં ને એમનામાં જ બધી અનુકૂળતા મળી લાગતી હતી એમાં, બહારનું કશું ઓછું કે પ્રતિકૂળ લાગતું નહોતું. ‘દેવાધિદેવ અને એમનો ધર્મ મળ્યો છે ? એમાં એટલી બધી અનુકૂળતા છે કે ઠેઠ મોક્ષ સુધીનું સિદ્ધ થવાનું છે.’ બસ, પછી બીજી-ત્રીજી અનુકૂળતા ઓછી હોય, યા કોઈ પ્રતિકૂળતા હોય, એમાં રોદણાં શાને રોવાનાં હોય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨૪, તા.૯-૩-૧૯૮૫

૨૪ ભવનિર્વેદ પહેલો કેમ માગ્યો ?

શ્રી પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર કહે છે, -

‘અણાઈ ભવોડયં દુઃખરુવો દુઃખફલો દુઃખાણુબન્ધી !’

અર્થાત્ આ સંસાર અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવે છે, અને તે દુઃખરૂપ, દુઃખફલક, તથા દુઃખાનુબંધી છે.

સંસારના દેખીતા વિષયસુખોની વચ્ચે મગજને કોરી ખાતી અનેક ચિંતા સંતાપ લોભ ઈર્ષ્યા યાવત્ મૃત્યુનો ભય વગેરે થયા કરવાથી ખરેખર જોતાં એ વિષયસુખો વર્તમાનમાં દુઃખરૂપ છે, અને ભવાંતરે દુર્ગતિઓના દુઃખો વેઠવા પડતા હોઈ દુઃખફલક છે, તેમજ આગળ દુઃખોની પરંપરા ચલાવનારા હોવાથી એ વિષયસુખોભર્યો સંસાર દુઃખાનુબંધી છે. (અનુબંધી એટલે પરંપરાવાળો.)

સંસારનું આ સ્વરૂપ જીવ જો હૃદયથી વિચારે, તો સહેજે એવા સંસાર પર

વૈરાગ્ય થાય; ને મનને એમ થાય કે ‘મહાકિંમતી માનવજિંદગી શું આ દુઃખમય દુઃખફલક દુઃખાનુબંધી નિસ્સાર સંસારસુખો ને તદર્થ પાપપ્રપંચો પાછળ વેડફી નાખવી ? ના, લાવ, પાપપ્રપંચો બાજુએ રાખી ધર્મસાધના કરવા દે. ધર્મ સધાય તો આગળ દુર્ગતિમાં અને ત્યાં ધર્મહીનપણામાં ન પડવું પડે.’ એ તો ઉઘાડો હિસાબ છે કે અહીં માનવજન્મ પામ્યા એ કાંઈ પૂર્વે પાપ જ પાપ કરીને નહિ કિન્તુ ધર્મસાધના કરી હશે ત્યારે પામ્યા છીએ. નહિતર પાપપ્રપંચો કર્યે જવાથી જો આર્ય મનુષ્યજનમ જેવી ઊંચી સદ્ગતિ મળતી હોત તો તો દુનિયા આર્ય મનુષ્યોથી ઊભરાઈ ઊઠી હોત. ત્યારે, જ્યારે આ સદ્ગતિની માનવજિંદગી ધર્મથી મળી છે, તો પછી અહીં જીવનમાં ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ ન હોય ને પાપપ્રવૃત્તિ ભરચક અને પૂરજોશમાં ચાલતી રહે તો આગળ પર મનુષ્યજનમ ન જ મળે. એ શંકા વિનાની વાત છે.

આમ, જીવનમાંથી પાપો ઓછા કરી ધર્મસાધનામાં લાગવાનો સાચો આધાર સંસાર પર વૈરાગ્ય છે, ભવનિર્વેદ છે, કેમકે ભવ હવે નથી ગમતો તેથી ભવનાં કારણભૂત પાપપ્રપંચ પસંદ નથી ને એમાંથી છોડાવનાર ધર્મસાધના છે, તેથી ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં ‘હોઉ મમ...ભવનિવ્વેઓ’ પહેલું માંગ્યું.

આ ભવનિર્વેદ યાને વિષયવૈરાગ્ય જાગ્યો પણ હોય તો ય એ ફરી ફરી રોજ માગવાનું કારણ એ છે કે એ નાજુક છે, વિષયોના ઘેરાવાની વચ્ચે ક્યારે વિષયવૈરાગ્યનો દીવો ઓલવાઈ જાય એનો પત્તો નહિ ! દા.ત. વ્યાખ્યાન સાંભળી ઘરે ગયા, ત્યાં જમતાં જમતાં ઘરવાળાને તમે બોલ્યા કે ‘આ તમે ખાવાની સત્તર ચીજો બનાવવાની બહુ મહેનત શા સારુ લ્યો છો ?’ ત્યાં જો એ કહે ‘તમારા માટે સત્તર નહિ સત્તાવીસ ચીજ કેમ ન બનાવું ? તમે મને બહુ ગમો છો. મારે તો તમે જ એક આધાર છો. તમારા વિના મારે કોણ બેલી છે ?...’ તો એ સાંભળતાં એ પત્નીરૂપ વિષય પર વૈરાગ્ય ઓગળી જતાં વાર નથી લાગતી - એવો કાચના ભાજન જેવો નાજુક વૈરાગ્ય ટક્યો રહે એ માટે પ્રભુ પાસે રોજ ને રોજ એની માગણી કરવી અતિ જરૂરી છે. માટે એની પહેલી માગણી મૂકી. જેથી એ વિષયવૈરાગ્યના પાયા પર પછીની માગણીઓથી માગેલું ઝટ મળે, ને વૈરાગ્ય સુકાઈ ન જાય. દા.ત. પછીથી માગ્યું ‘માર્ગાનુસારિતા હો,’ એટલે કે તત્વાનુસારિતા યાને અસત્ અભિનિવેશનો ત્યાગ. જો જગતના વિષયો પર ખરેખર વૈરાગ્ય છે, તો એ વિષયો અંગે એવા દુરાગ્રહ એવી પકડ, એવી આત્મીયતા ન થાય કે જેથી જીવ મોટા અભિમાન, લોભ, અને અપાર પાપાચરણો કરવાનું કરે. ભવ વૈરાગ્યના પાયા પર આનો ત્યાગ સરળ છે.

એમ ભવ વૈરાગ્ય સલામત હોય એટલે પછીથી માગેલી ઈષ્ટફળસિદ્ધિ અર્થાત્ ઈચ્છિત સાંસારિક કાર્યની સિદ્ધિ પણ એવી જ મંગાય કે જેથી ભવવૈરાગ્યને વાંધો ન આવે. માટે પણ ભવનિર્વેદ પહેલો માગ્યો. તો પૂછો -

પ્ર.- જો સંસારના વિષયો પર વૈરાગ્ય છે, તો પછી સંસારનું કશું માગે જ શાનો ? ને સંસારનું કશું માગે તો વૈરાગ્ય ક્યાં રહ્યો ?

ઉ.- એટલે શું તમારે એમ કહેવું છે કે જેને વિષય વૈરાગ્ય છે એ વિષયોને ઈચ્છે જ નહિ ? શું વિષયોની ઈચ્છા જ મરી પરવારી ? તો તો વૈરાગ્યવાળા જીવથી ખાવાપીવાનું ય નહિ ઈચ્છાય ન રહેવા મકાન, આજીવિકાર્થે પૈસા તથા પત્ની વગેરે કશું જ નહિ ઈચ્છાય. ઈચ્છા કોને ન હોય ? વીતરાગને, એટલે શું ‘વૈરાગી’નો અર્થ વીતરાગ ? ક્યા શાસ્ત્રમાંથી આ અર્થ કાઢ્યો ? વૈરાગ્ય એટલે વીતરાગતા નહિ, પણ વીરસતા, નીરસતા. વિષયો પર વૈરાગ્ય હોય એટલે એને વિષયો પરથી રસ ઊઠી ગયો હોય. પછી જેમ કડવી ગોળી પર માણસને પીપરમિન્ટની ગોળીની જેમ રસ નથી હોતો કે એની જેમ કડવી ગોળી ટેસથી ચગળ્યા કરે. છતાં તાવ હોય તો કડવી ગોળી લેવાની ઈચ્છા થાય છે, એ ઈચ્છા છતાં કહેવાય કે એ ગોળી લેતાં મોં બગડે છે, તેથી એને એમાં વીરસતા છે.

એમ વૈરાગી જીવ ખાવાપીવા વગેરે ઈચ્છે છે છતાં કહેવાય કે એને અંતરમાં એમાં રસ નથી, બસ એ રીતે ભગવાન આગળ ઈષ્ટફળ સાંસારિક કાર્યની સિદ્ધિ માગે છે એને અંતરમાં એનો રસ નથી. અંતરથી એ સમજે છે કે આ બધી સંસારની માયાજાળ ખોટી છે, પણ સંજોગવશાત મારે એ નભાવવી પડે છે.

પ્ર.- તો ભલે વૈરાગીને સાંસારિક વસ્તુઓની ઈચ્છા થાય, પરંતુ ભગવાન આગળ એ મંગાતી હશે ?

ઉ.- કેમ ન મંગાય ? જો સાંસારિક વસ્તુની ઈચ્છા કરવામાં વૈરાગ્ય અખંડ રહે છે, તો પ્રભુ આગળ એની માગણી કરવામાં વૈરાગ્યને ક્યાં બાધ પહોંચ્યો ? ઊલટું પ્રભુ આગળ માગીને એ ઝટ મળે એટલે (૧) એક બાજુએ બીજા પાપો કરતો બચે છે, ને (૨) બીજા બાજુ વૈરાગી જીવ છે તેથી તરત સ્વસ્થતાથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતો રહે છે; ને એ જ ઉચિત છે. દા.ત. મોટા કુટુંબના ભારે મોંઘવારીના અર્થ કાઢવા પૈસા જોઈએ છે, એ મેળવવા જૂઠ-અનીતિ-વિશ્વાસઘાત અને કર્મદાનના ધંધાના પાપ કરે એનાં કરતાં એ ન કરવા પડે માટે ભગવાન આગળ ઈષ્ટફળ તરીકે માગી લે એ સારું ? કે પછી ‘ના ભગવાન પાસે સંસારનું કશું મંગાય જ નહિ’ એ આગ્રહ રાખી, પ્રભુ પાસે ન માગતાં જૂઠ-અનીતિ-વિશ્વાસઘાત અને કર્મદાનના ધંધાના પાપો કરે એ ઉચિત ? વિવેક હોય તો કહેવાય કે ભલે ભગવાન

આગળ માગે, પણ એ જાલિમ પાપો ન જ કરે, એ સાચો વૈરાગી છે. ભવનિર્વેદ પહેલો આટલા જ માટે માગ્યો કે પ્રભુના પ્રભાવે મળતા ભવનિર્વેદ અને તત્સહચરિત ધર્મસાધનાના પાયા પર પ્રભુના પ્રભાવે ઈષ્ટ ઈહલૌકિક કાર્યની સિદ્ધિ સહેલાઈથી થવાથી ઈષ્ટફળ માટે નકામા અને અનુચિત પાપપ્રપંચો નથી કરવા પડતા. સારાંશ ઈષ્ટફળસિદ્ધિ માગતા પહેલાં દિલમાં ભવનિર્વેદ નક્કી કરો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨૫, તા. ૧૬-૩-૧૯૮૫

૨૫) જીવન પરલોકપ્રધાન જીવો

(લેખાંક-૧)

શાસ્ત્રકારો શ્રાવકને જીવન જીવવાનું તે આ લોકપ્રધાન નહિ, પણ પરલોકપ્રધાન જીવવાનું ફરમાવે છે. અર્થાત્ જીવન એવી રીતે નહિ જીવવાનું કે એમાં મુખ્યપણે પોતાની આ લોકની સુખ-સગવડ જ જોવાની હોય, કિન્તુ એવી રીતે જીવવાનું કે મુખ્યપણે પરલોકમાં પોતાનું હિત કેમ થાય, કેમ અહિત ન થાય, એ જોતાં રહેવાનું; એટલે કે પોતાના વાણી-વિચાર-વર્તાવ મુખ્યપણે એવા જ રાખવાનાં કે જેથી પરલોકનાં અહિત ટળી હિત ઊભા થાય, ને મોક્ષની નિકટ થવાય.

જગતમાં અતિ દુર્લભ જૈન માનવનો દેહ, નિર્મળ ઈન્દ્રિયો, અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિશક્તિ તથા વિશિષ્ટ પુણ્યાઈ મળી છે, તો એનાથી શું આ લોકના માત્ર દેહના જ સુખ સાધવાના ? જગતના અનંતા નિગોદ જીવો, અસંખ્ય પૃથ્વીકાયાદિ સ્થાવર જીવો, તથા અસંખ્ય પશુ પંખી આદિ પંચેન્દ્રિય જીવો કરતાં જે વિશિષ્ટ પ્રાપ્તિ થઈ છે. એમાં પણ જે જિનશાસન અને ઈષ્ટદેવ તરીકે સર્વશ્રેષ્ઠ દેવાધિદેવ અરિહંત પરમાત્મા, તથા ઈષ્ટ ગુરુ તરીકે ત્યાગી મુનિવરો મળ્યા, એ તો આજની શોધાયેલી દુનિયાના ઠા! અબજ મનુષ્યોને જે નથી મળ્યા, એવા વિશિષ્ટ તારણહારની પ્રાપ્તિ થઈ છે, તો પછી એ કુલહોલ જીવો જે ભૌતિક વિષયોમાં વિચાર વાણી વર્તાવથી રચ્યાપચ્યા રહેવાનું જીવન જીવે છે, શું આ વિશિષ્ટ પ્રાપ્તિભર્યા જૈન માનવજન્મથી પણ એવું માત્ર આ લોક-સુખાકારી જીવન જીવવાનું ?

જ્યારે આપણે માનીએ છીએ કે આપણે પરલોકથી અહીં આવ્યા છીએ, પાછું અહીંથી પરલોક જવાનું છે, તો એ પરલોક કેમ સારો ઉજ્જવળ મળે, એનો વિચાર જ નહિ કરવાનો ? પરલોક સામે આંખ જ મીચી દેવાની ? કબૂતરા પર

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૭૫

બિલાડી તરાપ મારે ત્યારે એ આંખ મીચી દે છે. એ વખતે જો એ એમ સમજતું હોય કે આંખ મીચી એટલે બિલાડી નથી દેખાતી માટે બિલાડી છે નહિ ને એની તરાપ આવવાની નથી, તો શું એ બિલાડીની તરાપથી બચે છે ? શું એ બિલાડીથી ફેંદાઈ જતું નથી ? એમ આપણે પરલોકની તરાપ સામે આંખ મીચી દઈએ તેથી શું એ પરલોક નથી આવવાનો ? શું એ પરલોક પુણ્યવિહોણા આપણને ફેંદી નહિ નાખે ? પછી તો પેલા પાંચ વરસના પ્રમુખો જેવા બુદ્ધ બન્યા રહેવાનું જ થાય ને ?

એક બંદર પરના રાજ્યમાં મુખ્ય માણસોનાં નામની ચિહ્નિમાંથી જેના નામની ચિહ્નિ ઉપડે એ પ્રમુખ બનતો ને એ પાંચ વરસ સ્વતંત્રતાથી રાજ્ય કરતો, પણ પટ્ટો પૂરો થાય એટલે બંધારણ મુજબ એને હજાર માઈલ દૂર નિર્જન દ્વીપના જંગલમાં જિંદગીભર માટે મૂકી આવવામાં આવતો. એવાં કેટલાય પ્રમુખ રોતા ને કકળતા નિર્જન દ્વીપનાં જંગલમાં મુકાઈ જતાં; કેમકે એમણે જ્યાં જવાનું છે એને સારું સ્થાન કેમ બનાવી દેવું એનો કશો વિચાર ને પ્રયત્ન જ નહિ કરેલ. એટલે જતી વખતે નજર સામે નિર્જન જંગલની ભૂતાવળ તરવરવાથી રોતા ને કકળતા ચાલી જવું પડતું ને ભયંકર જંગલમાં ભૂખ તરસ શિકારી પશુ વગેરેથી એ ફેંદાઈ જતા. પરંતુ એ બુદ્ધગીરી હતી.

એમ આપણે પરલોકનો વિચાર ન રાખીએ, પરલોક કેમ સારો સરજાય એનો વિચાર અને પ્રયત્ન જ ન કરીએ. તો આપણે પણ બુદ્ધ બન્યા રહીએ છીએ. અને અંતે રોતાં કકળતા મરવું પડે છે, પછી અજ્ઞાત પરલોકમાં ક્યાં ફેંદાઈ જઈએ એ જ્ઞાની જાણે.

ત્યારે ત્યાં એક એવો બુદ્ધિમાન પ્રમુખ રાજ્યગાદી પર આવ્યો કે એણે અડધો ખજાનો, અડધું લશ્કર અને કડિયા સુથાર મજૂર વગેરે નિર્જન દ્વીપમાં મોકલી આપી વારંવાર સૂચનાઓ મોકલતો રહી જંગલને સુશોભિત બંદરનું રાજ્ય બનાવરાવી દીધું. આમાં એણે અહીંની પાંચ વરસની લીલાલહેર પર બહુ ધ્યાન ન આપતાં પેલા જંગલને બંદર અને સમૃદ્ધ રાજ્ય બનાવવા તરફ જ મુખ્ય લક્ષ રાખ્યાં કર્યું. એમાં એણે મહામાત્ય, દિવાન, પ્રધાનો, સેનાપતિ, ખજાનચી... વગેરે અહીં બેઠે નીમી દીધા. ચારે બાજુ એલાન કરાવી લોકોથી બંદર ઉભરાવી દીધું ! ને પોતે ત્યાંના જિંદગીભરના મહારાજાધિરાજ તરીકે જાહેર કરાવી દીધું. તેથી હવે અહીંથી પટ્ટો પૂરો થતાં હસતો ખીલતો નીકળ્યો ! ને જતાં કહેતો કે મારે જવાની ઉતાવળ છે !' ત્યાં જઈને જિંદગીભરનો મહારાજા બની ગયો.

એમ, આ જનમમાં આપણે જો પરલોક તરફ જ મુખ્ય દષ્ટિ રાખી પરલોકમાં

૭૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

ઉજ્જવળ સદ્ગતિનો અવતાર બનાવવા વીતરાગ પ્રભુએ ફરમાવેલી વિવિધ ધર્મસાધનાઓમાં લાગી જઈએ, ને એના દ્વારા પાપપ્રવૃત્તિઓ ઘણી ઘણી ઓછી કરી નાખીએ; દુનિયાદારી મર્યાદિત બાકી સવારે ઊઠવા ત્યારથી ધર્મ ધર્મ ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલુ, તો પરલોક સદ્ગતિ સંગીન તૈયાર થાય. પછી અહીં મરવાનું આવે ત્યારે આપણે હસતાં ખીલતાં હોઈએ અને આપણને જવાની ઉતાવળ હોય, કેમકે સારી જગ્યાએ ટ્રાન્સફર થવાનું છે. આમ બુદ્ધ નહિ, પણ બુદ્ધિમાન તરીકેનું જીવન જીવવું હોય, તો જીવન આ લોકપ્રધાન નહિ, પણ પરલોકપ્રધાન જીવવું જોઈએ.

જીવન પરલોકપ્રધાન તો જ ગણાય કે જો એ ઉત્તમ ધર્મપ્રવૃત્તિઓથી મધમધતું હોય. પણ ‘પ્રવૃત્તિઓ ભલે સાંસારિક ચાલે, કિન્તુ ભાવ ચોકખા રાખશું, આશય મોક્ષનો રાખશું’ એવી ખાલી વાયડી વાતોથી જીવન પરલોકપ્રધાન ન થાય.

તમારા વિચાર-વાણી-વર્તાવ શાના ચાલી રહ્યા છે ? દુનિયાદારીના ? કે ધર્મના ? એ જોતાં રહો; અને દુન્યવી ભરચક બાબતોના પાપવિચાર-પાપવચન-પાપવર્તાવમાંથી બહાર નીકળતા રહી ધર્મના વિચાર-વાણી-વર્તાવ આચર્યા કરો, તો જ પરલોકપ્રધાન જીવન બને. ટુંકમાં ખાલી સારા આશયના ને સારા ભાવના ભરોસે ન બેસી રહેતાં, જીવનમાં કાંઈ સંગીન સારું આચરો, -જિનભક્તિ-સાધુસેવા-જિનવાણીશ્રવણ-વ્રતનિયમો-દાન-શીલ-તપસ્યા વગેરે વગેરે ખૂબ જ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા ચાલો, દુનિયાદારી ગૌણ અને ધર્મપ્રવૃત્તિ મુખ્ય રાખો, તો એ પરલોકપ્રધાન જીવન બનશે. ધર્મપ્રવૃત્તિ પર ભાર ન મૂકતાં અમારે તો મોક્ષનો આશય એવી ખાલી શાબ્દિક રટણથી કાંઈ બહુ નહિ વળે.

આવું ધર્મ પ્રવૃત્તિઓથી ભર્યું ભર્યું પરલોકપ્રધાન જીવન જીવવાનું તો જ બની શકશે કે જો અંતરમાં સમજી રાખ્યું હશે કે ‘આ દુનિયાદારી ને સંસાર તો અસાર છે, ભવોના જનમ-મરણોમાં ભટકાવનારા છે, ને એમ મનથી દુનિયાદારી અને સંસાર પ્રત્યે નફરત રાખી, ‘ધર્મપ્રવૃત્તિ આગળ એનું કશું મૂલ્ય નહિ’ એવી એની અવગણના રાખી દુનિયાદારી કરતાં ધર્મપ્રવૃત્તિને મુખ્ય રાખી હોય, અગર દુનિયાદારીને સારભૂત ને હિતકારી માની રાખી દુનિયાદારી જ મુખ્ય રાખવાની હોય તો ધર્મપ્રવૃત્તિની ભરચકતા શાની આવે ? માટે જ ગણધર ભગવાને ભવનિર્વેદ પહેલો મંગાવ્યો, જેથી ભવ, સંસાર, સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ ને દુનિયાદારી પર વૈરાગ્ય આવે, નીરસતા-નફરત આવે, ને ધર્મ-ધર્મપ્રવૃત્તિ જ સારભૂત અને હિતકારી લાગી એને જીવનમાં મુખ્ય બનાવાય. એનું જ નામ જીવન પરલોકપ્રધાન બનાવવાનું ગણાય. એટલે જ ભગવાન આગળ ભવનિર્વેદ પહેલો માગીને એમાં ગર્ભિત આ માગવાનું છે કે ‘મારે સંસાર-દુનિયાદારી અસાર લાગી એની પ્રવૃત્તિઓ ગૌણ થઈ

જાય, અને ધર્મપ્રવૃત્તિ ધર્મસાધનાઓ મુખ્ય બને,’ એવું પ્રભુ આપો.

પછી આ ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્વસ્થતાથી અખંડ ચાલે, એ માટે વચમાં ઊભી થતી સાંસારિક તંગી તકલીફોથી થતી અસ્વસ્થતા નિવારવા, ઈષ્ટ ઈહલૌકિક યાને એ તંગીપૂરક કે તકલીફનિવારક સાંસારિક કાર્યોની સિદ્ધિ માટે ગણધર ભગવાને ઈષ્ટફલસિદ્ધિની માગણી મૂકી. એ સિદ્ધ થતાં ધર્મપ્રવૃત્તિ સ્વસ્થતાથી ચાલ્યા જ કરે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨૬, તા. ૨૩-૩-૧૯૮૫

(૨૬) (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ જોયું કે શ્રાવક પરલોકપ્રધાન જીવન બનાવે અને એના પાયામાં ભવનિર્વેદ હોય. એને વર્તમાન સંસારના સુખ કે પરલોકના વિષયસુખો દુઃખરૂપ દુઃખફલક અને દુઃખાનુબંધી લાગતા હોય. તેથી પ્રભુ પાસે રોજ ભવનિર્વેદ યાને વિષયવૈરાગ્ય માગે, જેથી જગતના વિષયોના ઘેરાવાની વચમાં વૈરાગ્ય હૈયામાં અખંડ ધારાએ વહેતો ચાલે.

જ્યારે વિષયસુખો પ્રત્યે એને વૈરાગ્ય એટલે કે નીરસતા છે, નફરત છે, તો તેથી સહેજે વિષયોની પ્રવૃત્તિને ગૌણ રાખી ધર્મપ્રવૃત્તિ મુખ્ય કરે; કેમકે પાપપ્રવૃત્તિમાં નહિ, પણ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં વૈરાગ્યને પુષ્ટ થવાનું મળે છે. એ સમજે છે કે વિષયસુખોની બહુ પ્રવૃત્તિમાં વિષય વૈરાગ્ય મોળો પડવાનો પૂરો સંભવ છે, એ છોડીને ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં રહેવાથી વૈરાગ્ય દૃઢ થવાને અવકાશ છે. દા.ત. રોજના ખાવાનાં જેટલા દ્રવ્ય મળે એટલા ખપે છે. તો એમાં વૈરાગ્ય ક્યાં પોષાય ? પરંતુ જો સવારથી જ નિયમ રાખી સંકોચ કર્યો કે આજે ૧૫ કે ૨૦ દ્રવ્યોથી વધુ ન વાપરવા, તો એ નિયમની ધર્મપ્રવૃત્તિમાં એથી અધિકનો રાગ ને રસ છોડ્યો એટલો વૈરાગ્ય પુષ્ટ થવાને અવકાશ છે.

એમ દા.ત. રાત્રિભોજન રોજ નિઃસંકોચ કરવાનું રાખ્યું ત્યાં વૈરાગ્ય શે ટકે, એનો ત્યાગ હોય તો વૈરાગ્ય ટકી રહે. એવું અભક્ષ્યત્યાગની ધર્મપ્રવૃત્તિથી વૈરાગ્ય ટકે.

એમ દા.ત. સવારે ઉઠીને દૈનિક છાપા વાંચવા બેઠા તો વૈરાગ્ય ક્યાંય સુકાઈ જશે, પણ એના બદલે જો તીર્થોની વંદના, પૂર્વના મહાપુરુષોનાં સ્મરણ, સામાયિક, મહાપુરુષનું ચરિત્રવાંચન આદિની ધર્મપ્રવૃત્તિ લઈને બેઠા તો એવી ધર્મપ્રવૃત્તિથી વૈરાગ્ય પુષ્ટ થશે.

એમ દા.ત. આજે પર્વતિથિ છે. એમાં જો કશો તપ ન રાખ્યો. તો છુટે

મોઢે ખાવાનું રાખવામાં વૈરાગ્યને ધક્કો પહોંચવા સંભવ છે. એના બદલે કમમાં કમ એકાસણું કે બેસણું જેવો તપ રાખ્યો, તો એટલા પ્રમાણમાં એ તપધર્મની પ્રવૃત્તિથી વૈરાગ્ય પુષ્ટ રહેવાને અવસર છે.

તાત્પર્ય, આ ધર્મપ્રવૃત્તિ કોણ કરી શકે ? કહો, મૂળમાં જે દુન્યવી વિષયસુખોને ભયંકર લેખે, ને એના પ્રત્યે જેને હેયામાંથી રસ ઊડી ગયો હોય, અર્થાત્ જેને વૈરાગ્ય હોય, ભવનિર્વેદ હોય એ. એથી કહો, જીવનમાં ધર્મપ્રવૃત્તિને જો આગળ પડતી રખાય, તો જ એ ધર્મપ્રધાન પરલોકપ્રધાન જીવન બન્યું. આમ,

ભવનિર્વેદની સાથોસાથ આ પરલોકપ્રધાન જીવન ધર્મપ્રધાન જીવન સંકળાયેલું બને છે. ને એટલે જ ધર્મપ્રવૃત્તિ સંકળાયેલી રહે છે.

ભગવાન પાસે જે રોજ માગે છે, ‘પ્રભુ મને આપના પ્રભાવે ભવનિર્વેદ હો, અર્થાત્ પ્રભુ ! મને આ સંસારના વિષયસુખો ગોઝારા અને ભયંકર લાગ્યા કરજો. એનો જરાય રસ ન રહેજો,’ એમાં એ ગર્ભિત ઈચ્છે છે કે જીવનમાં વિષયરસ પોષનારી વિષયપ્રવૃત્તિ યાને દુનિયાદારી ગૌણ બની ધર્મપ્રવૃત્તિ મુખ્ય બની રહે.

ગણધર ભગવાન જ્યારે પહેલા નંબરમાં ભવનિર્વેદ મંગાવી રહ્યા છે ત્યારે એ સમજે જ છે કે આ માંગનારો પરલોકપ્રધાન યાને ધર્મપ્રધાન જીવનનો અર્થા છે. પરલોકને બદલે આ લોકના જ સુખનો જે અર્થા હોય, એ જ સુખ જેને જોઈતા હોય, એ શું કામ ભવનિર્વેદ યાને વિષયવૈરાગ્ય માગે ? એ તો જેની પરલોક તરફ દષ્ટિ હોય કે ‘મારો પરભવ ન બગડે, ભવાંતરે કોઈ તિર્યચ વગેરેની દુર્ગતિ ન સરજાઈ જાય, એ માટે ધર્મસાધના કરતો રહું, અને દુનિયાદારીમાં પણ અંધ વિષયરક્ત ન બનાય એ માટે વિષયસુખોથી ચેતતો રહું. વિષયવિરક્ત રહું, ને એ માટે પ્રભુ આગળ વારંવાર ભવનિર્વેદ માગ્યા કરું’, એ રોજ અનેકવાર ભવનિર્વેદ માગે.

આમ ગણધર ભગવાન ભવનિર્વેદ માગનારને પરલોકપ્રધાન જીવનનો અર્થા સમજે છે, એટલે જ જીવનમાં ધર્મપ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરનારો સમજે છે. તેથી જ પછીથી એ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં બાધ કરે તેવી સાંસારિક પ્રતિકૂળતામાં ઊભી થતી ચિત્તની વિહ્વળતા અસ્વસ્થતા દૂર કરવા ગણધરદેવ ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ મંગાવે છે. જેની વ્યાખ્યાકાર પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ઈચ્છિત ઈહલૌકિક કાર્યની સિદ્ધિ એવી વ્યાખ્યા કરતાં, હેતુ આ જ બતાવ્યો કે એથી ચિત્તની સ્વસ્થતા થઈને સ્વસ્થચિત્તે ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલ્યા કરે.

પૂર્વાચાર્ય ભગવંતોએ ‘ઈષ્ટફલસિદ્ધિ’ પદથી ઈચ્છિત ઈહલૌકિક કાર્યસિદ્ધિની

માગણી કરવામાં હેતુ સ્વસ્થ ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલવાનો બતાવ્યો એ ખૂબ જ સૂચક છે. એ સૂચવે છે કે, ઈષ્ટફલસિદ્ધિની માગણી કરનારને ધર્મપ્રવૃત્તિ તો ચાલુ જ હતી, પરંતુ કોઈ ઈહલૌકિક અર્થાત્ સાંસારિક તંગી કે તકલીફ ઊભી થતાં ચિત્તની વિહ્વળતાને લીધે સ્વસ્થતાપૂર્વક થતી ધર્મપ્રવૃત્તિને બાધ પહોંચે છે. તેથી ઈષ્ટફલસિદ્ધિ પદથી એ તંગી તકલીફ દૂર થવાનું માગે છે. આમ જો ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલુ રહેતી હોય તો ભવનિર્વેદો અર્થાત્ વિષયવૈરાગ્યની માગણી કરવાનો પણ હેતુ એ કે વૈરાગ્યના સહારે ધર્મપ્રવૃત્તિ નિર્બાધ અને જોમવાળી ચાલે,

આમ જ્યાં શાસ્ત્રકારો ધર્મપ્રવૃત્તિને ખૂબ મહત્ત્વ આપે છે, અને તપ પંચાશકમાં તો ત્યાં સુધી કહે છે કે ‘સાભિષ્વંગ’ અર્થાત્ પૌદ્ગલિક આશંસાવાળો પણ રોહિણી આદિ તપ સાથે મુક્તિનો અદ્વેષ રાખીને આગળ વધતાં ‘નિરભિષ્વંગ’ અર્થાત્ નિરાશંસ યાને ‘આશંસારહિત બને છે, શુદ્ધ મોક્ષાશયવાળી બને છે; માટે એવી તપધર્મની પ્રવૃત્તિ સદનુષ્ઠાનનો રાગ કરાવનારી છે, તેથી ત્યાજ્ય નથી પણ કર્તવ્ય છે.’ તાત્પર્ય શાસ્ત્રકારોનો ભાર ધર્મપ્રવૃત્તિ કરાવવા પર છે. ત્યાં મોક્ષ સિવાયના આશયથી કરાતી દરેકે દરેક ધર્મપ્રવૃત્તિને દુર્ગતિદાયી કહેવી અને એથી વખોડી કાઢવી એ કેટલું શાસ્ત્રબાહ્ય કથન બને ?

એટલે આ જ્ઞાની ભગવંતોનું લક્ષ આ છે કે શ્રાવક ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ રાખે, ને ધર્મપ્રધાન જીવન યાને પરલોકપ્રધાન જીવન જીવનારો બન્યો રહે. પરલોકને પ્રધાન કરે છે તેથી જ લોકવિરુદ્ધનો ત્યાગ, વડિલજનોની પૂજા, પરાર્થ-પરોપકાર-કરણ વગેરે જરૂરી માની એની માગણીઓ કરે છે; કેમકે જો એના બદલે લોકવિરુદ્ધ આચરણ કરે, વડિલજનોની ઉપેક્ષા-અવિનય-વિટંબણા કરે, ને કેવલ સ્વાર્થવૃત્તિ-સ્વાર્થસાધનામાં અંધ બની પરાર્થકરણનું દેવાળું કાઢે, તો પરલોક બગડી જાય એમાં કાંઈ પરભવે સદ્ગતિ ન મળે.

મતલબ, ભવમાં ડુબી ન જવાય અને જોમવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલે એ માટે ભવનિર્વેદ જોઈએ; વિષયોમાં ખૂંચી ન જવાય માટે વિષયવૈરાગ્ય જોઈએ, ને એ બંને સાધવા સારું પાપભરી દુનિયાદારીમાં સાંગોપાંગ ડુબી ન જવાય એ માટે ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ જોઈએ. જીવન ‘પરલોકપ્રધાન’ જીવવાનું એટલે ધર્મપ્રધાન ધર્મપ્રવૃત્તિપ્રધાન જીવવાનું.

ખૂબી જુઓ, જૈનશાસ્ત્રકારો ઠામઠામ જીવન ધર્મપ્રધાન જીવવાનું કહે છે, મોક્ષપ્રધાન કે મોક્ષઆશયપ્રધાન જીવન જીવવાનું નથી કહેતા; કેમકે સમજે છે કે મોક્ષઆશય તો રાખ્યો પણ જીવનમાં પ્રવૃત્તિ કઈ કર્યા કરવાની ? જીવ ધર્મની સાધના કરતો રહે એટલે મોક્ષ તો મળવાનો જ છે, પણ જીવનમાં જો પ્રવૃત્તિમાં

ધર્મસાધના જ નહિ હોય અને ‘મારે મોક્ષ જોઈએ છે, હું તો મોક્ષનો જ આશય રાખું’ એવી શાબ્દિક રટણા રાખ્યા કરશે, તો ધૂમ પાપપ્રવૃત્તિઓ અકબંધ ચાલ્યા કરશે. ને એથી મોક્ષ-મોક્ષઆશયની રટણા છતાં મોક્ષ નહિ મળે.

મોક્ષ નક્કર ધર્મસાધનાથી જ મળે.

ધર્મસાધના વિનાના મોક્ષઆશયથી મોક્ષ ન મળે. પૂછો, -

પ્ર.- તો શું મોક્ષના આશય વિનાની ધર્મસાધનાથી મોક્ષ મળે ?

ઉ.- અલબત્ત ન મળે, મોક્ષનો આશય જોઈએ જ; પરંતુ એકલો મોક્ષનો આશય રાખીને જીવનમાં કરવાનું આચરવાનું શું ? જો ધર્મસાધનાઓ નથી કરવી તો પાપપ્રવૃત્તિઓ ને દુનિયાદારીની જ પ્રવૃત્તિઓ જીવનમાં ખુશમિશાલ ચાલ્યા કરશે. તો તેથી શું મોક્ષનો આશય પોષાશે ? ને કદી મોક્ષ મળશે ? ના; માટે કહો, જીવનમાં આચરવાની વસ્તુ આશય નહિ પણ ધર્મસાધનાઓ છે, અલબત્ત એમાં અંતિમ આશય યાને ઉદ્દેશ મોક્ષનો રાખવાનો, પરંતુ આશય એ આચરણનો ઉદ્દેશ છે, ને ઉદ્દેશ એ કંઈ આચરવાની વસ્તુ નથી; અને જીવન વાણી-વિચાર-વર્તાવના આચરણોથી ભર્યું તો રહેવાનું જ છે; તો એમાં દુનિયાદારી સાંસારિક કથલાને બદલે ધર્મ કેમ વણાય અર્થાત્ એમાં મુખ્યપણે ધર્મના વિચાર-વાણી-વર્તાવનાં આચરણ કેમ ચાલે એ જોવાનું છે. ટુંકમાં સાંસારિક ગૃહસ્થને સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ રહેવાની, પરંતુ એ ગૌણ રહે, અને મન-વચન-કાયાથી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ મુખ્યપણે ચાલે એવું જીવન જીવવાનું છે. એટલે જ જ્ઞાની ભગવંતો જીવન ધર્મસાધનાપ્રધાન ધર્મપ્રવૃત્તિપ્રધાન જીવવાનું કહે છે.

મુનિઓ પણ જીવોને ‘ધર્મલાભ’ની આશીષ આપે છે, ‘મોક્ષલાભ’ની નહિ. અલબત્ત ધર્મ કરીને છેવટે મોક્ષ જ મેળવવાનો છે, પરંતુ આશીષ કઈ ? તો કે જીવનમાં ધર્મ આવો. સુલસાને મહાવીર પ્રભુએ ધર્મલાભ કહેવરાવ્યો. ‘મોક્ષલાભ’ કે ‘મોક્ષઆશયલાભ’ નહિ.

જૈનશાસનનો આ પ્રધાન સૂર છે. - ‘ધર્મ કરો.’

શ્રી પુષ્પમાલા, શ્રી ઉપમિતિ. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન ટીકા વગેરે શાસ્ત્રો કહે છે. ‘સુખી થવું હોય, મોક્ષ જોઈતો હોય તો ધર્મપ્રવૃત્તિમાં રચ્યાપચ્યા રહો.’ આ એટલા માટે કહ્યું કે લોકની તાસીર ઊંધી છે. ‘ધર્મસ્ય ફલં ઈચ્છતિ ધર્મ નેચ્છન્તિ માનવા:’ અર્થાત્ લોકો ધર્મનું ફળ સુખ, મોક્ષ, એ સુખ ઈચ્છે છે, પણ સુખનું સાધન ધર્મ નથી ઈચ્છતા. એવાને માર્ગે લાવવા કહ્યું, ‘સુખ ઈચ્છતા હો, તો ધર્મનો ખપ કરો, ધર્મની ખૂબ પ્રવૃત્તિ કરો.’ આમ ઠામઠામ ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવાનું ઘુંટાવ્યું, પણ

એકલો ‘મોક્ષનો આશય ન ઘુંટાવ્યો; કેમ કે જીવોમાં જે ઘુંટાવો એ આવે, ન ઘુંટાવો એ ન આવે. એટલે,

જો ધર્મપ્રવૃત્તિ નહિ ઘુંટાવી હોય, તો જીવોના જીવનમાં ધર્મપ્રવૃત્તિ નહિ આવે, ને તેથી એમના જીવનમાં નકરી પાપપ્રવૃત્તિઓ બની રહેશે; એનું પરિણામ ? મોક્ષનો આશય રટ્યા કરવા છતાં મોક્ષ તો દૂર, પણ સદ્ગતિય દૂર રહી જશે ! ને નકરી પાપપ્રવૃત્તિઓથી દુર્ગતિમાં ફેંકાઈ જવું પડશે. આનાથી બચવા આ જ જરૂરી છે કે ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ખૂબ કરો. ધર્મપ્રધાન જીવન જીવો, આ લોકના સુખની બહુ પરવા ન રાખતાં પરલોકપ્રધાન જીવન જીવો...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨૭, તા. ૩૦-૩-૧૯૮૫

૨૭ ‘ભવનિવ્વેઓ’માં શું માગવાનું : ૪ મોટા દોષ

(લેખાંક-૧)

રોજ આપણે વીતરાગ ભગવાન આગળ ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં ‘ભવનિવ્વેઓ’ માગીએ છીએ - ‘ભવનિવ્વેઓ એટલે કે ભવનિર્વેદ, સંસાર પર વૈરાગ્ય, એ માગનારા આપણે સંસારમાં જકડી રાખનારા કેટલાય દોષો હોંશે હોંશે સેવ્યે જઈએ છીએ. દા.ત. ઈદ્રિયના વિષયોમાં ભટકવાનું, અહંકાર યાને બધે જાતની હોશિયારી આગળ રાખવાની, કાયાની અને મનની સુખશીલતા, તથા સ્વાર્થપટ્ટતા વગેરે વગેરે દોષો કે જે એવા મહાખતરનાક દોષો છે કે એ જોતાં શરમ આવે કે ‘હું શું મોહું લઈને ભવવૈરાગ્ય માગી રહ્યો છું ?’ મનને વિમાસણ થાય કે વર્ષોથી હું ભવનિર્વેદ માગનારો છતાં કેમ મારા આ દોષો જતા નથી ? શું આ નષ્ટ થયા વિના કદીએ સંસારથી છુટકારો મળવાનો છે ?’

પ્ર.- સંસાર પર વૈરાગ્ય રોજ માગવા છતાં જીવનમાં દોષો ખદબદતા રહેવાનું કારણ ?

ઉ.- કારણ આ છે, કે આપણને ‘સંસાર’ બોલતાં આટલો જ ખ્યાલ છે કે સંસાર એટલે ભવમાં ભટકવાનું કેમકે સંસાર શબ્દનો અર્થ છે સંસરણ. ક્યાં ? તો કે ચાર ગતિઓમાં સંસરણ, સંસરણ એટલે સંસરવાનું અર્થાત્ સારી રીતે સરક્યા કરવાનું, એટલે કે ભટક્યા કરવાનું. તાત્પર્ય સંસાર એટલે જન્મ-મરણ ક્ર્યા કરવાના. એના પર વૈરાગ્ય અર્થાત્ એનાથી આપણે થાકીએ, કંટાળીએ; એ ‘ભવનિર્વેદ’

પદથી આપણે પ્રભુ પાસે માગીએ છીએ એટલે આપણી દૃષ્ટિ માત્ર દુઃખદ જન્મ-મરણ પર રહે છે કે એ ટાળવાના પરંતુ સંસાર એટલે માત્ર જન્મ-મરણ નહિ, કિન્તુ ‘સંસાર’ એટલે આ ખતરનાક દોષો ને એના પર વૈરાગ્ય યાને ખેદ સંતાપ અકળામણ-ભય વગેરે; એ માંગતા નથી. પછી એ દોષો ટાળવા તરફ નજર જ શાની જાય ?

એટલે વાસ્તવમાં આ કરવા જેવું છે કે ‘ભવનિવ્વેઓ’ માગતી વખતે ‘ભવસંસાર’ તરીકે આ વિષયભ્રમણ-સ્વાભિમાન સુખશીલતા અને સ્વાર્થપટુતા વગેરે દોષો પર દૃષ્ટિ રહે અને એના પર ‘નિર્વેદ’ એટલે કંટાળો નફરત સંતાપાદિ માગીએ, જો રોજ ને રોજ આ માગતા રહીએ તો હૃદયને કાંક ધક્કો લાગે અને આ દોષો પર ભારે નફરત એવી ઊભી થાય કે એ દોષો ટાળવા પ્રયત્નશીલ રહીએ. ધક્કો આ લાગે કે આપણા મનને થાય કે હું રોજ આ દોષો પર સંતાપ માગું ને એ દોષોને પાછા એટલા ને એટલા સેવ્યે રાખું ? અને ઓછા કરવા મોળા પાડવા કશું ન કરું ? આ દોષોથી જ જન્મ-મરણમય સંસાર નીપજે છે. માટે આ દોષો એ જ સંસાર, ને ‘સંસાર પર વૈરાગ્ય’ થી આ દોષો પર મારે સંતાપ ઊભો કરવાનો છે.

આ દોષો કેવા ખતરનાક છે એ જોઈએ, -

(૧) વિષયભ્રમણ :-

પહેલો દોષ વિષયભ્રમણ. સંસાર એટલે ઈંદ્રિયોના વિષયોમાં સરક્યા કરવાનું ભટક્યા કરવાનું. જીવની દશા જોઈએ તો દેખાશે કે ઈંદ્રિયવિષયો અર્થાત્ સારા શબ્દ-રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શવાળા દુન્યવી પદાર્થોમાં મન કેટલું ભટક્યા કરે છે દા.ત. ઘરમાં બેઠા પણ જડપદાર્થો અને પત્ની પુત્રાદિના જડશરીર પર દૃષ્ટિ ગયા કરે, એના વિચારો ચાલે. બજારમાં નીકળ્યા ત્યાં આ દુકાનના માલ પર ને બીજી દુકાનના માલ પર નજર ગયા કરે છે. માણસ બે કલાક દિવાળી જોવા નીકળે ત્યાં આંખ કેટલા પદાર્થ પર ભટકે ? એમાં રાગ દ્વેષના કેટલા દોષો સેવે ? ને કેટલા અઢળક પાપ બાંધી લાવે ? એમ ધંધા પર બેઠો ત્યાં માત્ર એના જ વિષયો પર ધ્યાન એને જ બોલવાનું ને એની જ પ્રવૃત્તિ કરવાની. અરે દેરાસર જાય તો ય ત્યાં શું દહેરામાં પેઠો ત્યાંથી બહાર નીકળે ત્યાં સુધી માત્ર ભગવાન પર જ દૃષ્ટિ અને એમના જ વિચાર આવે છે ? ના, એ તો નોમિનલ-મામુલી, બાકી મોટા ભાગે જડપદાર્થો પર દૃષ્ટિ અને એના જ વિચારો ચાલ્યા કરે છે. અરે ઉપાશ્રયે જાય ત્યાંય ગુરુવંદનમાં સમય કેટલો ? ને બીજું ત્રીજું જોવામાં સમય કેટલો ? આવે તો

વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવે ત્યાંય આંખ ફેરવ્યા કરશે કે પેલી બાઈએ સાડી કેવી ઓઢી છે ને ઓલીએ કેવી ઓઢી છે ? આણે કેવો દાગીનો પહેર્યો ને પેલીએ કેવો પહેર્યો છે ? ભાઈઓ હશે તે મોકો મળ્યો તો પાસેવાળા સાથે દુનિયાની વાતો કરી લેશે, માળા ગણતાં ય દુન્યવી વિષયોમાં જ ભમવાનું ગમે છે, પાછો આ વિષયભ્રમણનો કશો સંતાપ પણ નથી કે ‘અરેરે ! આ મેં શું માગ્યું છે ? અનંત અનંત કાળ વિષયોમાં જ ભટક્યો એમાં જ તન-મન-વચન પરોવ્યા, એના જ વિચાર-વાણી-વર્તાવ કર્યા છતાં હજી અહીં પણ એ જ ગોઝારું વિષયભ્રમણ ચાલુ ?’ આ સંતાપ નથી પછી વિષયભ્રમણ શાનો અટકાવે ?

વિચારવું તો એ જોઈએ કે અહીં અત્યંત ઊંચા પુણ્યના ઉદયે તારણહાર દેવાધિદેવ અરિહંત ભગવાન મળ્યા, ભગવાનનું શાસન જૈનધર્મ મળ્યો, એના શાસ્ત્રો, દયા-દાનાદિ-સાધનાઓ-તીર્થો મંદિરો વગેરે એ કેટકેટલું અનુપમ મળ્યું, તો પછી મનને આમાં ભમતું રાખવાનું ? આના ને આના જ વિચાર રાખવાના ? કે આ દિવ્ય વસ્તુઓ છોડી ગટરકલાસ ઈંદ્રિય વિષયોમાં ભટકતું રાખવાનું ? મન વિષયોમાં ભટકતું રાખવાથી વીતરાગ પ્રભુ અને એમનું શાસન મળ્યા પર એમને બેવફા નીવડવાનું થાય છે. આ ઉત્તમ વસ્તુઓની બેકદર થાય છે. કદર હોય તો મન પ્રભુ અને પ્રભુના શાસનની વસ્તુઓમાં જ રમતું રખાય.

જિન-જિનશાસનની બેકદર અને બેવફાગીરીથી ભવાંતરે જિનેશ્વર ભગવાન અને જિનશાસન પામવાની નાલાયકતા ઊભી થાય છે. આવા આવા વિચારથી વિષયભ્રમણ અટકાવવા માટે પ્રભુને રોજ અનેકવાર પ્રાર્થના કરીએ કે પ્રભુ ! તમારા અચિંત્ય પ્રભાવથી મને ભવનિર્વેદ મળો. ભવ એટલે કે આ વિષયભ્રમણ પર ખેદ, મળો કંટાળો મળો, સંતાપ મળો. ખેદ સંતાપ કંટાળો એવો કે મન ઝટ વિષયોમાં જઈ જઈને ન બેસે.

પ્રભુ ! તમારા અચિંત્ય પ્રભાવે જ અનેક પૂર્વ પુરુષો ભવનિર્વેદ પામી ગયા છે, તો મને પણ વિશ્વાસ છે કે તમારા અચિંત્ય પ્રભાવે મને પણ એવો ભવનિર્વેદ અર્થાત્ એવો વિષયભ્રમણ પર જોરદાર સંતાપ અને કંટાળો જાગશે કે મારું મન વારેવારે વિષયોમાં જાય નહિ.

આ ‘ભવનિર્વેદ’ માં ભવ એટલે વિષયભ્રમણ એની વાત થઈ.

હવે ભવ એટલે વાતવાતમાં જાતની હોશિયારી-અભિમાન, સુખશીલતા અને સ્વાર્થપટુતા એનો વિચાર કરીએ.

૨૮ ભવનિર્વેદમાં ૪ માગણી : ૨ સ્વાભિમાન પર વૈરાગ્ય

(લેખાંક-૨)

‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં અરિહંત પ્રભુના અર્થિત્ય પ્રભાવની ભવનિર્વેદ, સંસાર પર વૈરાગ્ય માગીએ છીએ એમાં સંસાર એટલે ચારગતિમાં સંસારણ પર્યટન અર્થાત્ જન્મ-મરણ પર વૈરાગ્ય. એ મળવા છતાં એના સંસારના કારણભૂત રોજિંદા દોષો એમ જ ઊભા રહે છે કેમકે એના પર વૈરાગ્ય નથી થતો માટે ભવનિર્વેદમાં ‘ભવ’ પદથી એ દોષો પણ લક્ષમાં લઈ એના પર પણ વૈરાગ્ય માગીએ, એના પ્રત્યે એમની નફરત જામતી રહે તો એમાં ઓછાશ કરતા અવાય.

આમાં ગયા લેખમાં પહેલી વાત વિચારી સંસાર એટલે વિષયોમાં ભ્રમણ દુનિયાના પદાર્થોમાં મન ભટક્યા કરે તે. એના પ્રત્યે નફરત થાય કે ક્યાં સુધી આ મારા આત્માનું ઘાતક વિષયભ્રમણ ચલાવીશ.

હવે વિષયભ્રમણની જેમ આપણો રોજિંદો બીજો દોષ છે સ્વાભિમાન, વાતવાતમાં જાતની હોશિયારીનું પ્રદર્શન.

આ પણ સંસારનું કારણ છે. એક પ્રકારનો સંસાર છે, સંસારણ છે, પર્યટન છે. હમણાં એક વાતમાં સ્વાભિમાન તો પછી બીજી વાતમાં સ્વાભિમાન, એટલે જુદી જુદી વાત વસ્તુના સ્વાભિમાનમાં ભટક્યા કરીએ છીએ.

કોઈની સાથે વાત કરશું તો જેમાં સાથે આપણી હોશિયારી વ્યક્ત થાય એ લક્ષ રાખીને બોલ કાઢશું. વસ્તુની ખરીદી કરી લાવવા તો હું કેટલી સરસ રીતે ખરીદી લાવ્યો એ ભાવ બતાવ્યા વિના નહિ રહેવાય. બીજું કોઈ કામ કર્યું તો એમાં ય અનુલક્ષ પાડું. જરાક ક્યાંક ભૂલ્યા તો ઝટ જાતની હોશિયારીમાં પંકચર ન પડે એ માટે શક્ય હશે તો તરત બચાવ કર્યા વિના નહિ ચાલે. દા.ત. નીચે જોયા વિના ચાલ્યા ને પાટલે ઠોકર ખાધી પડ્યા તો ઝટ રાડ પાડવાનું મન થશે કે શું આ વચમાં ખાટલા ને પાટલા મૂકતાં વિચાર નથી આવતો કે કોઈ એને અથડાઈને પડશે ત્યાં જાતની હોશિયારી અખંડ રાખવી છે એટલે પોતે નીચે જોયા વિના ચાલ્યો એ પોતાની ભૂલ નહિ બોલે.

આ જાત હોશિયારી વ્યક્ત રાખવાનો દોષ એવો જાલિમ છે કે માણસને એમાં પોતાની ગંભીર પણ ભૂલનો ખેદ નહિ હોય એટલો સાચાના ઠપકાનો ખેદ થશે, અને ઠપકો દેનારને દબાવવાનું લક્ષ રહેશે. દા.ત. વસ્તુ તોડી ફોડી, વડિલે

ઠપકો આપ્યો કે ‘આમ ભાન નહિ રાખવાનું ? વસ્તુ જેમ તેમ તોડવાની ?’ તો તરત બચાવ કરાશે કે તે આટલું ઊંચે ચઢીને શું બોલો છો ? શું અમે જાણી જોઈને તોડી છે ? બસ, વડિલ થયા એટલે નાનાને ઉતારી પાડવાના !’ આને શાનો ખેદ છે ? ઠપકાનો. પણ પોતાના પ્રમાદનો નહિ કે ‘મેં કેવું ભાન ન રાખ્યું તે વસ્તુ તુટી ! હાય ! વસ્તુનું કેટલુંક નુકસાન !’ ના આવો કોઈ ખેદ નહિ. કારણ ? બીજાની નજરમાં ક્યાંય જાતની હોશિયારી ન ઘવાવી જોઈએ એનું જ પાડું લક્ષ, એ જાતની ભૂલનો એવો ખેદ નહિ થવા દે.

બાળપણથી માંડીને મોટા થઈએ ને ઠેઠ બુઢ્યા થઈએ ત્યાં પણ આ જાતની હોશિયારીનું પ્રદર્શન જાગતું રહે છે પણ એમાં કેટલા નુકસાન થાય છે એનો વિચાર નથી.

જાતની હોશિયારી દેખાડવામાં નુકસાન

(૧) પહેલું તો ‘પ્રશમરતિ’ ‘કર્મગ્રંથ’ વગેરે શાસ્ત્ર કહે છે કે સ્વનો ઉત્કર્ષ (વડાઈ હોશિયારી) અને પરનો અપકર્ષ (હલકાઈ) દાખવવામાં નીચગોત્ર કર્મ બંધાય ને એના વિપાકમાં ઢેડ-ભેગી ઉંદર ગધેડા વગેરેના અવતાર મળે. ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે દિવસમાં જાતની હોશિયારી વ્યક્ત કરી કરીને કેટલીવાર આવાં નીચગોત્રનાં કર્મ બાંધતા હોઈશું ? જો આ વિચાર હોય તો મનને આની કુટેવ પર નફરત થાય કે સ્વોત્કર્ષ રાખીને કદાચ બીજા તરફથી માન મળ્યું, એની કિંમત કેટલી ? ને પરભવે નીચ કુળના અવતાર મળે એમાં નુકસાન કેટલાં ? પહેલું તો નીચ કુળના અવતારમાં પ્રાયઃ ધર્મ ન મળે. બીજું એ નીચ કુળના હિંસાબે વિચારસરણી હલકી મળે, પાપબુદ્ધિઓ મળે હલકાં પાપચરણ મળે દા.ત. રાજસ્થાનની ઉત્તરે રસ્તા પર હલકા કુળની સ્ત્રીઓ પ્રવાસીને કે ટ્રક ડ્રાઈવરને ઓફર કરતી હોય છે. ‘આવો શેઠ ! દસ રૂપિયા અથવા હલકા કુળના માણસોની ભાષા અસભ્ય ! એમને હિંસામાં અફસોસી નહિ, હાથમાં જૂ, મચ્છર, માકણ આવે તો એને બિચારાને ચોળી નાંખે. આ બધા જાતની હોશિયારી બતાવી બતાવીને ઊભા કરેલ નીચગોત્ર કર્મનો પ્રભાવ.

(૨) જાતની હોશિયારી બતાવ બતાવ કરવામાં મોટાઓને છોડી દેવાનું કે એમની અવગણના કરવાનું મહાન પાપ થાય છે. દા.ત. છોકરો બોલશે મારા બાપુજી દુકાન પર બેસે ત્યારે ઓછો વકરો, હું બેઠો ત્યારે વધારે વકરો ! આમ જાતની હોશિયારી દેખાડવામાં બાપને હલકા ચીતર્યા. એને કોણ કહે અલ્યા પણ તારી પાસે હોશિયારી આવી ક્યાંથી ? બાપે ભણાવી કરીને તૈયાર કર્યો ત્યારે ને ?

એમ જો વાચનાદાતા સાધુને કહેવાનું મન થાય કે વાચના તો ઘણા કહે છે પણ મારી વાચના વાચના કેવી ? તો ત્યાં એણે હોશિયારી જાતની આગળ કરી પણ શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રકારની નહિ ને એમાં શાસ્ત્રકારની અવગણના થઈ. એને ખબર નથી કે શાસ્ત્રકારે શાસ્ત્ર ન મૂક્યા હોત તો તું શી વાચના દેવાનો હતો ?

(૩) વાત વાતમાં જાતની હોશિયારી દાખવવાનું વળી એક નુક્સાન આ કે લોકની નજરમાં અભિમાની ઠરે. પરંતુ છાપ પડે. શું આ સારી છાપ છે ? કે નમ્ર અને લઘુભાવવાળા તરીકેની છાપ સારી ? લોકો પીઠ પાછળ કોને વખાણે ?

(૪) વળી એક નુક્સાન એ છે કે પોતાની નજર જાતની હોશિયારી બતાવવા પર દાખવવા પર રહેવાથી દિલ સુકૃતની મહત્તા પર ન રહેતાં જાતની મહત્તા પર રહે છે. દા.ત. ભગવાનની પૂજા કરતો હોય અને હું કેવી સરસ પૂજા કરું છું એમ બીજાને દેખાડવા પર મન રહે તો ‘મને ભગવાનની કેવી સરસ પૂજા કરવાની મળી વાહ ! વીતરાગની પૂજા કેવી ઉચ્ચ કરણી !’ એ મનમાં નહિ આવે મહત્તા પોતાની લાગશે એવી પૂજાની નહિ. વિચારવા જેવું આ છે કે જીવનભર પૂજા કરીએ કે બીજા ધર્મસાધના કરીએ ને એમાં મહત્તા જાતની દેખાયા કરવાનું બની રહે. તો પછી જિંદગીમાં ક્યારે મહત્તા પૂજાની ને વીતરાગની લાગવાની ? પૂજા શીખવાડનાર શાસ્ત્ર ને શાસ્ત્રકારોની મહત્તા ક્યારે લાગવાની ?

જીવનમાં જો મહત્તા અને ઉપકાર શાબાશી વીતરાગ દેવાધિદેવની શાસ્ત્રની શાસ્ત્રકારની ને ગુરુઓની ન લાગે તો શું કમાયા ? જાતની ને જાતની મહત્તા - શાબાશી જોયા કરવામાં ને દેખાડ્યા કરવામાં અભિમાન કષાય જ પોષ્યા કરવાનું થાય, આ કેવીક દુર્દશા ? ધર્મનાં સ્થાનમાં આવ્યા પછી પણ જો માન કષાય છુટવાને બદલે વધુ પોષ્યા કરવાનું થાય એ કેવી ભાગ્યહીનતા ?

જિંદગી આખી જો એમાં પૂરી થાય, તો અભિમાન ક્યારે દબાવવાનું અને નમ્રતા ઉપશમ ક્યારે કમાવવાનું ?

૨૯ ભવનિર્વેદમાં ૪ માગણી : ૩ સુખશીલતા પર વૈરાગ્ય (લેખાંક-૩)

ભગવાન પાસે સંસાર પર વૈરાગ્ય માગીએ એમાં જન્મ-મરણરૂપ અને ચારગતિએ ભ્રમણરૂપ સંસાર પર નફરત તો માગવાની છે જ પરંતુ વિષયભ્રમણ પર અને જાતહોશિયારી દાખવવા પર નફરત લાવવાનું ન માગીએ ને લાવીએ તો આપણો ઉદ્ધાર ન થાય, માટે ભવનિર્વેદ પદ્યથી આ પણ માગવા પર દૃષ્ટિ જવી જોઈએ. એમ સુખશીલતા પર નફરત ન માગીએ ને નફરત ન લાવીએ તો પણ ઉદ્ધાર નથી. સુખશીલતા એ પણ એક સંસાર છે કેમ કે એણે આપણને સંસારમાં જકડી રાખ્યા છે. જેમ વિષયભ્રમણમાં મન દુન્યવી વિષયોમાં ભમ્યા કરવાથી એના જ વિકલ્પો ને વિચારો આવ્યા કરે છે, ને તેથી આત્માના હિતો પર અને તત્ત્વ પર મન ચોંટ્યું રહેતું નથી ને એના જ વિચારો સ્થિર ચાલતા નથી. એમ સુખશીલતામાં મન એવું સુંવાળું બની જાય છે કે જ્યાં ને ત્યાં ઈંદ્રિયોની ને શરીરની તુષ્ટિ પુષ્ટિ કર્યા કરવા તરફ જૂકેલું રહે છે. પછી એ જીવનમાં ત્યાગ, સંયમ, સંતોષ-કઠનાઈ શી સાધી શકવાનો ?

દા.ત. સુખશીલતાવાળો આ જોશે કે રોટલી દાળ શાક તો મળ્યા, પણ ચટણી ક્યાં છે ? અથાણું ક્યાં છે ? પાપડ ક્યાં છે ? ગાડીમાં જગા તો મળી પણ બેસવાનું ક્યાં મળ્યું ? તેમ મળ્યું તો ય મન દુભાયા કરશે કે સરખું બેસવાનું ક્યાં મળ્યું છે ? સુખશીલિયાને પૈસા સારા મળ્યા તો ય સંતોષ નહિ...કે મન વિચાર્યા કરશે કે આટલા પૈસામાં સારી સુખસગવડ મોજ ક્યાં મળે ? માટે ખરી વાત એવી છે કે જીવને મોક્ષ થવામાં પહેલું જરૂરી આત્માનું મમત્વ છે, ને તે દેહની એકાંગી મમતા ઘટ્યા વિના ન બની શકે. જો એકલી શરીરની બહુ મમતા છે તો એને કેમ શરીરને હિતકર સુખાકારિતા રહે, તુષ્ટિપુષ્ટિ આનંદ મંગળ રહે એશ આરામી રહે એ જ જોયા કરશે. મતલબ, સુખશીલિયો બન્યો રહેશે ત્યાં પછી આત્માની મમતા શાની આવે ? કેમકે આત્માની મમતામાં તો આત્માને હિતકર ત્યાગ, તપ, સંયમ, ધર્મકષ્ટ વગેરે સેવવા પડે, ને એ બધું કાયાની મમતાવાળાને, કાયાને સુંવાળી સુખશીલ મજામગ્ન રાખવી હોય તેથી ન પાલવે. આ પરથી સમજાશે કે આપણામાં વાસ્તવમાં આસ્તિકપણું લાવવું હોય આપણે માત્ર બોલવામાં આસ્તિક અને છુપા

નાસ્તિક નહિ, પણ હૈયાથી આસ્તિક બન્યા રહેવું હોય તો આપણા આત્માની મમતા વારેવારે આપણી વાણી વિચાર વર્તાવમાં ઉતારવી પડે મુખ્ય કરવી પડે અને કાયાની મમતાને ગૌણ કરવી પડે; ને એ સુખશીલતા સુખઆરામ લંપટતાને તિલાંજલિ આપવાથી થાય, ભારે દબાવવાથી થાય; સંયમ સંતોષ ખૂબ કેળવવાથી થાય, સુખશીલતા એવી ખતરનાક છે કે સંતોષેય ન આવવા દે ને સંયમને પણ ન આવવા દે. આઠ ચીજ ભાણામાં આવી પણ સુખશીલિયા મનને એમ નહિ થાય કે ‘લાવ બે ચીજ કાઢી નાખું’ એને તો બધે જ સારું સારું સુખ ભોગવવાની જ લગન, એ સંયમનો ય શો વિચાર કરે ? ને ત્યાગનો ય શો વિચાર કરે ?

લાવ ઉત્તમ જૈન મનુષ્ય અવતાર મળ્યો છે તો ખાવાપીવા વગેરેમાં કાંઈક ત્યાગ કરતો રહું. વિગઈઓ દ છે એમાં એક પણ છોડવામાં મન નહિ જાય કારણ ? સુખશીલતા, મેવા મિઠાઈઓ, ફરસાણ જગતમાં ઘણાં છે, ક્યાં એ બધા આજે મને મળવાના છે ? તો આજના દિવસ મારે એમાંના ૧-૨ રાખી બાકીના તો ત્યાગ’ એ વૃત્તિ જ ન આવવા દે. સુખશીલતા એવી ભૂંડી છે કે સુખશીલિયો ધર્મસાધનામાં કાયાને ઓછા શ્રમથી પતાવશે ! ભલે શાસ્ત્રે તે તે ક્રિયા અમુક અમુક મુદ્રાથી કરવાની કહી હોય પણ એને તો શેઠ સાહેબ બનીને ક્રિયા કરવા જોઈશે. મંદિરમાં પૂજારી મોરપિંછીથી માંડી ઠેઠ અંગલૂંછણાં સુધીનું પતાવી દે પછી પૂજા કરવા જવાનું મન રહેશે. અરે ! મંદિરમાં પ્રક્ષાલ સમયે આવ્યો હશે તો ય ભગવાનને અંગલૂંછણાંનું કામ પૂજારીનું સમજશે, પોતાનું નહિ, એટલે પોતે એ વખતે માળા ગણવા બેસી જશે. સુખશીલિયો હજી સંસારમાં બધી મજૂરી કરશે. પણ ધર્મક્ષેત્રમાં એને શેઠાઈ કરવા જોઈશે કેમ જાણે પૂજારીના શેઠ ભગવાન, ને ભગવાનનો શેઠ પોતે એટલે પૂજારી ભગવાનની સગવડ ઓછી સાચવે તો હરકત નહિ, પણ પોતાની સગવડ તો બરાબર સાચવવી જોઈએ એમ માનશે.

સુખશીલતાને કોઠે વળગાડવામાં ઘણું ગુમાવવાનું થાય છે. જ્યાં આપણા તારણહાર મહાવીર ભગવાન જેવાએ પોતાના જીવનમાં ધર્મસાધના માટે સુખશીલતાના ભુક્કા બોલાવ્યા. ત્યાં એમનું ય આલંબન નથી લેવાતું પછી આ આલંબન નહિ હોય ત્યાં શી રીતે સુખશીલતા બાજુએ મૂકી નક્કર ધર્મસાધના થઈ શકવાની ? વિચાર નથી કે, - અહીં કેટલું જીવવાનું ? એમાં વાતવાતમાં સુખશીલતામાં ય આરામ આનંદ પર નજર રાખ્યા કરીશ તો એમાં પાપનો ડર નહિ રહે. ગુરુજનોની સેવા ચૂકશે અને અશાતાવેદનીય કર્મના થોક બાંધીશ.

જીવનમાં ત્યાગ, કષ્ટ, સંયમ એ ભરપૂર શાતાવેદનીય પુણ્ય બંધાવે છે, ત્યારે સુખશીલતા ભરપૂર અશાતાવેદનીય પાપ બંધાવે છે.

ખૂબી તો એ છે કે આ સુખશીલતા વૃત્તિમાં સુખ મળે છે કેટલો ને કેવો ? જગતમાં જોઈએ તો દેખાય કે દેવતાઓને સુખ કેટલા ? તો કે ઉત્તરાધ્યયન શાસ્ત્ર કહે છે ‘દેવોને સુખ મોટા સમુદ્ર જેટલા એની આગળ મનુષ્યને ઘાસના અગ્રભાગ પર રહેલા ઝાકળના બિંદુ જેટલા ! તો પછી શા સારું આવા બિંદુતુલ્ય સુખની લાલસા રાખી સુખશીલ બનીને ત્યાગ સંયમ કષ્ટ વગેરેનો મહાન ધર્મ સાધવાનું ગુમાવવું ? જગતમાં ધર્મસાધનાનો ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ અવતાર એક જ માનવ અવતાર, ત્યાં સુખશીલિયા ન બનીએ ને ધર્મસાધનાના કષ્ટ ઉપાડીએ તો એ કષ્ટ કાંઈ નરકનાં દુઃખ જેવા નથી, નરક દુઃખના અનંતમાં ભાગે. તો અહીંના ભયંકરમાં ભયંકર બળવા કુટાવા છેદાવા ભેદાવાના કષ્ટ ! આ કષ્ટની આગળ આપણને ધર્મસાધનાના કષ્ટ શી વિસાતમાં ?

સુખશીલતાના ભયંકર નુકસાન વિચારવા જોઈએ કે સુખશીલ બનવામાં (૧) કુટુંબમાં અપ્રિય બનાય છે. (૨) વડિલજનોની અવગણના અવિનય થાય છે. અવસરે (૩) દેવગુરુની પણ આશાતના થાય છે, (૪) જાતસુખના ખરચમાં પહોળા પહોળા ને પરમાર્થ પરોપકારમાં સાંકડા બનાય છે. (૫) કાયાની મમતા ખૂબ પોષાઈ આત્માનું વિસ્મરણ થાય છે વગેરે વગેરે. માટે ભગવાન આગળ ભવનિર્વેદ માગીએ ત્યાં આ લક્ષમાં રહે ‘પ્રભુ ! મને ભવ એટલે આ સુખશીલતા પર ભારે નફરત આપો...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૩૩, તા. ૧૮-૫-૧૯૮૫

૩૦ ભવનિર્વેદમાં ૪ માગણી : (૪) સ્વાર્થવૃત્તિ પર નફરત (લેખાંક-૪)

અરિહંત ભગવાન પાસે ભવનિર્વેદ માગીએ છીએ એમાં ‘ભવ’ એટલે જન્મ-મરણરૂપ સંસારને સરજનાર (૧) વિષયભ્રમણ (૨) જાતની હોશિયારીનું પ્રદર્શન (૩) સુખશીલતા અને (૪) સ્વાર્થલંપટતાને પણ ભવસંસાર તરીકે મનમાં લાવી એના પર પણ નફરત માગીએ તો અરિહંત પ્રભુના અચિંત્ય પ્રભાવે એ મળવાથી એ ખતરનાક દોષો ઓછા થતા આવે અને સંસારયાત્રા ટુંકી થાય. આમાં ત્રણ વિચાર્યા, હવે ચોથી વસ્તુ ‘સ્વાર્થલંપટતા પર નફરત’ નો વિચાર કરીએ, જીવને સ્વાર્થલંપટતા અનંત અનંતકાળથી ચાલી આવી છે. એને પોતાના જ પ્રયોજનની પડી છે બીજાનાં પ્રયોજનનો વિચાર જ નથી. હું મારું પેટ ભરી લઉં,

એ જ લગને, હું બીજાનું પેટ ઠારું એવી ઈચ્છા જ નહિ. પૂછો,-

પ્ર.- કુટુંબનાં પેટ ભરવાની ઈચ્છા તો રહે છે એ શું બીજાના પેટ ઠારવાની ઈચ્છા ન થઈ ?

ઉ.- ના, કેમકે કુટુંબનું પેટ ભરવાની ઈચ્છા તો એટલા માટે થાય છે કે કુટુંબ એના સ્વાર્થને રાગને મોહને પોષવામાં ઉપયોગી લાગે છે માટે. એટલે તો એ સ્વાર્થસાધના જ છે. માટે તો આજે કેટલાક છોકરા બાપથી જુદા કે પરદેશમાં રહી બૈરીનું દિલ ઠારશે. મા-બાપનાં દિલ નહિ ઠારે, બૈરીને ખુશ રાખવા ભારે ખરયા કરશે, પરંતુ બાપને જીવન ચલાવવામાં તંગી પડતી હશે એના સામે નહિ જુએ ! કારણ ? આ જ કે બાપ એના સ્વાર્થને એના મોહને પોષવામાં ઉપયોગી નથી લાગતા એટલે એમાં પોતાનો કશો સ્વાર્થ સરતો ન લાગે પછી શું કામ એ બાપની તંગીનો વિચાર જ કરે ? સગા માબાપ સામે પણ જો સ્વાર્થલંપટતા કામ કરી જાય તો પછી બીજા જીવો સામે સ્વાર્થલંપટતા જીવતી જાગતી રહે એમાં શી નવાઈ ? પરંતુ કુદરત સામે જુઓ ખેડુત બિયારણના ઘઉં પોતે ખાઈ જાય તો પત્યું ઘઉં નષ્ટ થયા. ત્યારે જો ધરતીને આપે અર્થાત્ જમીનમાં વાવે તો કુદરત એના કેટલાગુણા કરી પાછા આપે છે એમ આ ન સમજનારો સ્વાર્થલંપટ મૂર્ખ છે. એને ખબર નથી પડતી કે અહીં તમે સ્વાર્થલંપટતા પડતી મૂકી બીજાનું પેટ ઠારવાનું કરો તો પુણ્ય એવું ઊભું થાય છે કે જે તમને બદલામાં કેઈ ગણું આપે છે. તો શા સારું એવા મહાલાભને ગુમાવી તુચ્છ સ્વાર્થમાયામાં અંધ બને છે ?

સ્વાર્થલંપટતા દિલને સાંકડું બનાવે છે, ને એવા સાંકડા દિલમાં ઉમદા વિચાર નથી આવતા. દા.ત. એ ભગવાનની પૂજા કરવા જશે તો પણ એ જોશે કે આ પૂજાથી ભગવાન મારું ઠીક ઠીક કરી આપે. ભગવાન શા માટે પૂજવાના ? તો કે ભગવાન આપણું ઠીક ઠીક કરી આપે એ માટે. ત્યાં પછી આ ઉમદા વિચાર શાનો આવે કે ભગવાન કેવા ઉત્તમોત્તમ ગુણભર્યા અને જગત પર દયાના ભરેલા ! આવા પવિત્ર ભગવાન મળે ક્યાંથી ? તો લાવ, આવા ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ કરું. સત્કાર-સન્માન કરું ને હું પવિત્ર થાઉં આવો ઉમદા વિચાર જ નહિ.

અથવા આ ભગવાને મારા પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો છે ઠેઠ નિગોદ એકેન્દ્રિયપણામાંથી બહાર કાઢી મને ઠેઠ અહીં ઉત્તમ આર્થ મનુષ્યજન્મ સુધી લાવી મૂક્યા ઉપરાંત પાંચ ઈન્દ્રિય પરિપૂર્ણ આરોગ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય ને ખાનપાનાદિ સામગ્રી આપી, આવા દયાળુ ભગવાનની તો જેટલી પૂજા કરું એટલી ઓછી એમ હૈયામાં

ભગવાન પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાના ભાવ ઉછળે. એ ઉમદા વિચાર સ્વાર્થલંપટને ન સૂઝે. એ તો એક જ વિચાર કે ભગવાન મારું કરે ‘અલ્યા પણ ભગવાને અત્યાર સુધીમાં તારું કેટલું બધું કર્યું છે એ તો જો’ ના એ કશું જોવું નથી. ઉડાઉ દીકરો બાપ પાસેથી પૈસા લીધે જાય, બાપને કશું કમાઈ લાવીને દે નહિ, પણ ઉપરથી હજી બાપ પાસે માગ માગ કરે એવી દશા આ સ્વાર્થલંપટની ભગવાન પાસે હોય છે. ત્યારે આવી સ્વાર્થલંપટતા પર નફરત જોઈએ. પ્રભુને કહીએ પ્રભુ ! ધિક્કાર પડો મારી આવી સ્વાર્થમાયાને કે જે તમારા પણ ઉપકારને ભુલાવે છે, તે તમારી મહાગુણિયલતા અને મહાનતાનેય ભુલાવે છે. મારી સ્વાર્થમાયામાં તમે કેવા મહાન જગત્પૂજ્ય અને અનંતગુણિનિધિ એમ કરી તમારા પર ઓવારી જતા નથી આવડતું. આવા તમે મળ્યા તો તમારા પર મારી બધી શક્તિ-સંપત્તિ અને આખું જીવન ન્યોછાવર કરી દઉં આવું ઓવારી જાવાનું નથી આવડતું, કારણ એક જ કે તુચ્છ તણખલાં જેવા સ્વાર્થની જ લંપટતા છે. આવા ભગવાન સામે સ્વાર્થલંપટતા રાખે તો દુનિયાના જીવો સામે પણ સ્વાર્થલંપટતા રમે એમાં શી નવાઈ ? એક પ્રશ્ન ઉઠશે.

પ્ર.- આપણે આપણું કરીને બેસી રહીએ, બીજાનું ન કરીએ તો એટલો લાભ ન મળે એટલું જ બાકી એમાં દોષ શો ?

ઉ.- દોષ આ, બીજાનું કરવાનું મન કેમ થતું નથી ? કહો, પોતાના શરીર પર મમતા છે એટલે બીજા ખાતર એને સહેજ પણ કષ્ટ આવવાનું ગમતું નથી. આ દેહમમતા દેહાધ્યાસ વધી જતાં ઘુપી નાસ્તિકતા આવે છે. કહો, દેહમમતાનું બીજ ઘુપી નાસ્તિકતા છે. નાસ્તિકતા શું છે ? આત્મા પર નજર જ નહિ મોઢે બોલાય કે હું આસ્તિક છું આત્માને માનું છું, પરંતુ જેમ પોતાની કાયા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, મનાય છે, તો એને સુખકારી સ્વાર્થ ઝટ કરાય છે, અને ન કરી શકાયું તો ખેદ થાય છે, એમ આત્માને માન્યા પછી એને હિતકારી સેવા પરાર્થ ઝટ ન કરાય ? અને ન કરાયો તો એનો ખેદ ન થાય ? તો વિચારો, સ્વાર્થ સાધ્યો અને પરાર્થ હાથવેંતમાં છતાં ન આવ્યો તો ખેદ ક્યાં થાય છે ? પોતે ઊઠીને પાણી પી લીધું પણ પાસેવાળાને ન પાયું તો ખેદ ક્યાં થાય છે ? આ ખેદ ન થવાનો અર્થ જ એ છે કે આત્મા પર અને આત્મહિત પર નજર જ નથી, પોતાની કાયા પર મમતા છે એટલે એને પાણી પાઈને ઠારી પોતાના આત્મા પર મમતા જ નથી તેથી એને સેવા પરાર્થ પરોપકાર કરીને ઠારવાનું આવડતું નથી.

એટલે સ્વાર્થલંપટતામાં આ દોષ છે કે એમાં એકલા દેહ પર મમતા દેહાધ્યાસ

પોષાય છે, છુપી નાસ્તિકતા પોષાય છે.

આ દેહાધ્યાસ અને નાસ્તિકતા પછી ધર્મસાધનામાં આગળ થાય છે, અને એમાંય કષ્ટની ચોરી કરાવે છે. ભગવાનને બે ખમાસમણાં ઊભા થઈને દીધા તો લાવો ત્રીજું બેઠા બેઠા દઈએ તો ચાલશે. ભગવાનને અંગલૂંછણા પૂજારી કરી લેશે આપણે માળા ગણી લો, સાધુ મહારાજને ઘરવાળા વહોરાવશે જ ચાલશે' આવી આવી મનોવૃત્તિ કરાવે છે. આત્મા માટે કાયાને કષ્ટ દેવાની વાત નહિ. કારણ ? આત્મા ક્યાં નજરે દેખાય છે ? આ છુપી નાસ્તિકતા છે, ને એને પોષનાર દેહમમતા અને સ્વાર્થલંપટતા છે.

દેહમમતા પરીસહોને સહવા દેતી નથી. શાસ્ત્ર ભલે કહે 'અરે પણ ! પરીસહ સહવાથી આત્માને મહાન લાભ છે 'દેહે દુઃખં મહાફલમ્' પરીસહ સહવાથી આત્માનું સત્ત્વ વધે છે પાપ કર્મો છેદાય છે...વગેરે આત્માને મહાન લાભો હોય, પરંતુ કેમ જાણે હજી અંતરાત્માને પોતાની કાયા જચી છે એવો પોતાનો આત્મા જચ્યો નથી, એટલે એની મમતા નથી એટલે એના હિત ગુમાયાનો ખેદ નથી, આ છુપી નાસ્તિકતા નહિ તો શું છે ?

ભગવાન પાસે રોજ ભવનિવ્વેઓ માગતાં આ માગીએ પ્રભુ તમારા અર્થિત્ય પ્રભાવે મને આ સ્વાર્થલંપટતા-સ્વાર્થાધતારૂપી સંસાર પ્રત્યે નફરત જાગો જેથી એનો ત્યાગ કરી પરાર્થવૃત્તિ ને પરોપકાર રસિયો બનું.

પરાર્થવૃત્તિ પરોપકારરસ એક અદ્ભુત ગુણ છે. મન મારીને પણ એને જીવનમાં લાવીએ તો પછી એનાં વ્યસન લાગી જાય છે પછી સેવા પરોપકારના વ્યસનમાં કાયાને કષ્ટ વિસાતમાં લાગતા નથી. ઊલટું મનને એમ થાય છે કે આ સંવર પરોપકારમાં કાયાને થાક લાગ્યો તે સારું થયું એટલો કાયાનો કસ ખેંચાયો. માણસ કેરીનો કસ કેવો ખેંચી લે છે ? એને દાબી દાબીને રસ કસ કાઢી લે છે, છેલ્લે ગોટલાય પાણીમાં ધોઈ એની કઢી બનાવે છે, બસ, સ્વાર્થલંપટતા પર નફરત જગાડાય એને દબાવીને સેવા પરોપકારનો એવો રસ જગાડાય કે એનું વ્યસન લાગે તો પછી સેવામાં કાયાનો પેલી કેરીની જેમ કસ ખેંચાય.

સારાંશ, સંસારના ચાર ખતરનાક કારણો છે. (૧) વિષયભ્રમણ (૨) જાતની હોશિયારીનું પ્રદર્શન (૩) સુખશીલતા, અને (૪) સ્વાર્થલંપટતા રોજ પ્રભુ પાસે આના પર નફરત માગીએ અને અરિહંત પ્રભુનો અર્થિત્ય પ્રભાવ છે કે આ દિલથી માગીએ તો એ આપણને અવશ્ય મળે. એ નફરત જાગ્યા પછી તો એ ખતરનાક દોષો હટી જવા સહેલા છે...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૨૯, તા. ૨૦-૪-૧૯૮૫

૩૧ આંબા ભયંકર ? કેટલા ભયંકર ?

માણસને આંબા (કેરી)નો રસ અને એના ટુકડા બહુ પ્રિય હોય છે, પરંતુ એ ભાગ્યે જ વિચારતો હશે કે આના પર મને પ્રેમ રાગ કેટલો બધો તીવ્ર રહે છે ? પૂછતા નહિ કે 'આ વિચારવાની શી જરૂર છે ? કામથી કામ, તેથી ખાવાની વસ્તુ આવી તો ખાઈ લીધી. હવે ત્યાં કેટલો રાગ છે, એની પીંજણ કરવાની શી જરૂર ?'

વિચારવાની જરૂર એટલા માટે છે કે આપણે આ મનુષ્યજનમમાં આવ્યા ને કર્મબંધનોનો ભાર લઈને આવ્યા છીએ, અને અહીં નવા કર્મબંધન બાંધવાનું ચાલુ છે. પરંતુ એમાં બુદ્ધિના દોઢહાપણથી વધારે પડતા ઉગ્ર કર્મબંધનો ન ઊભા કરીએ એ સાવધાની ખાસ રાખવાની છે. આંબા-કેરી એવું ખાધ છે કે એમાં ઉગ્ર કર્મબંધન સંભવિત છે એ અહીં જોવું છે. માટે સાવધાની ખાસ રાખવાની છે. નહિતર એક બાજુ ધર્મ કરીને જુનાં પાપ ધોતા હોઈએ તથા નવાં પુણ્ય ઊભા કરતા હોઈએ, પરંતુ બીજી બાજુ જો એવા કોઈક ઉગ્ર અશુભકર્મ બાંધી દઈએ, તો એ ભવાંતરે બહુ દુઃખદ બને છે. દા.ત. હજાર વર્ષનો ઉગ્ર તપસ્વી કંડરીક મુનિ અંતે ખાવાના પાપમાં ઉગ્ર અશુભકર્મ બાંધી સાતમી નરકે ગયો...

આવા ઉગ્ર અશુભકર્મ કોણ બંધાવે છે ? કહો, રાગના તીવ્ર સંકલેશથી નરકનાં પાપ બંધાય છે. જીવ હજી હિંસાદિથી એટલા તીવ્ર પાપ નહિ બાંધે જેટલા તીવ્ર રાગ સંકલેશથી બાંધતો હોય છે. માટે તો કહ્યું,-

અજ્ઞાનં ચ્ચલુ કષ્ટં હિંસાદિભ્યોઽપિ સર્વપાપેભ્યઃ ।

અર્થાત્ હિંસાદિ સર્વ પાપો કરતાં પણ અજ્ઞાન ખરેખર દુઃખદ છે. અજ્ઞાન એટલે ગાઢ મિથ્યાત્વ, મોહમૂઢતા, તીવ્ર રાગાદિ સંકલેશ.

ચકવર્તીની પટ્ટરાણીને છટ્ટી નરકે કોણ લઈ જાય છે ?

એના જીવનમાં પાંચ મહાપાપમાંથી એવા ખૂનરેજી મહાઆરંભ સમારંભમય હિંસાનાં પાપ નથી. એ એવાં તીવ્ર જુઠાણાં નથી બોલતી, મહાયોરીઓ નથી કરતી, દુરાચારના પાપો નથી સેવતી, મહાપરિગ્રહ એને સેવવો પડતો નથી. તો પછી એ ક્યા પાપે નરકે જાય છે ? કહો તીવ્ર વિષયરાગના પાપે. એને રહેવાનો બંગલો રત્ન જડ્યો, જાણે દેવભવન જોઈ લ્યો ! અંદરમાં પાંચે ઈંદ્રિયોને સુખતરબોળ

કરી નાખે એવા મનોરમ વિષયો, નાકને અનેક પ્રકારનાં તાજા પુષ્પો, ધૂપોના સુગંધ, આંખને સુવર્ણ રત્નમય ઝાકઝમાળ ચિત્રો, અને અનેરી અનેરી નયનહર વસ્તુઓ, કાનને ગાંધર્વના ગીત વાજિંત્રના નાદ, જીભને દિવ્ય કોટિના મેવા ફળ પકવાન્ન ફરસાણ વગેરે અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને મુલાયમ મખમલ રેશમી ગાદી ગલીયા વગેરે મળે. બધું દેવતાઈ જેવું ! એમાં વળી ચક્રવર્તી મળે ઈંદ્ર જેવો ! બસ, આ બધા વિષયસુખોમાં ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણીને જે ‘ઓહોહો !’ ને ‘આહાહા !’ સાથે ‘કેવા મજેના વિષયસુખો !’ એમ જે રાગના તીવ્ર સંકલેશ રહ્યા કરે, એ જ એનો ગુનો એને છદ્દા નરકના તીવ્ર અશુભકર્મો બંધાવે છે.

હવે અહીં આંબાના ભોજનના પ્રસંગમાં વિચારવા જેવું છે. રસપૂરી ને હાફુસના ચીરિયા ઉડાવતાં રાગ કેટલો ? મોંમાં ગિલગિલીયાં કેવાં ? હૈયે મહાઆનંદનો શેરડો કેવો ? કહેતા નહિ,-

પ્ર.- એમ તો બીજા ય કુટ ખાતાં કે મનમાન્યું પકવાન્ન ખાતાં રાગ અને આનંદ ક્યાં નથી થતો ?

ઉ.- એ જુદો, અને આમ્રરસ ખાતા રાગ આનંદ થાય એ જુદો એનો તફાવત આ રીતે સમજાય એવો છે. દા.ત. ધારો કે ઘરવાળા પિયર ગયા છે, અને તમને ગાઢ સ્નેહીએ બહુ આગ્રહપૂર્વક આવકાર્યા છે કે પંદર દહાડા આપણે ત્યાં જમવાનું રાખવું પડશે. તમે એ સ્વીકારી એને ત્યાં જમવાનું રાખ્યું છે. હવે એ પહેલે દહાડે શિખંડપૂરી, બીજે દહાડે શિખંડપૂરી, ત્રીજે-દહાડે શિખંડપૂરી જમાડે છે, તો ચોથે દહાડે જો એ જ જમણ હોય તો તમે શું કહો ? ખુશી બતાવો ? કે કહી દો ‘ભાઈ ! એક શિખંડિયો જ દેખ્યો છે ? લાવો રોટલી દાળ શાક લાવો ?’ કહી દો ને ? પણ માનો કે પહેલે દહાડે રસપૂરી, બીજે દહાડે રસપૂરી, ત્રીજે દહાડે રસપૂરી, તો કંટાળો આવે ? કે ત્રણ નહિ તેર નહિ ત્રેપન દહાડા રસપૂરી ચાલે તો ય કંટાળાનું નામ નહિ ? આંબાના રસનો રાગ કેટલો એ આદ્રાના બીજે દિવસે દાળ રોટલીના મોંમાં ડુચા વળે છે એ પરથી સમજાય છે. આંબાના રસનું સ્થાન સારા શિખંડ દુધપાક બાસુદી નથી પૂરી શકતું. આ તો શું કરે સીઝન ૨-૩ મહિનામાં પૂરી થઈ જાય છે. નહિતર જો બાર મહિના ચાલતી હોય તો આ આંબાના રસ-ચીરિયાં કંટાળો આવવા દે એમ નથી. તેમજ મોંમાં શિખંડપૂરી, બાસુદીપૂરી કે ગુલાબજાંબુનો કોળિયો કેવુંક ગળચટાપણું ને ગિલગીલિયાં ઊભાં કરે છે, ને એના સ્થાને રસપૂરી ને ચીરિયાનો કોળિયો-કેવાંક ઊભા કરે છે એનો ફરક સ્વતઃ અનુભવ સિદ્ધ છે.

આટલું બધું કહેવાનો ભાવ આ છે કે ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણીને વિષયસુખોમાં

જે ગાઢ મસ્તી છે એવી ગાઢ મસ્તી આંબા કેરીના રસ અને ચીરિયાના સુખ ઉડાવવામાં આવે છે. માટે વરસોવરસ કેરીઓ ખાવા છતાં આ વખતે કેરી બંધ રાખવાનું જો કોઈ કહે તો ભડક થાય છે કે હેં ? કેરી બંધ ? પણ એવું નથી થતું કે ‘હવે મૂકને માથાકૂટ, વરસોવરસ કેરી ખાધી પણ જીવ ક્યાં ધરાયો છે ? જાઓ હવે જીવનભર માટે યા કમમાં કમ આ વરસ પૂરતું કેરી બંધ’ એટલું જ નહિ, અડધી સીઝન બંધ, એક દહાડો ખાધી બીજે દહાડે નહિ ખાવી, ત્રીજે દહાડે ખાધી ચોથે દહાડે નહિ, ‘આટલું ય નથી થતું !’ અરે મહિનામાં માત્ર પાંચ તિથિ બંધ એટલું ય નથી થતું !

આ બધું સૂચવે છે કે આંબા પર તીવ્ર રાગ સંકલેશ રહે છે, અને એમાં તો નરકનાં પાપ બાંધવાનું થાય છે. કેટલીવાર બાંધવાનું ? તો કે કોળિયો કોળિયે ! કહો જીભડીની આ લંપટતા શું પરખાવે છે ? કેરીનો ટેસ્ટ કેટલો સમય ? અને તીવ્ર રાગ સંકલેશે બાંધેલા કર્મના ઢેરનો કાળ કેટલો ? ને એ ઉતારવા કેટલા હલકા ભવ કરવાના ? તેથી ડહાપણનું કામ આ છે કે એનો રસ અને આગ્રહ મૂકી દેવાનો. મનને સમજાવી શકાય કે જગતમાં ખાવાની બહુ ય વસ્તુ છે એક કેરી છોડી, તો શું રહી જવાનું હતું ? ખરી વાત એ છે કે કેરી ત્યાગ કરવામાં મહાન સત્ત્વગુણનો અભ્યાસ મળે છે. જે આ જીવનમાં ખૂબ જ જરૂરી છે; કેમકે સત્ત્વગુણ યાને સાત્ત્વિકતા ઉપર જીવનમાં બીજા ગુણો, ગુણસ્થાનકો વ્રત નિયમો અને સુકૃતોનું જોમ આવે છે, સુદર્શન શેઠ પૂર્વભવેથી કમાઈ લાવેલા સત્ત્વ ઉપર અહીં એકાંતમાં અભયારાણીના હાવભાવ પ્રાર્થના સામે અડગ રહેવાનું સત્ત્વ અને શૂલિની સજા વધાવી લેવાનું સત્ત્વ પ્રગટ કરી અંતે ચારિત્ર અને મોક્ષ પામી ગયા.

પરલોકના દીર્ઘ દુઃખ-વિપાકોથી બચાવનાર ધન્ય આમ્રત્યાગને ! આમ્રત્યાગીને !

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૩૨, તા. ૧૧-૫-૧૯૮૫

૩૨ સ્પેશિયલ પરવાનો

આજના યુગમાં માણસને કોઈ પરદેશી માલ આયાત કરવાની સ્પેશિયલ પરમીટ મળી ગઈ હોય છે કે જેની આ દેશમાં બહુ ખપત હોય છે, અને એના વેપારમાં સારો માર્જિન હોય છે, તો આ પરમીટ (પરવાનો) મળવા પર વેપારીને

આનંદનો પાર નથી હોતો, ને એનો ઉપયોગ ખૂબ કરે છે. એમ ભારતમાં ગમે ત્યાં પ્રવાસના ફી પરવાનાવાળાને નિશ્ચિન્તતા કેવી ? ટિકિટ કઢાવવા ખોટી થવાનું નહિ ખર્ચ કરવાનો નહિ. એથી મનને ભારે હુંફ રહે છે. એનો ઉપયોગ સારી રીતે કરે છે.

એમ આપણને જિનશાસન મળ્યાથી એક અતિ મહાન ખાસ પરવાનો મળ્યો છે, પણ એની આપણને ગમ નથી, અને ગમ છે તો એનો ઉપયોગ નથી કરી લેતા. તેથી લખલૂંટ કમાણી ગુમાવીએ છીએ, અને મૂર્ખ ઠરીએ છીએ.

આ ખાસ પરવાનો આ છે કે તારક દેવાધિદેવ, તારક તીર્થો, અને મહાપુરુષો ગમે તેટલા દૂર હોય કે ભૂતકાલિન હોય, એટલે કે ક્ષેત્રથી અને કાળથી ઘણાં અંતરવાળા હોય, છતાં આપણે એમને વર્તમાનમાં આપણા દિલમાં લાવી શકીએ છીએ, અને એ બધાંનો સાક્ષાત્ જોવો લાભ ઉઠાવી શકીએ છીએ.

દા.ત. સિદ્ધગિરિ દૂર છે, પરંતુ વહેલી પ્રભાતે ઊઠીને આંખ મીંચી એને આપણાં મનની સામે લાવીએ અને પછી એનું દર્શન, એની માનસિક યાત્રા, ને એના ગુણગાન કરીએ તો સાક્ષાત્ ગિરિરાજ ભેટ્યા, જોયો, ને ગાયા જેવો લાભ મળે છે. જ્ઞાનવિમળસૂરિજીએ કહ્યું,-

‘ઘેર બેઠા પણ એ ગિરિ ગાવે રે, જ્ઞાનવિમળસુખ પાવે રે !’

અર્થાત્ ઘેરે બેઠા ગિરિરાજને મનમાં સામે લાવી એના ગુણ ગાય, એ વિમલજ્ઞાન યાને કેવળજ્ઞાન અને વિમળસુખ યાને મોક્ષનું અનંતસુખ પામે છે. કદાચ સાક્ષાત્ ગિરિરાજની સ્પર્શના કરી હોય પણ કાયા અસ્વસ્થ કે બીજી ચિંતા હોવાથી એવો માનસિક ઉલ્લાસ ન હોય, તો એનાં કરતાં ઘેરે બેઠા માનસિક યાત્રા ઉલ્લાસથી કરવામાં વિશેષ લાભ પામીએ. વળી આ માત્ર પરોઢિયે જ નહિ, પણ દિવસ રાતના કોઈપણ સમયે મનમાં લાવીને મહા લાભ પામી શકીએ. માનવ બુદ્ધિશક્તિને આ કેવો અદ્ભુત પરવાનો ! એમ સીમંધર ભગવાન દૂર છે, પરંતુ આપણે જાણે આપણી નજર સામે પ્રભુને સાક્ષાત્ લઈ આવ્યા ને એમના સમવસરણ સાથે દર્શન કરીએ, પ્રભુની વાણી સાંભળતા હોઈએ એવી મનની એકાગ્રતા કરીએ, અને પ્રભુને અંદરમાં જોતાં જ રહીએ, જોતાં જ રહીએ, તો અદ્ભુત લાભ મળે છે. આ કરવા માટે જૈન માનવભવની સ્વસ્થ બુદ્ધિએ ખાસ પરવાનો મળેલો છે, ને એનો અપરંપાર લાભ છે.

એમ બીજા પણ મહાન તીર્થ આપણે મન સામે લાવી એની ભારોભાર અનુમોદના કરી શકીએ છીએ. એમ પૂર્વના મહાપુરુષોના પરાક્રમ આપણી માનસિક

નજર સામે લાવી એની ભારોભાર અનુમોદના કરી શકીએ છીએ. દા.ત. મહાવીર પ્રભુ પર સંગમદેવતાએ કાળચક્ર ઝીક્યું, પ્રભુના ચરણ જમીન ફાડી અંદર ઊતરી ગયા એટલો બધો પ્રભુને આઘાત લાગ્યો, પરંતુ પ્રભુ આપણા મનની સામે અડોલ સમતાભાવમાં ઝીલતા દેખાય છે. એમ ચંડકોશિક પ્રભુને મારી નાખવા ચરણે તીવ્ર બટકાં ભરે છે. ચામડી ફાટે છે. એની તીવ્ર વેદના છતાં, પ્રભુની સાપ પર પ્રેમ-કરુણાભરી દષ્ટિ છે, અને ‘બુજ્જ બુજ્જ ચંડકોસિયા’ એવા ભારે દયા અને વાત્સલ્ય ભર્યાં બોલ પ્રભુ કાઢે છે. એ આપણા મન સામે હુબહુ જોઈએ, તો એ જોવાનો આપણને પરવાનો મળ્યો છે. એમ, વેશ્યાની સામે સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને ધ્યાનસ્થ ચક્ષુવાળા અને નિર્વિકાર બેઠેલા મન સામે લાવી, એમની અનુમોદના કરી શકીએ છીએ.

આ બધું મન પર સાક્ષાત્ જોવું લાવી શકીએ અને એના પર હૈયામાં શુભભાવની છોળો ઉછાળી શકીએ, એવું આપણને મન મળ્યું છે; ને એ મનમાં એ કરાવનારો આપણને આ ઉચ્ચ ભવ અને સંયોગો મળ્યાથી સ્પેશિયલ પરવાનો મળ્યો છે, આનો ઉપયોગ કરવાથી લાભ કેટલા બધાં ?

(૧) મનમાં શુભ અધ્યવસાય રમતાં થાય તેથી મનનું શુદ્ધિકરણ થાય, અનંત અનંત કાળના કુસંસ્કારો-વાસનાઓનું સંશોધન થાય.

(૨) દર્શનાદિ ઉત્તમ ક્રિયાઓનો લાભ મળે.

(૩) નરસા વિકલ્પોથી બચી જવાય.

(૪) અદ્ભુત કર્મનિર્જરા અને પુણ્યોપાર્જન ઉપરાંત શુભ અનુબંધોનો લાભ મળે.

હવે આ જોવાનું છે કે આપણે આ સ્પેશિયલ પરવાનાનો કેટલો લાભ ઉઠાવીએ છીએ ? જ્યાં લખલૂંટ લાભ છે એવી આ માનસિક ધારણા કરવાને બદલે મનમાં આડાઅવળા વિચારો, પાપવિચારો, ડાફોળિયાં અને ફજુલ વાતોચીતો કર્યા કરીએ, તો આપણે કેવા બોગ્ધ અને મૂર્ખ ગણાઈએ ? વિચારવું જોઈએ કે આપણે જો જનાવરના કે અનાર્યના અવતારમાં હોત અરે ! જૈનેતર આર્યના અવતારમાં હોત તો આ સ્પેશિયલ પરવાનો ક્યાંથી મળ્યો હોત ? ત્યારે જો અહીં મળ્યો છે તો એનો ઉપયોગ કરવાની સૂઝ ન હોય, તો એ ગમારપણું છે કે બીજું કાંઈ ? ધારીએ તો મનમાં કેટકેટલું સાક્ષાત્ કરી શકીએ છીએ. આંખ મીંચીને કલ્પી શકીએ કે જાણે વિચરતા પ્રભુ પધાર્યા, રત્નસિંહાસન પર બિરાજ્યા, ક્ષણભર સ્થિરતાથી મનમાં એમને સિંહાસન પર બિરાજેલા જોઈ, હવે કમસર બે બાજુ ચામર, મુખ

પાછળ ભામંડલ, માથે ૩ છત્ર, ઉપર અશોકવૃક્ષ, ઊંચે દેવદુંદુભિનો ગગડાટ, સુગંધમય પુષ્પવૃષ્ટિ, ને દિવ્ય ધ્વનિ...આમ ૮ પ્રાતિહાર્ય સહિત વિચરતા તીર્થંકર ભગવાનનાં માનસિક આબેહુબ દર્શન ગમે ત્યાં ગમે ત્યારે કરી શકાય. જેનો એકાંતે લાભ પાપક્ષયનો પુણ્યબંધનો, શુભ ભાવનો, ને શુભ સંસ્કારોનો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૩,અંક-૩૪/૩૫,તા.૧-૬-૧૯૮૫

૩૩ જીવન દૂધની મલાઈ : સૌમ્ય દિલ

માનવજીવનને દૂધ ગણીએ, તો એની મલાઈ છે સૌમ્ય દિલ. જો સૌમ્ય દિલ, પ્રશાંત દિલ, અમીભર્યું દિલ કેળવતાં આવડ્યું, તો સમજો કે જીવનમાંથી મલાઈ તારવી. સૌમ્ય દિલ, સૌમ્ય વિચારણા એ માનવજીવનની લહાણ છે. A Peaceful mind is the cream of life.

સૌમ્ય દિલ એ મલાઈ શી રીતે ? મલાઈથી શરીર પુષ્ટ બને છે, સુંવાળું અને લાલિમાવાળું બને છે, એમ સૌમ્ય દિલ-સૌમ્ય વિચારસરણીથી આત્મા પુષ્ટ બને છે, ગુણસમૃદ્ધ બને છે, કરુણાની સુંવાળાશવાળો અને ચિત્તસમાધિની લાલિમાવાળો બને છે.

એ તો સ્પષ્ટ વાત છે કે દિલ જો ઉગ્રતા અશાંતતા અ-સૌમ્યતાના આવેશવાળું હોય, તો ત્યાં ક્ષમા-નમ્રતા-મૃદુતા, ગંભીરતા-સહિષ્ણુતા-ઉદારતા...વગેરે ગુણને કેળવી-સાયવી શકાય નહિ. ત્યારે સૌમ્ય પ્રશાંત દિલવાળાને એ ક્ષમાદિ ગુણો કેળવવા સહેલું થઈ પડે છે.

પ્ર.- આ બધું જાણવા છતાં એવો પ્રસંગ આવે ત્યારે મન ઉકળી ઉઠે છે, તો શું કરવું ?

ઉ.- કરવાનું આ કે માત્ર પ્રસંગ પર નહિ કિન્તુ ચાલુ જીવનમાં આ સૌમ્ય વિચારસરણીનો અભ્યાસ કરવા જેવો છે. તો એ તેવા પ્રસંગે ઉપયોગી થાય.

પ્રસંગ કાં મનવાંછિત થયાથી મદ કરવાનો આવે છે, યા કાંઈક પ્રતિકૂળ બન્યાથી મન બગડવાનો આવે. એ બંને પ્રસંગમાં હૈયું અ-સૌમ્ય બને છે. એવા વખતે સૌમ્યતા રાખવા આ વિચારવાનું કે મારા ગમે તેવા પ્રયત્ન હો, યા સામેથી આઘાત-પ્રત્યાઘાત આવે, પણ ખરી વાત તો આપણા કર્મો જ બધું કરી રહ્યાં છે. કર્મવશતામાં ગર્વ કરવો કે બીજાને દોષ દેવો નકામો છે. ‘ચાલવા દો’ એમ મન વાળી લેવું. કર્મથી બનતા અનુકૂળમાં પુણ્ય ભોગવાઈ રદ થતું જાય છે. તો મદ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯) ૯૯

શો કરવો ? ને પ્રતિકૂળમાં પાપકર્મ ભોગવાઈ ઓછા જ થાય છે ને ? ચિંતા શી ? ચિંતા તો પાપ વધે તો કરવાની હોય, ઓછાં થતાં હોય એની નહીં. તેથી સુખમાં મદ ને દુઃખમાં ચિંતા ન કરાય. આમ હૈયું એટલું બધું સૌમ્યતાના રસથી છલોછલ ભર્યું રાખ્યું હોય ત્યારે શાંત મુદ્રાએ જૈનત્વને અને સજ્જનતાને છાજે એવા પ્રશાંત વિચાર ચાલે, શાંત ઉદ્દગાર નીકળે.

ગમે તે પરિસ્થિતિમાં આ સૌમ્ય હૃદય, સૌમ્ય મુદ્રા અને સૌમ્ય વાણી જળવાઈ રહે એ વિચારવા જેવું છે.

‘જીવન જીવતા આત્માને ઉજ્જવળ કરતાં જવું છે.’

આ નિર્ધાર હોય, જીવવાનું આ પ્રયોજન સચોટ ઘડી રાખ્યું હોય, તો સૌમ્યતા કાંઈ જ કઠિન નથી. જુઓને આવી સૌમ્યતાવાળા માણસો આ જ દુનિયામાં વસીને આ સૌમ્યતા સાચવી શકે છે ને ? દેશકાળ તો એને મળ્યા છે એના એ જ આપણને મળ્યા છે. એ ફર્યા નથી, આપણે ફર્યા છીએ. પૂર્વ પુરુષોના આદર્શ અને જીવનરાહથી જુદા પડ્યા છીએ. બાકી ધારીએ તો તો આપણે કદાચ એટલા બધા કપરા સંયોગમાં નહીં, તો પણ ચાલુ સંયોગો વચ્ચે તો સૌમ્યતા રાખી શકીએ ને ?

માણસને એમ લાગે છે કે ‘અવસરે રોફ પાવર ન બતાવીએ તો આપણે સૌના દબાતા જ રહેવું પડે.’ તેથી જરાક મોકો આવ્યો કે ચડભડવાનું જ મન થાય છે, પછી ભલેને મોકો અવસર સામાન્ય હોય, મામુલી હોય. આમ સામાન્ય પ્રસંગમાં પણ સૌમ્યતા ગુમાવવાથી અને રોફ-રોષ બતાવવાથી સામાન્ય દિલ ઘવાય છે, દિલમાં આના પ્રત્યે વિરોધ-વિખવાદ ઊભો થાય છે. આવું અનેકોને બનવાથી એ બધાય આને ક્રોધી અને અભિમાની તરીકે જુએ છે. એ પછી બીજા સાથે વાતો કરશે એમાંય આ ભાઈ માટે સારું બોલવાનું જરાક અને ઘસાતું બોલવાનું બહુ ! પરિણામ ? આ ભાઈ લોકપ્રિયતા ગુમાવે છે.

આવા અ-સૌમ્ય, અશાંત અને રોષ-રોફભર્યા જીવનની શી મજા ? મનથી સંતોષ માન્યો કે ‘મેં સામાને ઠીક દબાવી દીધો,’ પરંતુ એનાં હૈયાનું હેત-સદ્ભાવ ગુમાવી દીધા એનું શું ? પછી પેલા અવસરે જરૂર પડ્યે સહાયમાં નહિ ઊભા રહે ત્યારે પોતાને કેવી વિમાસણ ?

સૌમ્ય દષ્ટિવાળો તો એ જુએ છે કે,

‘સામાને બહારથી દબાવવો ને એના પર બાહ્ય વિજય મેળવવો એના કરતાં એના હૃદય પર વિજય મેળવવો એમાં ડહાપણ છે.’

સામાના હૃદય પર વિજય મેળવવો એટલે સામાનું હૃદય આપણા તરફ

૧૦૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

આકષયિલું બનાવવું, આપણા વશ બનાવવું. આ વસ્તુ પ્રેમ-સૌમ્યતા-ખામોશથી બને, એટલે તો દેખાય છે કે ઘરમાં-કુટુંબમાં જેને આ રીતે જીવતાં આવડે છે, ત્યાં આખું કુટુંબ એને સન્માને છે, વધાવે છે, આવકારે છે, એનું વચન માને છે. તો બહારમાં પણ સૌમ્યતાગુણથી એટલે કે પ્રેમ, શાંતતા અને ખામોશના સ્વભાવથી બહારનાઓ પણ સન્માનતા સત્કારતા થઈ જાય છે. એટલે શું ઘરમાં કે શું બહારમાં સૌમ્ય સ્વભાવવાળા માટે ખુશનુમા વાતાવરણ બન્યું રહે છે, અને સૌના એમ હૃદય જીત્યાથી અનેરાં કામ થાય છે ! અનેરી શાંતિ મળે છે !

આ તો આ જીવનની દૃષ્ટિએ વાત થઈ. કિન્તુ પરલોકની દૃષ્ટિએ પણ સૌમ્ય પ્રેમાળ અને ક્ષમાશીલ (ખામોશવાળા) સ્વભાવથી જીવવામાં આર્તધ્યાન ઓછું રહે છે, ચિત્તની અસમાધિ ઓછી રહે, એટલે અસૌમ્યતાના ઘરનાં ભારે અશુભ કર્મબંધથી બચી જવાય છે, અને અવસરે વાઘ-વરુની હરિકાઈ કરે એવા રોષ-રોફના તથા નિર્દયતાના જાલિમ કુસંસ્કારોથી પણ બચી જવાય છે. વધારામાં સૌમ્યતા-ખામોશના શુભ ભાવે અઢળક પુણ્યકર્માઈ અને પવિત્ર સંસ્કારો મળે એ જુદું. સારાંશ, બોલ-મુદ્રા અને વર્તાવ-વિચારણામાં સૌમ્યતા જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૩૬, તા. ૮-૬-૧૯૮૫

૩૪) સદ્વિચારની ચાવી

માનવમન માનવને એક અનેરી બક્ષીસ મળી છે. એનો સદ્વિચાર જીવને ન્યાલ કરી દે છે. જીવ જો મનથી સદ્વિચારણા રાખે, સત્ચિંતન કરે, શુભ ભાવનાઓ ભાવે અને શુભ ભાવો કેળવે તો અહીં પણ સુખમય જીવન પસાર કરે છે, અને પરલોકમાં સદ્ગતિ પામી એ સદ્વિચારણાદિના શુભ સંસ્કારો દ્વારા વધુ ઉચ્ચ શુભ ભાવોમાં ચડી ઉચ્ચતર જીવન બનાવે છે.

જીવનમાં સદ્વિચારણા, સમ્યગ્ ભાવના અને શુભ ભાવો જ સુખશાન્તિનાં કારણ છે. પૈસા ગમે તેટલા મળ્યા હોય પણ દિલમાં જો કૃપણતાના વિચારો, મદ અને ઈર્ષ્યાની ભાવના તથા મમતા-તૃષ્ણાના ભાવ રાખ્યા કરે તો દિલ નિશ્ચિન્ત-મુલાયમ-ફોરું રહી શકે નહિ, દિલને જંપ-શાન્તિ નહિ તો સુખ ક્યાં રહ્યું ?

સુખ-શાન્તિ સદ્વિચારણાદિથી જ અનુભવી શકાય.

પરંતુ માણસની આ ફરિયાદ છે કે ‘દુન્યવી જીવનમાં એવા એવા પ્રસંગો અને પરિસ્થિતિઓ બને છે એમાં શી રીતે સદ્વિચારણા ને શુભ ભાવો રહી ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૧૦૧

શકે ?’ પરંતુ પહેલી વાત આ છે કે આપણને પહેલું તો આ લાગવું જોઈએ કે ‘આપણું મન સદ્વિચારણા માટે જ છે, શુભ ભાવો કેળવવા માટે જ છે.’ જો આ લાગતું હોય તો પછી અસદ્ વિચારો કરતાં ખ્યાલ આવી જાય કે ‘આ ખોટું થઈ રહ્યું છે;’ તો જ પછી એ અસદ્ વિચારો અને અશુભ ભાવ બંધ કરીને દિલમાં સારા વિચાર અને શુભ ભાવ લાવવા પ્રયત્ન થાય. જો એવું જરૂરી જ નહિ લાગતું હોય તો સારા વિચારો અને શુભ ભાવોની પરવા ય નહિ રહે, અને અસદ્ વિચારો અશુભ ભાવોની સૂગ પણ નહિ થાય, ઊલટું ‘એ કરવા જ પડે, સહેજે થાય જ, એમાં વાંધો નહિ’ એમ લાગશે.

ખૂબી કેવી છે કે મનને એમ નથી થતું કે ‘અરે ! આ સાંસારિક જીવન કેવું ગોઝારું કે એમાં આવા ઢગલો અસદ્ વિચારો અને ક્ષણે ક્ષણે અશુભ ભાવો કરવા પડે છે ! ધિક્કાર છે આવા સાંસારિક જીવનને !’ ના, આવું નથી થતું, પણ ઊલટું એ મલિન વિચારો ને મલિન ભાવો પર કર્તવ્યતાની મહોર છાપ મરાય છે !

કેમ આમ ! કહો માનવમન અને માનવબુદ્ધિનાં ઊંચા મૂલ્ય અને ઊંચા ફળની ગમ નથી. ઊંચા મૂલ્ય એટલા માટે કે

માનવમન કરોડોની સંપત્તિથી પણ ખરીદી શકાતું નથી,

તેમજ માનવમનથી જે ઉચ્ચ વિચારો કરી શકાય, માનવબુદ્ધિથી જે મહાન વિશુદ્ધ ભાવો લાવી શકાય એ મોટા દેવની બુદ્ધિથી ય ન લાવી શકાય. ત્યારે માનવમન અને માનવબુદ્ધિનાં ઊંચા ફળ કેવાં કે એ ઊંચા સદ્વિચાર શુભ ભાવના અને ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવ દ્વારા ઠેઠ મોક્ષ સુધીનાં સુખ અપાવે.

તાત્પર્ય, આપણને પહેલું આ લાગી જવું જોઈએ કે ‘માનવમન, માનવબુદ્ધિ એ સદ્વિચારો અને શુભ ભાવ માટે જ છે.’ આ લાગ્યા પછી પ્રયત્ન થયા વિના રહે નહિ. એ માટે જીવનના ઊંચા ઉદ્દેશ વિચારવા. દા.ત.

જીવવું શા માટે ?

તો કે (૧) જન્મ-મરણની આપદામાંથી છુટવાની શુભ ભાવ આદિની ઉત્કૃષ્ટ કરણી કરી શકાય એ માટે, કેમકે મર્યા પછી માનવેતર જીવનમાં એ કરવાનું મળવું મુશ્કેલ અને માનવજન્મ પણ મળવો મુશ્કેલ. એટલે જ અહીં જીવતાં જીવતાં એ કરણી જ કરવા માટે મથવાનું છે. એ સારુ જીવનમાં કેટલાક અમી કેળવવાના છે. દા.ત. (૨) આકુળતા-વ્યાકુળતાનું ઝેર કાઢી ધૈર્ય અને સત્ત્વનું અમી કેળવવા માટે આ જીવન છે. એમ (૩) જાતવડાઈ અને ખોટી આશાઓનું ઝેર કાઢી કર્મ પર વિશ્વાસનું અમી કેળવવા આ મોંઘેરું જીવન છે. એમ (૪) નકામી આળપંપાળનું ઝેર કાઢી અરિહંતશરણ ઉપર અગાધ આસ્થાનું અમી મનમાં વસાવવા આ જીવન

૧૦૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

છે. વળી (પ) પાપના ઉદયે દુઃખ આવે ત્યારે પાપબુદ્ધિ ને પાપકૃત્યો ફાવી ન જાય અને ધર્મબુદ્ધિ-ધર્મસાધના વધે, એ માટે જીવન જીવવાનું છે. આ ઉદ્દેશ નજર સામે હોય તો ખ્યાલ રહે કે,-

પાપોદય વખતે ધર્મ કેમ ? તો કે પાપબુદ્ધિ રોકવા માટે.

કોઈ પૂછે ‘કેમ હવે પૈસા ગયા એટલે ધર્મ સૂઝ્યો ? ધર્મ પાસેથી પૈસા કઢાવવા ?’ તો કહેવાય કે ‘ના, ભાઈ ! ના, પાપના ઉદય વખતે પાપી વિચાર દુર્ધ્યાન વગેરે બહુ થવા સંભવ છે, તેથી ધર્મનું શરણું લઈએ તો એ રોકાય... માટે ધર્મ વધાવું છું.’...

જીવવું શા માટે, તો કે આવા ઊંચા ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા માટે. એમ એ જીવન ઉદ્દેશ નક્કી થઈ જાય એટલે હવે એ કેમ સિદ્ધ થાય એ જોવાશે. એમાં સ્પષ્ટ લાગશે કે મલિન વિચારો અને અશુભ ભાવોથી કાંઈ એ ઊંચા ઉદ્દેશ સિદ્ધ ન થાય. એ જોતા રહેવાથી સહેજે સદ્વિચારો અને શુભ ભાવ જ જાળવવા ઉત્સાહ રહેશે. મનને ડર રહેશે કે જો મલિન વિચારો અને કામ-ક્રોધ-લોભ આદિના અશુભ ભાવ કરવા જઈશ તો એ ઊંચા ઉદ્દેશ નહિ સધાય ! એ રીતે અસદ્ વિચારો રોકાય અને સદ્વિચારો મનમાં ચાલ્યા કરે.

સદ્વિચારની બીજી ચાવી આ છે કે આપણે વિચારવું કે ‘જે દુન્યવી વસ્તુ કે બાબત ખાતર હું અશુભ ભાવથી મન બગાડું છું તે મલિન વિચાર કરું છું, એ વસ્તુ કે બાબત પર મારી માલિકી નથી એટલે કે એ મારા કબ્જામાં નથી, મારા કબજામાં નથી; કેમકે મારા ધાર્યા પ્રમાણે એ વર્તે એવો નિયમ નથી. ત્યારે,

સદ્વિચાર-શુભભાવ પર મારી માલિકી છે, મારા ધાર્યા પ્રમાણે એ વર્તી શકે એમ છે.

આપણાં શુભ કર્મ દુબળાં હોય તો ગમે તે માણસ આપણી વસ્તુનું નુકસાન કરી જાય. ત્યાં આપણું ધાર્યું કાંઈ નીપજે નહિ. અકસ્માતનું નિમિત્ત મળ્યું તો અકસ્માત થઈ જ જાય, એ રોકી શકાય નહિ. પરંતુ એ વખતે આપણે ખોટાં વિચાર અને મેલા ભાવ ન કરવા હોય તો એને અટકાવી શકાય; પૂર્વકર્મના વિપાક વગેરેના સારા વિચાર કરવા હોય, વૈરાગ્ય પ્રભુશ્રદ્ધા વગેરે શુભભાવ કરવા હોય, તો કરી શકીએ. એના પર આપણી માલિકી છે. તો આ વિચારવું કે જેના પર મારી માલિકી છે ને જે મંગળકારી છે, એ જ હું ન કરું ? આમ માલિકીહક્ક વિચારવાથી સદ્વિચાર - શુભભાવ સુલભ બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૩૭, તા. ૧૫-૬-૧૯૮૫

૩૫ કાળલબ્ધિ અને ભાવલબ્ધિ

ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે શ્રી સંભવનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં ગાયું,-

‘કાળલબ્ધિ મુજ મત ગણો’

અર્થાત્ ‘પ્રભુ તમે પોતે તમારા અખૂટ ખજાનામાંથી કાંઈક દેવાને બદલે મારી કાળલબ્ધિથી પામી જવા પર છોડશો નહિ’ ત્યારે શ્રી આનંદધનજી મહારાજ શ્રી અજિતનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે ‘પ્રભુ તમે કયા માર્ગે પરમાત્મપદે પહોંચ્યા તે જાણવા કોઈ ઉપાય દેખાતો નથી, તો મેં નક્કી કર્યું છે કે

‘કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું’

અર્થાત્ કાળલબ્ધિથી તમારો માર્ગ શોધશું. આમ બે સ્તવનમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ જેવું કથન કેમ દેખાય છે ? એક કહે છે ‘... કાળલબ્ધિથી કાંઈ વળે એવું નથી.’ બીજા કહે છે ‘મારી કાળલબ્ધિથી જ કાર્ય સાધશું.’

અહીં પહેલું એ સમજવા જેવું છે કે કાળલબ્ધિ એટલે શું ? ‘કાળલબ્ધિ’ એટલે પરમાત્મપદ પામવાની દિશામાં પ્રયાણ અને પ્રગતિ કરવા માટેના વર્તમાનકાળે લભ્ય ઉપાયોની પ્રાપ્તિ. એ ઉપાયોમાં દેવાધિદેવની ભક્તિ અને ગુરુસેવા સમ્યગ્દર્શનાદિ તથા દાનાદિ ધર્મની આરાધના, શાસ્ત્ર-ઉપાસના, તીર્થ, સંઘ-શાસનસેવા, સત્સંગ, આયતનસેવા, અનાયતન ત્યાગ, આરાધક જીવોની આરાધનાની પ્રશંસા, ચાર શરણ સ્વીકાર, દુષ્કૃત ગર્હા, વગેરે વગેરે આવે. એ બધી આપણને કાળલબ્ધિ મળેલી છે. હવે જુઓ, -

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે ‘પ્રભુ હું તમારી સેવા કરી રહ્યો છું, તો હવે સેવાનું ફળ મને ક્યારે આપશો ? સેવાના ફળમાં મારે તમારા ગુણોમાંથી ગુણો જોઈએ છે. તમારે ખજાને અનંત ગુણો છે, અખૂટ ખજાનો છે, તો એમાંથી મને વાંછિત દાન આપો. તમે કહેશો તારી પાસે કાળલબ્ધિ છે એનાથી પરમાત્મપદને યોગ્ય ગુણો પામી લે, પણ બાપજી ! મારી કાળલબ્ધિ પર મદાર ન રાખો. એ એકલીથી કાર્ય થાય એમ નથી, પણ સાથે ભાવલબ્ધિ પણ જોઈએ, ને તે તમારા હાથમાં છે.’

આ ભાવલબ્ધિ એટલે પ્રભુની કરુણા, કરુણાની પ્રાપ્તિ સમજવાની છે.

શાસ્ત્રકારો કહે છે ભવિતવ્યતાદિ પાંચ કારણ એ કાર્ય પ્રત્યે સાધારણ કારણ છે, અને અરિહંતની કરુણા અરિહંતનો અચિંત્ય પ્રભાવ એ કાર્ય પ્રત્યે એવું અસાધારણ કારણ છે, કે અરિહંતકરુણા હોય ત્યાં પાંચેય કારણ અનુકૂળ થઈ જાય છે. માટે યશોવિજયજી મહારાજે પ્રભુને કહ્યું,- ‘ભવિતવ્યતાદિ તુજ દાસો રે.’ એટલે જ અહીં કવિએ પ્રભુને વિનંતિ કરી કે ‘ભાવલબ્ધિ તુમ હાથે રે’ અને ‘એ મારે જોઈએ છે, તે મને આપો.’ આગળ કહ્યું, ‘દેશો તો તુમહી ભલું, બીજા તો નવિ યાયું રે,’ અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- વીતરાગ તો કરુણા કરે નહિ, પછી એમની પાસે એ માગવાનો શો અર્થ ?

ઉ.- વીતરાગ અરિહંત ભગવાન જે કરુણા કરે છે એવી કરુણા બીજા કોઈ કરી શકતા નથી. એમની કરુણા એ એમના પ્રભાવ સ્વરૂપ છે, એમનો ઉપકાર છે. એ પ્રભાવ એ રીતે કે તમે અરિહંતને દિલમાં લાવો, અને એમનાં દર્શન-વંદન, પૂજા-ભક્તિ, સ્તુતિ-પ્રાર્થના, સ્મરણ-ધ્યાન...વગેરે કરો તો તમને અચિંત્ય ફળ મળે છે. એ દર્શન-વંદન-સ્મરણાદિ અરિહંતને છોડીને બીજાનાં કરો તો એ ફળ ન મળે, કેમકે અરિહંતનો જ અચિંત્ય પ્રભાવ છે.

માનતુંગસૂરિજી મહારાજે ‘ભક્તામર’ સ્તોત્રથી અરિહંતની સ્તુતિ કરી તો રાજાએ એમના પગમાં નાખેલી ઝાઝ બેડીઓ તુટી ગઈ ! શ્રીપાળકુમારને ધવલશેઠે પ્રપંચથી દરિયામાં પાડ્યા, ત્યાં શ્રીપાલે અરિહંતાદિ નવપદનું સ્મરણ કર્યું ને દરિયામાં મગરમચ્છે પોતાની પીઠ પર એમને ઝીલી લઈ થાણા બંદરે મૂકી દીધા ! શ્રીમતીએ નમો અરિહંતાણં કહી અર્થાત્ અરિહંતને નમસ્કાર કરી કપટી પતિના આદેશ મુજબ સાપવાળા ઘડામાં હાથ નાખ્યો, તો હાથમાં સાપને બદલે ફૂલની માળા આવી. પાકિસ્તાની ખૂનરેજી વખતે કલકત્તામાં એક માળામાં મુસ્લીમો ખૂનરેજી કરી સામેના જૈનોના માળા પર તવાઈ લઈ ગયા. પરંતુ જૈનોએ અરિહંત નમસ્કારવાળા નવકારમંત્રની ગદ્ગદતાથી રટણા કરી, તો તરતમાં મીલીટરી લોરી આવી ને સૌ ઊગરી ગયા ! અરિહંતના સ્મરણ-નમસ્કારથી જો આ બધે અદ્ભુત ફળ આવ્યા, તો શું એમાં અરિહંતનો પ્રભાવ નહિ ? આને અરિહંતનો પ્રભાવ કહો, ઉપકાર કહો, કરુણા કહો, એક ચીજ છે.

અહીં કવિ યશોવિજયજી મ. સેવાના ફળમાં પ્રભુની આ કરુણા યાચી રહ્યા છે, એ ભાવલબ્ધિ છે, અને બીજી વ્રત-નિયમ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય એ બધી કાળલબ્ધિ છે. એકલી કાળલબ્ધિથી કાર્ય ન સીઝે; ભાવલબ્ધિ જોઈએ.

ત્યારે આનંદધનજી મહારાજને પ્રભુનો માર્ગ શોધવો છે કે પ્રભુ કયા માર્ગે મોકલે ગયા ? તે માર્ગ ચર્મચક્ષુથી ન દેખાય, અંધ પરંપરાથી, તર્કવાદથી ન જડે, પરંતુ સદ્ગુરુ-શાસ્ત્રો તીર્થો ધર્મારાધના વગેરેથી જડે, અને એ બધી પ્રાપ્તિ એ કાળલબ્ધિ કહેવાય. તેથી એમણે કહ્યું ‘કાળલબ્ધિ લહી પંથ નિહાળશું’. અહીં પ્રશ્ન થાય, -

પ્ર.- શું માર્ગ શોધવામાં ભાવલબ્ધિની જરૂર નથી ?

ઉ.- જરૂર છે, પરંતુ માર્ગ શોધવામાં જેમ વર્તમાનકાળે લભ્ય ગુર્વાદિ સામગ્રી કામ આવે, તેમ અરિહંતની કરુણા પણ વર્તમાનકાળે લભ્ય એક સામગ્રી છે, તેથી કાળલબ્ધિમાં વર્તમાનકાળે લભ્ય સામગ્રીમાંની એ કરુણા પણ એક વસ્તુ છે; એટલે અરિહંતકરુણા કાળલબ્ધિમાં જ અન્તર્ગત છે. ત્યારે ઉપા.યશોવિજયજી મહારાજને પ્રભુ પાસેથી સેવાનું ફળ જોઈએ છે, ને તે અરિહંતની કરુણાનો આધાર રાખ્યા વિના એકલી બીજા ત્યાગ તપ શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે કાળલબ્ધિથી મળે એમ નથી, એ તો મુખ્યતયા અરિહંતની કૃપાથી જ એટલે કે ભાવલબ્ધિથી મળે એમ છે, માટે કવિએ ભાવલબ્ધિ માગી. મહાજ્ઞાની પૂર્વ મહર્ષિઓના વચન ગંભીર હોય છે, એના ભાવ સમજવા માટે અરિહંતકૃપા, ગુરુગમ ઔત્પાતિકી આદિ બુદ્ધિ, શાસ્ત્રોના પરિશીલન વગેરેની જરૂર રહે છે. સૌ કોઈ એ પામી ઋષિવચનોના ગંભીર ભાવ સમજી નિજ આત્મહિત સાધો એજ એક શુભેચ્છા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૩૮, તા. ૨૨-૬-૧૯૮૫

૩૬ મુંગાતાને અનેરું આશ્વાસન

માનવને મહાન બક્ષીસ વિશિષ્ટ મનની મળેલી છે, જેનાથી એ સ્વર્ગને નરક અને નરકને સ્વર્ગ બનાવી શકે છે. દા.ત. ધારો કે કોઈને લાખો રૂપિયા મળ્યા છે, અને ઉપરાંત દર મહિને રૂ. ૨-૪ લાખની કમાઈ ચાલુ છે, તો એથી એ મનને સ્વર્ગનો આનંદ આપે એવા સારા સુખ ભોગવી શકે છે. પરંતુ જો મન વહેમી, કંજુસ, ઈર્ષ્યાળુ અને ક્ષુદ્ર તથા સદા અતૃપ્ત રાખશે, તો એ મન સ્વર્ગને નરક બનાવી દે એટલું બધું એ ચિંતા-સંતાપ-હાયવોચના દુઃખના દુઃખ અનુભવતું હશે. એથી ઊલટું પાસે પૈસા નથી, ગરીબી છે, પરંતુ મનથી વિચારે કે ‘(૧) જગતમાં મારા કરતાં ભૂખે મરનારા લોકો ઘણાં છે, એના કરતાં તો મારે ઘણું સારું છે. બે

ટંક રોટલા મળી રહે છે. વળી (૨) દુન્યવી પૈસા ઓછા એ સારું છે પાપ ઓછા કરાવે. પૈસા તો પાપ કરાવનારા છે. વળી (૩) દેવગુરુ ધર્મની આરાધના શ્રીમંત કરતાં મધ્યમને સારી રીતે થઈ શકે છે. આમ વિવિધ ગણતરી રાખી મન દિલાવર ઉમદા નિશ્ચિન્ત અને ઉત્તમ ભાવનાભર્યું રાખશે, તો એ મન નરકને સ્વર્ગ બનાવે છે.

સારાંશ, માનવમન એવી અદ્ભુત વસ્તુ છે કે આવડત હોય તો એ બાહ્ય દુઃખમાં પણ મહાન સુખ માની શકે છે. ત્યારે જો આવડત નહિ હોય, તો બાહ્યમાં કર્મે આપેલ દુઃખ ઓછું, પણ ખોટી ગણતરીથી મન અંતરમાં દુઃખ વધારી દે છે. પુણ્ય એટલું સબળ ન હોય એટલે બહારમાં બધું ધાર્યા પ્રમાણે ટીપટોપ બનતું નથી, ઊલટું ન ધારી આફતો આવે છે, ને ચિંતાઓ, વ્યાકુળતા, હૃદયબળાપો વગેરે ચાલ્યા જ કરે છે. પછી બહારમાં સારી સુખ-સામગ્રી હશે તો ય બિન આવડતના કારણે મનને ઓછું આવ્યા કરે છે, મન સંતાપ કર્યા કરે છે. મુખ્ય વાત આવડત ઉપર છે. આવડત હોય તો મન નિશ્ચિન્ત ને ખુશનુમા રહી શકે, ને આવડત ન હોય તો રોતડ ને દુખિયારું બનવાનું.

ત્યારે સવાલ આ થાય કે એવી શી આવડત જોઈએ કે એથી મન મસ્ત નિશ્ચિન્ત અને મહાસુખી બની શકે ?

ઉત્તરમાં, આવડતમાં (૧-૭) તત્ત્વબોધ, સારાસારનો વિવેક, વૈરાગ્ય, અનિત્યતાદિની ભાવનાઓ, પરલોકચિંતા, ધર્મશ્રદ્ધા, પૂર્વના મહાન આત્માઓનાં જીવન-સ્મરણ, ... વગેરે ચાલવા જોઈએ, એમ (૮) ઊલટાને સૂલટું વિચારવાની આવડત જોઈએ. એમ (૯) નેગેટિવને બદલે પોઝિટિવ દષ્ટિબિંદુ રાખવાની આવડત જોઈએ. આ દરેક મુદ્દા પર દૃષ્ટાન્ત સાથે વિચારીએ તો ખ્યાલમાં આવે કે નરકને સ્વર્ગમાં ફેરવવાની તાકાતવાળું માનવમન આપણને મળ્યું એ કેવી મોટી બક્ષીસ છે !

અલબત્ત તત્ત્વબોધ વગેરેની આવડત સૌની પાસે ન હોય, છતાં એક મહાન સરળ આવડત આ છે કે અરિહંતાદિ પાંચ પરમેષ્ઠીને ચરણે હાથ લગાડીને વારંવાર નમસ્કાર કરીએ, અને તે પણ એવી અથાગ શ્રદ્ધા સાથે કે આ વિશ્વદયાળુ તારણહાર અરિહંત પ્રભુનો અને એમને નમસ્કારનો એવો અચિંત્ય અનંત પ્રભાવ છે કે એ સર્વ આપદા ટાળી દે, અને સર્વ વાંછિતને સિદ્ધ કરી આપે.

માટે જ આપણે આપણો કેસ ભગવાનને સોંપી દેવાનો, આપણી આફતોની ને સમસ્યાઓની આપણે ચિંતા-વ્યાકુળતા કશી કરવાની નહિ, આપણે માત્ર અરિહંતને નમસ્કારની ચિંતા રાખી, એ નમસ્કાર જ કર્યા કરવાના. પ્રભુને કહેવાનું,-

“હું એક જાણું તાહરું જી, નમન માત્ર નિરધાર;
આલંબન મેં તે કર્યું જી, તેહથી લહું ભવપાર.
કૃપાનિધિ ! સુણ મોરી અરદાસ...”

આ નમસ્કાર કરવામાં કોઈ મોટી આવડત નથી જોઈતી. આંખ મીચીને ચોવીસ તીર્થંકર ભગવાનના નામ લેતા જવાનું, ને એ દરેક પ્રભુને કમસર મનની સામે લાવી લાવી મનથી જ દરેકને ચરણે આપણા બે હાથ લગાડી પ્રભુનું નામ લેતાં લેતાં નમસ્કાર કરવાનો. દા.ત. બોલીએ ‘ઋષભદેવ ! તમને નમું’ એ બોલવા સાથે પ્રભુના ચરણે બે હાથ લગાડવાના. ‘અજિતનાથ ! તમને નમું’ એ બોલતાં પ્રભુચરણે હાથ લગાડવાના. આ સરળતાથી અને વ્યવસ્થિત કરવા માટે કમસર લાઈનબંધ પહેલા પાંચ ભગવાન આપણી સામે સિંહાસને બેઠેલા અગર કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ઊભેલા ધારવાના, એજ દેખાય. એ દરેકનું નામ બોલવા સાથે આપણા બે હાથ એમના ચરણે અડતા જાય ને નમો બોલાતું જાય. કદાચ શબ્દથી ભગવાનનું નામ બોલીએ, પણ ‘નમો’ ન બોલીએ, તો પણ બે હાથ ચરણે લાગે ત્યાં ‘નમો’ નો ભાવ રખાય.

‘લોગસ્સ’ (યતુર્વિશતિ સ્તવ) સૂત્રથી પણ આ થઈ શકે. ‘ઉસભ’ બોલતાં જ પ્રભુના ચરણે હાથ અડે, ને એમાં નમસ્કારનો ભાવ હોય. ‘મજિઅં’ બોલીએ ને ‘નમો’ ના ભાવ સાથે પ્રભુના ચરણે બે હાથ અડે. એમ ‘સંભવ-મભિશંદણં ચ’ ‘સુમઈ ચ’ એક લાઈનમાં બેઠેલા જોઈ કમસર એ દરેકના ચરણે હાથ લગાડતા જવાનું, ને એમાં નમસ્કારનો ભાવ રાખવાનો.

આમ માત્ર લોગસ્સમાં જ નહિ, પણ ‘નમુત્યુણં’ સૂત્ર બોલતાં દરેક વિશેષણે વિશેષણે પ્રભુના ચરણે બે હાથ લગાડતા જવાનું ને આગળ આગળ બોલતા જવાનું. એવી રીતે ‘જિનસહસ્ર નામ’ સ્તોત્રથી દરેક નામ બોલતાં પ્રભુચરણે હાથ લગાડીએ, ને એમાં નમસ્કારનો ભાવ રાખીએ. ‘શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર’માં ૧૦૮ નામ છે તો એ સ્તોત્ર ભણતાં દરેક નામે ચરણે હાથ લગાડતા ચાલીએ, ને આગળ આગળ નામ બોલતા જઈએ.

આનો પ્રભાવ અદ્ભુત છે. મનમાં કશી ચિંતા વ્યાકુળતા રાખવાની નહિ, બધી પ્રભુને સોંપી દેવાની. ‘આ અરિહંત નમસ્કારથી એ બધી મટી જશે’ એવી અથાગ શ્રદ્ધા રાખવાની. જીવન વિચિત્ર કર્મોને આધીન છે, તેથી જીવનમાં ચિત્ર વિચિત્ર કર્મવશ કેઈ પ્રકારના સંયોગ ઊભા થતા હોઈ મન મુંઝવણમાં પડે છે, ચિત્ર વ્યાકુળ અસ્વસ્થ બને છે. એવા મુંઝાતા મનને આ અરિહંત નમસ્કાર મહાન

આશ્વાસનરૂપ બને છે. જેમ માણસ પરગામ ગયો હોય ત્યાં આધુનિક સગવડોથી સજ્જ હોટેલમાં ઉતરી નિશ્ચિત બને છે. ત્યાં સ્નાન-ધોવાઈ-હજામત-આરામ-ખાનપાન-નાસ્તો વગેરે સગવડો તૈયાર હોય છે, તેથી એની કશી એને ચિંતા જ નહિ કરવાની. વેઈટર સમયોસમય બધું હાજર કરે છે. એમ અહીં આપણે અરિહંત નમસ્કાર ખૂબ શ્રદ્ધાપૂર્વક કરતા રહીએ, પછી કોઈ ચિંતા કરવાની કે મુંઝવણ રાખવાની જરૂર નહિ, બધું Solve થઈ જવાનું, ઊકલી જવાનું, એવી શ્રદ્ધા રાખવાની.

સારાંશ, મુંઝાતા મનને અરિહંતચરણે હાથ લગાડી કરાતા નમસ્કાર એ જબરદસ્ત આશ્વાસન છે...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૩૮/૪૦, તા. ૬-૭-૧૯૮૫

૩૭ વીતરાગ અને મોક્ષના બે અનન્ય સાધન

સંસારમાં વારંવારના જનમ-મરણની વિટંબણાથી કંટાળેલો ભવી જીવ સાચો મોક્ષાર્થી બને છે. પણ મોક્ષ ક્યારે મળે ? સર્વ કર્મથી રહિત થવાય ત્યારે. કર્મથી સર્વથા રહિત ક્યારે બનાય ? તો કે એ બનવા માટે પહેલાં રાગાદિથી સર્વથા રહિત અર્થાત્ વીતરાગ બનવું પડે. વીતરાગ બનતાં જ કેવળજ્ઞાન આવે; પછી બાકીના આયુષ્ય વગેરે અઘાતી કર્મ ભોગવાઈ જતાં સર્વ કર્મરહિત બનાય, સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત બનાય; એટલે મૂળ વીતરાગ થવાય તો જ મોક્ષ મળે.

વીતરાગ શી રીતે બનાય ? રાગને દબાવતા જઈએ, મારતા જઈએ, તો અંતે એ ઘસારે પડી સર્વથા નષ્ટ થઈ જાય. એ રાગ જીવને જડ વિષયોનો જડ પુદ્ગલનો રાગ છે, ને તે અનાદિથી ચાલુ છે. જ્યારે જ્યારે મનગમતા જડ પુદ્ગલને જુએ છે ત્યારે ત્યારે એમાં રાગને ભેળવીને જ જુએ છે. દા.ત. સારો બંગલો જોયો, સારી મોટર જોઈ, તો તેથી એને દિલ રીઝવા સાથે જુએ છે; કેમકે અંતરમાં એનું આકર્ષણ થયું છે એમ રાગી જીવનો મનનો ઉપયોગ યાને આત્માનો આશય રાગભર્યો રહે છે, એટલે એ રાગમિશ્રિત વસ્તુદર્શન કરે છે.

ત્યારે વીતરાગ વસ્તુદર્શન કરે છે તે રાગના ભાવ વિનાનું રાગના આશય વિનાનું હોય છે, અર્થાત્ ઉદાસીન વસ્તુદર્શન હોય છે. એમને વસ્તુ પ્રત્યે રાગ-આકર્ષણ પણ નહિ, અને દ્વેષ પણ નહિ. એવું દર્શન તે ઉદાસીન દર્શન. એ દર્શન રાગાદિથી રહિત વિશુદ્ધ દર્શન છે વિશુદ્ધ ઉપયોગ છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૧૦૯

ચિત્તને રાગનો ભાવ એ મલિન ભાવ છે, મલિન ‘ઉપયોગ’ છે; ત્યારે એના પર રાગભર્યા વિચારો ચાલે એ માનસિક અશુભ ‘યોગ’ છે; ને એવા રાગભર્યા બોલ બોલે, એવી રાગભરી પ્રવૃત્તિ કરે, એ વાચિક-કાયિક અશુભ યોગ છે.

જીવની પાસે બે વસ્તુ છે, યોગ અને ઉપયોગ. જડની પાસે એ નહિ, યોગ-ઉપયોગ એ જીવની વિશેષતા છે. યોગ એ શારીરિક માનસિક વાચિક પ્રવૃત્તિ છે; અર્થાત્ વર્તાવ-વિચાર-વાણી છે. એ યોગ છે. ત્યારે અંતરમાં સારા નરસા ભાવ થાય એ ઉપયોગ છે. યોગ-ઉપયોગનો આ તફાવત સમજી લેવા જેવો છે.

દિલમાં મૈત્રીભાવના થાય એ શુભ યોગ છે, કેમકે મૈત્રીનું ચિંતન છે. જેમકે ‘સર્વ જીવનું ભલું થાઓ, સૌ સુખી થાઓ...’ એ મૈત્રીભાવના કહેવાય. ને આ ભાવના એ મનની શુભ પ્રવૃત્તિ છે. શુભ ચિંતન છે. શુભ મનોયોગ છે. પરંતુ સૌ જીવ પ્રત્યે દિલમાં મૈત્રીભાવ રહે, સ્નેહભાવ રહે, એ શુભ ભાવ છે, શુભ ઉપયોગ છે. અનેકાનેક પ્રકારના શુભ અશુભ વિચારો આવે એ શુભ અશુભ યોગ કહેવાય. ત્યારે હૈયામાં શુભ-અશુભ આશય ઊભા થાય. અધ્યવસાય થાય, ભાવ ઊભા થાય, એ ઉપયોગ છે. દા.ત. મૈત્રીભાવ, સ્નેહભાવ, વૈરાગ્ય, ક્ષમા, નમ્રતા... એ શુભ ઉપયોગ છે; ને ક્રોધ, દ્વેષભાવ, સંસાર પર રાગભાવ, યા મદ, માનાકાંક્ષા... વગેરે, આ બધા એક પ્રકારના અશુભ ઉપયોગ છે.

‘યોગ’માં માત્ર વિચારણા જ નહિ, કિન્તુ કાયિક વર્તન અને વાચિક ઉચ્ચારણ પણ આવે. ‘ઉપયોગ’માં અંતરના ભાવ, આશય, વલણ, પરિણતિ આવે. જીવન જુઓ તો આ યોગ-ઉપયોગમય ચાલે છે. સામાન્યથી શુભ યોગ-ઉપયોગમય જીવન એ ધર્મજીવન. અશુભ યોગ-ઉપયોગમય જીવન એ પાપીજીવન. આ સામાન્ય નિયમ પરંતુ કોઈક વાર એવું બને કે સંયોગવશ કાયિક યોગ અશુભ હોય, પણ ઉપયોગ શુભ હોય. તો માનસિક વિચારણા શુભ ચાલે, એ કાયિક અશુભયોગમાં શુભ મનોયોગ થયો કહેવાય. એવા આત્માને પાપી ન કહેવાય, એ મહાન ધર્માત્મા હોય. દા.ત. ગુણસાગર ચોરીમાં હસ્તમેળાપમાં પોતાના હાથ પર આઠ કન્યાઓના હાથનો સ્પર્શ ઝીલી રહ્યા હતા એ કાયિક અશુભ યોગ કહેવાય. પરંતુ ઉપયોગ યાને આત્માનો આશય મહાવૈરાગ્યભર્યો હતો. તો એ મહાન ધર્માત્મા બન્યા; અને એમાં શુભ મનોયોગ (વિચારણા) તથા શુભ ઉપયોગ-આશય (વૈરાગ્ય) વધારતા ચાલ્યા, તો અંતે ત્યાં જ વીતરાગ બની કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

પરંતુ આ આપવાદિક પ્રસંગ કે કાયિક યોગ અશુભ છતાં એમને ઉપયોગ શુભ આવી એ વીતરાગતા સુધી પહોંચી ગયા ! બાકી,

૧૧૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

ઔત્સર્ગિક નિયમ આ, કે અશુભ યોગમાં અશુભ ઉપયોગ આવે, શુભ યોગમાં શુભ ઉપયોગ આવે.

દા.ત. રસોઈ કે વેપાર એ અશુભ યોગ છે, એમાં ઉપયોગ-આશય રાગાદિનો ને વિષયતૃષ્ણાનો અશુભ રહેવાનો-પોષાવાનો. ત્યારે જો જિનદર્શન પૂજા ગુરુવંદન વગેરે શુભ યોગની પ્રવૃત્તિ છે, તો ત્યાં આત્માનો આશય વીતરાગ પર મમતા-શ્રદ્ધા-બહુમાનનો શુભ પોષાવાનો, અહીં જો આપણે અભાગિયા બનીએ અને શુભ યોગ છતાં અંતરનો આશય ઉપયોગ કોઈ ધનલાલસા યા બીજાના ઉપર કોધનો કરીએ, તો એમાં શુભ યોગ વાંઝિયો ગયો. બાકી કર્તવ્ય આ, કે

ઉપયોગ યાને દિલનો આશય શુભ-પવિત્ર બનાવવો હોય, પવિત્ર રાખવો હોય, તો શુભ યોગ પ્રવર્તાવો.

એટલે જ સાધુ માટે અને શ્રાવક માટે જ્ઞાનીઓએ ભર્યક શુભ કરણી બતાવી. આરાધનાના ભર્યક શુભ યોગો બતાવ્યા. એમાં ભાગ્યશાળી જીવ ઉપયોગ-આશય શુભ, પવિત્ર, અધિક શુભ-પવિત્ર કરતો કરતો ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચડે છે, અપુનર્બંધકદશા, માર્ગાનુસારિતા, સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ આદિના શુભ આશય પ્રગટે છે, શુભ ઉપયોગ પ્રગટે છે, ને એમાં પરાકાષ્ટાએ વીતરાગભાવ આવે છે, કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે.

છતાં ત્યાં કેવળજ્ઞાનીને વિહાર, ગોચરી, દેશના-દાન વગેરે શુભ યોગ ચાલુ છે. એની પરાકાષ્ટાએ શૈલેશીકરણનો શુભ યોગ કરે છે, જેમાં સમસ્ત યોગોનો નિરોધ થાય છે એ યોગ-નિરોધને યાને અયોગને જ્ઞાનીઓ શ્રેષ્ઠ યોગ કહે છે.

‘અયોગ: પરમો યોગ:’

સારાંશ, શુભ ઉપયોગ શુભ આશય વધારતાં વધારતાં વીતરાગતાનો આશય આવે, અને શુભયોગ વધારતાં યોગ-નિરોધ- ‘શૈલેશી’ આવે, અને તરત મોક્ષ નીપજે. એટલે વીતરાગતાની ચાવી, - દિલમાં શુભ આશય-ઉપયોગ વિકસાવતા જવાનું; અને મોક્ષની ચાવી, - શુભયોગને વિકસાવતા જવું. યોગોમાં ય ખાસ કરીને શુભ મનોયોગ યાને શુભ ચિંતન-વિચારણા-ભાવના વધારતા જવાનું કેમકે શુભ ચિંતન-વિચારણા-ભાવનાથી દિલના શુભ આશય ઉપયોગ જાગે છે, વધે છે. ધ્યાનમાં રહે, - શુભ ચિંતનનો મનોયોગ, અને શુભ આશયનો આત્માનો ઉપયોગ લાવવા માટે જિનવચન-શ્રવણ શાસ્ત્ર-શ્રવણ એ ઉત્તમ સાધન છે. જીવનમાં જિનવચન-શ્રવણ અને જિનવચનની પરિણતિ એ પ્રધાન સાધના છે. આત્મામાં જિનવચન પર શ્રદ્ધા-બહુમાન મુખ્યપણે વર્તે, દરેક સાધનામાં જિન-જિનવચન આગળ થાય, તો એવી સાધના સમ્યક્ યોગ-ઉપયોગવાળી બની કહેવાય.

૩૮ પ્રભુનાં વાત્સલ્યમાં કેટલા તત્ત્વ ?

‘મૈત્રી-પ્રેમ-વાત્સલ્ય એ ધર્મના પાયમાં જરૂરી છે,’ એમ ધર્મબિન્દુ શાસ્ત્ર કહે છે. એમાંય સાધર્મિક-વાત્સલ્ય તો સમ્યગ્દર્શનનો આવશ્યક આચાર છે. વાત્સલ્યપૂર્ણ અનુકંપા એ સમકિતનું લક્ષણ છે. આવું અતિ જરૂરી વાત્સલ્ય તીર્થંકર ભગવાન સાધનાકાળમાં કેવા કેવા વિકટ સંયોગોમાં પણ કેવા કેવા પ્રકારનું દાખવે છે, અર્થાત્ એમના વાત્સલ્યમાં કેવાં કેવાં તત્ત્વ પડેલા છે, એ ધ્યાન પર લેવા જેવા છે, અને જીવનમાં એવા વાત્સલ્યનો અમલ કરવા જેવો છે. આ વસ્તુને દાખલાથી સમજાવે.

મહાવીર ભગવાનને લોકોએ ના પાડી કે ‘પ્રભુ ! આ ટુંકા માર્ગે ન જશો. ત્યાં દુષ્ટ ચંડકોશિક સર્પ, જે જા્ય તે બધાને મારી નાખે છે !’ પ્રભુએ અવધિજ્ઞાનથી જોયું હશે કે ‘આ પૂર્વ ભવે સાધુ, તે ત્યાં સાધુજીવનમાંથી આ બિચારો સાપ દ્વેષના-કોધના કારણે ભ્રષ્ટ થયેલો એક ભૂલો પડેલો જીવ છે. તેથી એના તરફથી ગમે તેટલો ત્રાસ આવે તો ય તે આવકારીને પણ એને પ્રતિબોધ કરવા એના પ્રદેશમાં જવું જોઈએ.’ પ્રભુ પધાર્યા. ચંડકોશિકે દંશ માર્યા છતાં પ્રભુ ત્યાંથી ન ખસ્યા કે ન ભાગ્યા ! પ્રભુ તો પોતાના નિર્ધાર મુજબ એને બોધ પમાડવા ત્યાં જ કાયોત્સર્ગમાં રહ્યા. આ વાત્સલ્યમાં તત્ત્વ શું ? આ કે સામાના તરફથી ત્રાસ છતાં પણ એને કર્મપીડિત સમજી એના પર વાત્સલ્ય વહેતું રાખવાનું. રોગથી પીડાતું નાનું બાળક બિમારીમાં અનાડીપણું કરે, છતાં માબાપ એના પર ખૂબ વાત્સલ્ય રાખી એના આરોગ્ય માટે ઉપચાર કર્યે જાય છે. જગતના કર્મપીડિત જીવો પ્રત્યે આપણે આ માતૃવાત્સલ્ય વહેતું રાખવાનું છે.

હજી આગળ દેખો. ચંડકોશિક સર્પ બોધ પામ્યો, એણે કાયા વોસિરાવી, કષાય વોસિરાવ્યો, બિલમાં મોં નાખીને એણે શરીર બહાર લંબાવી રાખ્યું છે. પરંતુ હવે લોકો એને દુષ્ટ સમજી ત્રાસ ન આપે એ માટે પ્રભુ ત્યાં જ એના રક્ષણ માટે ધ્યાનમાં ઊભા રહ્યા. ચંડકોશિયાએ પ્રભુની પ્રત્યે પૂર્વે કેવો વર્તાવ કર્યો છે, એ કશું મનમાં ય નહિ લાવવાનું, અને એની સુરક્ષા રહે એ માટે પ્રભુએ ત્યાં ખડા રહેવાનું કર્યું. એ કેવુંક વાત્સલ્ય ? એ વાત્સલ્યમાં આ તત્ત્વ છે કે જીવલેણ કષ્ટદાયી અપરાધ કરનારને પણ બીજાઓથી બચાવી લેવાની ભરપૂર લાગણી ને તકેદારી રાખવાની.

મહાવીર પ્રભુ પર ગોશાળાએ તેજોલેશ્યા છોડેલી, એની દાહની પીડા પર સિંહ અણગાર જંગલમાં જઈ રોતા હતા, પ્રભુ વીતરાગ હતા, શરીર પર રાગ વિનાના અને પીડા પર દ્વેષ વિનાના હતા, છતાં વાત્સલ્યથી સિંહ અણગારને બોલાવી કહ્યું ‘જા, રેવતી શ્રાવિકાને ત્યાંથી એના પોતાના ઘર માટે કરેલો કોળાપાક લઈ આવ.’ પ્રભુ વીતરાગ છતાં વાત્સલ્ય કેવું ? આ એટલા માટે ધ્યાન પર રાખવાનું છે કે આપણે મોટા વડિલ કે જ્ઞાનાદિ ગુણમાં આગળ પડતાં થઈ જઈએ છતાં નાનડિયા પર વાત્સલ્ય ચૂકવા જેવું નહિ, નાનડિયાના ભાવ રાખવાના.

પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ચારિત્ર-સાધનાના કાળમાં કમઠ મરીને થયેલ મેઘમાળીદેવ મુશળધાર વરસાદનો ભારે ઉપસર્ગ કર્યો. તેમાં ધ્યાનમાં રહેલા પ્રભુને નાસિકા સુધી જળ આવી ગયા ! ત્યાં ધરણેન્દ્રે આવી ઉપસર્ગ નિવાર્યો. મેઘમાળીને ઠપકાર્યો કે ‘મૂરખ ! આ ત્રણ લોકના નાથ પર આ જુલ્મ ? શું સમજે છે તારા મનમાં ?’ આ જોઈને શું પ્રભુના મનને એમ થયું કે ‘ઈંદ્રે બરાબર ઠપકો આપ્યો ?’ ના; કારણ, એક તો પ્રભુને આ ઉપસર્ગ જુલ્મરૂપ લાગતો જ નહોતો. એમને તો આ કર્મક્ષયના મહાન સાધનરૂપ દિવાળીનો પ્રસંગ લાગતો હતો તેથી આ દિવાળી પ્રસંગની સગવડ કરનાર કમઠદેવ પર શા માટે નારાજ થાય ? કે એ રોકનાર ઈંદ્ર પર રાજીપો શું કામ થાય ? બીજું કારણ એ કે મેઘમાળીદેવ પર પ્રભુના દિલમાં અખૂટ વાત્સલ્ય વહેતું હતું, તો પછી જેના પર પ્રેમ વાત્સલ્ય હોય, એને મળતા ઠપકા પર રાજીપો શાનો થાય ? પ્રભુના વાત્સલ્યમાં આ તત્ત્વ હતું કે વાત્સલ્યપાત્રે ગમે તેવા જીવલેણ દુશ્મનનું કામ કર્યું હોય પણ એના પર પછીથી દુઃખ આવે એમાં પોતાનો રાજીપો નહિ.

મહાવીર પ્રભુના કાનમાં ગોવાળિયો ખીલા ઠોકવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ ખીલો ઠોકવા જાય ત્યાં પ્રહારથી માથું બીજી બાજુ હાલી જાય તો ખીલો અંદર શી રીતે ઘુસે ? ત્યાં પ્રભુ જાણે વાત્સલ્યથી એને કહે છે ‘આવ ભઈલા ! આવ, મારું માથું સ્થિર પકડાયા વિના તારે એકલે હાથે ખીલો અંદર નહિ ઘુસે; તો લે હું માથું સજજડબંધ સ્થિર રાખું છું. માથું હવે સહેજ પણ હાલશે નહિ. લે ઠોક ખીલો.’

આ વાત્સલ્યમાં કેવું તત્ત્વ ? પોતાના કાનમાં ખીલો ઠોકવામાં પ્રભુએ ખીલો ઠોકનાર ભયંકર દુશ્મન ગોવાળિયાને સહાયતા કરી ! વાત્સલ્યની કોઈ સીમા ?

સંગમ દેવતા પ્રભુને છ મહિના ભયંકર રંજાડી, હવે છોડીને જાય છે ત્યારે પ્રભુ વાત્સલ્યપૂર્ણ કરુણાથી આંખમાં આંસુ સાથે વિચારે છે, - ‘બિચારો મારું નિમિત્ત પામી ભયંકર પાપો ઉપાર્જી ગયો ! બિચારાને હવે નરકાદિ ગતિમાં કેટલા બધા

ભયંકર દુઃખ આવશે !’ આ પ્રેમ-લાગણીભર્યા વિચારે પ્રભુની આંખમાં આંસુ આવે છે. આવા વાત્સલ્યમાં કેવું તત્ત્વ ! પોતાને છ મહિના ભયંકર પીડા વરસી એનું કશું દુઃખ નહિ ! પણ અનાડીને દુર્ગતિઓમાં ભયંકર ત્રાસમાં રીભાવું પડશે એનું પ્રભુને દુઃખ ! વાત્સલ્યની હદ ?

ગોશાળો પાપાત્મા હતો, એણે મહાવીર પ્રભુને તેજોલેશ્યા શી રીતે ઉત્પન્ન થાય તે પૂછ્યું, ત્યારે પ્રભુ એવા અધમ આત્મા પર પણ પ્રેમ-વાત્સલ્ય રાખનારા, તે એમણે ગોશાળાને એની રીત શીખવી ! પછી ભલે એ પાપાત્માએ અવસર આવ્યે એ જ તેજોલેશ્યાનો ઉપયોગ પ્રભુ પર કર્યો ! છતાં પ્રભુના દિલમાં વાત્સલ્ય અખંડ હતું.

ઋષભદેવ ભગવાન ૧૦૦૦ વર્ષ વિશુદ્ધ ચારિત્ર પાળી કેવળજ્ઞાન પામ્યા. હવે આયુષ્ય લગભગ એક લાખ પૂર્વ વરસનું બાકી છે, તે ભોગવીને સીધા મોક્ષે જ જવાનું છે; પરંતુ જગતના જીવો પર વાત્સલ્ય કેવું કે એટલો સમય સીધા પુત્ર ભરતચક્રીને ઘેર જઈ ન બેઠા કે ‘લે ભરત ! કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું સાધનાનું કામ પતી ગયું, હવે અહીં રહી બાકીનું આયુષ્ય પૂરું કરી મોક્ષે જઈશ,’ ના, પ્રભુએ એટલો સમય જગત પર વિચરી ઉપદેશના ધોધ વરસાવ્યા ! કેટલો સમય ? લગભગ ૧ લાખ પૂર્વ વરસ ! એક ‘પૂર્વ વરસ’ એટલે ૭૦૫૬૦ અબજ વરસ ! એવા એવા ૧૦૦-૨૦૦ પૂર્વ નહિ, ૧૦૦૦-૨૦૦૦ પૂર્વ નહિ, પણ એક લાખ પૂર્વ વરસ ! કેમ વારુ ? જીવો પર એટલે કે આપણા પર અથાગ વાત્સલ્ય, ને આપણું ભલું કરવા પૃથ્વીતલ પર પોતે કૃતકૃત્ય છતાં ભમતા રહ્યા.

પ્રભુનાં વાત્સલ્ય અને એનાં તત્ત્વ સમજી આપણે પણ જીવો પર વાત્સલ્યને જીવનનો મુદ્રાલેખ બનાવીએ, વાત્સલ્યનો ભેખ લઈએ. માનવજીવનની મલાઈ વિશ્વવાત્સલ્ય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૪૩, તા. ૨૭-૭-૧૯૮૫

૩૯ ઉચિત-આદર : અનુચિત ત્યાગ

જીવનમાં દષ્ટિ સમ્યક્ બનાવવા માટે ઔચિત્યપાલન એક મહાન સાધન છે. કેમકે જેને ઉચિત શું અનુચિત શું એ જોવું નથી એની દષ્ટિ મલિન રહે છે. જીવનભર મેલી જ દષ્ટિ એટલે દુર્ગતિની પરંપરાનો અધિકાર.

આ ઔચિત્ય મન-વચન-કાયા-વિચાર-વાણી વર્તાવ ત્રણેયમાં લગાડવાનું અર્થાત્ વિચારમાં પણ ઉચિત કશું વિચારવું ચૂકે નહિ, ને અનુચિત કશું વિચારે નહિ. એવું વાણીમાં -

સાધુનું સાધુ પ્રત્યે ઉચિત વાણીકૃત્ય :-

દા.ત. સાધુ માટે કહ્યું કે સાધુ, કોઈ સાધુ એને બોલાવે તો, એનો જવાબ આપવો એ વાણીનું ઉચિત કૃત્ય છે. જો જવાબ ન આપે તો પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. એમાં પણ જો વડિલ સાધુ બોલાવે ને જવાબ ન આપે તો વધુ પ્રાયશ્ચિત્ત. - પદસ્થ બોલાવે ને જવાબ ન આપે તો એથી વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત. ઉપાધ્યાય બોલાવે ને જવાબ ન આપે તો એથી ય વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત; ને આચાર્ય બોલાવે ને જવાબ ન આપે તો સૌથી મોટું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. વાણીના ઉચિત કૃત્યનું આ કેવું મહત્વ બતાવે છે ! એમ જવાબ તો આપે, પણ ‘શું છે ?’ કહે તો એ તોછડાઈનો અનુચિત બોલ છે, માટે ત્યાં પણ પ્રાયશ્ચિત્ત. એ સૂચવે છે કે જરા પણ અનુચિત બોલ પણ ન બોલાય. દા.ત. સાધુએ બીજા સાધુ પાસે કાંઈ કામ કરાવવું હોય ને કહે ‘આટલું કરજો’ તો તે પણ અનુચિત બોલ છે. સાધુએ ઈચ્છાકાર સમાચારી પાળવાની છે, એટલે બીજાને કામ ચીંધતાં એની ઈચ્છા પૂછવાની છે કે ‘આટલું કરશો ?’ એમ ભૂલ થાય ત્યાં ‘મિથ્યાકાર’ સમાચારી પાળવાની ‘મિચ્છામિ દુક્કડં’ બોલવાનું. એ ઉચિત કૃત્ય છે. એ ન બોલે તો પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે. સમસ્ત સમાચારીપાલન એ ઉચિત કૃત્ય; એનો ભંગ કરે એ અનુચિત કૃત્ય. કોઈ કષાય કરતો આવ્યો ત્યાં ‘મહાનુભાવ’ કહીને શાંતપણે મિઠાશથી ઉત્તર દેવો એ ઉચિત કૃત્ય. એના બદલે જો કષાયથી ઉત્તર દે, તો તે અનુચિત. એમાં સામાની કષાયની આગમાં ગ્યાસતેલ હોમવાનું થાય, આગ વધે.

એમાંય વાણીથી મીઠું બોલે, પણ મનમાં જુદું રાખે, તો તે માનસિક અનુચિત કૃત્ય થયું. અનુચિત કૃત્યથી બચવા આ નિર્ધાર જોઈએ કે ‘અનુચિતનો ત્યાગ એ જીવનની મોટી મૂડી છે; તેથી મારી સગવડ ને મારું સન્માન ખોવા પડે તો ખોઈશ, પરંતુ અનુચિત કશા વાણી-વર્તાવ નહિ આચરું, વિચારમાં પણ નહિ. કેમકે સગવડ-સ્વમાન સાચવેલા તુચ્છ છે, આત્માનું બહુ ભલું કરનારા નહિ, તેમ લાંબુ ચાલનારા નહિ. ત્યારે અનુચિત કૃત્યનો ત્યાગ અને એની પાછળની શુભ ભાવના એ અહીં અને પરલોક માટે મોટી મૂડી બને છે.’

જોજો, આ સર્વ ઉચિતનું આચરણ, અને નાના પણ અનુચિતનો ત્યાગ, એ સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પહેલાની ભૂમિકામાં છે. તો પછી સમ્યગ્દર્શન પામ્યા પછી તો

ઉચિત-આદર અને અનુચિત ત્યાગ માટે કેટલી બધી ખબરદારી જોઈએ ? વિચારમાં પણ જરાય અનુચિત ન આવવું જોઈએ.

પ્ર.- પણ મન કાબૂમાં નથી રહેતું, એટલે અનુચિતના વિચાર આવી જાય છે.

ઉ.- આ પોતાની જાતને ન ઓળખ્યાનો સવાલ છે. સમજી રાખો, મન-વચન-કાયા એ આપણા સાધનો છે, તેથી એના પર આપણો અધિકાર છે. આપણે ધારીએ તે રીતે એને વાપરી શકીએ, વાપરતાં ફેરવી શકીએ, ને વાપરવાનું બંધ પણ કરી શકીએ. આ અધિકારની ઓળખ નથી તેથી મન-વચન-કાયાના શેઠ બનવાને બદલે ગુલામ બનાય છે. મન પર અધિકાર બજાવીએ તો મનને ખોટા વિચારથી અટકાવી શકીએ છીએ. વાસ્તવમાં મૂળ પાયામાં આત્માની પોતાની લેશ્યા જ ખોટી છે, તેથી મન એ પ્રમાણે ખોટા વિચાર કરે છે.

આપણા મનના માલિક બનો :-

દા.ત. શેઠને દાન ન દેવાની લેશ્યા હોય એટલે સેક્રેટરીને કહી રાખ્યું હોય છે કે ‘હું કોઈ માગનારને મોકલું તો એને આડાઅવળા પ્રશ્ન કરી યા ઓઠકોઠ સમજાવીને એમ જ રવાના કરજો !’ પછી કોઈ ધર્મની ટીપ લઈને આવે ત્યારે શેઠ કહે ‘વાહ ! સરસ કામ છે. આમાં તો દેવું જ જોઈએ. તમે જુઓને સેક્રેટરીને મળો.’ બસ, પછી સેક્રેટરીને મળતાં એ એવા ઊઠા ભણાવશે કે પેલા નિરાશ થઈ રવાના થશે, કહેશે ‘આ સેક્રેટરી જ ખોટો લાગે છે, શેઠે તો સારો જવાબ આપેલો.’ વાસ્તવમાં જેમ અંદરખાને શેઠ જ લુચ્યો, એવું અહીં આત્માની અંદરખાને લેશ્યા જ ખોટી, તેથી આત્મા જ લુચ્યો છે, એટલે જ મન ખોટા વિચાર કરે છે, ને એનો દોષ મનને દેવાય છે, પોતાની જાતને નહિ.

આપણે આત્માથી સારા બનીએ, સારી લેશ્યાવાળા બનીએ, ને મન પર આપણો અધિકાર સમજીએ, તો મનના ખોટા વિચાર અટકાવી સારા વિચાર કરાવી શકીએ. દા.ત. મીઠા બોલા ભાગીદાર પર આપણું મન ઓવારી જતું હોય, અને એના માટે બહુ પ્રેમ લાગણી સહાનુભૂતિના વિચાર કરતું હોય, પરંતુ જ્યાં એમ માલુમ પડે કે ભાગીદારે ભયંકર વિશ્વાસઘાત અને આપણી મૂડીની ઉઠાંતરી કરી છે, તો આપણા આત્માની એના પ્રત્યે લેશ્યા ફરી જવાથી પછી મન એના માટે બહુ પ્રેમ લાગણીના વિચાર જ નથી કરતું, આ સૂચવે છે કે મન પર આત્માનો અધિકાર છે. એ સમજીને એક પણ અનુચિત વિચાર પણ ન કરીએ. એવું વાણી અને કાયા પર અધિકાર સમજી જીભને એક પણ અનુચિત બોલ ન

બોલવા દઈએ. કાયા-અંગોપાંગ-ઈન્દ્રિયોને એક પણ અનુચિત પ્રવૃત્તિ ન કરવા દઈએ, ત્યારે સમ્યગ્દર્શનની ભૂમિકા તૈયાર થવા માંડે.

આત્માનો અધિકાર સમજવાની એક ચાવી છે. શાંત એકાંતમાં આંખ મીચીને આ વિચારવું કે ‘હું જે વાતવાતમાં ‘હું’ ‘મને’ ‘મારો’ વગેરેનો પ્રયોગ કરીએ છીએ, દા.ત. ‘હું જોઉં છું’ ‘હું બોલું છું’, ‘હું ખાઉં છું.’, ‘મને કાળો રંગ અને કડવો રસ ન ગમે’, ‘મારું શરીર સારું નથી’,... આ ‘હું કોણ ? આ તે ‘હું’ છે જે આંખ વગેરે ઈન્દ્રિયોને ધાર્યા પ્રમાણે ચલાવે છે, ફેરવે છે, ને કાર્ય કરતી બંધ કરે છે, વળી એ ‘હું’ હાથ વગેરે ગાત્રોનું પણ ઈચ્છાનુસાર સંચાલન કરે છે, યાવત્ જીભ અને મનની પાસે બોલ અને વિચાર શરુ કરી શકે, એમાં ફેરફાર કરી શકે, ને એને બંધ કરી શકે છે. ‘હું’ નો આ અધિકાર, આ વર્ચસ્વ જો ખ્યાલમાં લેવાય, તો એ સરમુખત્યાર હોવાથી મન પાસે ધાર્યા પ્રેમ લાગણીના વિચાર કરાવી શકે, ઉચિતના આદરના અને અનુચિતના ત્યાગના મન પાસે મક્કમ નિર્ધાર રખાવી શકે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩,અંક-૪૪,તા.૩-૮-૧૯૮૫

૪૦ ભવવાસનું દુઃખ

(લેખાંક-૧)

જાગ્રત્ બનેલા આત્માને આ હૃદયખેદ થાય છે, કે

દુઃખરૂપો ભવઃ સર્વઃ, ઉચ્છેદોઽસ્ય કૃતઃ કથમ્ ।

અર્થાત્ સંસાર આખોય દુઃખરૂપ છે; કેમ કે એ અનેક વિટંબણામય અને ફરી ફરી જન્મ-જરા-મૃત્યુ કરવારૂપ છે. તેથી જો સંસાર વિરાધનાથી ઊભો રહી ગયો, તો તેમાં જન્માદિની અને વિરાધનાઓની વિટંબણા ઊભી જ છે. તો આનો ઉચ્છેદ શેનાથી અને કેવી રીતે થાય ?

સંસારમાં વિટંબણા બે જાતના દુઃખની, - (૧) દ્રવ્યદુઃખની, અને (૨) ભાવદુઃખની. દ્રવ્યદુઃખોમાં, ખાવા ન મળે, અપમાન થાય, રોગ વ્યાધી થાય, ગરીબી ગુલામી વગેરે હોય. આ તો બધા દ્રવ્યદુઃખો. સંસારમાં આ ગરીબી, રોગો, ગુલામી આદિ દ્રવ્યદુઃખોની વિટંબણા મોટી, પરંતુ એના કરતાં ભાવદુઃખોની વિટંબણા મોટી છે.

કેવાં કેવાં ભાવદુઃખ :-

ભાવદુઃખોમાં જીવને ધર્મ ન ગમે, પ્રમાદ ગમે, વિષયોની લંપટતા રહે, કષાયોના ઉકળાટ હોય;- આ બધા ભાવદુઃખ છે, કાયા કંચન કુટુંબ, બધુંય સંસાર છે. તે સંસાર પણ એવો કે ક્યારેક સદ્ગુરુના ઉપદેશથી દાનની રુચિ થઈ, તો ત્યાં તરત નાણાં કોથળીનો સંસાર બ્રેક મારે કે ‘જોજે, હમણાં ખરચી ન નાખીશ.’ દેવગુરુની સેવામાં લાગ્યા ત્યાં કુટુંબસંસાર બ્રેક મારે,- ‘જો આમાં બહુ પહોળો ન થઈશ, કુટુંબનું સંભાળવાનું છે.’ તપ કરવાની ઉમેદ જાગી, તરત કાયાસંસાર બ્રેક મારશે, - ‘તપની એવી શક્તિ નથી, તપથી કાયા સુકાઈ જશે, તો આગળ કામ નહિ ચાલે.’ આ બધા

ખોટા નમાલા વિચાર અને ધર્મનો અનુત્સાહ એ ભાવદુઃખ છે. નમાલા વિચાર એ મનની ખરાબી છે. આશ્ચર્ય છે કે સંસારના કામ માટે નમાલા વિચાર નહિ આવે ! ધર્મના કામમાં જ નમાલા વિચાર ! મનની આવી આવી તો કેટલીય ખરાબીઓ છે ! એ બધી ય ભાવદુઃખ છે. પૈસા મળ્યા અભિમાન થયું એ ભાવદુઃખ; રોગમાં હતા ત્યારે ‘હાય રોગ !’ એવું આર્તધ્યાન થાય એ ભાવદુઃખ; રોગમાંથી કાયા ઊઠી મનને થયું. ‘હવે સારું સારું ખાઉં’ એ લાલસા એ ભાવદુઃખ; પત્ની બોલી ‘તમારા વિના અમને ગમતું નથી.’ ત્યાં પત્ની પર રાગ વધી ગયો એ ભાવદુઃખ, સંસાર આવા દુઃખોથી ભરેલો છે. કુટિલ કાયા સંસારના કામોમાં ખડે પગે ! તારણહાર ધર્મની વાત આવે ત્યાં ગલોચિયાં લે છે ! એ ભાવદુઃખ છે.

કેવી વિષમતા ? જે કાયાવસ્તુ ધર્મનાં સાધન તરીકે મળી, એને જ સાધ્ય બનાવી દેવાય છે ! બસ, મન કહે છે ‘શરીર સાચવવાનું, ધર્મની માવજત ન થાય તો કાંઈ નહિ. કાયાની માવજત બરાબર કરતા રહેવાનું; તપ કરું ધર્મનાં ધક્કા ખાઉં, ને કાયા ઘસાય તો ? એ ન પાલવે’... જીવની કેવી મૂઠ દશા છે ? જીવનમાં સાધ્ય ધર્મ છે, તન-મન-ધન એનાં સાધન તરીકે મળ્યા છે.

સાધ્ય સાધતાં કાયાદિ સાધન ઘસાય એની ચિંતા કરવાની હોય ?

સોદા માટે મિલોમાં ફરવા મોટર રાખી હોય, તો ક્યાં ચિંતા થાય છે કે ‘આમ મિલોમાં મોટર ફેરવું તો મોટરને ઘસારો પડશે ? ‘મોટરને ઘસારો પડીને ય સોદા મળે છે ને ? આ જ જોવાય છે. એનો આનંદ જ હોય છે. તો કાયાને ઘસારો પડીને ય ત્યાગ-તપધર્મની કમાણી થાય છે ને ? એવો આનંદ નહિ ? નાણાં કોથળીને ઘસારો પડીને ય રુડો દાનધર્મ તથા વીતરાગભક્તિનો ધર્મ કમાવાય છે ને ? એવો આનંદ નહિ ? એને કોણ કહે કે ‘મૂઠ જીવ ! કાયાનો ઘસારો શું

જુએ ? કાયા તો સાધના માટે જ મળી છે, ને એ એક દિ' પડી જવાની છે, તે પછી ફરીથી આવી કાયા મળવી મુશ્કેલ છે, ત્યાં ધર્મ શી રીતે સાધીશ ?'

પરંતુ આ વિચાર નહિ, કુમતિ સંસાર ઊંધા જ વેતરણ મંડાવે ! એવા એવા ભાવદુઃખથી ભરેલો આ સંસાર છે, માટે સંસાર દુઃખરૂપ છે. સંસારમાં જ્યાં નજર નાખો ત્યાં ભાવદુઃખોની હોળી છે. અસત્ ભાવોની આગો સળગતી જ રહે છે. રાગદ્વેષના સંકલેશ ડગલે ને પગલે ! સંસારનું મનગમતું મળ્યું ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ એ ય સંકલેશ ! કશું અણગમતું થયું, ભારે અપ્રસન્નતા થઈ, એ ય સંકલેશ ! સંકલેશ કરાવનારો સંસાર છે. સંસારમાં વાતે વાતે રાગથી કે દ્વેષથી મન બગાડવાનું થાય છે. પાર વિનાના અશુભ ભાવો ને સંકલેશો કરાવનાર સંસાર છે. એનાથી જન્મ-મરણની પરંપરા વધે છે તેથી મનને વિમાસણ થાય છે કે 'આ દુઃખરૂપ સંસાર ક્યાં સુધી ચાલશે એનો ઉચ્છેદ કેમ થાય ? ક્યારે થશે ?'

દષ્ટિ નિર્મળ થઈ હોય એને તો સંસારમાં ઠામ ઠામ ને પ્રસંગે પ્રસંગે અશુભ ભાવો દેખાય છે. દા.ત. ખાવા પૂરું મળ્યું, પૈસા સારા મળ્યા, કપડાં ઊજાળાં થયાં તો ય હૈયું બગાડવાનું થાય છે. શુભ ભાવ ક્યાં ટકાવવો ? વડિલ થયા એટલે વારે વારે ગુસ્સો ને અભિમાન કરતાં આંચકો નહિ ! આવું વડેરાપણું શા લાભનું ? 'સંસાર દુઃખરૂપ' એટલે ? આવા અસત્ અશુભ ભાવરૂપ યાને ભાવ દુઃખરૂપ છે. એનો ખેદ હોવાથી એ મુંઝવણમાં છે, અને એનો કયા હેતુએ કેવી રીતે ઉચ્છેદ થાય, એવા એને આંતરજિજ્ઞાસા રહે છે.

સુદત્ત પોતે રાજકુમારમાંથી રાજા બન્યા પછી રાજ્યના વડેરાપણામાં આવા અસદ્ ભાવ કરવાના જોયા તેથી વૈરાગ્ય પામી ગયા; બનેલું એવું કે સિપાઈઓ એક ચોરને પકડી લાવી કહે 'સાહેબ ! આણે બે ગુન્હા કર્યા છે, ચોરી કરી છે, અને માલના માલિકને મારી નાખ્યો છે !' રાજાએ ત્યાં 'આને શી સજા ?' એમ પંડિતોને પૂછતાં ભયંકર સજા જાણીને રાજાએ વિચાર્યું, 'ચોર તો એના પાપે પરલોકમાં ભયંકર પીડા પામવાનો છે; પણ વરસોના રાજ્યપાટ દરમિયાન મારે લલાટે ગુનેગારોને ગોઝારી પીડાઓ આપવાની કૂરતા કરવાનું લખાયું ? સંસાર આવા અસત્ ભાવો ને મહાહિંસાદિ દુષ્ટત્યો કરાવનારો છે. તેથી ન જોઈએ એ, એમ કરી રાજ્યસંસાર છોડી એમણે ચારિત્ર લઈ લીધું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૪૫, તા. ૧૦-૮-૧૯૮૫

૪૧) દુઃખરૂપ ભવવાસનો ઉચ્છેદ કેવી રીતે ?

(લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં એ જોયું કે આ સંસાર કેમ ભાવદુઃખરૂપ છે ? અને જાગેલા જીવને એનું કેવું દુઃખ હોય છે ? યોગની 'તારા' દષ્ટિમાં આવેલાને આ ભવવાસ પર દુઃખ લાગ્યા પછી એને ચિંતા થાય છે, કે

‘દુઃખરૂપો ભવઃ સર્વઃ ઉચ્છેદોઽસ્ય કૃતઃ કથમ્ ?’

આખો સંસાર દુઃખરૂપ છે, તો એનો ઉચ્છેદ કયા સાધનોએ કેવી રીતે થાય ?

સંસારવાસ ચીજ એવી વિચિત્ર છે, એટલે જ કહ્યું 'સમકિતી બહારથી સુખી પણ અંતરથી દુઃખી હોય.' ડગલે ને પગલે અશુભ ભાવો, પાપવિકલ્પો, ને પાપસ્થાનકનાં આચરણ કરાવનાર અને ભવો વધારનાર સંસારમાં ફસ્યા રહ્યાનું એને હૈયે ભારે દુઃખ હોય. બહારથી ભલે વૈભવોના સુખ, પણ અંતરથી દુઃખી. ભરતજી મનહીમેં વૈરાગી. “વૈરાગી” એટલે દુઃખી, કેમકે એ કિંમતી જિનશાસનને સમજતા હતા. તેથી એમને આ વાતનું ભારે દુઃખ હતું કે,

‘જે જિનશાસને શુભ ભાવો કરવાનો આપણને છુટો દોર આપ્યો, એ જ શાસનમાં રહીને જાતે જ અશુભ ભાવો કરી કરી મરવાનું ?’

સંસારમાં ઈષ્ટ મળ્યું તો ય સુખ નથી; કેમકે એમાં આત્મા પર રાગ-મમતાના અશુભ ભાવની કાળાશ છવાઈ રહે છે; ને ઈષ્ટ ન મળ્યું તો ય સુખ નથી; કેમકે ન મળ્યાની અરતિ દુર્ધ્યાનના અશુભ ભાવની કાળાશ છવાઈ રહે છે. ચારિત્ર ખાંડાની ધાર તો પછી, પણ સમકિતીને સંસાર પણ ખાંડાની ધાર જેવો લાગે; કેમકે સારી નરસી કોઈ પણ સ્થિતિમાં અશુભ ભાવથી બચવું મુશ્કેલ લાગે છે. એટલે જ એને મન સંસાર-ભવવાસ દુઃખરૂપ.

કડવા એળિયાના કોઈ પણ ખૂણામાં કડવાશ ન હોય એમ નહિ, એમ સંસારના કોઈ પણ સંયોગમાં દુઃખ ન હોય એમ નહિ.

માટે જ 'સાધુ સદા સુખિયા કલ્યા, દુખિયા નહિ લવલેશ.' કેમકે એમને કોઈ જ અશુભ ભાવ થવાનું ભાવદુઃખ રહે નહિ, ને અશુભ ભાવથી થતી ભવવૃદ્ધિ નહિ. શાસ્ત્રોના ખૂબ પરિચયથી, ત્યાગ-તપથી, ને પરિસહના અભ્યાસથી અશુભ ભાવોને નામશેષ કરી નાખ્યા ! ભાવોને બગાડનારી કાયાની ને મનની

સુખશીલતા જ ફગાવી દીધી ! પરીસહથી કાયકષ્ટ વધાવ્યાં ! પછી ભાવ શાના બગડે ? દેહની મમતા અને સુખશીલતા જ ચિત્તના ભાવ બગાડે છે.

એ જ જીવને મારે છે, જીવને ત્યાગમાં ગળિયો બનાવે છે. એનાથી જ સારા રસ ને સારી વિગઈઓના સુખ એમ બીજા વિષયોનાં સુખ મુકાતા નથી. તેથી હૈયે કેટલાય અશુભ ભાવો રમતા રહે છે. એટલે જ સાધુ એવી સુખશીલતા ફગાવી દઈ પરિસહોનાં ભારે કષ્ટ સહે છે. તેથી જ સાધુ બહારથી દુઃખ કષ્ટ વેઠનારા દુઃખી દેખાય છે. માટે કહેવાય છે કે સાધુ બહારથી દુઃખી, પણ અંતરથી સુખી. યોગની બીજી તારા દષ્ટિવાળો બહારથી સુખી, પણ અંતરથી દુઃખી હોય. એ વિચારે છે,-

આ સંસારનો ઉચ્છેદ કયા સાધને કેવી રીતે થાય ?

આ એટલા માટે વિચારે છે કે ‘ઘરવાસમાં જે કરી રહ્યો છું એનાથી કાંઈ ભવોચ્છેદ થાય નહિ, કેમકે એવું તો લગભગ બધા સંસારી જીવો કરી જ રહ્યા છે, છતાં દેખાય છે, એ સંસારથી મુક્ત નથી, ને સંસારમાં ભટકી રહ્યા છે તેથી ભવોચ્છેદનાં સાધન ક્યાં ? અને એ કેવી કેવી રીતે સધાય ?’ એ આ દષ્ટિવાળાની જિજ્ઞાસા છે, તીવ્ર લાલસા છે.

અલબત્ત એ આમ તો સાધના કરે જ છે, કિંતુ એમાં અનેક ત્રુટિઓ દેખાય છે, ને ઉપરની કક્ષાની સાધનાઓ હજી જીવનમાં આવી નથી, તેથી ચિંતાતુર છે કે ‘આમ શે ઉદ્ધાર થાય ?’

ભવોચ્છેદ કયા સાધને ?

ભવ-સંસારનો ઉચ્છેદ-અંત કયા સાધનોથી થાય ? જૈનશાસન સાધનો બતાવે છે, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્ર તપ, દાન-શીલ-તપ-ભાવના, ક્ષમા-મૂઢતા-ઋજુતા-નિર્લોભતા, - આશ્રવત્યાગ, સંવર નિર્જરાનો આદર, અધ્યાત્મ ભાવના-ધ્યાન-સમતા-વૃત્તિસંક્ષય... વગેરે ભવોચ્છેદનાં સાધન છે.

આ ‘કૃતઃ’ કયા સાધનોથી ભવોચ્છેદ થાય એની વાત થઈ. ‘કથમ્’ અર્થાત્ એ સાધનોનો કેવો ઉપયોગ કરીને કેવી રીતે ભવોચ્છેદ થાય, એ પણ જાણવું જરૂરી છે. એટલે મનને એ પણ મુંઝવણ છે કે ‘પ્રભુભક્તિની સાધના તો કરું છું, પરંતુ એ ખામીભરી છે; તો કેવી રીતે એનાથી ભવોચ્છેદ થવાનો હતો ? ‘ભક્તિ ભક્તિ’નું નામ લેવા માત્રથી ભવનો અંત ન આવે, એ તો પ્રભુભક્તિ આદરવી જોઈએ, અને તે પણ ભક્તિ શાસ્ત્રોક્ત રીતે આદરવી પડે. હૈયામાં જિનભક્તિની ધગશ છે તો એ કેવી રીતે આદરાય કે જેથી ભવનો ઉચ્છેદ થાય એ ખાસ જાણવું પડે. પોતાની ચાલુ સાધનાઓ કરવાના ઢંગ જોઈને એમ થાય કે ક્યાં પૂર્વ પુરુષોની

આ સાધના ? ને ક્યાં ઢંગ વિનાની મારી સાધના ? પૂર્વ પુરુષો જે કરી ગયા ને સાધી ગયા એમની આગળ મારું શી વિસાતમાં છે ?

ક્યાં એ નાગકેતુની પુષ્પ પૂજામાં પ્રભુભક્તિ ? ક્યાં મહાવીર પ્રભુ, ખંધક મુનિ, ગજસુકુમાર મુનિ વગેરેની ક્ષમા ? ક્યાં સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનો વૈરાગ્ય ? ને રોગભર્યા દેહે વિના દવાએ કેવુંક ઉગ્ર ચારિત્રપાલન ? ક્યાં ધન્ના શાલિભદ્ર મુનિની તપસ્યા ? અને ક્યાં મારું આ ત્યાગ-તપ-જિનભક્તિ વગેરે બધું ઢંગધડા વિનાનું ? સાધનામાં આભ્યન્તરમાં પણ એમને સક્રિયતા કેવીક ? ને ક્યાં મારી નિષ્ક્રિયતા ? સાધનામાં ક્યાં એમની વધતી જતી મનની નિર્મળતા ? ને ક્યાં મારે તદવસ્થ મલિનતા ?

સાધના કરતાં કરતાં આંતરદોષો ટળે છે.

વીતરાગના રોજ દર્શન-પૂજન આદિ કરતાં રહીએ, ને શું આપણા આત્મામાં વિષયાસક્તિ-કષાયવેશ-સ્વાર્થાધતા તથા સુખશીલતાના મલિન ભાવો મોળા પડતા ન આવે ? એના પ્રતિપક્ષી વૈરાગ્યાદિ ગુણો પ્રગટતા ને વિકસતા ન આવે ? આહારાદિ ૧૬ સંજ્ઞાઓમાં એક ધર્મસંજ્ઞાને યાને ધર્મપ્રજ્ઞાને છોડી ૧૫ સંજ્ઞાઓ પાપસંજ્ઞાઓ છે. એની સામે ત્યાગ-તપ વૈરાગ્ય-ઉપશમ વગેરેની ધર્મપ્રજ્ઞાઓ છે. દેવદર્શનાદિ ધર્મસાધના કર્યે જઈએ ને પંદરે ય પાપસંજ્ઞાઓનું જોર એવું ને એવું જ ઊભું રહે ? કેવું વિચિત્ર કે ધર્મપ્રજ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાં હજી આહાર વિષયાદિ સંજ્ઞા યાદ આવશે ! પરંતુ આહારાદિ સંજ્ઞાની પ્રવૃત્તિઓ વખતે ધર્મ-ધર્મપ્રજ્ઞા યાદ નહિ આવે ! કેવી મારી અસદ્ ભાવોમાં ડુબાડુબ સ્થિતિ ! આમાં શે ભવોચ્છેદ થાય ?

સંસાર દુઃખરૂપ સમજે છે એટલે એમાં ઉચિત કર્તવ્યની હાનિ નહિ થવા દે, ઉચિત કર્તવ્ય ચૂકશે નહિ, સત્પુરુષોની વિવિધ સત્પ્રવૃત્તિઓમાંથી પોતાને શક્ય સાધના શોધ્યા કરશે.

‘ચિત્રા સતાં પ્રવૃત્તિશ્ચ’

પૂર્વ પુરુષોની ધર્મપ્રવૃત્તિ વિચિત્ર યાને નિરનિરાળી વિશેષતાઓવાળી હોય છે; કેમકે એમના દરેકના મોહનીય કર્મ જ્ઞાનાવરણ કર્મ અને વીર્યાતરાય કર્મના ક્ષયોપશમ જુદા જુદા હોય છે. મહાવીર પરમાત્મા પ્રત્યે ગૌતમસ્વામી મહારાજનો ભક્તિભાવ જુદો; અને શાલિભદ્ર મહામુનિનો ભક્તિભાવ જુદો. ધન્ના અણગારની તપસાધના જુદી, અને શાલિભદ્ર મહામુનિની તપસાધના જુદી. આ સાધના-પ્રવૃત્તિમાં ફરક પડવાનું કારણ વિચિત્ર ક્ષયોપશમના લીધે સાધનામાં જરૂરી તચ્ચિત્ત-તમ્મય-તલ્લેશ્ય વગેરે આત્મદશામાં ફરક હોય છે. એના આધારે ભવોચ્છેદનાં સાધનોનો નિર્ણય કરી લે છે.

૪૨ જાપ કરતાં સ્વાધ્યાયનું મહત્વ

જાપ કે ધ્યાન કરનારાઓને આ મુંઝવણ રહે છે કે -

પ્ર.- જાપ કે ધ્યાનમાં મન કેમ પકડાયેલું નથી રહેતું ? ને કેમ બીજા વિચારોમાં જતું રહે છે ?

ઉ.- મન લાંબો કાળ જાપમાં પકડાવું મુશ્કેલ છે, કેમકે અનંતા કાળથી મન વિવિધતાઓમાં રમવા ટેવાયેલું છે, એને જાપમાં વિવિધતા ન મળે. દેખાય છે ને કે નવરા બેઠા મન જ્યારે વિચારમાં ચડે છે ત્યારે એક ચીજ પરથી બીજી પર, અને બીજી પરથી ત્રીજી પર, એ કેવું ફરતું જાય છે ? માણસો વાતો કરવા બેસે ત્યારે ભલેને એક અગત્યનો માનેલો મુદ્દો કાઢી વાત શરુ કરે, પરંતુ પછીથી વાતચીતના મુદ્દા કેવા ફરતા જાય છે ? શાથી આમ ? મનને વિવિધતા જોઈએ છે, તેથી વિચારમાં મુદ્દા ફરતા રહે છે, અને એ વાતચીતમાં ઊતરે છે. મનનો આ જાણે સ્વભાવ પડી ગયો છે કે એક વાત પર સ્થિર પકડાયેલું રહે નહિ. એને વિચારતા રહેવા વિવિધ મુદ્દા જોઈએ છે; હવે આ પરિસ્થિતિમાં એને કોઈ એક જ પદના જાપમાં કે એક જ વિષયના ધ્યાનમાં શી રીતે સ્થિર પકડાયેલું રાખી શકવાના ?

એ તો સેંકડો હજારો ગાથાઓનું પારાયણ કરવાનું હોય એના અર્થરૂપે વિવિધ વિષયો વિચારવાના હોય, તો મન એમાં પકડાયેલું રહે. મોટા યોગીપુરુષોની વાત કરતા નહિ કે ‘એમને કેમ એક જ વસ્તુના ધ્યાનમાં મન સ્થિર રહે છે ?’ એ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે એમણે પહેલાં તો, શાસ્ત્રના હજારો શ્લોકના સ્વાધ્યાયમાં અને એ શાસ્ત્રની વિવિધ વાતોમાં મનને પકડી રાખવાનો બહુ અભ્યાસ કર્યો છે. ત્યારે આપણે હજી પ્રારંભિક અભ્યાસ-અવસ્થામાં છીએ. માટે શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયની વિવિધ વસ્તુમાં મનને પકડી રાખવાનું છે.

મનને પકડાવું રાખવા બે ઉપાય : બાહ્ય વિષયોથી મન કેમ બચે ?

એટલે પહેલાં શાસ્ત્રની વિવિધ વાતોમાં ને સૂત્રસ્વાધ્યાયમાં મનને કલાકો, દિવસો, મહિના અને વર્ષો સુધી પકડી રાખવાનું કરીએ, તે પણ બહુ આદર-બહુમાન-પ્રીતિ સાથે કરીએ, ત્યારે મન બાહ્ય વિષયોથી સારી રીતે આધું ને આધું રહે.

એટલું જ નહિ, પણ અધ્યાત્મની અને તત્ત્વની વાતો યાને શાસ્ત્રોની વાતો

મનમાં ખૂબ પજળાવ્યા કરવાથી બાહ્ય ભૌતિક વિષયો નિસ્સાર લાગ્યા કરે, અને એથી એ વિષયો પર વારંવાર ઘૂણા વરસતી રહે. એથી પણ બહુ અભ્યાસ એ નિસ્સાર વિષયોનું આકર્ષણ ઊડી જવાથી, મન એમાં જતું હવે સહેજે અટકવાનું.

ત્યારે આપણે ફરિયાદ કરતા હોઈએ કે ‘ધર્મક્રિયામાં મન કેમ સ્થિર નથી રહેતું ? કેમ બીજા વિચારો આવી જાય છે ?’ તો પહેલાં તો એ જોવું જોઈએ કે એ બીજા વિચારો શાનાં આવે છે ? આધ્યાત્મિક વસ્તુના ? કે ભૌતિક પૌદ્ગલિક વાતવસ્તુના ? કહેવું જ પડશે કે ભૌતિક પૌદ્ગલિક જ વિચારો ઘુસી જાય છે. આત્માના આત્મહિતના વિચારો ક્યાં સસ્તા પડ્યા છે, ક્યાં રીઢા પડ્યા છે કે એ જલદી અને બહુ આવ્યા કરે ?

એટલે હવે સવાલ આ આવ્યો કે ‘આ ભૌતિક વિચારો કેમ અટકે ?’ કેમકે એ જ્યાં સુધી અટકે નહિ ત્યાં સુધી ધર્મક્રિયા શું, કે જાપ શું, કે ધ્યાન શું, એમાં મન સ્થિર પકડાયેલું રહી શકે નહિ. એ તો પેલા જ વિચાર એમાં ઘુસી જવાના, ઉભરાઈ આવવાના, તો એ શી રીતે અટકવાના હતા ?

બસ, એનો આ જ ઉપાય કે મનને શાસ્ત્રોની બહુ બહુ આધ્યાત્મિક-તાત્વિક વાતોમાં રસપૂર્વક પરોવાયેલું રાખો, તો એમાં ને એમાં બહુ રમ્યા રહેવાથી પેલા ભૌતિક અને નિસ્સાર વિષયો પર ઘૂણા થતી રહેશે, અને એના વિચારો બહુ નહિ ઉભરાય. આના બહુ અભ્યાસથી એ ભૌતિક વિષયોના ભાર મન પરથી ઊતરી જતાં મનને આધ્યાત્મિક ને તાત્વિક વિષયોનું મહત્ત્વ લાગશે, મમત્વ જાગશે, મહત્ત્વ વધશે; પછી એ સ્થિતિએ પહોંચશે કે મન એમાંનાં એક પદ કે એક તાત્વિક પદાર્થ પર અમુક સમય પકડાયેલું રહી શકશે. **મન પદ પર પકડાય એ જાપ; ને પદના વિષય પર પકડાય એ ધ્યાન.** બીજી રીતે જોઈએ તો **મન સૂત્રના પદોમાં પકડાય એ ‘સૂત્રસ્વાધ્યાય,’ ને સૂત્રના અર્થમાં પકડાય એ ‘અર્થસ્વાધ્યાય,’**

મોટા જિનકલ્પી મુનિઓ જેવા જબરદસ્ત મનોનિગ્રહવાળાનો પણ મુખ્ય વ્યવસાય શો ? તો કે સ્વાધ્યાય, સૂત્રોનું પારાયણ અને અર્થનું પારાયણ કર્યા જ કરે. કેમ વારુ એમ ? તો કે સૂત્રોની જુદી જુદી ગાથાઓમાં વિવિધતા છે, તેથી મન એમાં એવું પકડાયેલું રહે કે મનને એકના એક પદમાં થાક કંટાળો લાગી બહારમાં જતું રહેવાને અને અસ્થિર થવાને અવકાશ જ ન રહે. એટલે જ સંકલ્પ-વિકલ્પો કે બીજા ત્રીજા વિચારો આવવાને જગા જ ન રહે, એ સ્વાધ્યાયનો પ્રભાવ છે.

મુનિઓ માટે દિવસ-રાતમાં સામાન્યથી પાંચ પહોર અર્થાત્ ૧૫ કલાક,

જાપ નહિ, પણ સ્વાધ્યાય કરવાનું વિધાન છે. એમાં (i) મન સ્થિર પકડાયેલું રહેવાના લાભ ઉપરાંત (ii) આત્મામાં સમ્યગ્જ્ઞાનની સંપત્તિ વધે એ પણ મોટો લાભ છે. તેમજ સ્વાધ્યાય બોલીને કરે એટલે, વચનયોગની મહાકિંમતી શક્તિ મળી, તે પણ લેખે લાગે છે. શ્રાવક માટે પણ ઉપદેશમાળા તથા જીવવિચારાદિ પ્રકરણશાસ્ત્રોનાં સ્વાધ્યાયનું વિધાન છે, તેથી તો મોટા માળવા દેશના મંત્રી પેથડશાએ રાજદરબારે પાલખીમાં જતા આવતાં ૫૪૦ ગાથાની ઉપદેશમાળા ગોખીને સ્વાધ્યાયની મૂડી બનાવેલી જેથી સમય મળે ત્યારે એના પારાયણમાં મનને પકડી રાખી શકાય. આમ જાપ કરતાં સ્વાધ્યાયનું ખાસ મહત્ત્વ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૩, અંક-૪૭, તા. ૨૪-૮-૧૯૮૫

૪૩) માનવમન એ મહામૂડી : તત્ત્વદૃષ્ટિથી કેમ જોવાય ?

માનવમન એ મહાન મૂડી મળી છે. એનાથી સાચા તત્ત્વચિંતનનો સર્વોત્તમ ધંધો થઈ શકે છે; જેના નફામાં અઢળક પાપક્ષય, પુણ્યસંચય અને સુસંસ્કાર-સિંચનની કમાઈ થાય છે.

ખોટા વિચાર કેમ અટકે ? :-

આની જો બરાબર કિંમત સમજાય તો અતિ ઊંચી મનમૂડીને આડાવળાયા કષાયોના વિચારમાં વેડફી નાખતાં આંચકો લાગે. એમાં મન માત્ર વેડફાતું નથી, પરંતુ મહા નુકશાનમાં ઊતરે છે. એનો આંચકો ન લાગે ? આઘાત ન લાગે ? બોલો, આવો અનુભવ ક્યારેય કર્યો છે ખરો ? કે કોઈ એવા ફજુલ વિચાર યા રાગ-દ્વેષાદિમાં મન પડ્યું ને પછી આઘાત લાગ્યો કે, ‘અરરર ! આ મેં શું કર્યું ?’ જો આવો આંચકો લગાડતા જાઓ, તો કંઈક કંઈક સાવધાની આવતી જશે, ને મન ખોટા વિચારમાં ચડવા જાય ત્યાં એને અટકાવવા પ્રયત્ન થશે; અને બીજી બાજુ તત્ત્વનું ચિંતન ચાલુ કરાશે; જેથી પેલો વિચાર ભૂલાશે, બાજુએ પડ્યો રહેશે. એમ જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળ્યો કે, તરત તત્ત્વચિંતનનો અભ્યાસ રખાશે. માત્ર, આટલું સમજી રાખવાનું કે ‘માનવમન’ એ મહામૂડી છે. એનો વારે વારે તત્ત્વચિંતનથી સદુપયોગ કરી લઉં; એને ફજુલ અથવા કષાયના વિચારમાં વેડફી ન નાખું’ - આ જાગૃતિ જોઈએ.

બસ, આટલો નિર્ધાર કરી રાખ્યો, પછી તો જીવનમાં બનતા પ્રસંગે પ્રસંગને તત્ત્વની દૃષ્ટિથી જોવાનું બનશે.

તત્ત્વદૃષ્ટિથી કેમ જોવાય અને એનો શો લાભ ? એ જુઓ.

(૧) જીવ યા અજીવ, બંનેમાંથી કોઈ એક તત્ત્વ ત્યાં લાગુ તો થાય જ. એટલે દુનિયાના પ્રસંગને, જીવના કે અજીવના ગુણસ્વભાવ-ખાસિયતની દૃષ્ટિથી નિર્લેપપણે વિચારી શકાય; જેથી રાગ-દ્વેષ અટકે. અથવા

(૨) પુણ્ય કે પાપ બંનેમાંથી કોઈ એકના ઉદયની દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય કે આ પુણ્યોદય છે ? યા પાપોદય ? તેથી હર્ષખેદ અટકી ચિત્તસમાધિ રહે. અથવા

(૩) આશ્રવ કે સંવર બેમાંથી એકનો વિચાર થઈ શકે, જેથી પ્રસંગને પાપસ્થાનકરૂપ બનતો અટકાવી ધર્મપ્રસંગરૂપ બનાવી શકાય. દા.ત. ઋતુની ગરમી પર વિચાર આવ્યો તો જોવાય કે જો આમાં મનને ઉદ્વેગ થયો કે ‘હાય ! બહુ ગરમી !’ તો આ વિચાર કષાયકારી બનવાથી આશ્રવના પ્રસંગરૂપ થશે. એના બદલે જો મનને એમ થયું કે ‘ચાલો, આ એક પરીસહ સહવાની તક મળી. ગરમી સહવી તો પડવાની જ છે; પછી ઊંધો વિચાર અને ઉદ્વેગ શા માટે કરવો ?’ ગરમીનો પરીસહ વધાવી લઈ સારી રીતે સહી લેવાય તો એ સંવરતત્ત્વ બની જાય.

(૪) એમ બનતા પ્રસંગને બંધ કે નિર્જરા, બેમાંથી એક તત્ત્વની દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય. દા.ત. દુન્યવી સુખ મળ્યું ત્યાં વિચારી શકાય કે, ‘જીવ ! ધ્યાન રાખજે, આમાં મળેલા સુખના પ્રમાણમાં પુણ્યકર્મ ભોગવાઈને ખતમ થઈ જવાનું, એ તો નિશ્ચિત વાત છે. હવે જો દિલમાં વૈરાગ્ય, દયા, દાન, દેવગુરુ-ભક્તિ વગેરેનો શુભ ભાવ રાખીશ, તો શુભ કર્મનો બંધ થશે, અને સ્વાર્થ, મમતા, નવો વેપાર, નવો આરંભ-સમારંભ વગેરેનો વિચાર લાવીશ, તો અશુભ કર્મનો બંધ થશે.’ આમ જોવાથી અશુભ ભાવ ટાળી શુભ ભાવ રાખી શકાય.

(૫) એમ કોઈ સેવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યાં (i) જો જીવ ઉપેક્ષા-આંખમિયામણાં કરવા જાય તો સ્વાર્થાધિતાના વિચારને લીધે કર્મબંધ થાય; ને (ii) હોંશથી સેવા ઉપાડી લે તો કર્મનિર્જરાને અવકાશ મળે.

આશ્રવ-સંવર તરફ ગ્લાનિ-આનંદ :-

કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે, કે નવ તત્ત્વમાંના કોઈ ને કોઈ તત્ત્વને પ્રસંગ - પ્રસંગમાં લાગુ કરી શકાય, ને એને આત્મહિતમાં ઉતારી શકાય. ત્યાં જો હેય તત્ત્વના હિસાબે ગ્લાનિ, અને ઉપાદેય તત્ત્વના હિસાબે આનંદ સાથે રહે, તો એ

તત્ત્વવિચાર સાચું તત્ત્વચિંતન બને. કોરા સર્ટિફિકેટથી ન ચાલે. કોરા હૃદયે કહી દીધું કે - ‘આ આશ્રવનો પ્રસંગ છે, યા બંધનો પ્રસંગ છે, અથવા આ સંવરનો પ્રસંગ છે, કે નિર્જરાનો પ્રસંગ છે.’ આટલેથી ન ચાલે, પણ સાથે હૃદયને ઉદ્વેગ યા આનંદનું વલણ થાય. બંધ કે આશ્રવ છે એ વિચારની સાથે જો ગ્લાનિ હોય; એમ સંવર યા નિર્જરાનો પ્રસંગ છે તો એવા વિચારની સાથેસાથ આનંદનો ભાવ હોય, ત્યારે એ સાચું તત્ત્વચિંતન બને.

આશ્રવના વિચાર સાથે ગ્લાનિ : કુમારપાળ- મહારાજા કુમારપાળને કુબેર શેઠની સંપત્તિ જોવા જવાનો પ્રસંગ આવ્યો; ગયા, અને નજીક પહોંચતાં સાથેના માણસો હરખીને કહે છે,-

‘મહારાજા ! આ સામે ઊંચે ધજાઓ ઊડતી દેખાય છે એ કુબેર શેઠની હવેલીઓ ઉપરની ધજાઓ છે.’

ત્યાં કુમારપાળ રાજાને એ અનિત્ય અજીવ તત્ત્વ તરીકે દેખાય છે, સાથે એના મોહ પ્રત્યે ગ્લાનિ થાય છે, એટલે એ કહે છે, ‘જુઓ આ ધજાઓ ફરફર થઈને કહી રહી છે કે આ મહેલાતનો સંયોગ અનિત્ય છે, એક દિ ફરફર ફૂ થઈને આ સંયોગ ઊડી જવાનો છે.

હજુરિયાઓ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા, કેમ કે એમને તો આ હવેલીઓની કતાર જોઈને મનમાં રાગનાં ગિલગિલયાં થતાં, અને અહીં તો વૈરાગ્યનું વચન સાંભળવા મળ્યું. એવું અંદર જતાં બન્યું. હાથીઓની કતાર વગેરે અઢળક સંપત્તિ અંગે પણ કુમારપાળ રાજાના વચન વૈરાગ્યભર્યા જ સાંભળવા મળ્યાં. આ હતી કુમારપાળ રાજાની તત્ત્વવિચારણા, ગુરુ હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ પાસેથી તત્ત્વનો બોધ મળ્યો.

પછી અંતરમાં એવો ઊઘાડ થઈ ગયો કે, કોઈપણ દર્શન, શ્રવણ કે સ્મરણ-ચિંતન તત્ત્વની દૃષ્ટિએ જ ચાલે ત્યારે તો એનો પ્રભાવ એ પડ્યો કે, સંસારને ત્રણ ભવમાં જ મર્યાદિત કરી દીધો ! વધારામાં ગણધર પદવી નક્કી થઈ ! કેમ ? તત્ત્વચિંતન સાથેનો કરુણાભાવ એટલો ઊંચો હતો કે, પોતાની અઢાર દેશની પ્રજાને જુગાર શિકાર વગેરે સાત વ્યસનો અને હિંસાના પાપથી બચાવી જેથી કેમ એ પ્રજા કમશ: જિનશાસનરસિક થઈ મોક્ષમાર્ગે ચડી જાય.

૪૪) બાહુબલ મુનિને ભગવાને મોડા કેમ બૂઝવ્યા ?

આપણે જાણીએ છીએ કે ભરત ચક્રવર્તી નાનાભાઈ બાહુબળજી સાથે લડવા આવ્યા. લડાઈ થઈ એમાં ભરત હાર્યા, તેથી એમણે બાહુબળનું ગળું ઉડાવી દેવા છોલ્લું શસ્ત્ર ચક્રવર્તન એમના પર છોડ્યું ! પરંતુ એક ગોત્રમાં ચક્ર ચાલે નહિ તેથી ચક્ર પાછું આવ્યું, ને ભરતનો આ અન્યાય જાણી બાહુબળજી મૂઠી ઉપાડી ભરતને મારવા દોડ્યા; કિંતુ અર્ધરસ્તે વિચાર આવ્યો કે,

આટલા ઊંચા કુળમાં જન્મી એક જમીનના ટુકડા ખાતર મોટા ભાઈનું માથું ફોડી નાખવાનું અધમાધમ કૃત્ય કરવું ? જે ઈતિહાસમાં પિતા ઋષભદેવ ભગવાન જગતના તારણહાર તરીકે સુવર્ણક્ષિરે લખાઈ ગયા, એ ઈતિહાસમાં કાળા અક્ષરે લખાશે કે એ પ્રભુના નાના નરાધમ કુપુત્રે જમીનના એક નાના ટુકડાની ઠકુરાઈ સાચવવા પોતાના પૂજ્ય એવા મોટાભાઈનું માથું ફોડી મોત નીપજાવ્યું ! ધિક્કાર પડો એ દુન્યવી રાજસંપત્તિને કે જે આવા અધમ કૃત્ય કરાવે છે !

એમ વૈરાગ્ય પામી બાહુબળજીએ ઉપાડેલી એ જ મુઢિથી પોતાના કેશનો લોચ કરી નાખ્યો, ને સાધુપણું અંગીકાર કરી લઈને ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ખડા રહી ગયા ! પ્રભુ પાસે કેવળજ્ઞાની થયા પછી જવાનું એટલા માટે ધાર્યું કે કેવળજ્ઞાની થઈ ગયેલા નાના ૮૮ ભાઈઓને વંદન ન કરવું પડે.

એમ બાહુબળજીએ કાયોત્સર્ગમાં રહેતાં એક વર્ષ પસાર થઈ ગયા પછી, ભગવાને બેન સાધ્વીઓ બ્રાહ્મી-સુંદરીને ભાઈને બૂઝવવા મોકલ્યા. જઈને બેનોએ કહ્યું, ‘વીરા મોરા ગજ થકી ઊતરો, ગજ ચડ્યે કેવલ ન હોય રે,’ અર્થાત્ ‘ભાઈ મારા ! અભિમાનના હાથી પરથી નીચે ઊતરો. એ હાથી પર રહે કેવળજ્ઞાન ન થાય.’ બાહુબળજીને બોધ લાગ્યો, એ સમજી ગયા, પસ્તાયા, ‘હમણાં જ જઈને કેવળજ્ઞાની નાનાભાઈ મુનિઓને વંદના કરું’ - એમ અભિમાન ફગાવી દઈ ઉચ્ચ ભાવનામાં ચડી જ્યાં પગ ઉપાડ્યો ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું !

બસ, અહીં સવાલ આ ઊઠે છે કે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને બાહુબળ મુનિને બૂઝવવા બેનોને કેમ વરસ મોડી મોકલી ? બાહુબળમુનિ દીક્ષા લઈ ત્યાં જ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહેવા પર, પ્રભુએ કેમ તરત બેનોને મોકલી ‘અભિમાનના હાથીથી નીચે ઊતરો એ ન સંભળાવ્યું ?

જો એમ કહીએ કે ‘બોધ થવાનો કાળ પાક્યો નહોતો તેથી તરતમાં બેનોને ન મોકલી,’ તો સવાલ એ થાય કે તો પછી શું બોધ થવા માટે કાળ જ કારણ છે ? ચરમાવર્તકાળમાં એવું કહી શકાય કે ‘અમુક કાળ પસાર થાય ત્યારે જ જીવ ચરમાવર્તમાં આવે. ત્યાં ચરમાવર્તમાં આવવા માટે પુરુષાર્થની મુખ્યતા નહિ, પણ કાળની જ મુખ્યતા, પરંતુ ચરમાવર્ત કાળમાં એમ ન કહેવાય કે ‘કાળની મુખ્યતા છે, કાળ પાકે એટલે બોધ થઈ જાય,’ તો તો પુરુષાર્થ પર કશું જોર જ આપવાનું ન રહે. એમ જ અમુક કાળ પસાર થઈ જાય એટલે કાળ પાક્યો કહેવાય, ને બોધ થઈ જવો જોઈએ. પરંતુ એવું નથી. એમ તો અનંતાનંત કાળ પસાર થઈ ગયો છતાં કાળ નથી પાક્યો ને બોધ નથી થયો. એટલે કાળ પાકવાનો આધાર માત્ર એકલો કાળ પસાર થવા પર નથી.

તો હવે સવાલ આ આવે કે કાળ પછીથી પાક્યો એનું શું કારણ ? બોધ થવામાં ઉપાદાન અને નિમિત્ત કારણ કરતાં શું કાળ પ્રધાન કારણ છે ? જૈન શાસ્ત્રો તો બોધ અને આચરણમાં પુરુષાર્થને મુખ્ય કારણ કહે છે, તેનું શું ? અહીં બોધ લાગવામાં બાહુબળ મુનિનો આત્મા ઉપાદાન છે એ હાજર છે, અને નિમિત્ત કારણ પ્રભુ તરફથી બેન સાધ્વીઓ દ્વારા સંદેશો, એ પણ હાજર થઈ શકત; પછી બોધને શાથી વાંધો આવતે ?

ત્યારે ભગવાન કાંઈ એવું નથી કહેતા કે “ઉપાદાન અને નિમિત્ત ગમે તેટલા હાજર છતાં જો કાળ નહિ પાક્યો હોય તો તમારું કાંઈ વળવાનું નથી માટે તમે કાળ પાકવાની રાહ જુઓ,” ભગવાન આવું કહેતા નથી. ભગવાન તો કહે છે “ધર્મનો પુરુષાર્થ કરો. એમાં ગફલતમાં ન રહો. ‘સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ’ ‘હે ગૌતમ ! ધર્મપુરુષાર્થમાં એક સમય (ક્ષણનો અસંખ્યાતમો ભાગ) પણ પ્રમાદ ન કરીશ.’ આમ પુરુષાર્થ પર ભાર મૂકે છે.

કાળની રાહ ન જોવા માટે તો પ્રભુએ કહ્યું, “ઘોરા મુહૂતા અબલં સરીરં, ભારંડ પક્ષીવ ચરેડપમત્તો,” અર્થાત્ “કાળ ભયાનક છે, અને શરીર દુર્બળ પડવાના સ્વભાવવાળું છે (કાળ અને શરીર ક્યારે ઠગી જાય એનો પત્તો નથી)... માટે ભારંડ પક્ષીની જેમ સતત અપ્રમત્ત રહે,” તાત્પર્ય, સતત ધર્મપુરુષાર્થો બન્યો રહે.

આ બધામાં પુરુષાર્થની જ વાત છે, કાળ પાકવાની વાત ક્યાં છે ? તો સવાલ ઊભો રહે છે કે ‘પ્રભુએ બાહુબળ મુનિને સંદેશો મોકલવામાં કેમ વિલંબ કર્યો ?’

અગર કહો, - ‘પ્રભુ ત્રિકાળજ્ઞાની છે, એમણે તરત સંદેશાથી બોધ થવાની યોગ્યતા ન જોઈ. માટે વિલંબ કર્યો’ તો અહીં પણ આ જ સવાલ છે કે ‘બાહુબળ

જેવા યુદ્ધભૂમિ પર વૈરાગ્ય પામી સર્વત્યાગ કરનાર મહામુનિ માટે પ્રભુએ તરતમાં કેમ યોગ્યતા ન જોઈ, અને કેમ વર્ષ પછી યોગ્યતા થવાનું જોયું ?

આનો જવાબ સીધો છે.- પ્રભુ જુએ છે કે બાહુબળ મહામુનિને બાર મહિના ભારે ધર્મકષ્ટો ઉઠાવવા દો, એથી એમના અભિમાન-કષાયનાં કર્મ અને એમના આત્માની કષાયપરિણતિ શિથિલ પડી જશે. એટલે પછી સહેજ સંદેશામાં એ બોધ પામી શિથિલ પડેલ કષાયપરિણતિને તોડતાં વાર નહિ લગાડે.’ માટે પ્રભુએ સંદેશો તરત ન મોકલતાં વર્ષ પછી મોકલ્યો.

આ સૂચવે છે કે રાગ-દ્વેષ-અભિમાન વગેરે કષાયની પરિણતિ જોરદાર હોય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીનાં વચન(શાસ્ત્રવચન)થી બોધ ન લાગે. કષાયપરિણતિ શિથિલ પડે ત્યારે બોધ લાગે; ને એ કષાયપરિણતિ શિથિલ પાડવા માટે શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે ધર્મના કષ્ટ ઉઠાવવા, અર્થાત્ **કષ્ટમય ધર્માચારોનું પાલન કરતા રહેવું.**

એટલા જ માટે બાહુબળ મુનિએ કેવળજ્ઞાન અર્થે કર્મક્ષય કરવા અને રાગાદિકષાયપરિણતિનો દ્વાસ કરવા દીક્ષા પછી દેશમાં આરામથી વિચરવાનું અને લોકોને ઉપદેશ આપવાનું ન કર્યું, પરંતુ જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી ભૂખ્યા ને તરસ્યા ચોવિહાર ઉપવાસ સાથે એક જ સ્થાને કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં રહેવાનાં મહાકષ્ટ ઉપાડ્યા ! મહાકષ્ટ કેમ ? તો કે દિવસો અને મહિનાઓ સુધી ભૂખ્યા ને તરસ્યા ખડા ખડા જ રહેવાનું ! જમીન પર બેસવાની વાત નહિ, તો સુવાની વાતે ય શી ? કાયોત્સર્ગ એટલે માખી મચ્છર ઉરાડવાની ય વાત નહિ.

બાર મહિના સતત આ મહાકષ્ટ ઉઠાવ્યા ત્યારે આત્માની કષાયપરિણતિ અભિમાનની પરિણતિ એવી શિથિલ પડી, કે હવે બેન સાધ્વીઓનાં વચન પર બોધ લાગી જતાં કષાયપરિણતિ તદ્દન ખલાસ થઈ ગઈ, ને કેવળજ્ઞાની નાના ભાઈઓને વંદન કરવા જવા પગ ઉપાડતાં જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા !

મહાવીર ભગવાનને શું થયું હતું ? ભગવાને તો મહાવૈરાગ્યથી મહાત્યાગ કરી ચારિત્ર લીધેલું, ને તેમાં પણ ચિત્તપરિણામ કેવાક અપ્રમત્ત આરાધનામાં ઊછળતા કે ચારિત્ર લેતા બરાબર પ્રભુને મન:પર્યાયજ્ઞાન પ્રગટે છે ! આટલા ઊંચા ભાવ તથા વીતરાગ જેવી અવસ્થા અને પ્રબળ મનોબળ છતાં પ્રભુને તરત રાગાદિક કષાયપરિણતિ નિર્મૂળ નષ્ટ કેમ ન થઈ ? કેમ તરત કેવળજ્ઞાન નહિ ? કહો, એમને ય એવી સૂક્ષ્મ રાગાદિકષાયપરિણતિ શિથિલ પાડવા માટે ભારે કઠોર કષ્ટમય તપ વગેરે સાધ્વાચાર પાળ્યે જવાની જરૂર હતી. ૧૨૧ વર્ષ એ પાળ્યા ત્યારે કષાયપરિણતિ એવી શિથિલ પડી કે પછી તરત શુક્લધ્યાન, કષાય નષ્ટ, વીતરાગતા અને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યા. આ સૂચવે છે કે, -

સંસારસુખ પર રાગ વગેરે કષાયોની પરિણતિ ઓછી કરવી છે ? તો ધર્મના કષ્ટમય આચાર પાળતા ચાલો. ના, સ્વદ્રવ્યથી જિનપૂજા કરવી નથી, તિથિએ તપ-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ કશું કરવું નથી, મોજશોખ ને વેપારધંધો પૂરજોશમાં ચાલુ રાખવા છે, ‘ઘીકેળાં ઉડાવતા રહેવું છે, ને સંસારના સુખ પર રાગપરિણતિ ઓછી કરવી છે, સુખ ભૂંડા લગાડવા છે,- શું એ બને ? ના, ઢોંગધતુરો થાય, ધર્મનાં કષ્ટમય આચાર-અનુષ્ઠાન યથાશક્તિ કરતા ચાલો, તો રાગદિકષાયપરિણતિ ઓછી થતી આવે, ને વીતરાગતાની નિકટ થવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪,અંક-૫,તા.૫-૧૦-૧૯૮૫

૪૫) સદ્વિચારમાં કુવિચાર

આત્માના સચોટ સાચાં આંતરનિરીક્ષણ કેટકેટલાં મોંઘા છે ? ચોર મન એમ મનાવે છે કે ‘મને તો માત્ર ધર્મ અને અધ્યાત્મની જ વસ્તુ પર આકર્ષણ છે,’ પરંતુ ખરેખર તો અંદરખાને એને ઈન્દ્રિયોના મુલાયમ શબ્દરૂપ સ્પર્શ વગેરે મનગમતા વિષયોની મિઠાશ આવી રહી હોય છે. બધાનાં મનની આવી જ સ્થિતિ હોય છે, એ કહેવાનો આશય નથી; કિન્તુ આપણા મનની કઈ સ્થિતિ છે એ ખાસ તપાસતા રહેવા જેવું છે; કેમકે આ બહુ સંભવિત વસ્તુ છે.

દા.ત. કોઈ સુકૃત, વ્રત, દાન વગેરે કરનારા રૂપાળા બેનનાં દર્શન ધર્મબુદ્ધિએ કર્યાં, ત્યાં જોવાનું કે આંખને મનને એમના રૂપ લાવણ્યની મિઠાશ નથી લાગી ને ? એ તપાસવા જેવું છે. એમના ઘાટિલા શરીર અંગોપાંગ ઉપર મન મુગ્ધ નથી થયું ને ? કોઈ સારું ધર્મસ્થાન, ઉપાશ્રય, ધર્મશાળા વગેરે જોઈ અનુમોદના થઈ કે ભાગ્યશાળીએ આ બનાવવાનું સુકૃત કર્યું, પરંતુ સાથે સાથે એની રળિયામણી ઈમારત અને એની ફરસી સિલિંગ બારણાં વગેરેનાં સૌંદર્ય ઉપર આંખ અને મન મિઠાશ તો નથી અનુભવતા ને ? એ જોવું પડે. આમ સુકૃત વગેરે ધાર્મિક મુદ્દાના વિચાર સાથે ઈન્દ્રિય વિષય તરીકે એના પર ઈન્દ્રિય અને મન મુગ્ધ તો નથી થતું ને ? જો આ તપાસ અને તકેદારી નહિ હોય, તો ઈન્દ્રિયો ને મનને ફાવતું જડી જશે. ધાર્મિક મુદ્દા પાછળ એ ઈન્દ્રિયો-મનના તર્પણ ચાલુ રહેશે.

‘ધર્મદત્ત’ કેમ પડે છે ?

શ્રેષ્ઠિપુત્ર - ‘ધર્મદત્ત’ ને માતાએ પરાણે પરણાવેલો, કિન્તુ એણે વૈરાગ્યથી

પત્નીને બ્રહ્મચર્ય અને શીલમર્યાદામાં અનુકૂળ કરી દીધી. ત્યારે માતાએ મોહથી એને વિષયાંધ બનાવવાં એવા મૂઢ મિત્રોને સોંપ્યો જેમણે ક્રમશઃ આધ્યાત્મિક ગીતશ્રવણના બહાને એને ગણિકા સુધી લઈ ગયા. ત્યાં ધર્મદત્તની આ સ્થિતિ બની, કે ગણિકાના આધ્યાત્મિક પદની પાછળ છુપી રીતે એના કોમળકંઠના મીઠા સૂરનું આકર્ષણ ઊભું થયું, ‘ફરીથી આનું સાંભળવા આવું’ એવી ઈચ્છા જાગી. માત્ર દાક્ષિણ્યથી આવેલો એ હવે આવવાનો જાતે ચાહક બન્યો. આ શું કોરા અધ્યાત્મના પ્રેમથી ? ના, એ પ્રેમ તો જાતે ઘેર બેઠા બોલી-વાંચીને અદા કરી શકત. પરંતુ અહીં મુલાયમ સૂરની મિઠાશ લાગી છે, એટલે આવવા મન થાય છે.

ધર્મસ્થાનોને સેવતાં ધર્મક્રિયાઓ કરતાં, ધર્મના આરાધકોનાં દર્શન શ્રવણ કરતાં, ઈત્યાદિ ધર્મબુદ્ધિનાં કાર્યમાં આ તકેદારી રાખવી બહુ જરૂરી છે કે ચોર મન અને ચોટ્ટી ઈન્દ્રિયોને વિષયોની સુંવાળાશ અડી ન જાય.

ધર્મખાતાનાં વહીવટની સેવાનો લાભ મળ્યો એમાં કોઈએ ‘ટ્રસ્ટી સાહેબ’ તરીકે સંબોધ્યા, સન્માન કર્યું, ત્યાં મન ચોપડાઈ ન જાય માનકષાય મનને અડી ન જાય, એ ખાસ જોવાનું છે, મનને ત્યાં થવું જોઈએ કે પૈસા સંઘના, એના ચોપડા લખનાર વગેરે માણસો પગાર સંઘનો કે ટ્રસ્ટનો ખાય, બધી મહેનત એ કરે, એમાં મને જશ લેવાનો શો અધિકાર છે ? મેં જાતના પૈસાનો કે મહેનતનો શો ભોગ આપ્યો છે ? આના ઉપર હું માન કરું ?’

એમ આધ્યાત્મિક ગીત સાંભળવા મળ્યું ત્યાં સાવધાની રહે કે ‘જીવ ! જો જે ગાનારના કંઠની મિઠાશ અને એના રૂપનાં સૌંદર્ય વગેરે વિષયો પર ઈન્દ્રિય નાચે-રાચે નહિ, સુંવાળાશ અનુભવે નહિ, વિષય તરીકે તો એ વિનશ્વર છે, મનને મહેકાવી લંપટ કરનારા છે, પરમાત્મા અને ગુરુને ભૂલાવી એની છબી દિલમાં અંકિત કરનારા છે ! માટે એમાં જરાય ભૂલો ન પડીશ.’ પરંતુ ધર્મદત્તને હવે આ સાવધાની ક્યાં છે ?

ધર્મદત્ત હવે સત્પથના આચારથી સરકે છે. એની ગીતશ્રવણની ઈચ્છા જાણી ગણિકા મોહક હાવભાવભર્યા ગીત સંભળાવવા સાથે એની કદર કરે છે, - ‘વાહ ! કેવી આપની ગુણજ્ઞતા ! કેવા ગુણાનુરાગ ! કે મારી કોઈ આવડત નહિ, છતાં આપને અધ્યાત્મની વસ્તુ જોઈ આનંદ થાય છે ! ભલે આપને પસંદ હોય તો ખુશીથી અત્રે પધારજો. આપની સેવામાં મારી શક્તિ અનુસાર ગીત રજુ કરીશ.

મિત્રો ખુશી થયા કે હવે ગાડી પાટા પર આવતી જાય છે. એ વખતે તો ઊઠીને ગયા. પરંતુ બીજે દિવસે એમના વગર કહ્યે ધર્મદત્ત સ્વેચ્છાથી એમની સાથે

અહીં ગણિકાના ઘરે આવે છે. જ્યાં સંગીતની જમાવટ થવા માંડી કે એ મિત્રો ગણિકાને ઈશારો કરી એક પછી એક કાંઈક બહાનું કાઢી ત્યાંથી સરકી ગયા. ગણિકા સાથે ધર્મદત્ત એકલો પડ્યો ! ‘એકલી પરસ્ત્રી સાથે ન બેસાય,’ - એમ સમજવા છતાં મધુરું સાંભળવાના રસમાં બેસી રહ્યો, પેલી હવે શું કામ બાકી રાખે ? ગાત્રના ચાળા સાથે ગાવા માંડ્યું... પેલો ખુશીનો ઊભરો દેખાડે એટલે આ એના પગમાં ને ખોળામાં માથું મૂકી કહે છે ‘વાહ વાહ ! કેવી કદર !’ આ ગાંડાને ખબર નથી પડતી કે હવે આ પતનનાં પગથિયાં શરૂ થયાં. પેલીએ અંગપ્રદર્શન અને સ્પર્શની છુટ લેવા માંડી. ધર્મદત્ત એમાં તદ્દન લેવાઈ ગયો. હવે એને જરા ય નથી લાગતું કે આ અજુગતું થઈ રહ્યું છે.

જીવને અનંત અનંત કાળના આ અભ્યાસ કે ઈન્દ્રિયોને ઈષ્ટ વિષય મળે એમાં લયલીન થવું, એટલે એના સંસ્કારોનો થોક થતો જાય છે. હવે અહીં સુંવાળા વિષય-સંપર્ક થતાં એ સંસ્કાર કેમ ભભૂકી ન ઊઠે ? જીવને કેમ ગળિયો અને એમાં લુબ્ધ ન બનાવે ?

ગણિકા કહે છે, - ‘આજ સુધીમાં તમારા જેવા ગુણજ્ઞ અને કદરદાન જોવા ન મળ્યા. અધ્યાત્મની વસ્તુ તો મારી પાસે ઘણીય સારી હોય, પરંતુ કદરદાન વિના કોને બતાવવાની ? જીવનમાં આ પહેલીવાર તમારા જેવા વસ્તુ સમજનાર મળ્યા. કહેતી જાય છે, આંખનો કટાક્ષ કરતી જાય છે, પછી સાયવીને કહે છે, ‘આ જરા પૈસાની ભીડ છે, એટલે દિલમાં એની ચિંતા રહેવાથી હજીય ગીત એના પૂર બહારમાં ગાવાનું બનતું નથી, નહિતર એ ચિંતા જો ન હોય તો જોઈ લો મઝા સંગીતની !’ દંભી માણસોના દંભ કેવા અને ક્યાં સુધીના હોય છે ! સદાચારીએ જગતને સમજી લઈ બહુ સાવધ રહેવા જેવું છે. દંભીની સરભરામાં લોભાવા જેવું નહિ.

ધર્મદત્ત કહે છે, એ એવી ચિંતા શું કામ રાખો ? ફિકર ન કરતા, ચિંતા મિટાવી દઈશ.’ એમ કહી ઘરેથી પૈસા મંગાવી એને આપતો રહ્યો અને એને ત્યાં જ પડ્યો પાથર્યો રહેવા લાગ્યો તે બાપ પછી માતા મરવા પડ્યા છતાં ઘરે જતો નથી.

સદ્વિચારમાં કુવિચારનો આ તો એક દાખલો આના પરથી બધે જ સમજી લઈ કુવિચારને પગઠામ નહિ આપવાનો.

૪૬ સર્વ અસમાધિનું એક ઓષધ અરિહંત

જીવને સાંસારિક જીવનમાં અસમાધિનો પાર નથી. કેમકે જીવનમાં સારું-નરસું સતત બન્યા જ કરતું હોય છે. એમાં કાંઈક સારું થયું, તો રાગની ને હરખની અસમાધિ; નરસું થયું તો દ્વેષની ને ખેદની અસમાધિ, આ ક્યારે ચાલુ નથી ? કર્માનુસાર સારું નરસું તો બન્યા જ કરે છે; એટલે અસમાધિ લમણે લખાવેલી રહે છે.

અસમાધિ એટલે ચિત્તની અસ્વસ્થતા. ચિત્તમાં રાગના જોસ હોય કે હરખના ઉન્માદ ચાલે એ ચિત્તની અસ્વસ્થતા છે. એમ દ્વેષના આવેશ આવે કે ખેદમાં દીનતા થાય એ ચિત્તની અસ્વસ્થતા છે. ચિત્તની સ્વસ્થતા એ કે રાગ-દ્વેષ-હરખ-ખેદ એમાંથી એકેયની અસ્વસ્થતા ન હોય. અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- રાગમાં અસ્વસ્થતા શી ?

ઉ.- રાગમાં અસ્વસ્થતા આ, કે ચિત્ત રાગમાં પડ્યું એટલે સ્વાત્માને કે પરમાત્માને ભજવા માટે અશક્ત બની જાય છે. દા.ત. બીજે તો શી વાત, પણ પ્રભુનાં દર્શન વખતે ‘આંગીના હીરા બહુ સરસ !’ એમ હીરા પ્રત્યે જો રાગમાં ચિત્ત તણાયું, તો એ વખતે ‘પ્રભુ કેવા સરસ !’ એ વીસરાઈ જાય છે.

પ્ર.- તો પછી પ્રભુને હીરાની આંગી કરવી નકામી નહિ ?

ઉ.- ના, અનાદિના જડના રસિયા જીવને પ્રભુ પ્રત્યે આકર્ષિત કરવા માટે પહેલું તો પ્રભુની આસપાસ જડનો ઠઠારો જરૂરી છે, માટે તો તીર્થંકર નામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યના પ્રભાવે પ્રભુને અષ્ટપ્રાતિહાર્ય, રજત-કનક-રત્નનું સમવસરણ, નવ સુવર્ણ કમળ વગેરેની રચના થાય છે, ને એ જોઈને જગતના મહા મિથ્યાદષ્ટિ જીવોની પણ પ્રભુ તરફ નજર ખેંચાય છે. ત્યારે આપણી નજર પણ પ્રભુની વિશિષ્ટ આંગી-શોભા સજાવટ જોઈને ખેંચાય છે એ અનુભવ છે. એટલે

હવે વાત આ છે, કે જો મન આંગીના હીરા કે સજાવટના ફુલ તથા કળાના રાગમાં અટકી ગયું, તો પ્રભુ વિસરાઈ જવાના. ‘આંગી સરસ !’ ‘ઉકોરેશન’ - શોભા સરસ !’ એમ થયા કરશે, ‘અલ્યા ! પણ પ્રભુ કેટલા બધા સરસ !’ તો એ ધ્યાનમાં નહિ આવે, ત્યારે જે જડરાગ પ્રભુને વીસરાવે એ રાગમાં ચિત્તની સ્વસ્થતા કહેવાય ? કે અસ્વસ્થતા ?

આ તો પ્રભુના દરબારમાં દુર્દશા; તો પછી બહારમાં જડના રાગ વખતે પ્રભુ ય શે યાદ આવે ? અને પોતાનો આત્મા ય શે યાદ આવે ?

જડ રાગના આવેશમાં આત્મા આ રીતે ભુલાય છે, દા.ત. મનમાં એમ આવ્યું કે ‘આપણો ફ્લેટ સરસ !’ ત્યાં જ જો આ સાથોસાથ પુણ્ય લાવનાર મારા આત્માના પૂર્વ ભવના સુકૃત કેવા સરસ ! પૂર્વના શુભ ભાવ કેવા સરસ !’ આ જો મનમાં આવે તો તો ઝટ હવે નવા શુભ સુકૃત ને શુભ ભાવમાં લાગી જવાય. એથી એ પણ મનને થાય કે, ‘આ ફ્લેટ સરસ,’ કરવું રહેવા દે. એ રાગ અશુભ ભાવ છે, અશુભ ભાવથી અશુભ કર્મ કાં બાંધું ? વળી નવા અશુભ ભાવના સંસ્કાર કાં ઊભા કરું ?’ પણ રાગના આવેશમાં આત્મા યાદ આવે તો રાગથી બચવાનું મન થાય ને ? બીજી રીતે પણ આત્મા યાદ નથી આવતો, કે ‘ફ્લેટ તો સરસ, પરંતુ મારો આત્મા ક્યાં સરસ છે ? એનામાં કેટકેટલા કામ-કોધ-લોભ વગેરે દોષો ભર્યા છે ! કેટકેટલી આહાર-વિષય-પરિગ્રહાદિની સંજ્ઞાઓ ? કેટકેટલા રસ-ઋદ્ધિ-શાતાના ગારવ પડ્યા છે ? કેટકેટલી કર્મની વિટંબણાઓ છે ? કેટકેટલી જિનભક્તિ, કેટકેટલા શાસ્ત્રરસ, દયા, સત્ય તથા શ્રદ્ધા-સંવેગ-વૈરાગ્ય વગેરેની ખામીઓ છે !’ જડના રાગમાં આમ આત્મા ભુલાય છે.

શું પોતાના આત્માને જ ભુલાવે એ રાગ ચિત્તની સ્વસ્થતા છે ? કે અસ્વસ્થતા ? એમ રાગની જેમ જડનો હરખ પણ આત્મા ને પરમાત્માને ભુલાવનારો બને છે માટે એ પણ ચિત્તની અસ્વસ્થતા જ છે; તો દ્વેષ અને ઉદ્વેગમાં ય ચિત્તની ભારે અસ્વસ્થતા ગણાય એમાં નવાઈ નથી. ચિત્તની અસ્વસ્થતા એ અસમાધિ છે, તે આ અસમાધિ લગભગ નિરંતર ચાલ્યા કરે છે. એનાથી આર્તધ્યાન, અશુભ વિકલ્પો-વિચારો, અને પાપપ્રવૃત્તિ જેવી કે જડના ગુણગાન કે નિંદા વગેરે ચાલ્યા જ કરતા હોય છે. આ બધા આત્માના રોગ છે. એ રોગોથી શી રીતે બચાય એ જોવું છે.

આ સમસ્ત અસમાધિના રોગોનું ઉત્તમ ઔષધ અરિહંત પરમાત્મા છે. એમનો ઉપયોગ એ રીતે કરવાનો કે જ્યાં અસમાધિ યાને રાગદ્વેષ-હરખ-ખેદનો ભાવ ઊભો થવા જાય, કે તરત ‘અરિહંતા મે સરણં’ કરવાનું; અર્થાત્ પ્રભુને પ્રાર્થના કરવાની ‘પ્રભુ ! હું મૂઠ છું, પાપી છું, અનાદિ મોહથી વાસિત છું, અનભિજ્ઞ-અજ્ઞાણ છું. પાપી એવા મને અશુભ ભાવો બહુ સતાવે છે, પણ ભૂત-એની પાછળ ભૂત-ભવિષ્યની મને ખબર નથી, પ્રભુ ! હું તમારે શરણે છું. મને બચાવો, મને બચાવો. હું ભાવથી અભિજ્ઞ થાઉં. પંચસૂત્ર શાસ્ત્રમાંની આ પ્રાર્થના છે. એનો પ્રભાવ છે કે રાગ-દ્વેષના ને હરખ-ખેદના ચિત્ત-સંકલેશ પર કાપ પડે

છે; સંકલેશ મોળા પડે છે. એટલે જ એ શાસ્ત્ર કહે છે કે, ‘સંકલેશ હોય ત્યારે વારંવાર અરિહંતાદિ ચારનાં શરણનો સ્વીકાર કરો. વારંવાર આ રટવાનું ‘અરિહંતા મે સરણં સિદ્ધા મે સરણં, સાહૂ મે સરણં, જિણ ધમ્મો મે સરણં.’ વચમાં વચમાં આ મનમાં લાવવાનું. ‘હું મૂઠ છું, પાપી છું, અનાદિ મોહથી વાસિત છું ભાવથી અનભિજ્ઞ છું તમારા પ્રભાવે અભિજ્ઞ થાઉં.’ બીજી રીતે નજર સામે અરિહંતની ચક્ષુ લાવી એમ વિચારવાનું કે, ‘અહો આમાં પ્રભુની કેવી નિર્વિકારતા દેખાય છે. જગતના ભાવો સાથે એમને કશી નિરખત નથી. તેથી સારાથી હરખાવાનું કે નરસાથી બિન્ન થવાનું નથી. દુન્યવી સારા-નરસા પર ‘આ સરસ’ ‘આ ખરાબ’ એમ રાગ-દ્વેષ કરવાના નથી. તો હું પણ શા માટે આ વિકાર વહોરું ?

ત્રીજી રીતે આ જોવું ‘પ્રભુએ શું છોડ્યું ? ને શું રાખ્યું ?’ વૈભવના રાગ છોડ્યા, ત્યાગ અપનાવ્યો. વિષયભોગ છોડ્યા, સંયમ સ્વીકાર્યું. ખા-ખા છોડ્યું, તપ રાખ્યો. કોધાદિ છોડ્યા, ઉપશમ જ સ્વીકાર્યો. ત્યારે હું શેના પર રીઝું છું ? રાગ્યું છું ? મારે પરલોકમાં શું આ મલિન ભાવો લઈ જવાના છે ? તે ય આવા શુદ્ધ-વિશુદ્ધ અરિહંત મળ્યા પછી પણ ? એમ વિચારતાં અસમાધિ ઘટશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૭, તા. ૧૯-૧૦-૧૯૮૫

૪૭ વાચાલતામાં કેટલાં નુકસાન ?

માણસ પાસે એક મહાન શક્તિ વાણીની છે, એમ તો જનાવર પાસે કૂતરા ગધેડા પાસે ય વચનશક્તિ છે, કિન્તુ તેવી વ્યક્ત ભાષા નથી. ઝીણી ઝીણી બાબતો એકેક વ્યવસ્થિત રજૂ કરવાની વચનશક્તિ નથી. ત્યારે માણસ પાસે એ શક્તિ છે. દા.ત. એક પેટમાં દરદ થયું, તો એ કેવું દરદ છે, શું શું થાય છે, કેમ દુઃખવાનું થયું, વગેરે વગેરે બાબત સ્પષ્ટ ભાષામાં માણસ બોલી શકે છે. ત્યાં બિચારા કૂતરાની પાસે એ ભાષા નથી. એ તો માત્ર રુદન કરશે. પણ દરદ અને એની વિગતો બોલીને સ્પષ્ટ નહીં કહી શકે. તાત્પર્ય, માણસ પાસે અદ્ભુત વચનશક્તિ છે.

પરંતુ આ અદ્ભુત વચનશક્તિનો સદુપયોગ કેટલો ? ને દુરુપયોગ કેટલો ? કહો, દુરુપયોગનો પાર નથી ! માણસ વાણીથી એવું ને એટલું બોલે છે, કે જેનો ખાસ લાભ કાંઈ જ નથી, ને ઊલટું બોલીને બોળવાનું થાય છે. બહુ બોલ બોલ કરવામાં જૂઠું પણ આવી જાય છે, નિંદા તો સુલભ જ થઈ ગઈ ! માણસ

પોતે જાતે બહુ બોલીને પોતાની કિંમત ઘટાડે છે. કહે છે ને કે ‘બહુ બોલે એ તણખલાને તોલે.’ નકામું બહુ બોલે એ બોલેલું તો કિંમત વિનાનું ઠરે જ છે, પરંતુ એ બોલનારો પણ તણખલાની કિંમતનો થાય છે. બહુ બોલવાનાં આ ઓછા નુકસાન છે ?

મફતિયું બહુ બોલતો માણસ કિંમત વિનાનો થાય એટલે પછી ઉપયોગી વિષયમાં એની સલાહ નહિ મંગાય. લોક સમજે છે કે, આ તો વાચાળ છે. બહુ બોલકણો છે એટલે ગંભીર નથી, છીછરો છે. એ ગંભીરતાથી શું વિચારી શકવાનો હતો ? વળી બહુ બોલે એનો લોક બહુ વિશ્વાસ નહિ કરે. કેમકે એના બહુ બોલેલા પર લોકને થાય છે કે, ‘કોને ખબર આમાં કેટલું સાચું ?’ આમ વિશ્વાસ ઊંચો એટલે બીજી વાત અંગે પણ એના પર વિશ્વાસ મૂકતાં અચકાય છે.

બહુ બોલ બોલ કરવામાં જૂઠ અભિમાન અને નિંદાનો હિસાબ નથી રહેતો. સારું આત્મહિતકર બોલવાનું તો પાસે છે નહિ, એટલે પછી જે તે ભરડવાનું થાય છે. એમાં સાચાની જોડે કેટલું ય ખોટું બોલવાનું થાય છે. કોઈનું દબાણ નથી કે આટલું બધું ને આવું અજુગતું બોલજે, પણ પોતાને જ બોલ્યા કરવું છે એટલે સહેજે સાચું - જુદું ભરડ્યે જવાનું થાય છે. પાછું એમાં વચ્ચે વચ્ચે જાતની વડાઈ જાતની હોશિયારી બતાવવી છે એટલે અભિમાન પણ સારી રીતે પોષાય છે. ‘મેં તેમ કર્યું, મેં તેમ કર્યું. આપણે તો ભાઈ ! આવું ચલાવી લઈએ નહિ, એટલે પછી આવી આવી રીતે કામ પાર પાડ્યું.’ શું છે આ ? નકરું અભિમાન-પ્રદર્શન. કેટલી નજીવી વાતમાં અભિમાન પ્રદર્શન ? જેની પછીથી કોઈ કદર નથી કરવાનું, છતાં અભાગિયાને વાતવાતમાં પોતાની હોશિયારી બતાવવા જોઈએ છે. એને ખબર નથી કે આવા અભિમાન - પોષણમાં એના એવા જાલિમ સંસ્કાર પડે છે કે જેનાથી આગળ પર મદ અભિમાનની ગુલામીમાં આપમતિથી અવળાં કામ કરવા પ્રેરાશે, અને એમાં આઘા જઈને પાછા પડવાનું થશે. એટલું સમજી રાખવાનું છે કે

ભવભ્રમણની ઈમારતના બે સ્તંભ છે, - (૧) અહંત્વ, ને (૨) મમત્વ. એમાં ય મુમુક્ષુએ સંસાર ત્યાગ કરી મમત્વ મૂક્યાં, સાધુ થયા, છતાં આશ્ચર્ય છે કે અહંત્વ-આપમતિ અને માનાકાંક્ષા છોડવા મુશ્કેલ પડે છે ! કેમકે આને પોષનારાં નિમિત્તો મળી રહે છે. એમાંનું એક પ્રયંડ નિમિત્ત આ ફજુલ વાતોચીતોને બિનજરૂરી બોલ બોલ કરવાનું છે. એમાં સહેજે પોતાની હોશિયારી દેખાડવાનું બને છે, યા બીજાનું ઘસાતું સંભળાવવાનું મન થાય છે. સામાને સારું લગાડી શાબાશી મેળવવાનું દિલ રહે છે, એમાં નકરું અભિમાન પોષાય છે. આ ખરાબીઓ મફતિયું બહુ બોલવાના પાપ ઉપર છે.

બિનજરૂરી બોલવામાંય શેના અંગેનું બોલાય છે ? કહો, લગભગ જડ પદાર્થોનું ને બહારનું બોલાય છે. પરિણામ ?

બિનજરૂરી બોલવામાં આત્મામાં બહિર્મુખતા જ પોષાય છે. ઠા-ઠા કલાકની ધર્મક્રિયામાં પણ ફજુલ બોલવામાં બહિર્મુખતા આવવાથી ધર્મક્રિયાથી ઊભી થતી અંતર્મુખતા ઘવાય છે, ને એ ક્રિયા પછીના સમયમાં તો બહારનું જ બોલ બોલ કરવામાં રહી સહી અંતર્મુખતા ખત્મ થઈ જાય છે ! એટલે ? આવી ધર્મક્રિયા જીવનભર ચલાવવા છતાં સરવાળે જીવ બહિર્મુખતાને દઢ કરીને પરલોકમાં લઈ જાય છે ! એ ત્યાં કેવું જીવન આપે ? ધર્મક્રિયાથી ઊભા થયેલ પુણ્યે થોડી સુખસગવડ તો મળી હોય, પરંતુ એમાં નકરું બહિર્મુખ જીવન મળે ! કોઈ ખૂણામાં આત્મા યાદ ન આવે ? આપણું આજનું જીવન આમાં સાક્ષી છે ! બાકી બહુ બોલવામાં કેટલીકવાર ખોટું બફાઈ જાય એનાં મોંઘા નુકસાન (૧) જેની નિંદા કરી એના કાને આ વાત જતાં એ વિરોધી બની જાય, (૨) જૂઠ બોલવાની આદત પડી જાય, (૩) જૂઠના પાપનો ભય ઊડી જાય; (૪) વાતોના ટેસમાં ધર્મસાધના ચૂકાય, (૫) મનને સાધનાનું મહત્ત્વ ઘટી જાય !... આવાં આવાં ખતરનાક નુકસાનો છે. એ સમજીને બને તેટલો મૌન અને ગાંભીર્યનો અભ્યાસ કરવો અતિ જરૂરી છે. સાથે સાથે ભગવાનના સ્તોત્રો-સ્તવનો ભક્તિ વૈરાગ્યના શ્લોકો વગેરે સ્પષ્ટ બોલતા રહેવામાં બહુ લાભ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૮, તા. ૨૬-૧૦-૧૯૮૫

૪૮ બળનો વિચાર મનને મસ્ત રાખે

(લેખાંક-૧)

કાળબળ, કર્મબળ અને ભવિતવ્યતાના બળનો વિચાર હૃદયથી કરવામાં આવે, તો આપદા, અનિષ્ટ કષ્ટ પ્રતિકૂળતા વગેરે કેઈ આપત્તિનાં રોદણાં સંતાપ ઓછા થાય અને આપત્તિમાં પણ મન મસ્ત રહે. એટલી બધી તાકાત આ ત્રણ બળની વિચારણાની છે.

વિચારણા આ રીતે કરાય, - આ જગતમાં જે બનાવો બન્યા કરે છે, એમાં કાળ, કર્મ અને ભવિતવ્યતા ભારે કારણભૂત બને છે. ક્યાંક કાળ, તો ક્યાંક કર્મ, ત્યારે ક્યાંક વળી ભવિતવ્યતા, અથવા ક્યાંક બે ત્રણ સંમિલિત થઈ પ્રધાન કારણ બની જાય છે. કારણ એવાં ! કે અકાટ્ય કારણ; એને હટાવી ન શકાય. એના અનુસાર જ કાર્ય બને.

હવે જ્યાં આ ત્રણ બળની શિરજોરી હોય, ત્યાં આપણે આર્તધ્યાન કર્યું શું કામનું કે ‘આ સારું ગમતું થયું. અને આ ખરાબ અણગમતું બન્યું ?’ ત્રણ બળ અંગે મનમાં આ સદા રમતું રહેવું જોઈએ કે, આ કાળ-કર્મ-ભવિતવ્યતા મારી ઈચ્છાને લેખામાં લીધા વિના સ્વેચ્છાએ કામ કરનારા છે, તો પછી મારે મનનું રોદશું શું કામ કરવું ? મારે મન મસ્ત રાખવાનું.

(૧) કાળબળ

કાળ કર્મ અને ભવિતવ્યતા જગત પર જબરદસ્ત સામ્રાજ્ય ભોગવે છે. કાળનું સામ્રાજ્ય કેવું કે અનંતાનંત કાળ વહી ગયા, ભરત-ઐરવત ક્ષેત્રમાં છ છ આરાનો કાળ નિયમિત ચાલ્યા કરે છે. વરસોવરસ દ ઋતુઓ આવ્યા જ કરે છે. વર્તમાનકાળની બક્ષીસ જુઓ તો આજે ભૌતિકવાદ, વિલાસવાદ, વિજ્ઞાનવાદ, આખા જગત પર કેવા જાલિમ ફેલાઈ ગયા છે ! આધુનિક વિજ્ઞાન શું છે ? કોરા-કડકડતા ભૌતિકવાદનો જ નાચ ને ? કે અધ્યાત્મવાદની ઝાંખી ખરી ? ભૌતિકવાદના નશામાં માનવપ્રજાની બેફામ વધેલી તૃષ્ણાઓ, પછીથી મોંઘવારી, અછત, લાંચ રુશ્વત વગેરે લાવે એમાં શી નવાઈ ? આ ફાટેલા આત્મમાં થિગડાં ક્યાં લાગે ? એ કાંઈ આપણાથી સુધરે નહિ. તેથી ત્યાં આર્તધ્યાન કરવાને બદલે જાતને ધર્મવિચારોથી બચાવી લેવાની જ જાગૃતિ જોઈએ.

(૨) કર્મબળ

ત્યારે કર્મબળ પણ કેટલું જોરદાર છે ? શ્રેણિક મહારાજ ક્ષાયિક સમકિત પામી ચુક્યા છે, તીર્થંકર, નામકર્મ પણ ઉપાર્જન કર્યું છે, પરંતુ એમણે ભગવાન પાસેથી જાણ્યા પછી જ્યારે એ પ્રભુને વિનંતિ કરે છે કે ‘મારી નરક મિટાવો ત્યારે ભગવાન કહે છે ‘શ્રેણિક ! બંધાઈ ગયેલું આયુષ્યકર્મ તો ભોગવવું જ પડે, એનો ભોગવ્યા વિના એમ જ નાશ ન થાય. પરંતુ તું મુંઝવણ ન કરીશ. પછીથી તું આ ભરતક્ષેત્રમાં તીર્થંકર થઈ મોક્ષ પામનાર છે.’

મહાવીર પ્રભુએ આમાં શ્રેણિકને શું બતાવ્યું ? બાંધેલું આયુષ્યકર્મ ભોગવવું જ પડે; અર્થાત્ કર્મ બળવાન છે. એકવાર એને માથે ચડાવ્યા, પછી એ પોતાનો ભારે પ્રભાવ દેખાડે જ છે. ભારે પ્રભાવ કેવો ? તો કે નરકમાં જીવને કાપી-કૂટી નાખે છતાં આયુષ્યકર્મના જોરે એ મરે નહિ. એવું અસંખ્યવાર બને છતાં આયુષ્યકર્મ ઊભું છે, તેથી મરે નહિ.

કર્મ બળવાન તે ત્રિભુવનપતિ મહાવીર ભગવાનને તીર્થંકરના ભવમાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષીમાં ઉતાર્યા !

દ્વારિકા નગરીના બધાય લોકોનાં એવાં સામુદાયિક કર્મ બળવાન હતા કે

બધાયને દ્વૈપાયનના કોપના ભોગ બનવું પડ્યું. ત્યાં કોઈનું કશું ચાલ્યું નહિ. નેમિનાથ ભગવાને ભાખ્યું હતું કે ‘આ દ્વારિકા બળીને ખલાસ થશે.’ તો કેઈ ભવ્યાત્માઓએ યાવત્ કૃષ્ણ વાસુદેવની રાણીઓએ ચારિત્રપંથે પ્રયાણ કર્યું. બાકી લોકોએ તપ-જપ-પ્રભુભક્તિ વગેરે ધર્મસાધના કરવા માંડી. પરંતુ બાર વર્ષ થયા એટલે માન્યું કે ‘હવે દ્વૈપાયન દેવ દ્વારિકા બાળવાનું ભૂલી ગયો હશે, તેથી હવે મોજ કરો.’ એમ કરી પાછા રંગરાગ અને અમન-ચમનનાં પારણાં કર્યાં ! અને ત્યાં દેવતાને છિદ્ર જડ્યું, તે દ્વારિકાને ચારે કોરથી સળગાવી. લોકો ભાગી ભાગી બહાર નાસવા લાગે એમને, એવા પવનના સુસવાટા-વાવાઝોડા નગર તરફ ફૂંકાય, કે બહારથી ઊંચકી ઊંચકીને લાવીને નગરની આગોમાં નાખે ! કર્મ બળવાન ત્યાં કોણ બચાવે ?

કૃષ્ણ-બળદેવ માતા-પિતાને રથમાં લઈને ભાગવા જાય છે, ત્યાં દેવતાએ રથ ભાંગી નાખ્યો. તો માતા-પિતાને ખભે ઊંચકીને લઈ જવા માંડ્યા. પરંતુ આકાશવાણી થઈ; - ‘હે કૃષ્ણ ! બળરામ ! મેં માત્ર તમને બચાવવાનું કહ્યું છે એટલે તમે બચશો, બીજું કોઈ નહિ બચી શકે.’ હવે શું કરવાનું ? કર્મ બળવાન છે. એ વસ્તુ માતાપિતા સમજી ગયા, અને એમણે પોતે જ કૃષ્ણ-બળરામને કહ્યું ‘ભાઈ ! રહેવા દો, કર્મ બળવાન છે. ભાવી એમજ હશે. દેવવાણીને મિથ્યા નહિ કરી શકાય.’ શું કરે ? એમને મૂકી દેવા પડ્યા, ને જાતે ભાગવું પડ્યું. માતાપિતાનાં કર્મ કેવાં બળવાન !

હવે બંને ભાઈ આગળ વનમાં ચાલે છે. પાછળ નજર નાખે છે તો ૧૨ યોજનની સમૃદ્ધ દ્વારિકાને ભડકે બળતી જુએ છે ! કેટલો ખેદ થાય ? પણ કર્મ બળવાન, ત્યાં શું ચાલે ? એક વખતના માંધાતા વાસુદેવ બળદેવ ત્રણ ખંડનું સામ્રાજ્ય ભોગવનારા ! આજે વનમાં ચિંથરેલાલ ભટકતા થયા છે ! લ્હાવ લશ્કર ખત્મ ! પરિવાર ખલાસ ! વૈભવ-સંપત્તિ ડુલ ! કૃષ્ણ બળરામને કહે ‘ભાઈ ! આપણી આવી કુરુણ સ્થિતિ ?’ ત્યારે બળદેવ શો જવાબ દે છે ? એજ કે ‘બંધુ ! કર્મ બળવાન છે. ભગવાને શીખવ્યું છે કે

કરેલાં કર્મનો, ભોગવ્યા વિના યા તપ કર્યા વિના મુક્તિ - છુટકારો ન મળે.

બળદેવને મનમાં ધૈર્ય છે. આપત્તિ કેટલી મોટી છે ? પરંતુ કર્મબળ ઉપર નજર છે, તેથી કૃષ્ણને ‘કર્મ તણી ગતિ એહવી, મેરે લાલ’ એવું આશ્વાસન આપી શકે છે. નહિતર તો એની સાથે એ ય રોદશું રોવા બેસી જાત. તો પૂછોને કે,-

પ્ર.-કૃષ્ણજી તો ક્ષાયિક સમકિતી હતા, તો શું એમને કર્મબળની ખબર ન હોય ? તો પછી રોદશું શાને ?

૩.- ખબર તો ખરી, કિન્તુ જોતજોતામાં ત્રણ ખંડનું સમ્રાટપણું વિખરાઈ જવાથી એની અનહદ માનસિક પીડાના ભારને લીધે તત્કાલ મનમાં કર્મબળનો પ્રગટ વિચાર સ્ફૂરાયમાન નહિ; એથી રોદણું આવી જાય. એવા પ્રકારની પીડા ચિત્તને એવું પકડી લે છે કે ચિત્તનો ઉપયોગ તત્ત્વ પર ન જાય, રોગની બહુ વેદના હોય તો એવું બને છે ને ? ત્યાં સમજુને શું ખબર નથી કે ‘કર્મ બળવાન એટલે આવી વેદના આવે ? પણ એ ભલે આવે, વેદનાથી એટલા અશુભ કર્મ રવાના થાય છે ?’ ખબર તો ખરી, પરંતુ તીવ્ર વેદનાની વ્યગ્રતામાં મનનો ઉપયોગ એની પર ન હોય તેથી સહેજે હાયવોય થઈ જાય. માટે કહો, કર્મબળ જબરદસ્ત છે; એમ જાલિમ (૩) ભવિતવ્યતાનું ય બળ જબરદસ્ત છે. હવે એનો વિચાર કરીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૯, તા. ૨-૧૧-૧૯૮૫

૪૯ (લેખાંક-૨)

ગમે તેવા કષ્ટ આપત્તિ પ્રતિકૂળતા વગેરેમાં મનને મસ્ત રાખવા કાળબળ અને કર્મબળનો વિચાર ગયા લેખાંકમાં કર્યો. હવે ત્રીજા ભવિતવ્યતાના બળનો વિચાર કરીએ. ભવિતવ્યતાનું બળ પણ જબરદસ્ત છે; કૃષ્ણજીને રાજ્યહાનિ જંગલમાં મૂકાયા એટલેથી ક્યાં પત્યું છે ? નેમનાથ ભગવાને એમને બાર વરસ પૂર્વે ભાખેલું હતું કે ‘જરાકુમારથી તારું મૃત્યુ છે;’ તે સાંભળી જરાકુમાર જે કૃષ્ણજીનો ભાઈ છે. એ તો હેબતાઈ જ ગયો; ‘અરે ! મારા હાથે ભાઈનું મૃત્યુ ? પાસે રહું તો એમ બને ને ? જાઉં દૂર જંગલમાં.’ તે નિર્જન વનમાં જ ભાગી ગયો ! જેથી એ પાપ ન થાય. પરંતુ ભવિતવ્યતા બળવાન છે તે હવે બરાબર બાર વરસ પછી કૃષ્ણ-બળરામને રખડતાં રખડતાં એ જ વનમાં લઈ આવે છે !

ત્યાં કૃષ્ણજીને ભારે તરસ લાગી છે; ને બળદેવજી પાણી શોધવા ગયા; અહીં કૃષ્ણજી પગ પર પગ ચડાવી સૂતા છે. ત્યાં જરાકુમાર દૂરથી જુએ છે, તો પગનાં તળિયાની રેખા હરણ જેવી દેખાય છે. તેથી એણે હરણ સમજી શિકાર કરવા બાણ છોડ્યું ! એ બાણ ઊંચા પગના તળિયાને વીંધી સીધું કપાળમાં પેહું. શ્રીકૃષ્ણે ચીસ પાડી કોણ છે આ મારી હદમાં ? ને મને બાણ મારી શકે છે ?

ત્યાં જરાકુમાર ભાઈનો અવાજ પરખી દોડતો આવ્યો. ભાઈને હણાયો જોઈ માથું કૂટતાં ધુસકે ધુસકે રુએ છે.-‘હાય હાય ! મેં ભાઈને માર્યો ? ‘અરે ભાઈ ! તું અહીં ? અને આ સ્થિતિમાં ? મારો ભાઈ ત્રણ ખંડોનો સમ્રાટ વાસુદેવ, હજારો

રાજવી સેવકોથી પરિવરેલો રહેનારો, આમ એકલો અટુલો ? અને તે ય ચિથરેહાલ દશામાં ? કલ્પનામાં ન બેસે એવું આ કેમ બન્યું ? ભાઈની હત્યા જે મારે હાથે ન થાય એ માટે તો હું નિર્જન વનમાં રહ્યો, બાર બાર વરસ જંગલમાં કાઢ્યાં, તો ય એ ભાઈને હણવાનું અરરર ! આ ઘોર પાપ મારા લમણે લખાયું ? ઓ ભાઈ ! ભાઈ !’ ... જરાકુમાર આર્કંદ કરે છે.

કર્મનું કામ કેટલું ? અમુક જ; બાકી ભવિતવ્યતાનું કામ :-

અહીં ખૂબી જોવાની છે; - કૃષ્ણજીને આવી પીડા આવી તે તો પોતાના અશુભ કર્મના ઉદયે આવી. અશાતાકર્મનું કામ આટલું જ કે પીડા આપવી. પરંતુ એમાં એ લખેલું ન હોય કે અમુક જીવથી જ કે જડથી જ એ પીડા આવે. તેમ એવું પણ ન લખાયું હોય કે ‘સામો જાણીને જ મારવા આવશે યા અજાણે મારી બેસશે.’ તો પછી સવાલ થાય કે -

પ્ર.- અહીં કૃષ્ણજી પર ભાઈ જરાકુમારનો જ હલ્લો કેમ આવ્યો ? અને તે પણ ભ્રમણા થવાથી જ હલ્લો કેમ આવ્યો ? અશાતા વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિના સ્વભાવમાં તો શારીરિક પીડા જ આપવાનું હોય, પણ અમુક માણસથી જ અને ભ્રમણાથી જ એ પીડા આવી એવું કાંઈ કર્મના સ્વભાવમાં ન હોય. તો શાથી આમ બન્યું ?

૩.- આનું સમાધાન ‘ભવિતવ્યતા’ એટલે ચોક્કસ પ્રકારના બનાવને સરજનાર એક કારણ લગાવવાથી મળે. આ કારણ કર્મ, સ્વભાવ, પુરુષાર્થ તથા કાળથી વિલક્ષણ છે, જુદું છે. કર્મ સ્વભાવ આદિ ચાર કારણો જે ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગ-બનાવનું સમાધાન ન આપી શકે, તેનું સમાધાન ‘ભવિતવ્યતા’ નામના કારણથી થાય.

કૃષ્ણજીની હત્યા જરાકુમારના જ હાથે થઈ અને રાજ્યહાનિ દ્વારિકાદાહ, કૃષ્ણજીનું વનમાં સૂવું, જરાકુમારનો શિકાર-પ્રયત્ન વગેરે ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગમાં થયું, એ તેવી ભવિતવ્યતાના કારણો.

સમરાદિત્યનો જીવ ભવે ભવે જ્યાં જન્મે છે, ત્યાં ત્યાં અગ્નિશર્માનો જીવ જન્મીને એમની જ સાથેના સંબંધમાં આવે છે, આ ઘટના કોણ ઘડે છે ? કહો, તેવી ભવિતવ્યતા ઘડે છે. ત્યાં સમરાદિત્યના જીવનાં કર્મ કારણ ન કહેવાય; કેમકે કર્મ ઉપર આ ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગ લખાયેલા નથી હોતા.

હવે આપણે કોઈ આપદા આવી, કષ્ટ આવ્યું, કોઈ પ્રતિકૂળતા આવી, ત્યાં એનાં કારણ તરીકે આ કાળ, કર્મ ને ભવિતવ્યતાના આધારે વિચાર કરીએ તો મનને વ્યાકુળતા કરવાનું કે રોદણું રોવાનું ન રહે. દા.ત. આજે મોંઘવારી જાલિમ

થઈ ગઈ, ત્યાં કાળને ભળાવીએ કે આજનો કાળ જ એવો વિષમ છે કે આખી દુનિયાભરમાં મોંઘવારી ફેલાઈ ગઈ છે, એ કાંઈ મારી વ્યાકુળતા કે મારા રોદણાંથી મિટવાની નથી, એ ભવિતવ્યતા તો એના જ રાહે ચાલવાની છે. તો મારે મનથી દુબળા પડવાની જરૂર નથી. વળે કાંઈ નહિ ને ફોગટ લોહી શું કામ બાળું ?

અશુભ કર્મના ઉદયે મોંઘવારી છે, પરંતુ આજના અહીંના જગતના ભેગો ભળવાનું મારે થયું એ તેવી ભવિતવ્યતા.

ભવિતવ્યતા અકાટ્ય છે. ભવિતવ્યતાના ભાવની આડે તીર્થંકર ભગવાન આવી શકતા નથી. મહાવીર ભગવાન સાધક અવસ્થામાં જ્ઞાની હતા, ‘નાલાયક ગોશાળાને તેજોલેશ્યાની વિદ્યા ન અપાય’ એવું સમજનારા હતા, છતાં ભવિતવ્યતા બળવાન, ને ભગવાને એને તેજોલેશ્યાની વિદ્યા શિખવાડી. ત્યાં ‘ભગવાન ભૂલ્યા’ એમ ન કહેવાય કેમ કે ભગવાન તો સદા એવા જાગ્રત્ છે કે એમના જીવનમાં એક પણ અનુચિત કાર્ય થાય નહિ. તેરાપંથીઓ ‘અહીં ભગવાન ભૂલ્યા’ એમ કહી ભગવાનની ધોર આશાતના કરે છે, પણ આમ કહેનારા તીર્થંકર ભગવાનનું તીર્થંકરપણું શું એ બિચારા સમજ્યા જ નથી લાગતા, કારણ ભગવાન ઠેઠ ગર્ભથી માંડી નિર્મળ અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે ! અને દીક્ષા લેતાં અવશ્ય મન:પર્યાયજ્ઞાનવાળા બને છે ! એ સૂચવે છે કે ભગવાન સદા અને સતત પૂબ જ ઉપયોગવાળા સાવધાનીવાળા જાગૃતિવાળા હોય છે એટલે એમના જીવનમાં એક નાનું પણ અનુચિત કાર્ય હોય જ નહિ, માટે ભગવાન ભૂલ્યા બોલાય જ નહિ બોલીએ તો આપણને ભવાંતરે બોલવાની જીભ ન મળે. તો પછી નાલાયક ગોશાળાને તેજોલેશ્યા આપવાનું ભગવાને કેમ કર્યું ? કહો, સર્વત્ર ભવિતવ્યતા બળવાન છે.

ભવિતવ્યતાના ભાવ તીર્થંકર ભગવાન જેવાથી પણ મિથ્યા થઈ શકતા નથી ! માટે તો મહાવીર ભગવાનને અંત સમયે અંતર્મુહૂર્ત આયુષ્ય વધારવાની ઈંદ્રે વિનંતિ કરી, જેથી ભગવાનની હાજરી - હયાતીમાં (નજરમાં) જ ભસ્મગ્રહનું સંક્રમણ થઈ જાય તો એ પછીથી ભગવાનના શાસનને નડે નહિ.

પરંતુ ભગવાને આયુષ્ય વધારવાનું બને નહિ એમ કહ્યું, ત્યારે ઈંદ્ર કહે ‘તો પછી પ્રભુ એ ભસ્મગ્રહ આપના શાસનને પીડશે એનું શું ?’ ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું ‘એ તો જેવી ભવિતવ્યતા તેવું બનવાનું.’ આમ ભવિતવ્યતા બહુ બળવાન છે એ આપણે લક્ષ પર રાખીએ તો આપણે વગેરેમાં આપણે મન બગાડીએ નહિ, મનથી દુબળા પડીએ નહિ, પરંતુ તત્ત્વ વિચારણાથી મનને મસ્ત રાખીએ.

પ્ર.- શું એમના અશાતા-વેદનીયકર્મ કારણ ન કહેવાય ?

ઉ.- અશાતા વેદનીયનું કામ માત્ર અશાતા આપવાનું; કિંતુ તે અશાતા તો

બીજાથી પણ આવી શકે છે, તો બીજા કોઈથી નહિ, ને દુશ્મન અગ્નિશર્માના જીવથી જ કેમ અશાતા ? એવો ચોક્કસ સંયોગ બનાવનાર તરીકે ભવિતવ્યતા જ કારણભૂત કહેવી પડે.

દારિકાનો દાહ થયો ને લોકો બળી મર્યા, એમાં લોકોનાં તેવા અશાતા વેદનીય કર્મે કામ કર્યું. પરંતુ આ દાહ થવામાં દ્વૈપાયન ઋષિની શાંબ પાલક વગેરેએ કરેલી મશ્કરી, તથા દ્વૈપાયને આપેલો શ્રાપ, વગેરે ચોક્કસ પ્રકારનાં નિમિત્તો જ કામ કરી ગયા, એ તેવા પ્રકારની ભવિતવ્યતાને આભારી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૧૦, તા.૯-૧૧-૧૯૮૫

૫૦) મનને સુધારવા માટે ધર્મસાધના ભરપુર કરતા રહો.

માણસ ફરિયાદ કર્યા કરે છે કે ‘મનમાં ખોટા વિચાર બહુ ચાલે છે.’ પરંતુ એને અટકાવનારું પ્રબળ સાધન છે ભરપુર ધર્મસાધનાઓ; કેમકે એમાં પકડાયેલા મનને ખોટા વિચાર કરવા ફુરસદ નથી. અલબત્ત સાથે સાથે પાપપ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરી નાખવી જોઈએ.

ફળુલ પાપપ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરવા આ વિચારવું કે પાપપ્રવૃત્તિઓથી મન બગડ્યા કરશે.

પાપપ્રવૃત્તિથી મન બગડે; ને ધર્મપ્રવૃત્તિથી મન સુધરે.

હવે વાત આ છે કે મન બગાડ્યા પછી એમાંથી બચાવનાર બેલી મળવા મુશ્કેલ છે. માટે જાતે સમજીને જ મન બગડવા દેવું નહિ. મન પવિત્ર રાખવાનો સચોટ ઉપાય પવિત્ર ધર્મ અને ધર્મસાધનાઓ છે. પરંતુ ઘણાંની ફરિયાદ છે કે ‘એમાં મન સ્થિર જ રહેતું નથી’ એટલે જ આ કહેવાય છે કે ‘ધર્મ મોક્ષ માટે કરવાનો’ આ રટવાને બદલે બધી ય ધર્મસાધના કરતી વખતે આ ચોટ રાખવાની કે ‘મારે આ સાધના મનને સુધારવા માટે, પવિત્ર કરવા માટે, ને સ્થિર કરવા માટે કરવાની છે. એટલે મન એવું બને છે ને ?... એ જોયા કરું.’ ત્યારે જો મનને એવી ભાવના અપાય કે,-

મનને પવિત્ર કરનારી ભાવનાઓ

(૧) “દુનિયાદારીમાં તો મન બહુ બહુ અશુભ વિચારોમાં અને અશુભ ધ્યાનમાં જાય છે. તો એવા પાપી ધ્યાનવાળા બન્યા રહેતાં મનને પવિત્ર શી રીતે કરવાનું ? ત્યારે દુનિયાદારી તો જીવનભર રહેવાની. તો પછી ઠેઠ સુધી મન શું

અપવિત્ર પાપી જ રાખવાનું ? ના, રખાય નહિ; કેમકે ભવાંતરે એના ભયંકર દુઃખદ પરિણામ છે. ત્યાં વારસો આ અપવિત્ર પાપી મનનો મળવાનો; અને તેથી તો પ્રવૃત્તિ બધી પાપિષ્ઠ જ ચાલે. ત્યારે ભાવી ભવો માટે આ એક ભયંકર વારસો બની જાય ! એ ક્યાં લઈ ચાલું ? માટે મનને પવિત્ર શુભ ધ્યાનવાળું રાખવા શુભ પ્રવૃત્તિમાં રહું.”

(૨) “વળી મન પાપી અપવિત્ર રહ્યા કરવાથી આત્મા પર અશુભ કર્મોના ગંજનાગંજ ખડકાયા કરે, એનાં ફળમાં દારુણ દુઃખ ક્યાં વેઠ્યા કરું ? માટે, એ અટકાવવા મનને પવિત્ર રાખું, ને એ શુભ પ્રવૃત્તિથી રહે.”

(૩) ‘ત્યારે મોટી વાત આ, - કે મન પવિત્ર કરવા માટે ને ભાવ શુભ કેળવવા માટે તો મનુષ્ય ભવ જ અનન્ય સાધન છે. એટલે આ ભવને જો એ કાર્ય કર્યા વિના એળે કાઢું તો પછી ફરી આવો માનવભવ ક્યાં મળવાનો ? અને મન પવિત્ર કરવાનું કાર્ય ક્યાં થવાનું ? મન અપવિત્ર રાખીને તો હલકા તિર્યચના ભવોમાં તે ઠેઠ એકેન્દ્રિય સુધીના ભવોમાં ઊતરી જવાનું થાય. પછી ઊંચે ક્યારે અવાય ? એટલે

માનવભવ મનરૂપી સુવર્ણને પવિત્ર કરવા માટેની જ Refinery છે સંશોધનશાળા છે.

‘એમાં એ જ કામ કરવાનું હોય; અને એ મન પવિત્ર કરવા માટે શુભ ધ્યાન કેળવવું પડે, એ કાંઈ દુનિયાદારી ચલાવવામાં ન થાય.’

આમ જો વારંવાર વિચારવામાં આવે, તો મનને પવિત્ર બનાવવાની એક ભૂખ ઊભી થાય. એ ભૂખ પણ જોરદાર ભૂખ બને, તો પછી એના માટે ખોજ રહે કે ‘ક્યાં ક્યાં મનને પવિત્ર રાખ્યા કરું ?’ ત્યાં દેખાય કે,

દુનિયાદારીની પ્રવૃત્તિમાં તો મન આરંભ-પરિગ્રહ, વિષયો-વિલાસો, અને મદ-માનાકાંક્ષાદિમાં રમ્યા કરે છે, ત્યાં પવિત્રતા ક્યાં ? એમાં તો મન અપવિત્ર જ રહ્યા કરે. માટે શુભ ધર્મક્રિયા, ધર્મ-બોલ, ધર્મ-આચાર જો સેવ્યા કરું, તો મનને એમાં સહેલાઈથી શુભ ધ્યાનમાં રમતું રાખી શકાય, અને એથી મન પવિત્ર બન્યા કરે, બસ, બધીય તન-મન-ધન તથા વચન અને ઈન્દ્રિયોથી પાપપ્રવૃત્તિ છોડી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરું, તે પણ શુભ ધ્યાન માટે કરું, મન પવિત્ર રાખવા માટે કરું, મન સુધારવા માટે કરું.’

આ ધગશ જો જાગી જાય, તો બને તેટલી પાપપ્રવૃત્તિ છોડી દરેક દરેક ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં આ ચોંટ રહેશે કે ‘આમાં મન શુભ ધ્યાનમાં રહે છે ને ? કોઈ અશુભ ધ્યાન ઘુસી નથી જતું ને ?’ વાત આ છે કે ‘ધર્મપ્રવૃત્તિ કરી

કરીને મારે મનને શુભ ધ્યાનમાં રાખવું છે,’ - એ ઉદ્દેશ, એ ચોંટ, એ તકેદારી જોઈએ. સાથે સાથે આ ધગશ પણ જોઈએ કે મનને શુભ-પવિત્ર-પ્રશાંત રાખનાર હોય તો તે ધર્મપ્રવૃત્તિ જ છે, પાપ પ્રવૃત્તિ નહિ. પાપપ્રવૃત્તિ અર્થાત્ હિંસાદિ પાપો અને કોધાદિ કષાયના પાપો તથા શબ્દાદિ વિષયોના પાપોની વિચારણા-વાણી વર્તાવરૂપી પ્રવૃત્તિ તો મનને અપવિત્ર અને ઉકળાટભર્યું રાખનાર છે માટે બને તેટલી એવી પાપવિચાર-પાપવાણી પાપવર્તાવરૂપી પાપપ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરતો ચાલું, ને એ માટે એને દિલમાં જગા જ ન મળે એવી ઠમઠોક ધર્મપ્રવૃત્તિ રાખું’

માનવ જન્મમાં મુખ્ય લક્ષ આ રાખવાનું છે કે પાપપ્રવૃત્તિઓ ઓછી કરી ધર્મપ્રવૃત્તિઓથી જીવન મધમધતું રહે. પણ નહિ કે ધર્મસાધના વિના જ મન પવિત્ર રહે. કારણ એ છે કે જો મુખ્ય લક્ષ મનને પવિત્ર રાખવાનું રાખ્યું તો ખરું પરંતુ એકલી માનસિક-વાચિક-કાયિક પાપપ્રવૃત્તિઓ ચાલુ છે, એટલે કે પાપવિચારો પાપવાણી પાપવર્તનો જ જીવનને ઘેરી વળ્યા છે, તો મારે મન પવિત્ર રાખવું છે.’ એ રટણા રટણા માત્ર રહેવાની કાર્ય કશું નીપજવાનું નહિ.

ત્યારે જો મુખ્ય લક્ષ પવિત્ર ધાર્મિક વિચારો, ધાર્મિક વાણી, અને ધાર્મિક વર્તનરૂપી ધર્મપ્રવૃત્તિ પર રાખ્યું તો જીવને એની ખણજ રહ્યા કરશે ‘ક્યાં મોકો મળે ને વિચાર ધર્મના કરું વચન ધાર્મિક બોલું કાયા ઈન્દ્રિયોને ધર્મમાં પ્રવર્તાવું !

આ લક્ષ પ્રમાણે કાર્ય થાય અર્થાત્ ભરચક ધર્મપ્રવૃત્તિ-ધાર્મિક વિચારો, ધાર્મિક બોલ, ધાર્મિક વર્તન, ધર્મક્રિયાઓ રહ્યા કરે તો એમાં મનને પવિત્ર રહેવાનો મોટો અવકાશ છે, જે અવકાશ પાપપ્રવૃત્તિઓમાં નથી.

ઉત્તમોત્તમ આર્ય મનુષ્ય અવતાર પામ્યા છીએ ને ભગવાન જિનેશ્વરદેવનું શાસન પામ્યા છીએ તો આ ખાસ કરીએ કે પાપપ્રવૃત્તિઓથી શક્ય વધુ બચવા અને મનની પવિત્રતા જાળવવા શક્ય વધુ ધર્મપ્રવૃત્તિઓ કરતા રહીએ.

૯૧) સ્વાત્મરક્ષા માટે અસત્ નિમિત્તોથી દૂર રહો

મોક્ષાર્થી ભાવજીવે પોતાના આત્માને સહેજમાં ઊભા થતા રાગ-દ્વેષાદિ કષાયોથી બચાવી લેવાની અત્યંત જરૂર છે; અને એ માટે એ કષાયોને જાગ્રત્ કરનાર અસત્ નિમિત્તોથી દૂર રહેવા જેવું છે. અલબત્ત આ રાગ-દ્વેષાદિ કષાય પોતાના તેવા તેવા મોહનીય કર્મના ઉદયથી જાગે છે, પરંતુ એ કર્મના ઉદયને

નિમિત્ત ન આપો તો એ વિપાકોદય નથી બતાવતા.

પ્ર.- કર્મ તો સ્થિતિ પાકે એટલે વિપાક તો દેખાડે જ ને ?

ઉ.- અહીં સમજવા જેવું છે, - કર્મના ઉદય બે જાતના હોય છે,- એક, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની અપેક્ષા રાખનારા; અને બીજા, એવી અપેક્ષા નહિ રાખનારા. બહુ મરચાં ખાઈ જાય તો અંદરમાં લ્હાય ઊઠે, એ મરચા દ્રવ્યની અપેક્ષા રાખીને અશાતા વેદનીય કર્મ ઉદયમાં આવ્યું ગણાય. પરંતુ એમ જ એકાએક કેન્સર - લકવા જેવો વ્યાધિ ઊઠ્યો અને પીડા ઊપડી, એમાં બાહ્ય દ્રવ્યાદિની અપેક્ષા વિના જ અશાતા વેદનીય કર્મનો ઉદય જાગ્યો કહેવાય.

ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થાય કે,-

પ્ર.- દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાથી જે કર્મ ઉદય પામે તેને શું ઉદયનો નિયત કાળ નહિ કે અમુક કાળની જ એની સ્થિતિ પાકે ત્યારે ઉદય થાય જ ? નિયત કાળ હોય તો નિમિત્ત શું કરે ?

ઉ.- દરેક કર્મને કાળસ્થિતિ તો નિયત હોય; પરંતુ કેટલાંક કર્મ સનિમિત્તક ઉદયવાળા હોય છે; એટલે એવાં કર્મ એની કાળસ્થિતિ પાક્યે ઉદય તો પામે, પરંતુ નિમિત્ત કોઈ દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ જો ત્યાં હાજર હોય તો ઉદય વ્યક્ત દેખાય, ફળ પ્રગટ થાય; અને નિમિત્ત હાજર ન હોય તો ફળ પ્રગટ ન થાય; અને કર્મ એમ જ ઉદય પામી ચાલ્યું જાય. આવા ઉદયને પ્રદેશોદય કહેવાય છે. ફળ દેખાડે એ વિપાકોદય.

નિમિત્તની વ્યક્ત કર્મોદય પર પ્રચંડ અસર ? :-

દા.ત. બિમાર હતા તો ત્યાં અશાતા વેદનીય કર્મ ઉદયમાં હોઈ ફળ પ્રગટ હતું. પણ પછી આબૂ પર જઈ રહ્યા ને તબીયત સુધરી ગઈ, તો ત્યાં એ ક્ષેત્રના નિમિત્તથી શાતા-વેદનીય પ્રગટ ઉદય પામ્યું, ને ફળ પ્રગટ દેખાયું, ને અશાતા વેદનીય હવે કાળ-પાકેલું તે ઉદય તો પામ્યું, પરંતુ ફળ દેખાડ્યા વિના એમ જ આત્મા પરથી ચાલ્યું જાય છે. એથી ઊલટું કાર્ય, - સાજા સારા હોય અને પ્લેગની હવામાં જઈ વસે, ત્યાં બને છે.

આવું મોહનીય કર્મમાં પણ બને છે. મંદિરમાં ગયા, સારા ભાવ જાગે છે ત્યાં મોહનીય કંઈક દબાય છે. પરંતુ એવામાં કોઈ આધુનિક વેશવાળી સ્ત્રી આવી, એના પર જો દ્રષ્ટિ નાખી, તો એ નિમિત્તથી રાગ મોહનીય કર્મ વ્યક્ત ઉદયમાં આવે છે, અને એ પ્રબળ રાગ પ્રગટ દેખાડે છે. પહેલાં એવાં જ કર્મ સારા નિમિત્ત યાને સારા ભાવની સામે એવું પ્રગટ ફળ નહોતા દેખાડી શકતા. પરંતુ હવે એ માટેનાં નિમિત્ત આવી મળતાં જોર મારે છે, અને પોતાનું ફળ પ્રગટ કરે છે.

કેવા કેવાં નિમિત્ત કેવી લપ ઊભી કરે છે :-

આ અનિમિત્તક ઉદયવાળાં મોહનીય કર્મનો અર્થ એ થયો કે જ્યાં સુધી ખરાબ નિમિત્ત ન સેવો ત્યાં સુધી એ કર્મ તેવાં પ્રગટ ફળ ન દેખાડે; ને અસત્ નિમિત્ત સેવો કે તરત પ્રગટ ફળ ઊભું થયું જ સમજો. દા.ત.

(૧) કોઈનો સારો બંગલો બગીચો મોટર વગેરે યા પરસ્ત્રી કે એનું ચિત્ર વગેરે ન જુઓ ત્યાં સુધી જીવ ડાહ્યો શાણો; પરંતુ એ જોયું તો રાગનો ઉછાળો આવ્યો સમજો.

(૨) એમ, ધર્મપુસ્તક વાંચે ત્યાં શાણપણ; કિન્તુ નોવેલ નવલિકા કે દુનિયાના સમાચાર જ્યાં વાંચ્યા કે તરત રાગ દ્વેષ ઊછળ્યા જ સમજો. એમ,

(૩) બીજા પણ કોધનાં-અભિમાનનાં-લોભનાં નિમિત્ત સાથે જો ટકરાયા, તો એ કોધાદિનાં કર્મ ઉદય પામવાનાં, આમ ફળરૂપે તરત કોધ આદિની લાગણી ઊભી કરવાનાં, અને જેમ તેમ બોલવાનું, સામાને નુકસાન પહોંચાડવાનું...વગેરે ય ફળ ઊભા થવાનાં.

(૪) એમ જ્યાં નિંદા ચાલતી હોય અથવા બાહ્ય ભાવની વાતો ચાલતી હોય અને તમે જો ત્યાં જઈ બેઠા કે ઊભા રહ્યા, તો તમારા દિલમાં નવા રાગ દ્વેષ હાસ્ય ખેદ વગેરેનાં કર્મોની ઉદીરણ થવાની અને તમે રાગ દ્વેષ આદિના સંકલેશમાં પડવાના.

(૫) એમ ખેલ-તમાશા-સિનેમા-ટી.વી. વગેરે નિમિત્તો પણ એવા જ છે કે જો તમે એ સેવો તો વિવિધ મોહની લાગણીઓ અને પ્રવૃત્તિમાં ફસાઓ એવાં કર્મ ઉદયમાં આવવાનાં.

આવાં આવાં તો અઢળક નિમિત્તો છે જે જીવને રાગ-દ્વેષાદિમાં ઘસડે છે. જ્યાં સુધી જીવ એના પડછાયામાં પણ નથી ગયો; ત્યાં સુધી જીવ શાણો શાંત ઉપશાંત; એટલે કે તેવાં મોહનીય કર્મ વિપાક ઉદયમાં નહિ આવે, અને એવી એવી મલિન લાગણીઓ, કાષાયિક ભાવો અને અસત્ પ્રવૃત્તિઓ ઊઠવા નહિ પામે.

આ સૂચવે છે કે આપણે એવાં એવાં નરસાં નિમિત્તોથી આઘા ને આઘા રહેવા જેવું છે. ખાલી આતુરતા ખાતર પણ એનો પડછાયો ય લેવા જેવો નથી. નહિતર ભલભલા અચ્છા માણસો જેમ નરસા નિમિત્તમાં ફસાયા તો અધ:પતન પામી ગયા, તેવી આપણી દશા થાય.

મોટા માંધાતા સિંહગુફાવાસી મુનિ અને નંદીપેશ મુનિ જેવા વેશ્યાના અસત્ નિમિત્તમાં ઊભા તો પડી ગયા જ ને ? માટે ઉત્તમ માનવભવનાં આ મહાન કર્તવ્ય કે નરસા સંયોગનો ત્યાગ કરવો અને તારણહાર સંયોગો બહુ સેવવા.

૫૨ પ્રભુદર્શનમાં શું શું ચિંતવવું ?

હૃદયને સંતાપ આદિથી બાળનારી આજની ભારોભાર દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓથી બચી દિલને ઠરવા માટે એક મહાન સાધન જિનેન્દ્રદર્શન છે, પરંતુ તે મનને પવિત્ર બનાવવાની ચોંટ રાખી કરાવા જોઈએ પછી એ ચોંટથી દર્શનાદિ ધર્મપ્રવૃત્તિ શરુ કરી એટલે પ્રારંભથી એમાં સાવધાની રહેશે કે મન એ પ્રવૃત્તિના જ ધ્યાનમાં છે ને ? નાની દેવદર્શનની ક્રિયા વખતે પણ આ ચોંટ રાખી એટલે પછી ત્યાં મન બીજા-ત્રીજા વિચારમાં નહિ જાય, કોઈ કષાયમાં નહિ જાય, કે ડાકોળિયાં નહિ મરાય, યા મન સુસ્ત નહિ બને. ભય છે કે ‘રખે ને શુભ ધ્યાન ગુમાવાય તો ?’ એટલે દર્શન કરતાં કરતાં મનને બરાબર પરમાત્માનાં સ્વરૂપમાં, જીવનમાં, ધર્મ-સાધનામાં, ગુણોમાં અને ઉપકારમાં લગાવાશે. ત્યાં મનને એમ થાય કે,-

“પ્રભુ ! તમારું જીવન કેટલું બધું આદર્શ અને અદ્ભુત ! ઠેઠ બાળપણથી વૈરાગ્યે ઝળકતું ! માતા પિતા વગેરે તમારા પર અથાગ રાગ વરસાવે છે, પરંતુ તમને એમના ઉપર કોઈ આસક્તિ નથી; કોઈ રાગ નથી. કેવો જવલંત વૈરાગ્ય ! છતાં એમના પ્રત્યે આપ વિનય-ઐશ્વિત્ય ચૂકતા નથી ! ત્યારે, તમારું જીવન કેટલું ઉમદા કે રાજકુળમાં વૈભવ-વિષયો તો ઊંચી કોટિના છે જ, એમાં વળી દેવતાઓ તમારા હિસાબે ઘરમાં કરોડો રત્ન-મોતી-સોનેયાનો વરસાદ વરસાવે છે, છતાં તમને એનું જરાય ગુમાન નથી, કે એના પર લેશમાત્ર રાગ-આકર્ષણ મમત્વ નથી ! જીવન કેવું ઉમદા ! ત્યારે,

‘વાહ પ્રભુ ! કેવું પરાક્રમી તમારું જીવન કે સુકોમળ અને સમૃદ્ધિ-સન્માનભર્યા શરીરે પણ કઠોર સંયમ અને ભીષ્મ ત્યાગ-તપસ્યા આદરવાનું તથા ધોર ઉપસર્ગ-પરિસહોને સહવાનું કર્યું ! કેવું પરાક્રમ !

‘પ્રભુ ! તમારું કેવું દિવ્ય જીવન, કે કેવળજ્ઞાન પામી કૃતકૃત્ય બન્યા, શિવસુંદરી સાથે સગાઈ થઈ જઈ વિવાહ-લગ્ન નક્કી થઈ ગયાં, છતાં આપ પાછા ઘરે ન જઈ બેઠા ! પણ પૃથ્વીતલ ઉપર પગે ચાલીને ચારિત્રજીવનથી વિચર્યા !

‘આમ, કેટલું બધું ઊંચું ધન્ય જીવન તમારું !’

‘ત્યારે હે નાથ ! તમારા અનંત ગુણોને હું તો શું, કિંતુ મોટા કેવળજ્ઞાની પણ પૂરું ન ગાઈ શકે ! એ એકેક ગુણ કેવો ઊંચો ! વૈરાગ્ય-અનાસક્તિ-અમમત્વ અજોડ કોટિના !

‘ગંભીરતા કેવી ઊંચી કે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને ટપી જાય એવી ! ઘરમાં રહ્યા પણ અવધિજ્ઞાનથી બીજાના પૂર્વ ભવ અને અહીંના ખાનગી માયા-પ્રપંચ જાણી શકો છો, છતાં સાગરવર-ગંભીર આપ એ કશી જાણકારી બહાર દેખાડતા નથી !’

‘ત્યારે, આપનો ક્રુણાગુણ કેટલો બધો ભવ્ય, કે આપના પર ધોર ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવ વરસાવી જાય એના માટે પણ દયા ચિંતવો છો કે ‘આ બિચારાનું શું થશે !’

‘મારા નાથ ! આપનો વિનયગુણ કેટલો અદ્ભુત ! કે જન્મથી આપ અવધિજ્ઞાની અને ઈંદ્રપૂજ્ય છતાં માતા-પિતા મોટાભાઈની આગળ આપની ગજબ નમ્રતા ! ભારે અદબ-આમન્યાનું પાલન ! આની સામે અમારી કેવી રાંકડી અભિમાન-ઉદ્ધતાઈની સ્થિતિ ! અમારામાં જ્ઞાનનાં કે માન મળવાનાં કોઈ ઠેકાણાં નહિ, છતાં અકડાઈ અતડાઈનો પાર નહિ ! પ્રભુ ! મારે ક્યાં ઊભા રહેવાનું ? આપ મહાજ્ઞાનીની અજ્ઞાન મા-બાપ પ્રત્યે પણ નમ્રતા ! અને અજ્ઞાની અમારી મહાજ્ઞાની ગુરુ પ્રત્યે પણ ધમંડિતા ! ત્યારે,

‘નાથ ! આપનામાં મૈત્રી આદિ કેવા અનુપમ ગુણ ! પ્રભુ ! આપના ગુણના શા ગુણ ગાઉં ? આપનામાં જીવો પ્રત્યે અ-મૈત્રી, ઈર્ષ્યા, દુર્ભાવ-તિરસ્કારનું નામનિશાન નહિ; ભય-કાયરતા-નિઃસત્વતા કે અસહિષ્ણુતા-ક્ષુદ્રતાનું નામનિશાન નહિ; કિંતુ આપનામાં મહામૈત્રી, મહાગુણાનુરાગ, સદ્ભાવ, મહાસત્વ, મહાસહિષ્ણુતા, મહાઉદારતા...વગેરે ગુણો અનન્ય અદ્ભુત અને અપરંપાર !

‘આપનો સહનવૃત્તિનો ગુણ કેટલો ગજબ કે સાધના કાળમાં એકલા અટુલા વિચરતાં, અનાડી યા કષ્ટમય પ્રદેશમાં પણ પ્રસન્ન ચિત્તે વિચર્યા ! જેથી સહન કરવાનું ખૂબ મળે ! અને એવું ધોર સહન કરવા વખતે પણ આપની કેવી અશ્વિત્ય ક્ષમા-ક્રુણા ! તથા તત્ત્વચિંતન અને શુભધ્યાનનો ઉપયોગ કેટલો અજબ ! પ્રભુ ! આપની આગળ અમે ક્યાં ઊભીએ ? કશું ખાસ સહન કરવાનું અમે રાખતા નથી, છતાં મન શુભ ભાવમાં નહિ !

ત્યારે નાથ ! તમારા ઉપકારની અવધિ નથી. જગતને અનન્ય અને ત્રિકાલાબાધ્ય ટંકશાળી મોક્ષમાર્ગ અને તત્ત્વજ્ઞાન તત્ત્વસિદ્ધાન્તો આપો છો. એવા સૂક્ષ્મ પણ જીવોની ઓળખ આપો છો કે એથી એ અનંત જીવો પ્રત્યે ભવ્યાત્માઓ દયા પાળે છે. પ્રભુ ! કેટલો ગજબ ઉપકાર કે આપ જીવોને સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ ચારિત્ર આપી એની અનંત ભવપરંપરા છેદી નાંખો છો !

ધ્યાનાદિ એ અરિહંતનો જ ઉપકાર છે :- હે અરિહંત નાથ ! મોક્ષમાં જઈ

બેઠા છતાં તમારો ઉપકાર ચાલુ છે. ભક્તો (૧) આપની મૂર્તિનું, (૨) આપની વાણીનું, અને (૩) આપના જીવનનું આલંબન લઈ અચિંત્ય અકલ્પ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં ભક્તો જે આપનું દર્શન, આપનાં ગુણગાન, આપનું સ્મરણ, આપનું ધ્યાન, આપની ભક્તિ, વગેરે વગેરે જે આપનાં જ દર્શનાદિ કરે છે, એમાં પ્રધાનતા દર્શનાદિની કરતાં આપની છે. દર્શન-સ્મરણ-ધ્યાન વગેરે તો કરે, પણ જો બીજાનું કરે તો ફળ ફાસફુસિયું; જ્યારે દર્શન-ધ્યાનાદિ વીતરાગ એવા આપનું જ કરે, તો અચિંત્ય ફળનો લાભ થાય છે ! અર્થાત્ દર્શન-સ્મરણ-ધ્યાનાદિ ક્રિયા તો બંને ઠેકાણે સરખી છે, છતાં ફળમાં એટલો મોટો તફાવત પડે છે તે આલંબનના ફરકને લીધે પડે છે. તેથી પ્રધાનતા આલંબનની છે. તો પ્રભુ ! તું અમારા માટે વિશ્વશ્રેષ્ઠ આલંબન બની મહાલાભ કરાવે છે, એ તારો કેટલો બધો અનન્ય ઉપકાર ! સારાંશ, પ્રભુ ! તારા ઉપકારોની પણ અવધિ નથી.

વળી, આપનું મોક્ષ-સ્વરૂપ નિર્મળ સ્ફટિક જેવું, નિરંજન, નિર્વિકાર, અનંત જ્ઞાનમય છે, રૂપાતીત છે, અનંત સહજ સુખમય છે. અનંત ક્ષાયિક (શાશ્વત) ગુણમય છે.

આમ, પ્રભુનાં દર્શને ઘણું બધું ચિંતવી શકાય. આ તો સેંપલ વિચારણાં છે, બાકી એકેક સ્તવનની એકેક કડીના અર્થથી, અથવા એકેક સ્તોત્રના એકેક શ્લોકના પદાર્થથી ચિંતન થઈ શકે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૧૩, તા. ૭-૧૨-૧૯૮૫

૫૩ યોગિજન ભક્તિ : ઉપદ્રવ નિવારણ

(લેખાંક-૧)

આજની દુબળી પુણ્યાઈવાળા જીવનમાં ધારેલી નાની નાની અનુકૂળતા નથી મળતી, અથવા ન ધારેલા કાંઈને કાંઈ પ્રતિકૂળતા ને વાંધા વચકા ઊભા થાય છે. મોટા ઉપદ્રવ તો કોક, બાકી ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો યાને નાની નાની પ્રતિકૂળતાઓ આવ્યા જ કરે છે, ને એવા ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોથી મન બગડે છે, મનને ખેદ-દ્વેષ-અસમાધિ-અસ્વસ્થતા-આર્તધ્યાન થયા જ કરે છે. એટલું જ નહિ, પણ વધુ શોચનીય તો એ છે, કે બીજું કેટલુંય દુન્યવી અને આધ્યાત્મિક સારું અનુકૂળ મળેલાંને ક્ષણભર ભુલાવી દે છે, મળેલાના આનંદને ય ભૂલાવી દે છે, મળેલાંની સદ્ભાવનાને ભુલાવી દે છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૧૫૧

દા.ત. બાર વાગે બહારથી આવ્યા, ગરમ ગરમ ભોજન તૈયાર હતું, પરંતુ શરીરમાં વાયુના ઉપદ્રવથી જમવાની રુચિ જ રહી નહિ, આ ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવ છે. ત્યાં મન ખિન્ન થઈ જાય છે, ને એ વખતે સમયસર ભોજન, સ્નેહાળ સગાં વગેરે દુન્યવી બીજું અનુકૂળ મળેલું ભુલી જવાય છે, એ મળેલાનો આનંદ પણ ભુલી જવાય છે. તેથી જ મન ભોજન અરુચિનો ખેદ કર્યા કરે છે. એમ પૂજામાં દા.ત. મંદિરે પ્રક્ષાલાદિ લાભની આશાથી પૂજાર્થે ગયા, પણ પ્રભુને પ્રક્ષાલ વગેરે થઈ ગયા હતા, તેથી એ લાભ ન મળ્યો, આવા અવસરે મન ઉદ્વિગ્ન બની જાય છે. ધાર્યો પ્રભુ-પ્રક્ષાલ આદિ લાભ અલબત ન મળ્યો, છતાં ભગવાન ભજવાના મળ્યા છે, ને ભજવાનો સમય મળ્યો છે... વગેરે આધ્યાત્મિક બીજું સારું મળેલું છે, એ ભુલી જવાય છે ! એ મળેલાનો આનંદ ભુલી જવાય છે ! તો જ પેલા ધાર્યા પ્રક્ષાલ આદિ ન મળ્યાનો ખેદ ચાલ્યા કરે છે. જીવનમાં આવા ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવ ઢગલાબંધ આવ્યા કરે છે જે ચિત્તને અસ્વસ્થ અને આર્તધ્યાન-પીડિત બનાવી દે છે.

અહીં સવાલ આ છે કે, આવા ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો તો જીવનમાં ચાલ્યા જ કરે છે તો શું એના નિવારણનો ઉપાય ખરો ?

હા, ‘યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય’ શાસ્ત્ર કહે છે,-

“બહુમાનશ્ચ યોગિષુ... યથા શક્ત્યુપચારશ્ચ... લાભાન્તરફલશ્ચાસ્ય હિતોદયઃ ક્ષુદ્રોપદ્રવ-હાનિશ્ચ ।”

અર્થાત્ યોગીઓ ઉપર હૈયાનું બહુમાન અને એમની સેવા-સરભરાથી એના ફળમાં બીજા લાભો ય કરાવે એવા કલ્યાણોનો ઉદય થાય છે; અને વારે વારે આવતા વ્યાધિ વગેરે ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો ઓછા થઈ જાય છે...

અહીં જે કહ્યું યોગીજનોની ભક્તિનો ધર્મ કરવાથી હિતનો ઉદય થાય છે, અને ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવોની હાનિ થાય છે, એ સૂચવે છે કે ભક્તિધર્મમાં અદ્ભુત તાકાત છે, ને શાસ્ત્રકાર આ એટલા માટે બતાવે છે, કે ‘તમે યોગીજનોની ભક્તિ અને બહુમાન આરાધો, તો તમારે આત્મહિતોનો ઉદય થશે, અને ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો દૂર થશે’ એટલે આ આશયથી યોગીજનોની ભક્તિનો ધર્મ કરે તો એણે પાપ કર્યું, અધર્મ કર્યો, એણે મોક્ષનો આશય નથી માટે વિષક્રિયા કરી,’ એમ ન કહેવાય કેમકે

ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો વગેરેમાં થતી અસ્વસ્થતા - અસમાધિ - આર્તધ્યાન ટાળવા વગેરેના આશય એ પણ નિર્મળ આશય છે, મલિન આશય નથી; મલિન આશય નથી; શુભ અધ્યવસાય છે, અશુભ અધ્યવસાય નહિ; અને

ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવાની છે તે શુભ નિર્મળ અધ્યવસાય માટે કરવાની છે.

૧૫૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીએ અને અધ્યવસાય મલિન થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિથી આત્માનું કલ્યાણ શું થાય ?

ચિત્તના અધ્યવસાય નિર્મળ કરવા હોય, નિર્મળ રાખવા હોય, તો ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખો, ને પાપપ્રવૃત્તિ બંધ કરો એવો શાસ્ત્રોનો આદેશ છે.

પ્ર.- નિર્મળ અધ્યવસાય શા માટે કરવાના ?

ઉ.- નિર્મળ અધ્યવસાયોથી પાપકર્મ તુટે, ને અંતરાયો તુટે, મલિન અધ્યવસાય અંતરાયો બંધાવે, અશુભ કર્મ બંધાવે; જ્યારે શુભ નિર્મળ અધ્યવસાયોથી અંતરાયો તુટે, તો ધર્મમાં નવું વીર્ય પ્રગટે, જોમ પ્રગટે, ને ધર્મયોગ અધિક ઉત્સાહથી સધાય.

યોગીની ભક્તિથી આ નિર્મળ અધ્યવસાય વગેરે મહાન લાભો છે, તેથી સમજાય એવું છે કે ભક્તિની ઉપેક્ષા કરીને જે માણસ સ્વાર્થ સાધવા બેસે. દા.ત. સાધુ બિમાર છે એ વખતે સેવા મૂકી સ્વાધ્યાય કરવા બેસે, તો ભલેને શાસ્ત્રવાંચન કરે છે, તોય એને એવા નિર્મળ અધ્યવસાય વગેરેનો લાભ ન થાય.

ભક્તિના આ મહાન લાભો જોઈને તો ભક્તિ કરનારને ભક્તિ કરવાની મળ્યાનો અપરંપાર આનંદ હોય છે, ને એથી ભક્તિ કરવાની મળી એની કદરૂપે કાંઈક ત્યાગ કરે છે, તપ કરે છે, દા.ત. ‘આજે આ ભક્તિનો લાભ મળ્યો માટે મિઠાઈ-ત્યાગ, હુટ-ત્યાગ. આજે કે કાલે આંબેલ કરીશ.’

અરે ! એક વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન મળ્યા એનો અપરંપાર આનંદ અને કદર હોય તો ત્યાં પણ ‘આજના દિવસ પૂરતો અમુક ત્યાગ’ એવો સંકલ્પ કરાય. ઈતરો કહે છે,-

‘રિક્તપાણિર્ન પશ્યેચ્ચ રાજાનં દૈવતં ગુરુમ્ ।’

અર્થાત્ ‘રાજા, ઈષ્ટદેવ, અને ગુરુનાં દર્શન ખાલી હાથે ન કરવા’ કેમ વારુ ? એટલા જ માટે કે એ મોટા માણસનાં દર્શનની કદર કરવી જોઈએ, તો જ એ દર્શન મહાન ફળદાયી બને; નહિતર તો

કદર વિનાનાં દર્શન માલ વિનાના જ બને.

માલ વિનાના દર્શનથી ભલું ય શું થાય ?

પૂર્વના રાજાઓ યોગી પુરુષનાં દર્શને જતા ને યોગી આગળ સોનૈયાની ભેટ મૂકતાં.

પ્ર.- ત્યાગ કરીએ, તો જ કદર કરી એવું કેમ ?

ઉ.- સામે નવું આવ્યું એને પ્રિય કરવું છે, તો જુના પ્રિયમાંથી થોડું જતું

કરો, ત્યજો, તો જ નવાંને પ્રિય કર્યું ગણાય. બજારમાંથી સારી વસ્તુ લઈ પ્રિય કરવી છે, તો એને ખરીદવા પ્રિય પૈસા જતા કરવા પડે છે. મેમાનને પ્રિય કરવો હોય તો એને નાસ્તો કે જમણ આપવું પડે છે. પરદેશમાં કોઈને પ્રિયમિત્ર તરીકે કરવો હોય તો એની ખાતર ભોગ આપવો પડે છે. સારાંશ, ભોગ આપ્યા વિના ત્યાગ કર્યા વિના કોઈને પ્રિય નથી કરી શકાતા, તો અહીં,

પૈસાને અળખામણા કરી એનો ત્યાગ કર્યા વિના વીતરાગને વહાલા શી રીતે કરી શકાય ?

વાત આ હતી, યોગીભક્તિથી પ્રબળ નિર્મળ અધ્યવસાય થઈને ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો ટળે. યોગીઓમાં પરમયોગી જિનેશ્વર ભગવાન છે. તો એમની પૂજા-ભક્તિથી ઉપદ્રવ ટળે છે, - પ્રબળ શુભ અધ્યવસાયની આ તાકાત છે કે એ ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો ટાળે. એટલા માટે તો કહ્યું,

‘ઉપસર્ગાઃ ક્ષયં યાન્તિ...પૂજ્યમાને જિનેશ્વરે...’

જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા ભક્તિ કરવાથી પ્રબળ શુભ અધ્યવસાય પ્રગટે છે, ને એથી ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવો નાશ પામે છે. અલબત્ત ભક્તિ નિરાશંસભાવથી કરાવી જોઈએ, સ્વાર્થસાધુતાથી નહિ. ગમે તેવું મોટું સુકૃત કર્યું, બદલામાં શું જોઈએ છે ? કશું નહિ, આત્મકલ્યાણ કરવું છે. ઊંચામાં ઊંચુ સુકૃત કરીને સન્માન લેવાની લેશમાત્ર લેશ્યા જ નહિ, એટલે બીજાને જણાવવાનું મન પણ નહિ. તો સુકૃત કેમ કર્યું ?

આ ઉચ્ચ જનમ સુકૃત માટે જ છે તેથી સુકૃત કર્યું.

તપ કેમ કર્યો ? અંતરના દોષો નષ્ટ કરવા કર્યો. બાહ્ય વાહવાહ વગેરે ક્ષાની આશંસા જ નહિ. આવવા નિરાશંસ ભાવથી તપ થાય, સુકૃત થાય, એના લાભ બહુ ઊંચા. નંદીષેણ મહાત્માએ એવા તપ તપ્યા તો આત્મામાં લબ્ધિઓ ઊભી થઈ ગઈ. કેવી ? વેશ્યાને ત્યાં આંખનો મેલ તણખલાને લગાડી તણખલું ફેંક્યું ત્યાં લબ્ધિથી સાડા બાર કોડ સોનૈયા વરસ્યા ! વેશ્યાને ત્યાં બેઠા બેઠા રોજ વચનલબ્ધિથી દશ દશને ઉપદેશ આપી બુઝવીને, ચારિત્ર લેવા મોકલી દેતા ! એવી વચનલબ્ધિ ! બસ એ જ રીતે યોગીની ભક્તિ નિરાશંસ ભાવથી કરતાં શુભ અધ્યવસાયો ઝગમગે, ને આત્મામાં હિતોદય થાય, અને ક્ષુદ્ર ઉપદ્રવો શાંત થઈ જાય, ઉપદ્રવનાં કર્મ તુટી જાય. દા.ત. વારે વારે બિમારી આવતી બંધ થઈ જાય.

૫૪) અસત્ પકડ ભૂંડી : એક પતનમાંથી પતનની હારમાળા

(લેખાંક-૧)

જન્મ મહાકિંમતી મળ્યો છે એનો મહાકિંમતી સમય પણ ટુંકો છે. એ જો મનને કોઈ અસત્ આગ્રહ પકડાઈ જાય તો એમાં જ આખો જન્મ અને સમય વેડફાઈ જાય છે. દા.ત. મનને જો પકડાઈ જાય કે અમુક માણસ મારો પાકો દુશ્મન છે, તો જિંદગીભર મનમાં વૈર ને સામાના દુઃખમાં રાજીપો રહેશે ! જમાલિને આગ્રહ પકડાઈ ગયો કે ‘કાર્ય કર્યું ત્યારે જ કર્યું ગણાય, કરાતું હોય ત્યારે કર્યું ન બોલાય.’ વાસ્તવમાં દા.ત. માણસ ઘરેથી કલકત્તા જવા નીકળ્યો કોઈ પૂછે, ‘ભાઈ ક્યાં ગયા?’ તો હજી પેલો રસ્તામાં છે છતાં કહેવાય છે ‘કલકત્તા ગયા.’ જમાલિ આ પકડ જિંદગી સુધી છોડી ન શક્યો, એમાં એનાં ૧૫ ભવ વધી ગયા.

એમ અમુક ખાનપાનની લાલસા જિંદગી સુધી પકડાઈ જાય, તો એ ભૂંડી. એમ કોઈના પર ઈતરાજી કાયમી પકડાઈ જાય, તો એ ય ભૂંડી. દા.ત. કૂલવાલક મુનિને આપમતિમાં ગુરુ પર ઈતરાજી પકડાઈ ગઈ, ને વારે વારે ગુરુનું અપમાન કરે, છેવટે સમુદાયે એને બહાર કાઢ્યો તો ગયો બૌદ્ધ-આશ્રમમાં, ત્યાં અલબત સાધુ તરીકે નિર્દોષ ગોચરી સાધ્વાચાર વગેરેમાં પાકો રહ્યો, પરંતુ આપમતિની પકડમાં વનમાં એકલા કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહેવા લાગ્યો એમાં શ્રેણિકપુત્ર કોણિક રાજાએ વૈશાલીને જીતવા માટે મહાતપસ્વી જ્યોતિષજ્ઞ કૂલવાળક મુનિને પાડવા માટે બનાવટી વેશ્યા-શ્રાવિકા મોકલી. એણે લુચ્ચીએ મુનિને બહુ ભાવ દેખાડી ઉપવાસ-પારણે રેચક રાબ વહોરાવી, મુનિને ઉપરાપર ઝાડા લાગી ગયા. ત્યાં જંગલ વચ્ચે બીજું કોણ સેવા કરે? વેશ્યા શ્રાવિકા બની છે ને? એણે મુનિને ઉઠાડવા-સુવાડવા-ધોવા વગેરે સેવા કરવા માંડી. જુઓ, એક આપમતિની પકડમાં કેવા પડ્યા ! અધ:પતનની શરૂઆત થઈ ગઈ....

હવે એક પતનમાંથી પતનની હારમાળા ચાલશે !

બસ, કૂલવાલક મુનિને વેશ્યાના સુંવાળા હાથેથી અડીને સેવા મળી, તો વિષયોમાં મિઠાશનો સુખનો અનુભવ થયો. એ પડ્યા, અને વેશ્યામાં લીન બન્યા. તપમાં ને વીતરાગમાં હુંફ લાગતી હતી તે હવે વેશ્યાની સેવા લેવામાં, વિષયોમાં,

ને વેશ્યામાં હુંફ લાગવા માંડી ! ગબડ્યા નીચે, સાધુપણાનું લીલામ કરી નાખ્યું ! દુનિયાની એક પણ ચીજની જો જોરદાર લાલસા-લંપટતા જાગી, તો જીવનો મામલો ખત્મ ! પછી પતન પર પતન ચાલુ થઈ જાય છે. માટે ચેતતા રહેવા જેવું છે.

કોણિક કેટલો નીચે ઊતરી ગયો છે ! શાના પર ? ભાઈ હલ્લ-વિહલ્લ પાસેથી પટ્ટરાણી માટે એક હાર અને હાથી મેળવવાની તીવ્ર લાલસા પર જ ને ? એટલે ?

જો જીવનમાં શુભ આત્મપરિણતિ અને શુભ અધ્યવસાય ખૂબ સાચવવા હોય તો દુન્યવી ચીજના આગ્રહ-આવેશ ને લાલસા-લંપટતા મનમાં પેસતા જ અટકાવજો.

કૂલવાલક મુનિને વેશ્યા હવે રાજા કોણિક પાસે લઈ આવી. રાજાએ સ્વાગત કર્યું; માનભેર બેસાડી પૂછે છે, -

‘મહારાજ ! આ વિશાલા કેમ જીતાતી નથી ? આપ કાંઈક ઉપાય બતાવો, તો બહુ ઉપકાર માનું.’

રાજાના આ પ્રશ્ન વખતે વેશ્યા સાથે છે. એ એમાં ટાપસી પૂરતી કહે છે, - ‘ખરી વાત, આવા મોટા મહારાજ જ્યારે આપણને વિનંતિ કરે, ત્યારે તો આપણે એ ધ્યાન પર લેવી જ જોઈએ.’

મુનિને મન હવે વેશ્યા કોણ છે ? પ્રાણથી અધિક પ્રિય અને સુખનો ભંડાર ! એટલે એનું વચન જાણે બ્રહ્માનું વચન ! તે રાજાને કહે છે કે ‘હું નગરીમાં તપાસ કરું છું.’

બસ કૂલવાલક ઉપડ્યો નગરમાં. તપાસ કરતાં જોયું કે ‘અહીં શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનનો સ્તુપ એવી શુભ મુહુર્તે પ્રતિષ્ઠિત થયો છે કે એના પ્રભાવે નગરી બીજાથી લઈ શકાતી નથી,’ એણે એના પર એ સ્તુપને ઊખેડી નખાવવાનો વિચાર કર્યો ! કોણિકને એની વાત કરી. કોણિક ખુશી થયો, કહે છે ‘ભલે સ્તુપ તોડાવી નાખો.’

કેટલો ભયંકર વિચાર ? કૂલવાલક એકવાર મુનિ હતો, અરિહંતનો ભક્ત હતો, તે આજે પતનની હારમાળામાં અરિહંતનો પ્રભાવશાળી સ્તુપ તોડાવી નાખવા તૈયાર થઈ ગયો ! કેમ વારુ ? આપમતિની પકડમાં પડતો પડતો વેશ્યામાં આસક્ત થઈ ગયો હતો તેથી વેશ્યાની આસક્તિએ સમ્યક્ત્વનો નાશ કરી નાખ્યો.

ત્યારે આ જોવાનું છે કે એક સ્થાનેથી પતિત થયા પછી શતશ: વિનિપાત થાય છે. અહીં સ્તુપનો નાશ ચિંતવવામાં સમ્યક્ત્વ ક્યાં ઊભું રહે ? વેશ્યાના

સંપર્કમાં ચારિત્ર તો ગયું, પણ સમ્યક્ત્વે ય ગયું ! આપણને એમ લાગે કે પ્ર.- એક ભૂલ કરી એક દોષ સેવ્યો એને બીજી ભૂલ કે દોષ સાથે શો સંબંધ ?

ઉ.- પરંતુ ભૂલો વચ્ચે ન ધારેલી કડી જોડાઈ જાય છે. અહીં વેશ્યાથી પતન થયું, એમાં પછી વેશ્યાની ઉપર એટલો બધો રાગ બંધાઈ ગયો, કે પછી એ જે કહે તે માની લેવું છે. તો એમાં એના કહેવા પર આવું સ્તુપનાશનું ઘોર કૃત્ય કરવાની કડી જોડાઈ ગઈ !

સિંહગુફાવાસી મુનિ વેશ્યાને જોતાં જ પડ્યા. આમ તો માત્ર ઈર્ષા અને અભિમાનમાં ચડ્યા હતા કે ‘વેશ્યાને ત્યાં માલ મેવા ખાતાં ચોમાસું કર્યાથી શું સ્થૂલભદ્રમુનિ દુષ્કર દુષ્કરકારક ? લાવ, એમ તો હું પણ એમ ચોમાસું કરી બતાવું !’ આ આપમતિની પકડમાં પકડાયા. પરંતુ આ એક પતનમાંથી બીજા એ પતનમાં પડ્યા કે ગુરુએ એમને વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું કરવાની ના પાડી, છતાં એ ઊપડ્યા વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું કરવા ! અને ગુરુની આજ્ઞા અવગણી.

પછી પતનના માર્ગે આગળ વધ્યા. વેશ્યાને ત્યાં જઈ એને જોતાં જ મોહમૂઢ બન્યા. તો પછી હવે પોતાની નબળાઈ જાણીને પાછા ન આવતા રહે ? પણ ના, કામવાસના બિચારી સ્થૂલભદ્રથી હારી, એટલે જાણે વૈર વાળવા એણે આ મુનિ ઉપર જોરદાર હુમલો કર્યો !

પછી તો વેશ્યા આગળ મુનિએ ભોગની પ્રાર્થના કરી, પતન આગળ વધ્યું. પેલીએ નેપાળ દેશમાંથી રત્નકાંબળ લઈ આવવા કહ્યું તો એ લેવા માટે ભરચોમાસામાં વરસતા વરસાદે ઊપડ્યા નેપાળ ! ત્યાંના રાજા પાસેથી કાંબળ મેળવી. લઈને આવતાં ચોરો ઝૂંટવી ન લે એ માટે પોલા વાંસમાં છુપાવીને ચાલ્યા. કેવાં કેવાં પતન પર પતન થતાં જ ગયાં ? ચોમાસામાં વિહાર, કિંમતી કાંબળનો પરિગ્રહ, એ મળવા પર ‘ચાલો હવે વેશ્યાના ભોગ મળશે’ એવી વિષયભોગની હોંશ, કાંબળ છુપાવીને લાવવાની માયા, ચોરોને અસત્ય ઉત્તર...વગેરે વગેરે કેટલું ય ચાલ્યું. એ તો સારું થયું કે વેશ્યાએ રત્નકાંબળ ખાળમાં નાંખી દઈ મુનિની આંખ ખોલી નાખી અને ગુરુ પાસે પાછા વાળ્યા. નહિતર તો વેશ્યા અનુકૂળ થતાં પુરું પતન જ થઈ જાત. એક પતનમાંથી બીજા કેટલાં પતન ઊભાં થાય છે !

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૧૫, તા. ૨૧-૧૨-૧૯૮૫

(૫૫) (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં જોયું કે ‘અસત્ વસ્તુની પકડ ભૂંડી; ને એમાં કૂલવાળક મુનિને કેવીક પતનની હારમાળા ચાલી !’

દુન્યવી કોઈ પદાર્થની તીવ્ર લાલસા-લંપટતા એ પણ પકડ છે. એમાં પછી પતનની હારમાળા ચાલે છે.

રાવણની આજ્ઞામાં હજારો વિદ્યાધર વગેરે રાજાઓ હતા છતાં ‘વાલિરાજા ભલે આજ્ઞામાં આવવા તૈયાર ન હોય તોય એને હું વશ કર્યા વિના રહું નહિ.’ એમ તીવ્ર લાલસાની પકડમાં રાવણ આવી ગયો. પછી લશ્કર લઈ લડવા ગયો, રણમેદાનમાં બંનેના લશ્કર ગોઠવાઈ ગયા. ત્યાં વાલિ કહે છે ‘જુઓ રાવણ ! તમે ય શ્રાવક, ને હું ય શ્રાવક; આપણા બંનેને ઝગડો છે. એમાં આ બિચારું નિર્દોષ લશ્કર શા માટે કપાઈ મરે ? એવા માનવસંહારને નિવારવા, માત્ર આપણે બંને એકલા લડી લઈએ.’ રાવણે કબૂલ કર્યું, ને લડાઈ ચાલી. વાલિએ રાવણના એકેક શસ્ત્ર નિષ્ફળ કર્યા, એ રાવણનું પતન છે. છતાં અસત્ પકડ ન છુટી, લડાઈ માંડવાળ ન કરી, છેલ્લે ચંદ્રહાસ ખડ્ગ ઉગામી રાવણ વાલિને મારવા દોડ્યો, ત્યાં વાલિએ ડાબે હાથે એનો ખડ્ગ ઉગામેલો હાથ પકડી લઈ, જમણા હાથેથી રાવણને કમરમાંથી ઊંચકી બગલમાં આડી છત્રીની જેમ દબાવ્યો ને આખા જંબૂદ્વીપને આકાશગામિની વિદ્યાથી ફેરવ્યો, પછી લાવીને યુદ્ધભૂમિ પર ખડો કર્યો ! પતનની કેટલી હારમાળા ચાલી !

પેલો કૂળવાળક મુનિ પણ ચાલ્યો અધિક પતનના માર્ગે વૈશાલીમાં મુનિસુવ્રત ભગવાનનો સ્તુપ તોડાવવા એણે જોષીપણું કરવા માંડ્યું. ત્યાં લોક પૂછે છે, ‘મહારાજ ! આ કોણિકનો લશ્કરી ઘેરો કેમ ઊઠતો નથી ? ક્યારે ઊઠશે ?’ કૂળવાળક કહે છે, ‘આ મુનિસુવ્રત સ્તુપ અપશુકનિયો છે. એ સ્તુપ છે ત્યાં સુધી ઘેરો નહિ ઊઠે. જો એને ઊખેડી નાખો તો તરત ઘેરો ઊઠી જશે. તમારે આનો પ્રયોગ કરવો હોય તો કરવા માંડો, એટલે દેખાશે કે જેમ જેમ સ્તુપ ઊખેડાતો જશે, તેમ તેમ દુશ્મનનું લશ્કર પાછું પાછું હટતું હશે.’

બસ, આટલે સુધીની ખાતરી આપી પછી લોકોના મન પર એ વાત બેસતાં શી વાર ? અને કૂલવાલકે કોણિક સાથે એવો સંકેત સાધી રાખ્યો કે ‘સ્તુપ વધુ ને વધુ ખોદાવાના જેમ જેમ સમાચાર મળે, તેમ તેમ લશ્કરને વૈશાલીથી આવે ને આવે લઈ જવું.’

થયું. અહીં લોકને વિશ્વાસ બેસવાથી સ્તુપને ખોટી નાંખવાનું કામ શરૂ થયું. બીજી બાજુ કોણિકનું લશ્કર હટતું ગયું. એટલે લોકોને ખાતરી થઈ કે આ સ્તુપ જ અપમંગળરૂપ હતો; તેથી દુશ્મનનો લશ્કરી ઘેરો હતો. માટે હવે એને તદ્દન સાફ જ કરી નાખો.’

વેશ્યામાં પતન પછી કૂળવાળક લોકોને સ્તુપના દ્વેષી કરે છે. એક તો પ્રપંચ લગાવ્યો; અને બીજું, લોકોના દિલમાં સ્તુપ પ્રત્યેની જે પવિત્ર ભાવના હતી, તેનાથી બિલકુલ ઊલટી જ દ્વેષની ભાવના કરાવી. કોઈ એકની પણ ધર્મભાવના તોડવી એ કેટલું મોટું પાપ ? ત્યારે અહીં તો ધર્મભાવના જનસમૂહની તોડી નાખી, ત્યાં પાપનો પાર રહ્યો ? એમાં વળી લોક મહાપવિત્ર જિનસ્તુપને હોંશપૂર્વક તોડવા ગયા, એ તોડવાના ગોઝારા કૃત્યને કરાવવાનાં પાપે તો માઝા મૂકી. શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનનો એ સ્તુપ એટલે લાખો વરસથી એ પૂજાતો આવ્યો હશે, કેટલાય લાખો જીવોને ભવિષ્યમાં પણ બોધિબીજ, બોધિ સમ્યગ્દર્શન વગેરે પામવા અને પામેલાને શુદ્ધ કરવામાં કારણભૂત હતો, એને તોડાવી નાખવાના પાપની અવધિ રહે ? અસત્ના આગ્રહમાં પતનની કેવી હારમાળા ચાલી ?

કોણિક પટ્ટરાણીના મોહમાં કેવો પાપી થયો ?

બસ, કૂલવાલક મરીને તો નરકમાં ગયો, પરંતુ પછી અનંત સંસાર ભટકવાનું ઊભું કર્યું. કોણિક સ્તુપ પૂરેપૂરો ખોદાઈ સાફ થઈ ગયાના સમાચાર મળતાં પાછા ફરી વૈશાલી પર છાપો માર્યો. કોણિકને આ નગરીનું ખેતર બનાવી ગધેડાથી ખેડી નંખાવવી છે. એટલે હલ્લો જોરદાર કર્યો. અહીં એને તો લોક દયા છે જ ક્યાં ? પરંતુ સુજ્યેષ્ઠાના પુત્ર સત્યકી મહેશ્વરને દયા આવી એણે પોતાની પાસેની વિશાળ વિદ્યાના બળે લોકોને ત્યાંથી બચાવી લઈ બીજે મૂકી દીધા. કોણિકને વૈશાલી જીતવામાં મહેનત પડી એનું ખુનસ વૈશાલીને સાફ કરી નાખવામાં ઉતાર્યું. આ અને બીજા પાપોથી અંતે એ છઠ્ઠી નરકમાં ગયો. મૂળ શું ? પટ્ટરાણીનો મોહ. એમાં મન બગાડી ચડ્યો લડાઈએ. એકવાર મન બગડ્યા પછી માણસ કેવો નીચે નીચે ઊતરતો જાય છે ? કેવા અધિક અધિક ખરાબ ધ્યાનમાં પડે છે ? અને કેવા કેવા ભયંકર દુષ્ટત્યો આચરતો જાય છે ?

મન બગડ્યા પછી જાણે કોઈ બચાવનાર બેલી જ ન મળે. એક અસત્ પકડમાં પતનની કેવીક હારમાળા ચાલે છે ! રામના પૂર્વજોમાં આવે છે માંસાહાર લુબ્ધ રાજા સોદાસ અદાઈ મહોત્સવમાં રાજ્યમાં અમારી પ્રવર્તન હોઈ માંસ નહિ મળવાથી રસોઈયાને કહે ગમે ત્યાંથી માંસ લઈ આવ. પેલાએ મસાણમાંથી મરેલા

બાળકને લાવી માંસ કરી આપ્યું. કૃષ્ણ શરીરનું માંસ બહુ ભાવ્યું એટલે રસોઈયાને કહે રોજ આવું માંસ ખવરાવજે. પેલો કહે ‘પણ સાહેબ ! એ તો તાજા મરેલા બાળકનું હતું, રોજ ક્યાંથી મરેલા બાળક મળે ? રાજા કહે ‘ન મળે તો ગામમાંથી એક જીવતું બાળક ચોરી લાવવાનું, તું કદાચ ક્યારેક પકડાયો તો હું બેઠો છું તને બચાવી લેવા. ફિક્કર ન કરીશ.’ ને રસોઈઆએ રોજ સંધ્યાકાળે અંધારું થતાં એકેક બાળક ઉઠાવવા માંડ્યું ને એનું માંસ રાજાને ધરતો ગયો.

સોદાસનું કેટલું પતન ! માંસાહારની લંપટતાની પકડમાં માનવબાળની રોજ હત્યા કરાવતો ચાલ્યો એની નગરમાં બૂમરાડ પડી, મંત્રીઓએ ચાંપતો પહેરો મૂક્યો રસોઈયો પકડાઈ ગયો, જીવતદાનના લોભે બધું મંત્રીઓ આગળ કબૂલ કર્યું. મંત્રીઓએ રાજાને પદભ્રષ્ટ કરી જંગલમાં કાઢી મૂક્યો, અને એના દીકરા નઘુષને ગાદીએ બેસાડ્યો. ત્યારે જંગલમાં પણ સોદાસ જીવતા સસલા વગેરેને પકડી ખાવા લાગ્યો ! તીવ્ર લાલસા અસત્ પકડે કેવી પતનની હારમાળા સરજી ?

ગમે તે ભોગે મારે ચેલો કરવો છે એ અસત્ની પકડમાં મરીચિ ઉત્સૂત્ર ભાષણ જેવા ઘોર પાપમાં પડ્યો અને એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ પોતાનો સંસાર વધાર્યો. બસ, પછી પતનની હારમાળા ચાલી.

સારાંશ, તીવ્ર લાલસા-લંપટતા અને અસત્ પકડમાં પડશો નહિ....

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૪, અંક-૧૬, તા. ૨૮-૧૨-૧૯૮૫

૫૬ પીડા કેમ ભૂલાય ?

પડતા કાળમાં રોગો-વ્યાધિઓ-પડવા-અથડાવા વગેરેની તથા ઠંડી-ગરમી કે બીજા ત્રાસની પીડા મનને એવું પકડી લે છે, કે ત્યાં પછી બીજું કાંઈ સૂઝતું નથી, ને ફોગટ હાયવોયમાં અસમાધિ-આર્તધ્યાન અને કર્મબંધણી રહ્યા કરે છે. આવી પીડા વખતે જો કોઈ સારા રસમય વિષયમાં મન પકડાઈ જાય તો તેટલો સમય પીડાનો અનુભવ નહિ થાય. એવા સારા વિષયોરૂપે મનને એક જ પરિચિત મંદિરના જુદા જુદા ભગવાન, યા જુદા જુદા તીર્થો યા ‘ભરહેસર’ સજ્જાયમાંના એકેક મહાપુરુષના જીવનપ્રસંગોમાં કમશ: મનને લગાડીએ તો એ વખતે પીડા ભૂલાઈ જાય.

વળી સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનનો મહિમા એવો છે કે મન એમાં પકડાયેલું

રહેવાથી રોગો વગેરેની પીડા તરફ લક્ષ્ય નથી જતું. જેમ નોટો ગણવામાં કે ચોપડા લખવામાં લીન બનેલા વાણિયાને એટલો સમય ભૂખ-તરસ, ટાઢ-તાપ, માખી-મચ્છર વગેરેનું કશું ભાન રહેતું નથી. એમાંથી નવરો પડશે એટલે ભલે લાગશે કે ‘ભૂખ લાગી છે,’ તાપ બહુ પડે છે, ‘મચ્છર કરડે છે,’ પરંતુ પેલી લીનતા વખતે આ કશો ખ્યાલ નહિ. એમ મહાત્માઓ સ્વાધ્યાયની લીનતામાં એ રોગો વગેરેની પીડા ભૂલી જાય છે. અરે ! આગળ વધીને ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવ સહવાનો આવે, ત્યાં પણ મન સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં લીન રહી એની પીડા ભૂલી શકે છે. અંતકાળે કોઈ એવી પીડા છતાં પણ નવકારમંત્ર કે અરિહંતનાં ધ્યાનમાં મન લીન બને છે, અને એ મરણાન્ત કષ્ટ તરફ પણ ધ્યાન રહેતું નથી. તો ત્યાં દુર્ધાનથી બચી પરમેષ્ઠી કે અરિહંતનાં ધ્યાનમાં લીન બનતાં જીવ સદ્ગતિમાં જાય છે. પાલક પાપીની ઘાણીમાં પીલાઈ ઇંદાઈ જવાની પીડામાં પણ વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને મુક્ત એમ ને એમ બન્યા હશે ? કે શુભ ધ્યાનથી પીડા ભૂલીને બનેલા ?

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી મુનિ બનીને ૧૬ ભયંકર રોગોની પીડા ભૂલવા માટે મહાન ત્યાગ-તપસ્યા અને પરમેષ્ઠી-ચિંતન તત્ત્વચિંતનમાં લીન રહેતા, અને તેથી મનને પીડા લાગતી નહોતી, બલકે અથાગ કર્મક્ષય થઈ રહ્યાનો આનંદ રહેતો.

ચંડકોશિક સાપ તિર્યચ અને શુભીએ ચડેલા ચોર મનુષ્ય પણ સદ્ગતિ શી રીતે પામ્યા ? કહો, અરિહંતના નવકારના તથા સ્વદુષ્ટતગર્હાના ને ધ્યાનથી પીડા ભૂલીને સદ્ગતિ પામ્યા. ત્યારે સદ્ગતિ એમજ થોડી જ મળે છે ?

મન પીડાની હાયવોયમાં કે પીડા આપનાર પ્રત્યે કષાયમાં હોય તો કાંઈ સદ્ગતિ મળે કરે નહિ.

જુઓ પાર્શ્વકુમારે કમઠ તાપસના બળતા કાષ્ટમાંથી બહાર કઢાવેલો સાપ પ્રભુએ અપાવેલ નવકારના ધ્યાનમાં મરીને ધરણેન્દ્ર થયો ! એના એ જ પાર્શ્વકુમાર પોતે પહેલા ભવમાં મરુભૂતિ શ્રાવક હતા છતાં કમઠના હાથે શિલાનો માર ખાતાં મરીને હાથણીના પેટમાં ગયા ! પેલો એક સાપ એટલે જનમનો પાપી, અને આ મરુભૂતિ શ્રાવક એટલે વરસો સુધી સુંદર ધર્મનું પાલન કરનારા. બોલો, સદ્ગતિનો કોણ હકદાર ? સહેજે કહેવાય સદ્ગતિનો હકદાર તો ધર્મનો પાલક. ત્યારે અહીં ઊંધું બને છે. ધર્મપાલક તિર્યચગતિમાં જાય છે ! અને પાપી દેવગતિમાં જાય છે ! તે પણ ઈન્દ્રપણાના હોદ્દા પર ! આમાં કોનો પ્રભાવ ? કહેવું જ પડે કે આયુષ્ય બંધાય ત્યારે અશુભ ભાવમાં હોય તો દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાય; શુભ ભાવમાં હોય તો સદ્ગતિનું બંધાય.

સાપ અને મરુભૂતિ : ધ્યાન નવકારમાં અને પીડામાં કમઠના લાકડામાંથી નીકળેલા અર્ધ-બળેલા સાપને મરણાંત કષ્ટની પીડા છતાં ધ્યાન નવકારમંત્રમાં રહ્યું અને પીડા ભુલાઈ ગઈ, તો જ એ શુભ ભાવ બન્યો, અને પીડામાંથી મન ઉચકાઈ જવાથી અશુભ ભાવથી બચી જવાયું. સંભવ છે કે આયુષ્ય ત્યાં બંધાયું હોય, તે મરીને ધરણેન્દ્ર થયો ! કોણ ? સાપ, શું બન્યો ? ધરણેન્દ્ર !

ત્યારે મરુભૂતિનેય મરણાંત કષ્ટ તો આવ્યું, પરંતુ ત્યાં ધ્યાન પીડામાં ગયું. એ શ્રાવક છે એટલે નવકારમંત્રની ખબર તો ખરી, પરંતુ એકલી ખબર શું કરે ? ચિત્તનો ઉપયોગ યાને મનનું ધ્યાન નવકારમાં જોઈએ ને ? ધ્યાન ગયું પીડામાં, એ અશુભ ભાવ છે. તો કર્મને કાંઈ શરમ છે ? તીર્થકરના જીવની કે સારા સાધુ યા શ્રાવકની કશી શરમ નહિ !

‘જેવું શુભ કે અશુભ ધ્યાન, જેવા શુભ કે અશુભ ભાવ, એવાં શુભ કે અશુભ કર્મ બાંધો; અને જેવાં બાંધો એવાં ભોગવો.’

મરુભૂતિ તીર્થકરનો જીવ છે, સારો શ્રાવક છે, પરંતુ પીડાની હાયવોયમાં અશુભ ધ્યાને તિર્યચ ગતિમાં ફેંકાઈ ગયો. કર્મ આ મહાન શ્રાવકની શરમ ન રાખી.

પીડા નહિ ભૂલવાનું કેવુંક ખતરનાક પરિણામ ?

હાથીને મરણ પીડામાં શુભ ધ્યાન :-

એ જ મરુભૂતિ બીજા ભવે હાથી, તે પાછો અંતકાળે કમઠના જીવ સાપથી મરણાંત કષ્ટ પામ્યો, પરંતુ હવે હાથી તો ત્યાં પૂર્વ જીવનનું સ્મરણ અને અરવિંદ રાજર્ષિથી બોધ પામેલો છે, એટલે પૂર્વના મૃત્યુકાળે બનેલ અશુભ ધ્યાનની સ્થિતિ નથી લાવતો; એનું દુઃખદ ફળ જાણતો હોઈ હવે અહીં એણે મનને પીડામાં લગાવવાને બદલે નવકારમંત્ર અને અનશન પચ્ચક્રખાણ તથા સમતા-ઉપશમમાં લગાવ્યું ! તો એ શુભ ધ્યાનથી મરીને સ્વર્ગમાં ગયો. પીડા ભૂલવાથી કેવા મહાન લાભ ?

ધ્યાન એ આભ્યન્તર તપ છે; અને ધ્યાનની બલિહારી છે. ક્ષણવારનું દુર્ધાન દુર્ગતિ દેખાડે છે ! પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિએ રૌદ્રધ્યાનમાં સાતમી નરકનાં પાપ ભેગા કર્યાં ! અને મરુભૂતિ-શ્રાવક આર્તધ્યાનમાં તિર્યચ હાથી થયો એ જ પાછા શુભ ધ્યાનથી એક રાજર્ષિ કેવળજ્ઞાની ! અને બીજો હાથી તે દેવ થયો !

ધ્યાનનો આ મહિમા બતાવે છે કે મનને પીડાના ચિંતનને બદલે, બને તેટલું શુભ ધ્યાનમાં રાખો. એ માટે જીવને શક્ય એટલી પ્રવૃત્તિમાં જોડી રાખો, તત્ત્વચિંતન,

તીર્થચિંતન, નવકાર-સ્મરણ, ઉપરાંત સારી ધર્મક્રિયા, સારા ધર્મબોલ, સારા આચાર, સારી ભાવના-વિચારણા, એમાં જોડાયા રહેવાથી મન સહેજે શુભ ધ્યાનમાં રમતું રહી શકે, ને પીડા ભૂલી શકે, તો જ ઉચ્ચ કોટિના ગુણસ્થાનકોની ફરસના થાય, અને એ પીડા ભૂલવાના અભ્યાસમાં આગળ વધતાં ઠેઠ અનાસક્ત ભાવ અને વીતરાગ ભાવે પહોંચાય.

પીડા ભૂલવા, કે આડાઅવળા વિચાર બંધ કરવા, આ એક ઉત્તમ ઉપાય છે કે નવકાર યા 'લોગસ' 'નમુત્યુણં' ના અક્ષર છુટા છુટા બોલતા ચાલો, અને એને નંબર આપતા ચાલો. દા.ત. 'નવકાર'માં બોલવાનું 'ન'-૧;- 'મો'-૨;- 'અ'-૩; 'રિ'-૪;- 'હં'-૫; 'તા'-૬;- 'ણં'-૭... પછી તરત જ બીજું પદ લઈ 'ન'-૮,... 'મો'-૯, 'સિ'-૧૦;... 'દ્વા'-૧૧;... 'ણં'-૧૨... પછી તરત ત્રીજા પદના અક્ષર ક્રમસર ચાલુ કરવાના, ને આગળ આગળ ૧૩, ૧૪, ૧૫... એમ નંબર આપવા સાથે બોલવાના. આ કરતાં પહેલાં મનમાં નક્કી કરી રાખવાનું કે પહેલાં પદે ૭ સુધી આંક આવે; બીજા પદે ૧૨ સુધી આવે. ત્રીજા પદે ૧૯ સુધી; ચોથા પદે ૨૬ સુધી... છેલ્લા પદે ૬૮ સુધી આવે. આ મોઢે યાદ ન રહે તો એક કાગળમાં ઊભી લાઈનમાં બે કોલમમાં એ પ્રમાણે નવે પદના આંક લખી રાખવા. પછી એ આંખ સામે રાખવાથી પદે પદે ખ્યાલ આવે કે અક્ષર ગણતરી બરાબર ચાલે છે. આ પણ સરળતાથી ગણવા માટે આંખ સામે લખેલો નવકાર હોય, ને એના અક્ષર જોતાં જોતાં ઉપર ક્રમસર લખેલા ૧, ૨, ૩,... નંબર કલ્પી બોલવાના. આવું 'લોગસ' 'નમુત્યુણં' માં કરતાં સારો સમય લે, અને મન પકડાયેલું રહેવાથી પીડા ભૂલાય, બીજા ત્રીજા વિચાર બંધ પડે. આમ મનને શુભમાં પકડી રાખવા અનેકાનેક ઉપાયો છે.

૧	૭
૨	૧૨
૩	૧૯
૪

૫૭ ધર્મ પોતાનો ? કે સંસાર પોતાનો ?

આપણો જીવ સંસારમાં અનંત કાળથી ભટકે છે એનું કારણ એણે સંસાર-શરીર-મોહમાયા વગેરેને પોતાના કરીને માન્યા, અને એ રીતના વર્તાવ કર્યા છે. એના બદલે જો ધર્મને પોતાનો કરી માને, અને એ રીતે વર્તાવ-વ્યવહાર કરે, તો એમાં આગળ વધતાં પરાકાષ્ટાએ સંસારભ્રમણનો અંત આવે. પ્રશ્ન આ છે, - આપણે કાયા-માયાદિ સંસાર પોતાનો કરી માન્યો છે કે ધર્મને પોતાનો કરીને ? એનું માપ આના પરથી નીકળે કે આપણને હુંફ શાના પર છે ? સંસાર પર ? કે ધર્મ મળવા પર ? વિષયો મળ્યા પર ? કે વીતરાગ મળ્યા પર ?

‘હુંફ’ સમજો છો ને ?

પૈસા મળ્યા, સ્ત્રી મળી, રૂડા ખાનપાન મળ્યા, એટલે મનને જો લાગે કે, ‘હાશ ! આપણે નિરાંત. આ બધું મળ્યું છે, એથી હવે સુખ જ સુખ ભોગવશું. ‘આપણે કોઈ ચિંતા નથી.’ આવું લાગે તો એ વિષયોમાં હુંફ લાગી ગણાય, હવે આવા જીવને વીતરાગમાં શી હુંફ લાગે ? શી મિઠાશ લાગે ?

એ તો વિષયો અસાર-તુચ્છ-અકારા લાગે, ભડકાવે, એમાં હુંફને બદલે ભય લાગે, તો જ વીતરાગમાં હુંફ મનાય, મનને એમ થાય કે ‘અરે ! આ વિષયો કેવા ગોઝારા મળ્યા છે ? સારું થયું કે વીતરાગ પ્રભુ મળ્યા છે, તેથી એમને દિલથી યાદ કરતાં કરતાં એ વિષયોનાં ઝેર નહિ ચડે. વીતરાગ મળ્યા છે તેથી હાશ ! હવે ચિંતા નહિ.’ ત્યારે તપાસો કે શેમાં હુંફનો અનુભવ ? હુંફનો અનુભવ શું મળ્યા પર થાય છે ? દુનિયાના અનુકૂળ વિષયો મળ્યા છે એમાં ? કે વીતરાગ મળ્યા છે એમાં ? જો જો હોં, બંનેમાં હુંફ છે એમ કહેતા નહિ, નહિતર ઢોંગ થશે. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ પૂર્વ જન્મમાં સંભૂતિ મુનિ તરીકે મહાન સંયમ અને તપની સાધના કરેલી, તે ધર્મમાં હુંફ માનીને પરંતુ પાછળથી નમન કરતી ચક્રવર્તીની પટ્ટરાણીના કેશકલાનો સ્પર્શ થયાથી ચિત્ત બગડ્યું. તપ સંયમના પ્રભાવે એવા વિષયોમાં હુંફ લાગી, તેથી નિયાણું કર્યું, અને તેથી બ્રહ્મદત્ત ચક્રીના જન્મમાં એને સંયમમાં નહિ પણ એકલા વિષયોમાં હુંફ લાગી, તેથી નિયાણું કર્યું, અને તેથી બ્રહ્મદત્ત ચક્રીના જન્મમાં એને સંયમમાં નહિ પણ એકલા વિષયોમાં જ હુંફ લાગી, તેથી વીતરાગમાં હુંફ નહોતી લાગતી. શ્રેણિક કૃષ્ણ મહારાજને વીતરાગમાં હુંફ

લાગતી હતી. તેથી વિષયોમાં એમને જો કે રાગ થતો, પરંતુ વિષયોમાં હુંફનો અનુભવ નહોતો કિંતુ ભડક હતી, રોતા હતા, ‘અરે ! આ ગોઝારા વિષયો પર રાગ કરી એને અમે છોડતા નથી ? તો અમારું શું થશે ?’ એવી સ્થિતિ મગધસમ્રાટ શ્રેણિક અને આનંદ-કામદેવાદિ મહાશ્રીમંત શ્રાવકોની હતી.

સમ્યગ્દેદષ્ટિ દેવતાઓને પણ વિષયોમાં હુંફ નથી. વિષયો કેવા મળ્યા છે ? વિમાન કેવા ? દેવાંગનાઓ કેવી ? ઉદ્યાન કેવા ? બધું દિવ્ય ! મનુષ્યની કલ્પનામાં ન આવે એવું ! એ પણ ૫૦-૧૦૦ વર્ષ માટે નહિ, કિન્તુ અસંખ્ય વર્ષો માટે મળ્યા છે ! છતાં એમાં સમકિતી દેવને હુંફ નથી કે ‘હાશ ! આ ઠીક મળ્યું, ચાલો નિરાંત થઈ, હવે આપણે કોઈ ચિંતા નહિ, કોઈ ભય નહિ, ના, એ તો એમાં સચિંત છે, એને એ કર્મનું ગોઝારું નાટક દેખાય છે. ‘નાટક’ એટલે ન ટકે એવું. ભલે અસંખ્ય વર્ષો પણ અંતે જાય એવું, અને ગયા પછી દશા કઈ ? અરે ! જવાનું છે એમ દેખાય ત્યાં પણ કેવી દશા ? શાસ્ત્ર કહે છે “પાણીની બહાર કાઢેલી માછલી તપેલી રેતી પર તરફડે, એવી તરફડવાની દશા દેવતાની આયુષ્યના છેલ્લા છ માસ બાકી રહેતાં થાય છે. કેમ કે એને અત્યાર સુધી ડોકમાંની પુષ્પમાળા રોજ તાજી રહેનારી તે હવે કરમાયેલી દેખાય છે, વિમાનનાં રત્ન ઝાંખાં દેખાય છે. દેવાંગનાના પ્રેમ ફિક્કા જણાય છે, તેથી એને સમજાઈ જાય છે કે ‘હવે હું અહીંથી ઊડ્યો ! મારું નિકટમાં મોત છે.’ કહો,

આ અંતિમકાળની સ્થિતિના વિચાર પર સમકિતી દેવતાને વિષયોમાં હુંફ ક્યાંથી લાગે ?

ત્યારે તમને દેવની વિષયસુખોની અપેક્ષાએ શું મળ્યું છે ? વિષયોમાં શો ભલીવાર છે ? તે પણ કેટલી હાડમારી ને ભય-ચિંતા-જંજાળથી ભરેલા વિષયો ? તે ય કેટલો કાળ ટકનારા ? છતાં એમાં તમને હુંફ લાગે છે કે ‘હાશ ! ઠીક મળ્યું છે, ચિંતા નથી, આટલાથી આપણને કશો વાંધો નહિ આવે.’ પેલા સમકિતી દેવતાને મહાન વિષયો મળ્યા છતાં એમાં ભારે વાંધો આવવાનો દેખાય છે. અને તમને ઠીકરા જેવા મળ્યા અને એમાં કષાયો તથા પાપોથી ચિટકાઈ ગયા, છતાં વાંધો આવવાનો નથી લાગતો ! ભૂલો નહિ,

વિષયોમાં હુંફને બદલે ભડક ઊભી કર્યા વિના વીતરાગમાં તથા વીતરાગના ધર્મમાં હુંફનો અનુભવ નહિ થાય... અને વીતરાગ વીતરાગના ધર્મમાં હુંફના અનુભવ વિના વિષયોથી મન ખસીને વીતરાગતા ધર્મની આરાધનામાં સહેજે સહેજે ને હોંશપૂર્વક નહિ જાય. તો પછી ઉદ્ધાર ક્યાં છે ?

એટલું વિચારો કે ‘વિષયો ક્યાં મળે ? ભવોભવ મળે. વીતરાગ ક્યાં

મળે ? આર્ય માનવ અવતારે. તો પછી આ વિચારો કે ‘જો મારે આ દુર્લભ વીતરાગ વહાલા કરવા છે. એમનામાં હુંફનો અનુભવ કરવો છે, એમનાથી જ મારે નિરાંત નિશ્ચિન્તતા અનુભવવી છે, તો વિષયોને અકારા કરવા દે. અનંતા ભવોમાં અનંતીવાર વિષયોને તો દેખ્યા છે. અહીં એ નવા શા જોવાના હતા ?’ વળી, જે વિષયો-

(૧) અઢળક પાપસ્થાનકો સેવરાવે છે,

(૨) પૂર્વના પુણ્યને ખત્મ કરે છે,

(૩) વીતરાગને ભૂલાવે છે, અને એમણે કરેલી ને કહેલી ધર્મસાધનાને ભૂલાવે છે,

(૪) શુભ ધ્યાનને આધું રખાવે છે,

(૫) રાત દિન આર્તધ્યાન, ચિંતા, સંતાપ, અસમાધિ તથા બગડવા-નાશ પામવાના ભય કરાવ્યા કરે છે; અને

(૬) જે અંતે તો ખોવાઈ જ જવાના છે, ને તે પણ રોવરાવીને જશે.

એવા વિષયોમાં હુંફ અનુભવવી એ મહામૂઢતા છે, સરાસર મૂર્ખાઈ છે, બુદ્ધિનો વિકાર છે, માટે હવે એ હુંફ ન અનુભવતાં ભડક અનુભવું, વિષયોને સુખકારક મિત્રવત્ નહિ, કિન્તુ ભયંકરતા સર્જનાર દુશ્મન દેખું.’ આમ વિષયોમાં ભડક અનુભવાય, તો વીતરાગમાં હુંફનો અનુભવ થાય, અને શક્ય એટલો વિષયત્યાગ કરાતો રહી, વીતરાગ વીતરાગના ધર્મની ભરપૂર સાધના થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૧૮, તા. ૧૧-૧-૧૯૮૬

૫૮ પાપાશ્રવો પર નફરત તારણહાર

સંસારી જીવ ઈંદ્રિયોના વિષયો, ધન-માલ, ને એ અંગેના હિંસામય આરંભ સમારંભ જૂઠ અનીતિ તેમજ રાગ-દ્વેષ-ક્રોધ-લોભ-મદ-માયા વગેરે સેવે છે, એ બધા પાપાશ્રવો છે, અર્થાત્ આત્મામાં પાપકર્મોનો પ્રવાહ વહેવડાવનારા છે. એ સેવો એમાં પ્રતિસમય પાપકર્મો બંધાતા જ રહે છે; જેથી પરભવે દુર્ગતિમાં ગમન થાય છે; અને એકવાર દુર્ગતિમાં ગયા એટલે અહીંની બાજી હાથથી ગઈ. હવે ત્યાં ધર્મ ન મળે, પાપો જ પાપાશ્રવો જ સેવવાનાં મળે, પરિણામ ? દુર્ગતિઓની પરંપરા ચાલે એનો અર્થ એ કે પાપાશ્રવોનાં સેવન એ કર્મસત્તાનો ગુન્હો છે, અને કર્મસત્તા એની સજારૂપે જીવને દુર્ગતિઓની જેલોમાં પૂરી દેવાનું કરે છે.

એ તો પાપાશ્રવોનો ત્યાગ થાય, તો જ ગુનેગાર મટી જઈએ, ને દુર્ગતિઓના જેલવાસ અટકી જાય, જનમ-મરણની જંજાળનો અંત આવે. માટે માનવભવનું મુખ્ય કર્તવ્ય પાપાશ્રવોનો ત્યાગ છે. શક્ય હોય તેટલા તેટલા પાપાશ્રવ ત્યાગ કરતા રહેવાનું છે.

એમાં પણ જે જે પાપાશ્રવનો ત્યાગ હમણાં ને હમણાં કરી શકાતો નથી ત્યાં પણ એના પ્રત્યે ભારે નફરત જોઈએ. તો જ એ નફરતથી પાપાશ્રવોનાં સેવન મંદભાવે થશે, અર્થાત્ તીવ્રભાવે સંકલેશથી આશ્રવસેવન નહિ થાય, અને એ ડરતા-કંપતા ભાવે સેવન, એ સમ્યક્ત્વનું મહાન સાધક છે. એનો પ્રભાવ કેવોક ? તો કહ્યું “સમ્મદિટ્ટી જીવો, જઈવિ હુ પાવં સમાયરે કિંચિ । અપ્પોસિ હોઈ બંધો, જેણ ન નિર્દંધસં કુણઈ” અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ જો કે કાંઈક પાપાશ્રવ સેવે તો પણ એને કર્મબંધ અલ્પ થાય; કેમકે એ પાપાશ્રવ નિર્ધ્વસપણે નથી સેવતો, કિંતુ એના પ્રત્યે હૈયાની નફરત સાથે સેવે છે...

આ પાપાશ્રવો પ્રત્યે હૈયાની નફરત સાથેનાં સમ્યક્ત્વનો અર્થાત્ હાર્દિક અણગમાવાળા સમ્યક્ત્વનો પ્રભાવ કેટલો મહાન છે કે એ નફરતવાળો સાધુ હોય, વ્રતધારી શ્રાવક હોય યા વ્રત વિનાનો માત્ર સમ્યક્ત્વધારી જીવ હોય, તો પણ એ વખતે જો આયુષ્ય બાંધે, તો શાસ્ત્ર કહે છે કે દેવલોકનું જ આયુષ્ય બાંધે, નરક-તિર્યચ-મનુષ્યગતિનું નહિ; તેમજ દેવગતિમાંય ભવનપતિ-વ્યંતર જ્યોતિષીનું આયુષ્ય નહિ, પણ એની ય ઉપરનું વૈમાનિકનું જ આયુષ્ય બાંધે ! ત્યારે એ હિસાબે એની સાથે શાતાવેદનીય, યશ નામકર્મ, સૌભાગ્ય નામકર્મ વગેરે શુભ પુણ્ય કર્મો પણ કેવાંક ઊંચા બાંધે ? હવે આયુષ્ય તો જીવનમાં એક જ વાર કોઈ અમુક અંતર્મુહૂર્તમાં જ બંધાતું હોઈ, તે સિવાયના કાળે આયુષ્યકર્મ ન બંધાય, પણ આયુષ્યકર્મ સિવાય બીજા પેલા શાતા વેદનીય, યશનામકર્મ વગેરે પુણ્યોનો જથ્થો કેટલો ઉમદા બંધાય ! પાપાશ્રવો પ્રત્યેની નફરત સાથેના સમ્યક્ત્વનો કેવોક સતત પુણ્યાર્જનનો લાભ !!

ધર્મસાધનાને તુચ્છ લાભથી નહિ વટાવવી :-

એટલે જ આ વિચારવાનું છે કે આ સમ્યક્ત્વ તેમજ જિનભક્તિ વગેરે ધર્મસાધનાઓ જ્યારે આત્માની ભાવી મહાન સ્થિતિ સરજે છે, તો પછી એને લૌકિક તુચ્છ લાભથી શા માટે વટાવવી જોઈએ ? માનપાન-પૈસા ટકા વગેરે વર્તમાન લાભ તો પાપના કારણભૂત આશ્રવો છે, દિલમાં રાગ-મમત્વ-તૃષ્ણા વગેરે પાપાશ્રવોને પોષનારા અને વધારનારા છે, અને એથી આત્મા પર પાપકર્મના ભાર વધતા જાય છે. તો પછી શું જિનભક્તિ-સમ્યગ્દર્શન વગેરેના ફળમાં એ પૈસા ટકા

માગીને યા મેળવીને સંતોષ માનવો ? “રાવણ આ સમજતો હતો, તેથી અષ્ટાપદ પર પૂજા પછી એને ધરણેન્દ્રે ભલે એવું કાંક માગી લેવા કહ્યું, કિંતુ રાવણે જિનભક્તિનાં ફળરૂપે એ માગવા સાફ ના પાડી. શું આ ? રાવણને જિનભક્તિના બદલામાં પાપાશ્રવરૂપ દુનિયાની ચીજ જોઈતી નથી.

આમ જિનભક્તિ આદિ ધર્મસાધનાનું એવું મહત્વ વધારી આશ્રવો પ્રત્યે નફરત વધારવાનું ચાલુ રખાય, તો એની મન પર મોટી સુંદર અસર પડવાની. અહીં પૂછવાનું મન થશે,-

પ્ર.- થોડી જિનભક્તિની શી મોટી અસર પડે ?

ઉ.- ભલે કદાચ આ દૈનિક દેવર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓનો સમય ચોવીસ કલાકમાંથી બહુ ઓછો હોય, છતાં ત્યાં તન્મય થઈને જે ભક્તિરંગ વધાર્યો, અને એ ભક્તિરંગ માટે પાપો આશ્રવો પ્રત્યે ઘૃણા વધારી, એની બાકીના સમય પર મોટી અસર પડે છે. આનું પરિણામ એ આવે કે સામાન્ય વાતવસ્તુ પર રોદણાં અને આર્તધ્યાન ન થાય.

વાતવાતમાં રોદણાં શાના અંગે ચાલે છે ? આ કાયા-માયા-વિષયો અંગે જ ને ? ‘મારું શરીર બરાબર નથી.’ ‘છોકરો માનતો નથી,’ ‘મોંઘવારી બહુ વધી ગઈ...’ આ અને એવાં બીજાં રોદણાં શું કામ ચાલે ? કહો, આ ચીજો અંગે વિચાર નથી કે ‘આ તો પાપાશ્રવો છે. મારો જીવ જે અઢળક રાગ-દ્વેષ ક્રોધ-લોભ-મદ વગેરે આંતરિક દોષો પોષે છે, અને કર્મોના ભાર વહોરે છે, એ આ કાયા-માયા-વિષયોની ઘેલછાને લીધે જ. તો એ ઘેલછા કેવી ભૂંડી ! ને ઘેલછા કરાવનાર કાયા-માયા-વિષયો કેવા ભૂંડા !’ અને એના પ્રત્યે નફરત તથા સૂગ નથી, માટે રોદણાં છે, જો આ આશ્રવો અને એના સાધનો પ્રત્યે સૂગ છે, ઘૃણા છે, તો પછી એ થોડા બગડવા પર રોદણાં શા રોવાં ? સંતાપ ને આર્તધ્યાન શા કરવાં ?

પૂર્વના મહાન પુરુષોએ જીવનમાં થોડો પણ ધર્મ સેવવાનું કર્યા પછી એ એકદમ આગળ કેમ વધી ગયા ? કારણ આ, કે થોડા પણ ધર્મના સેવન સાથે આશ્રવો પાપસાધનો પ્રત્યે નફરત બહુ કેળવી. ભરત ચક્રવર્તી જેવાએ પણ આ જ કરેલું, તેથી આરિસા ભવનમાં એ નફરત પરાકાષ્ટાએ પહોંચતાં અનાસક્તભાવ, વીતરાગભાવ અને કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી ગયા.

ધર્મમાં પ્રગતિનો આધાર પાપ-પાપસાધનો-પાપાશ્રવો પ્રત્યે વધતી નફરત ઘૃણા પર છે...કેમકે એ પાપઘૃણાથી શુભ ધ્યાન વધે છે. **શુભ ધ્યાનનું જેમ જોર, એમ ધર્મ વધુ બળવાન.**

આશ્રવો, પાપસ્થાનકો, કર્મબંધના હેતુઓ પ્રત્યે એવી નફરત-ઘૃણા-અરુચિ નહિ હોવાથી એમાં હોંશ રાખીને વર્તાય છે. એથી જ એના અંગે આર્તધ્યાન ચાલતું રહે છે, ને એ આંતરિક આર્તધ્યાનનાં લક્ષણ બહાર તરી આવે છે. મનગમતું મળ્યું તો મોં પર હરખ હરખ ! પછી એની પ્રશંસા વગેરે ચાલે છે. અણગમતું બન્યું, કે કોઈ રોગ આવ્યો, તો એના શોક-પોક ચાલુ થઈ જાય છે. જુઓ તો દેખાય કે જીવનમાં આર્તધ્યાનનાં કેવાં કેવાં લક્ષણ સેવાયે જાય છે.

(૧) કાં તો પોતાના કાર્ય પોતાને નહિ ગમે, પોતે એનો હલકો ખ્યાલ બાંધ્યા કરશે ! આ શું છે ? પોતાને જોઈએ એવું ઈષ્ટ નથી બન્યું એનો સંતાપ છે. એની પાછળ ઈષ્ટનો સંયોગ ન બનવાનું આર્તધ્યાન કામ કરી રહ્યું છે.

(૨) અથવા બીજાના વૈભવ, બીજાની હોશિયારીની પ્રશંસા કરે છે, તે એને ગમે છે, એના પર રાગ છે; અને ગમતી વસ્તુ પોતાને મળી નથી એનું દુઃખ, અથવા તેના સંયોગની ચિંતા, યા મળેલી હોય તેનો વિયોગ ન થવાની ચિંતા આર્તધ્યાન કરાવે છે.

આર્તધ્યાન અશુભ અધ્યવસાયનું કેન્દ્રીકરણ છે.

અધ્યવસાય એટલે દિલનો ભાવ, વિચાર, કે વિકલ્પ, એ એક વસ્તુ પર કેન્દ્રિત થાય ત્યારે તે ધ્યાનરૂપ બને છે. પછી એ વસ્તુ શુભ હોય તો શુભ ધ્યાનરૂપ બને, અને અશુભ હોય તો અશુભ ધ્યાનરૂપ બને. કોઈનો બંગલો ગમી જાય એની પ્રશંસા કરો, ત્યાં એ બંગલો અશુભ વસ્તુ છે, આશ્રવ છે, મોહજનક છે, માટે એનું ધ્યાન એ અશુભ ધ્યાન છે. એ પેલી પ્રશંસા પાછળ કામ કરતું હોય છે. એના બદલે કોઈના જિનમંદિરની પ્રશંસા કરો ત્યાં એની પાછળ મંદિર એ શુભ વસ્તુ હોવાથી એનું ધ્યાન શુભ ધ્યાન કામ કરતું હોય છે.

આમાં ખૂબી એ છે કે એનો એ જ વિષય અશુભ છતાં જો શુભ બનાવી દો, તો પછી એની પ્રશંસામાં અશુભ ધ્યાન બંધ પડે, અને શુભ ધ્યાન કામ કરતું થાય. પેલા શેઠના બંગલાનું દષ્ટાન્ત સુંદર છે, - એને નવા બંગલાનો બહુ મોહ હતો, પણ સાધુમહારાજે સમજાવી દીધું કે આ મહાન પાપાશ્રવને ધર્મસ્થાન બનાવી દે, આમાં ત્રણેય માળમાં ભગવાનની મૂર્તિ બિરાજમાન કરી દે, તો એ જ ભવ્ય જિનમંદિર બની જશે અને એ પાપાશ્રવ મટીને અદ્ભુત પુણ્યની પરબ થઈ જશે. શેઠે સ્વીકારી લીધું.

પાપાશ્રવ પર ભારે નફરત ઊભી થઈ જાય તો આ સહેલું છે.

૫૯ પુણ્યના ઉદયે ધર્મ ? કે પુણ્ય ખૂટ્યે ધર્મ ? અંતકાળ કેવો લાવવો છે, એ સદા નજર સામે રાખો

જીવનમાં ધર્મની જરૂર શ્વાસ જેટલી લાગે છે ? બે મિનિટ શ્વાસ બંધ થઈ જાય તો ગુંગળામણ થાય છે. ધર્મ વિના ગુંગળામણનો અનુભવ ? મહાન પુણ્યયોગે ઊંચી ધર્મસામગ્રી મળી છે. એનો ઉપયોગ સુખલંપટતા પોષવામાં થાય એ કેવી મૂર્ખતા ? ઋષભદેવ પ્રભુના જીવ મહાબળ રાજાને મુખ્યમંત્રી આ સમજાવતો. પરંતુ નાસ્તિક બીજા મંત્રીઓનો ચડાવ્યો એ સુખલંપટ બની રહેતો. એમાં એકવાર જ્ઞાની પાસેથી જાણી લાવી રાજાને કહ્યું ‘હવે તમારું આયુષ્ય એક માસનું બાકી છે, પછી ધર્મની ઓથ વિના પરલોકે ક્યાં જશો ?’

મહાબળ રાજાને ચોંટ લાગી ગઈ, ‘હૈં ? માત્ર એક માસ જ જીવવાનું પછી શું પરલોકમાં ઉપડી જવાનું ? એણે તરત મંત્રીને કહ્યું કે ‘તો હવે આપણે હમણાં જ સર્વ પાપનો ત્યાગ કરી એકલું આત્મહિત સાધવામાં લાગી જવું છે.’

મંત્રી કહે, ‘એ માટે તો ચારિત્રધર્મ સાધુધર્મ જ લેવો પડે.’

રાજા કહે, ‘તો ભલે, મારે હમણાં જ ચારિત્રધર્મ લઈ લેવો છે. !’

આ ક્યારે સૂઝ્યું ? પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું ત્યારે ! કેવી ખૂબી છે ? ઘણાં લોકો કહે છે, - ‘પુણ્યનો ઉદય હોય તો ધર્મ સૂઝે;’ પણ શું એ સાચું કહે છે ? માનવભવ-જૈનકુળ-દીર્ઘ આયુષ્ય વગેરેનું પુણ્ય તો ઘણું ઉદયમાં છે પરંતુ એના પ્રમાણમાં ધર્મસાધના ક્યાં છે ? ઊલટું, ધર્મને બદલે પુણ્યના ભોગવટાના પાપમાં મહાલે છે ! મહાબલ રાજાને એવું જ હતું. પરંતુ જ્યાં જાણ્યું કે હવે માનવઆયુષ્યનું મહાન પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું. ત્યાં ચોંટ લાગી ગઈ ! અને ચારિત્રધર્મ સાધવાનો તરત નિર્ણય કરી લીધો.

તમને ય જો કોઈ દેવ કહે, ‘આ હવે તમે સાત દિવસના મહેમાન છો,’ તો એ પુણ્ય ખૂટવા આવ્યું કહેવાય. ત્યાં તમને શું યાનક લાગી જવા સંભવ ખરો ને કે હૈં ? ચાર જ દિવસ ? આમ છે, તો લાવ હવે ધર્મમાં જ બેસી જાઉં ?’ પરંતુ ત્યાં ય જો ગાઢ વિષયાસક્તિ હોય, તો ધર્મ સૂઝવો મુશ્કેલ. આજે દેશકાળની વિકટતા બતાવી રહી છે કે તમારે કેટલીય વાતનાં પુણ્ય ખૂટવા આવ્યા છે, છતાં ધર્મ ક્યાં સૂઝે છે ? કેમ નહિ ? વિષયોની ગાઢ આસક્તિ છે માટે. દેવલોકની

અપેક્ષાએ ગમે તેવો ગટરકલાસ સંસાર, પણ તે બહુ ગમે છે ! માટે વ્રત, નિયમ, દાન, શીલ, તપસ્યા, ત્યાગ, જિનભક્તિ, સામાયિક પ્રતિક્રમણ વગેરે ધર્મ ક્રમાવાનો લોભ નથી ! ઝંખના નથી ! તલસાટ નથી ! તાલાવેલી નથી !

ત્યારે આ વિચારવા જેવું છે કે ધર્મને વિસારી દઈ આહાર-પરિગ્રહ-વિષયો અને આરંભ-સમારંભોમાં ગળાડુબ પ્રવૃત્તિઓના સંસ્કારો કેવા ઉગ્ર અને કેટલા જંગી પ્રમાણમાં આત્મામાં જમા અને જામ થતા જાય છે ! વર્તમાનમાં જે દુન્યવી પદાર્થો પરના ભારે રાગ અને એના ભોગની લાલસા લંપટતા ચાલી રહી છે. એ શાને આભારી છે ? કહો પૂર્વના એ રાગ-લાલસા-લંપટતાના ગાઢ સંસ્કારોને જ આભારી છે. હવે એમાં અહીં પાછો વધારો કર્યો જવાનો ? કે ઘટાડો ? ધ્યાન રાખવાનું છે કે સંસારસુખના અનુભવ તો ખા ગયા ખો ગયા જેવા છે. પણ એના રાગ-આસક્તિ-લંપટતાના સંસ્કાર ચિરસ્થાયી છે. પરલોકમાં એના કેવા દારુણ અનર્થ ! એટલે ? એટલે એ, કે એ સંસ્કારના ફળરૂપે થનારા ઘોર પાપકાર્યોની દૃષ્ટિએ ને અહીં થનારા પાપકર્મબંધના ઉદયની દૃષ્ટિએ, અનર્થ કેવા ? ભયંકર ! આ તો પરલોકની દૃષ્ટિએ અનર્થો ! પરંતુ આ જીવનની અંતકાળની દૃષ્ટિએ અનર્થ કેવા ? જિંદગીભર આ જ ઘુટ્યું એટલે અંતે શું સૂઝવાનું ?

ત્યારે માણસને પોતાને એ વિચાર ક્યાં છે કે, મારે અંતકાળ કેવો લાવવો છે ? દુઃખની પોકનો ? કે શાંતિ-સમાધિ-સ્વસ્થતાનો ? જો શાંતિનો લાવવો હોય તો એ માટે તૈયારી કેવી જોઈએ ? હૈયા પરથી મેલી લાગણીઓ અને પાપવિચારના ભાર કેટલા બધા ઓછા કરી દેવા જોઈએ ? ઠેક સુધી એ ભારને ઊંચક્યે રાખ્યા, પછી અંતકાળે શું એ જ પીડવાના ? કે શાંતિ-સમાધિ-અલિપ્તતા મળવાની ?

જો અંતકાળ પણ સુખદ લાવવાનો વિચાર નહિ તો પરલોકે સુખમય બનાવવાનો વિચાર તો શાનો જ આવે ?

અંતકાળ સારો સમાધિમય લાવવા માટે અને પરલોક સુખદ સરજવા માટે આ જ એક ઉપાય છે કે રાગ-દ્વેષાદિની અને હર્ષ-ખેદ વગેરેની મેલી લાગણીઓ તથા પાપવિચારોને ઓછા કરતા ચાલવું; બને તેટલું એને દબાવતા રહેવું, પછી એ માટે એ રોગો જેનાથી પોષાતા હોય, જેના પર એ રોગો સરવરતા રહેતા હોય, એનો ત્યાગ કેળવતાં રહેવું જરૂરી છે. દા.ત. વિવિધ ખાનપાન પર રાગ-રતિનો રોગ મહાલે છે, તો એ ખાનપાનની વસ્તુ પર કાપ મૂકતા ચાલવું, ત્યાગ અને તપ કર્યો જવા, અને જે ભોગવાય એના પર પણ વૈરાગ્ય વધારવો. દિવસમાં પાણી સિવાય ખાનપાનના ટંક ધરાય, પ કે ૭ થી વધુ નહિ; દ્રવ્ય ધરાય કે ૧૫ દ્રવ્યથી વધુ નહિ. કષાયો પર કાબૂ કરાય કે વધુ પડતો ગુસ્સો થઈ જાય તો અમુક

રૂા. દંડ, યા બીજે દિવસે એકાસણું યા ૬ વિગઈ ત્યાગ રાખવી. મહિને ૨૦ દિન બ્રહ્મચર્ય, રોજ ૦ા કલાક ધાર્મિક વાંચન કરવું, રોજ અરિહંતનો ૧૨ લોગસ, જ્ઞાનનો ૧૦ લોગસ, નવપદનો ૯ લોગસ, સંયમનો ૫ લોગસ,... વગેરે કાયોત્સર્ગ કરવા. અઠવાડિયે એકવાર પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન વાંચી જવું... વગેરે વ્રત નિયમો ધર્મસાધનાઓ કરતા રહેવું. એથી મનની પરિણતિ ધર્મમય ઘડાય, ઉપશમભરી ઘડાય. આ બધું શા માટે ?

‘મારે અંતકાળ ઉપશમભર્યો સમાધિમય અને મોહમાયાથી તદ્દન અલિપ્ત લાવવો છે.’ આ વિચાર કાયમ રાખી આ બધું કરતાં રહેવાય તો અંતકાળ સુખદ આવે. જેનો અંતકાળ સુખદ અને પરલોકમાં નિશ્ચિત સદ્ગતિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૨૦, તા. ૨૫-૧-૧૯૮૬

૬૦ બોધજળની પાતાળસેર તત્ત્વશુશ્રૂષા

જીવનમાં તત્ત્વ જાણવા-સાંભળવાની ઈચ્છા અર્થાત્ જિજ્ઞાસા-શુશ્રૂષા એક અદ્ભુત ગુણ છે. એણે કેઈકનાં જીવન પલ્ટી નાખ્યા, પાપીને પવિત્ર વિચારવાળા બનાવ્યા. આ પણ શુશ્રૂષા જો પાતાળસેર જેવી શુશ્રૂષા હોય, તો તત્ત્વબોધરૂપી જળ કાયમી મળ્યા કરે.

જમીનની અંદરમાં નીચે પાતાળમાં કેટલીક જગાએ પાણીની સેર વહેતી હોય છે. હવે જાણકારના માર્ગદર્શનથી જમીનમાં ચોક્કસ જગાએ કૂવો ખોદ્યો હોય, તો અંદરમાં ઊંડાણમાં પાણીની પાતાળસેર મળે છે, ને એ સેરમાંથી સતત પાણી વહ્યું આવતું હોવાથી કૂવામાં પાણી ભર્યું ભર્યું રહે છે. એમ અહીં પાણીના સ્થાને બોધ છે, અને સેરના સ્થાને શુશ્રૂષા = સાંભળવાની ઈચ્છા. એ શુશ્રૂષારૂપી સેર હૈયે સતત વહેતી હોય તો એમાંથી બોધજળ સતત વહ્યું આવે છે. શુશ્રૂષા જીવનભર રહ્યા કરે, અને બોધ જીવનભર મળ્યા કરે.

ત્યારે જો જમીનમાં સેર ક્યાં છે એ જાણકારી નહોતી, અને જ્યાં ત્યાં કૂવો તો ખોદ્યો, પરંતુ અંદરમાં પાણીની સેર ન મળી, તો કૂવો ખોદ્યો ન ખોદ્યા બરાબર છે, કૂવો ખોદવાની ક્રિયા શ્રમમાત્ર બની, કહો કે મહેનત માથે પડી; કેમકે કૂવો ખોદવાનું પ્રયોજન પાણી મેળવવાનું હતું, તે સિદ્ધ ન થયું. એવા પાણી વિનાના કૂવાને લોક પણ નકામો જ ગણે છે.

એમ જેને શુશ્રૂષા અર્થાત્ તત્ત્વ જાણવા-સાંભળવાની તત્પરતા નથી, કશી તાલાવેલી નથી, એને તત્ત્વ સંભળાવ્યું. તો તેથી એને તત્ત્વબોધ નહિ થાય. એટલે એની શ્રવણક્રિયા એ આયાસમાત્ર થઈ. શ્રમમાત્ર બનીને નિષ્ફળ મહેનત થઈ.

સારાંશ, શુશ્રૂષા પાતાલસેરની માફક અવન્ય બીજ સમાન છે. બીજ ‘અવન્ય’ એટલે વન્ય નહિ નિષ્ફળ નહિ, પણ અવશ્ય ફળ-પાક પેદા કરનારું. શુશ્રૂષાનું ફળ શ્રવણ દ્વારા તત્ત્વબોધ થાય એ છે. વળી એ બીજ અક્ષય છે, અર્થાત્ ક્ષય નહિ પામનારું, પરંતુ ‘અવિનાશી’ એટલે કે કાયમ ઊભું રહેનારું છે ! પાતાલસેર અક્ષય હોય છે ને ? એવી સેર સતત વહ્યા જ કરનારી, તેથી સતત પાણી મળ્યા જ કરે; એમ આ અક્ષય શુશ્રૂષા અવિનાશી બીજ જેવી, જેમાંથી સતત ફળપાકરૂપે તત્ત્વબોધ મળ્યા જ કરે. મળ્યા જ કરે.

શુશ્રૂષા સતત કેમ ચાલે ?

આ તત્ત્વ સાંભળવાની ઈચ્છા-શુશ્રૂષા સતત ક્યારે ચાલે ? પહેલી યોગદૃષ્ટિથી આત્મામાં હિતવિકાસ અને વિશુદ્ધિ વધારતા અવાય, અને એ હિતકર તત્ત્વોની સાચી જિજ્ઞાસા થાય ત્યારે ઓઘદૃષ્ટિમાં જિજ્ઞાસાઓ ઘણી હતી, પરંતુ તે જડ પદાર્થોની, આત્મહિતકર તત્ત્વોની નહિ. કેમ જાણે જીવનમાં એની કશી જરૂર જ નહોતી લાગતી ! આજે પણ એવા માણસો છે કે એમને ખાધાપીધા વિના નથી ચાલતું, પૈસા વિના નથી ચાલતું, સગાસ્નેહીને સંભાળ્યા વિના નથી ચાલતું, દુનિયાભરનું જાણ્યા વિના નથી ચાલતું, માત્ર તત્ત્વ જાણ્યા વિના ચાલે છે ! કેવી દુર્દશા ! જેનાથી આગામી ભવોભવ સુધરી જાય, એવી તારણહાર તત્ત્વ-શુશ્રૂષાની યાને તત્ત્વ જાણવા-સાંભળવા-સમજવાની કશી તાલાવેલી નથી, એ આત્માની જડતા ભારેકર્મિતા સૂચવે છે. જો તત્ત્વશુશ્રૂષા અર્થાત્ સ્વયં તત્ત્વ સાંભળવાની કશી રુચિ જ ન હોય, પછી કોઈની લાજશરમે મુનિ મહારાજના વ્યાખ્યાનમાં ગયો હોય, ત્યાં શ્રવણ કેવું કરે ? અંતરમાં તત્ત્વ સાંભળવાની ભૂખ જ નથી એટલે એમ દેખાય ખરું કે સાંભળે છે, પરંતુ મન ક્યાંય રખડતું હોય; એટલે વ્યાખ્યાનમાં કહેવાતું કશું ધ્યાનમાં લે નહિ.

શુશ્રૂષા વિનાનું રાજાનું કથાશ્રવણ :-

આવું તત્ત્વ સાંભળવા-સમજવાની તત્પરતા વિનાનું શ્રવણ, રાજાનું નિંદ્રા લાવવા માટે કરાતા કથા-વાર્તાના શ્રવણ જેવું છે. રાજાને ઊંઘ ન આવતી હોય એટલે કોઈને કથા કહેવા બેસાડે, ને પોતે સૂતો સૂતો સાંભળે; પરંતુ કહી રાખ્યું હોય કે મને ઊંઘ આવી જાય એટલે કથા કહેવાનું બંધ કરવું. આમાં કથા સાંભળવાની તાલાવેલી નથી, કથાની શુશ્રૂષા નથી, તો પછી કેમ સાંભળે છે ? કહો, ઊંઘ

લાવવા માટે સાંભળે છે. એમ તત્ત્વશુશ્રૂષા વિનાનો માણસ વ્યાખ્યાન કેમ સાંભળે છે ? કહો શરમ ન તોડવા, યા ધર્મી તરીકેની છાયા પોષવા માટે, કે પોતે ગામનો આગેવાન છે તો મહારાજને સારું લગાડવા માટે, વ્યાખ્યાનમાં આવે છે ને સાંભળે છે. આવું તત્ત્વશુશ્રૂષા વિનાનું શ્રવણ એ પાણીની પાતાલસેર વિનાના કૂવા જેવું છે. કેવો પામર ! તત્ત્વનું શ્રવણ કરે કરે, ને પામે કશું નહિ ! આત્મામાં તેવી નિર્મળતા ન આવી હોય, મોહની મલિનતા ભરી પડી હોય, એટલે બિચારો શું કરે ? તત્ત્વની જિજ્ઞાસા ય નહિ, ને શુશ્રૂષા ય નહિ.

પ્ર. - શુશ્રૂષાનું ફળ શ્રવણ દ્વારા બોધ થવાનું કહો છો પરંતુ (૧) ગુરુના અભાવે શ્રવણ ન મળે તો તો શુશ્રૂષા નિષ્ફળ જ ગઈ ને ? વળી (૨) શ્રવણ ન મળવાનું હોય ત્યાં શુશ્રૂષા સતત ચાલુ રાખવાનો અર્થ પણ શો ? ને (૩) જો એ એમ સતત ચાલુ ન રાખવાની હોય, તો શુશ્રૂષા પાતાલસેરની માફક સતત વહેતી ક્યાં રહી ?

ઉ.- આના ખુલાસા આ પ્રમાણે છે,-

(૧) સંયોગવશાત્ શ્રવણ ન મળે તો પણ શુશ્રૂષા એ શુભભાવની પ્રવૃત્તિ હોવાથી એનું ફળ કર્મક્ષય છે; તે એવો વિશિષ્ટ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોનો જે ક્ષય અર્થાત્ ક્ષયોપશમ થાય, એ પ્રધાન બોધનું કારણ પણ છે; તેથી કર્મક્ષય અને પ્રધાનબોધ આ બે ફળ હોવાને લીધે કહેવાય કે શુશ્રૂષા નિષ્ફળ નથી જતી. એટલે દૃઢ્યમાં એને સતત વહેતી રાખવી જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૨૩, તા. ૧૫-૨-૧૯૮૬

૬૧) કસોટીમાં ધર્મસ્થિરતા શી રીતે રહે ?

ધર્મપ્રેમી સમજતા હોય છે કે ‘કોઈ અનંતકાળે મારા હાથમાં જૈન ધર્મ આવ્યો છે, તો હું એને બરાબર આરાધું.’ પરંતુ કસોટીનો અવસર આવે છે ત્યારે ધર્મમાં સ્થિરતા નથી રહેતી. એ કેમ રહે એ માટે આ વિચારવાનું છે, કે -

શાસ્ત્રકારો જ્ઞાનને, ક્ષમા-સમતાને, દેવગુરુભક્તિને, વ્રત નિયમને ને સંયમને આત્માના ભાવપ્રાણ કહે છે. જો આપણે ક્ષમાદિ ગુમાવીએ, તો આપણા આત્માના ભાવપ્રાણ ગયા ! પછી ભાવપ્રાણ ગયે આત્માનું શું રહ્યું ? બહારનું બગડ્યું તે કોઈ પરલોક સાથે ચાલવાની ચીજ નહોતી. પરંતુ ધર્મરૂપી ભાવપ્રાણ તો સાથે ચાલનારી ચીજ.

ધનના અતિ લોભીને ધન એ પ્રાણ લાગે છે; એટલે સમજે છે કે ‘મારું ધન ગયે શું રહ્યું ? ધન જાય તો તો હું ખલાસ જ થઈ ગયો !’ એમ મહર્ષિઓ સમજે છે કે ‘અમારી ધર્મશ્રદ્ધા-ક્ષમા-સમતા, અમારા વ્રતસંયમ, તો અમારા પ્રાણ છે. એ જાય તો તો અમે ખલાસ જ થઈ ગયા !’ એટલે જેમ ધનલોભી ગમે તે ભોગે ધનનું રક્ષણ કરે છે, એમ મહાત્માઓ ગમે તે ભોગે ક્ષમા-સમતા વ્રત-સંયમનું રક્ષણ કરે છે.

એટલે તો મહાવીર પ્રભુએ, સંગમ દેવતા તરફથી ચામડા ઊતરી જાય એવી પીડાઓ આવી તો પણ, પોતાના શરીરની સુંવાળાશ-સુખશીલતા કશી ગણી નહિ ! પણ એના ભોગે પ્રભુએ ક્ષમા-સમતા ટકાવી રાખી !

અર્હન્નક શ્રાવકને દેવતા કહે ‘મૂકી દે તારું જૈનધર્મનું પૂંછડું, નહિતર મારી નાખીશ તને, તારું વહાણ ઊંચે આકાશમાં લઈ જઈ સમુદ્રમાં પટકી દઈશ,’ અર્હન્નક શ્રાવક જૈનધર્મને ને જૈનધર્મની અવિહડ શ્રદ્ધાને પોતાના પ્રાણ સમજી માને છે કે ‘એ જો જાય પછી શરીર ટક્યું, ને વહાણ ટક્યું, તો ય એની શી કિંમત છે ? એ શરીર ને વહાણ કાંઈ મારા પોતાના આત્માનું લીલું વાળે નહિ. ત્યારે શરીર ને વહાણ ગયા, અને ધર્મશ્રદ્ધા ટકી રહી, તો પરભવે ઓછામાં ઓછો વૈમાનિક દેવલોક ! અને અહીં જ સમકિત ઉપરના ભાવ વધારતા આવડે તો કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ ! આ સમજનાર અર્હન્નક શ્રાવક શ્રદ્ધારૂપી ભાવપ્રાણ ટકાવવા કેમ સર્વસ્વનો ભોગ ન આપે ?

સુદર્શનશેઠને અભયારાણીએ પ્રપંચથી અંત:પુરમાં ઘલાવ્યા. શેઠ પ્રતિમાધ્યાને કાઉસસગમાં હતા, ને આ પ્રપંચ થયો. હવે, રાણીએ એમની પાસે ભોગની પ્રાર્થના કરતાં હાવભાવ વગેરે ઘણું કર્યું અને છેવટે દમ આપ્યો કે ‘નહિ માનો તો તમારા પર આરોપ ચડાવીશ, સિપાઈઓ પાસે પકડાવીશ, અને રાજા પાસે મોકલીશ ને રાજા તમને શૂળીએ ચડાવશે.’

સુદર્શનશેઠને મન પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં બ્રહ્મચર્ય એ પ્રાણ હતા, એટલે ગમે તે ભોગે એનું રક્ષણ કરવાનું હતું, પછી સામેથી ચાલી આવી ભોગની પ્રાર્થના કરતી રાણીનાં સુખ જતા કરવા પડે કે યાવત્ શૂળીની ભયંકર પીડા આવે એમાં શરીર સુખાકારિતા જતી કરવી પડે તો ય શું થઈ ગયું ? એ જ કરવાનું, ભલે શરીર કષ્ટ વેઠે. ભોગસુખ અને જીવવાનું સુખ ગયું, પણ વ્રત-સંયમ-બ્રહ્મચર્ય ટક્યા તો પરભવે મોટું ઈનામ છે ! ત્યારે આ વ્રત-સંયમ-શીલ જો ગયા, તો પરભવે નરકની સજા છે.

રાજમતીએ રહનેમિને આ જ કહ્યું હતું, “વ્રત ભાંગીને જીવ્યા તે નરકે ગયા જો.” સુખી જીવન અને શરીરના પ્રાણની રક્ષા તો જનમ-જનમ કરી, ધર્મની રક્ષા કરવાનો અતિ દુર્લભ મોકો અને શક્તિ તથા વિવેક આ માનવ જનમમાં છે. તો એ પામીને સોનેરી મોકો સોનેરી તક કોણ જતી કરે ? ધર્મની જ રક્ષા કરવાનું કોણ બુદ્ધિમાન ચૂકે ? પછી એ રક્ષામાં ગમે તેનો ભોગ આપી દેવાનો,

૬૦૦૦૦ સગરપુત્રોની પ્રાણના ભોગે તીર્થરક્ષા :-

સગર ચકવર્તીના ૬૦ હજાર પુત્રોએ અષ્ટાપદતીર્થની રક્ષા કાજે અષ્ટાપદજીને ફરતી ઊંડી ખાઈ ખોદી નાખી. એમાં નીચે કાણા પડ્યા, એમાંથી રજ ખરીને નીચે દેવોના ભવન પર પડી ! ત્યાંનો રક્ષક દેવતા આવી ગુસ્સાથી એમને ઠપકારે છે કે-

“આ શી રમત માંડી છે ? અમારા રત્નોનાં ભવન રજ પડવાથી મેલા થાય છે. ઋષભદેવ પ્રભુના વંશજ છો, એટલે આટલીવાર જતાં કરું છું, નહિતર તો તમારા ગુન્હાના હિસાબે તમને બાળીને ભસ્મ કરી નાખું ! જાઓ ચાલ્યા જાઓ, હવે ફરીથી આવું કરશો નહીં.”

દેવતા ગયો. પરંતુ હવે આ સાઈઠ હજારને વળી આ વિચાર આવે છે કે,

‘હજી અસંખ્ય વરસના વહાણાં વાવાનાં છે. એમાં તો વા-વંટોળથી રેતી ઊડી ઊડી આવતી રહે, તેથી ખાઈ ભરાઈ જાય ! તો પછી અષ્ટાપદની રક્ષાનો આપણો પ્રયત્ન એળે જાય. અનાડી માણસો આવી અહીં ઉપર ચડી જાય તો સોનાનું મંદિર અને રત્નના બિંબોને લોભથી ખંડિત કરી નુકસાન પહોંચાડે. ત્યારે જો આ ખાઈને શાશ્વતી ગંગાની નહેર બનાવી દઈએ, તો પાણી નહેરમાં નિત્ય વહેતું રહેવાથી ખાઈ પૂરાઈ ન જાય.

જુઓ, કેવા વિચારમાં ચડે છે ? દેવતા તાકીદ આપીને ગયો છે કે ‘હવે આવું કરશો નહિ;’ વળી જે કાણાંમાંથી રેતી ગળી એ કાણાઓમાંથી પાણી નહિ ગળે ? ને એ ગળ્યા પછી દેવતા એ દેખી જાલ્યો રહે ? બાળીને ભસ્મ જ કરી નાખે ને ? પરંતુ તીર્થરક્ષાની તીવ્ર તમન્નામાં તીવ્ર ભાવમાં આ કશો વિચાર કરવો નથી. પ્રાણ બચાવવાનોય વિચાર નહિ ? ના, પ્રાણ કરતાં તીર્થરક્ષાને મોટી માની છે, એટલે પ્રાણનીય પરવા કરવી નથી. પરવા માત્ર ગમે તે ભોગે તીર્થની રક્ષા કરવાની; અને ખરેખર ! ગંગામાંથી નહેર ખોદી લાવ્યા, ખાઈ પાણીથી ખળ ખળ ભરાઈ ગઈ, પણ પાણી જ્યાં નીચે ઊતર્યા કે કોપાયમાન થયેલા દેવતાએ આવીને હવે શિખામણ આપવા ન થોભતા સાઈઠે હજારની આગ છોડી ને જીવતા ચિતા

કરી ! એ ભડભડ અગ્નિથી બળ્યા ! છતાં પરવા પ્રાણની નહિ, પણ તીર્થરક્ષાની હતી, તે રક્ષા થઈ ગઈ એના આનંદમાં મર્યા ! તો બારમા દેવલોકમાં દેવ તરીકે જન્મ પામી ગયા ! શું બગડી ગયું ? બગડી ન ગયું, સુધરી ગયું.

ધર્માત્મા પ્રતિકૂળ કરતાં અનુકૂળ સંયોગમાં ધર્મ ટકાવવા વધારે સાવધાન રહે. ઉપરોક્ત મહાપુરુષોને વારેવારે યાદ કરવાથી ધર્મમાં સ્થિરતા ટકી રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૨૪, તા. ૨૨-૨-૧૯૮૬

૬૨ લાલચ આપીને ધર્મ કરાવાય ?

આજે એવી સુક્રિયાણી સલાહ વણમાગી આપવામાં આવે છે કે ‘શું લાલચ આપીને ધર્મ કરાવાતો હશે ?’ પરંતુ આનો અર્થ તો એ થયો કે ‘લાલચ આપીને પાપ કરાવો એમાં એટલું નુકસાન નહિ; પરંતુ લાલચ આપીને ધર્મ કરાવો એમાં ભારે નુકસાન !’

પણ આની સામે એ જોવા જેવું છે કે શાસ્ત્રકારો ધર્મહીન માણસોને કેવીક લાલચો દેખાડી ધર્મમાં પ્રેરે છે ! એ કહે છે કે,-

સુરાજ્યં સંપદો ભોગાઃ, કુલે જન્મ સુરૂપતા ।

પાણ્ડિત્યમાયુરારોગ્યં, ધર્મસ્યૈતત્ફલં વિદુઃ ॥

“સુરાજ્ય, સંપત્તિઓ, ભોગસુખો, સારા કુળમાં જન્મ, સુંદર રૂપ, પંડિતાઈ, દીર્ઘ આયુષ્ય અને આરોગ્ય, એ બધાં ધર્મનાં ફળ જાણવા.”

જ્ઞાનીઓ આ શા માટે કહી રહ્યા છે ? કહો, જીવો એના ઈચ્છાથી ધર્મમાં જોડાય.

(૧) સુરાજ્ય એ ધર્મનું ફળ

જ્ઞાનીઓ કહે છે, જગતમાં જુઓ, - કોઈ કોઈને મોટું રાજ્યપાટ મળે છે, તે પણ સારું રાજ્યપાટ મળે છે, તે ધર્મનું ફળ છે. પૂર્વ જન્મમાં ધર્મ કર્યો હોય તો આવું સુરાજ્ય મળે છે. ‘સુરાજ્ય’ એટલે જેમાં મોટા મંત્રીથી માંડી નીચેનીચેના અમલદારો સિપાઈઓ અને હવાલદાર ચોકિયાત સુધીના માણસો પ્રામાણિક અને રાજાને વફાદાર હોય, લાંચ-રુશ્વત ખાનારા ન હોય, તેમજ પ્રજા પ્રત્યે પણ દયાળુ મમતાળુ હોય. ત્યારે પ્રજા પણ સંતો-સાધુઓના ઉપદેશથી સરળ સદાચારી અને પરોપકારી હોય; અનીતિ અન્યાયથી દૂર રહેનારી હોય, ને પાપભીરુ હોય,

સુરાજ્યમાં ચોર-ડાકુ-જુગારી-મવાલી વગેરે ન હોય. સુરાજ્ય એટલે સારો સુકાળ અને રામરાજ્ય. ઘરનાં બારણાં ઉઘાડા રાખીને સૂઓ, કોઈ ચિંતા નહિ. સ્ત્રીઓ શીલયુક્ત અને મર્યાદાસંપન્ન હોય. આવું રાજ્ય ધર્મના પ્રભાવે મળે.

જીવનમાં ધર્મની વાત કશી જ નહિ અને પાપભર્યું જીવન હોય, તે ઠેઠ જીવનના અંતકાળ સુધી ! એને કાંઈ બીજા ભવે ચાલુ ય રાજ્યપાટ મળે નહિ, તો સુરાજ્ય મળવાની વાત તો ક્યાંય દૂર છે ! સુરાજ્ય મળે એ ધર્મનું ફળ.

(૨) સંપત્તિ એ ધર્મનું ફળ

એમ સંપત્તિઓ મળે, ધન માલ પરિવાર મળે, એ પણ પૂર્વે ધર્મ આચર્યાનું ફળ છે. ભગવાનને ભજ્યા, સાધુસેવા કરી, સત્સંગ કર્યા, જીવોની દયા પાળી, દાન-પરોપકાર કર્યા, વ્રત-નિયમ આચર્યા, ત્યાગ-તપસ્યા આરાધી, શક્તિ હતી તો ધર્મની જાહોજલાલી કરી,-એ બધા ધર્મના ફળમાં ભવાંતરે સંપત્તિઓના ઢેર મળે છે !

એના દાખલા ઘણા :-

શાલિભદ્ર શી રીતે દેવતાઈ સંપત્તિ પામનારા બનેલા ? કહો, પૂર્વે ગરીબ સ્થિતિમાં મુનિને થાળી ખીરનું બહુ ઊંચા ભાવથી દાન કરેલું, અને તે પણ દાનધર્મ અને દાન લેનાર ગુરુ, એ બંનેને હૈયામાં એવા વસાવ્યા અને મર્યો ત્યાં સુધી બંનેની એવી પેટ ભરીને અનુમોદના કરતો રહ્યો કે ‘અહો ! અહો ! કેવાક ઉપકારી ગુરુ ! અને કેવુંક આ દાન !’ કે ત્યાં દાન કર્યા પછીથી ફરીથી ખાવા મળેલી ખીરનો કશો આનંદ નહિ ! તેમજ એ જ રાતે પેટમાં શૂળ છતાં દરદની કશી દીનતા નહિ કે ‘હાય ! મને કેટલું બધું દુઃખે છે !’ યાવત્ ત્યાં રાત્રે જ અંતકાળની જોરદાર પીડા આવી છતાં, કશો એનો ‘અરેરે ! અરેરે !’ એવો અરેકારો નહિ ! તેમ શૂળ અને અંત વખતે ય સગી વહાલસોયી માતાને યાદ કરવાની વાત નહિ ! પછી એની આગળ ‘મને બહુ દુઃખે’ એવાં રોદણાં રોવાની તો વાતે ય શાની હોય ?

મન પર દાનધર્મનો રંગ અને ગુરુપ્રેમ કેવાં છવાઈ ગયા હશે કે એ જ રાત્રે શૂળનું જાલિમ દરદ અને પ્યારી માતા બધું જ ભુલાઈ ગયું !

વિચારો, દિલમાં દેવ-ગુરુ પર આપણો પ્રેમ કેવોક ? અને ધર્મનો રંગ કેવોક ? કાં ધર્મનો સંતોષ વાળીને ફરીએ છીએ, કાં ધર્મ કર્યાનો ઠસ્સો-અભિમાન રાખવા જઈએ છીએ. એની સામે આ એક અતિ ગરીબ મજૂરણ બાઈના ગમાર છોકરાનો ગુરુપ્રેમ, અને એકજવાર કરવા મળેલા દાનધર્મનો ઊછળતો આનંદ જોવા જેવો છે.

દેવ-ગુરુ પર પ્રેમનું પારખું :-

‘અમને દેવ-ગુરુ ગમે છે, અમને દેવ-ગુરુ પર પ્રેમ છે,’ - એવો દાવો રાખવા પહેલાં જોવા જેવું છે કે દેવ-ગુરુ પરના એ પ્રેમ, અને પોતાના ધન-માલ-પરિવાર અને પોતાની કાયા પરના પ્રેમ, બંને વચ્ચે અંતર કેટલું ?

(૧) કોની આગળ કોને વીસરી જઈએ ? દેવાધિદેવ અને ગુરુ આગળ કાયા-કંચન-કુટુંબ વિસરાઈ જાય ? કે આ કાયા વગેરે આગળ દેવ-ગુરુ વિસરાઈ જાય ?

(૨) બંને પ્રેમમાં ચડિયાતો પ્રેમ કયો ?

(૩) કોની ખાતર કોને જતા કરીએ ? કોની ખાતર કોનો ભોગ આપીએ ? દેવ-ગુરુ ખાતર પૈસા વેરી નાખીએ ? ને તન તોડી નાખીએ ? કે તન-ધન ખાતર દેવ-ગુરુને બાજુએ મૂકીએ ?

કોણ કોના માટે ? તન-ધન એ દેવગુરુ માટે ? કે દેવ-ગુરુ એ તન-ધનના સુખ માટે ?

(૪) કોની ખાતર કોનો ઉપયોગ કરીએ ?

શંખેશ્વર દાદા ખાતર ધનનો ઉપયોગ ? કે ધન ખાતર શંખેશ્વર દાદાનો ઉપયોગ ?

આ બધું બહુ વિચારવા જેવું છે. સુખ આટા જેટલું જોઈએ છે, અને ધર્મ આટામાં લૂણ જેટલો કરવો છે ! અને તે પણ હોંશ-ઉલ્લાસ અને હરખ-હરખ વિના ધર્મ કરવો છે ! ત્યાં પ્રેમ ધર્મનો વધે ? કે કાયા-કંચન-કુટુંબનો પ્રેમ વધે ?

સનતકુમારની પૂર્વભવે ધર્મસાધના :-

ધર્મનું ફળ સંપત્તિ છે. સનતકુમાર ચક્રવર્તીએ પૂર્વ ભવે શ્રાવકપણે યુસ્ત સમ્યક્ત્વની આરાધના કરેલી, અને મોકો આવ્યો તો પીઠમાં લાલચોળ સોળ ઉપસેલા એવા ખુલ્લા બદને જંગલમાં ચોવિહારા ઉપવાસે સતત કાયોત્સર્ગ ધ્યાને ખડાખડા રહેલા ! અને એમાં એ સોળ પાકવાની પીડા ! દહાડે પંખેડા ચાંચોથી એમાંથી માંસના લબરકા ચૂંટતા જાય એની કારમી પીડા ! અને રાતનાં ઊડતા હજારો જીવજંતુ ચટકા મારે એની કારમી પીડા ! એ બધાં ઉગ્ર પરીસહ સહવાનો ધર્મ, અને અનશન-તપ તથા ધ્યાનનો કરેલો ધર્મ, એના ફળમાં પછીના ભવે ઈન્દ્રપણાની સમૃદ્ધિ ! અને તે પછીના ભવે સનતકુમાર ચક્રવર્તીની છ ખંડ, ૧૪ રત્ન, ૯ નિધાનની સંપત્તિ પામ્યા ! સંપત્તિ એ ધર્મનું ફળ છે.

નંદન રાજર્ષિ :-

ત્રિભુવનગુરુ મહાવીર પરમાત્મા તીર્થંકરપણાની સંપત્તિ શી રીતે પામેલા ? પૂર્વભવે નંદનરાજર્ષિએ રાજવી શરીરે સંયમસાધના સાથે એક લાખ વરસ સુધી માસખમણ એમ કુલ ૧૧ લાખ ૮૦ હજાર માસખમણ સાથે વીસસ્થાનકની આરાધના કરેલી ! એથી તીર્થંકરપણાની સમૃદ્ધિ પામ્યા હતા. સંપત્તિ એ ધર્મનું ફળ છે.

કાર્તિક શેઠ :-

કાર્તિક શેઠ સમકિતધારી, રાજાના આગ્રહથી એના માથે એક મિથ્યાદષ્ટિ તાપસને પીરસવાનું આવ્યું ! તો એટલા માત્રથી એ વૈરાગ્ય પામી ગયા ! ગૃહસ્થપણે શ્રાવકના દ્વાદશ વ્રત, ત્યાગ, તપસ્યા, જિનભક્તિ, સાધુસેવા, ઉપરાંત શ્રાવકની ૧૧ પડિમાનું વહન સો વાર કરેલું ! આવા ઊંચી કોટિના ધર્મ કરનારા છતાં એથી સંતોષ ન થયો તે મિથ્યા ગુરુના સન્માન કરવા પડ્યાના દુઃખથી સીધો ચારિત્રધર્મ સાધવા નીકળી પડ્યા ! ઉચ્ચ કોટિના અહિંસા-સંયમ-તપ અને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયધર્મની સાધના કરી, તો અત્યારે સૌધર્મ દેવલોકના ઈન્દ્રપણાની સંપત્તિ ભોગવી રહ્યા છે ! સંપત્તિ એ ધર્મનું ફળ છે.

સુદર્શન શેઠનો પૂર્વભવ:-

સુદર્શન શેઠ પૂર્વભવમાં ઢોરા ચારનારા નોકર ! એણે ઊંઘ સિવાય સતત માત્ર ‘નમો અરિહંતાણં’ પદની એકધારી રટણાનો ધર્મ સાધેલો. તે ઠેઠ નદીમાં તરી જવા ઊંચેથી ઝંપો મારતાં પેટમાં લાકડાનો ખૂંટો પેટ ફાડીને અંદર પેસી જવા છતાં, મોત આવ્યું ત્યાંસુધી, ‘નમો અરિહંતાણં’ની રટણાનો ધર્મ ચાલુ રાખ્યો ! તો મરીને પોતાના જ સમૃદ્ધ શ્રીમંત અર્હદ્દાસ શેઠના લાડિલા દીકરા સુદર્શન તરીકે જન્મી અપાર સંપત્તિ પામ્યા ! અને એ જ ભવમાં ભારે કસોટીમાં રાજાની રાણી અભયા સામે ય પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય જાળવી રાખ્યું ! શૂળિએ ચડવાની સજાની સામે રાણી પર દયા-અહિંસા-ધર્મ બરાબર જાળવી રાખ્યો ! અને શૂળિનું સિંહાસન થઈ જવા સુધીના દેવતાઈ માન-સન્માન મળવા છતાં ત્યાગમય ચારિત્રમાર્ગે ચડી જઈ પૂર્ણ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રધર્મની સાધના કરી ! તો મોક્ષ સંપત્તિ પામ્યા ! સંપત્તિ એ ધર્મનું ફળ છે.

૬૩ વિષયભોગ એ વેઠ ૪ કારણે : શ્રેણિકપુત્ર નંદીષેણ

મુનિ પતિત થઈને પ્રિય પત્નીના યોગમાં વૈરાગ્ય શી રીતે સાચવી શકતા હશે ? એ આપણને અનાર્થદેશના રાજકુમાર આર્દ્રકુમારનાં જીવનમાં જોવા મળે છે; જેમાં એ વિષયભોગને વેઠ સમજે છે, એનાં ૪ કારણ :-

(૧) જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી એમની નજર સામે એક તો પૂર્વે પાળેલું સ્વૈચ્છિક વિશુદ્ધ ચારિત્ર છે, ને એમને એ સંયમનો દિવ્ય આનંદ ભુલાતો નથી.

(૨) બીજું, આ જનમમાં પાળેલું નિરતિચાર ચારિત્ર, એની ભારે અનુમોદના છે, એટલે એની સામે વિષય-કીડાને તદ્દન બિભત્સ પશુચેષ્ટા સમજી એના પર એમને ભારે ઘૃણા છે.

(૩) વળી, અનાર્થ દેશમાંથી અહીં કેવા ઊંચા ઉદ્દેશથી ભાગી આવેલા, એ વીસરાતું નથી. તેમજ

(૪) ચોથી વાત એ છે કે એમને દેવતાએ કહેલા પોતાના અકાટ્ય ભોગાવલી કર્મનો ખ્યાલ છે, એટલે એ પોતાની ઉપર કર્મનો બળાત્કાર સમજી ભોગઉપભોગને વેઠ સમજે છે. પૂછો,-

પ્ર.- મસ્ત રંગરાગ ભોગ ઉડાવે છતાં એને વેઠ કેવી રીતે સમજે ?

ઉ.- દા.ત. ગુંડાના હાથમાં કોઈ દયાળુ માણસ ફસાઈ ગયો હોય, અને પેલા કહે ‘આ બકરાને માર, નહિતર તને મારી નાખશું.’ એ વખતે આ દયાળુ મરવા તૈયાર થાય, પરંતુ ‘બકરાને હરગીજ નહિ મારું.’ એમ કહી દે, ત્યારે પેલો ગુંડો પોતાના ચાર સાગ્રીતને ભેગા કરી, એમની પાસે આ દયાળુને પકડી રખાવી દયાળુના હાથમાં બળાત્કારે છરો પકડાવી પોતાના ને સાગ્રીતના મજબુત હાથેથી દયાળુના હાથ પર દબાણ લાવી, બકરાના શરીર પર છરાનો ઘા કરાવે, એ વખતે દયાળુને શું થાય ? દિલ કકળે ને ? છરાનો ઘા કરવામાં જરાય રસ હોય ? ના, એ તો કકળતા હૃદયે એવી અફસોસી કરતો હોય કે ‘અરેરેરે ! આ મારા પર કેવો બળાત્કાર કે મારા હાથ વડે બકરા પર છરાનો ઘા ?’

બળાત્કારે બકરાં પર છરાના ઘાની જેમ કર્મના બળાત્કારે વિષયોનો સંગ સમજે એને એ વેઠ લાગે. એમાં દિલ કકળતું રહે, એમાં નવાઈ નથી.

આ ક્યારે કહેવાય ? હૈયામાં તીવ્ર વૈરાગ્ય હોય, અને અસંયમમાં રહ્યાનો રોજનો પારાવાર ખેદ હોય, સંતાપ હોય ત્યારે...

ભોગલંપટો પતિત મહાપુરુષોનાં મહાન દિલને ન સમજી શકે :-

મહાપુરુષોનાં આ દિલ જે ન સમજે, અને બોલે કે ‘એ તો નંદીષેણ પણ પડ્યા હતા; ને અરણિક મુનિય પડેલા; તેમ આર્દ્રકુમાર પણ પડ્યા હતા; એમણે ય સંસાર ભોગવેલા,’ - આવું બોલનારા એ મહાપુરુષોને અન્યાય કરી રહ્યા છે. એવાને કોણ પૂછે “અલ્યા ભાઈ ! મહાપુરુષોને પડ્યા પડ્યા કહે છે, પણ જરા એ તો જો, કે પડ્યા છતાં એમનાં હૃદય કેવાં હતાં ? ભોગમાં ફસાયા છતાં એમનાં દિલ ભોગ પ્રત્યે કેવા ઘૃણાવાળા હતા ? ને તારું દિલ જોને કે એ કેવું ભોગલંપટ છે ? ભોગલંપટ છે માટે તો જિંદગીના ૪૦-૫૦-૬૦-૭૦ વર્ષ વીત્યાં છતાં હજી ક્યાં તારે ભોગમાંથી ઊઠી ચારિત્ર લેવું છે ?” અરે ! બ્રહ્મચર્ય પણ ક્યાં લેવું છે ? શાનો ઊઠે ? દિલ ભોગમાં કકળતું હોય, પરલોકના ભયથી કંપતું હોય, તો ઊઠે ને ? તળાવડામાં બેઠેલી ભેંસ એમાં લીન, તે ઊઠે જ નહિ ! એમ ભોગના તળાવડામાં બેઠેલો એમાં લય-લીન હોય પછી શાનો ઊઠે ? તે ય પાછા ભોગ તો કેવા તુચ્છ ગરીબડા મલ્યા છે, છતાં એમાં ય લીન-લંપટ ! કેવી દુર્દશા ?

ત્યારે પેલા નંદીષેણ આર્દ્રકુમાર વગેરે પડેલા તે કેવા સમૃદ્ધ માતબર ભોગમાં બેઠેલા ? છતાં એમનું દિલ ભોગલંપટ નહોતું; ભોગમાં કંપતું-કકળતું હતું, માટે મોકો આવ્યો કે ભોગમાંથી ઊભા થઈ જતાં આંચકો ન આવ્યો; ભોગત્યાગ કરી ચારિત્રી બની ગયા !

નંદીષેણ આર્દ્રકુમાર વગેરે પડેલા છતાં કેવા જબરદસ્ત વૈભવમાં હૈયાથી અંતસ્તાપભરી અલિપ્તતા કેવી રાખી હશે ! ત્યારે જ એ સહેજ વાતમાં એનો ત્યાગ કરતાં અચકાયા નહિ, એ વિચારવા જેવું છે. જાણો છો ને,

નંદીષેણ પડ્યા છતાં કેવો અંતસ્તાપ ? :-

નંદીષેણે વેશ્યાને ત્યાં પડતા પહેલાં વેશ્યાને ‘સાધુ અર્થલાભ પણ કેવા કરાવી શકે છે’ એ બતાવવા આંખના એક પિયાથી સાડાભાર કોડ સોનૈયા વરસાવેલા ! આટલા તો સોનૈયા, એટલે એના રૂપિયા કેટલા ? એક સોનૈયાના એ કાળના પંદર રૂપિયા ગણો, તો ય દોઢ અબજ ઉપર રૂપિયા થાય. પછી વેશ્યાએ પાડ્યા, તો હવે એટલી જંગી ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ ઉપર રંગરાગ, ભોગવિલાસ અને તે ય ચકોર રૂપાળી વેશ્યા સાથે ! કેવા થાય ? છતાં એમાં હૈયું અંતસ્તાપભર્યું માટે તો સવારથી ઊઠીને ભોજન પહેલાં ઓછામાં ઓછા દશને પ્રતિબોધ કરી દીક્ષા માટે ઊભા કરી દેવાનું રાખેલું ! અસંયમ-ભોગમાં પડ્યાનું દિલમાં આ જવલન, તે એમાંથી વિષયવિલાસની લયબય સામગ્રી વચ્ચે રોજ દશને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ ! આજના ભોગલંપટો, તે પેલી માતબર સામગ્રીની અપેક્ષાએ ઠીકરા-કલાસ

સામગ્રીમાં ય ભોગલંપટો બની રહેનારા, એ મહાપુરુષ પડેલા છતાં એમના મહાન દિલને શું સમજી શકે ? ૧૨-૧૨ વરસ નંદીષેણ વેશ્યાને ત્યાં અંતસ્તાપ સાથે રહેતા હતા, તેથી તો એક દિવસ નવ જણ બૂઝ્યા ને દશમો નથી બૂઝતો, ભોજન ઠંડુ થઈ જાય છે, તે વેશ્યા મશ્કરીમાં કહે છે,-

‘દશમો નથી બૂઝતો ? તો દશમાં તમે.’ ત્યાં નંદીષેણ ઊભા થઈ ગયા ! ખીંટીએથી ઓઘો બગલમાં મારી, કહે છે -

‘લે ત્યારે, હવે હું આ ચાલ્યો દીક્ષા લેવા.’

ત્યાં વેશ્યા ગભરાણી, ઘણાં ઘણાં મનામણાં કરે છે, “ભાઈસાબ ! રહી જાઓ; હું તો મશ્કરીમાં બોલેલી, ક્ષમા માગું છું. જવાની વાત ન કરશો; અહીં જ રહો.”

પણ નંદીષેણ શાના રહે ? વેશ્યાએ કલ્યાંત માંડ્યો કરુણ સ્વરે રોતી જાય ને કહે છે ‘હાય ! હવે હું ક્યાં જાઉં ? તમે મારા પ્રાણથી અધિક ! તમે જાઓ તો મારે જીવને શું કામ છે ? બસ, મરી જાઉં,’ પરંતુ વેશ્યાના આ આંસુ ઝરતી આંખે કરાતા કરુણ કલ્યાંત પર નંદીષેણ ન પીગળ્યા. કારણ ? કહ્યું નહિ પહેલાં ? ભલે નિકાયિત ભોગાવલિ કર્મના ઉદયે અહીં વેશ્યાને ત્યાં રહ્યા હતા, પરંતુ ભોગલંપટ બનીને નહિ, કિન્તુ ભોગની ભયંકરતાનો ખ્યાલ રાખીને કંપતા-કકળતા હૃદયે રહ્યા હતા; તે હવે મોકો આવતાં શાના ભેંસની માફક ભોગના કીચડમાં એક ક્ષણ પણ ચોંટ્યા રહે ?

નિકાયિત ભોગાવલિ કર્મના ઉદયે ચારિત્ર-મોહનીય જોર કરી ગયું તો ચારિત્ર આવરાઈ ગયું, પરંતુ સમ્યક્ત્વ નહોતું આવરાઈ ગયું, મિથ્યાત્વ-મોહનીય જોર નહોતું મારી ગયું, તેથી સંવેગ-નિર્વેદ હૈયામાં રમી રહ્યા હતા; એટલે ભોગમાં હૈયે કંપ ને કકળાટ ઊભા રહે એમાં શી નવાઈ ? એના લીધે ભોગ-લંપટતા શાની આવે ?

ભોગમાં હૈયે કંપારો ને કકળાટ હોય તો લંપટતા ન આવે.

બસ, આ જ વાત છે, દિલમાં સમ્યક્ત્વનો દીવડો બુઝાવા ન દો, જવલંત જળતો રાખો, તો દુન્યવી વિષયો ને એના ભોગવટા ભયંકર દેખાશે, પરલોકના કારમા દુઃખો અને પાપિષ્ઠ અવતારો નજર સામે તરવર્યા કરશે; તેથી દિલ એ ભોગ-ભોગસાધનો પ્રત્યે કંપ અને કકળાટ અનુભવશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૨૬, તા. ૧૫-૩-૧૯૮૬

૬૪ કુમારપાળની પૂર્વભવે પુષ્પપૂજામાં રહસ્ય

કુમારપાળ રાજાના જીવે પૂર્વ ભવમાં માત્ર પાંચ કોડીથી ફૂલ ખરીદી ભગવાનની પુષ્પપૂજા કરી, એટલાથી બીજા ભવે ૧૮ દેશનાં સામ્રાજ્ય જેટલો મોટો વૈભવ, સત્તા, સન્માન વગેરે મળવાનું પુણ્ય શી રીતે ઊભું થયું ?

કહો, એ શુભ ક્રિયામાં મન કોઈ પણ જાતના ફળની આશંસા વિના ઊછળતા ઊંચા અહોભાવ, હૃદયની ગદ્ગદતા, અને વિશુદ્ધ ભાવનાથી તન્મય થઈ ગયું હતું અર્થાત્ પ્રબળ શુભ ધ્યાનમાં લાગી ગયું હતું; એથી એવાં ઊંચા પુણ્ય, સાથે કેઈ પાપના ક્ષય, અને જબરદસ્ત શુભ સંસ્કરણ થયું...

આ પૂજામાં જો મન બીજે રખડતું હોત, અગર મન આમાં ઊંચો અહોભાવ, ગદ્ગદતા, અને ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવનાથી તન્મય ન હોત, તો કાંઈ આવા ઊંચા ફળ નીપજત નહિ. આ રીતે તો તમેય ક્યાં કમીના રાખો એમ છો ? પાંચ શું, પાંચસો કોડીનાં ફૂલ ચડાવી દો એમ છો; અરે ચડાવ્યા ય હશે તો તેથી શું એ હિસાબનાં તમને ફળના ઢગલા મળ્યા ? કે મળશે ? ‘ભગવાન ભગવાન’ કરો. એમ કાંઈ રખડતાં ચિત્તે કે મુડદાલ ચિત્તે એવાં ફળ મળતાં હશે ? એ રીતે મળે કરે નહિ. આ બતાવે છે કે કોઈ પણ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ઊંચા અહોભાવ ગદ્ગદ દિલ અને ઊછળતી વિશુદ્ધ ભાવનાથી મન તન્મય થાય, અર્થાત્ ધ્યાનસ્થ બને, એના અકલ્પ્ય-અચિત્ય ઊંચા ફળ મળે છે.

રાજા કુમારપાળના જીવને એવા પુષ્પપૂજામાંના ઊંચા ધ્યાનનાં જે ફળ નીપજ્યાં એનાં પરિણામ કેવાં આવ્યાં એ જુઓ; -

(૧) એમણે પુણ્યોનો થોક ઉપાજર્યો એથી ૧૮ દેશનું સામ્રાજ્ય, એટલો ઊંચો વૈભવ, કોડો કે અબજોનું ધન, સુંદર શરીર, મહાસત્તાધીશપણું, મહાન સન્માન-યશ-સૌભાગ્ય વગેરે વગેરે કેટલુંય મળ્યું ! ત્યારે,

(૨) જે પાપક્ષય થાય, એથી સંસારનો તીવ્ર રાગ કરાવનારાં, વિષયોની આંધળી આસક્તિ કરાવનારાં, અને મહા મિથ્યાત્વ, ક્ષુદ્રતા, નિર્દયતા, પાપની પ્રયંડ પ્રીતિ... વગેરે કરાવનારાં કેઈ પાપો નષ્ટ થઈ ગયાં !

આની સામે બીજા પાપ જુઓ, કે સિદ્ધરાજના ભયથી જીવ બચાવવા વર્ષો સુધી રખડતા અને ચિંથરેહાલ રહેવું પડ્યું ! એ પાપોદય આ સંસારનો તીવ્ર રાગ

વગેરે કરાવનાર પાપોદયની સામે શી વિસાતમાં છે ? એટલે એવા ભટકાવનારા પાપોદયને મહત્ત્વ આપતા નહિ. મહત્ત્વ તો જે મહા મિથ્યાત્વાદિ કરાવનારાં પાપો ગણાય એનું છે. પરંતુ એ તો સાફ થઈ ગયા. તેથી જ આત્મિક મહા ઉન્નતિને જગા મળી.

નહિતર તો સંસારરંગ, મહામિથ્યાત્વ, અંધ વિષયાસક્તિ વગેરે કરાવનારાં પાપ ઊભાં હોય, પછી ગુરુ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા ભલેને મળે, તેમજ કાન પર જિનવાણીના ધોધ ભલેને વરસે, એનું એવું સારું ફળ ન આવે. એ તો એ પાપક્ષય પહેલાં કરો, પછી જ સારું પામવાની આશા રાખો. એ પાપોનો ક્ષય ચિત્તને શુભ ધ્યાનમાં રાખવાથી થાય. હવે

(૩) શુભ સંસ્કરણના લાભની વાતમાં કુમારપાળને પૂર્વ ભવે પુષ્પપૂજામાંનાં શુભ ધ્યાનથી ત્રીજો લાભ શુભ સંસ્કરણનો થયો. એનું પરિણામ વળી કેવું સુંદર આવ્યું એ જુઓ.

પુણ્યયોગે આચાર્ય ભગવાન શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ મળી ગયા. કુમારપાળ જન્મે જૈન નહોતા, પરંતુ આચાર્ય મહારાજ પાસેથી વીતરાગ અરિહંત પરમાત્મા, નિર્ગન્થ મુનિ અને જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ સાંભળવા મળ્યું. તો તે પૂર્વના સુસંસ્કારના યોગે ઝટ ગળે ઊતરી ગયું. એવું ઊતરી ગયું કે ૧૮ દેશના સામ્રાજ્યની સંપત્તિ એમજ ઊભી રહી, અને જૈનધર્મનો એમને યોગમજીઠ રંગ લાગી ગયો, અને શક્ય અમલ ચાલુ થઈ ગયો...

શ્રવણ ગળે ઊતર્યું શાને કહેવાય ? :-

સાંભળેલું આ ગળે ઊતરવું સહેલું નથી; અંતરને પૂછી જોજો કે આપણને પણ આ સાંભળવા ક્યાં ઓછું મળે છે ? છતાં કેટલું ગળે ઊતરી અસ્થિમજ્જા ચોંટી જાય છે ? અહીં તો કુમારપાળને પૂર્વભવની પૂજામાંનાં પ્રબળ ધ્યાનથી એવું શુભ સંસ્કરણ થઈ ગયું છે કે એ સંસ્કારના યોગે અહીં સાંભળવા મળેલા શુદ્ધ ધર્મ માટે એમ લાગે છે કે ‘બરાબર આ વ્યાજબી છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મ આવા જ હોય; અને એ જો મહાદુર્લભ વસ્તુ અહીં મળે છે, તો એને શા માટે જતી કરવી ? આ તો એટલી બધી ઊંચી ચીજ છે કે આની આગળ દુન્યવી કોઈ ચીજ, કોઈ સુખ કે કોઈ સત્તા યા સન્માન કિંમતી નથી, લેશ પણ મહત્ત્વનાં નથી.’

શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ગળે ઊતરવા એટલે એની આગળ કોઈ જ દુન્યવી સુખ-સગવડ-સામગ્રી-સન્માન લેશ પણ મહત્ત્વનાં ન લાગે. કશી જ કિંમતના ન લાગે.

બોલો, તમને આ રીતે દેવ-ગુરુ-ધર્મ હૈયે ચોંટી ગયા છે ? એ જ મહત્ત્વના, અને દુનિયાના પદાર્થ માલ વિનાના, એવું લાગે ખરું ? હૈયે ચોંટ્યાની આ પરીક્ષા છે. તપાસી જોજો, એવું ન દેખાય તો હૃદયમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મ ચોંટાડવા માટે આ ઉપાય છે કે દુન્યવી જાહોજલાલી માલ વિનાની લેખો. ‘પૈસા-ટકા, મેવા-પકવાન્ન, સારાં રૂપ સ્પર્શ, કામિની-કુટુંબ વગેરેનું કશું મહત્ત્વ નથી.’ એમ દિલને ઠસાવો એ બધું મરણ પછી આપણું નથી, તેમજ પરલોકમાં સારું સ્થાન નક્કી કરી આપતું નથી, ને ઊલટું દુર્ગતિમાં ઉતારનારું છે. તો પછી એનું મહત્ત્વ શું લેખાય ?

મહારાજા કુમારપાળને ધર્મ મળ્યા પછી દુનિયા કોડીની લાગી ગઈ હતી, તેથી દેવ-ગુરુ-ધર્મ હૈયામાં તાણેવાણે વણાઈ ગયા હતા. તેથી જ એમના જીવનની ધર્મની વાતો અલૌકિક જેવી જાણવા મળે છે ! અઢાર દેશનો સમ્રાટ પોતાના ૧૧ લાખ ઘોડાને પણ ગળેલું જ પાણી પીવરાવવાની કાળજી રાખે ! લડાઈ લડવા જવું છે એ વખતે યુદ્ધના ઘોડે બેસતાં પહેલાં બેસવામાં કોઈ જીવજંતુ ન મરે એ માટે પૂંજણીથી પલાણ પૂંજે ! ‘ચોમાસાનાં ચારે માસ બ્રહ્મચર્ય, નિત્ય એકાસણાં, પાંચ વિગઈ ત્યાગ, પાટણ બહાર તો નહિ પણ પાટણમાંય જીવરક્ષાર્થે ઘર દેરાસર અને ઉપાશ્રય સિવાય પ્રાયઃ ક્યાંય ફરવું નહિ...’ આવો આવો ધર્મ કરે ! ને

કુમારપાળે એવો ઉચ્ચ કોટિનો ધર્મ કર્યો, આખા રાજ્યમાંથી જુગાર-શિકાર-માંસાહાર, દારૂ-ચોરી-પરસ્ત્રી અને વેશ્યાગમન, એ સાત વ્યસન દૂર કરાવી દીધાં ! ને એમાં ભલે લાખોના ખર્ચ કરીને પણ પ્રજાને ઘોર પાપોથી બચાવી, આ બધું શી રીતે બન્યું ? દેવ-ગુરુ-ધર્મ હૈયે ચોંટી ગયા હતા, એથી એ બન્યું.

આ બનવાની પાછળ મૂળ કારણ કોણ ? પૂર્વ જન્મે પાંચ કોડીના પુષ્પથી કરેલી જિનેન્દ્રપૂજામાં મનથી ઊછળતા ભાવોલ્લાસવાળું તન્મય ધ્યાન રહ્યું હતું. એનો એ પ્રતાપ હતો કે એથી ઊભા થયેલા સુસંસ્કરણે અહીં ધર્મશ્રદ્ધા અને ધર્મસાધના અલ્પ કોટિનાં બનાવ્યા. ત્યારે કહો,

શુભ ક્રિયામાં એવું શુભ ધ્યાન શું કામ કરે છે ? આ અથાગ પુણ્યોપાર્જન, અઢળક પાપક્ષય અને જબરદસ્ત શુભ સંસ્કરણ. શ્રાવક કે સાધુ ધર્મના શુભ આચાર અને શુભ ક્રિયાઓની ભરચક સાધવાની મૂકી એકાંતમાં ખૂણે બેસી ઊંં કે એવું કોઈ ધ્યાન કરે, એનાં આવાં ઊંચા ફળ આવ્યાના દાખલા ઓછા જાણવા મળશે.

૬૫) કળિકાળ જીવોને દુર્ગતિપ્રેરક કેમ બને છે ?

આત્મા માટે, - ‘ધર્મથી ઉન્નતિ, અને પાપથી અવનતિ,’ - આ સનાતન નિયમ છે. પાપોમાં પણ નિંદાનું પાપ અને તેમાંય ઉપકારીની કે ગુણિયલની નિંદા કરવાનું ને એમની હલકાઈ ગાવાનું પાપ મહાભયંકર છે. એ આજના કળિકાળમાં નિંદામય વાતાવરણ, અને બીજાની હલકી વાતો કરવા-સાંભળવાના તીવ્ર રસને લીધે સુલભ બને છે. પરંતુ એમાં દુર્ગતિનાં પાપો બંધાય છે. કલિકાળ જીવોને આ પાપથી દુર્ગતિપ્રેરક બને છે. આ નિંદાનું પાપ કરવામાં પછી એ ય જોવાતું નથી કે હું મારા ઉપકારીની ઘોર ખોટું છું ? મન પર મોહનું ભારે આવરણ આવી જાય છે.

ગોશાળો મહાવીર ભગવાનના ઉપકારને પામેલો છે, છતાં એ ઉપકારને અવગણીને એ ભગવાનની કેવીક નિંદા કરતો ? મોહનીય કર્મ વિચિત્ર અને માથાભારે છે. એ જીવની પાસે ઉપકારીને પણ નિંદવા, હલકા પાડવા, વગેરે અધમ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે ! સાધુ પણ જો ભાન ભૂલે તો એ પણ પરમ ઉપકારી ગુરુની નિંદામાં પડી જાય ! તેમ ગૃહસ્થ પણ ઉપકારી મા-બાપનું વેતરનારા બની જાય ! આજે કેટલાય યુવાનોમાં આ ભરપૂર દેખાય છે કે મા-બાપને એમના તરફથી ત્રાસ હોય. ઉત્તમ મનુષ્યભવમાં આવ્યા, પરંતુ આ કળિકાળની અસર ઉપકારીનો દ્રોહ, પૂજ્યોની આશાતના, ધર્મની હલકાઈ વગેરે કરાવી દુર્ગતિપ્રેરક બને છે. આજે કેટલાય છોકરાઓ મહાઉપકારી મા-બાપના દ્રોહ કરતા દેખાય છે ને ? કેટલાય શેઠિયા તથા બોલકણાઓ પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીની અવગણના-આશાતના કરી રહ્યા છે ને ? એમ કેટલાય જીવો જમાનાવાદ-નાસ્તિકવાદ-જડવાદના પવનમાં ફસાયા જાતે ધર્મની નિંદા કરે છે ને ? હલકાઈ ગાય છે ને ?

શું એવું નથી લાગતું કે મહાઉપકારી માતાપિતા કે ગુરુની નિંદા કરનારો ગોશાળાની હરિકાઈ કરી રહ્યો છે ? ધર્મ કરનારા પણ કેટલાક જીવન એવું જીવે છે કે જેથી ધર્મની ને શાસનની લઘુતા થાય, બીજાઓ આનો વર્તાવ જોઈને ધર્મ પરથી ઊભગી જાય છે ! ધર્મ પર અભાવવાલા અને દુર્લભબોધિ બને છે ! ઉપકારી ધર્મની નિંદા, ગુરુની નિંદા, મા-બાપની નિંદા, આ કળિકાળનો પ્રભાવ છે. કળિકાળનું વાતાવરણ આમ જ દુર્ગતિને યોગ્ય કરણી તરફ જીવોને પ્રેરે છે. માટે જ ખૂબ સાવધાન રહેવા જેવું છે.

ઉપકારીનો દ્રોહ, પૂજ્ય પુરુષોની નિંદા, ને ધર્મની હીલના, - એ હિંસા-દુરાચાર... વગેરે પાપો કરતાં ય અતિ અધમ પાપો છે.

એનું કારણ, હિંસા-દુરાચારાદિ પાપોમાં હજી સંભવ છે કે હૈયાને સંતાપ હોય, હૃદય કોમળ હોય, ને એટલું બધું સંકિલષ્ટ અને નિષ્કુર ન હોય, કેમકે (૧) જો શ્રાવક છે, તો એને શ્રદ્ધા છે કે આ હિંસા જૂઠ વગેરે પાપો ત્યાજ્ય છે, પણ હું કેવો કમનસીબ કે મારે એ સેવવાં પડે છે ! આનાં પરભવે દારુણ વિપાક કેવાં ભોગવવા પડશે !’ એમ એને એ પાપોનો સંતાપ સંભવિત છે તેથી ત્યાં હૃદય કોમળ હોય. (૨) જો સાધુ છે તો એણે તો પાપત્યાગનાં પચ્ચક્રપાણ કર્યાં છે, એટલે કદાચ એ પાપ સેવવાનું આવે તો હૈયે ભારે સંતાપ હોય, એટલે એમાં એનું હૈયું કોમળ હોય.

પરંતુ ઉપકારીનો દ્રોહ, એમની યા બીજા પૂજ્યની નિંદા, ગુરુની ધરાર આશાતના, ધર્મહીલના... વગેરે પાપ તો એવા ખતરનાક છે કે એ કાંઈ એવા ત્યાજ્ય લાગતા નથી, તેથી એ સેવવામાં કશો સંતાપ ઊઠતો જ નથી; એટલે જ ત્યાં હૃદય કૂણું-કોમળ રહેવા સંભવ નથી; પછી એનાં સેવનમાં મહાસંકિલષ્ટ પરિણામ, નિષ્કુરતા વગેરે સહેજે પ્રવર્તવાના. આમ, ઉપકારીનો દ્રોહ નિંદા વગેરેમાં તો હૈયાના ભાવ અવશ્ય મહાસંકિલષ્ટ અને નિષ્કુર બનેલા હોય છે; તેથી જ એની બહુ દૂરગામી ખરાબ અસર પડે છે ! દુર્ગતિઓના ભવોમાં જીવને ભટકતો કરી દે છે !

મરીચિએ કપિલને ચેલો કરવાના લોભમાં, પોતાનામાં ધર્મ નહિ છતાં ધર્મ હોવાનું કહી ભગવાનના ધર્મને હેઠો ઉતાર્યો. આ શું કર્યું ? ઉપકારી ભગવાનનો દ્રોહ. તો પરિણામ શું આવ્યું ? એક કોડાકોડિ સાગરોપમ પ્રમાણ ભવભ્રમણ ઊભું થયું !

એમ કહેતા નહિ કે “ભવભ્રમણ તો જ્ઞાનીએ જોયું હતું કે ‘મરીચિ છેલ્લા તીર્થકર થવાના છે એટલે એમનો સંસાર એટલો ચાલ્યો.’” - આમ ન કહેવાય; નહિતર તો એનો અર્થ એ થાય કે ‘મરીચિ એટલો બધો દીર્ઘ સંસાર કેમ ભટક્યા ? તો કે પોતાના પાપે નહિ, પણ એવું ભગવાને જોયું હતું માટે ભટક્યા !’ બોલાય આવું ? ના.

મરીચિ પોતાના પાપે રખડ્યા, પણ ભગવાને જોયું હતું, માટે રખડ્યા એમ નહિ.

જો એમ કહીએ કે ‘ભગવાને જોયું હતું માટે મરીચિ રખડ્યા,’ તો એનો અર્થ એ થાય કે ‘ભગવાનનું જ્ઞાન કેવું ? તો કે સંસારભ્રમણ કરાવનારું !’ વાહ

અક્કલ ! આવું બોલાય ? આમ ભગવાનને અને એમના જ્ઞાનને ભવમાં ભટકાવનાર તરીકે ચિતરાય ? ના, વાસ્તવમાં મરીચિનો સંસાર વધી ગયો એનું કારણ કોઈ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ નથી, જ્ઞાનીએ એમ જોયું માટે મરીચિ રખડ્યા એવું નથી, ઊલટું એમ કહેવું જોઈએ કે જ્ઞાનીએ કેમ એમ જોયું ? તો કે એ જીવ પોતાના પાપથી એમ ભટકવાનો છે માટે જ્ઞાનીએ એમ જોયું. ‘જ્ઞાનીએ જોયું માટે મરીચિ ભટક્યો’ એવું નથી, પણ ‘મરીચિ એમ ભટકવાનો હતો.’ માટે જ્ઞાનીએ એમ જોયું.

ગાડી કેમ તણાય છે ? તો કે ઘોડો દોડે છે માટે. એમ કહેવાય પરંતુ ‘ઘોડો કેમ દોડે છે ? તો કે ગાડી તણાય છે માટે,’ - એવું ન બોલાય.

તો હવે સવાલ ઊભો રહે કે ‘તો પછી મરીચિ કેમ ભટક્યા ?’ એનો જવાબ આ છે કે એણે ઉત્સૂત્ર-ભાષણ કરી ઉપકારીનો દ્રોહ કર્યો, માટે એ સંસારમાં ભટકતા થઈ ગયા !

ઉપકારીના દ્રોહની જેમ પરનિંદા તથા પૂજ્યની આશાતના વગેરે પણ ભયંકર છે. એનું કારણ પણ આ જ, કે એ હોંશે સેવાય છે. તેથી એમાં હૈયે સંતાપ નથી, એટલે જ એ પાપોમાં હૃદય નિષ્કર અને રાગદ્વેષના તીવ્ર સંકલેશવાળું રહે છે. કોઈની પણ નિંદા હલકાઈ આવી ભયંકર છે, તેથી એ સેવાય જ કેમ ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૪, અંક-૨૮, તા. ૨૯-૩-૧૯૮૬

૬૬ મોક્ષના ૧૧ ઉપાય : ૫૦૦ ચોરોની દીક્ષા

જન્તૂનામવનં જિનેશમહનં, ભક્ત્યાઽઽગમાઽઽકર્ણનં,
સાધૂનાં નમનં, મદાપનયનં સમ્યગ્ ગુરોર્માનનમ્ ॥
માયાયા હનનં, વિશુદ્ધિકરણં લોભદ્રુમોન્મૂલનં ચેતઃ-
શોધનમિન્દ્રિયાર્થદમનં યત, તચ્છિવોપાયનમ્ ॥

મોક્ષના સીધા ૧૧ ઉપાય :-

૧. જીવોની રક્ષા-દયા,	૬. સુગુરુને માનવા (ઉપાસના)
૨. જિનેન્દ્ર ભગવાનની ભક્તિપૂર્વક પૂજા	૭. માયાનો નાશ
૩. ભક્તિ-શ્રદ્ધાથી આગમોનું શ્રવણ	૮. આત્મ વિશુદ્ધિકરણ
૪. સાધુઓને વંદના	૯. લોભવૃક્ષનું ઉન્મૂલન
૫. મદનો ત્યાગ,	૧૦. ચિત્તનું સંશોધન, ને

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૧૮૯

૧૧. ઈન્દ્રિયોનું વિષયોમાંથી દમન (ગમનવિરોધ)

એ જે જીવન છે તે મોક્ષનો ઉપાય છે.

ઉપરોક્ત શ્લોકનો ભાવ સમજાવવા મહર્ષિ ૫૦૦ ચોરોને જંગલમાં કહે છે, “તમે આ શું લઈ બેઠા ? માનવઅવતાર તો જનમ-જનમની પાપવાસનાઓ તોડી નાખે એવા અહિંસા-સંયમ-તપના ઉચ્ચ સાધનાઓ માટે છે, કે જેનાથી દુર્ગતિઓના દરવાજાને તાળાં લાગી જાય ! અને સદ્ગતિ... યાવત્ મોક્ષગતિ સિદ્ધ થઈ શકે !”

પેલા ચોરો કહે, “પરંતુ આવા અજાણ્યા દેશમાં અમે શું કરીએ ? ક્યાં કોની પાસે જઈ ઊભા રહીએ ? અમારો કોણ ભરોસો કરે ? તેથી અમે આ ચોરી-લૂંટનો ધંધો કરતા રહ્યા છીએ.”

ઋષિ એમને કહે છે,-

“હે ભદ્ર લોકો ! સારો માણસ કષ્ટમાં પડ્યો હોય તો ય એણે ચોરીનો ધંધો નહિ કરવો જોઈએ. શું તમે જાણો છો ખરા કે આ મનુષ્યજન્મ કેટલો બધો દુર્લભ છે ? આ જગતમાં નજર સામે દેખાતા જીવોની અમાપ સંખ્યાની સામે મનુષ્યોની બહુ અલ્પ સંખ્યા જુઓ તો તમને સમજાશે કે વિશિષ્ટબુદ્ધિસંપન્ન આ માનવઅવતાર કેટલો બધો દુર્લભ અને કિંમતી છે ! આવો દુર્લભ જનમ પામીને તો એવું કરવું જોઈએ કે જેથી સારી ગતિ પ્રાપ્ત થાય.”

પછી એમણે શું કરવું તે ઉપરોક્ત શ્લોક દ્વારા સમજાવ્યું.

ચોરોને સંક્ષેપમાં સુંદર ૧૧ કર્તવ્ય બતાવી દીધા ! એ સંક્ષેપમાં જોઈએ તો પહેલું તો ધર્મના પાયામાં (૧) જીવો પ્રત્યે દયા, જીવોની અહિંસા જોઈએ. (૨) એના ઉપર જિનભક્તિ; (૩) સાધુ-વંદના, (૪) સદ્ગુરુસેવા-ઉપાસના, તથા (૫) આગમ શાસ્ત્ર-શ્રવણ જોઈએ. વળી (૬-૭-૮) મદ-માયા-લોભનો ત્યાગ જોઈએ તેમજ (૯) ઈન્દ્રિયોનું દમન જોઈએ, જેથી એ ઈષ્ટ અનિષ્ટ વિષયોમાં રાગ દ્વેષ ન કરે, અને (૧૦) ઈષ્ટ વિષયોમાં દોડી ન જાય. આ ઉપરાંત (૧૧) મનના દોષોનું સંશોધન કરી મનને નિર્મળ બનાવવા દ્વારા આત્માનું વિશુદ્ધિકરણ કરવું જોઈએ.

૧૧ કર્તવ્યોને સંક્ષેપમાં કહીએ તો ૬ કર્તવ્ય, -

(૧) દયા,	(૩) જિનવાણી-શ્રવણ,	(૫) ઈન્દ્રિય દમન,
(૨) દેવ-ગુરુભક્તિ,	(૪) કષાય શમન,	(૬) મન: શુદ્ધિકરણ.
- આ દ્વારા આત્મ-વિશુદ્ધિકરણ એ માનવભવનાં કર્તવ્ય છે...

ધ્યાનમાં રહે, કે -

૧૯૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

“केनापि पुण्ययोगेन मानुष्यकमवाप्यते ।

प्राप्तस्य च तस्य फलं धर्मः स्वर्गापवर्गदः ॥”

“અર્થાત્, કોઈક એવા પુણ્યના યોગે મનુષ્યપણું મળે છે; અને મળેલા એ માનવજનમનું ફળ ધર્મ છે, કે જે સ્વર્ગ અને મોક્ષદાયી છે.”

વાત પણ સાચી છે કે પૂર્વે કહેલા જીવદયા, જિનભક્તિ...વગેરે ધર્મ પણ આદિ તિર્થંચના અવતારોમાં નહિ, કિન્તુ મનુષ્ય અવતારમાં જ આચરી શકાય છે; તો પછી કોઈ વિશિષ્ટ પુણ્યોદયે મળેલા મનુષ્યભવનું ફળ (કાર્ય) ધર્મ જ હોય; અર્થાત્ મનુષ્યજન્મરૂપી ક્ષેત્રમાં ધર્મનો જ પાક ઉગાડવો જોઈએ. મનુષ્ય અવતારે એકમાત્ર ધર્મ જ કરવા લાયક છે, અને ધર્મમાં પણ પાંચ મહાવ્રતો જ આચરવા જેવા છે, કેમકે ધર્મ પંચ મહાવ્રતમય છે.’ બસ, ચોરો તરત તૈયાર થઈ ગયા, અને એમણે ત્યાં જ ચારિત્ર-દીક્ષા લઈ લીધી ! સાધુ બની ગયા !

જોજો, સાધુ કોણ બને ? ચોર કે શાહુકાર ? અહીં ચોરો સાધુ બને છે ! ને તમે શાહુકાર હજી પાપધરમાં બેઠા છો ! કારણ કાંઈ ? તમારા મનને આવું જ કાંક હશે ને કે ‘ચોરો બિચારા બહુ પાપમાં પડેલા હતા, એટલે ‘એમણે તો ચારિત્ર લેવું જ જોઈએ ને ? જેથી એ મહાપાપ ધોવાઈ જાય; ને અમારે એવા મહાપાપ નહિ એટલે એને ધોવા માટે ચારિત્રની શી જરૂર ?’ એમજ તમારા મનને ને ?

જનમથી જૈનધર્મ મળ્યો છે, થોડો દયા-દાનાદિ ધર્મ કરાય છે, ને એમાં પંચેન્દ્રિય-હિંસા નથી, કે ચોરી છિનારી નથી, એટલે મન પર જાણે એવી છાયા પડી ગઈ કે ‘મારે તો પાપ બહુ ઓછાં, તે ચારિત્રની શી જરૂર છે ? ચારિત્ર વિના ચાલે !’

ત્યારે ‘જીવનમાં પાપ ઓછાં છે મારે ચારિત્ર વિના ચાલે, કેવું ઠગારું છે ? શાસ્ત્ર કહે છે ‘શ્રાવકને એક દિવસના ય એટલાં બધા પાપ લાગે છે કે જે વિશ્વના પર્વતો જેટલું સોનું દાનમાં દઈ દેતાં ય ન છુટે ! તો જીવનભરનાં પાપ કેટલા, પૂર્વ જન્મોના પાપકર્મો આત્મા પર કેટલા બધા લદાયેલા પડ્યા છે ? એનો વિચાર છે ખરો ? બોલો

જીવનમાં પાપ વધારે કોને ? પ્રભુને કે તમારે ? ભગવાનને પોતાના છેલ્લા ભવમાં જીવનમાં પાપ કેટલા કરવાના હોતા હશે ? તમારા કરતાં વધારે પાપોથી એ જીવન જીવતા હશે ? તમારે તો કામ-ક્રોધ-લોભ, માન-માયા-ઈર્ષ્યા, હિંસા-જુઠ-ચોરી, વગેરે સામાન્ય હશે ? અને પ્રભુને બહુ જોરદાર હશે ? કે ઊલટું

છે ? પ્રભુને તો કહો, કામ ક્રોધાદિ નહિ જેવા; છતાં પ્રભુએ મનને માંડવાળ નહિ કરી કે- ‘આપણે પાપ બહુ ઓછા છે, ચારિત્ર વિના ચાલશે.’ કેમ એમ ન માન્યું ? કહો ! પ્રભુને પોતાના આત્મા પરના પૂર્વના અગણિત પાપકર્મો ચોટેલાનો ખ્યાલ છે, એનાં નિકાલ વિના જનમ-મરણના ફેરા ઊભા જ છે, અને એનો નિકાલ સંયમથી-ચારિત્રથી જ થાય, -એવું પ્રભુ સમજે છે તેથી પ્રભુએ માંડવાળ ન કરતાં ઘર છોડ્યું, વહાલસોયું કુટુંબ છોડ્યું, માલમિલકત બધું છોડ્યું, અને ચારિત્રપંથે નીકળી પડ્યા !

એ જીવનમાં બહુ ઓછા પાપવાળા મોટા તીર્થંકર ભગવાન જેવાને ચારિત્રની જરૂર પડી, અને બહુ પાપ-પ્રપંચભર્યા જીવનવાળા તમે, તમારે ચારિત્રની જરૂર નહિ ? તેથી તો તમે પ્રભુનો મહાત્યાગ જોઈને પણ પાપ છોડવાની માંડવાળ કરો છો ? માંડવાળ કરતા નહિ. આ ૫૦૦ ચોરો સામે જુઓ, એ જન્મે જૈન નથી, તેમજ ગુરુના બહુ ધર્મ-ઉપદેશ એમણે સાંભળ્યા નથી, પણ અહીં માત્ર મહાત્મા પાસે આ ધર્મ સાંભળવા મળ્યો, એટલામાં ચોરો સીધા સાધુ થઈ જાય છે ! તો શાહુકાર એવા તમારે એ પરથી ધડો લેવા જેવો નથી ?

આ જો નજર સામે હોય તો મનને એમ થાય કે ‘એ ચોરો હોઈને ય સાધુ થઈ શકે છે, તો શું હું શાહુકાર હોઈને સાધુ ન થઈ શકું ?’

“दिव्य-दर्शन”-“अग्रलेखामृत”

વર્ષ-૩૪, અંક-૨૯, તા. ૫-૪-૧૯૮૬

૬૭ મુમુક્ષુનો પત્નીને ભવ્ય ઉપદેશ

એક મુમુક્ષુ પતિએ દીક્ષા માટે પત્નીની સંમતિ માગતાં પત્ની કહે છે, ‘તમે દીક્ષા લો, પછી મારે કોનો આધાર ? તમે જ મારા પ્રાણાધાર છો. તમારા વિના કેમ જીવી શકું ?’ ત્યારે પતિ કહે ‘બાઈ ! તું આમ કેમ બોલે છે ? આ જગતમાં કોણ કોનું છે ? કોઈ જ કોઈનું નથી. જીવો તો પોતપોતાના કર્મોના અનુસારે બીજાની સાથે કામચલાઉ સંયોગ પામે છે, અને કર્મના અનુસાર પાછા એવા છુટા પડી જાય છે કે ભવોના ભવોએ ભેગા જ થાય નહિ.’ એમાં જન્મે જન્મે બીજા બીજા જીવોના સંયોગમાં આવી ગમે તેટલું ‘મારા, મારા’ કરે, તો પણ જીવનના અંતે છુટા પડવું જ પડે છે. કર્મસત્તા આગળ જીવનું શું ઊપજે છે ? જ્ઞાનીઓ પણ કહે છે,-

જીવનું એકાકીપણું કેવું ? :-

“जातश्चैको मृतश्चैक, एको धर्म करोति च ।
पापं स्वर्गसुखे जीवः श्वभ्रे, गच्छति कः समम् ॥
मूढाः कुर्वन्ति ये मे मे, वपुःपुत्रगृहादिकम् ।
तेऽपि त्यक्त्वा च रोगार्ताः मज्जन्ति भवसागरे ॥”

‘અર્થાત્, આ સંસારમાં જીવ એકલો જન્મે છે, અર્થાત્ પૂર્વના કોઈ સગાને કે કશી સંપત્તિને સાથે લઈ આવી જનમતો નથી. અહીં જન્મે છે પણ એકલો, અને મરે છે પણ એકલો; અર્થાત્ અહીં વહાલામાં વહાલા પણ કોઈ કુટુંબીને સાથે લઈને મરતો નથી. વળી ધર્મ અને પાપ પણ જીવ એકલો જ કરે છે, કાં ધર્મ કરે છે, કાં પાપ કરે છે; એમાં બીજા ન પણ જોડાય એવું બને છે, અને એના ફળ સ્વરૂપે એકલો જ કાં સ્વર્ગમાં દેવતાઈ સુખમાં ચાલ્યો જાય છે ! કાં નરકના ઘોર દુઃખમાં એકલો જ પટકાય છે ! ત્યાં કોણ એની સાથે જાય છે ? અરે ! પોતાનું શરીર પણ સાથે જતું નથી, પછી પત્ની-પુત્ર વગેરે સાથે જવાની વાતે ય શી ?

“ત્યારે શું તમને નથી લાગતું કે આવા અહીં જ ઊભા રહી જનારા અને મરણ બાદ જીવનો કશો સથવારો-સધિયારો નહિ આપનારા શરીર સગા અને ઘરને ‘આ મારા, આ મારા’ એમ કરનારો જીવ મૂઢ છે ? ‘મારા મારા’ કરીને વળે છે શું ? અંતે એ જ બધાંને મૂકીને જ રોગથી એકલો પીડાતો મરીને કર્મના ગંજ ઉપાડી ચાલવું પડે છે, ને આ વિરાટ ભવસાગરમાં એકલાએ જ ખોવાઈ જવું પડે છે.

“તો ભાગ્યવતી ! આ શું બોલે છે કે અમારું શું થશે ? હું કદાચ ચારિત્ર ન લઈને ઘરમાં બેસી રહું, તો પણ મારે મૃત્યુ તો આવવાનું. તો મારા મૃત્યુ પછી મારું શું થશે ? એ વિચાર તમને કેમ નથી આવતો ? એવા અવશ્ય ભાવી સર્વ વિયોગને કરાવનાર મૃત્યુને જોતાં શું જોઈને અહીં ‘મારા પતિ, મારા પિતા, મારું ઘર,’ એમ મારાપણું કરાતું હશે ?

‘अन्यो जीवो भवेद् यत्र, देहात् तत्र गृहादिकम् ।

कथं मे मे तनुर्गेहं कलत्रं कुरुतेऽङ्गवान् ॥’

જીવ જ્યાં કાયાથી ય જુદો છે, ત્યાં ઘર-સગા વહાલા બધાથી ય જુદો છે એ સ્પષ્ટ દેખાય છે; તે જીવને એ કાયાદિ બધું જ છોડીને જવું પડે છે ! તો પછી શું જોઈને જીવ ‘મારી કાયા, મારું ઘર, મારી પત્ની’ એમ મમત્વ કરતો હશે ?’

એમ કરવું એ ય શું જીવની મૂર્ખાઈ નથી ? મૂઢતા નથી ? જિંદગીભર મારી મારી કરેલી કાયા પર પણ, મૃત્યુ પછી, જો કશો અધિકાર નથી કરી શકાતો, તો ઘર-કુટુંબી પર પરલોક જતાં ક્યાં અધિકાર કરી શકાવાનો ? જ્ઞાની કહે છે,-

કાયા-કુટુંબાદિ બધું દુઃખનું ઉત્પત્તિસ્થાન :-

કુટુંબ-ધનધાન્યાદિ સર્વ દુઃખસમુદ્ભવમ્ ।

देहं च मन्यते यः स्वं कर्म बध्नाति स कुधीः ॥

અર્થાત્ તમે આ જુઓ કે ‘આ કુટુંબ અને ધન-ધાન્યાદિ બધું ય દુઃખનું જ ઉત્પત્તિ-સ્થાન છે. દેહ-શરીર પણ શું આપે છે ? રોગ-પીડા-મજુરી-કષ્ટો વગેરે ! એ, દેહ છે, તો જ આવે છે, મતલબ, દેહના લીધે જ એ ઊભા થાય છે. ત્યારે ધન-ધાન્યાદિના પરિગ્રહમાં દુઃખ-કષ્ટ-સંતાપ ઊભા થવાનું પૂછવું જ શું ? આમ છતાં જે દુર્બુદ્ધિ માણસ આ દેહાદિને પોતાના માને છે, પોતાના વહાલા તરીકે જુએ છે, એ કેવલ કર્મોથી જ ભારે થાય છે; અને એ કર્મ લઈને પરલોક જતાં એની કેવી દુર્દશા થાય ? એ એકત્રિત કરેલાં કર્મોના ગંજના ગંજને લીધે કેટકેટલા દારુણ વિપાક એને ભોગવવા પડે ? એ સમજી શકાય એવું છે. આજે નજર સામે નાના મોટા અસંખ્ય જીવો જે પાર વિનાના જાલિમ દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે, એ પરથી કલ્પી શકાય એવું છે.

એમજ અહીં જીવ એકમાત્ર ધર્મ જ કરીને એને પુણ્યરૂપે સાથે લઈને જાય, તો જ એને પરલોકે સ્વર્ગાદિના સુખ જોવા મળે. કહ્યું છે, -

“एको धर्ममुपार्जितं च विबुधः कृत्वा स्वयं गच्छति स्वर्गं,

पापमुपार्ज्यं घोरनरकं दुःखाकरं प्राणभूत् ।

एको दुःखर्तति ह्यसारमपि सो त्यक्त्वा च मुक्त्यालयम् तस्मात् त्वं भज भावतो हि शरणं धर्म, त्यज स्वं गृहम् ॥”

“અર્થાત્ વિબુધ-સુજ્ઞ જીવ એકલો જ સ્વયં ધર્મનું ઉપાર્જન કરીને સ્વર્ગમાં જાય છે. ત્યારે જીવ એકલો જ પાપ ઉપાર્જન કરીને દુઃખ-ભરપૂર ઘોર નરકમાં સિધાવે છે ! તેમ જીવ એકલો જ અસાર દુઃખ-વિસ્તારના (સંયમ દ્વારા) ત્યાગ કરીને મોક્ષ પણ પામે છે. માટે હે જીવ ! તું ધર્મનું ભાવથી શરણું લે. અને પોતાનું માનેલું ઘર છોડ.

૬૮ પડેલા શી રીતે ઉંચકાયા ?

શાસ્ત્રોમાંથી સાંભળીએ છીએ કે શ્રેણિકપુત્ર નંદીષેણમુનિ, આર્દ્રકુમારમુનિ, અરણિકમુનિ વગેરે ચારિત્રથી પડ્યા હતા, ને એ સંસાર ભોગવતા થઈ ગયેલા ! છતાં એ પાછળથી ઊભા થઈ ગયા, સંસાર ફગાવી દીધો, અને ચારિત્ર માર્ગે ચડી ગયા. શી રીતે ચડી ગયા ? કહો, સંસારના પાપમાં પડી ગયા છતાં

એમનું તત્ત્વદર્શન અને સંસારદર્શન આબેહુબ જાગતું હતું.

‘તત્ત્વદર્શન’ એટલે જગતના પદાર્થો અને પ્રસંગોને આશ્રવ-સંવરની દૃષ્ટિએ નિહાળવા, કે ‘આ ગમે તેટલા રુડા ને મનગમતા લાગતા હોય, પરંતુ એ મમતા રાગ અને આસક્તિ કરાવીને તથા એની પાછળ આરંભ-સમારંભમય હિંસાદિ પાપો કરાવીને જીવને ભારે કર્મો બનાવે છે. દુર્ગતિઓમાંથી અઢળક કર્મભાર ઓછો કરી માંડ લઘુકર્મો થઈ અહીં આવેલા જીવને પાપકર્મોથી ભારેખમ કરનારા છે, માટે એ અત્યંત ત્યાજ્ય છે. આમ આશ્રવતત્ત્વનું દર્શન જાગતું હોય. આની સામે જગતના પદાર્થોમાં ‘અરિહંતદેવ-સુસાધુ-મંદિર-ઉપાશ્રય દાનાદિ શુભ પ્રવૃત્તિ વગેરે એ સંવર તત્ત્વ છે, ને એ જીવને તારણહાર છે, અત્યંત ઉપાદેય છે.’ એવું એ બધા પ્રત્યે હૈયાના આદરભર્યું તત્ત્વદર્શન જાગતું હોય, એટલે અવસર આવતાં પાપાશ્રવો છોડી સંવર તત્ત્વ આરાધવા ઊભા થઈ જાય એ સહજ છે.

એમનું સંસારદર્શન પણ જાગતું હતું તેથી સંસારના ભાવોને નખશિખ જાણી લઈ એમાં હૈયાથી એ રાયતા માયતા નહિ. એ સમજતા કે મારા કામરોગના હિસાબે સ્વાર્થાધ અને મોહમૂઢ પત્ની કરવી પડી છે, ને એ મારા પર બહુ સ્નેહ-સહાનુભૂતિ દેખાડે છે, પરંતુ એ નાટકિયા ખેલ છે. ન તો એ ખેલ ચિરકાળ ચાલવાના, કે ન એમાં મને કશા આત્મલાભ થવાના. ઊલટું એમાં તો મારાં પુણ્ય વેચીને પાપો ખરીદવાનું તેમજ ધર્મસાધના ગુમાવીને પાપસાધના ચલાવવાનું જ થયા કરે. સંસારના રંગરાગ-ભોગોની પ્રવૃત્તિ તો મોહનો દારૂ પીને દારૂડિયાથી કરાતી અસત્ત્વ યેષ્ટા પાગલ યેષ્ટા જેવી છે. તેથી, જેમ પાગલના ગામમાં ફસાઈ પડ્યા પછી પાગલોનાં આક્રમણથી બચવા એમની જેમ પાગલ યેષ્ટાઓમાં દહાડા પસાર કરવા પડે, એવી રીતે અહીં સંસારમાં દહાડા ગુજારવાના છે.

આ તત્ત્વદર્શન-સંસારદર્શન વેશ્યાને ત્યાં પડેલા નંદીષેણને જાગતું હતું એટલે

જ રોજ ત્યાં બેઠા દશ જણને પ્રતિબોધ કરી દીક્ષા માટે પ્રભુ પાસે મોકલતા. અરણિકને જાગતું હતું તેથી હૈયામાં નવા સ્ત્રીવળગાડ કરતાં માતા સાધ્વી પ્રત્યે હૈયાના ઉંડાણમાં ભારે સ્નેહ હતો. એટલે જ એકવાર જ્યાં એમને પોતાના પતન પર રોતી કકળતી માતાનાં દર્શન થયાં, ત્યાં ઊઠ્યા, ફરીથી ચારિત્ર માર્ગે ચડી ગયા.

એવું આર્દ્રકુમારમુનિ, પૂર્વભવની પત્ની અહીં શ્રીમતી બનેલી એના હઠવાદમાં ચારિત્રથી પડવું પડ્યું; એની સાથે વીસ વરસ સંસારમાં રહ્યા તે જાગતા ને ધીખતા તત્ત્વદર્શન-સંસારદર્શન સાથે રહેલા. તેથી જ એ અંતરથી ઉદાસીન ભાવે રહેતા.

જેમનું તત્ત્વદર્શન અને સંસારદર્શન આબેહુબ હોય, એ સંસારમાં ઉદાસીન ભાવથી જ રહે. એ જુઓ, શું વિચારે છે, -

૧૨ વર્ષના અંતે આર્દ્રકુમારની ભવ્ય વિચારણા :-

‘અહો ! સંસારરૂપી કુવામાંથી મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા દોરડારૂપી ચારિત્રનું આલંબન મેં કર્યું, ચારિત્ર પાળ્યું, ને પાછું મૂકી પણ દીધું ! અને ફરીથી હું એ જ સંસારમાં ખૂચ્યો છું ?

‘પૂર્વ જન્મમાં ચારિત્ર લઈને પાળતો હતો, પણ એમાં જો માત્ર મનથી પણ ચારિત્રની વિરાધના કરી, તો અહીં અનાર્થપણામાં ફેંકાઈ ગયો ! ત્યારે અહીં તો મેં મન-વચન-કાયા ત્રણેથી ચારિત્ર ભાંગી નાખ્યું, તો હવે આગળ મારી કઈ દુર્દશા કઈ અવગતિ થાય ? આ દુઃખદ ચતુર્ગતિમય સંસારમાં જ ફેંકાઈ જાઉં ને ? કાંઈ નહિ, હજી સાવ બગડી ગયું નથી, માનવજીવન હજી હાથમાં જ છે, તો અત્યારે પણ સંસાર ત્યાગ કરી ચારિત્ર લઈને પ્રબલ સંયમ અને તપના અગ્નિથી, મારા આત્માને વિશુદ્ધ કરી દઈશ. સોનું ગમે તેટલું મલિન પણ થયું હોય છતાં અગ્નિથી ક્યાં શુદ્ધ નથી થતું ?’ બસ, આ વિચાર કરીને ચારિત્ર લેવાનો રાતના જ નિર્ધાર કરી લીધો.

‘સંસાર પાપરૂપ છે, સંસારમાં પાપ જ પાપ કરવા પડે છે,’ - એનો હૈયે ત્રાસ લાગી જાય, પછી એનાથી જીવ તદ્દન ઊભગી જાય એમાં નવાઈ નથી. ઘણા આજે કહે છે, - ‘સાહેબ ! ચારિત્રના ભાવ થતા નથી;’ ‘અલ્યા ભાઈ ! શું એ વિચાર્યું છે કે

ચારિત્રના ભાવ કેમ નથી થતા ?

પહેલું તો (૧) સંસારમાં નાનેથી મોટા એકેક દિવસમાં કરવા પડતા અઢળક

પાપનો અને એથી પરલોકમાં થતા દીર્ઘકાળ દુર્ગતિભ્રમણનો ત્રાસ ક્યાં લાગ્યો છે ? (૨) રોજિંદા જીવનમાં પાણી-અગ્નિ-વનસ્પતિ-વાયુકાય વગેરે અસંખ્ય જીવોની કત્લ કેટલી ? શું હૈયે એનો ત્રાસ છે ? કે ‘હાય ! આ રોજ સવાર પડી, ને કસાઈના કત્લખાનાની જેમ કેવું અસંખ્ય જીવોના સંહાર કરવાનું ચાલુ થઈ જ ગયું છે ! શું કુદરત આ સહન કરશે ? એ તો કહે છે ‘ઠાર્યા તેવા ઠરજો, બાપ્યા તેવા બળજો.’ વળી (૩) ‘હાય ! જીવસંહાર ઉપરાંત પણ બીજા રાગ-દ્વેષ મોહમાયા વગેરેના પાપો અને ખોટા વિચારે મિથ્યા વિકલ્પો તથા મોહભર્યા પાપવચનોના પાપોનો પાર નહિ ! આમાં ભાવી કઈ દશા ?’ - આમ આનો ત્રાસ લાગી જાય, તો હમણાં ચારિત્રના ભાવ થાય. પણ એ ત્રાસ નથી થતો, ઊલટું પૈસા પરિવાર અને મનગમતા વિષયોમાં હુંફ લાગે છે ! ઠંડક લાગે છે ! શાતા અનુભવાય છે ! પછી શી રીતે ચારિત્રના ભાવ થાય ?

સંસારમાંથી ઊંચકાવું હોય તો તત્ત્વદર્શન અને સંસારદર્શન આબેહુબ કરતા રહી સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીન ભાવ કેળવતા-વધારતા રહો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૧, તા. ૧૯-૪-૧૯૮૬

૬૯ ક્રુણા-રસ-ભંડાર

કવિઓએ વીતરાગ અરિહંત પરમાત્માની સ્તુતિ કરી કે ‘પ્રભુ ! તમે ક્રુણા રસના ભંડાર છો.’ એના પર સવાલ થાય કે,-

- (૧) વીતરાગ પ્રભુને રાગ જ નથી તો ક્રુણા હોય ?
- (૨) ક્રુણાનો ‘રસ’ એટલે શું ?
- (૩) રસના ‘ભંડાર’ કેવી રીતે ?

(૧) અહીં પહેલાં સવાલનો જવાબ આ છે કે પ્રભુની આ ક્રુણા રાગરૂપ નથી, કિન્તુ અચિંત્ય પ્રભાવરૂપ છે. દા.ત. ચિંતામણિના પ્રભાવે ધાર્યું મળે છે, ત્યાં ચિંતામણિને આપણા પર રાગ નથી, છતાં કહેવાય છે કે ‘ભાઈ ! આ તો ચિંતામણિની મારા પર દયા થઈ કે મને આ ચિંતવ્યા પ્રમાણે મળ્યું.’ એનો પ્રભાવ જ કોઈ ઓર છે કે જો એની હાજરી હોય અને એની આરાધના કરી ઈચ્છિત પામવાની લાયકાત ઊભી કરી હોય, પછી એની પાસે માગો તે મળે, દુન્યવી રાગી માણસ આપણા પર પ્રસન્ન થાય ને ક્રુણા કરે તે કેટલા પ્રમાણમાં કરે ? મર્યાદિત

પ્રમાણમાં; જ્યારે આ ચિંતામણિ પોતે રીઝતું નથી, પ્રસન્ન થતું નથી, છતાં અ-મર્યાદિત આપે છે, એ એની અલૌકિક ક્રુણા કેમ ન કહેવાય ?

બસ, વીતરાગ ભગવાન આ ચિંતામણિથી અધિક ક્રુણા કરનારા છે. કહો, પ્રભુ ચિંતામણિના બાપ છે. એમની આરાધના કરીએ એટલે આપણામાં કલ્પના બહારનું પામવાની લાયકાત ઊભી થાય, બસ, પછી દિલમાં અરિહંતની હાજરી હોય તો આપણે ઈચ્છીએ એના કરતાં અધિક મળે... આવો વીતરાગ અરિહંતદેવનો અચિંત્ય પ્રભાવ છે. એ જ પ્રભુની ક્રુણા છે, પ્રભુનો અવર્ણનીય ઉપકાર છે.

જેની હાજરી માત્રથી ન ધાર્યાં કામ સિદ્ધ થતા હોય, એની તો અપરંપાર ક્રુણા કહેવાય.

ત્યાં એમ કહેવું કે ‘એ કશું કરતા તો છે નહિ, કશી ક્રુણા-પ્રસન્નતા બતાવતા તો છે નહિ, પછી એમનામાં ક્રુણા શી રીતે કહેવાય ? આ કથન પટેલબુદ્ધિનું કથન છે પંડિતબુદ્ધિનું કથન નહિ. દા.ત. ગુરુ ભણાવે બે વિદ્યાર્થીને, એમાં યોગ્ય વિદ્યાર્થીને ભણાવે થોડું પણ ઘણું આવડી જાય છે, ત્યાં એ માને છે કે આ મને આવડ્યું એ ગુરુની કૃપાએ ગુરુની દયાથી આવડ્યું છે; અને ખરેખર હકીકત પણ એ જ છે. એના દિલમાં ગુરુની દયા પ્રત્યે ભારે કૃતજ્ઞભાવ છે, એટલે જ એને થોડા શિક્ષણમાંથી ઘણું આવડી જાય છે. ત્યારે નઘરોળ અને કૃતજ્ઞભાવ વિનાના વિદ્યાર્થીને ગુરુ ભણાવે છે તો પેલા જેટલું જ, પણ એને પેલા જેટલું આવડતું નથી. યોગ્યના દિલમાં ગુરુની હાજરી છે એ અદ્ભુત કામ કરે છે ! અને એ અદ્ભુત કામ થવામાં એ ગુરુની અપરંપાર ક્રુણાને જ કારણભૂત માને છે.

બસ, એમ અહીં ચિંતામણિની જેમ વીતરાગ અરિહંત પ્રભુનો એવો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે એમની આપણા દિલમાં હાજરી માત્રથી અદ્ભુત કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. માટે તો ગણધર ભગવાને ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં પ્રાર્થના કરી કે ‘હોઉ મમં તુહ પ્રભાવઓ ભયવં ! ઈઠ્ઠફલસિદ્ધિ’ ‘હે વીતરાગ ભગવાન ! મારે તમારા પ્રભાવથી ઈષ્ટફળની સિદ્ધિ થાઓ’ જુઓ આમાં ખાલી ‘ઈષ્ટસિદ્ધિ થાઓ’ ન કહ્યું પરંતુ ‘તુહપ્પભાવઓ ઈઠ્ઠ...’ ‘તમારા પ્રભાવથી ઈષ્ટફળસિદ્ધિ થાઓ’ એમ કહ્યું. ભગવાનનો આ અચિંત્ય પ્રભાવ એ ભગવાનની ક્રુણા જ છે. તેથી એની પ્રત્યે અપરંપાર કૃતજ્ઞતા માનવાની. સારું થયું તો તે પ્રભુની ક્રુણાથી જ થયું, એમ દિલથી માનવાનું અને શબ્દથી બોલવાનું.

(૨) અહીં ક્રુણાનો ‘રસ’ એટલા માટે કહ્યો કે જેમ રસ પ્રવાહી તેમ પ્રભુની ક્રુણા ઘન નહિ પણ પ્રવાહી છે, તે ખૂણેખૂણામાં વ્યાપી જાય છે, અને

અદ્ભુત કામ કરે છે. ધન દવા કરતાં રસ દવા રગરગમાં વ્યાપી જઈને અદ્ભુત કામ કરે છે ને ? એમ જો આપણે કૃતજ્ઞ હોઈએ તો આપણને સમજાય કે મારા જીવનના અંગેઅંગમાં પ્રભુની દયા અદ્ભુત કામ કરી રહી છે. ધનાજી ભાઈઓના રગડાથી ધન અને ઘર છોડીને ચાલી નીકળ્યા તો એમને રસ્તામાં ખેતરમાંથી અઢળક ધનનો ચરુ મળ્યો ! ત્યાં એમ થાય કે વાહ પ્રભુ ! અહીં પણ તમારી આટલી બધી દયા ? પછી તો એમને પ્રભુની દયાના ઢગલાબંધ અનુભવ થયા છે. આપણને પ્રભુની કરુણાની કદર જોઈએ; તો ખાનપાનના ય એકેએક ચીજ અને કોળિયા કે ઘુંટડામાં ય પ્રભુની દયા દેખાય કે એ સીધો ગળે ઊતરે છે, ને પચીને કાયાને તુષ્ટિપુષ્ટિ આપે છે.

(૩) કરુણા રસનો ‘ભંડાર’ કહ્યો. આ ભંડાર એવો કે જાણે પાતાલસેરિયો કૂવો ! એ કૂવાનું ગમે તેટલું પાણી વાપરો પણ કૂવો પાણીથી ભરેલો ને ભરેલો ! એમ પ્રભુની ગમે તેટલી કરુણાનો આપણે લાભ લીધો, છતાં હજી પ્રભુની કરુણા વહેતી ને વહેતી જ છે. ઠેઠ નિગોદથી પ્રભુની કરુણાનો લાભ આપણને મળતો રહ્યો, તે ઠેઠ અહીં સુધી પહોંચવામાં પ્રભુની કરુણા કામ લાગી. છતાં હજી પ્રભુની કરુણામાં કશી ઓછાશ નથી થઈ, એટલે જ આપણને ધર્મના ભાવ વધતા ને વધતા ચાલે છે. માત્ર આપણે પ્રભુના પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ વધારતા રહેવાનું છે.

એ ખાસ તો એટલા માટે કે ઠેઠ નિગોદની ખાડામાંથી આપણા ઉદયના બિંદુમાંથી જો સિંધુ જેટલા ઉદયને આજે અવકાશ મળ્યો હોય, તો તે પ્રભુની કરુણાને જ આભારી છે, પણ નહિ કે આપણી હોશિયારીને આભારી. તેથી આપણે સુકૃત-સદ્ગુણના ગુમાનમાં તણાતા હોઈએ તે ન તણાઈએ. ‘મેં હજાર રૂાની આંગી રચાવી, મેં ઉપાશ્રયમાં લાખ રૂા. આપ્યા, મેં સંઘ કાઢ્યો, મારા તરફથી સ્વામિવાત્સલ્ય છે...’ આવા બધા ગુમાન કરવાને બદલે, જો આપણામાં કૃતજ્ઞતા હોય તો એમ કહીએ કે ‘પ્રભુની મારા પર મહાન દયા થઈ કે મારી મારક લક્ષ્મીને તારણહાર બનાવી ! પ્રભુએ મારી ફૂલની પાંખડી સ્વીકારી એ પ્રભુએ મારા પર બહુ ઉપકાર કર્યો. પરંતુ હજી પ્રભુની અધિક કરુણા ચાહું છું. જેથી મારું આખું જીવન મારા તન-મન-ધન સર્વસ્વ પ્રભુના ચરણે સમર્પિત થઈ જાય.’

પ્રભુ કરુણારસ ભંડાર છે, એના જેટલા ગુણ ગાઈએ એટલા ઓછા છે. આ ભંડાર એવો છે કે એમાંથી આપણને અધિક અધિક કરુણા મળતી જ રહે છે. પ્રભુના ભક્તોને એમજ આગળ વધવાનું થાય છે. પ્રભુની આ અધિક ને અધિક કરુણા મેળવવા આપણે આ કરવાનું છે કે આપણે આપણા દિલમાં પ્રભુ અને

પ્રભુની કરુણા મળ્યાનો કૃતજ્ઞભાવ વધારતા જવાનું, અને પ્રભુ તથા એમની કરુણારૂપ શાસન પ્રત્યે અહોભાવ વધારતા રહેવાનું, એ વધારતા ને વધારતા જઈએ તો સામેથી પ્રભુની કરુણા એટલી બધી ચડિયાતી ને ચડિયાતી મળે એવી છે કે ત્યાં કરુણા ખૂટે એવી નથી. એવા કરુણા રસના અખૂટ ભંડાર પ્રભુ છે જે પરાકાષ્ઠાએ આપણને વીતરાગ બનાવનાર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૨, તા. ૨૬-૪-૧૯૮૬

૭૦ આડે હાથે પુણ્ય : આડે હાથે પાપ

માણસના માથે આફત આવતી હોય, એમાં ક્યાંક ગેબી રાહત મળી જાય. અણધારી સારી સહાયતા મળી જાય, તો કહેવાય છે કે ‘પરભવે કોઈ આડા હાથે પુણ્ય કર્યું હશે તે અહીં અચાનક સહાયતા મળી આવી.’ એમ સુખના દહાડા ચાલતા હોય, એમાં અચાનક નહિ ધારેલી આપદા આવી પડે, તો કહેવાય કે ‘પૂર્વે આડે હાથે કોઈક પાપ કર્યું હશે, તે ઉદયમાં આવ્યું, અને સુખની વચ્ચે આ ન ધારેલી આફત આવી.’

તરંગવતીને એવું બનેલું. હોંશમાં ને હોંશમાં એ પોતાના પૂર્વભવના પ્રિય પદ્મદેવ સાથે ભાગી છુટી. સારા ઘરમાં જન્મેલી એટલે વૈભવમાં ઊછરતી હતી, પુણ્યાઈ સારી ભોગવતી હતી, પરંતુ પૂર્વે ભવે આડા હાથે કોઈક પાપ થઈ ગયું હશે, તે એવી આફત આવી કે ચોરોની પલ્લીમાં ફસાઈ ! તે યાવત્ પોતાનો પ્રિય પદ્મદેવ પોતાની નજર સામે દોરડે મજબૂત બંધાઈ જકડાયો, હવે નજીકમાં જ દેવી આગળ એનો પશુની જેમ ભોગ અપાવાનું નક્કી થયું ! પરંતુ અહીં પાછું પૂર્વે કોઈ આડા હાથે પુણ્ય થયું હશે તે બાંધનાર ચોરને જ સદ્બુદ્ધિ થઈ, અને બંનેને ખાનગીમાં ત્યાંથી ભગાડી મુક્તિ અપાવી !

આ પરથી આપણને ધડો મળે છે કે આપણા જીવનમાં ચાલતી એક સરખી મધ્યમ સુખની સ્થિતિમાં કોઈક આફત આવી તો તે પૂર્વે આડા હાથે કરેલ કોઈક પાપના હિસાબે આવી. પણ હવે ત્યાં વિહ્વળ થવાની જરૂર નહિ, હાયવોય કરવા જેવા નહિ; સમજી રાખવાનું કે ‘આવા આફતના પ્રસંગમાં વિશેષ કરીને શરણ એક માત્ર અરિહંતનું અને ધર્મનું છે.’ ‘શ્રી પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્રે બતાવે છે તેમ પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી... કે પ્રભુ ! હું પાપી છું. આમાં શું કરવું તે સમજી શક્તો

નથી. હું મૂઢ છું અનાદિ મોહથી વાસિત છું, ભાવથી અનભિજ્ઞ છું; મારે તમારું શરણ છે... મારી મૂઢતા-અજ્ઞતા જાઓ હું સુજ્ઞ બનું...'

સુલસા શ્રાવિકાને અચાનક આફત આવી. પોતાને પુત્ર ન હોવાનું દુઃખી નથી, પરંતુ પતિ ક્યાંક ભૂલકાના કલબલવાળી હવેલીના શેઠને જોઈ આવ્યો, અને એ પોતાની પુત્રવિહોણી સ્થિતિ પર દુઃખી દુઃખી રહેવા લાગ્યો, ત્યાં એણે સુલસાને પુત્ર માટે કોઈ દેવી દેવતાની માન્યતા કરવા કહ્યું ત્યારે સુલસા કહે 'હું શું કામ મિથ્યા દેવીદેવતાનું શરણું લઉં ? મારા અરિહંતદેવ બધું આપવા સમર્થ છે, તો હું એમનું ને એમના ધર્મનું જ શરણું લઈશ. મળશે તો એમની પાસેથી જ પુત્ર મળશે.' બસ, એણે અરિહંતનું અને ધર્મનું જ શરણું પકડ્યું, અરિહંતની પૂજાભક્તિ વધારી દીધી, અને આયંબિલ આદિ તપ કરવા માંડ્યો. એણે આ ધર્મ તો એવા સત્ત્વથી વધાર્યો કે ઈન્દ્રે એના દેવસભામાં ગુણ ગાયા ! સુલસા પાસે એનો સેનાપતિ દેવ સાધુનું રૂપ કરીને આવ્યો, એના ધર્મ-સત્ત્વની પરીક્ષા કરી, અને અંતે ખુશ થઈ એણે સુલસાને ઈચ્છા પ્રમાણે પુત્ર થવા માટે દેવતાઈ ઉર ગોળીઓ આપી. સુલસાએ આફતમાં આ કર્યું, અરિહંત અને ધર્મનું શરણું પકડ્યું. તમને,

આડા હાથનું પાપ નડે છે ? આફત આવી છે ? બસ, આ જ કરો, અરિહંત અને એમના ધર્મનું શરણું પકડો, સેવા વધારો, પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- શું આફત ટાળવા માટે ભગવાનને ભજાય ધર્મ કરાય ?

ઉ.- એક હિસાબ સમજી રાખો, અરિહંતનો સેવક અસહ્ય આફતમાં અરિહંતના શરણે ન જાય તો શું મિથ્યા દેવદેવીને ભજે ? યા શું રોતો બેસી રહે ? આર્તધ્યાન કરતો રહે ? શ્રદ્ધા રાખો,-

આડા હાથના પાપના ઉદય ટાળવાની યા હળવા કરવાની તાકાત કોઈનામાં હોય તો તે અરિહંત શરણ અને જૈનધર્મના શરણમાં જ છે.

આડા હાથે પુણ્ય કે પાપ શી રીતે ? :-

અલબત (૧) આડા હાથે પાપ ન થઈ જાય એ સાવધાની રાખવા જેવી છે.

(૨) આડા હાથે ધર્મ કરવાની તક મળતી હોય તો તે વધાવી લેવા જેવી છે. દા.ત.

(૧) દેવદર્શન-પૂજા, દાન, શીલ, તપ વગેરે ધર્મ કરતા હોઈએ, એ વખતે કોઈ દુર્ભાવ-અશુભભાવ ન થઈ જાય તે સાચવવાનું; નહિતર એ આડા હાથે પાપ થઈ ગયું ગણાય, ચાલુ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં કોઈક દુષ્કૃત થઈ ગયું, તો તે આડા હાથે પાપ થયું ગણાય.

(૨) સંસારની મોહમાયાની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય, અને એમાં કોઈક પરાર્થ-સેવા-પરોપકાર કે ધર્મ કરી લેવાની તક મળી, તો તે વધાવી લઈ એ સુકૃત સાધી લેવું જોઈએ. ચાલુ પાપ-પ્રવૃત્તિમાં કોઈક સુકૃત તક મળી સુકૃત કરી લીધું એ આડા હાથે પુણ્ય થયું ગણાય.

એમ ધર્મપ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય એમાં ક્યાંક ભાવ બગાડ્યા, એનું દષ્ટાન્ત મેતારજનું છે.

મેતારજ મહામુનિએ પૂર્વભવે ચારિત્રધર્મ એવો સુંદર સાધેલો કે એ ચારિત્ર-સાધનાથી,- ત્યાંથી દેવભવ અને પછી મેતારજ મનુષ્યનો ભવ, અંતે મોક્ષ... એમ સંસારને બે જ ભવમાં મર્યાદિત કરી નાખ્યો ! પરંતુ પૂર્વની ચારિત્ર-સાધના વચ્ચે એમણે બે ભાવ બગાડ્યા,- (૧) 'શરીર સહેજ ભીના કપડાથી ય સાફ નહિ કરવાનું ? મેલું જ રાખવાનું ?' આ મેલની સૂગ કરી, એમાં નીચગોત્રનું પાપ બાંધ્યું ! તેમજ (૨) 'ગુરુએ ધર્મ પરાણે કરાવ્યો તે ઠીક નહિ, સમજાવીને કરાવવો જોઈએ,' આમ ગુરુ પ્રત્યે ભાવ બગાડ્યો એમાં દુર્લભબોધિપણાનું પાપ બાંધ્યું ! આ બે આડા હાથે પાપ થયા, તે કેવા નડ્યા ? મેતારજ થયા તે ભંગણીના પેટે અવતાર પામ્યા ! અને દેવતા પ્રતિબોધ કરવા આવ્યો છતાં ૨૪ વરસ સુધી ચારિત્રના ભાવ ન થયા ! આ બતાવે છે કે ધર્મ કરતાં કરતાં કોઈ આડા હાથે પાપ ન થઈ જાય, એ સાવધાની રાખવાની. એમ મોહમાયાની કે સાધુને પણ ખાનપાનાદિની પ્રવૃત્તિ વચ્ચે જ્યાં સેવા-વિનય-સહિષ્ણુતાની તક મળી કે તરત એ સાધી લેવાનું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૩, તા.૩-૫-૧૯૮૬

૭૧ આપણી કઈ સાધના ચડતે પરિણામે ?

ધર્મના પ્રારંભ પછી મોક્ષ તરફ પ્રગતિ શી રીતે થાય ? જવાબ આ છે, કે ઉત્તરોત્તર ચડિયાતા ભાવથી યાને વર્ધમાન પરિણામથી ચડતી પરિણતિથી થાય; કેમકે મોક્ષ પામવા માટે જે સંપૂર્ણ વીતરાગતા-પરિણામ લાવવો પડે છે, એ આત્માનો ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામ-શુદ્ધ ભાવ છે. ત્યાંસુધી પહોંચાય ક્યારે ? કહો, તો જ પહોંચાય કે ધર્મસાધના દ્વારા ઊભા કરાતા ચિત્તના શુભ પરિણામ ઉત્તરોત્તર ચડિયાતી સાધનાથી વિકસાવતા જવાય; જેથી એ પરાકાષ્ટાએ અત્યંત શુદ્ધ ધર્મમય સંપૂર્ણ

વીતરાગભાવને પ્રાપ્ત કરે.

આ હિસાબ પર જ મહાવીર ભગવાનના સમયમાં કાર્કદી નગરીના શ્રીમંત યુવાન ધન્યકુમારે ભગવાનની દેશના સાંભળી, વહાલસોથી માતા ભદ્રાદેવી, અપ્સરા જેવી ઉર યુવાન પત્નીઓ, તથા ઉર કરોડ સુવર્ણનો વૈભવ છોડી પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લઈ તપ-સંયમની આરાધના કરવા માંડેલી, તે ઉત્તરોત્તર ચડિયાતા શુભ પરિણામ (ભાવ)થી કરવા માંડેલી. એટલે જ આઠ મહિના પછી જ્યારે શ્રેણિક રાજાએ પ્રભુને પૂછ્યું,-

“ચૌદસહસ્ર અણગારમાં કૃષ્ણ ચડતે પરિણામ ?

કહો પ્રભુજી ! કરુણા કરી, નિરુપમ તેહનું નામ.” ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું,-

“શ્રેણિક ! સુણ ચૌદ સહસ્રમાં એક ધન્ય જ હો ધન્નો અણગાર, ચારિત્રિયો ચડતે ગુણે.”

ગૌતમસ્વામી વગેરે અનેક મહામુનિઓ ઉત્તમ શુભ ભાવમાં ઝીલતા હતા. પરંતુ પ્રભુએ સતત ચડતા ને ચડતા શુભ પરિણામવાળા શુભ ભાવવાળા તરીકે એક માત્ર ધન્ના અણગારને ઓળખાવ્યા.

ધન્નાની તપની સાધના કેવી ? તો કે દીક્ષા દિવસથી માંડીને છઠ્ઠ-છઠ્ઠને પારણે આંબિલ. આંબેલનો આહાર પણ કેવો ? તો કે ‘માખી ન વંછે એહવો, આણી દીએ હો દેહને આધાર.’ આ શી રીતે ? તો કે, એ ભિક્ષાના જુદા જુદા અભિગ્રહ ધારતા. દા.ત. ‘દાતારે ખાવા માટે થાળીમાં લીધું હોય, એંદું ન કર્યું હોય, ને વગર માગ્યે પોતાની ઈચ્છાથી એ વહોરાવે, તો જ લેવું;’ અથવા બધા જમી ગયા પછી ‘એંઠવાડમાં વાસણ કાઢી નાખ્યા હોય એમાંથી વહોરાવે, તો જ લેવું.’ તેય પાછું લુખ્ખું આંબેલ યોગ્ય જ લેવાનું !... આવી ભિક્ષામાં બળી ગયેલા રોટલાના ટુકડા આવે ! તપેલાને તળિયે અર્ધ બળેલી ખીચડી આવે ! આવું મળેય કેટલું ? આના પર છઠ્ઠ લેવાનો !

આટલો ધોર તપ છતાં ધન્ના અણગાર દિનપ્રતિદિન ચડતા પરિણામે ! અર્થાત્ આજના કરતાં કાલે પરિણામ ઊંચા, કાલ કરતાં પરમાદિ’ ઊંચા... એના પર મહાવીર ભગવાન મહોર છાપ મારે છે.

આ ‘પરિણામ’ એટલે શું ? તો કે આત્મામાં સંયમના અધ્યવસાય. એમાં શું આવે ? તો કે ત્રણ કષાય ચોકડીના રાગ-દ્વેષનો ક્ષયોપશમ અર્થાત્ નિગ્રહ આવે. એ ક્ષયોપશમ ઉત્તરોત્તર વધતો એટલે કે વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર થતો જતો હોય એ રાગ-દ્વેષનો નિગ્રહ કરવો એટલે કે એવા રાગદ્વેષ ઊઠવા જ નહિ દેવાના.

આના ઉપરથી આપણે આ બોધ લેવાનો છે કે આપણે ઊંચા નિત્ય ચડિયાતા સંયમના અધ્યવસાયના પરિણામ ન લાવી શકીએ, તો પણ ધર્મસાધનામાં કોઈ કોઈ એકાદ પણ શુભ પરિણામને નિત્ય ચઢતો બનાવી શકીએ ને ? મનના શુભ કે અશુભ ભાવ એ જ મનના પરિણામ છે. એ શુભ પરિણામ અનેક જાતના છે,- દા.ત.જિનદર્શને હર્ષનો પરિણામ, એમ પ્રભુ-ભક્તિના પરિણામ, પ્રભુ-સ્તવનના પરિણામ, જિન-નમનના પરિણામ, સાધુ-વંદનાના પરિણામ, સાધુ-સેવાના પરિણામ, કોઈ તપના પરિણામ, રોજિંદા જાપના કે સ્વાધ્યાયના પરિણામ, દાનના પરિણામ, શીલના પરિણામ વગેરે વગેરેમાંથી શક્ય હોય તે એક યા બીજા પરિણામને વધતા વધતા બનાવી શકીએ. રોજ ને રોજ જાગૃતિ રાખીએ તો આ કરી શકીએ છીએ અને તપાસી શકીએ કાલ કરતાં આજે ભાવ વધ્યો છે ને ?

દા.ત. રોજ દેવદર્શને જઈએ છીએ, પ્રભુદર્શને હરખ થાય છે, એ હરખ આજે થયો એના કરતાં બીજે દિવસે, યા સવાર કરતાં બપોરે, બપોર કરતાં સાંજે, ને સાંજ કરતાં બીજી સવારે... ચડિયાતો ચડિયાતો હરખ લાવીએ. એવું પ્રભુપૂજામાં. એમજ સાધુ-મહારાજને વંદનમાં ચડતો ચડતો ભાવ લાવવાનો, નિયમિત ધર્મ કરનારાને આ ખ્યાલ હોય છે કે ‘મારી રોજની એક પણ ધર્મક્રિયા કરાયા વિનાની ન રહેવી જોઈએ.’ પરંતુ આ ખ્યાલ નથી હોતો કે ‘એમાં હું રોજ ને રોજ ચડિયાતા ભાવ લાવું.’ તો આ અવશ્ય કરવાનું છે. ભાવ વધારતા જવાય તો જ વીતરાગતા તરફ પ્રગતિ થાય.

પૂછો, એ શી રીતે બને ? ઉત્તર એ છે, કે જીવને સમજાવી દેવું જોઈએ કે ‘સાંજ સુધી પાપના અશુભ ભાવોમાં નિત્ય વધારા કર્યા છે, હવે આ ઊંચા જનમમાં Turning Point લેવાનું છે, શુભ ભાવમાં વૃદ્ધિ કરતા રહેવાનો નવો ચીલો પાડવાનો છે. આમ કરીશ તો એથી જ શુભ ભાવની વૃદ્ધિનો લાભ તો છે જ, ઉપરાંત ‘આમ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા છે માટે આ કરું’ એમ મનમાં લાવવાથી જિનાજ્ઞા પારતંત્ર્ય પોષાય છે, ને સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ થતું જાય છે.

૭૨ રસની આસક્તિ છોડવા દૃષ્ટાન્ત : પુત્રો સહિત બાપ પુત્રીને કાપીને ખાઈ ગયો

જીવ અનંત અનંત કાળથી ખાનપાનના રસ ઉડાવતો આવ્યો છે, છતાં અહીં ઉત્તમ અવતારે પણ હજી એટલી જ એની ગોઝારી આસક્તિ રહે છે ! જે રસની આસક્તિ ભવાંતરે કીડી-માખી-મંકોડા વગેરેના અવતાર આપવા સમર્થ છે ! કેમકે ‘ભાવ તેવો ભવ’ એ નિયમ મુજબ, અહીં પોષેલ રસની આસક્તિને યોગ્ય પછીથી એવા જ તિર્યચના ભવ હોય. આ આસક્તિને તોડવા શાસ્ત્રનું શ્રેષ્ઠિપુત્રી સુસુમાનું દૃષ્ટાન્ત ઉપયોગી છે; જેમાં સુસુમાનો બાપ અને ભાઈઓ દીકરી સુસુમાના શરીરને કાપીને ખાઈ જાય છે ! દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે,-

શેઠની દાસીનો દીકરો ચિલાતીપુત્ર શેઠની નાની પુત્રી સુસુમાને રમાડતો. એ રુએ ત્યાં એના અવાચ્ય ભાગને પંપાળતા એ છાની રહી જતી. એકવાર શેઠે આ જોયું એટલે ચિલાતીપુત્રને કાઢી મૂક્યો. એ ચોર મંડળીનો આગેવાન થયો. અહીં સુસુમા ઉંમરે મોટી થઈ એટલે ચિલાતીપુત્રે ચોર-મંડળી સાથે શેઠના ઘર પર ધાડ પાડી, અને ચોરો ધન ઉપાડી તથા ચિલાતીપુત્ર છોકરીને ઉપાડી ભાગ્યા. પૂર્વભવે છોકરી ચિલાતીપુત્રની પત્ની હતી એ રાગથી અહીં એ પણ ખુશીથી ભાગી. શેઠને ખબર પડતાં એ પોતાના ચાર પુત્રો અને સિપાઈઓ સહિત પૂંઠે પડ્યા. સિપાઈઓના હાથમાં ચોરો પાસેથી ધન આવતાં એ ધીમા પડ્યા, ચોરોને ભગાડ્યા.

હવે એકલા શેઠ અને ચાર પુત્રો પુત્રી લઈ દોડતા ચિલાતીપુત્રની પાછળ દોડે છે. છોકરી થાકી, તો ચિલાતીપુત્ર એને ખાંધે લઈ દોડે છે... પરંતુ એ ય હવે થાકી ધીમો પડતાં જુએ છે કે શેઠ અને એના પુત્રો પાછળ દોડતા આવી રહ્યા છે, ત્યાં એને પકડાઈ જવાની બીક લાગી, તેથી શેઠ પરના ખૂનસમાં સુસુમાનું ડોકું કાપી ધડ પડતું મૂકી ડોકા સાથે એ જાય ભાગ્યો.

અહીં શેઠ અને પુત્રો આવી પહોંચતાં જુએ છે તો દીકરીનું ધડ પડ્યું છે. રોતા બેઠા ત્યાં પસ્તાય છે કે ‘હાય ! બિચારી છોકરી આપણે તો ન મેળવી, ચોર પાસેય જીવતી ન રહી ! પગ ભાંગી ગયા; અને માઈલો દોડવાથી થાક્યા તથા ભૂખ્યા-તરસ્યા પણ થયા છે... તેથી શેઠ કહે છે “જુઓ દીકરાઓ ! અહીં નિર્જન જંગલમાં ખોરાક-પાણી મળે એમ નથી. ને એ વિના ચલાય એમ નથી. તેથી

ભૂખ્યા તરસ્યા બધા ય મરશું. એના કરતાં હું બુદ્ધો જીભ કરડીને મરું છું. તમે મારા શરીરના લોહી-માંસનો ઉપયોગ કરી જીવતા રહો, ને ઘરે પહોંચી જાઓ; કુટુંબ સંભાળો.” તો મોટો દીકરો કહે “બાપા ! તમે આખા કુટુંબના આધાર છો, તમે જીવતા રહો, હું મરું છું.” એમ વારાફરતી ચારે ય દીકરા પોતે મરવાનો આગ્રહ કરે છે, ત્યારે શેઠ કહે, “ના, એમ, નહિ, જુઓ છોકરી તો હવે મરી જ ગઈ છે ? તેથી હવે એના જ મૃત શરીરનો ઉપયોગ કરી ભૂખ-તરસ મિટાવી ઘર ભેગા થઈએ.” બસ, પછી એ કુળ માંસાહારી હતું. તેથી પાંચે જણે દીકરી સુંસુમાના શરીરમાંથી માંસ કાપી કાપીને લોહી સાથે ખાઈ પી લઈ ત્યાંથી ચાલી ગયા ઘેરે,

હવે અહીં સવાલ આ છે કે દીકરીના શરીરમાંથી માંસ કાપી લેતાં અને એ ખાતાં બાપ અને દીકરાઓનાં દિલ કેવા રહ્યા હશે ? શું તાજું કોમળ નારીમાંસ છે એટલે ટેસથી ખાધું હશે ? કહો, ના, માંસ કાપતાં અને ખાતાં સૌનું કલેજું કપાઈ જતું હશે. હૈયે કાળો કકળાટ હશે. ભારે નફરત અને કલ્યાંત હશે, કે ‘હાય ! ક્યાં ભોગ લાગ્યા અમારા કે આ પ્યારી દીકરી બેનનું જ શરીર કાપીને માંસ ખાવાનો અવસર આવ્યો ?’ બસ, જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે કે ખાનપાન કરતી વખતે દિલમાં આવી નફરત-કકળાટ-કલ્યાંત અનુભવવાનો છે કે ‘ક્યાં ભોગ લાગ્યા મારા કે મારા પ્યારા જીવબંધુઓના સંહાર પર ઊભા થયેલ આ પદાર્થ મારે ખાવા-પીવાનો અવસર આવ્યો ?’ અથવા વિચારાય કે ‘પરમાત્મ-સેવા, આત્મ-સેવા, અને તત્ત્વચિંતન મૂકી ક્યાં મારે આ કુટિલ શરીર-સેવા અને ઈન્દ્રિયોની સેવા કરવાનો અવસર આવીને ઊભો ?’ એમ, ‘આ માનવ જનમનો કેવો અણમોલ સમય મારે આમાં વેડફી નાખવો પડે છે ? શરીર તો સંયમનું ખૂની છે, એને પોષવાની આ કેવીક ગોઝારી ક્રિયા ?’

એમ જો ખાનપાન, રસ, અને રસના ઈન્દ્રિય પરથી દિલ ઊઠી જાય, જો એના પ્રત્યે ઘૃણા-નફરત-અરુચિ થઈ જાય, તો ઘણા ઘણા પાપથી બચી જવાય. ‘અહો ! આ જીવનમાં એક રસના ઈન્દ્રિય અને આહાર-સંજ્ઞાના વિજયની ધન્ય ઘડી આ જિનશાસન સાથેના માનવભવમાં મળી ! તો એને સફળ ન કરીએ ? અહીં ઝટ સવાલ આ આવે છે કે ‘અનંત કાળનો આહાર અને રસની આસક્તિ એમ શી રીતે દબાય ? શે ભૂલાય ?’ પરંતુ એનો ઉપાય આ છે કે માનો કે ‘અનંત કાળની ટેવનું આ બહાનું કાઢી એ આસક્તિને ન દબાવતાં એને સારી રીતે પોષ્યા કરી, તો (૧) અંતકાળ કેવો આવવાનો ? અને (૨) આ આસક્તિના પડેલા ખૂબ સંસ્કારથી પરભવે આવી આસક્તિ કેવી મારશે ?’ આનો ગંભીરતાથી વિચાર કર્યા

કરવો. એથી અલબત્ત તરતમાં કદાચ આસક્તિ છોડવાનો મનમાં એવો પાવર-જોસ ન આવે, છતાં આસક્તિ પર દિલમાં દુઃખ-ખટકો તો થયા કરશે. પછી તો ધન્નો અણગાર, શાલિભદ્રમુનિ સુંદરી શ્રાવિકા, લાખ વરસ સુધી માસખમણના પારણે માસખમણના ભીષ્મ તપવાળા, નંદન રાજર્ષિ... વગેરેના આ આત્મ-પરાક્રમ વિચાર્યા કરવાના, એથી અંતરાત્મામાં આસક્તિ પર ઘા પડતા જશે, ને શક્ય એટલો વાતવાતમાં દ્રવ્ય-સંક્ષેપ, રસત્યાગના પુરુષાર્થ થવા માંડશે.

પુત્રો સહિત બાપ પુત્રીના શરીરને કાપીને ખાઈ ગયા, એ દષ્ટાન્ત નજર સામે હુબહુ રાખ્યા કરવાથી ઘણી ઘણી આસક્તિ ઓછી થવાને અવકાશ છે. સાથે ભવાંતરનાં કારમા દુઃખ નજર સામે આવ્યા કરવા જોઈએ. આમ કરીને ખાનપાન અને રસની તથા વિષયોની આસક્તિ ઓછી કરતા જઈએ, તો આપણે જીવન જીતી ગયા; ભવાંતર માટે વિષય-વૈરાગ્યનું રિઝર્વેશન કરાવી લીધું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૫, તા. ૧૭-૫-૧૯૮૬

૭૩ આપણે કઈ સાધનાને પાયારૂપ સાધીએ છીએ ?

આપણે વિવિધ ધર્મસાધના જેવી કે નવકાર સ્મરણ દેવદર્શન-પૂજા, દાન, શીલ ક્યારેક ક્ષમા સહિષ્ણુતા વગેરે સાધીએ છીએ ખરા, પણ તપાસવાનું એ છે, કે એમાંની કઈ સાધનાને પાયારૂપે સાધીએ છીએ ? કે જેથી એ પાયા પર ઉત્તરોત્તર અધિકાધિક સાધનાના માળ રચાતા હોય, ને જેથી ‘ભવાંતરે એ આપણને નક્કરરૂપે પ્રાપ્ત થશે’ એવો વિશ્વાસ ધરી શકીએ ? દા.ત.

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવે પહેલા મરુભૂતિના ભવમાં શ્રાવકધર્મની આરાધના કરી કે એમાં પોતાનો ભાઈ કમઠ મરુભૂતિની જ પત્ની સાથે દુરાચારી બનેલો, એને સુધારવા મરુભૂતિએ છેવટે રાજા અરવિંદને વાત કરી કે ‘આને શિખામણ આપો.’ ત્યારે રાજાએ કમઠને બોલાવીને કહ્યું કે ‘તારા જેવા ઉત્તમકુળમાં જન્મેલાને આ શોભતું નથી.’ તો કમઠ ઉલ્લંઠાઈથી રાજા સામે ઉદ્ભત રીતે બોલવા માંડ્યો કે ‘ખોટા આક્ષેપ શાના કરો છો ? તમે રાજા છો એટલે તમને ખોટા આરોપ ચડાવવાનો હક છે ?...’ વગેરે; તેથી રાજાએ એને નગર બહાર ચાલી જવાની સજા કરી. એ નગર બહાર જંગલમાં જઈ તપસ થયો. મરુભૂતિના મનને થયું કે ‘મારા નિમિત્તે ભાઈને કષ્ટ પડ્યું તેથી જો એની ક્ષમા ન માગી આવું, તો હું

શ્રાવકધર્મનો વિરાધક થાઉં !’ તેથી એ કમઠની ક્ષમા માગવા ગયો. કમઠના પગમાં પડી એ ક્ષમા માગે છે; ત્યારે કોધી કમઠે એના માથામાં શિલા મારી ! અલબત્ત મરુભૂતિ મહાન શ્રાવકને મરવાની તીવ્ર પીડામાં વિહ્વળતા થઈ. તેથી મરીને એ હાથી થયો ! પરંતુ ક્ષમા-ધર્મનો પાયો એવો નાખ્યો હતો, કે હાથીના ભવમાં, એજ રાજા અરવિંદ અવધિજ્ઞાની મુનિ બનેલા એમણે, હાથીને પ્રતિબોધ કર્યો, હાથીને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું મુનિના ઉપદેશથી શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો, અને ક્ષમાની ભાવના વિકસાવી એવી ! કે એ એકવાર ઉનાળામાં પાણી પીવા મોટા તળાવમાં ઊતર્યો, પરંતુ આગળના કીચડમાં ખૂંચી ગયો; ત્યાં પેલો કમઠ જળચર સર્પ થયેલ, તે વૈરના સંસ્કારથી ત્યાં આવી હાથીના શરીર પર ચડી જઈ ગંડસ્થળના મર્મસ્થાનમાં ડંસ મારે છે ! પરંતુ હાથી એની તીવ્ર પીડા વખતે ય પોતે પૂર્વ ભવમાં અંતે ગુમાવેલ ક્ષમા અને પરિણામે નીપજેલા આ તિર્યચ અવતારને યાદ કરી, ભારે ક્ષમા રાખીને તીવ્ર પીડા સમતાથી સહી લે છે !

આમાં ક્ષમા-સમતાના પાયા પર માળ રચાતા ગયા ! એનું પરિણામ કેવું સુંદર આવ્યું કે ત્યાંથી મરીને દેવ થઈ પછી રાજાનો અવતાર પામે છે ત્યાં મુનિ બને છે; ને પાછો પેલો કમઠનો જીવ ત્યાં અજગર થઈ જંગલમાં એમને ભરડો લે છે. આ ધોર મરણાન્ત પીડામાં પણ મુનિ ક્ષમા અને સમતામાં ઝીલતા રહે છે ! મરીને દેવ થઈ પછી છઠ્ઠા ભવે રાજા થાય છે, મુનિ બને છે, ને જંગલમાંથી જતાં પેલો કમઠ જીવ ભીલ બનેલો તે વૈરના સંસ્કારથી મુનિને છાતીમાં બાણ ઠોકી મારે છે ! પણ પહેલ ભવથી ક્ષમાનો પાયો મજબૂત નાખેલો છે ને પછીના ભવમાં એ પાયા પર માળ રચ્યા છે. તેથી અહીં પણ અધિક ક્ષમા-સમતામાં ઝીલતા મરે છે ! પછી દેવ થઈ આઠમા ભવે ચક્રવર્તી મુનિ બને છે ત્યાં પણ, કમઠજીવ સિંહ થયેલો તે મુનિને જીવતા ફાડી ખાય છે ! આવી ધોર પીડામાં પણ મુનિ ક્ષમા સમતામાં ઝીલતા મરીને દેવ થઈ દશમાં ભવે ભગવાન પાર્શ્વનાથ થાય છે ! અને અહીં પણ એ જ કમઠજીવ કમઠ તપસ થઈ મેઘમાલી દેવ થયેલ તે મુશલધાર વરસાદનો ઉપદ્રવ કરી પ્રભુને પાણીના પૂરમાં ડુબાડી દેવા મથે છે; પરંતુ પ્રભુ ક્ષમા સમતાના સાગરમાં ઝીલે છે ! પહેલા ભવમાં ક્ષમાનો પાયો નાખી પછી ભવે ભવે વધતી ક્ષમાના માળ રચ્યા એનો કેવો ને કેટલો બધો પ્રભાવ !!

અહીં સવાલ આ છે કે પાર્શ્વનાથપ્રભુને આ બધા ભવોમાં ઉપદ્રવ ધોર આવ્યા તે સહવાસમાં પ્રભુને ક્ષમા સમતા રાખવામાં બહુ તકલીફ પડી ? એનો જવાબ આ છે, કે કશી તકલીફ નહિ, કિન્તુ હાથીના ભવેથી ક્ષમાનો પાયો એવો

વિકસાવ્યો છે કે પછી તો જાણે ક્ષમા-સમતા એ પોતાનો સહજ સ્વભાવ બનાવી દીધો ! તે ભવે ભવે સહેલાઈથી ક્ષમા-સમતા સમાધિમાં ઝીલતા મર્યા.

આના પર આપણે આ વિચારવાનું છે કે આપણી અહીંની કઈ ધર્મસાધનાને કે ગુણસાધનાને મજબૂત પાયારૂપ સાધીએ છીએ ? જે પછી ઉત્તરોત્તર આપણને સહેલાઈથી અને ચડિયાતા રંગે આરાધવા મળે ?

રાજા કુમારપાળે પૂર્વના ગરીબ શ્રાવકના અવતારે પ્રભુભક્તિની મમતાથી એની આરાધનાનો મજબૂત પાયો નાખ્યો, પ્રભુને પાંચ કોડીના ફૂલ ચડાવતાં અદ્ભુત ભાવ વિકસાવ્યા, તો રાજા કુમારપાળના ભવમાં ભક્તિભાવ એવા વિકસ્યા કે એકવાર પ્રભુ-પૂજા કરી આરતિ ઊતારતાં અભિગ્રહ કર્યો કે ‘પ્રભુને એકસાથે છ ઋતુના ફૂલ ન ચડાવું ત્યાંસુધી અન્ન પાણી લેવાના બંધ !’ છ ઋતુના ફૂલ એક સાથે મળે ? પણ અહીં તો પ્રભુ પર મમતાથી ભક્તિભાવ એટલો બધો ઊછળ્યો છે કે ‘મારા પ્રભુએ મને ૧૮ દેશનું સામ્રાજ્ય આપ્યું, ને હું પ્રભુને માત્ર છ ઋતુનાં ફૂલ ન ચડાવું ? ન ચડાવી શકું તો ભલે અનશન ! પ્રભુની ભક્તિમાં પ્રાણ જાય તો લેખે છે.’ પણ એ અવસર આવ્યો નહિ. કેમકે એમની ભક્તિથી આકર્ષાઈ દેવતાએ બગીચામાં છ ઋતુના ફૂલ ઉગાડી દીધા ! ચમત્કાર થયો ! મહારાજના દિલમાં ભક્તિભાવ ઓર વિકસ્યો. તેના હવે ગુણાકાર થશે ! કેમકે એ અત્યારે દેવલોકમાં પ્રભુભક્તિ કરી પછીના ભવે પહેલા તીર્થકરદેવના એ ગણધર થવાના છે. ગણધર એટલે તીર્થકર ભગવાનને જ ગુરુ કરી એમના પદ શિષ્યોમાંના એક બનશે ! એમના દિલમાં ગુરુ પ્રભુ પર ભક્તિભાવ કેવો ? તો કે કહેવાનું કામ નહિ. એનું વર્ણન ન કરી શકાય ! જાણીએ જ છીએ ને કે ગૌતમ ગણધરને મહાવીર પ્રભુ ગુરુ પર કેટલો બધો ભક્તિભાવ હતો !

વાત આ છે કે કોઈ એકાદ પણ ધર્મસાધના કે ગુણસાધનાને મમતાથી એવી પાયારૂપ સાધો કે પછી એના પર એ જ સાધનાના માળ રચાતા જાય. પહેલ પહેલાં અહીં મન એટલું ન માનતું હોય તો પણ, મન મારીને ય સાધનામાં એવા એકમેક થવાનું કે પછીથી આગળ પર એ સાધના સહજભાવે સરળતાથી આરાધાતી જશે, ને તે પણ ઉત્તરોત્તર ચડિયાતી આરાધાતી જશે.

સમરાદિત્ય કેવળીએ પહેલા ભવ ગુણસેન રાજાના ભવમાં ક્ષમા-સમતાનો પાયો એવો નાખ્યો કે એમને સહેલાઈથી ઉત્તરોત્તર ભવે સહેજે સહેજે ચડતી ક્ષમા સધાતી ગઈ.

અલબત્ત અહીં ધર્મ કે ગુણનો પાયો નાખવા કોઈ મજબૂત આલંબન પકડવું જરૂરી છે. ગુણસેન રાજાએ આ પકડવું કે ‘અહો મને પાછલી વયે સદ્ગુરુ મળ્યા તો જૈન ધર્મ અને જિનવચનરૂપી અમૃતરસનું પાન કેવુંક મળ્યું કે એની આગળ જગતનું બધું હેઠ ! માટે એ જિનવચનામૃત ન છોડું અને ઉચ્ચ ક્ષમા-સમતા રાખી એને સફળ કરું.’

સારાંશ, સાધનાનો પાયો મજબૂત નાખો.

મજબૂત પાયો નાના પણ ધર્મયોગનો નાખવાનું બની શકે. દા.ત. (૧) નવકાર જ્યારે જ્યારે યાદ કરીએ ત્યારે ત્યારે ‘નમો અરિહંતાણ’ યાદ કરતી વખતે અનંત અરિહંત મન સામે લાવીને યાદ કરીએ, પછી ભલે એ માત્ર મૂર્તિસ્વરૂપે યાદ કરીએ,

યા અષ્ટપ્રાતિહાર્ય સાથે સિંહાસન પર બિરાજમાન અથવા સમવસરણ પર બિરાજમાન યાદ કરીએ, અથવા

(૨) નાની આરાધના તરીકે ખમાસમણું બોલીએ એમાં પહેલા ૩ શબ્દસાથે જ બોલીએ. એમાં ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉ’ એમ ‘વંદિઉ’ શબ્દ ‘ખમાસમણો’ની સાથે જ બોલીએ. તે પણ ભારપૂર્વક ‘વંદિઉ’ બોલીએ, ને પછી જુદા જુદા ‘જાવણિજજાએ’ ‘નિસીહિયાએ’ એ બે શબ્દ બોલીએ. ને પછી નીચે માથું અડાડતાં ‘મત્યએણં વંદામિ’ બોલીએ. નિયમ થઈ જાય કે જ્યારે જ્યારે ખમાસમણું બોલવાનું આવે ત્યારે ત્યારે આ રીતે જ બોલાય, તો એનો મજબૂત પાયો પડે; ને એના ઊંડા સંસ્કાર પડી જાય, જે ભવાંતરે કામ આપે. અથવા

(૩) દરેક કામની પહેલા ‘નમો અરિહંતાણ’ પદ યાદ કરવાનું તે કરવાનું જ. આની ખાસ ટેવ પાડી દેવાય, તો એનો મજબૂત પાયો પડી જાય. અથવા

(૪) ધાર્યા મુજબની કોઈપણ ધાર્મિક યા દુન્યવી બાબત સફળ થાય, ત્યાં ‘પ્રભુ ! તમારો આભાર માનું છું.’ યાદ કરાય. જીવનભર વાતે વાતે આ સ્મરણ બરાબર નભાવવાથી એનો સારો પાયો પડે. એના પર ઈમારત એવી રચાય કે પ્રભુનો ઉપકાર દરેકે દરેક બાબતમાં માનવાનું હોંશ-ઊલટથી થાય, અને અર્હદ્-ઉપકારનો માથે એવો ભાર આવી જાય કે એની સામે કૃતજ્ઞતા બજાવવાનો ભારે તલસાટ રહે.

૭૪ માનવજન્મ સમ્યગ્દર્શન માટે

ઊંચા માનવ અવતારમાં આપણે આવ્યા છીએ એ અહીં મળેલી વિશિષ્ટ બુદ્ધિશક્તિને કામે લગાડી સમ્યગ્દર્શનને પ્રાપ્ત કરવા માટે; અને એને અધિકાધિક પુષ્ટ અને નિર્મળ કરવા માટે;- આ ખૂબ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે. સાધુજીવનમાં પણ આ કરવાનું છે.

પ્ર.- શું માનવજન્મ ચારિત્ર પામવા માટે ? કે સમ્યગ્દર્શન પામવા માટે ?

ઉ.- એમ તો માનવજન્મ મોક્ષ પામવા માટે જ છે; કેમકે માનવભવ સિવાય બીજા કોઈ ભવમાંથી મોક્ષે જઈ શકાતું નથી. પરંતુ આજે આ પાંચમા આરામાં સંઘયણની ખામીના લીધે શુક્લધ્યાન અને ક્ષપકશ્રેણિને યોગ્ય આપણું વિશિષ્ટ મનોબળ નહિ, તેથી અહીંથી મોક્ષ પામી શકાય એમ નથી; ને શુક્લધ્યાન તથા ક્ષપકશ્રેણિ વિના ઘાતી કર્મોનો સર્વેસર્વા ક્ષય થાય નહિ; ને તે વિના ન વીતરાગ થવાય, ન મોક્ષ મળે.

તો હવે અહીંનો માનવજન્મ ઊંચામાં ઊંચું શું મેળવવા માટે ગણાય ? તો કે સંસારના સર્વ પાપ છોડી નિષ્પાપ ચારિત્ર લઈ એને ઉત્તમ આરાધવા માટે; કેમકે આ ચારિત્ર પામવા માટે જ કહેવાય, સંસાર નભાવવા માટે નહિ. ઘરવાસ સેવવા માટે નહિ.

એટલા માટે તો સ્થૂલભદ્રજી કોશા વેશ્યાના લાડિલા, અને હવે નંદરાજ એમને મહામંત્રી બનાવવા માગે છે, છતાં એમણે આ વિચાર્યું કે “જેમ મંત્રી થાઉં તો કોશાના ૨૪ કલાકના સુખ જાય, એમ ઘરવાસમાં પડ્યો રહું તો ચારિત્ર પણ માનવજનમમાં જ મળે, બીજે નહિ. તેથી માનવજન્મ ચારિત્ર વિના મોક્ષના અનંતા સુખ લેવાના જાય. માટે એમણે ચારિત્ર લીધું. માનવજનમ ચારિત્ર માટે જ છે. પાપવહેવારો માટે નહિ.

પરંતુ અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે,- ચારિત્રની ક્રિયામાત્રથી ચારિત્રનો ગુણ અર્થાત્ છંદા ગુણઠાણાનો ભાવ નથી આવતો, પરંતુ સાથે સમ્યગ્દર્શન હોય તો જ એ ગુણ અને ભાવ આવે છે. માટે તો કહ્યું કે-

“નિવૃત્તિ ને પ્રવૃત્તિ ભેદે ચારિત્ર છે વ્યવહારોજ;

નિજગુણ-સ્થિરતા ચરણ તે કહીએ, નિશ્ચય શુદ્ધ પ્રકાર.”

અર્થાત્ આરંભસમારંભ, પરિગ્રહ, અને વિષયોના પાપોથી નિવૃત્ત થઈએ, અને સંયમ-તપ-સ્વાધ્યાયની પ્રવૃત્તિમાં રહીએ, એ વ્યવહાર-ચારિત્ર છે. એમાં ચારિત્રનો વ્યવહાર કરાય છે કે ‘આ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિવાળામાં ચારિત્ર છે.’ ‘એ ન હોય તો અ-ચારિત્ર અ-સંયમ છે.’ પરંતુ આત્મામાં નિશ્ચયથી ચારિત્રગુણ ક્યારે કહેવાય ? તો કે ‘નિજગુણ-સ્થિરતા’ આવે ત્યારે. ‘નિજગુણ’ એટલે આત્માનો ચારિત્રગુણ એમાં સ્થિરતા-દૃઢતા-રમણતા આવે એ ચારિત્ર ‘નિશ્ચય’ થી આવ્યું કહેવાય. પારમાર્થિક-વાસ્તવિક રીતે આવ્યું કહેવાય.

‘નિજગુણ’ અર્થાત્ આત્માનો ચારિત્રગુણ શેને કહેવાય ? તો કે અતિ અલ્પ યાને નહિવત્ સંજવલનની કોટિના રાગદ્વેષથી અધિક ઉગ્ર કક્ષાના રાગદ્વેષ ઉદયમાં ન હોય, એ ‘નિજગુણ’ ચારિત્રગુણ છે.

આવો રાગદ્વેષનો અભાવ ક્યારે પમાય? તો કે એ માટે સંસારની ક્રિયાઓ છોડી દેવી જોઈએ, અને ચારિત્રની ક્રિયાઓમાં જ રક્ત રહેવું જોઈએ.

પરંતુ આવું તો ભૂતકાળમાં અચરમાવર્તકાળમાં અનંતીવાર કર્યું, તો ય કેમ ચારિત્રગુણ ન આવ્યો ? યાને તેવા રાગદ્વેષનો અભાવ કેમ ન થયો ? કારણ એ છે, કે એ વખતે દષ્ટિ ખોટી હતી. મિથ્યા હતી, સમ્યગ્ દષ્ટિ નહોતી, સમ્યગ્દર્શન નહોતું; કેમકે એ ચારિત્ર ક્રિયાઓ દુન્યવી વિષયસુખો સારા પામવા માટે કરી. એમાં ઉગ્ર રાગ યાને અનંતાનુબંધી કોટિનો રાગ પોષાયો. એ સંજવલન કોટિના રાગ કરતાં કેઈ ગુણો ઉગ્ર રાગ રહ્યો ! ત્યાં ‘નિજગુણ’ ચારિત્રગુણ ક્યાં રહે ? માટે એવી અનંતા કાળમાં અનંતી ચારિત્ર-ક્રિયાઓ માત્ર દ્રવ્ય-ક્રિયારૂપ થઈ. ભાવક્રિયારૂપ નહિ. કહ્યું છે,-

“અક્રિય સાધે જે ક્રિયાજી, તે નાવે તિલ માત;

મદ અજ્ઞાન ટળે જેહથીજી, તે નહિ નાણની વાત.”

ભાવથી-અંતરથી સક્રિય રહી ચારિત્ર ક્રિયાઓ ન સાધે, પણ માત્ર બાહ્યથી યાને દ્રવ્યથી જે ચારિત્ર-ક્રિયાઓ કરે, તે ગમે તેટલી ઉગ્ર અને કઠોર સાધના હોય છતાં ભાવક્રિયાની હરોળમાં એક તલ માત્ર જેટલી પણ કિંમતી નથી; કેમકે એ બધી ય વિષયોમાં સુખ માનવાની અજ્ઞાનતા ઘરની છે. ને મોક્ષ તરફ લેશ માત્ર પણ પ્રગતિ કરાવતી નથી. એ તો જે ક્રિયાથી મદ અને અજ્ઞાન ટળે, એટલે કે અહંત્વ અને મિથ્યાત્વ તથા રાગ-દ્વેષ ટળે, એ ક્રિયા ભાવક્રિયારૂપ બને છે; અને તેનું મૂલ્ય કેટલું ? તો કે ‘તે નહિ નાણની વાત’ અર્થાત્ એ જ્ઞાનમૂલક ક્રિયાની તો વાત જ ન થાય, એને શબ્દોમાં ન વર્ણવી શકાય, એટલા બધા ઊંચા મૂલ્યની એ ક્રિયાઓ છે !

કવિને આ એટલા માટે કહેવું પડ્યું કે ‘સાધુપણું તો લીધું પરંતુ હજી જરાક-જરાકમાં અહંત્વ આગળ આવી જાય છે. અને ગોચરીપાણી-વસ્ત્રપાત્ર-વસતિ (મુકામ) વગેરે અંગે અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતામાં રાગદ્વેષ હાલતાં ને ચાલતાં થઈ આવે છે.’ આ થવાનું કારણ આ છે કે હજી દૃષ્ટિ જોઈએ તેવી નિર્મળ થઈ નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ નથી જાગી. જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ આવી જાય, સમ્યગ્દર્શન જાગતું થઈ જાય, તો પછી તો અહંત્વ અને રાગદ્વેષને મરવામાં વાર નથી લાગતી.

એટલે તાત્પર્ય આ આવ્યું કે ચારિત્રની ક્રિયાઓ પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિ-સમ્યગ્દર્શન જગાવનારી યા પોષનારી થવી જોઈએ. અને એ સમ્યગ્દર્શનને દૃઢ તથા અધિકાધિક નિર્મળ કરનારી આરાધાવી જોઈએ. પૂછો-

પ્ર.- શું ચારિત્રની ક્રિયાઓથી દૃષ્ટિ સમ્યગ્ બને ? શું ચારિત્રની ક્રિયાથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય, પોષાય ને દૃઢ થાય ?

ઉ.- હા, પાર્શ્વનાથ ભગવાનના એક ગણધરના ચરિત્રમાં આવે છે કે આચાર્યે વ્યાખ્યાનમાં સમ્યગ્દર્શનના બહુ ગુણ ગાયા ત્યાં રાજાએ પૂછ્યું કે ‘એ સમ્યગ્દર્શન શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?’ તો આચાર્ય મહારાજે કહ્યું ‘સદ્ગુરુસમાગમ, જિનવાણી-શ્રવણ, અરિહંતભક્તિ, તીર્થયાત્રા, સંઘસેવા, જિનોક્ત દાનાદિ ધર્મ, શ્રાવકનાં વ્રતોનું પાલન... યાવત્ સર્વવિરતિ-ચારિત્રનાં પાલનથી સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય.’ અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- શું પહેલાં સમ્યક્ત્વ, ને પછી ચારિત્ર ? કે પહેલાં ચારિત્ર, અને પછી સમ્યક્ત્વ ?

ઉ.- પહેલાં વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ, પછી ચારિત્ર; અને ચારિત્ર પાળતાં પાળતાં, પછી નિશ્ચય-સમ્યક્ત્વ આવે. અને એ સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન જેમ જેમ નિર્મળ થતું જાય તેમ તેમ વ્યવહાર ચારિત્રમાંથી નિશ્ચય-ચારિત્ર પ્રગટતું જાય, ને ચારિત્ર દૃઢ તથા નિર્મળ થતું જાય. એટલે મુખ્ય મદાર સમ્યગ્દર્શન પર છે. તેથી અહીં પ્રારંભે કહ્યું ‘આ માનવ અવતારમાં મળેલી વિશિષ્ટ બુદ્ધિ શક્તિનો સદુપયોગ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ, પુષ્ટિ અને નિર્મળતા કરવામાં છે.’ એટલું ધ્યાનમાં રહે કે, તો પછી ‘અમે સમ્યક્ત્વ જ મેળવીશું, ચારિત્રનું શું કામ છે ?’ એમ સંતોષ નહિ માનવાનો કેમકે જો ખરેખર સમ્યગ્દર્શન આવ્યું હોય તો એના શમ સંવેગાદિ પાંચ લક્ષણ જ એવા છે કે એને સંસારમાં બેસી રહેવા દે જ નહિ. સિવાય કોઈ નિકાચિત કર્મ જ નડતા હોય; જેમકે શ્રેણિકને કૃષ્ણને. એટલે સંસાર યાને ધરવાસ તો છોડવાનો જ છે, પણ એ પહેલાં, ને એ ચારિત્ર લીધા પછી સમ્યક્ત્વને દૃઢ-દૃઢતર શુદ્ધ-શુદ્ધતર કરતા રહેવાનું છે.

શાસ્ત્રકારો પણ ચારિત્ર લઈને અમુક કક્ષાએ પહોંચતાં ‘સન્મતિતર્ક’ ‘ન્યાય વિનિશ્ચય’ વગેરે દર્શનશાસ્ત્રો ભણવાનું કહે છે; ને ‘કદાય એવા દેશમાં જઈને પંડિત પાસે એ ભણવાનું હોય અને ત્યાં નિર્દોષ ભિક્ષાગોચરી ન મળે એમ હોય, તેથી આધાકર્મ આદિ અર્થાત્ સાધુ માટે બનાવેલ કે ખરીદેલ યા સામે લાવેલ વગેરે આહાર લેવો પડતો હોય, તો અપવાદે તે લઈને પણ સન્મતિતર્ક વગેરે ભણવાનાં,’ એમ કહે છે. કેમ ? તો કે એથી સમ્યક્ત્વ વધુ નિર્મળ થાય ને એથી સંયમના અધ્યવસાયો અધિક ઊંચા બને. આમ સાધુને સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ-શુદ્ધતરકરવાનું ભારપૂર્વક કહે છે.

શ્રાવકને દ્રવ્યસ્તવ મુખ્ય કહ્યો, એમાં પણ સમ્યક્ત્વને નિર્મળ કરવા પર ભાર છે. નહિતર ભાવસ્તવ એટલે કે સામાયિક-વ્રત-નિયમ વગેરે પણ શ્રાવકનો ધર્મ તો છે જ; તો એને મુખ્ય ન કહેત ? પરંતુ દ્રવ્યસ્તવને મુખ્ય કહેવાનું કારણ દ્રવ્યસ્તવનમાં વીતરાગ પ્રભુની ભક્તિમાં પોતાનું ધન લગાવીને ધન કરતાં વીતરાગ પર રાગ વધારે કરવાનો છે. એથી સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થાય છે; ને એ થાય એટલે વીતરાગે કહેલ શ્રાવકપણાના વ્રતાદિ આચારો અને દેવદર્શનાદિ અનુષ્ઠાનો વધુ નિર્મળ અને તેજસ્વી આરાધાય છે.

એટલે અહીં પ્રારંભે કહ્યું માનવજન્મ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ પુષ્ટિ અને વિશુદ્ધિ માટે છે, એ ખૂબ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે.

૭૫) શીલ સમું વ્રત કો નહિ

દાન-શીલ-તપ આદિ ધર્મો, ક્ષમા-નિર્લોભતા આદિ ધર્મો, અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આદિ ધર્મો તથા અધ્યાત્મ ભાવના-ધ્યાનાદિ ધર્મોમાં શીલ-બ્રહ્મચર્ય-સદાચાર ધર્મ જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી; કેમકે “શીલ વિના વ્રત એહવાં, કુશકાસમ ભાઈ રે.” ડાંગર વિનાના ફોતરા-કુશકાની કિંમત કેટલી ? એમ શીલ વિનાના વ્રતની કિંમત નહિ.

આટલું બધું મહત્ત્વ શીલનું છે. માટે જ શાસ્ત્રે બ્રહ્મચર્ય અને સદાચારમાટે બ્રહ્મચર્યની કડક નવ વાડ પાળવાની ફરમાવી છે. એમાં પરસ્ત્રીઓ સાથે પરિચય નહિ, એ વાડ બહુ મહત્ત્વની છે; કેમ ! સંગ તેવો રંગ બેસે છે. જીવને અનાદિના

સ્ત્રીતત્વ તરફનાં આકર્ષણને લીધે દિલ પર એનો પ્રભાવ પડે છે. પછી એ દિલમાં ભગવાનની મુદ્રા ગુરુની મુખમુદ્રા અને ધર્માત્માઓની મુખમુદ્રા મગજમાં જેટલી ફિટ નથી બેસતી, એટલી સ્ત્રીની મુખમુદ્રા ફિટ બેસી ગઈ હોય છે. એનો અર્થ એ કે મનમાં ઉપાર્જેલી પવિત્રતા ગઈ અને અપવિત્રતા પેઠી. સામાન્યથી એમ કહેવાય કે ૧૫ મિનિટનો પરસ્ત્રીનો પરિચય પૂર્વના ૧૧૫ મિનિટના સુણેલા કે વાંચેલા ધર્મપ્રવચનનું સ્મરણ જ ભુલાવી દે.

સાધુ પણ જો સ્ત્રી કે સાધ્વીજીના પરિચયમાં પડે તો એ પણ અંતમુર્ખતા ગુમાવે. પછી તો સાધુના મનને રહે કે ‘સાધ્વીને કે બેનને કેમ સારુ લાગે ? ને પછી એવા પ્રયત્નમાં રહેશ !’

કુળવાન સ્ત્રીનો પણ સંગ ખોટો :-

એકલા વિચરવામાં મુનિને આ ભય છે. એમ સમજતા નહિ કે વેશ્યા જ પાડે. ને બીજી કુળવાન બાઈ ન પાડે. દારુ ને દેવતાનો સંયોગ થયો કે ભડકો થાય. એમ એકલા મુનિ અને એકલી બાઈનો યોગ થાય એ ખતરનાક છે. બંનેને ભલે ને પહેલાં ખોટા વિચાર ન હોય, પરંતુ એમનો સમાગમ વસ્તુ જ ભૂંડી ! એ નિમિત્ત જ પાડનારું કહેવાય. માટે સાધુને એકલા વિચરવામાં મોટું જોખમ છે. છેવટે શરીર માંદું પડે ત્યાં પુરુષો તો સવારે-સાંજે ખબર લે. પરંતુ બપોરે એ ધંધાર્થે ગયા પછી તો બાઈઓ જ ખબર લેવા આવવાની ને ? ત્યારે એકાંત ભયંકર છે. સહેજે મનને થાય કે ‘અહીં કોણ બીજું જુએ છે ?’ એમ કરી સામાન્ય સ્પર્શમાં પડાય, પછી પતન આગળ વધે.

કુળવાળક મુનિ જંગલમાં એકલા, તે એમજ પડ્યા. પારણે શરીર બગડતાં બનાવટી શ્રાવિકાની સેવા લેવી પડી, ને એના સુંવાળા હાથના સ્પર્શ તથા મીઠા મીઠા બોલમાં લપસ્યા !

મુનિને ગચ્છમાં પણ એકાંતવાસ નિષિદ્ધ :-

ત્યારે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે એકાંત સેવો નહિ. મુનિને પણ એક જ સ્થાનમાં બીજા મુનિઓની સાથે બેસવા-ઊઠવા-સૂવાનું કહ્યું. એકાંત ઓરડીમાં નહિ. કોઈ મુનિ જો જુદી ઓરડી સેવે તો એને પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું. ‘તે ય બીજાએ ના કહેવા છતાં ધરાર એમ દુરાગ્રહથી ચાલુ જ રાખે તો બીજા મુનિઓ સાથેના વ્યવહારથી બહાર થઈ જાય.’ એમ શાસ્ત્રે કહ્યું. જ્ઞાનીઓની આમાં દીર્ઘ અને ઊંડી દૃષ્ટિ છે. સમુદાયની સાથે રહેવામાં પણ જો એકાંત સેવવાનો નહિ, તો એકલા વિચરીને તો એકાંત સેવવાની વાતે ય શી ? ત્યાં કાંઈ શુભ ધ્યાનની ધારા ન ટકે; કેમકે જગતની વચમાં રહેવાનું છે, તે કેઈ ભાતના સંયોગ આવે, પ્રસંગ આવે, કેઈ પદાર્થો નજર

સામે આવે. એમાં રાગ-દ્વેષ અને આકર્ષણ વિનાના કે દ્વેષ-અરુચિ વિનાના શુદ્ધ ભાવમાં ટકાય શી રીતે ? સમુદાયની રુએ તો કેટલાક અનિષ્ટ સંયોગ ન આવે. દા.ત. એકલી બાઈ આવતી હોય તો સમુદાયને દેખી અટકી જાય. કદાચ પરગામથી વંદનાર્થે કોક આવી, તો ય કોઈ સાધુ સાથે વાત કરવાની હામ નહિ. ત્યારે એથી ઊલટું એકલા સાધુ પર આક્રમણ કેવાં !!

ગૃહસ્થની મર્યાદા એકલી સ્ત્રીવાળા ઘરમાં નહિ જવું એ. ગૃહસ્થ માટે પણ આમાં આપત્તિ જોઈને શાસ્ત્રકારોએ એકલી સ્ત્રીવાળા ઘરમાં જવાની શ્રાવકને મનાઈ કરી, પછી ભલેને મિત્રનું કે સગા ભાઈનું ઘર હોય તો ય શું ? ઘરમાં જો પુરુષ નથી, તો એ ઘરમાં નહિ જવાનું. શું શાસ્ત્રકારો બધાને લુચ્ચા યા ઢીલા સમજે છે ? ના, પણ અનંત અનંત કાળનાં વિજાતીયનાં એટલે કે સ્ત્રીને પુરુષનાં અને પુરુષને સ્ત્રીનાં જોરદાર આકર્ષણના સંસ્કાર એવા પડેલા છે કે એથી અસત્ નિમિત્ત મળતાં એ જાગ્રત થઈ જતાં વાર નહિ ! ને એમાં સારો પણ જીવ ગોતું ખાઈ જાય.

અરે ! એકાંત સંયોગ કે દર્શનની તો શી વાત, માત્ર વિજાતીયનું સ્મરણ કરે તો ય વિચાર બગડવા માંડે છે. ઉંમરે પહોંચેલો વૃદ્ધ પણ જો એવું વિચારવા જાય કે ‘ફલાણાને છોકરી સારી રૂપાળી મળી...’ તો ય એના દિલમાં કામરાગ ભભૂકવા માંડશે.

જો સ્ત્રીના સ્મરણમાં પણ કામરાગ ભભૂકે, તો દર્શનમાં પૂછવાનું શું ?

આજે જાહેરાતોમાં શું આવે છે ? છાપાઓમાં શું ? પુસ્તકોમાં શું ? પિક્ચરોમાં શું ? રસ્તાઓ પર ચાલતાં પુરુષ કેટલા મળે ? ને સ્ત્રીઓ કેટલી મળે ? તે ય કેવા વેશમાં ? દિવસભરમાં આ સ્ત્રીદર્શનો મળ્યા કરે પછી અંતરમાં એના જ ફોટા વધુ પડવાના ? કે પ્રભુનાં ને મુનિઓનાં ? આજના કેવા જગતમાં રહો છો ? જ્યાં આવાં અસદ્ દર્શન ઢગલાબંધ મળે એવા જ ને ? તો કોઈ ભડક નથી લાગતી ? કોઈ ચિંતા નથી કે

‘આજના જગતના સ્ત્રીદર્શનોનાં કચરા મગજમાં ભરી ભરીને મારે ક્યાં જવાનું ? ને કેવી મારી અધમ દશા થવાની ?’

વળી આ કચરા બહુ ભરાય ત્યાં પરમાત્મ-સ્મરણ અને તત્ત્વચિંતન પણ ક્યાંથી બહુ ચાલે ? તેમ,

પેલા સ્ત્રીદર્શનો મિઠાશથી કર્યા હોય, પછી આ પ્રભુદર્શન-સ્મરણ વગેરે મિઠાશથી ક્યાંથી થાય ?

પ્રભુનાં દર્શન અને સ્મરણ ગદ્ગદ દિલે કરવાં છે ? તો મિઠાશથી સ્ત્રીદર્શનો કરવાનું બંધ કરો.

વિષયની મિઠાશ અને વીતરાગની મિઠાશ બે સાથે ન અનુભવી શકાય, એકમાં જ હુંક લાગે, બેમાં નહિ.

કેમકે જેમણે વિષયોના રંગ મુદલ છોડ્યા છે, જેમણે એના પ્રત્યે લેશ પણ રાગ રાખ્યો નથી, તેથી જ જે વીતરાગ બન્યા છે, એટલે જ હવે એમને આપણે ગમતા કરવા છે. પરંતુ જો આપણને વિષયો ગમે છે, તો એ વીતરાગ પ્રભુ ક્યાંથી ગમવાના ? વીતરાગ એટલે જ વિષય વિરોધી. વિષયોમાં જો હુંક લાગતી હોય તો એના વિરોધીમાં હુંક ક્યાંથી લાગવાની ? દાણચોરીમાં જેને હુંક રહે છે, એને દાણચોરીના વિરોધી ઓફિસર પર હેત નથી રહેતું, હુંક નથી લાગતી. પ્રભુને પ્યારો કોણ ? જે નારીનાગણનો સંગી ન હોય એ. એ આનંદધનજીએ કહ્યું, - ‘નારી નાગિણી કા જસ નહિ પરિચય, સો સાહિબકા પ્યારા.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૮, તા. ૭-૬-૧૯૮૬

૭૬ ઉન્નતિની ચાવી : દિલ ફોરું રાખો

મહાસતી મદનરેખાને મહારાણી બનાવવા એના જેઠ રાજાએ વિનયથી નમસ્કાર કરતા એના પતિની પીઠ પર તલવારનો ઘા ઝીકી દઈને એ ભાગી ગયો. મહાસતી પોતાના સૌંદર્ય પર ફિટકાર વરસાવે છે કે જે સૌંદર્યના નિમિત્તે નિર્દોષ પતિને મોત આવ્યું ! પરંતુ પતિની આંખમાં ગુસ્સાની લાલાશ જોઈ એને કહે છે,

“હવે જવાના ટાઈમ આ શું કરો ? મહાવીર ભગવાન કહે છે કે એન્ડ ટાઈમમાં અંતસમયનો આપણો જ ગુસ્સો, દ્વેષ, અને હિંસાની સંકલિષ્ટ ભાવના આપણને નરકમાં લઈ જશે ! આ દુઃખ તમારા પોતાના પૂર્વ કર્મના લીધે આવ્યું છે. તો જાતને દોષ દો, ભાઈને ક્ષમા આપી દો, સર્વ જીવોને ખમાવો. સર્વ પાપોની દુષ્કૃતગહા કરો નવકારમાં મન જોડો.”

પતિને ધર્મપત્નીની આ હિતશિક્ષાથી આશ્વાસન મળ્યું ને એણે એમ કહ્યું તો સમાધિમરણ પામી, એ પાંચમા દેવલોકે દેવ થયો. મહાસતીએ દિલ ફોરું રાખ્યું તો જ એ આ હિતશિક્ષા આપી શકી. દિલ ભારે કહ્યું હોત તો હિતશિક્ષા ક્યાંથી આપત ?

ધર્મપત્ની કોને કહેવાય ? અહીં પતિને ભાઈ પર ગુસ્સો તો ચડ્યો જ હતો, એમાં જો મદનરેખા પણ કલ્યાંત અને ગુસ્સાના ધમધમાટ કરવા બેઠી હોત, તો ગુસ્સાને પુષ્ટિ મળવાથી નરકમાં ચાલ્યો જાત ! ત્યારે મહાસતીએ તેમ ન કરતાં અવસરોચિત કર્તવ્ય શી રીતે બજાવ્યું ? કહો, એણે એકલા પોતાના સ્વાર્થનો વિચાર કરી દિલ ભારે ન કર્યું, પરંતુ પરાર્થનો અર્થાત્ પતિના ભલાનો વિચાર રાખી દિલ ફોરું રાખ્યું. એમાં પતિની ય ઉન્નતિ થઈ, અને પોતાની ય ઉન્નતિનો માર્ગ સૂઝ્યો.

પ્ર.- પતિ મર્યો, મહાસતી વિધવા થઈ, હવે ઉન્નતિનો રાહ ક્યાં ?

ઉ.- ઉન્નતિનો રાહ એ રીતે, કે દુઃખથી દિલ ભારે ન કરતાં ફોરા દિલથી એ વિચાર્યું કે ‘હવે જો અહીં રોકાઉં તો સવારે આ કામાંધ જેઠ મને વશ કરવા મારા નાના દીકરાને મારી આગળ મારવા રજુ કરે, તેમ ન બનવા પામે તેથી પોતાનું શીલ અને પુત્ર બંનેની રક્ષા કરવા એ તરત જ હવે ગુપચૂપ જંગલના રસ્તે ભાગી ! જેઠ પર દિલ ગુસ્સાથી ભારે હોત તો કદાચ આ ન સૂઝત. આ ભાગી એ ઉન્નતિનો રાહ છે.

પછી આગળ પર વિદ્યાધરના સહારે નંદીશ્વર દ્વીપમાં એ પહોંચે છે, ત્યાં પતિ દેવ થયેલો તે હાજર થઈ ઓળખ આપીને સતીનો ઉપકાર માને છે કે ‘તમે અંતિમ સમયે મને નિઝામણા કરાવી ગુસ્સો ને દ્વેષ મુકાવીને સમાધિ આપી, તો નરકને બદલે સ્વર્ગમાં મને અવતાર મળ્યો ! એ તમારા ઉપકારનો બદલો તો શે વાળી શકું ? પરંતુ મને હવે એ કહો કે હું તમારું શું પ્રિય કરું ?’

અહીં મહાસતીનું દિલ ભારે નહોતું. નહિતર જેઠ પર વેર વાળવાનું માગત કે પોતાને મહાસમૃદ્ધિ મળવાનું યા એવું કાંઈક માગત. પરંતુ મહાસતીએ તો તુચ્છ સ્વાર્થ-સગવડ-સન્માનની લાલસા બાજુએ હટાવીને દિલ ફોરું રાખી, સારા ગુરુણી પાસે મૂકવાનું માંગ્યું, જેથી પોતે ચારિત્ર માર્ગે સીધાવી શકે. ‘આટઆટલા વિકટ પ્રસંગમાં દિલ શી રીતે ફોરું રહે ?’ એ સમજવા એ જુઓ કે દિલ ફોરું રાખવાને બદલે દિલ ભારે કોણ કરાવે છે ? દિલ ભારે કરાવનાર ત્રણ કારણો છે.

(૧) તુચ્છ સ્વાર્થ-લંપટતા,

(૨) દુન્યવી સગવડ-પ્રિયતા અને સુખશીલતા, તથા

(૩) સન્માનની તીવ્ર ભૂખ.

માણસને જ્યારે તુચ્છ સ્વાર્થ-લંપટતાથી પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધવાનો હિસાબ રહે છે, પછી હૈયું એનાથી એવું ભારે રહે છે કે એ સગા માબાપના કે ગુરુના ય

અપ્રતિમ ઉપકાર ભૂલી ને એમના દોષોને એમની ભૂલજ જોતો રહે છે ! આ કેટલું બધું અજુગતું ! પોતાના ઉપર વરસેલો લાખો ઉપકાર વિસાતમાં નહિ ને યત્કિંચિત્ પ્રત્યુપકારરૂપે એવી એમની સેવા બજાવવાની વાત નહિ ! ઊલટું એમની નિંદા ઘૂણા અને દ્વેષ કર્યા કરે છે ! કારણ ? પોતાની એકાંત સ્વાર્થલાલસાથી હૈયું ભારેખમ થયું છે. હૈયું ફોરું હોય તો જ કૃતજ્ઞતા-માણસાઈ-પરોપકાર વગેરેના આસમાનમાં પોતે ઊડી શકે.

એમ હૈયાને ભારેખમ કરનાર બીજું કારણ સગવડ-પ્રિયતા અને સુખશીલતા છે. આનાથી હૈયું એવું ભારેખમ રહે છે કે એથી એ હૈયામાં દેવાધિદેવ ગુરુ સંઘ વગેરેની સેવાના આશય રાખવાનું સમજતો જ નથી, ને સેવાની સામે હાડકાં હરામ કરે છે. એને કષ્ટ અગવડ જરાય વેઠવી નથી. તેથી શું કામ સેવાના કાયકષ્ટ કે ધનવ્યય ઉપારે ? આમ ભારે દિલમાં એ સૂઝે જ શાનું ? આમ છતી સામગ્રીએ કલ્યાણ આરાધનામાં દેવાળું ! પછી એ ભવાંતરે શું દેખવા પામે ? એમ અહીં પણ લોકમાં યશકીર્તિ કાંઈ મળતી નથી તેમ વાસ્તવિક સુખશાંતિ પણ મળતી નથી, કેમ ? એ સુખશીલતા અને સગવડની લંપટતામાં એના મનમાં કેઈ પ્રકારના ચિંતા સંતાપો રહે છે. ત્યારે એ જો ન હોય તો દિલ ફોરું રહેવાથી ધર્મ આરાધનાની લગન સારી રહે છે.

દિલ ભારેનું ત્રીજું કારણ સન્માનની લાલસા છે.

સન્માનની લાલસા માણસને જાણે જનમથી વરેલી ! એટલે તો માણસ ‘માનવી’ કહેવાય છે. જેમ યશસ્વી એટલે યશવાળો. ‘તેજસ્વી’ એટલે તેજવાળો. એમ ‘માનવી’ એટલે માનવાળો, આ માનના પ્રેમનો મન પર એવો ભાર રહે છે કે એમાં પછી સ્વાત્મભાન ભૂલે છે ! સ્વાત્મહિત ભૂલે છે ! દા.ત. મંદિરનો વહિવટદાર હશે તો માન મેળવવાની લાલસામાં લોકોને ભગવાનની ભક્તિનો લાભ મળે છે કે નહિ ?’ યા ‘ભગવાનની જરાય આશાતના ન થાય એ રીતે ભગવાનની ભક્તિ બરાબર થાય છે ને ?’ એની પરવા નહિ રાખે; પણ માણસો તરફથી પોતાનો મોભો બરાબર સચવાય છે ને ? એ જોશે. ત્યારે જો આ સન્માનની લાલસાનો મન પર ભાર નહિ હોય, મન ફોરું હશે, તો પોતાના હોદ્દાના કર્તવ્ય સારાં બજાવશે. જેને ‘મારાં માન સચવાય કે નહિ’ એ જોવાની પડી જ નથી, એને આ પરવા રહે છે કે ‘મારાં ભગવાનનાં માન-સન્માન બરાબર ઝળકતા રહે છે ને ? લોકોને પ્રભુભક્તિ આદિનો લાભ સારો મળે છે ને ?...’ વગેરે.

વાત આ છે કે સ્વાર્થ, સગવડ અને સન્માનની કારમી ભૂખને દૂર જ રાખવામાં આવે, તો મન ફોરું રહેવાથી ધર્મની ઉત્તમ સાધના અને પરાર્થ-પરમાર્થના

કાર્ય સારી રીતે બજાવતા રહે છે; તેમજ આત્મામાંથી પાપો, દોષો, દુર્ગુણો, ઓછા કરતા અવાય છે. અને સુકૃતો, સદાચારો, સદ્ગુણો, અને સદ્ભાવનાઓ તથા મૈત્રી-ક્ષમાદિ શુભ ભાવો વધારતા જવાય છે. આમ આત્મોન્નતિની યાવી આ, કે દિલમાંથી સ્વાર્થ-સગવડ-સન્માનપ્રિયતા ફગાવી દઈ, દિલને ફોરું રાખવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૩૯, તા. ૧૪-૬-૧૯૮૬

૭૭ રોગીને વૈદ્ય = પાપીને ગુરુ

રોગીને જેટલી વૈદ્યની જરૂર છે, એટલી પાપીને ગુરુની જરૂર છે. વૈદ્ય રોગીનો રોગ જાણી, સાંભળી લઈ, દવાના ઉપચાર આપી રોગ નાબૂદ કરે છે, એમ ગુરુ પણ પાપીના પાપ જાણી સાંભળી લઈ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ દવાનો ઉપચાર આપી કર્મરોગ પાપરોગ નાબૂદ કરે છે. વાત એટલી કે જેમ રોગી પોતાનો ગુપ્તમાં ગુપ્ત પણ રોગ યથાસ્થિતપણે વૈદ્યને કહી દે છે, એમ પાપીએ પણ ગુરુને પોતાના ગુપ્તમાં ગુપ્ત પાપ ગુરુ આગળ યથાસ્થિતપણે રજૂ કરી દેવા જોઈએ. એને જૈન શાસ્ત્રો આલોચના કહે છે. ‘આલોચના’ એટલે ગુરુની આગળ પોતાના પાપોનું યથાસ્થિત પ્રકાશન.

ધર્મનો આરાધક પોતાની સાધનામાં પાકું લક્ષ રાખનારો હોય કે ક્યાંય દોષ-સ્ખલના-અતિચાર તો નથી લાગતો ને ? લાગે ત્યાં ઝટ ગુરુની આગળ માયારહિત એનું આલોચન-પ્રકાશન કરી દે, અને એનું ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત સહર્ષ ને આભાર માનવાપૂર્વક સ્વીકારી લે, ને એનું વહન કરે.

પ્ર.- એમ તો શાસ્ત્રનાં સૂક્ષ્મ વિધાન જોતાં તો દિવસમાં કેટલીય સ્ખલના દેખાય, એ બધાનું ગુરુ આગળ આલોચન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત લેતાં તો એક જ દિવસના પણ કેટલા બધા પ્રાયશ્ચિત્ત આવે ? એ વહન કરવા બેસે એમાં તો દિવસો પસાર થતાં, એ દિવસોમાં વળી કેટલી બધી સ્ખલનાઓ થાય, ને કેટલાં બધાં પ્રાયશ્ચિત્ત ચડે ? એ શે પૂરા વહી શકાય ?

ઉ.- મુંઝવણ કરવાની જરૂર નથી, આવી સમસ્ત નાની મોટી સ્ખલનાઓની માયારહિત આલોચના કરનાર અને એના પ્રાયશ્ચિત્ત લેનાર માટે શાસ્ત્રે ‘જોસ’ કરવાની પ્રાયશ્ચિત્તદાતા ગુરુને છુટ આપી છે. જોસની વિધિ નિશીથ-વ્યવહારાદિ ‘છેદ’ ગ્રન્થો યાને પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રન્થોમાં કહી છે. એ જોસ વિધિથી પ્રાયશ્ચિત્ત લેનારને

પ્રાયશ્ચિત્ત વહી પૂરું કરવાની સગવડ રહે છે.

ગુપ્ત પાપોની આલોચનાર્થે કયી વિચારણા ? :-

(૧) જો ગુપ્ત પાપોની આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત શુદ્ધિ ન કરી તો એ પાપનાં શલ્ય અંતરાત્મામાં એવાં નિશ્ચિત્ત ચોંટ્યા રહી જશે, ને એના એવા ચીકણા અશુભાનુબંધ પડી જશે કે પછીથી જનમ જનમ એના ઉદયમાં ભયંકર દુષ્ટ બુદ્ધિ, દુષ્ટ વિચારણા, અને દુષ્ટ લેશ્યા જ જીવતી જાગતી રહેવાની ! ને એથી બેસુમાર દુષ્ટ પાપાયરણ થયા કરવાનાં ! માટે આટલી જબરદસ્ત મોટી આપત્તિ માથે વહોરવા કરતાં અહીં ગુરુ પાસે આલોચના કરી લેવી સારી.

મેલા કપડાં જેવું મેલું સંયમ :-

(૨) જેમ જેને કપડાં ધોઈ કરીને ચોકખા પહેરવા ચોકખા રાખવાની પરવા-તમન્ના હોય, એને મન કપડાં પહેરવાની કિંમત હોય, બાકી મેલાઘેલાં કપડાં પહેરનારો તો ‘લોકમાં નાગા સારા ન લાગીએ’ માટે કપડાં પહેરે એટલું જ, બાકી કપડાંની એને મન બહુ કિંમત નહિ; એમ અતિચારોનાં આલોચન પ્રાયશ્ચિત્તથી જેને સંયમ ચોકખું નિર્મળ રાખવાની પરવા-તમન્ના હોય, એને મન સંયમ-ધારણ કર્યાની કિંમત હોય. બાકી દોષોની કશી આલોચના પ્રયાશ્ચિત્ત કરીને સંયમશુદ્ધિ કરવાની જેને પરવા ન હોય, એ ‘સંયમ મૂકી ઘરે જવામાં શોભા નહિ,’ એટલે જ સાધુવેશ રાખી મેલું ઘેલું-દોષગ્રસ્ત સંયમ પાળે એટલું જ, તો સંયમની એને મન બહુ કિંમત નહિ. અણમોલ સંયમદાતા તીર્થંકર ભગવાનની પણ એને મન બહુ કિંમત નહિ. એને કિંમત સાધુજીવનમાં મળતી ગોચરી પાણી આદિની સારી સગવડોની ! બાકી ‘આવી સ્થિતિમાં હું ન મુકાઉં, સંયમની અને સંયમદાતા ભગવાનની કિંમત ઊંચી રાખું, માટે જ મારે આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા જ રહેવું જોઈએ. એ કરતો રહી મારે સંયમ ચોકખું-નિર્મળ રાખ્યા જ કરવું જોઈએ; તો જ મને સંયમની કિંમત છે એ ગણાય,’- આ સમજવાળો સાધુ આલોચનામાં સદા તત્પર રહે.

(૩) ગુરુ આગળ પાપોની આલોચના કરવામાં મહાન લાભ આ, કે

જો આલોચના ન કરાય તો, (i) હિંમતના અભાવે સત્ત્વ હણાય છે, (ii) ગુરુ આગળ હલકા પડવાના ભયે અભિમાન પોષાય છે; અને

(iii) ગુરુ આગળ સારા આરાધકનો દેખાવ રાખવામાં માયા પોષાય, તથા

(iv) પાપાનુબંધી પાપ બંધાય. જ્યારે

ગુરુ આગળ આલોચના કરવાથી સત્ત્વ વૃદ્ધિ થાય છે, અભિમાન કપાય છે, દિલમાં સરળતા પોષાય છે, ને અશુભ અનુબંધો તુટી જાય છે.

(૪) આ પણ એક મહાન લાભ છે કે જાતે આલોચના કરવા પર સાચો તીવ્ર પાપ-પશ્ચાત્તાપ ઊભો થયો હોય છે, ને ગુરુ આગળ પાપો કહેતાં કહેતાં તો વળી એ પશ્ચાત્તાપ ઓર વધે છે. એમાં દુષ્ટ-સંતાપના એવા પ્રબળ શુભ અધ્યવસાય ઊછળે છે, કે એથી લખલૂટ કર્મ-નિર્જરા થાય. ઝાંઝરિયા મુનિનો ઘાતક રાજા, ખંધક મુનિની ચામડી ઉતરાવનાર રાજા, અને સાધ્વીજી મૃગાવતીશ્રીજી એમજ દુષ્ટતાના પ્રબળ સંતાપમાં ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચી ગયેલા ! એ પરથી સમજાય એવું છે કે,-

પ્રબળ દુષ્ટ-સંતાપના શુભ અધ્યવસાય કેટલા બધા જોરદાર હોતા હશે કે એમાંથી ઉચ્ચ ધર્મ ધ્યાન અનાસક્ત યોગ, શુકલ ધ્યાન અને વીતરાગતા પ્રગટ થઈ જાય ?

આવા શુભ અધ્યવસાયનો લાભ પાપોની આલોચના કરીએ તો જ મળે છે. ‘મહાનિશીથ’ શાસ્ત્ર કહે છે ગુપ્ત પાપ સેવાઈ ગયાની આલોચના કરવા માટે આચાર્ય પાસે જતાં જતાં કેટલીક સાધ્વીઓ, ત્યારે બીજી વળી આલોચના કરતાં કરતાં, તો કેટલીક વળી આલોચના કરી રહ્યા પછી... એવા શુભ અધ્યવસાયમાં ચડી કે ત્યાં જ કેવળજ્ઞાન પામી ગઈ !

આ વિચારણાઓ મન પર લેવાથી આલોચના કરવામાં ચોક્કસતા આવે, ગુપ્ત પણ દોષ સેવ્યાની આલોચના કરવામાં ક્ષોભ સંકોચ ન રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૪૦, તા. ૨૧-૬-૧૯૮૬

૭૮ બંધનથી છુટવા નવી ક્ષિતિજ પર નજર રાખો

મન પરથી આપદાઓ અને આપદાના વિચારોના ભાર ઉતારી નાખવાનું, ને મનને એના બંધનમાંથી છોડાવી લેવાનું કામ સહેલું નથી; પરંતુ જો કોઈ નવી ક્ષિતિજ પર નજર ચોંટી પડે તો એ પૂર્વનું ભૂલી જવાનું અને મનને એના બંધનથી મુક્ત કરવાનું કામ સરળ છે, અને તો જ આત્માઓનો ઉદયકાળ આવે.

મદનરેખાનાં જીવનમાં એક એવો પ્રસંગ બન્યો. જેઠ રાજાના સંભવિત આક્રમણથી બચવાને પોતાનું શીલ બચાવવા ખાનગી નાસી છુટી, ને જંગલમાં ભાગી. ગર્ભિણી હતી, ગર્ભકાળ પાકી ગયેલો. રસ્તામાં જ બાળકને જન્મ આપ્યો ! એને પહેલાં બાજુમાં નદી છે ત્યાં શુદ્ધ કરી લાવી. ઝાડ નીચે મૂકીને પોતે

સ્નાન કરવા ગઈ; ને ત્યાં તોફાની હાથી આવ્યો ! હાથીએ મદનરેખાને સૂંઢમાં પકડીને ઉછાળી; પણ કોઈ વિમાનમાં જતા વિદ્યાધરે એને ઝીલી વિમાનમાં. કિન્તુ એનું અપ્રતિમ સૌંદર્ય જોઈ વિદ્યાધર કહે, ‘તને મારી ચાર રાણીઓના માથે પટ્ટરાણી બનાવીશ; કેમકે તારા સુંદરરૂપ આગળ તો એ ચારેય કુબડીઓ છે.’

વિચારો, મદનરેખાએ શીલ સાચવવા ખાતર જેઠ રાજને ધૂતકાર્યો એમાં પતિ ગુમાવવો પડ્યો ! તે પછી પણ શીલની રક્ષાર્થે જંગલમાં ભાગવું પડ્યું, ને ૮ વર્ષના વહાલસોયા પોતાના બાળને મહેલમાં ભગવાનનાં આશરે એ જ જેઠની નજર નીચે મૂકીને ભાગવું પડ્યું ! એમાં વળી જંગલમાં ભાગતાં તરત જન્મેલા બાળને મૂકી વિમાનમાં ખેંચાઈ જવું પડ્યું. આ બધાના વિચાર મહાસતીના મનને કેવા બાંધી રાખે ? એ વિચારનાં બંધન શું મનને કશું સારું સુઝવા દે ? એ વિચારના બંધનથી તો મનમાં સતત આવી જ રામાયણ ચાલતી હોય, કે “હાય ! મારે કેટલું બધું બગડી ગયું ! ધણી મર્યો ! મારે દેશાટન ! વહાલો પુત્ર મહેલમાં મારા વિના એકલો ! તરત જન્મેલો પુત્ર જંગલમાં ! પછી કોઈ રાજાને ત્યાં !...”

વિચારોના આ બધા, મન પર ભાર કેવા જંગી ! પરંતુ અહીં એને પોતાના શીલની રક્ષાની નવી ક્ષિતિજ ખૂલી હતી. એના પર દષ્ટિ ફિક્સ કરી છે તો પૂર્વના શોકના વિચારોના બંધન મોળા પડી ગયા. વધારામાં પછી ચારિત્રની નવી ક્ષિતિજ ખૂલવાની. પછી પૂછવાનું જ શું ? મહાસતીએ હવે વિચારનાં એ બંધન રાખતાં વિદ્યાધરને એટલું જ કહ્યું, ‘મને નંદીશ્વર દ્વીપ યાત્રા કરાવ, પછી વિચારીશ.’ ને રાણી બનાવવાની આશાથી એના કહેવા મુજબ એને વિદ્યાધર લઈ ગયો નંદીશ્વર દ્વીપની યાત્રાએ. ત્યાં પૂર્વભવનો પતિ દેવ મળ્યો એ પૂછે, - ‘તારે શું જોઈએ ? ત્યારે મદનરેખા કહે એક તો પુત્રનું મોં બતાવો. અને સારા સાધ્વીનો યોગ કરી આપો.’ ધણાં કષ્ટ સહન કર્યા છતાં હવે નવી ક્ષિતિજ ખૂલી છે, એટલે પૂર્વ વિગત અંગે મન પર એનાં વિચારોનાં બંધન નહોતાં; તેથી એણે સાધ્વીનો સમાગમ માગ્યો ! અને દેવ એને તરત જ એક મોટા શહેરમાં સાધ્વીના મુકામે લઈ ગયો, ને કહે ‘અહીં સાધ્વી છે, તમે વંદન કરી આવો. હું બહાર ઊભો છું.’ ત્યાં સાધ્વીને જોતાં જ એ મહાસતી ઠરી ગઈ ! અને આવીને દેવને કહે, ‘હવે પુત્રનાં દર્શનની ઝંખના નથી. તમે જાઓ.’

હૈયે કેવા ઉચ્ચ ભાવો ઊડતા હશે ? પૂર્વના બધા વિચારોનાં બંધનને ફગાવી દીધા ! સાધ્વીઓને દેખ્યા, ને મહાસતી ખુશખુશાલ થઈ ગયા. આત્માનો ઉદયકાળ હોય ત્યારે બંધનોનાં ભાર ઓછા થાય છે.

‘મારે આના વિના ન ચાલે; મને આવું ન ફાવે,’ આ બંધન છે, જો આવાં બંધનો ઊભાં હોય, તો ઉદયકાળ આત્માનો થાય ?

ભૂલવાનું નથી કે,-

ઉદય આત્માનો કરવાનો છે, ખોખાનો નહિ. આત્માના ઉદયમાં તગડાપણું નથી. ખોખાને તગડાપણું જોઈએ છે. માટે આવા મહાપુરુષોને નજર સામે રાખો. બીજું કાંઈ જોવાનું નથી. મન ફોરું ફોરું રાખો. પોતાનો સ્વાર્થ, પોતાની સગવડ-સન્માન-ઠેકો પોતાનું અહં, અન્યનો તિરસ્કાર આવું કાંઈ ન હોય, તો દિલ ફોરું બને.

માણસને એનો એ વિચાર મનમાં આવ્યા જ કરે છે ત્યારે માથે એનું બંધન થઈ ગયું હોય છે. દા.ત. ફલાણાએ મારું નુકસાન કરી નાખ્યું. ‘અમુક ડાક્ટરે ઊંધું મારીને મારી તબીયત બગાડી નાખી.’ પાછો આ વિચાર અટકાવ્યો અટકતો જ નથી ! એના વિચારોના બંધનમાં દિલ ભારે રહે છે, અને વિચારોના જો બંધન નથી હોતા, તો દિલ ફોરું રહે છે.

પણ અહીં સમજવાનું છે કે બંધનરૂપ વિચારો શાના ? જિનવાણી-જિનવચનના વિચારો હોય, તો એ કાંઈ બંધનરૂપ નથી, પણ આપણી આપમતિના વિચારો, ધોરણો અને દુન્યવી સ્વાર્થ વગેરેના વિચારો હોય, તે બંધનરૂપ છે.

આપમતિના વિચારો કયા ? દા.ત. સાધુને એમ લાગે કે ‘હું ત્રણવાર વાપરું તો સારું રહે છે.’ ‘કામ બધું કાયાને સંભાળી સંભાળીને લઈએ તો બધું સારું ચાલે.’ આમ કાયાને સુખશીલ અને આરામપ્રિય રાખ્યા કરે, એમાં ઊંધું વેતરણ કેવું થાય છે કે દા.ત. કોઈ માણસે સવા લાખની મોટર વસાવી, અને પછી એને ગેરેજમાં ને ગેરેજમાં રાખી મૂકી. કેમ ? તો કે બહુ વાપરીએ તો એને ઘસારો પહોંચે.’ આમ એને રાખી મૂકે, પણ એ ન વિચારે કે ‘મૂકી રાખવાથી કટાઈ જશે’ એમ આ શરીર એ મોટર સમાન છે. આ શરીર કામ કરવા મળ્યું છે, એને કામનાં ઉપયોગમાં જોડીએ તો સ્ફૂર્તિ રહે છે. સંભાળીને કામ કરવા જવાથી એટલે કે શરીરને બેઠાડું બનાવવાથી એમાં સુસ્તી અને આળસ રહેશે. પછી એ કામ બરાબર નહીં આપે. એટલે જો એમ વિચાર કરે કે ‘આ શરીર પાસે બહુ કામ લેવામાં આવે, ને એની પાસે ત્યાગ-તપ કરાવવામાં આવે તો દુબળું પડી જાય.’ આમ મનમાં આ આપમતિના ધોરણો છે, આ બધા બંધનો છે. બંધનો હટાવી મનને ફોરું બનાવવામાં આવે તો બંધન ન પીડે.

‘દુનિયાભરનાં માલની આપણને કિંમત છે, પણ આપણા આ અણમોલ શરીરની આપણને કિંમત નથી.’

તમે કહેશો કે એમ કેમ કહો છો ? શરીરને તો અમે કેટલું બધું જાળવીએ છીએ ? કાંઈ વાગે કરે નહીં એની કેટલી કાળજી રાખીએ છીએ.’ બસ, આટલી જ કિંમત ને ? પણ આ શરીરથી કેટલું સર્જન થઈ શકે, એનો વિચાર ? એ શરીરનો ઉપયોગ જો બરાબર કરવામાં આવે તો સારું. નહિતર નિષ્ક્રિય શરીર છેવટે લાકડા ભેગું થશે ! એટલા માટે મૂલ્યાંકન કરો. આપણને કેવી અમૂલ્ય ચીજ મળી છે, અને એનો કેટલો ઊંચો ઉપયોગ આપણે કરી શકીએ એનો ગંભીરપણે વિચાર કરો. બાકી એવા શિથિલ વિચારોના ને નબળા વિચારોનાં બંધન ફગાવી દો. એક વિચાર રાખો કે આરાધનાથી બધું સારું થશે; પણ પુણ્ય પરવાર્યું હશે તો એવું જ આવવાનું છે માટે સાધનામાં જોશ લાવો.

નંદીપેશ ચારિત્ર લઈને પડ્યા, તો પણ જબરદસ્ત સાધી લીધું ! કામ કાઢી લીધું ! એમ ભગવાન ઉપર અને આપણા ભાગ્ય ઉપર શ્રદ્ધા રાખો; અને એવા મુફલીસ બંધનો કાઢી નાખો, તથા આરાધનાનો વેગ વધારો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૪, અંક-૪૧, તા. ૨૮-૬-૧૯૮૬

૭૯ અહંત્વ ઓગાળો : અરિહંત આગળ રડું-રડું

મુક્તિનો સીધો રસ્તો આ માન્યતા, કે ‘સંઘમાં આપણે સૌથી નાના છીએ.’ સંસારનો સીધો રસ્તો આ માન્યતા, કે ‘આપણે મોટા છીએ.’ શું આપણે બધાથી નાના છીએ ? હા, આવું માનવામાં શુભભાવ ગર્ભિત છે. માટે જ મહાન કવિ કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય પ્રભુને વિનવે છે કે, ‘નાન્યો મત્તઃ કૃપાપાત્રમ્’- મારાથી વધીને બીજો કોઈ કૃપાપાત્ર નથી, એટલો બધો હું નાનો છું, અવગુણોભર્યો છું. અધમ છું.

પ્ર.- દુનિયામાં વધારે અવગુણી તો ઘણા છે, છતાં શું સમજીને પોતાને વધારે અવગુણી કહે છે ?

ઉ.- એ સમજીને કહે છે કે એક તો મારામાં દોષોનો કોઈ પાર નથી. અલબત્ત બીજામાં દોષો છે, પણ એ અજાણ છે. હું તમારા શાસનરૂપી દીવો લઈને અજવાળુ લઈ કૂવામાં પડું છું ! જાણું છું કે ‘ખરાબીઓથી આગળ નરકાદિ દુર્ગતિઓ છે.’ છતાં મારે ખરાબી ખપે છે ! આવી ખરાબીની ભયંકરતાને જે સમજતો જ નથી, એને તો હજી ખરાબી ખપે; પણ હું સમજું છું છતાં મને ખરાબીઓ ખપે

છે ! માટે હું વધુ ખરાબ છું; તેથી સૌથી નાનો છું.’

ભરત ચક્રવર્તી બાહુબલી પાસે પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી કહે છે, “આ ૯૯ ભાઈને ધન્ય છે કે વિષયો સંસારવૃક્ષનું મૂળ છે” એમ સમજીને એમણે વિષયોને છોડ્યા; એટલે એ તો ઉત્તમ કોટિના છે. ત્યારે આ વિષયોને ભવભ્રમણ વધારનારા તરીકે જે સમજતા જ નથી, ને એને છોડતા નથી, એ મધ્યમ છે; પણ જે હું સમજું છું કે વિષયો સંસારવૃક્ષનું મૂળ છે, ને છતાં વિષયોને છોડતો નથી, એ હું અધમ છું. હું સૌથી ખરાબ છું.”

ખૂબી જુઓ, શાસ્ત્રકારો વિષયોને પાપ સમજનારા ભરતને મધ્યમમાં ગણાવે છે, ને જે લોકો વિષયોને પાપ જ સમજતા નથી એમને અધમ કહે છે; એમના કરતાં જે એને પાપ સમજે છે છતાં છોડી શકતા નથી, જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ મધ્યમ છે, ત્યારે અહીં ભરત પોતાને અધમ સમજે છે. કેમ વારુ ? પોતાની ન્યૂનતા દેખાય, તો અભિમાન ન થાય, અને સુધરવાનું મન થાય, તેમજ સંઘ-સાધર્મિક મહાન દેખી એમના પર અત્યંત બહુમાન થાય; ને તો જ તરાય.

આપણા જીવનમાં પ્રસંગે પ્રસંગે સ્વાભિમાન બહુ તરવરે છે એને રોકવા આપણે વારેવારે મનમાં એ લાવવાનું છે કે ‘મારા જેવો અધમ કોઈ નથી, હું નાનો છું.’

આ નમ્રતાના ભાવથી આત્મા જ્યારે ભાવિત થાય, ત્યારે એ ગુણગનમાં ઊડવા ફોરો ફુલ થાય, ને ઉજ્જવલ થાય.

નહિતર શાસ્ત્ર બધાં આવડે, પણ અભિમાન ન છૂટે ! એટલે ‘હું સૌથી નાનો છું, અધમાધમ છું. આવું મનમાંય ન આવે; ને એ ન આવે ત્યાં સુધી ભગવાનનું ને સાધુનું સારું શરણ ન આવે. આ નમ્રતાના ભાવથી આત્માને ભાવિત કરવાનો છે. એટલે જ જેટલી જાતના અહંકાર છે, એને દૂર કરવાના છે. અહંકાર ઘણા પ્રકારના છે, જેમકે, મનને એમ આવે કે ‘હું અડધો અક્ષર તો ભણેલો છું જ, મને આવડે છે,’ ‘હું હરામખોર નથી,’... ‘આપણને અભિમાન નથી આવડતું... હું તો ગુસ્સો ન કરું’... આવી કેટલીય જાતના અહંકાર છે. પણ અહીં જીવને ખબર નથી કે ‘અત્યાર સુધી પૂર્વભવોમાં અહંકાર રાખી રાખીને ભવની યાત્રા ચાલુ રાખેલી. હવે અહીં ભવયાત્રા પડતી મૂકીને મોક્ષયાત્રા માંડવાનો, મોક્ષયાત્રા લંબાવવાનો સોનેરી અવસર મળ્યો છે, તો હજી પણ અંતરમાં જો અહંકારના ઊકરડા ભરી રાખીશ, તો પછી ભવની જ યાત્રા ચાલુ રહેશે ! મોક્ષની યાત્રા નહીં ! માટે મળેલા ‘સાધુના શરણ’માં પૂર્વ પુરુષોની ને વર્તમાન મહાપુરુષોની કદર કરો. કદર ક્યારે થાય ? ‘કદર’ એટલે રુદન, હૈયું રડું રડું થાય, કે ‘આવા

આવા ધન્ના શાલિભદ્ર જેવા મહાપુરુષો મને મળ્યા ? ને હું એવો ને એવો મુફલીસ ? સ્થૂલભદ્રજીએ વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને શ્રુત મેળવવાની કેટલી જંગી મહેનત કરી ! રોજની ‘પૂર્વો’ની ૭-૭ વાચના ! મોટા દરિયા ઉપાડવાના એવી વાચના રોજની રોજ ચાલુ ! બધી પહેલેથી યાદ રાખવાની ! આવા સ્થૂલભદ્ર મળ્યા, તનતોડ મહેનત કરી, ન રાત જોઈ, ન દિવસ જોયો. એક આંકડાનો વિસામો ન કર્યો, અને આપણને વારેવારે વાત-વિસામા કરવા જોઈએ છે ! માટે આ કરવાનું છે,-

જૈન શાસનની મશીનરી મળી છે, કાચો માલ આપણી મન-વચન-કાયાની શક્તિ છે, મશીનરીમાં કાચો માલ નાખો, તો કેવો પાકો ફેન્સી થઈને નીકળે ? એમ આ જૈનશાસનની સુંદર મશીનરી મળી છે, એમાં આપણી શક્તિઓરૂપી કાચો માલ ઉતારતા આવડવો જોઈએ. તો પછી જુઓ કેવો પાકો માલ નીકળે છે ! એટલે આવા મહાપુરુષોનું જો મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે તો હૈયું રડું રડું થઈ જાય. માટે આ લાવો. સંતોષમાં ન તણાઓ કે મારે અધ્યયન થઈ ગયું... મનુષ્ય જન્મમાં આવ્યા છો, સંયમ જીવન પામ્યા છો, તો પછી ‘હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યો’ એવું ન બને, તેની કાળજી રાખજો.

ઘણાની એવી ફરીયાદ છે કે ‘ધર્મસાધનામાં અમને કેમ એવો જોરદાર રસ અને ઓતપ્રોતતા નથી આવતી ?’ પણ એવો રસ અને ઓતપ્રોતતા લાવવા ઉપાય આ છે કે જાતનું અહંત્વ ટાળી અરિહંતશરણ હૈયાથી એવું સ્વીકારો, કે ‘પ્રભુ ! હું અનંત કર્મોથી પીડિત છું. મારે તમારો જ આધાર છે...’ આપણી કોઈ પણ આરાધનામાં આ એક મોટું સાધન છે કે, આપણું હૃદય રડું રડું થાય, ભીનું ભીનું ને ગદ્ગદ થાય.

દિલ રોતું રોતું એમ વિચારે કે પ્રભુ ! મારે આપના વિના કોણ આધાર છે ? ચંદનબાળાને ત્યાં પ્રભુ પધાર્યા, પરંતુ ચંદનબાળા તેથી ખુશી ખુશી હતી. રોતી નહોતી, તેથી પ્રભુ અભિગ્રહ મુજબ વહોર્યા વિના પાછા ફર્યા. ત્યારે ચંદનબાળા રોઈ પડી. ને રોતી રોતી પ્રભુને પાછા પધારવા વિનંતિ કરે છે, તો પ્રભુ પાછા પધાર્યા. પણ અહીં પ્રશ્ન છે કે હવે તો ચંદનબાળા હરખાઈ જાય છે એટલે તો રોવાનું સહેજે બંધ થાય, અને હવે વહોરાવે છે, તો તે રોતા વહોરાવવાનું શી રીતે ગણાય ? તો પછી.

સવાલ થાય કે પ્રભુએ કેમ વહોર્યું ? પ્રભુને અભિગ્રહ એવો ભૂતકાળ નથી કે “રોઈને વહોરાવે તો લેવું.” પણ વર્તમાન કાળનો અભિગ્રહ છે કે “રોતાં રોતાં વહોરાવે તો લેવું” તો અહીં કેમ વહોર્યું ?

આનો જવાબ સ્પષ્ટ છે કે, પહેલાં એ એટલું બધું ધ્રુસકે રોઈ છે કે, પ્રભુ પાછા પધાર્યા છતાં એના ડુસકા ને ધ્રુસકા ચાલુ છે, ને એથી એ રોતી જ ગણાય. ત્યારે એટલું બધું ધ્રુસકે કયા બળ ઉપર રોઈ ? એનો આ જવાબ છે કે પહેલાં તો એ ત્રણ દિવસની ભૂખી અડદના બાકળાથી પારણું કરવા પૂર્વે ભાવના કરતી હતી કે ‘કોઈ મહાત્મા પધારે તો એમને વહોરાવીને પછી પારણું કરું.’ એમાં જોગાનુજોગ જ્યારે મહાત્માને બદલે ખુદ પરમાત્મા મહાવીર ભગવાન જ પધાર્યા, એટલે તો એનું હૃદય અતિ હરખથી એટલું બધું ગદ્ગદ અને ભીનું ભીનું થઈ ગયું હોય કે હવે જ્યારે ભગવાન વહોર્યા વિના પાછા પધારે છે તો સહજ છે કે એ સામાન્ય રુદનથી રોનારી નહિ, પણ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોનારી હોય. ધ્રુસકા હવે જ્યાં પ્રભુ તરત જ પાછા પધારે છે ત્યારે અતિ હરખના ઉભરા છતાં ચાલુ હોય.

સારાંશ, દરેક આરાધનામાં હૃદય ભીનું ભીનું થઈ જાય, રડું રડું થાય કે ‘મને ને આ પ્રભુની પ્રાપ્તિ ? મને ને આ સાધનાની પ્રાપ્તિ ?’ એ ખૂબ જ જરૂરી અને ખૂબ જ લાભદાયી છે. એમાં સાથે દિલને રડું રડું થાય કે ‘જગતમાં મારે આ એક જ સબળ આધાર, તે મને મળી ગયા. મારા ભાગ્યની અવધિ નથી.’ રડતાં રડતાં પ્રભુને સંબોધતા રહીએ કે “પ્રભુ ! મારે તમારા વિના બીજો કોઈ આધાર નથી... મને તમારી ફરમાવેલી આ તરણતારણ પવિત્ર ધર્મપ્રવૃત્તિ મળી, એ મારા પર તમારી કેટલી મોટી દયા !”

આમ દરેક દરેક ધર્મસાધનામાં અરિહંતપ્રભુનું અનુસંધાન રાખીએ એટલે એમાં ગદ્ગદભાવ આવે, રસ આવે, ઓતપ્રોતતા આવે. નાના બનીને જાતનું અહંત્વ ઓગાળી નાખીએ અને સાચું અરિહંતશરણ, ગુરુશરણ, અને ધર્મશરણ સ્વીકારીએ, તો આપણું કલ્યાણ બહુ નિકટ છે.

૮૦ અક્ષયતૃતીયાની અનુમોદના

અસંખ્ય કાળથી ચાલી આવતું આ અક્ષયતૃતીયાનું મહાન પર્વ છે. આજના પવિત્ર દિવસે પહેલું સુપાત્રદાન શરુ થયું. ધર્મ ચાર પ્રકારનો દાન-શીલ-તપ અને ભાવના. દાનધર્મમાં શ્રેષ્ઠ સુપાત્રદાન. આ અવસર્પિણી યુગમાં શ્રેયાંસકુમારે પ્રથમ સુપાત્રદાન આપ્યું તે અક્ષયતૃતીયાના દિવસે ! એવા પવિત્ર દિવસને પામીને આ

સંભારણા કરાય કે '૧૩-૧૩ મહિના વગર ખાધેપીધે અને વગર બોલ્યે શી રીતે ભગવાન વિચરતા રહ્યા ? આપણે ખાધા વિના એક દિવસ કાઢવો હોય તો મુશ્કેલ છે ! દીક્ષા લીધી ત્યારથી માત્ર ઉપવાસ નહિ, પરંતુ ૧૩-૧૩ મહિના તદ્દન મૌન રાખ્યું ! એમ તો એક હજાર વર્ષ મૌન રાખ્યું ! અરે ! આપણે માત્ર એક દિવસ મૌન યાને ૨૪ કલાકનો ન બોલવાનો ઉપવાસ કરવો હોય, તો પણ મુશ્કેલ છે; કેમકે દા.ત. સમૂહમાં પ્રતિક્રમણ પૂર્ણ થયું એટલે તરત વાત-વીસામો કરવા જોઈએ છે ! આખો દિવસ ઘર ને બજારની મજૂરી કરી હોય, તે કંટાળી ગયેલો સંસારી ગૃહસ્થ સાંજ પડ્યે વાતોચીતો કરે, તેમ પ્રતિક્રમણ કરીને જાણે થાક્યા એટલે વાતો ચાલુ થાય છે !'

અહીં અક્ષયતૃતીયા યાદ કરવાની છે, કે ભગવાન ઋષભદેવે ભૂખ્યા તરસ્યા ૪૦૦-૪૦૦ દિવસ સુધી કોઈની સાથે વાત કરી નથી ! કે જમીન પર પલાંઠી વાળીને બેઠા નથી ! એના પર અક્ષયતૃતીયા આવી. એવી આજની અક્ષયતૃતીયા અસંખ્ય કાળથી ચાલી આવે છે. આ દિવસનાં સંભારણા તરીકે લેવાનું આ છે, કે પ્રભુએ આપણા માટે કેટલા કષ્ટ સહ્યા ? ૪૦૦-૪૦૦ દિવસ સુધી ગોચરીના સમયે ગોચરી જાય, ને ન મળે એટલે પાછા ફરે; છતાં દિલમાં સમતામાં કોઈ ફરક નહીં ! સૂર્યનું કામ છે સવારે ઊગે, અને સાંજના આથમે. એમ ભગવાનનું કામ છે સમય થાય ગોચરી જવાનું. મળે કે ન મળે તો એ જ ભાવથી પાછા આવવાનું.

ભગવાને આટલું બધું શી રીતે સહ્યું ? કહો, ભગવાનમાં સામર્થ્ય હતું. જેમ પાતાળ કુવામાંથી બાલદી ભરીભરીને પાણી કાઢે, તો ય કુવામાં પાણી ઓછું ન થઈ જાય, તેમ ભગવાનનો આત્મા પણ સામર્થ્યના પાતાલકુવા જેવો છે. એમાં સામર્થ્ય ભરેલું પડ્યું છે. ભગવાને ભૂખ-તરસ-થાક સહર્ષ સહન કરવા માટે એમાંથી સામર્થ્ય કાઢ્યા જ કર્યું, કાઢ્યા જ કર્યું. સામર્થ્ય ખૂટ્યું નહિ ! ભગવાન આપણા માટે ધડો છે. ૧ લાખ પૂર્વ વર્ષો જીવવાનું બાકી હતું ને ભગવાને ચારિત્ર લીધું ! પણ 'બાપ રે ! આટલો બધો કાળ ચારિત્ર પાળવાનું ?' એમ બેદ ન કર્યો.

ભગવાને આ બધું આપણા માટે કર્યું, પણ આપણે ભગવાનનો ચોપડો ને આપણો ચોપડો અલગ રાખ્યો છે !

આટલો બધો તપ મૌન વગેરેની વાત આવે તે ભગવાનના ચોપડે જમા ! આપણા ચોપડે કશું નહિ ! એક હજાર વર્ષ સુધી ભગવાન બોલ્યા નથી ! કેવીક સાધના ? ૧૨/૧૨ મહિનાની મૌન કાયોત્સર્ગ સાથે સળંગ ઉપવાસોની સાધના, જેના પારણા દ્વારા અક્ષયતૃતીયા અમર થઈ ગઈ; અને

એ પારણું શ્રેયાંસકુમારે કરાવ્યું, કેમ ?

કેમ જાણે શ્રેયાંસ પોતાના ભગવાન સાથેના સ્વયંપ્રભા દેવીના ભવમાં પ્રેમ સંકેત કરીને આવેલ ! કે 'તમે તીર્થકરના ભવમાં પહેલું પારણું મારા હાથે કરજો ! સ્વયંપ્રભા શી રીતે થયેલા ? પૂર્વના અનામિકા બ્રાહ્મણીના ભવમાં અનશન લીધેલું, એમાં પ્રભુના જીવ લલિતાંગ દેવના કહેવાથી એણે સ્વર્ગમાં સ્વયંપ્રભા દેવી થવાનું માગી લીધેલું. ધર્મનાં ફળમાં સ્વર્ગ માગી લીધું તો પછીથી કેમ દુર્ગતિઓમાં રખડયા નહિ ? કહો, સ્વર્ગ માગવામાં દેવતાઈ વિષય વિલાસની કાંક્ષા નહોતી. પરંતુ 'લલિતાંગ એક ઊંચો ગુણિયલ આત્મા છે, એની કંપની મળે તો મારો ઉદ્ધાર થાય' આવો આત્માનો પ્રેમ હતો. અને એ આત્માનો પ્રેમ એવો કર્યો કે કેમ જાણે કહ્યું 'જુઓ, જાળવજો મારો પ્રેમ, તીર્થકર થવાના હો, ત્યારે પહેલું પારણું મારા હાથે કરજો.' આત્માના આ પ્રેમ કેવાક હશે ? ત્યારે તો અક્ષયતૃતીયા અમર થઈ ગઈ.

કેમ ભરત બાહુબળના હાથે પારણું નહિ, ને શ્રેયાંસને હાથે ? કહો, શ્રેયાંસને શુદ્ધ આત્માના પ્રેમ ઉપર ભગવાન સાથે નવનવ ભવથી સંબંધ ચાલી આવતો હતો. ભગવાન સાથેના સંબંધમાં શ્રેયાંસ પહેલા જોડાયા; ને બ્રાહ્મી-સુંદરી-ભરત-બાહુબલી પાછળથી જોડાયા. પૂર્વના ત્રીજા ભવે ચક્રીના આ ચારે ભાઈઓ હતા. ઋષભદેવ ભ. નો જીવ ચક્રવર્તી, અને શ્રેયાંસ એમના સારથિ હતા. આપણે દાવો તો રાખીએ છીએ કે 'અમને દેવગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ છે, દેવગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ છે,' તો દિલને પૂછો ભગવાનનું નામ સાંભળતાં યા ભગવાનનાં દર્શન કરતાં હૈયું કેલુંક ભીનું ભીનું થાય છે ! આમને આત્માના પ્રેમ હતા તો હૈયાં ભીનાં હતાં, હૈયા ફોરા હતા.

“તરવાનો અધિકાર તેને છે જેનાં હૈયાં ભગવાનના દર્શનાદિમાં ભીના થઈ જાય, ભીના થવા માટે હૈયું ફોરું હોય.”

હૈયું ભારે થાય છે સ્વાર્થમાયાથી, સગવડ-રાગથી, સન્માન-લાલસાથી.

આત્માને સ્વાર્થ-સગવડ ને સન્માનની કારમી ભૂખ છે. એટલે વાત વાતમાં ઊકળી ઊઠે છે વિહ્વળ થાય છે. દિલ ભારે થઈ ન કરવા યોગ્ય વાણી-વિચાર-વર્તાવ કરે છે. પવિત્રતા માટે એ ત્રણ હટાવી દઈ આત્માને ફોરો બનાવવો જોઈએ. શી રીતે બને આ ? આવા મહાપુરુષોને યાદ કરવાથી બને. શ્રેયાંસે પોતાના આત્માને આવો ભીનો ને ફોરો બનાવેલો. 'મારા ચક્રવર્તી શેઠ !' અને ત્યાં સિક્કો મારી દીધો પહેલા પારણાનો. અક્ષયતૃતીયાનો આવો પવિત્ર દિવસ છે.

તો એ દિવસથી હવે સંકલ્પ કરવો કે ‘સ્વાર્થ સગવડ ને સન્માનને જતા કરવા. જો આ નહિ કરું તો ફરી પાછો આવો ધન્ય અવસર ક્યારે પામીશ ? ને અહીંથી પછી ક્યાં લપસીશ ?’ આવું ન થાય અને જીવન પવિત્ર થાય, આત્માનો ઉત્કર્ષ થાય, માટે એવા યત્ન કરો કે જેથી પેલા સ્વાર્થ-સગવડ-સન્માનની તૃષ્ણા હટાવી દઈ હૈયું પ્રભુનાં દર્શનાદિ પર ભીનું ભીનું અને ઉત્તમ ગુણોના ગગનમાં વિહરવા ફોરું ફૂલ થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૪૩, તા. ૧૯-૭-૧૯૮૬

૮૧ કષાયત્યાગ માટે ભવ્ય વિચારણા

(લેખાંક-૧)

શ્રી આચારાંગ સૂત્રનાં દ્વિતીય અધ્યનનું પહેલું સૂત્ર છે,- ‘જે ગુણે સે મૂલકાણે’ અર્થાત્ શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરે કામ ગુણો છે, તે મૂળનું સ્થાન છે. સંસારનું મૂળ કષાયો, એ કષાયોને રહેવાનું સ્થાન છે શબ્દાદિ વિષયો. આ વિષયોના પાપે જ જીવ ક્રોધ કરે છે, અભિમાન કરે છે, માયા-લોભ કરે છે. જ્યાં સુધી કષાયો સલામત, ત્યાંસુધી સંસારમાં ભટકવાનું સલામત.

એટલે આ કષાયોને અટકાવવા હોય તો મૂળ પાયામાં વિષયોના સંગ છોડવા જોઈએ, છતાં વિષયસંગ ન છુટે ત્યાંસુધી પણ મોક્ષાર્થી જીવ ઝંખે છે કે ‘મારા ક્રોધ-લોભાદિ કષાયો કેમ અટકે ?’ એ અટકાવવા માટે બે કામ કરવા પડે,-

(૧) ઉદિત અર્થાત્ ઉદયમાં આવેલ કષાયને નિષ્ફળ કરવા; અને

(૨) સત્તામાં રહેલ કષાય-કર્મનો નાશ કરવો,

જે કષાય-ક્રોધ કે લોભ કે અભિમાનાદિ-ઉદયમાં આવ્યા, અર્થાત્ હૈયામાં એનો સરવરાટ ઊભો થઈ ગયો, તેને બહારમાં એટલે કે વાણી વિચારમાં વર્તાવમાં સક્રિય યાને સફળ ન થવા દેવો. દા.ત. કાંઈક બગડ્યું-સગડ્યું, તો અંતરમાં ક્રોધ ઉઠી આવે છે. પણ હવે એને યોગ્ય વર્તાવ એટલે કે,- ભ્રમર ઊંચી થવી, આંખ લાલ થવી, હાથેથી તમાચ વગેરે ચોડવી, ઈત્યાદિ ન કરવું. એમ એવા ક્રોધના વેણ ન બોલવા, તથા આગળ ક્રોધ ભર્યા વિચાર ન ચલાવવા. આમ કષાયને મન-વચન-કાયયોગની સહાય ન અપાય, એવા યોગ પર અંકુશ મૂકાય, તો ઉદિત કષાય નિષ્ફળ જાય.

ત્યારે, સત્તામાં રહેલ કષાયકર્મના નાશ માટે કષાયના ભયંકર પરિણામ કેવાં, બાહ્ય નુકસાન કેવાં કેવાં, તથા આત્મિક નુકસાન કેવાં કેવાં, એ વિચારતા રહેવું. સાથે જ કષાયના વિરોધી ઊંચી ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, નિર્લોભિતાની ભાવના તથા શક્ય અમલ કરતા રહેવું. ઉપરાંત કષાય રોકવા માટે ચાવીરૂપ કેટલીક વિચારણા છે. એ કરતા રહેવું.

ક્રોધને રોકવા માટે આ વિચારવું કે,-

(૧) જીવ ! ધ્યાન રાખજે. આ બહારનું બગડ્યું છે કે બગડશે તે સામાના લીધે નહિ, પણ તારા પોતાનાં નિર્ધારિત અશુભ કર્મના લીધે; પરંતુ હવે તું ક્રોધ કરીશ, તો તારા આત્માના પરલોકનું બગડશે. એ ન બગાડીશ. પેલું બગડ્યું એ કર્મની વસ્તુ; એ કાંઈ તારા હાથની વાત નહિ; પણ હવે આ ક્રોધ સફળ ન કરવો એ તારા હાથની વાત છે. માટે સામાને ક્ષમા આપી દે. પુરુષાર્થ આ ક્ષમાનો કર. જીવ પુરુષાર્થમાં સ્વતંત્ર છે, કર્મમાં પરાધીન છે.

(૨) આપણે ક્રોધ કરવાથી સામાનો ક્રોધ વધી આગળ સળગે છે, એની પરંપરા ચાલે છે, એમાં દુન્યવી નુકસાન ઊભાં થાય છે. ને પરલોક માટે પાપાનુબંધો-પાપબીજો ઊભા થાય છે !

(૩) ‘સવ્વે જીવા કમ્મવસ’-સર્વજીવ કર્મધીન છે, એ હિસાબે સામો જીવ બિચારો કર્મને પરાધીન છે. કર્મનો ગુલામ છે. બિચારા ગુલામ પર ગુસ્સો શો કરવો ? એ તો દયાપાત્ર છે. માટે એની આ ક્રુણા ચિંતવવા જેવી છે, કે ‘પ્રભુ ! એને સદ્બુદ્ધિ આપો.’ એના પર દયા એટલા માટે કે એ અજુગતું જે આચરે છે, એમાં એ બિચારો પૂર્વના કર્મથી પીડિત છે. વધારામાં આમે ય એ અજુગતું આચરવાથી કર્મનો અપરાધી થઈ નવા કર્મનો માર ખાવાનો છે; તો પછી એના પર વળી વધુ જુલ્મ હું કાં કરું ? એના પર ક્રોધ નહિ દયા ચિંતવવાની.

(૪) મારે બાહ્ય વસ્તુનું બગડ્યું એ તો પરનું બગડ્યું, મારા આત્માનું કશું બગડ્યું નથી. મારા આત્માની પુણ્યાઈ, એનો ધર્મ, અને એની સત્તાગત અનંત જ્ઞાનાદિ-સમૃદ્ધિ જે છે, તે તો કાયમ જ છે; એમાં સામો કાંઈ બગાડી શકતો નથી. એની મને ભારે હુંફ છે, પછી ક્રોધ શા સારું કરવો ?

(૫) વળી ક્રોધ કરવાથી સ્વયં ક્ષમાવીર અને પરને ક્ષમાના ઉપદેશક મહાવીર પ્રભુના મારા સંતાનપણાને કલંક લાગે છે.

(૬) ક્રોધ રોકવાનું અણમોલ સાધન શ્રી જિનશાસન; એ પામેલું ક્રોધ કરવામાં એળે જાય છે; જેમ, હજારોની કિંમતની દવા કુપથ્ય ખાવામાં એળે જાય.

(૭) આજ સુધી સેવેલા ધર્મની સમજ કોધ કરવામાં ઘવાય છે.

(૮) મારા કરતાં સો-હજાર-લાખગુણી આપદામાં મહાપુરુષોએ કોધ નથી કર્યો મહાવીર પ્રભુના કાનમાં ખીલા ઠોકાયા ! સુકોશલ મુનિને વાઘણે ફાડી ખાધા ! ગજકુસુમાળના માથે સગડી મુકાઈ ! છતાં એમણે લેશમાત્ર ગુસ્સો નથી કર્યો ! તેમણે તો ત્યાં એ વિચાર્યું કે જીવનનું રહસ્ય શું ? જીવનનો સાર શો ? આત્માની ક્ષમા-સંપત્તિની આબાદી, સત્ત્વવિકાસ; પણ જડની આબાદી-સુખરૂપતા નહિ, જડના તાગડધિન્ના નહિ... તો મારે સાર કમાઈ લેવાનો.

(૯) અનંતકાળથી અનેક બીજા ભવમાં કોધ ને કોધની સંજ્ઞાને પુષ્ટ કરવાનું જ કર્યું છે, પણ હવે આ ઊંચા આર્ય માનવભવમાં ય ફરી એને પુષ્ટ કરવાનું કરીશ, તો પછી એનું શોષણ કરવાનું, એનામાં દ્રાસ ઘસારો કરવાનું, અને ક્ષમા જગાવવા-વધારવાનું ક્યા ભવમાં અને ક્યારે કરીશ ?

(૧૦) કોધથી ચંડકોશિયા જીવ સાધુની જેમ સંયમ-ફળનાશ આવશે, અને ભવોની પરંપરા ચાલશે ! એ કેમ પોષાશે ? ‘કોધ કોડ પૂરવતણું સંયમ ફળ જાય.’ કોધથી કોડ પૂર્વનું જો મહાન ચારિત્ર-ફળ નષ્ટ, તો તારા મામુલી ધર્મનું ફળ ક્યાં રહેશે ?

(૧૧) કોધથી મન તામસી બને છે, સત્ત્વ ગુમાવી નિઃસત્ત્વ બને છે, અને તામસ ભાવની બીજા શુભ ભાવો પર ખરાબ અસર પડે છે. તેમજ અહીં સત્ત્વ હણાયથી કસોટીમાં બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું સત્ત્વ ન રહે; નવવાડ વગેરેનું સત્ત્વ ન રહે; તથા સુકૃતના, ગુણસ્થાનક વૃદ્ધિના, તથા ક્ષપકશ્રેણિદાયી પરમસત્ત્વજનિત અપૂર્વકરણ-મહાસમાધિના પાયાભૂત જે સત્ત્વ છે, તેના પર ઘા પડે છે. બધું કોધ કરવા પર !

(૧૨) इय पुष्पावर लाभो चिंतेयव्वो जणेण निउणेणं । रोद्धफलो य कोहो, चिंतेयव्वो जिणाणाए ॥ सो णत्थि जए जीवो णवि पत्तो जो दुहाइ संसारे । जो असुहं णवि पत्तो णिय विरइय कम्म जोएण ॥ एरिसे असारं णाउं कयरं मण्णंतो गुणं माणं समुव्वहसि ? ॥

એમ નિપુણજને પૂર્વાપર લાભ વિચારવા જેવા છે. જિનવચને કોધના જે ભયંકર ફળ કહ્યા છે, તેનો વિચાર કરવો. જગતમાં કોઈ દુઃખ એવા નથી કે જીવ જે ન પામ્યો હોય; તેમ કોઈ એવું અશુભ નથી કે જે પોતાના કર્મના ઉદયે ન પામ્યો હોય. સંસારની આવી અસારતા સમજી ગુસ્સો અભિમાન મૂકી દેવા જોઈએ કોધ-અભિમાનથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ યાને આત્મસૌંદર્ય અને જિનની આજ્ઞા પાળવાનો લાભ મળે છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૨૩૩

(૧૪) અહીં મળેલા મહાકિંમતી મનને કોધ કચરો ભરી ઉકરડો કાં બનાવું ? ક્ષમાથી ઉદ્યાન ન બનાવું ? વગેરે વિચારવાથી અંતરને ભાવિત કરવાથી કોધના ઉદયને રોકી શકાય. વળી કોધના પ્રસંગમાં પૂર્વાપર લાભ વિચારવો.

(૧૫) વળી સામાએ કઠોર શબ્દ જ કહ્યો ને ? ગાળ તો નથી દીધી ને ? ગાળ દીધી, તો બીજું કાંઈ બગાડ્યું નથી ને ? બગાડ્યું છે, પણ પ્રહાર તો નથી કર્યો ને ? પ્રહાર કર્યો, પરંતુ મને મારી તો નથી નાખ્યો ને ? કદાચ મારી ય નાખે છે, તો પણ મારા મહાવ્રત કે થોડી પણ મારી અંતરની ધર્મપરિણતિનો નાશ તો નથી જ કરી શકતો ? એ નાશ તો હું જાતે જ કરું તો જ થાય; બાકી કોઈની એનો નાશ કરવાની તાકાત નથી; અને એ ધર્મપરિણતિ જો સલામત છે, તો પછી મારું વાસ્તવિક કશું બગાડતું નથી. તો મારે શા મારું સામા પર ગુસ્સો કરવો ? એમ તુલનાત્મક વિચાર કરી અંતરમાં ભભૂકેલા કોધને નિષ્ફળ કરાય. અથવા જાગી જવા સંભવિત કોધના ઉદયને અટકાવી શકાય.

(૧૬) મને બળ વગેરે મળ્યું છે તે બહારનાને દબાવવા અટકાવવા નહિ, કિન્તુ કોધાદિ કષાયને દબાવવા અટકાવવા માટે મળ્યું છે. તેથી કોધને દબાવવામાં એ બળ વગેરેને કામે લગાડું.

(૧૭) (i) મારે દિલમાં અર્હટ્-ભક્તિ ભરપૂર ભરવી છે, તેમજ (ii) મારે મોક્ષે જવાની ઉતાવળ છે. કોધાદિ કષાય કરવાથી તો જિનભક્તિને મનમાં જગા જ નથી રહેતી; તેમજ મોક્ષે જવામાં ઊલટું વિલંબ થાય છે. અથવા, આમ વિચારી કોધને દબાવી શકાય.

(૧૮) આપત્તિમાં કલ્પના ફેરવવાથી કોધને અટકાવી શકાય, દા.ત. ગજસુકુમાળે સસરાએ માથે મૂકેલી સગડીને સસરાએ મોક્ષની પાઘડી બંધાવી માની.

(૧૯) માનવભવ એ વિશિષ્ટ બુદ્ધિ શક્તિનો ભવ મળ્યો છે. એટલે કે રસાળ બુદ્ધિક્ષેત્ર મળ્યું છે. એમાં રોપેલા કષાયબીજ સંજ્ઞાબીજ એની મોટી વડવાઈ થશે; યા કષાય બીજોમાંથી મબલખ પાક કોધનો સરજાશે ! એ પછી શે કાબૂમાં લાવી શકાશે ? એ પાક પર પાપાયરણ કેવાં ? આ બધું અટકાવવા કોધ રોકવાની અહીં તક છે, પછી નહિ.

(૨૦) કોધ જે બાહ્ય આપત્તિના કારણે આવે છે, એ આપણા સંસારની જીવ પ્રત્યે એક પ્રકારની નાલેશી છે, વિટંબણા છે; તેથી કોધ કરવો તો સંસાર પ્રત્યે કરવો. કોધને રોકીને મનમાં સંસાર પર વૈરાગ્ય જગાવવો.

આવી આવી વિચારણાથી કોધને અટકાવી ક્ષમા-સમતાનો અભ્યાસ રાખવો.

૨૩૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

(૮૨) (લેખાંક-૨)

ગત લેખાંકમાં અંતરમાં સરવરી ઉઠેલા ક્રોધકષાયને નિષ્ફળ કરવા એ જોયું કે એ ક્રોધને વાણી-વિચાર-વર્તાવમાં નહિ ઉતારવો. અર્થાત્ એને મનોયોગ-વચનયોગ-કાયયોગ એમ ત્રિવિધયોગની સહાયતા નહિ કરવી. અંતરમાં કષાય ભભૂકે છે એ પૂર્વના મોહનીય કર્મને આધીન છે. એમાં આપણે પરતંત્ર; પરંતુ હવે ત્રિવિધ વાણી-વિચાર-વર્તાવના યોગની સહાયતા કરવી એ આપણા પુરુષાર્થને આધીન છે, એમાં આપણે સ્વતંત્ર છીએ. આપણે કષાયના બોલ બોલવા હોય તો જ બોલીએ, ન બોલવા હોય તો ન બોલીએ, એ આપણી મરજીની વાત છે. આપણને કોઈ બાંધી મારતું નથી કે આવા કષાયના બોલ બોલવા જ પડશે. પુરુષાર્થ આપણો કર્યો થાય, ન કરવો હોય તો ન થાય. બસ, ક્રોધ યા માન યા માયા કે લોભ કષાયના વાણી-વિચાર-વર્તાવ આપણે ચાહીને ન કરીએ, તો અંતરમાં સરવરેલા કષાય નિષ્ફળ જાય.

ત્યારે ભવિષ્યમાં કષાય ન ઊઠે એના સારુ ક્રોધ અંગેના અંકુશ માટે વિવિધ વિચારણા જોઈ. હવે માન-માયા-લોભ કષાય ન ઊઠે એ માટેની વિચારણાઓ જોઈએ. અલબત્ત આ ત્રણેય કષાય રોકવા માટે ક્રોધને રોકનારી વિચારણાઓ ઉપયોગી છે; તેથી એનો ઉપયોગ કરવાનો; પરંતુ માન વગેરે રોકવા વિશેષમાં વિચારણાઓ કઈ કઈ કરવી, તે હવે જોઈએ.

૨. અભિમાન રોકવા વિચારણાઓ :-

માન કષાયને રોકવા ઉપરોક્તમાંથી કેટલીય વિચારણા કામ લાગે. ઉપરાંત એ વિચારાય કે

‘(૧) અનંત જ્ઞાનીઓએ, મહાન અવધિજ્ઞાનીઓએ, કે ૧૪ પૂર્વનું શ્રુતજ્ઞાન ધરનારાઓએ તથા મહાપુણ્યાઈ મહાશક્તિ ધરનારાઓએ, યા મહાસુકૃત કરનારાઓએ પણ અભિમાન નથી કર્યા ! તો મારું જ્ઞાન કેટલું ? મારે પુણ્યાઈ કેટલી ? મારી શક્તિ કેટલી ? મારાં સુકૃત કેવાં, ને કેટલાં ? પછી હું શાના પર માન કરું ?’

(૨) અનંતા કર્મોથી દબાયેલા ને કર્મના ગુલામ એવા મારે ક્યા મોંઢે અભિમાન કરવા ? ધણીનો ઢોર માર ખાનાર ગુલામોમાં એક ગુલામ બીજા ગુલામ પર અભિમાન કરે એ કેટલું શોભે ?

(૩) મેં (i) ક્યા એવા મહાસુકૃત મહાપરોપકાર કર્યા છે ? (ii) ક્યા એવા મહાન ગુણો મેળવ્યા છે ? (iii) કઈ મહાતપ-સંયમની સાધના કરી છે ? (iv) મેં મનોવૃત્તિ પર ક્યો અંકુશ કે (v) મૃત્યુ પર ક્યો વિજય મેળવ્યો છે ? કશો જ નહિ. તો પછી મારે અભિમાન કરવાનો હક જ ક્યાં છે ?

(૪) અભિમાન બે પર થવા સંભવ,- (૧) અભિમાન જો બાહ્ય-વૈભવ-સત્તા-સન્માન આદિ પર થાય છે, તો ‘ચક્રવર્તીની વૈભવ-સત્તા આગળ એ શી વિસાતમાં છે કે અભિમાનનો હક મળે; અને (૨) અભિમાન જો આંતરિક જ્ઞાન-તપ વગેરે ઉપર થવા જાય છે, તો એ પૂર્વ પુરુષોની જ્ઞાનસમૃદ્ધિ તપસમૃદ્ધિ આગળ શી વિસાતમાં છે કે હું અભિમાન કરું ?’

(૫) રાજા રાવણની જેમ અભિમાનથી અંતે પછડાવવાનું થાય છે. એના કરતાં માન ન કરવામાં પછાડ ન ખાવી પડે, ને શોભા અને શાંતિ રહે છે; માટે અભિમાન નહિ કરવું.

(૬) સંસારમાં કોઈ એવું દુઃખ નથી, કોઈ એવું અશુભ નથી જે મારા જીવે કર્મવશ ન પ્રાપ્ત કર્યું હોય, તો મારે દુઃખને અશુભાદિ ભર્યા અસાર સંસારને ઓળખી લઈ, માનથી ક્યો ગુણ થવાનું માનીને મારે માન કરવું ? વગેરે વિચારી માન-મદ-અહંકારને રોકવા મનમાં કદાચ માન ઊઠ્યું હોય તો ય એને સફળ ન થવા દેવું. એના પર ભવાં ચઢે, ખત્તા અક્કડ થાય, અભિમાનના શબ્દ બોલાય, સામાનો તિરસ્કાર-નિંદા થાય, જાત-વડાઈ થાય, મુખમુદ્રા અને ચાલ વગેરે માનભરી બને...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ ફળ ન બેસવા દેવું. આમ ઉદય પામેલા માનને નિષ્ફળ કરાય.

૩. માયાના ઉદયને રોકવા વિચારણાઓ :-

ઉપરોક્ત કેટલી વિચારણા ઉપરાંત એ વિચારવું કે

(૧) માયા તો સંસારના ભવોની માતા છે. માયા હોય એટલે ભવ પર ભવનાં સર્જન થયા કરે ! એટલે આટલે ઊંચે આવવાનું નિષ્ફળ જાય ! કેમ ?

(૨) માયાની પાછળ અનેક બીજા દોષો ઊભા થાય છે; એ દોષોથી માનવદેહે પણ પશુજીવન બની જાય છે. એ જ ઊંચે આવ્યું નિષ્ફળ થયું.

(૩) માયા સેવવામાં પાછળ માયાનો પસ્તાવો કરવાનું ઓછું બને છે. તેથી એમાં લગભગ સમ્યક્ત્વનો નાશ થાય છે. જે પાપોમાં અફસોસી-પસ્તાવો નહિ, તે પાપો મિથ્યાત્વના ધરના હોય છે. એટલા જ માટે કુથલી નિંદા આદિ અનર્થદંડના

પાપ કરવાનો શાસ્ત્ર-નિષેધ છે; કેમકે એ કુથલી આદિમાં જીવને કાંઈ ખોટું લાગતું નથી, પાછળ પસ્તાવો નથી થતો.

(૩) માયાથી સગા-સ્નેહી વગેરે પોતાના જ માણસોને વિશ્વાસ-પ્રેમ ગુમાવવાનું થાય છે. પછી એમની સાથેનું જીવન કેવું બેકાર ! તેમ લોકવિશ્વાસ પણ, માયા રમતાં ગુમાવાય છે. પછી લોકો માયાવી સાથે વ્યવહાર કેવો અતડો રાખે ?

(૪) માયાને લીધે સ્ત્રીવેદ કે તિર્યગતિ ઉપાર્જઈ નીચે ગબડવું પડે છે.

(૫) આપદાથી બચવા મહાશક્તિ સંપન્નોએ પણ માયા કરવા છતાં આપદા નથી રોકી શકાઈ. બચાવ નથી કરી શકાયો. તો શા માટે એવી ફજુલ જતી માયા કરવી ? કર્મો જો અવશ્ય વેદવા પડે એમ જ છે, તો હું શા માટે માયા કરું ? એથી મને શો બહુ મોટો બચાવ મળવાનો હતો ? શો બહુ લાભ મળવાનો હતો ? ઊલટું લાંબા કાળનું નુકસાન પારાવાર !

(૬) માયા એ દારૂ જેવું વ્યસન છે, માયાનું વ્યસન સેવતાં માયા વધે છે.

(૭) માયા બહુ લોકોમાં નિંદ્રા બને છે, લોકમાં ઈજ્જત ગુમાવરાવે છે.

(૮) ‘તું જેને ઠગે છે, એ તારા જેવો જ કર્મપીડીત જીવ છે.’ તો એવા પીડાતાને શા સારુ ઠગવો ?... વગેરે વિચારી માયાને અને માયાના ફળરૂપ બાહ્ય તેવા માયાવી આચરણ-બોલચાલને અટકાવી શકાય.

(૪) લોભ-કષાયના ત્યાગ માટે

ઉપરોક્તમાંની કેટલીક વિચારણા કરવા ઉપરાંત વિચારાય કે,

(૧) લોભ એ રાગ-મમતા-તૃષ્ણા-લાલસા-આકર્ષણ-આસક્તિ-લંપટતા વગેરેમાંના કોઈપણ રૂપે જાગે છે, એ રૂપે ટકે છે, વધે છે. એ કાંઈ આત્માનો શુદ્ધ ગુણ નહિ, પણ વિકાર છે, રોગ છે, ઉપાધિ છે, વળગાડ છે. એ રોગ શા માટે વહોરું ?

(૨) અનંતા કાળથી મૂળ પાયામાં લોભના આ એક યા બીજા રૂપક પર જ, અનેકાનેક દોષો પોષાતા આવી સંસાર લાંબોલચક ચાલ્યો છે ! એવાને ઓળખ્યા પછી આવકાર શા ?

(૩) ‘ઈચ્છા હુ આગાસ સમા અણંતા,’ લોભનો પાર નથી. લોભનો ખાડો પૂરવા જાય તેમ વધે છે, ઊંડો થતો જાય છે.

(૪) બાહ્યનો લોભ-આસક્તિ કરવા જતાં એનું મૂલ્યાંકન થઈ, પોતાના આત્માનું અને દાનાદિ સંપત્તિનું મૂલ્ય ઓછું આંકવાનું થાય છે. દા.ત. લાખ રૂપિયાની જો અતિ આસક્તિ થઈ, તો સ્વાત્માની દાનાદિ-સંપત્તિની એટલી મહત્તા નહિ લાગે. મનને આત્મા કરતાં જડનું મહત્ત્વ વધુ લાગે છે. આત્માનું મહત્ત્વ ઓછું અંકયાથી, એના હિતનો વિચાર ગૌણ બની જાય છે.

(૫) ‘સર્વ ગુણ વિનાશકો લોભ’ એમ ‘પ્રશમરતિ’ શાસ્ત્ર કહે છે. લોભ એ સર્વ ગુણોનો નાશક બને છે. લોભ કરવા જતાં સત્ય-નીતિ વગેરે કેટલાય ગુણો વિસરાય છે.

(૬) ‘પાપનો બાપ’ લોભ છે. લોભના લીધે જ આરંભ સમારંભ, જુઠ-ચોરી વગેરે કેટલાય પાપ આચરવા પડે છે... ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ વિચારવા-ભાવવાથી લોભના ઉદયને રોકી શકાય. તેમ અંતરમાં ઉદય પામેલ લોભને નિષ્ફળ કરવા માટે લોભની લાંબી વિચારણા જ ન કરાય; તેમ વાણી અને કાયા તથા ઈન્દ્રિયોની લોભ અને રાગવશ થતી પ્રવૃત્તિ અટકાવાય.

આ રીતે વિચારણા વારંવાર કરી કરીને ક્રોધ-માન-માયા-લોભનો ઉદય-નિરોધ કરી શકાય; ઉદયમાં આવતો અટકાવી શકાય; તેમજ ઉદયમાં આવેલાનું નિષ્ફલીકરણ થઈ શકે. એ કરવામાં આવે એજ ક્ષમા-મૂઢુતા-ઋજુતા-મુક્તિગુણ છે. (આમાં ઈર્ષ્યા-ભય-અસહિષ્ણુતા-દ્વેષ-હર્ષ-ખેદ વગેરે દોષોનો ત્યાગ કરવાનું પણ સમજી લેવાનું.) એમ ક્ષમાદિના અભ્યાસમાં આગળ વધતાં એ સિદ્ધ થાય ત્યારે એ શુક્લધ્યાનના આંતરામાં આલંબનરૂપ બને છે; તેમજ એ સિદ્ધ ક્ષમાદિના આલંબને શુક્લધ્યાનમાં ચઢી શકાય છે; કેમકે આ ધ્યાન સૂક્ષ્મ પદાર્થના બહુ સ્થિર ચિંતનરૂપ છે, એ જો ક્ષમાનિર્લોભતાદિની સ્થિરતા ન હોય અર્થાત્ ક્રોધાદિના સચોટ દંઢ ત્યાગ ન હોય, તો ક્રોધાદિના તરંગ ઉઠી પડવાથી એ ધ્યાન ટકી શકે નહિ.

સારાંશ, બહુ મજેના આ માનવજીવનને જીવતાં કષાયોને નિષ્ફળ નિષ્ક્રિય કરવાનું થાય. અને નવા કષાયને ઊઠતાં જ રોકાય, તો આપણે જીવન જીતી ગયા...

૯૩ જમાલિની વૈરાગ્યવાણી

ભગવાન મહાવીર પરમાત્માની વૈરાગ્યવાણીથી બૂઝેલો રાજપુત્ર જમાલિ માતાને કહે છે,-

“માતાજી ! હું તો હવે મહાવીર પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લઈશ. પ્રભુની વાણી સાંભળીને આ સંસાર મને અસાર, અપકારી અને આત્મવિડંબક લાગ્યો છે. હવે હું ક્ષણવાર અહીં નહિ ટકી શકું.”

સંસાર રસિયાનું પુરાણ :-

આ સાંભળીને માતા મૂર્ચ્છા ખાઈ જાય છે; મૂર્ચ્છા વળ્યા પછી કહે છે, “અરે મારા લાડિલા ! આ તું શું બોલે છે ? આ રાજ્યવૈભવ, આ રમણીય પ્રેમાળ રમણીઓ, તારી સુકોમળ યુવાની, એના લહાવા ઉડાવવાને બદલે એ છોડવાની વાત કરે છે ? દીકરા ! જેને નથી મળ્યું એને નાના ઓરતા થાય છે. તું આ મળી ગયા પછી આના ઉદાર ભોગસુખ જતા કરવા માગે ? તારા વિના હું કેમ જીવી શકું ? વળી ચારિત્ર માટે તારું ગજું શું ? એ તો હાથ વડે સમુદ્ર તરવા જેવી વાત છે. ચારિત્ર એટલે તો ખાંડાની ધાર પર ચાલવાનું ! તેમાં ધોર પરીસહ-ઉપસર્ગ વેઠવાના ! આ હાથમાં આવેલા સુખ મૂકી એ કઠોર દુસ્સહ સાધના સાધવાની શી વાત કરે ?”

માતાએ સંસારરસિક જીવનું પુરાણ સંભળાવ્યું, પરંતુ જમાલિને તો હવે જિનવચનની જ એકમાત્ર પરવા જાગી છે. ‘પ્રભુનાં વચન જ એક ખરાં, બાકીની વાતો બધી આળપંપાળ. મારે તો એ વીરવાણી જ ખપે.’ એવા દૃઢ નિર્ધારપૂર્વક જિનવચનને જ માથે ધરવાનું રાખ્યું છે. એ માતાની મોહભરી વાણીથી શાનો તણાય ? એ તો કહે છે,-

(૧) રાજ્ય-વૈભવ કેવા ? :-

“હે માતાજી ! આ તમે શી વાત કરો છો ? પ્રભુનાં વચન એ જ ખરાં છે, બાકી બધું આળપંપાળ ! રાજ્ય-વૈભવ જીવનું શું ભલું કરે ? એ તો ગૃહિ અને અભિમાન કરાવી નરકમાં ઠેલે નરકમાં ! ભલું થાય તો તે એના ત્યાગને ફરમાવનારા જિનવચનના પાલનથી, બાકી આ વૈભવ તો આમે ય એક દી’ છુટી જવાના નક્કી છે. ક્યાં મારા પિતાજી અને દાદા વગેરેને આના સંયોગ ટકી રહ્યા ? ઊઠીને એમને

ય ચાલી જ જવું પડ્યું ને ? અંતે વિનશ્વર એવા સંયોગો પાછળ ઘેલા થઈ, શું પોતાના જ આત્માનું હિત સાધવાનું ગુમાવી દેવું ? મા ! સંપત્તિ તો આજ છે ને કાલે નથી, ત્યારે આત્મા તો કાયમ ઊભો રહેવાનો છે. વિનશ્વર સંપત્તિની ખાતર અવિનાશી આત્માનું કોણ બગાડે ?

(૨) પ્રેમાળ રમણીઓ કેવી ?

“હે માડી ! તું જે પ્રેમાળ રમણીય રમણીઓના સુખ ભોગવવાની વાત કરે છે. એમનામાં રમણીયતા જેવું છે શું ? એમનાં શરીરના ૧૨ દ્વારોમાંથી તો કફ, શ્લેષ્મ, પિત્ત વગેરે બહાર વહેતા હોય છે ! એના રોમરોમમાંથી પસીનો બહાર છુટતો રહે છે ! ત્યારે એ પરથી અંદરખાને શું ભર્યું પડ્યું હોય એ સમજાય એવું છે. આમાં રમણીયતા ક્યાં રહી ? વિષ્ટાન્ની કોથળી પર નાયલોનના અસ્તરની જેમ સ્ત્રીશરીરરૂપી મળ મૂત્રની ગાડવી ઉપર એક માત્ર અસ્તર ગુલાબી એટલે શરીર રમણીય કહેવાય ? મને તો હવે એવી કાયા પર જુગુપ્સા છુટે છે ! પાપખાનાની ઓરડી ગમે તેટલી સુંદર હોય, છતાં ત્યાં ક્યાં બેસી રહેવાનું મન થાય છે ?”

(૩) યુવાન કાયા કેવી ? :-

“ત્યારે હે પૂજ્ય મા ! મારી યુવાન કાયાથી ભોગસુખના લહાવા લેવાની તું વાત કરે છે, પણ આ કાયાનો શો ભરોસો કે ક્યારે પડી જાય ? અને જો એમ જ સાધના વિના કાયા પડી ગઈ, તો આપણે તો જનમ એળે જ ગુમાવ્યો ને ? પછી પરલોકમાં પુણ્ય વિના ક્યાં જઈ ઊભા રહેવાનું ? આ સુંવાળી કાયા તારા દીકરાને એ નરકાદિ દુર્ગતિમાં ભટકતો કરે એ શું તું ઈચ્છે છે ? તો અહીંની ધર્મસાધના અને પાપત્યાગ વિના સદ્ગતિમાં કોઈ પેસવા દે એમ છે ?”

“મારી માડી ! એ તો તું જો, કે કદાચ ઘરડા થવા સુધી જીવવાના પણ હોઈએ, તો પણ સાધના માટે સમર્થ એવી યુવાની રંગરાગમાં વેડફાઈ ગઈ, પછી ઘડપણના અશક્ત શરીરે શી સાધના થઈ શકવાની ? એ તો જુવાનીના જોમમાં જ કઠોર તપસ્યા, ધોર પરીસહો, ઉગ્ર વિહાર અને સૂત્રપાઠ-સ્વાધ્યાય... વગેરે સાધના થઈ શકે. આ બધા માટે એકમાત્ર યોગ્ય આવી નકરી યુવાનીને ભૂંડ-ગધેડાની જેમ ભોગમાં રગદોળી નાખવાનું તું શું કહે છે ? યુવાની તો ચારિત્રધર્મ સાધનાની મોસમ છે.”

(૪) વિષયો કેવા ? :-

“હે માડી ! વિષયો તો હળાહળ વિષ સમા શું, પણ એથી ય ભયંકર છે.

વિષ તો એક જ વાર મૃત્યુ આપે. તે પણ ખાય તો જ મારે ત્યારે ઈન્દ્રિયના વિષયો તો અનેક જન્મ-મરણ આપે છે ! અને તે પણ ભોગવ્યે જ શું, સ્મરણ માત્ર કરે તો ય મારનારા છે ! જીવની વિષયભૂષ તો, અનંતીવાર વિષયો મળ્યા છતાં, શમી નથી; અને એમ એ શમે નહિ. એ તો ત્યાગથી જ શાંત પડે. બાકી વિષયોમાં સુખ માને તો ય તે અલ્પ છે, ને એના દારુણ વિપાકનું દુઃખ મહાસાગર જેવું છે.”

“વહાલી મારી મા ! યુગના યુગ વીત્યે હલકી યોનિઓમાંથી માંડ બહાર નીકળી પ્રાપ્ત થયેલા આ હીરા જેવા મનુષ્ય ભવની પાછી માટી કરાવનાર આ વિષયો છે.”

“વીતરાગની એકાંત મમતા અને સેવાને ચૂકાવનારા આ વિષયો છે.”

“કાયાને એ વિષયોમાં રગદોળવા કરતાં પ્રભુના ચરણની સેવામાં લગાડી દેવી એ જ શ્રેયસ્કર છે, એમાં જ ડહાપણ છે.”

(પ) પુત્ર વિના મા ન જીવે તેનું કેમ ? :-

“હે માડી ! મારા ઘરવાસમાં રહ્યા વિના તારાથી કેમ જીવાય એવી વાત તું કરે છે, પણ એ તો જો, કે વહાલું માણસ મરી જાય તો જીવ શું કરે ? ત્યાં ક્યાં જમને રોકી શકાય છે ? ત્યારે એક ટુંકાશા ભવના સંબંધમાં આવા મોહ શા સારુ કરવા ? એ કરવામાં આત્માનું હિત અને હિતકારી પરમાત્માના સંબંધ દૂર રાખવાનું થાય છે, એ ખબર છે ? જેને બિચારાને ભગવાનનું આલંબન નથી મળ્યું એ પામર જીવો તો ટુંકા કાળના મારક મોહમાં ભૂલા પડી જાય, પણ આપણે છતાં આલંબન મળ્યે પણ ભૂલા પડી જઈએ ?”

“હે માતાજી ! આ જગતમાં કોણ કોનું છે ?”

દરેક જીવ (૧) એકલો જન્મે છે; (૨) એકલો જ પોતાના સ્વતંત્ર કર્મબંધન ઊભા કરે છે; (૩) એકલો જ એના વિપાક ભોગવે છે; (૪) એકલો જ રોગી થાય છે; ને (૫) એકલો જ પીડાઓ ભોગવે છે ! કોઈ જ એમાં ભાગ પડાવી શકતું નથી; (૬) એકલો જ બુદ્ધો થાય; (૭) એકલો જ મરે, ને (૮) એકલાને જ પરલોક જવું પડે છે...! આ એકલવાયી વિટંબણાઓ છતાં ક્ષણિક સંબંધના મોહ પોતાના ને સામાના બચાવમાં ક્યાં કામ લાગ્યા ? માટે ભગવાનનું જ એક માત્ર આલંબન પકડી એ બધા બંધનો, બધી પીડાઓ, બધી જ વિટંબણાઓનો અંત લાવી શકાય એવા પુરુષાર્થ આદરવા. એને યોગ્ય આ કાળે અલ્પ કાળના મોહમાં ફસી એ તક ગુમાવવી અને દુઃખદ અનેક એકવાયી દુર્દશાને દઢ કરવી એ મૂખર્ષિ નથી શું ?

(૬) ચારિત્રના કષ્ટ શું છે ? :-

“હે માડી ! તું કહે છે ‘ચારિત્રના કષ્ટ મોટા;’ પરંતુ ચારિત્ર ન લેતાં મોહમાં ફરવા રહી પછી નરકાદિ દુર્ગતિઓના ત્રાસ ઊભા થાય એ ધોર કષ્ટ આગળ ચારિત્રનાં કષ્ટ શી વિસાતમાં ? અને સંસારમાં રહ્યા પણ એવા દુષ્કર્મ ઉદયમાં આવે તો ય ક્યાં ઓછા કષ્ટ ઊભા થાય છે ? શરીરમાં એવો રોગ થયો હોય તો એની પીડા ક્યાં ઓછી રહે છે ? તેમ એની દવા-ઉપચાર-કાળજી પણ ક્યાં કષ્ટભરી નથી હોતી ?”

(૭) જીવનું ચારિત્રનું ગજું નહિ તેનું કેમ ? :-

“હે માડી ! તું કહે છે ‘મારું ગજું નહિ’ ! પરંતુ જેને ભાવી અનંત કાળના અનંત દુઃખ નજર સામે તરવરી રહ્યા છે એને એનાથી બચવા એક જ માત્ર ઉપાયભૂત આ ચારિત્ર એ કષ્ટમય નહિ, પણ સુખમય લાગે છે.”

કર્મે આપી ધોર પીડા સહવાનું ગજું હોય, તો ચારિત્રનાં મામુલી કષ્ટ આનંદથી સહવાનું ગજું કેમ નહિ ? બાકી તું મારી દયા ખાય છે, પરંતુ ભવાંતરે કદાચ હું કોઈ દુર્ગતિમાં ચાલ્યો ગયો, ત્યાં તો સરિયામ દુઃખોમાં તું ક્યાં દયા ખાવા આવશે ?

(૮) ‘ચારિત્ર ખાંડાની ધાર’ નું કેમ :-

“હે માતાજી ! ચારિત્રને તું હાથેથી સમુદ્ર તરવા અને ખાંડાની ધારે ચાલવા જેવું કહે છે, પરંતુ જે ચારિત્રમાં જ સર્વ જીવોને અભયદાન છે, અદાર પાપસ્થાનકને દેશવટો હોવાથી એને જગા જ નથી, સુંદર અધ્યાત્મમસ્તી અને શ્રુતજ્ઞાનની રમણતા છે, પવિત્ર કલ્યાણ ક્રિયાઓ છે. ‘આ મારા ભગવાને કહેલું કરું છું’ મન પરમાત્માની સાથે જ સંબંધવાળું છે, કેમકે એની બધીય પ્રવૃત્તિ પ્રભુનાં વચનને જ આગળ કરીને થાય છે. એવા ભવ્યાતિભવ્ય ચારિત્ર જીવનમાં કશું જ કષ્ટ લાગવાનું છે ક્યાં ? વશિકને રત્નદ્વીપમાં જો એકલા અનેક જાતનાં રત્નો જ રત્નો મળે એમ છે, તો એ ત્યાં એકલો જઈ રહી રત્નો ભેગાં કરતાં ક્યાં કશું કષ્ટ માને છે ?”

“માટે હે મા ! હવે તું મને રજા દઈ દે; જેથી હું ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લઈને બેસી જાઉં.”

માતાએ અને પત્નીઓએ પાકો વૈરાગ્ય જાણી જમાલિને રજા આપી, અને જમાલિ જેવા સમૃદ્ધ અને હોશિયાર મહાવિલાસીને ચારિત્ર લેતો જાણી પાંચસો કુમારો પણ તૈયાર થઈ ગયા અને એ સૌએ પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લીધું.

૮૪) ષડવિધ બાહ્ય તપનું ઊંચું મહત્વ

માણસના સુંવાળા મનને બાહ્ય તપ અને ક્રિયાના કષ્ટ કરતાં ધ્યાન વધારે ગમે છે; કેમકે ખાધે પીધે દિવાળી થાય. પરંતુ એને ખબર નથી કે મનનો આત્મામાં સીધો સંબંધ નથી થતો, પણ વાયા તન વાયા-શરીર થાય છે કેમકે કાયા બિમાર અસ્વસ્થ હો તો આત્મામાં મનનું તાન લાગી શકતું નથી. એકાકારતા થઈ શકતી નથી ત્યારે જો તન દ્વારા જ મનનો સંબંધ થાય છે, તો તનને સ્વસ્થ રાખવું જોઈએ. એ સ્વસ્થ તો જ રહે કે શરીરની મનની અને ઈન્દ્રિયોની ખોટી ખણજો મિટાવવાનું અમોઘ સાધન જે દ પ્રકારનો બાહ્ય તપ છે. અનશન, ઉનોદરી, દ્રવ્યસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયકષ્ટ ને સંલીનતા નામનો બાહ્ય તપ છે, એનો બહુ અભ્યાસ થાય. એમાં ખણજો શાંત થતી આવે.

દા.ત. (૧) ઉનોદરીનો સારો અભ્યાસ પાડ્યો હોય તો સારું ઈષ્ટ ખાવાનું મળ્યું છે, તો ‘હજી જરાક વધુ ખાઈ લઉં હજી જરાક વધુ ખાઈ લઉં.’ એ ખણજ નહિ રહે.

એમ (૨) ‘અનશન’ અર્થાત્ કમમાં કમ રોજ બેસણાંનો અભ્યાસ હશે. તો દિવસમાં વારે વારે ખાવાની ખણજ નહિ ઉઠે. નહિતર તો ભલે ૧૦ વાગે જમીને ઓફિસે ગયો, પરંતુ ત્યાં રકાબી ચલા પીવાની ખણજ ઊઠશે. એવા માત્ર બાહ્ય તપના અભ્યાસથી ઘણી ખણજો મટી જાય છે. એમ (૩) ‘દ્રવ્યસંક્ષેપ’ એટલે કે આજે ખોરાકમાં ૮ કે ૧૦ કે ૧૫ થી વધુ વસ્તુ વાપરવી નહિ. આવો રોજનો ‘દ્રવ્યસંક્ષેપ’ તપનો અભ્યાસ રાખ્યો હોય તો ગમે તેટલા વધુ દ્રવ્ય નજરે ચડે, પણ જીવ નહિ લલચાય; ખણજ નહિ ઉઠે.

એમ (૪) ‘રસત્યાગ’નું નિયમન ખણજો બંધ કરશે. એમ જો (૫) ‘કાયકષ્ટ’ તરીકે ધર્મક્રિયાનાં કષ્ટ, ધર્મસેવાનાં કષ્ટ, સાધુને લોચ, ઉગ્ર વિહારોના કષ્ટ... ઈત્યાદિનો અનુભવ કરતા રહેવાય તો જાતને શરીરને સુંવાળુ રાખવાની હરામી વૃત્તિ અટકે, ને તેથી એવી વૃત્તિ અંગેની ખોટી ખણજો અટકે. દા.ત. શ્રીમંત માણસ પગે ચાલીને સિદ્ધગિરિ ચડી શકે એવો સશક્ત છે, પરંતુ શ્રીમંતાઈના તોરમાં સુંવાળો થઈ ડોલીમાં ઉપર જાય છે, એવાને અવસરે સહવાનું આવે ત્યારે હાયવોચનો પાર નથી રહેતો ! વાતવાતમાં ધર્મનાં કષ્ટ ઉપાડી સહન કરવાનું રાખ્યું

હોય તો અવસરે સહન કરતાં આવડે ને ?

એમ (૬) દૈવો બાહ્ય તપ ‘સંલીનતા’ એમાં વાણીથી મૌન કરવાથી બહુ ઓછી પાપપ્રવૃત્તિ રાખે તો ખણજો ઘણી દબાય. વાત આ છે,- બાહ્ય તપનો ખૂબ અભ્યાસ રાખો. અહીં પ્રશ્ન થશે,-

પ્ર.- બાહ્ય તપના કષ્ટ ઉઠાવવામાં, મળેલા અતિ દુર્લભ જિનાગમ શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયના મહાન લાભ ગુમાવવાનું ન થાય ?

ઉ.- શાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાયનું આવું ઓહું લઈ લઈને જ જીવ ભુલાવામાં પડે છે, ને મુડદાલ બની શકાય એવા પણ એકાશન-આયંબિલ-ઉપવાસ વગેરે તપ. દ્રવ્યસંક્ષેપ ન રસત્યાગ તપ, કાયકષ્ટ અને કાયોત્સર્ગ તપ, તેમજ મૌન આદિ સંલીનતા તપ વગેરે તપ ગુમાવે છે ! બૌદ્ધ ધર્મની જેમ જાણે એમજ સમજે છે કે “નવકારશી ન કરીએ તો મનને અસમાધિ થાય, દુર્ધ્યાન થાય ! દ્રવ્યસંક્ષેપ રસત્યાગ કરીએ તો શરીરને વિટામિન્સ પ્રોટીન વગેરે પોષક તત્ત્વ ન મળે ! કાયકષ્ટમાં તો આઘા જઈને પાછા પડવાનું થાય ! મૌન રાખી બીજા સાથે વાતચીત જ ન કરીએ તો જાણકારી ન મળે ! ને મનને વીસામો ન મળે ! તો પછી બીજા યોગોમાં મન સ્ફૂર્તિથી ન જોડાય !” આ બધા પોતાના મનના સ્વચ્છંદ ઉઠાવા છે. ખબર નથી કે,-

મનગમતા યથેચ્છ ખાનપાન આરામી સુખશીલતા વગેરે એ મોટી અસમાધિ છે, મહાન દુર્ધ્યાન છે.

આહાર અને શરીરની બહુ ગુલામી પોષવામાં ચિત્ત નિઃસત્ત્વ અને પુદ્ગલપ્રેમી તથા દેહાધ્યાસી દેહમમતાળુ બની જાય છે.

એવું મન આત્મ્યન્તર તપ ‘સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં એકાગ્રતા અને તન્મયતાથી જોડાઈ શકતું નથી. મન વચમાં વચમાં પુદ્ગલના વિચારમાં તણાઈ જાય છે. આ સમજીને જ ભગવાન પોતાના સાધકજીવનમાં પહેલો અંકુશ આહાર-રસ-આરામી વગેરે પર મૂકે છે. કાયોત્સર્ગ પણ બેઠા બેઠા નહિ, કિન્તુ કષ્ટમય રીતે ઊભા ઊભા જ કરે છે.’

ઈન્દ્રિયો તથા શરીર અને મનની ખણજો પોષ્યે જવામાં દેહમમતા દેહાધ્યાસ વધે છે. એ દેહાધ્યાસ આત્માને પ્રભુભક્તિ, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય, ઉત્તમ ભાવનાઓ, ધર્મધ્યાન... વગેરેમાં ઠરવા નથી દેતો. દેહાધ્યાસ-દેહમમતાને બાહ્ય દ તપથી મારો તો ચિત્ત વારેવારે એમાં ન જતાં જિનભક્તિ આદિમાં ઠરશે. માટે જ બાહ્ય તપનું ખૂબ ઊંચું મહત્ત્વ છે. વળી શરીર ઈન્દ્રિયો ને મનની ખણજો પોષવામાં સત્ત્વ હણાય છે. આત્મા નિઃસત્ત્વ મુડદાલ બને છે, તેથી જ્ઞાન ક્રિયા આદિની સાત્ત્વિક

તન્મય આરાધના કરી શકતો નથી; કેમકે પોષેલી અને તગડી બનેલી પુદ્ગલની ખણજો, જ્ઞાન ક્રિયાદિની સાધનાની વચ્ચે વચ્ચે ઊઠ્યા કરવાની, ને ત્યાં સાધનામાં તન્મયતા આવવા જ ન દે.

જડ પુદ્ગલની પલેવણની ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવવા દ્વારા જ મન પરમાત્મામાં, આત્મામાં ને આત્મિક સાધનામાં પ્રવેશ પામી શકે, ને ઠરીને જોડાયેલું રહી શકે. શાલિભદ્ર, ધન્નો, મેઘકુમાર, વગેરે મૂર્ખ નહોતા અક્કલહીન નહોતા, કે એ સુકુમાર છતાં લયભય વૈભવ વિલાસમાં ઉછરેલા છતાં, એમણે કઠોર બાહ્ય તપ આચર્યો ! સાથે વિનય સ્વાધ્યાય ધ્યાનાદિ આભ્યન્તર તપ પણ ખરો જ. બાહ્ય તપ પર જોર એટલા માટે છે, કે એથી દેહાધ્યાસ-દેહમમતા ઘટતી આવે તો પોતાના આત્માની મમતા જામતી જાય, ને આભ્યન્તર તપમાં આત્મા ઠરે. આભ્યન્તર તપ, પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈયાવચ્ચ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-કાયોત્સર્ગ, એ બધાય આત્માની વસ્તુ છે, આત્મહિતની વસ્તુ છે. ને એમાં તન-મનને ઘસાવું પડે છે, એટલે એ તન-મનના અહિતની વાત છે. ત્યાં જો શરીરની મમતા પૂરી હોય કે મારી કાયાને જરાય અગવડ ન આપું. કષ્ટ ન આપું.' તો આત્માને આ આભ્યન્તર તપમાં હોંશથી ઠરવાનું ક્યાંથી બને ? માટે એ દેહમમતા યાને દેહાધ્યાસ કાપવા માટે બાહ્ય તપની અતિશય આવશ્યકતા છે.

મુનિ બાહ્ય તપથી દેહાધ્યાસ અત્યંત ઘટાડી નાખે છે, એટલે આત્મામાં ઠરે છે, આત્માને હિતકારી આભ્યન્તર તપને પોતાની વસ્તુ માની એમાં ઠરે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૪૭, તા. ૧૬-૮-૧૯૮૬

(૮૫) આત્મવિચાર ક્યાં છે ? :

‘તું તારું જો; તારું શું ?’ પર વિવિધ ચિંતન

આત્માની ઉન્નતિ આત્માના વિચાર વિના બની શકે નહિ. વેપારની ઉન્નતિ કરવી હોય, વેપારનો વિકાસ કરવો હોય, તો વેપારનો વિચાર બહુ કરવો પડે છે. વિદ્યાનો વિકાસ કરવો હોય તો વિદ્યાનો વિચાર બહુ રાખવો પડે છે. પ્રેમ-સ્નેહ-મિત્રતા વધારવા એના અંગેની વિચારણા કરવી પડે છે. તો પછી આત્મહિતની વૃદ્ધિ કરવા આત્માનો વિચાર રાખ્યા વિના કેમ ચાલે ?

કદાચ દાવો તો રાખીએ કે ‘અમને અમારા આત્માનો વિચાર અવશ્ય છે.’

પણ હકીકતમાં એના વાંધા છે. વિચાર લગભગ બહારના આવે છે. ચિત્ત મોટા ભાગે પોતાની કાયા અને બીજામાં જ ગુંથાયેલું રહે છે. એક જ દિવસનું માપ કાઢીએ કે આત્માનો વિચાર કર્યો તો કેટલી વાર અને કેટલો સમય ? ત્યારે એ સિવાયના સ્વદેહ તથા બીજી ત્રીજી વસ્તુના વિચાર કેટકેટલા અને કેટલો સમય ? તો માપ શું નીકળે ? બીજા વિચારોનું મોટું સરોવર, અને આત્માના વિચાર ખોબા પાણી જેટલાય નહિ !

ખૂબી એ થાય છે કે માનો કે આત્માનો જે આત્મહિતનો વિચાર શરૂ થયે કર્યો, પરંતુ કેટલીય વાર એમાં સહેજ આગળ વધતાં જ એને પાછો ભૌતિક જડ વસ્તુની સાથે, કે પર આત્માની સાથે એ વિચારને ગાંઠી દેવામાં આવે છે ! અને એનું પરિણામ આત્મવિચાર છુટી જઈને પરનો વિચાર ચાલુ થઈ જાય છે ! શું આત્માની આ એક મહાન દુર્દશા નથી ? હજી પરના વિચાર ચાલુ થઈ ય ગયા હોય, છતાં એમાંથી ખસીને આત્મવિચારમાં આવવાનું તો દૂર રહ્યું; પરંતુ જ્યારે ખરેખર આત્મવિચાર શરૂ કર્યો છે, તો હવે એમાં ટકી રહેવાનું ય નહિ ? ને પર ભૂતડાંને થોકબંધ મગજમાં ઘાલવાનાં ?

દા.ત. વિચાર આવ્યો કે ‘અહો ! આ ઊંચા માનવજીવન સાથે જિનશાસનની મને પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે. તો કેમ હું જિનશાસનના પ્રાણસમા તપ અને સંયમની અમૂલ્ય કમાઈ ચૂકી રહ્યો છું ?’ આ વિચાર ચાલ્યો ન ચાલ્યો ત્યાં એને કાયા વગેરે સાથે ગાંઠી દઈ આવા કોઈ વિચારમાં સરકી બેસાય છે કે ‘પણ માઝું શરીર ક્યાં બરાબર ચાલે છે કે તપ થઈ શકે ? ઉપાધિઓ એટલી બધી છે કે સંયમ શી રીતે લેવાય ને પળાય ?’... બસ ચાલ્યું, પછી તો આગળ આજનો કાળ, સંયોગ, ધંધામાં મુશ્કેલી... વગેરેના કેઈ કચરા-ભૂસા મગજમાં પલોટાવાય છે !...

એમ વિચાર તો આવ્યો કે ‘વાહ, આજ ભગવાનની ભક્તિનો સારો મળ્યો ! ઘણા ભગવાનની પૂજા થઈ ! સ્નાત્રમાં રંગત જામી !’ પણ પછી તરત એ વિચારમાંથી એકાએક ખસી પરના વિચારમાં દોડે છે, દા.ત. ‘પણ સ્નાત્રમાં પેલા ભાઈ વચમાં નકામું દોઢડાહપણ કરતા હતા ! માણસના સ્વભાવ કેવા છે ? એમને પૈસાનું, ને જાણકારીનું અભિમાન છે. માળાને કોણ જાણે પૈસા ય ક્યાંથી મળે છે ! આપણે તો ધંધામાં એવા ફાવતા નથી...’ ચાલ્યો પરના અને જડના વિચારમાં ! તેનું પાછું લાંબુ પૂંછડું ચાલે છે !!

તાત્પર્ય, આત્મહિતના વિચારમાંથી ઝટ ખસીને પર વિચારમાં ને પાપવિચારમાં ચઢી જવાય છે ! ત્યાં ‘અમને આત્માનો વિચાર છે.’ એ દાવો કેવોક પોકળ ગણાય ? વેપારનો વિચાર એટલે બસ વેપારનો. પછી એ જ જોરદાર

ચાલ્યા કરે છે. આરોગ્યનો વિચાર એટલે પછી એનો જ વિચાર લાંબો ચોડો ચાલે છે. એવું સાચા આત્મવિચારમાં થવું જોઈએ, પણ આત્માનો વિચાર ક્યાં લાંબો ચોડો ચાલે છે ?

એ માટે મનમાં આ એક સૂત્ર રટવા જેવું છે

‘તું તારું જો; તારું શું ?’ : ‘તારું જો’ પર વિવિધ ચિંતન.

બીજા વિચાર મનમાં પેસે કે તરત સાવધાન થઈ પોતાના આત્માને કહેવાનું કે “આ બીજે ક્યાં તણાયો ? બીજાનું જ જોવા વિચારવાની અનાદિની મહાન ભૂલમાં ક્યાં પડ્યો ? તું તારું જો.”

(૧) કદાચ એ ‘પર’ નો વિચાર જરૂરી લાગે છે, તોય આ દષ્ટિ રાખ કે ‘આમાં તારું શું ?’ અર્થાત્ તારા પોતાના ક્યા હિતને યા અહિતનો સવાલ એમાં સંકળાયેલો છે ? તને કદાચ લાગે કે ‘મારા પૈસા અગર સુખ-સગવડને સામો માણસ ધક્કો લગાડે છે, તો એ બહુ તુચ્છ ક્ષુલ્લક બાબત છે. પણ એની અપેક્ષાએ તારા રાગ-દ્વેષ વધે, તારી મૂર્છા-મમતા વધે, તને ચિત્ત-વિહ્વળતા થાય, એ બધું ભયંકર છે. માટે જ એ જો, કે તારે ક્ષમા, સમતા, ઉપશમભાવ મૈત્રી-કરુણા વગેરે શુભ ભાવોને જગાવવા વિકસાવવાનો કેટલો અવસર છે ? દિલનો ઝોક જિનેન્દ્રદેવ અને જિનોક્ત તત્ત્વ, જિનવચનો તથા જિનના આદેશ તરફ કેટલો ? અને મોહ સાથે સંલગ્ન જડ-ચેતન પદાર્થોની તરફ દિલનો ઝોક કેટલો ?’ આવી કોઈ ખોજ કરો.’

(૨) અથવા “તારું શું” એટલે કે બીજા ત્રીજા વિચારોમાં તું તારા કુટુંબી-સ્નેહીની ખોટી દયામાં પડે છે, યા જડ પદાર્થોની ખોટી ચિંતામાં તણાય છે; પણ પહેલું એ જો કે કુટુંબની ભાવદયાની દષ્ટિએ અને અહિંસા-અપરિગ્રહાદિ પવિત્રતાની દષ્ટિએ તારા આત્મામાં શી કમાઈ છે ? અર્થાત્ એ ચિન્તા કર કે આત્માની કર્મ-સંચયની દષ્ટિએ અને હિંસા-પરિગ્રહ-કષાયો આદિ પાપો ટળી પવિત્રતા આવવાની દષ્ટિએ શી સ્થિતિ છે ?

(૩) અથવા. ‘તારું શું ?’ એટલે તારું કર્તવ્ય શું છે, એ વિચાર જ્યારે ‘ફલાણો આવો ખરાબ છે’ એમ જુએ છે, ત્યારે સાથે એ જ જો કે ‘એની પ્રત્યે તારું કર્તવ્ય શું છે ?’ જો એ નાલાયક છે, તો પછી તારે તારી પોતાની હિતદષ્ટિએ તારે કેવા થવાનું ?

(૪) અથવા ‘તારું શું ?’ એટલે એ જો, કે ‘તું લાંબાચોડા વિચારોમાં તો ચઢે છે, પણ ખરેખર તારું સ્થાન કયું ? ક્યા ધર્મસ્થાને તું રહ્યો છે ? તારો દરજ્જો કેટલો છે ? ને એ બધું વિચારવા તને હક કેટલો ?’

(૫) અથવા ‘તારું શું ?’ એટલે ‘તારું ગજું કેટલું ? આ તું બીજા વિચાર પર દોડે છે. પણ તારે શક્ય શું ? તારું ગજું શું ? તારી તાકાત કઈ ? તને બીજા ત્રીજા વિચારોથી મનમાં એના સંસ્કારોનાં ઝૂંડના ઝૂંડ વળગશે એ પાલવશે ? કેમકે પછી ઠેઠ અંતકાળે પણ એ જ જાગી જાગીને મનનો કબ્જો લેશે, સારા આત્મવિચારોને જાગવા કે ટકવા જ નહિ દે ! એ વખતે અંતિમ કેવી દુર્દશા ? એ દુર્દશા વહોરવાનું ગજું છે ? અંતે સમાધિ ક્યાં ?’

(૬) અથવા ‘તારું શું ?’ એટલે આ જિંદગી તો ચાલી પણ સમજ કે એ એમ ને એમ નથી વહેતી, પણ ત્રિવિધયોગથી સારું કે નરસું ઊભું કરીને જઈ રહી છે. તો એ જો, કે ‘તારું શું ભલું થઈ રહ્યું છે ?’ કે ‘કેવું ભૂંડું ?’ ભૂંડું હોય તો અટકાવ એને, ભલું કરતો ય હોય તોય વધાર એને.’

(૭) એમ ‘તારું શું ?’ એટલે જગતમાં તો ઘણું ય ચાલતું આવ્યું છે. અને ચાલતું રહેવાનું છે. એમાંથી તું કેટલે પહોંચવાનો હતો ? શા માટે એવા બાહ્યમાં માથું ઘાલે છે ? એથી તારું શું વળવાનું ? તું તારું જો, તારું શું ? આ વિચાર બરાબર જગતો રાખવાથી સાવધાન બની જઈ આત્માના વિચારમાં લાગી જવાશે, અને સાથે આત્મહિતની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ જશે; અને તેથી ફજુલ હાલ-ચાલ વગેરે પ્રવૃત્તિ કરવાનું, અને ફજુલ બોલ બોલ કરવાનું પણ અટકાવી શકાશે. આમ બને તો જ આત્મવિચાર અને આત્મહિતની સ્થિર અને સંગીન સાધના થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૪, અંક-૪૮, તા.૩૦-૮-૧૯૮૬

૯૬ સેવા ન કરો એ ગુન્હો : સેવાનો લાભ

મહર્ષિઓની ઉક્તિ છે,- ‘પૂજ્ય પૂજા વ્યતિક્રમો મહાપાતાય જાયતે’

અર્થાત્ ‘પૂજા-સન્માનને યોગ્ય મહાપુરુષોની પૂજાનો લોપ કરો, એ મહાપતન માટે થાય છે.’ અહીં સવાલ થાય કે,

પ્ર.- પૂજ્યની પૂજા સન્માન કરીએ તો લાભ મળે, ન કરીએ તો લાભ ન મળે, પણ નુકસાન શી રીતે ?

ઉ.- પૂજ્યની પૂજાનો લોપ કરવામાં (૧) પૂજ્યની પૂજ્યતાની અવગણના થાય છે; (૨) હરામહાડકાપણાનો દોષ પોષાય છે, (૩) સ્વાર્થાધિતાની સંસારની જડ મજબૂત થાય છે. આ ત્રણેય ગુન્હા એવા ભયંકર છે કે કર્મસત્તા એની સજામાં

જીવને દુર્ગતિઓની જેલમાં પૂરી દે છે.

જીવ અત્યાર સુધી સંસારમાં કેમ રખડતો રહ્યો છે ? કહો,

(૧) સારી વસ્તુના અવમૂલ્યાંકનમાંથી

(૨) કર્તવ્ય બજાવવામાં હાડકા હરામ કરવાથી.

(૩) પરાર્થ ભૂલી સ્વાર્થમાં અંધ બનવાથી.

માનનીય અને પૂજનીય મહાપુરુષોની પૂજનીયતાની અવગણના કરવી એનો અર્થ જ એ છે કે પોતાને પોતાના જીવમાં એવા પૂજનીયતા પાછળના ગુણોનો ખપ જ નથી. જીવને જો પૈસાનો ખપ છે, તો પૈસાવાળાના સહેજે સન્માન કરે છે. જો વિદ્યાનો ખપ હોય છે તો વિદ્યાવાળાના સન્માન કરાય છે. તો પછી અહીં જો ગુણોનો ખપ હોય તો એ ગુણોવાળો પૂજ્ય પુરુષોના સેવા-સન્માન કેવા ન થાય ? સેવા સન્માન ન કરવા એ કર્મસત્તાનો ગુન્હો છે. કર્મસત્તાએ આ અમૂલ્ય માનવ દેહ આપ્યો છે એ ગુણોનો ખપ કરવા ને એ માટે ગુણીના સન્માન કરવા માટે. હવે જો એ ન કરીએ, તો કર્મસત્તાના ગુનેગાર છીએ, ને એ ગુનાની સજા દુર્ગતિઓની જેલ છે.

(૨) સેવાની વાત આવે ત્યાં હાડકાં હરામ કરવા એ, આપણી આફત વખતે કોઈ સેવા સહાયમાં ન આવે એની નોટીસ છે. માનવ શરીર આરામ માટે નહિ, પણ કામ માટે મળ્યું છે. એ હંમેશા યાદ અને વારે વારે યાદ રાખવા જેવું છે, જેથી કમમાં કમ નવરાશનો સમય ધર્મકાર્યોમાં કામે લગાડાય. એમાંય પૂજ્યોની પૂજાસેવા-સન્માન કરવાના અવસરે આરામ વહાલો કરે, શરીરની સુખશીલતા વહાલી કરે, કર્મસત્તા એને દુર્ગતિઓમાં દીર્ઘ અશાતા દેખાડે છે. એથી ઊલટું પૂજ્યોની સેવા-ભક્તિ-સન્માન કરનારો પરભવે દીર્ઘાંતિદીર્ઘ કાળ મહાશાતા પામે છે ! માટે હંમેશા સેવા વૈયાવચ્ચ વગેરેમાં હાડકાં સાજા રાખો. આખા રાખો; ખટ ઊભા થઈ સેવામાં લાગો. એની ટેવ પાડતાં જરાક કઠિનાઈ લાગશે. પણ પછી એની ટેવ પડી જશે એટલે શરીર સેવાનાં કાર્યમાં એરોપ્લેનની જેમ કામ કરશે...

(૩) યોગ્યની સેવા ચૂકવાથી સ્વાર્થમાયામાં રમવાનું થાય છે. આ દુનિયામાં ભૂંડામાં ભૂંડી છે સ્વાર્થમાયા. એ આગળ વધીને કરપીણ ગોઝારા કામ કરાવે છે. ચૂલણીને પતિ મરી ગયે વાસના પોષવાની સ્વાર્થમાયા લાગી. તો સગા પેટના દીકરા ભ્રમદત્તને ઘર સળગાવી એમાં જીવતો બળી મરે એવો એણે પેંતરો કર્યો ! સેવાના વ્યસનથી આ ગોઝારા સ્વાર્થમાયા પર કાપ પડે છે. સેવા અને સ્વાર્થમાયા સ્વર્ગ-નરક જેવા છે. સેવા એ સ્વર્ગ છે. સ્વાર્થમાયા એ નરક છે.

સેવા - વૈયાવચ્ચના કેવા મહાન લાભ ! દા.ત.

(i) સાધુસેવાથી દુર્ગતિની જેલ તો ટળે જ છે; ઉપરાંત

(ii) જેમની સેવા-વૈયાવચ્ચ કરાય એમના વિશિષ્ટ સદ્ગુણો-સુકૃતોની અનુમોદનાનો ભારે કિંમતી લાભ મળે છે !

‘વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે !’ વિદ્વાનની બધે પૂજા સન્માન-સત્કાર થાય છે, એમ જે કહેવાય છે, એનો અર્થ એ કે હજી જ્ઞાનોપાસનામાં તો સત્કાર-સન્માન મળે. આગળ સત્કાર-સન્માન મળે એની આશંસા રહેવા સંભવ છે. તથા એ મળે એથી અભિમાન આવવાનો ય સંભવ છે. જ્યારે સેવા-વૈયાવચ્ચ ઉપાસનામાં તો આવી આશંસા અભિમાનને અવકાશ નથી. કેવળ પુણ્ય મળેલી સામગ્રીનો સદુપયોગ, જિનાજ્ઞાપાલન, સેવાના સુસંસ્કાર, વિપુલ કર્મક્ષય, એ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના લાભનો ઉદ્દેશ રહે છે. ભરત બાહુબલિ ભક્તિ-વૈયાવચ્ચથી અદ્ભુત લાભો પામી ગયેલા ! માટે તો સેવા-વૈયાવચ્ચને અપ્રતિપાતી ગુણ કહે છે. ‘અપ્રતિપાતી’ એટલે આવેલો જાય નહિ. પરભવે પૂઠે લાગે એવો ગુણ જ્ઞાની ભગવંતો કહે છે,-

“કર્મસત્તા આપણી બધી તન-મન-ધન, માલ-મેવા-ધંધો-દુકાન-વેપાર-માન-સન્માન-સત્કાર વગેરે બધું અંતે ઝૂંટવી લેવાની છે. એ ઝૂંટવાઈ ન જાય ત્યાંસુધીમાં એનાથી અરિહંત આદિ પાંચ પરમેષ્ટી અને સંઘની શક્ય એટલી ભરચક સેવા-વૈયાવચ્ચ, ને સત્કાર-સન્માન કરી લો.”

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૨, તા. ૧૩-૯-૧૯૮૬

૮૭ જિનશાસનની કેટલીક વડાઈઓ

વિશ્વમાં અજોડ રૂપક ગ્રંથ શ્રી ‘ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા’ એના રચયિતા શ્રી સિદ્ધર્ષિગણી દર્શનો ભણતાં ભણતાં બૌદ્ધદર્શનથી આકર્ષિત થઈ ગયેલા; ત્યારે એમના ગુરુએ એમને ‘નમુત્યુણં’ સૂત્ર ઉપરની સમર્થ શાસ્ત્રકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી વિરચિત વૃત્તિ શ્રી ‘લલિત વિસ્તરા’ વાંચવા આપી. એમાં અનેકાનેક પ્રકારે શ્રી જિનશાસનની આગવી વિશેષતાઓ-વડાઈઓ વાંચીને બૌદ્ધદર્શનનો વ્યામોહ છુટી ગયો, ને જૈનમતમાં સ્થિર થઈ ગયા. જિનશાસનની આ વડાઈઓ અનેકાનેક પ્રકારે છે, - દા.ત.

(૧) જિનશાસનમાં જેવું જીવ-વિજ્ઞાન મળે, એવું દુનિયાના કોઈ ધર્મશાસનમાં નહિ. એ જ હિસાબે

(૨) અહિંસા અજોડ કોટિની મળે તો તે જિનશાસનમાં ! કેમ કે બીજાઓ જીવોને જ પૂરા ન જાણે, તો એની અહિંસા શી બતાવે ?

(૩) જિનશાસનની એક વડાઈ ‘અનેકાન્તવાદ’- સિદ્ધાન્તની દુનિયાના બીજા મતો-ધર્મો-દર્શનો એકાન્તવાદ પર ચાલ્યા જાય છે; તેથી જ પરસ્પરમાં ટકરાય છે. વેદાન્તમતનું ખંડન સાંખ્યમતવાળા કરે છે, ને સાંખ્યમતવાળા વેદાન્ત મતનું ખંડન કરે છે. ત્યારે જૈન ધર્મના અનેકાન્તવાદનું ખંડન કરવાની કોઈની મજાલ નથી. શંકરાચાર્યે ખંડન-પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે એમના જ મતના વિદ્વાન પ્રો. આનંદશંકર ધ્રુવે લખ્યું કે ‘શંકરાચાર્ય જૈનોના અનેકાન્તવાદને સમજ્યા જ નથી.’

એવી રીતે કર્મસિદ્ધાન્ત એ જિનશાસનની જ વિશિષ્ટતા છે.

માત્ર સિદ્ધાન્તમાં જ નહિ, પણ જૈનધર્મની આચારમાં પણ વડાઈ છે.

જૈનધર્મમાં પાપ અંગે આલોચના વિધિ અને પ્રાયશ્ચિત વિધિ છે, તે અજોડ, અનેરી અને આગવી છે, એના મૂળમાં માર્ગની આરાધના અંગે ઉત્સર્ગ માર્ગ કયા કયા અને અપવાદમાર્ગ કયા કયા, એનો વ્યવસ્થિત અને બહુ વ્યાપક રૂપે વિચાર જૈનશાસ્ત્રોમાં જ મળે છે. એટલે એ પણ જિનશાસનની આગવી વિશેષતા છે, અનુપમ વડાઈ છે.

વિનયનું મહત્ત્વ

‘વિનય’ નામનો આભ્યન્તર તપ આરાધવા અંગે જૈનશાસનની અનેરી વડાઈ છે. દા.ત. શાસ્ત્ર દષ્ટાન્ત બતાવે છે, જેમાં એક રાજકુમાર જેવો પિતારાજાનો વિનય ન જાળવી શક્યો, એવો વિનય સાધુએ આચાર્યનો જાળવ્યો ! જૈન શાસનમાં વિનયધર્મ અજોડ બતાવ્યો છે. દા.ત. ગુરુનો તો વિનય સાચવવાનો, પણ પુસ્તકનો પણ વિનય સાચવવાનો; જેમકે, પુસ્તકને આપણી બેઠકથી નીચે ન મુકાય. બગલમાં ન લેવાય, માથા નીચે ન મુકાય, વગેરે. કારણ ? જેમ ગુરુ જ્ઞાનદાતા છે, એમ શાસ્ત્ર-પુસ્તક પણ જ્ઞાનદાતા છે, એટલે શાસ્ત્ર વિદ્યાગુરુ જ છે, એમ અરિહંત ભગવાનનો વિનય એટલે ? અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમાનો પણ વિનય સાચવવાનો, પ્રતિમા એટલે જાણે સાક્ષાત્ ભગવાન અરિહંતદેવ બેઠા છે, એમ મન પર ભાર રાખીને આ થઈ શકે. આ અરિહંત વિનયના કેવા કેવા અદ્ભુત પ્રકાર બતાવ્યા ! દા.ત. અરિહંતનાં દરબારમાં જવું હોય તો ત્યાં આપણે ખાવા પીવાની વસ્તુ ન લઈ જવાય. ઉત્તરાસંગ-ખેસ વિના ન જવાય, ચૈત્યવંદનમાં પ્રભુ સિવાયની ત્રણે દિશા જોવાની બંધ જ હોય, ત્યારે

ગુરુવિનયમાં બૃહદ્વાંદણા સૂત્રમાં જે વિધિ બતાવી છે, ને ભાષ્યમાં જે ૩૩ ગુરુ-આશાતના ટાળવાની કહી છે, એનો વિચાર કરતાં લાગે કે ખરેખર આ પણ

જૈનશાસનની અનેરી વડાઈ છે, વિશિષ્ટતા છે. દા.ત. ગુરુને વંદન કરવું છે, તો પહેલાં ગુરુની ઈચ્છા પૂછવી જોઈએ કે ‘હું વંદન કરું ?’ કેમ એમ ? તો કે, એટલા માટે કે ગુરુ નવરા નથી બેઠા કે ગમે તે ગમે તે માણસ ગમે ત્યારે વંદન કરવા આવે એને જવાબ આપ્યા જ કરે. ગુરુને આપણા કરતાં શાસનચિંતા, સમુદાયચિંતા, વગેરે ઘણાં મહત્ત્વનાં અનેક કાર્યો હોય છે. એ હિસાબ પર, જિનશાસન, વંદન કરવા માટે ગુરુની ઈચ્છા પૂછવાનું કહે છે. વળી વંદન કરવા માટે ગુરુના અવગ્રહમાં પેસવા ‘અણુજાણક મે મિઉગ્ગહં’ અર્થાત્ ‘મને પરિમિત અવગ્રહમાં આવવાની રજા આપો.’ એમ બોલી ગુરુની રજા માગવાનું કહે છે. ગુરુની આસપાસ સામાન્યથી ડાા હાથની જગાને ગુરુનો ‘અવગ્રહ’ કહેવાય. શિષ્યોનો વિનય એ છે કે કામ વિના એ અવગ્રહમાં ન જવાય. તાત્પર્ય, ગુરુથી ઓછામાં ઓછું ડાા હાથ દૂર રહેવું જોઈએ, માટે જો અહીં વંદનનું કાર્ય ઉપસ્થિત થયું, તો ગુરુની, અવગ્રહમાં પેસવા, રજા માગવી જોઈએ.

જિનશાસનની વડાઈ તો જુઓ, કે -

પહેલાં વંદનની ઈચ્છા પૂછવાની તે સહેજ માથું નમાવી હાથની અંજલિ જોડીને પૂછાય; પરંતુ હવે અવગ્રહમાં પેસવાની રજા માગવાની, તે શરીર અર્ધું નમાવીને મંગાવ, પહેલામાં ‘યથાજાત અને અંજલિબદ્ધ’ મુદ્રા, ત્યારે રજા માગવામાં ‘અવનત’ મુદ્રા કહી... તાત્પર્ય આપણે વંદન કરવું છે. નમ્ર બની નમસ્કાર કરવો છે, તોય, એમાં ગુરુની ઈચ્છા પૂછવાની ! વળી અવગ્રહમાં પેસવા રજા માગવાની તે પણ બે હાથ જોડી શરીર નમાવીને માગવાની... વગેરે વગેરે વિનયવિધિ બતાવી ! એ પરથી જિનશાસનમાં વિનયધર્મ બજાવવા અંગે પણ કેટકેટલી ઝીણવટ અને વિસ્તાર છે, અને એ માટે કેટકેટલી નિપુણતા-ચકોરતા રાખવી જોઈએ. એ સમજી શકાય એવું છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૩, તા. ૨૦-૯-૧૯૮૬

૯૮ પીડા ભૂલવાનો ઉપાય

શરીરની કે મનની કોઈ જાતની પીડામાં ચિત્ત વિહ્વળ બને છે. આર્તધ્યાન થાય છે, ને તેથી તિર્યચગતિના કર્મ બંધાય છે; કેમકે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે ‘અટ્ટેણ તિરિય ગઈ’ અર્થાત્ આર્તધ્યાનથી તિર્યચગતિના કર્મ બંધાય. તો પછી પીડા જો ભૂલીએ, તો આર્તધ્યાનથી અને પાપકર્મના બંધથી કેટલું બધું બચી શકાય ?

ધ્યાનમાં રહે કે પીડા ભૂલવાની જરૂર એટલા માટે છે કે પીડા મન પર આવતાં 'હાય ! મને દુઃખે !' એમ દીનહીન બનાય છે આવું વારે વારે થાય એમાં આપણું સત્ત્વ હણાય છે.

દીનતાથી સત્ત્વ હણાય, ઉત્સાહથી સત્ત્વ વિકસે.

પીડામાં બીજા પણ કામો બગડે છે. ચિત્તમાં શુભ વિચારણા પણ ઉઠતી કે વધતી નથી, યા ઊઠેલી વિખરાઈ જાય છે.

આ અનર્થો અટકાવવા શું કરવું ? 'પીડા તરત મટાડી દેવી,' એ આપણા હાથની વાત નથી. માટે એક રસ્તો છે કે પીડાને ભૂલતાં આવડે તો દીનતા ન આવે સત્ત્વ ન હણાય. પીડા ભૂલવા શું કરવું ? તો કે આ વિચારવું કે,-

(૧) વર્તમાનમાં સાતે નરકોમાં જે ભયંકર કાપા કાપી કુટ્ટણ-છેદન-ભેદન-દહન વગેરે ચાલી રહેલ છે, એની આગળ મારી આ પીડા શી વિસાતમાં છે ? આજે સમુદ્રોમાં મગરમચ્છો - માછલાઓ નાનાને ગળી જાય છે. જંગલોમાં સિંહ, વાઘ, વરુ પોતાના શિકારને કૂર રીતે બચકી ખાય છે. ફાર્મસી વગેરેના અખતરાઓમાં વાંદરા, સસલા, મરઘા, દેડકા વગેરે પર જે ભયંકર ત્રાસ ગુજરે છે, એની કારમી વેદના આગળ મારી પીડા શી વિસાતમાં છે ? આમ દિલથી વિચારવાથી પોતાની પીડા ભૂલાય. અથવા

(૨) ત્રીજી સંસાર-ભાવનામાં આજે સંસારમાં જુદા જુદા પ્રાણીઓને કેવી કેવી રિબામણો ચાલે છે, એનો વિસ્તારથી વિચાર કરવામાં મન રોકાય, તો તેટલો ટાઈમ પોતાની પીડા ભૂલાય. દા.ત. સપ્ત ઉનાળો છે, તળાવમાં પાણી ઘણું સુકાઈ ગયું છે, અંદરના માછલા પાણીમાં અડધા ડુબેલા અડધા ઉપર દેખાય છે, એમના પર આકાશમાંથી સમડીઓ, ગીધડા, જમીન પર જંગલમાંથી શિયાળિયાઓ ને ગામમાંથી કૂતરા એ માછલાઓ પર તુટી પડે છે, પાછું એકના મોંમાં આવેલ માછલીનો બીજો છેડો બીજો કૂતરો-ગીધડો તાણે છે. એ માછલાની કેવી દુર્દશા ! કેવીક પીડા ! એમ આજે માંસાહારી માણસો જીવોને કેવી કૂરતાથી મારી મારીને ખાય છે. એ વિચારાય દા.ત. માછલીને પપૈયાની જેમ છોલી નાખીને પછી એના પર લૂણ મરચા હિંગના પાણી છાંટી કઢાયાના તેલમાં ભજિયાની જેમ તળી નાંખે છે, આ એકેક પ્રક્રિયામાં એ જીવોને કેટકેટલી પીડા ! એમ મરઘાને ભાતની જેમ મોટા તપેલાની અંદર ખદબદતા પાણીમાં ઝબોળી ઉપર તાંસક ઢાંકી દઈ બાફે છે ! એમ જીવતી મુરઘીને એક હાથે ટાંગથી પકડી બીજા હાથે કેળાની જેમ એની એક પાંખ આમ ઉરાડી બીજી પાંખ બીજી બાજુ ઉરાડી પછી જેમ જામફળ

બટકીને ખાય એમ જીવતી ને જીવતી એ મરઘીને બટકીને ખાય છે. એ મરઘીને કેવી પીડા ?

મરઘીના નાના નાના બચ્યા જેને ચિકન કહે છે એમની સેન્ડવીચ બનાવે છે. દેડકાના પગોની વાનગી બનાવે છે. સોંદર્યનાં સાધન બનાવવા સાપની જીવતા ચામડી ઉતારે છે. પછી એ સાપને ફેંકી દે છે, ને ૩-૩ દહાડા બિચારા તરફડે છે, બીજા જીવો અને જીવાતો એને કોંચ્યા કરડ્યા કરે છે; લાયોનો પાર નથી ! કેવીક ઘોર પીડા !

ગાયોને આડા લાકડાં સાથે બાંધી એના પર ઉક્ળતા ગરમાગરમ પાણી રેડી રેડી ધોકાથી ફૂટે છે, જેથી લોહી બધું ચામડીમાં આવે, ને ચામડી કૂણી પડી જાય. એ ગાયને મોત આવતું નથી ને પીડાનો પાર નથી. એમાં પછી જીવતા જીવે ચામડી ઉઝરડે છે ! કહો, કેવીક ઘોર પીડા ! આપણી પીડા ભૂલવા માટે આવી તો જગતના જીવોને આપણા કરતાં ભોગવવી પડતી સો ગુણી, હજાર ગુણી, લાખ ગણી અને નરકોમાં અનંતગુણી પીડા મન પર લાવી શકાય; તો આપણી પીડા ભૂલી શકાય.

અથવા ચિત્તને કાંઈક ગણવાનું આપી શકાય. દા.ત. 'કર્મની ૧૫૮ પ્રકૃતિ કઈ કઈ ?' 'સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલ કયા કયા ?' અલબત આના માટે 'સદ્ શુલિ દૂભૂલ આજ ભાટ્ટા પ્રભાવી' આ એક લીટી યાદ રાખી, પછી એનો એકેક અક્ષર લઈ ૬૭ના મોટા ૧૨ પ્રકાર બનાવી યાદ કરી શકાય. દા.ત. 'સદ્' = સદ્દહણા ૪, 'શુ' = શુદ્ધિ ૩, 'લિ' = લિંગ ૩, 'દૂ-ભૂ-લ' = દૂષણ-ભૂષણ-લક્ષણ, એ ૫-૫, 'આ-જ-ભા-ટ્ટા' = આગાર-જયણા-ભાવના-ઠાણ, એ ૬-૬; 'પ્રભા' = પ્રભાવના ૮, 'વિ' = વિનય ૧૦, એ એકેકને નામ સાથે બોલતાં એના અર્થ વિચારાય. આમાં મન લાગવાથી પીડા ભૂલાય.

અથવા, માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ ૪ વિભાગમાં ગણી શકાય.

અથવા, ૧૦૦ ના આંકથી ઊંધા ગણવા મંડાય દા.ત. ૧૦૦-૯૯-૯૮-૯૭-૯૬... ઈત્યાદિ અથવા,

પીડા ભૂલવા, કે આડાઅવળા વિચાર બંધ કરવા, આ એક ઉત્તમ ઉપાય છે કે 'નવકાર' યા 'લોગસ્સ' 'નમુત્યુણં' ના અક્ષર છુટા છુટા બોલતા ચાલો, અને એને નંબર આપતા ચાલો. દા.ત. 'નવકાર'માં બોલવાનું 'ન'...૧, 'મો'...૨, 'અ'...૩, 'રિ'...૪, 'હં'...૫, 'તા'...૬, 'ણં'...૭,- પછી તરત જ બીજું પદ લઈ 'ન'...૮, 'મો'...૯, 'સિ'...૧૦, 'દ્વા'...૧૧, 'ણં'...૧૨; પછી

તરત ત્રીજા પદના અક્ષર ક્રમસર ચાલુ કરવાના, તે આગળ આગળ ૧૩, ૧૪, ૧૫... એમ નંબર આપવા સાથે એકેક અક્ષર બોલવાનો. આ કરતાં પહેલાં મનમાં નક્કી કરી રાખવાનું કે પહેલા પદે ૭ સુધી આંક પહોંચે; બીજા પદે ૧૨ સુધી પહોંચે; ત્રીજા પદે ૧૮ સુધી; ચોથા પદે ૨૬ સુધી, પાંચમા પદે ૩૫ સુધી...છેલ્લા પદે ૬૮ સુધી આંક પહોંચે. મોઢે યાદ ન રહે, તો એક કાગળમાં ઊભી લાઈનમાં બે કોલમમાં એ પ્રમાણે નવે પદના આંક લખી રાખવા. પછી એ આંખ સામે રાખવાથી પદે પદે ખ્યાલ આવે કે અક્ષર ગણતરી બરાબર ચાલે છે. આ પણ સરળતાથી ગણવા માટે આંખ સામે લખેલો નવકાર હોય, ને એના અક્ષર જોતાં જોતાં ઉપર ક્રમસર ૧, ૨, ૩,... નંબર લખેલા વંચાય, તે બોલવાના. આવું ‘લોગસસ’ ‘નમુત્યુણ’ માં કરતાં સારો સમય લે અને મન પકડાયેલું રહેવાથી પીડા ભૂલાય, બીજા ત્રીજા વિચાર બંધ પડે. આમ મનને શુભમાં પકડી રાખવાના અનેકાનેક વિચારો છે.

પદ

૧,૨,૩,૪

ક્રમશઃ અક્ષરો

૭મો, ૧૨ મો, ૧૮ મો, ૨૬

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૪, તા. ૨૭-૯-૧૯૮૬

૮૯ દ્વિવિધ શુભ આલંબનનો મહિમા :

૧ શુભઆલંબન; ૨ પુષ્ટાલંબન

શ્રી સિદ્ધગિરિરાજ પોષ મહિનામાં ચડતાં ને ભજતાં એટલો બધો ભાવોલ્લાસ નહિ ને ચૈ.૧૫ વૈ.સુ.૩ ના દિવસે ભારે ભાવોલ્લાસ, એનું કારણ શું ? માત્ર તિથિનો મહિમા જ કારણ નથી, (કેમકે આ દિવસોમાં જો યાત્રિકોનો ભારે ધસારો ન’હોત, તો એટલો ભાવોલ્લાસ ન થાત;) કિન્તુ યાત્રિકોનો ભારે ધસારો પણ ભાવોલ્લાસમાં કારણભૂત છે. ભાવોલ્લાસ તો મુખ્યપણે આપણા દિલની ઊછળતી ભાવના અને શ્રદ્ધાના હિસાબે જ થાય છે ખરો, પરંતુ એ ભારે સમૂહમય યાત્રિકોનો ભાવોલ્લાસ જોઈને થાય છે; કહો, ઉલ્લાસી યાત્રિકોના મોટા સમૂહના આલંબને થાય છે. એ યાત્રિકો આપણને કશી જ પ્રેરણા ન આપતા હોય, છતાં આપણે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૨૫૫

એમને અતિ વિશાળ સમૂહમાં જોઈને એટલે કે એમનાં આલંબને આપણા હૈયામાં ભક્તિભાવની છોળો ઊછળે છે.

જેમ આ શુભ આલંબન છે, એમ જો તીર્થમાં આવવા છતાં ખાનપાનની ઉજાણી પાનાબાજી અને હરવા-ફરવાનું કરનારાની સોબત મળી હોય, તો એ નરસા આલંબને, આપણે ઘરેથી સારી ભાવના સાથે નીકળ્યા હોવા છતાં, એ ભુલાઈ ખાનપાનની ઉજાણી વગેરેમાં પડી જવાય છે. આમ અશુભ આલંબને જીવ શુભ ભાવમાંથી નીચે અશુભ ભાવમાં પડે છે. સારા ધરના છોકરા અસત્ સંગતે બગડે છે ને ? ત્યારે નરસાને પણ જો સારી સંગત યા સત્સંગ મળી જાય તો સુધરી પણ જાય છે. વાત આ છે,-

સારા-નરસા આલંબનનો મોટો પ્રભાવ છે, એની બહુ અસર પડે છે. એટલે જે લોકો ફરિયાદ કરે છે કે

“ક્રિયામાં બીજા-ત્રીજા વિચાર બહુ આવી જાય છે, એ કેમ અટકે ? ક્રિયા સ્થિર ચિત્તે કેવી રીતે થાય ?” એમને આ સમાધાન છે કે તમે સારું આલંબન પકડો. આપણે ધર્મક્રિયા લઈ બેસીએ એ વખતે જો સમજીએ કે ‘આ રાધાવેધ સાધીએ છીએ.’ તો ક્રિયા વખતે બીજા ત્રીજા વિચાર અટકે રાજકુમારીઓના સ્વયંવરે રાધાવેધ સધાતા સાધનારે ઉપર ફરતી રાધા અર્થાત્ પૂતળીનું નીચે તેલમાં પડતા પ્રતિબિંબ તરફ જોવાનું અને બરાબર લાગ આવે ત્યારે મોં નીચું જ રાખીને ઊંચા હાથે ધનુષ્યમાંથી તીર છોડી ઉપરની પૂતળીની આંખ વીંધવાની હોય છે. જો વીંધી તો તો બેડા પાર સમજે છે. હવે એ રાધાવેધ સાધનારો એ વખતે એમાં કેટલો બધો તન્મય હોય ? કશા બીજા-ત્રીજા વિચાર અને વિક્ષેપ મનને હોય ? ના બસ, એ રાધા યાને પૂતળીની આંખ સમાન આપણી ધર્મક્રિયા છે, - એને મનથી વીંધવાની છે, અર્થાત્ મન એમાં આરપાર ઉતારી દેવાનું છે. સમજવાનું છે કે ‘ક્રિયામાં જો મન આરપાર ઉતારી દીધું, તો બેડા પાર છે, . ઉચ્ચ ધર્મપરિણતિરૂપી રાજકુમારી આપણને વરવાની છે.’ આ આલંબન ધરીએ તો મનના વિક્ષેપ અટકે.

આલંબન મોટી ચીજ છે.

સિદ્ધગિરિ પર હજારોને ચડતા જોઈ એના આલંબને માંદા કે ઢીલા માણસ યાવત્ બાળક પણ ગિરિરાજ ચડી જાય છે ! જો એકલો જ ચડતો હોત તો ઉપર પહોંચવું મુશ્કેલ હતું. ‘આલંબન નિમિત્ત કશું કરતું નથી.’ એ બોલનાર જુહું બોલે છે. આલંબન કેવું ચમત્કારિક કામ કરે છે કે પ્રભવચોરને જંબૂકુમારનો પ્રચંડ વૈરાગ્ય જોવાનું આલંબન મળ્યું, તો એ ચોર મટીને જંબૂકુમારની સાથોસાથ ચારિત્ર લેવા નીકળી પડ્યો ! ઉપદેશમાળામાં કહ્યું છે, -

૨૫૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

संतेवि कोवि उज्झइ कोवि असंतेवि अहिलसइ भोए ।

चयइ परपच्चएण वि पभवो दट्ठूण जह जंबू ॥

अर्थात् कोईक छती समृद्धिनो त्याग करे छे, त्यारे कोई पोतानी पासे नथी अेवी समृद्धिना ल्हारा करे छे के 'मने क्यारे मणे ?' जेमके प्रभव योर जंबूनो समृद्धि-त्याग जेईने परना आलंबनथी त्यागमार्गे जनारो बन्यो. नवकारस्मरणनो धर्म पण जे सारा आलंबन राप्पीने कराय, तो अे दिल्थी थाय.

माणस नवकार गण्णे छे पण ते उपलक्षियो, हृदयस्पर्शी नहि ! त्यां जे कोई मरवा पडेलाना नवकारस्मरणनुं आलंबन राप्पे अने विचार्ये के केवी रीते नवकार गणतो छतो, तो हुं पण विचारुं के 'मारुं बीज्ज क्षणे मोत छे.' तो पछी अेवी अेकाग्रताथी अने गद्गदताथी नवकार गणाय के पेला मरवा पडेलानी जेम नात्तिमांथी अवाज काढीने गणगणो थईने नवकार गण्णे अेनो मडिमा केवोक छे ! कमठना बणता लाकडामांथी पार्श्वकुमारे अउधा-पउधा बणेला सापने बहार कढावी माणस पासे नवकार संभणाय्यो, तो साप अे सांभणीने मरी धरणेन्द्र थयो ! अे मडिमा जेवा मणे छे. त्यारे अेणे केवी रीते नवकारने मनमां धार्यो हशे ? कडो, अत्यंत तन्मय अने गद्गद थईने नात्तिमांथी नवकारनो प्रतिध्वनि साथे ध्वनि उठाय्यो हशे ! त्यारेस्तो अे धरणेन्द्र थयो ने ? अे सापनुं पूर्व ज्वन केवुं ? अे ज्वनमां कशो धर्म जरो ? कशो ज नहि, छतां अंतिम समय पर नवकारध्याननुं तत्काण आटलुं णिंयुं णिंनाम मण्युं !

केम जण्णे कर्मसत्ताना कारत्मारमां End Time अेन्ड टाईम (अंत समय) नो जवाब पडेलो मणे !

गोशाणो केवो पापिष्ठ छतो ? छतां अंत समये दिल्मां पापनो पस्तावो आय्यो, तो बारमां देवलोक के गयो ! तो शुं गोशाणाअे पूर्वे करेलुं णिंधुं वेतरण माइ ? ना, जंगड णिंनुं रह्युं; केम के अेने पापनो पस्तावो तो थयेलो, परंतु गुरु पासे जईने अेणे पापनी आलोयना-प्रायश्चित्तप्रहण-विधि नहि करेली.

सारांश

आवा अंतकाण वपतना सारा भाव जे तत्काण सारा जवाब आपे छे, तो बहेतर छे के अेवा सारा भावने जगाडवा माटे शुभ आलंबननो आशरो लेवो. शुभ आलंबन आ, के दा.त. जे गोशाणा जेवो पापिष्ठ ज्व पण अंतकाणे पोताना दुष्ट कृत्यना पस्तावामां थडी शक्यो, ने अे १२ मा स्वर्गे लई जनार उच्य शुभ भाव करी शक्यो, तो हुं पण मारा ज्वननां कोईक त्तारे दुष्ट कर्मना सणवता पश्चात्ताप केम न करी शकुं ? अे पश्चात्ताप करीने नवेसरथी नवी साधनाना

लुवनलानु अेन्साईकलोपीडिया-अग्रलेखामृत (भाग-८)

२५७

मंडाण केम न करी शकुं ? आ अेक प्रकारे शुभ आलंबन....

बीजुं शुभ आलंबन पुष्टालंबन छे. कोई शिथिल आचार सेवता छोईअे, पण अेनो जे कोई सारी धर्म आराधनानो उदेश बनावीअे तो अे उदेश पुष्ट आलंबन कडेवाय. दा.त. यौदशे उपवासने बढले अेकासणुं करवुं छे, परंतु अेने उदेश अे बनावीअे के द्दिवसना तो जरो ज पण आजे रातना य ४ कलाक स्वाध्याय करवो छे तो अे अेकासण पुष्टालंबनथी कर्तुं गणाय....

“दिव्य-दर्शन”-“अग्रलेखामृत”

वर्ष-३५, अंक-५, ता.४-१०-१९८६

८० उच्य पुण्य अने प्रणत पापक्षय माटे धर्ममां रस वधारो, विलंब टाणो

धर्मप्रेमी माणस धर्म करीने ण्छे छे के “आ मारी धर्मसाधनाथी मने मडान पुण्यानुबंधी पुण्यनो लाभ मणे, अने मारा पूर्वना पापोनो जेरदार क्षय थाय. जे आ अने, तो ज परलोक माटे निश्चिन्तता रह्ये के परलोक मने सारी गति अने सारी धर्मपरिणती मणशे.”

हवे सवाल आटलो छे के धर्म जेवो तेवो करीअे तो आ इण मणे ? ना, दुनियामां देभाय छे के बहारगामथी मोटो आडतियो धरे आय्यो छोय; अे सारो मालनो उपाड करी सारुं कमीशन जटावे अेवो छे, तो अे आडतियाने केटला रसथी आवकाराय छे ? अेनी सरत्तरा केवीक सारी थाय छे ? तो पछी धर्म आपणने धणुं धणुं जटावनार छे. दा.त. नवकारनी अेक बांधी (पक्की) माणा प० हजरथी वधु सागरोपमनी पापनी स्थिति तोडी आपे छे, तो अेनो आवकार अने अेनी सरत्तरा अर्थात् साधना केवाक णिंया रसथी थाय ? आ माटे समज्ज राप्पनुं जेईअे के

(१) धर्मसाधनामां जेटलो रस वधारे, अेटलुं पुण्य णिंयुं बंधाय, ने अेटलो पापक्षय जेरदार थाय.

(२) धर्मनो रस णिंयो छे अेनी परीक्षा आ, के धर्म साधवामां विलंब न थाय, धर्म समयसर थाय. ने,

(३) धर्ममां रस छोय तो वयमां दभल न धलाय, विलेप न पडाय.

त्तरत-बाहुबलि केम णिंयुं पुण्य पामेला ? कडो, पूर्व त्तवे अेनेअे साधु

२५८

लुवनलानु अेन्साईकलोपीडिया-अग्रलेखामृत (भाग-८)

મહાત્માઓની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ ઊંચા રસથી કરેલી. માટે તો ભક્તિ-વૈયાવચ્ચનાં કાર્ય વિલંબથી નહિ કરતા હોય. સમયસર કરતા હશે; તો જ એમાં ઉચ્ચ રસ જળવાઈ રહેતો. એથી પુણ્યાઈ કેવી ઊંચી પામ્યા ? કેવી પુણ્યાનુબંધી પામ્યા ? કે એકે આરિસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન ! ને બીજાને યુદ્ધભૂમિ પર કેવળજ્ઞાન ! પુણ્યાઈ પાપાનુબંધી હોત, યા મંદ પુણ્યાનુબંધવાળી હોત, તો એટલી અનુકૂળ દુન્યવી વૈભવાદિની સામગ્રીની વચ્ચે તીવ્ર વૈરાગ્ય ન પામ્યા હોત અને ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકની એટલી બધી ઊંચી પરિણતિ એમના આત્મામાં જળહળી ઊઠી ન હોત.

ઠેઠ કેવળજ્ઞાને પહોંચાડે એટલી બધી ચડતી શુભ પરિણામની ધારા શાના પ્રતાપે ? કહો, (૧) પૂર્વ ભવે સાધના તીવ્ર રસથી કરેલી, ધર્મ તીવ્ર રસથી કરેલો, તો જ એમાં બીજા ત્રીજા વિચાર નહિ લાવેલા. તેમજ,

(૨) બીજું મહત્વનું આ, કે ધર્મમાં કાલક્ષેપ યાને વિલંબ નહિ કરેલો. કોઈ સાધુ કહે, ‘મારું માથું દુઃખે છે’ તો પોતાનું બધું કામ પડતું મૂકીને તરત એ સાધુનું માથું દબાવવા બેસી જાય; તો એ વૈયાવચ્ચ-ધર્મની સાધના વિના વિલંબે કરી કહેવાય. એમાં જો રસ ઊંચો, ભાવ ઊંચો, તો કર્મક્ષય અને પુણ્યનો લાભ પણ ઊંચો મળે. એના બદલે જો સાધુને કહે, ‘ઊભા રહો, જરા કામ પતાવીને આવું છું,’ તો મૂર્ખાઈ કેવી કરી કે પોતાનું કામ તો જરા પછીથી ય પતત, ને એ કામમાં કાંઈ બહુ ફરક ન પડત, પરંતુ વૈયાવચ્ચનું કામ ઢીલમાં નાખ્યું એટલે એનો રસ મંદ પડ્યો; ને પછી ભલે વૈયાવચ્ચ કરી. પરંતુ મંદ રસથી કરી, તેથી કર્મક્ષય અને પુણ્યનો લાભ પેલી તરત કરેલી વૈયાવચ્ચના જેટલો ઊંચો કોટિનો ન મળે. શું આ મૂર્ખાઈ નથી કે મળનારા ઉચ્ચ કોટિના કર્મક્ષય અને પુણ્યના લાભને ધર્મમાં વિલંબના કારણે ગુમાવે ?

એને કોણ શીખવાડે ? કે,-

સમયસરને માન :-

‘ભલા આદમી ! સારું કામ જો કરવું જ છે, તો વિલંબે શા માટે કરવું ? દુનિયામાં જો, કે કામ સમયસર થાય છે તો એની કિંમત છે. સ્ટેશન પર ગાડી સમયસર આવીને ઊભી રહે છે તો રેલ્વે ખાતાની પ્રશંસા થાય છે. સૂર્ય સમયસર ઊગે છે તો એના ગુણ ગવાય છે. શેઠ મહિનો પુરો થતાં નોકરને તરત પગાર ચુકવે છે, તો નોકર વફાદારીથી કામ કરે છે. શાળામાં પરીક્ષાનાં પરિણામ સમયસર બહાર પડે છે તો શાળાની કિંમત ગણાય છે. પત્ની ઘરમાં કામ સમયસર બજાવતી હોય, તો કુવડ નથી ગણાતી. પેટ ખોરાકનું સમયસર પાચન કરે છે, તો તંદુરસ્તી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૨૫૯

સારી જળવાય છે. જગતમાં બધે સમયસરને માન છે, ને ધર્મની જ વાતમાં ઢીલગંડી ? મોટી બેંકોમાં ને ઓફિસોમાં જાઓ જુઓ કે કામો કેવા એકદમ સમયસર થાય છે ? ત્યાં વિલંબ નભતો નથી, કેમકે એ કામો કિંમતી માન્યા છે. તો શું ધર્મ એવો કિંમતી નથી કે ત્યાં ધર્મ વિલંબે કરીએ તો ય ચાલે ?

ધર્મને વિલંબમાં નાખવાથી ધર્મનું મૂલ્યાંકન ઘટે છે, ધર્મની કદર ઓછી કરવાનું થાય છે, ધર્મનો રસ મોળો પડે છે.

જીવનમાં ધર્મ અને ધર્મના ભાવ, જો ધર્મની ઊંચી કદર કરો તો જ, વધતા ચાલે. ધર્મની ઊંચી કદર હોય તો ધર્મ ઢીલ કર્યા વિના સમયસર થાય.

ખંભાતના ગંધાર શ્રાવકને ગુરુ આચાર્ય હીરસૂરિજી મહારાજ પધાર્યાની વધામણી મળી, તો એની કદરમાં વધામણી લાવનારને તરત જ રૂ. ૧૧ લાખ આપી દીધા ! ‘ના, હમણાં નહિ, પછી વધામણીદાન લઈ જજે’ એવો વિલંબ ન કર્યો; કેમકે સમજતા કે એવા વિલંબમાં ગુરુની કદર ઓછી કરવાનું થાય છે. ‘ગુરુ પધાર્યાની વધામણી તરત જોઈએ છે, ને વધામણીદાન વિલંબે કરવું છે.’ આ ક્યાંનો ન્યાય ? મોટા ગૌતમસ્વામી મહારાજ પ્રભુનો બોલ તરત ઉપાડી લેતા. અંતિમ દેશનામાં પ્રભુએ ગૌતમ મહારાજને કહ્યું ‘જાઓ ગૌતમ ! બાજુના પરામાં દેવશર્મા બાલ્મણને પ્રતિબોધ કરો’, ત્યાં પ્રભુની દેશના સાંભળવાની મજા હતી છતાં ગૌતમસ્વામી એમ ન બોલ્યા કે ‘હા પ્રભુ ! થોડીવાર પછી જાઉં.’ કેમ ? સમજતા કે આજ્ઞાપાલન એ કર્તવ્ય છે, ને કર્તવ્યપાલનના ધર્મમાં વિલંબ ન કરાય.

બસ, ધર્મ સારી રીતે સાધવો છે, તો આટલું ખાસ ધ્યાન રાખો કે ધર્મને ઉછળતા રસથી સાધો, ધર્મની ઊંચી કદર કરો, અને ધર્મમાં વિલંબ ન કરો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૬, તા. ૧૧-૧૦-૧૯૮૬

૯૧ ખોટા કે આડાચવળા વિચારો કેમ અટકે ?

એક મુમુક્ષુ આત્મા આવીને કહે ‘સાહેબ ! મારે ચારિત્ર લેવું છે પરંતુ મને ખોટા વિચારો બહુ આવે છે. દેરાસરમાં પણ આવે છે ચારિત્ર લઈને શું કરું ?’

મેં કહ્યું “એક કામ કરો, - ‘ત્રેસઠ શલાકા પુરુષ ચરિત્ર’ કે જેમાં ૨૪ તીર્થકર ભગવાન, ૧૨ ચક્રવર્તી, અને ૯-૯ બળદેવ-વાસુદેવ-પ્રતિવાસુદેવનાં ચરિત્ર આવે છે, એ લઈને એ વાંચતા-વાંચતા ૪-૫ નોટ બનાવો ૧ કથાસારની, ૧ ઉપદેશોની, ૧ ભાવનાઓની, ૧ તત્ત્વજ્ઞાન, ૧ ઉપમાઓ, ૧ યુનંદા વાક્યો ફકરા

૨૬૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

વગેરેની. રોજ પુસ્તક વાંચતાં આમાં નોંધ કરતા ચાલો. સાંજ પડ્યે નોંધ મોઢે કરી લો; અને રાતના ઓરડીમાં એકલા બેસી બીજાને સમજાવતા હો એ રીતે મોટેથી એ બોલી જાઓ. બીજા દિવસે નવું વાંચીને ઉમેરો... અને રોજ રોજ રાતના પહેલેથી બધું બોલી જાઓ.”

૫-૭ દિવસમાં ચમત્કાર થયો, મુમુક્ષુ આવીને કહે ‘સાહેબ ! ખોટા વિચાર તદ્દન બંધ થઈ ગયા !’ રોજને રોજ એનું એ બોલવાનું, પણ રોજ વધારા સાથે મોટેથી બોલવાનો આ પ્રતાપ છે કે મન એમાં ખૂંચી જાય છે, અને એના ઘેરા સંસ્કાર પડે છે. એટલે પહેલાં જે An idle mind is a devil's house જે ‘નવરું મન શેતાનનું ઘર’ બની ખોટા વિચાર કરતું હતું, તે મનને કામે લગાડી દીધું, એટલે મનમાં ખોટા વિચારના ભૂતડાં ભટકતા બંધ થઈ ગયા.

આડાઅવળા વિચારો બહુ આવે એનો પણ આ ઉપાય છે કે,-

મહાન પુણ્યના ઉદયે અનંતજ્ઞાનીનાં શાસ્ત્રો મળ્યા છે. તો એ શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય ખૂબ કરવો; અર્થ ન સમજાય તો પણ એને મોટેથી ગોખવું; તે પણ કયો અક્ષર બોલાઈ રહ્યો છે એના ખ્યાલપૂર્વક ગોખવું. અથવા વાંચવાનું હોય તે બોલીને વાંચવું; એથી વિકલ્પો ને આડાઅવળા વિચારો વગેરેને ઊઠવા સ્થાન મળતું નથી; તેમજ આત્મા ઘણા ઘણા આર્તધ્યાનથી બચે છે, વળી શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય-અધ્યયનથી અધિકાધિક તત્ત્વબોધ, ને હેયોપાદેયનો બોધ મળવાથી સમ્યક્ત્વ નિર્મળ થવા સાથે ધર્મમાં ચારિત્રમાં વિશેષ ઉદ્દમ થવાને અવકાશ રહે છે. મૂળ શાસ્ત્ર-સ્તોત્ર બોલી જવા અંગે ઈતરોમાં ગીતાપાઠ ચંડીપાઠ વગેરેનું મહત્ત્વ છે.

‘સ્વાધ્યાય: પરમં મંગલં.’ આ માનવભવમાં મહાન અહોભાગ્ય હોય એને જિનવચન જિનાગમનો દિવસ-રાત સ્વાધ્યાય મળે ! ચારિત્રમાં બજાવવાની રોજની ક્રિયાઓ થોડી, તેથી બચનારો વિપુલ સમય ક્યાં લેખે લગાડવાનો ? ‘કહો, એ શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયથી જ લેખે લાગે. પૂછો,-’

પ્ર.- નવકાર જાપથી લેખે ન લાગે ?

ઉ.- એકલા જાપમાં સ્વાધ્યાયના અનુપમ લાભો, જેમકે જિનાજ્ઞાપાલન, અધિકાધિક તત્ત્વબોધ અને સંવેગ, સમ્યક્ત્વશુદ્ધિ...વગેરે એવા પ્રકારના ન મળે.

વળી માણસનું મન વિવિધતા-પ્રિય છે. તેથી એનું મન એકસરખા જાપમાં સ્થિર ન રહે. કંટાળે, કોઈ અસત્ વિકલ્પો કરે; ત્યારે સ્વાધ્યાયમાં વિવિધ અક્ષરો આવે; એના વિવિધ અર્થ હોય; તેથી એ વિવિધતામાં ચિત્ત પકડાયેલું રહે, ને કંટાળે નહિ; એટલે બીજા ત્રીજા વિચાર ન આવે માટે જ સ્વાધ્યાયની બહુ ઊંચી કિંમત છે.

અનંતા ભવ ભટક્યા એમાં આ જ કામ કરેલાં કે મનને અસત્ વિષયોમાં ભટકતું રાખી, આ વિચાર, બીજો વિચાર, ત્રીજો વિચાર... એમ ખોટા વિચારો પાપ વિચારો કરી કરી હૈયાના ભાવ કલુષિત રાખ્યા, હૈયાં બગડેલા રાખ્યા, એથી જ અસત્ કૃત્યો કરી કરીને અનંતા ભવ ભટક્યા !

ત્યારે જો હૈયું ન બગડવા દેવું હોય તો જિનાગમશાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય એક અનુપમ ઉપાય છે.

એવા સ્વાધ્યાયથી ખોટા વિચારો અટકે. એથી અશુભ ભાવ જાગે નહિ. એટલે હૈયું બગડે નહિ.

કહે છે ‘સ્વાધ્યાય કરવા કરતાં ધ્યાન કરો, જેથી મન એમાં સ્થિર રહે;’ પરંતુ ધ્યાન શું છે ? અમુક વિચારમાં મનની એકાગ્રતા એ ધ્યાન છે. તો એકાગ્ર મનથી સ્વાધ્યાય થાય એ ધ્યાન જ છે, એમ ક્રિયામાં પણ મનની એકાગ્રતા થાય એ પણ એક પ્રકારનું ધ્યાન જ છે. એટલે જ ‘જ્ઞાન-ધ્યાનમાં ઉજમાલ રહેજો’ એ હિતશિક્ષામાં ‘ધ્યાન’ પદથી આરાધનાની ક્રિયાઓ લીધી છે; કેમકે ‘જ્ઞાન ક્રિયાભ્યાં મોક્ષ:’ એ સૂત્ર મોક્ષના બે ઉપાય બતાવે છે,- એક જ્ઞાનોપાસના, ને બીજી ક્રિયાની ઉપાસના. તો ‘જ્ઞાન-ધ્યાન’ આ બે શબ્દમાં ‘જ્ઞાન’ પછી ‘ધ્યાન’ શબ્દથી ક્રિયા લેવાય એ સહજ છે.

પ્ર.- તો શું જ્ઞાન ને ક્રિયા સાથે અલગ ધ્યાનની જરૂર નથી ?

ઉ.- ધ્યાનની જરૂર આવશ્યકતા છે. પરંતુ તે ધ્યાન ક્રિયામાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. ક્રિયા એવા સયોટ મનના પ્રણિધાન અને એકાગ્રતા સાથે કરવાની છે કે એ ધ્યાનરૂપ બની જાય છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ સામાન્ય જનને એકલા ‘ઊં’ કે ‘અહીં’ ના જાપ યા ધ્યાનમાં મન સ્થિર રહી શકે નહિ; કેમકે મન વિવિધતા-પ્રિય છે, તેથી એ સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયામાં સારી રીતે એકાગ્ર રહી શકે. એવી એકાગ્રતાથી ષડ્ આવશ્યક ક્રિયા કરનાર ધ્યાનનો સ્વાદ જે માણી શકે છે, તે એકલું ઊંકારાદિનું ધ્યાન કરનાર નહિ અનુભવી શકે. મોટા જિનકલ્પી મુનિઓ પણ ક્રિયા અને સૂત્ર-અર્થના એકાગ્ર ચિંતનરૂપ ધ્યાનમાં જ લીન રહે છે.

સારાંશ, ખોટા વિચારો અને આડાઅવળા નિરર્થક વિચારો અટકાવવા માટે મોટેથી બોલીને શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય કરવો; શાસ્ત્રોમાં અંકિત ઉપદેશો ભાવનાઓ ચરિત્ર-કથાઓ વગેરેના સાર લખી લઈ રોજ એ પહેલેથી બધું મોટેથી બોલીને પુનરાવર્તન કરી જવું.

૯૨ સમ્યગ્દર્શનનો એક ઉપાય

સંસારમાં માણસની દૃષ્ટિ સહેજે બે ભેદ પાડી દે છે એક સાર, બીજું અસાર, એક સરસ, બીજું ઠીક યા કુછ નહિ; એક માલ, બીજું સામાન્ય, દા.ત. ઝવેરાત સાર, તાંબા પિત્તળ એની આગળ કુછ નહિ; બંગલો એ માલ, ઝુંપડું એ કચરો. પ્રમુખ કે મંત્રીનો હોદ્દો એ ચીજ, ખાલી સભ્યપદું એટલે ઠીક. છોકરો પરીક્ષામાં પાસ તો થયો પણ છેલ્લા જેવા નંબરે, તો એ બહુ સામાન્ય લાગે છે, પણ જો પહેલાં કે બીજા નંબરે પાસ થયો. તો મહાન વિશેષ લાગે છે. પણ જો પહેલાં કે બીજા નંબરે પાસ થયો તો મહાન વિશેષ લાગે છે.

સાર-અસારના આ વિભાગ તો અનાદિ કાળથી ચાલુ છે પરંતુ એ સાંસારિક દૃષ્ટિનો વિભાગ છે. પણ જીવને જ્યાં સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રગટે છે ત્યાં એને સારાસારના વિભાગીકરણમાં વિવેક જાગ્યો હોય છે. એ વિવેક આ કે હવે એને ભગવાન જિનેશ્વરદેવ, પંચમહાવ્રતધારી ગુરુ અને જૈન ધર્મ એ જ સારભૂત લાગે છે, બાકી બધું અસાર લાગે છે. જેની પાછળ સરવાળે વિયોગ, સંતાપ, વિટંબણા, ભવભ્રમણ, નિરાધાર દસા... વગેરે છે, તે અસાર છે. એથી ઊલટું છે તે સાર છે.

સમ્યક્ત્વનો ઉપાય :- બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સમ્યગ્દર્શન પામવા માટે આ ઉપાય પણ છે કે આ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ જ સારભૂત માનવા, અને બાકીનું બધું અસાર-તુચ્છ-અનર્થકારી માનવું. ‘માનવાનું’ એટલે હૈયામાં ઠસી જવું જોઈએ; નાભિમાંથી નાદ નીકળવો જોઈએ કે, “દેવ-ગુરુ-ધર્મ જ સાર, બાકી બધું અસાર, પછી ભલે મોટી ઈંદ્રની પદવી હો કે ચક્રવર્તીની શહેનશાહત હો, પણ એ અસાર તુચ્છ ! દેવ-ગુરુ-ધર્મ આગળ એ કુછ નહિ.”

દેવ-ગુરુ-ધર્મને આપણે સારભૂત માન્યા છે એવો વિશ્વાસ ઊભો કરવા એમાં રસ પેદા કરી દેવાનો છે. ‘જેને જેનો રસ, એનું મન ત્યાં જઈ જઈને ચોંટે છે.’ એ ન્યાયના અનુસારે આપણું મન વારે વારે દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં લઈ જવું જોઈએ. અહીં ‘દેવ’ કહેવાથી મૂર્તિ મંદિર-તીર્થસ્થાનો આવે. અને ‘ધર્મ’ કહેવાથી ધર્મસ્થાનો ધર્મક્ષેત્રો, પવિત્ર આચાર-વિચાર, સુકૃતો સદ્ગુણો, વ્રત-નિયમો, શાસ્ત્ર તથા ધર્મત્માઓ આવે. બસ આ બધું જ સારભૂત માલદાર માની ચિત્ત આમાં ને આમાં રોક્યા કરવાનું; ને મોકે મોકે એની મુલાકાત લેવાની એથી એનો રસ હોવાનું નક્કી

થાય. દેવદર્શન-ચૈત્યવંદન, જાપ...આદિ વખતે ચિત્ત જો ઊઠી ઊઠીને બહારમાં જાય, તો ત્યાં સમજવું પડે કે ‘જીવને જેવો રસ બહારમાં છે તેવો આ ધર્મક્રિયાઓ અને દેવાધિદેવમાં નથી.’ માટે સાવધાન બનવું પડે કે ‘શું મને દેવ-ગુરુ-ધર્મ કરતાં બીજામાં વધુ રસ હોય ? એ કેમ ચાલે ? એને ફેરવી નાખું.’

એટલે મૂળમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં રસ હૈયે ઊભો કર્યો હશે, તો જ ચિત્ત એમાં વારે વારે જશે, અને ટકશે. એ રસ ઊભો કરવા આટલું વિચારવું ય બસ છે કે (૧) ભગવાન અરિહંત પરમાત્મા, (૨) નિર્ગ્ન્ય ગુરુઓ, અને (૩) સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર દેવોએ કહેલો શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ, અર્થાત્ (૪) સ્યાદ્વાદમય જીવાદિ તત્ત્વ અને (૫) અહિંસાદિ મોક્ષમાર્ગને કહેનાર જિનાગમ, તથા (૬) દાન-શીલ-તપ-ભાવનામયધર્મ, અને (૭) પવિત્ર પંચાચારમયધર્મ,.... આ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે એનું જ આલંબન કરતાં મન ખૂબ જ મસ્ત, હૃદય ખૂબ જ પવિત્ર અને પ્રકાશમય, તથા આત્મા ભારે શાંત સાત્ત્વિક અને સ્વસ્થ બને છે ! જીવનમાં આથી વિશેષ શું જોઈએ ! દેવ-ગુરુ-ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વ સિવાય બીજું કોઈ જ આ કરી શકતું નથી. માટે એ તત્ત્વત્રયી જ સાર છે, ‘એજ ઈષ્ટ ને આદરણીય છે.’

આમ વિવેકભરી સારબુદ્ધિ અને હૈયાનો રસ સમ્યગ્દર્શનને સુલભ કરે છે, તેમજ વધુ નિર્મલ કરે છે.

૯૩ દેવવંદન એ અરિહંતને વંદના છે, તો એમાં ‘જાવંત કેવિ સાહુ’ અને ‘વેચાવચ્યગરાણં’ સૂત્રો શા માટે ?

‘સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં’ સૂત્ર બોલ્યા પછી વેચાવચ્યગરાણં’ સૂત્ર બોલી દેવતા નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાનો હોય છે. આ કાયોત્સર્ગ શા માટે ? આ સૂત્ર બોલવાનું શા કારણે ? એ બતાવતાં શ્રી લલિતવિસ્તરા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે

‘उपचितपुण्य-संभारा उचितेषूपयोगफलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति’

અર્થાત્ જે અરિહંત અને આચાર્યાદિના પ્રભાવે આ ચૈત્યવંદન કરીને લોકોત્તર શુભ અધ્યવસાય દ્વારા પુષ્ટ પુણ્ય પ્રાગ્ભારવાળા બન્યા છે, એ અરિહંત અને આચાર્ય આદિ એ માનસિક લોકોત્તર કુશળ પરિણામ (શુભ પરિણાતિ) નું કારણ છે. તે આ રીતે, કે વંદનાદિ કરનારમાં સમ્યક્ત્વાદિ અને એના દૃઢ વ્યવહાર

આદિના જે લોકોત્તર શુભ ભાવ જાગે, એનો હેતુ છે અરિહંત-આચાર્યાદિ. તેથી એ અરિહંતાદિ એ પ્રણિધાન (સ્થિર ચિંતન) કરવા યોગ્ય છે. તો એમનું પ્રણિધાન કરવું જ જોઈએ, ને એ અરિહંતાદિનું પ્રણિધાન એ ચૈત્યવંદનનું ફળ છે. ચૈત્યવંદન કરીને ફળ આ જ જોઈએ છે, કે એમનું પ્રણિધાન થાય. ચૈત્યવંદનમાં જે ‘વૈયાવચ્ચ ગરાણં’ સૂત્ર બોલાય છે, એ પરથી આ સૂચિત થાય છે, સાબિત થાય છે, કે એનાથી અરિહંતાદિનું પ્રણિધાન જાગે. તાત્પર્ય, -

(૧) ચૈત્યવંદન-અનુષ્ઠાનની અંતર્ગત અનેક વિવિધ સૂત્રોનું ઉચ્ચારણ છે, સ્તવન છે, ને વંદનાદિ છે, એ પુણ્યપુષ્ટિ સુંદર કરી આપે છે. પ્રારંભમાં જ કહ્યું છે કે

“ચૈત્યવંદનતઃ સમ્યક્ શુભો ભાવઃ પ્રજાયતે । તસ્માત્ કર્મક્ષયઃ સર્વં, તતઃ કલ્યાણમશ્નુતે ॥”

ચૈત્યવંદનથી લોકોત્તર શુભ ભાવ એનાથી કર્મક્ષય, અને એનાથી સર્વ કલ્યાણ મળે છે. આમાં ‘કલ્યાણ’ કહીને કર્મક્ષયની સાથે ઉચ્ચ પુણ્ય પણ સહેજે મળે છે. એમ પુણ્યના સંગ્રહનો નિર્દેશ થાય છે.

(૨) ચૈત્યવંદનથી આવો લાભ પામનાર સહેજે કૃતજ્ઞ બની ચૈત્યવંદનને અંતે ઉચિત-યોગ્ય અરિહંતાદિને વિષે ઉપયોગવાળો યાને એમના પ્રણિધાનવાળો થાય એટલે કે એમને ભાવપૂર્વક મન પર લાવે. જેમના આલંબને આટલો બધો લાભ મળે, એમને કેમ ભૂલાય ?

(૩) અરિહંત, સિદ્ધ, શ્રુત આદિ એ લોકોત્તર શુભ ભાવોનું કારણ હોવાથી પ્રણિધાનને યોગ્ય છે. ભાવપૂર્વક એકાગ્ર ચિંતનને યોગ્ય છે. (૪) જેમ ‘જાવંત કેવિ સાહુ’થી મુનિઓનું, ‘પુકખરવર’થી શ્રુત (આગમ)નું, અને ‘સિદ્ધાણં’થી સિદ્ધોનું પ્રણિધાન કરાય છે, એવી રીતે ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય માટે સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો પણ વૈયાવચ્ચગુણે અને શાંતિ-સમાધિકારકતાગુણે સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. માટે એમનાં નિમિત્તે આ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્ર બોલાય છે.

‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ એટલે વૈયાવચ્ચ કરનારના નિમિત્તે. આમાં ‘વૈયાવચ્ચ’ એટલે જિનપ્રવચન-જિનશાસનની સેવામાં લાગવું (વ્યાપૃત થવું) તે. એવા વૈયાવચ્ચકારીના નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ; જેમકે અંબિકા શાસનદેવતા વગેરેના નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ; એમ ‘સંતિગરાણં’ એટલે કે શાંતિ કરનારના નિમિત્તે, કાઉસ્સગ્ગ. સમ્મદિદ્ધિ એટલે કે સામાન્યથી બીજા પણ સમ્યગ્દષ્ટિઓના નિમિત્તે, સમાહિગરાણં એટલે કે સ્વ-પરને સમાધિકર સ્વસ્થતા આપનારના નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કરું છું.

સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી એમનું એવું સ્વરૂપ છે, કે સ્વ-પરને સમાધિ આપે એમ વૃદ્ધો કહે છે.

આ વૈયાવચ્ચકર દેવતા આદિને આશ્રીને અહીં કાયોત્સર્ગ

વૈયાવચ્ચકર (દેવતા) અર્થે કરાતા કાયોત્સર્ગથી કોને લાભ ?

અહીં વિશેષ આટલું સમજવાનું છે કે જે વૈયાવચ્ચકારી દેવતાના નિમિત્તે આ કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે, એના કાયોત્સર્ગથી લાભ દેવતાને થાય છે; કેમકે કાયોત્સર્ગથી એમને વૈયાવચ્ચ કરવાનો ભાવ વધે છે, એ આ સૂત્રથી સૂચિત છે. ભલે શબ્દશઃ નહિ, તો ગર્ભિત રીતે આ ભાવ નીકળે છે; કેમકે સૂત્ર મહર્ષિ-રચિત છે. મહર્ષિ નિરર્થક વચન યાને નિષ્ફળ વસ્તુ કહે નહિ; એમણે વૈયાવચ્ચ કરનારના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાનું સૂચવ્યું, એ જ બતાવે છે કે એ કરવાથી વૈયાવચ્ચકારીને વૈયાવચ્ચનો ભાવ વધે છે. એ હકીકત છે. માટે તો આ સૂત્રથી કાયોત્સર્ગ કરવાનું કહે છે.

એમ જો ભાવ વધવાનું ન બનતું હોય, તો સૂત્ર બોલીને એ રીતે કાયોત્સર્ગ કરવાનું નિષ્ફળ જાય ! અને એવું કરાવનાર આ સૂત્ર નિરર્થક ઠરે ! એ માત્ર ઔપચારિક વિધિ જેવું ઔપચારિક વચન જેવું જ ઠરે ! પરંતુ મહર્ષિ વચન વ્યત્તિચારી યાને નિષ્ફળ હોય નહીં.

અહીં એક મહત્વનો પ્રશ્ન થાય, -

પ્ર.- કાયોત્સર્ગ કરનાર અહીં જે દેવતાના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરે છે, દૂર રહેલા એ કાયોત્સર્ગના વિષયભૂત વૈયાવચ્ચકારી દેવતાને આ કાયોત્સર્ગનો ઉપયોગ હોય, ખબર હોય જ એવું તો નિશ્ચિતપણે બનતું નથી; પછી એ દેવતાનો ભાવ શી રીતે વધે ? ખબર હોય તો એથી એ કાયોત્સર્ગ કરનાર ભાવિકની ઈચ્છા જાણીને વૈયાવચ્ચમાં ઉત્સાહિત થાય એવું બને. પરંતુ બધે જ નિયમા એવું ન બનવાથી ત્યાં કાયોત્સર્ગ કરેલો નિષ્ફળ નહિ ?

ઉ.- ના, કાયોત્સર્ગ નિષ્ફળ નથી; કેમકે ભલે જે દેવતાને ઉદ્દેશીને કાયોત્સર્ગ કરાય છે, તેને એની ખબર ન હોઈ વૈયાવચ્ચ ફળ ન આવ્યું એમ દેખાય; પરંતુ વાસ્તવમાં કાયોત્સર્ગ કરનારને તો અવશ્ય શુભ ફળ મળે જ છે. અહીં મૂળની વ્યાખ્યા - ટીકાકાર શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ આ પ્રમાણે લખે છે. વૈયાવચ્ચકારી શાન્તિકારી વગેરે દેવોને સ્વસંબંધી કાયોત્સર્ગ થઈ રહ્યાનો ખ્યાલ ન કરાતો હોવા છતાં, કાયોત્સર્ગથી કાયોત્સર્ગના કર્તાને વિદ્યનશમન પુણ્યબંધાદિ શુભ પ્રાપ્ત થાય છે. મહર્ષિકૃત આ કાયોત્સર્ગ વિધાન નિષ્ફળ ન હોય; એટલે કાયોત્સર્ગ કરનારને

શુભ ફળ આપે જ. કાયોત્સર્ગ કર્તાને આ શુભ-શુદ્ધ ફળ થવામાં પ્રમાણ તરીકે આ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં’ એ કાયોત્સર્ગ પ્રવર્તક વચન જ છે. આપ્ત પુરુષનું વચન નિરર્થક હોય નહીં. વચન જો છે, તો એ વૈયાવચ્ચકારીના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાનું કહેતું હોવાથી, કરનારને એ ક્રિયા ફળ લાવનારી હોવી જ જોઈએ.

પછી એનું આ શુભ એવું છે કે એ વૈયાવચ્ચકારી દેવતાને પ્રેરે. આમાં દૃષ્ટાન્ત છે,-

અભિચાર પ્રયોગનું દૃષ્ટાન્ત

કાયોત્સર્ગ કરનારને આ શુભ તરીકે વિઘ્નોપશમ યાને અંતરાય-કર્મનો ક્ષયોપશમ અને પુણ્યબંધ વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં દૃષ્ટાન્ત અભિચાર પ્રયોગ છે. થોભાવી થંભાવી કે મોહ પમાડી નાખવાના મંત્ર તંત્ર પ્રયોગમાં એમ બનતું દેખાય છે, એમ શાન્તિક પૌષ્ટિકાદિ શુભ ફળવાળા કર્મમાં પણ એવું બનતું દેખાય છે. ત્યાં જેને ઉદ્દેશીને એ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, એને આ પ્રયોગની કશી ખબર નથી, છતાં સચોટ તેમજ બને છે. એટલે કે એ વ્યક્તિ થોભી જાય છે, થંભી જાય છે, મોહ પામી આકર્ષાઈ જાય છે, યા શાન્ત થઈ જાય છે, અનુકૂળ બની જાય છે. એવી ચોક્કસ પ્રકારની મંત્રતંત્રાદિની સાધના બતાવનાર આપ્ત પુરુષના કથનના અનુસારે બરાબર એ સાધના કરવામાં આવે છે, તો એની અસર પેલી ખબર વિનાની વ્યક્તિ પર પડે છે. એ થોભણ-થંભણ-મોહન, કે શાંતિ પુષ્ટિ વગેરે પામી જાય છે. (કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે મંત્રપ્રયોગ કર્યો અને કંટકેશ્વરી દેવીને થોભી જવું પડ્યું. માનદેવસૂરિજીએ રચેલ મંત્ર ગર્ભિત લઘુશાન્તિ સ્તવ શ્રીસંઘે ભણવાનું કર્યું, ને ઉપદ્રવ કરનાર દેવતાને શાંત થઈ જવું પડ્યું.)

અહીં કાયોત્સર્ગ કર્તાને ફળ થવા અંગે અનુમાન આ પ્રમાણે થઈ શકે.

જે આપ્ત પુરુષ તેના કથનના અનુસારે મંત્રતંત્રાદિ કર્મ કરાય છે, તે એના ઉદ્દેશ્ય ભૂત વિષયને જ્ઞાન ન હોય છતાં એ કર્મ કર્તાને ઈષ્ટફળ સાધી આપનારું બને છે; જેમકે થોભણ-સ્તંભનાદિ કર્મ. એમજ આ વૈયાવચ્ચકારીને ઉદ્દેશીને કરાતી કાયોત્સર્ગ-ક્રિયા છે, તો એ કાયોત્સર્ગ કર્તાને ફળ કેમ ન પેદા કરે ? કરે જ. એ ફળ અંતરાયનાશ અને પુણ્યબંધ આદિ છે.

આ સૂચવે છે કે જ્યારે જ્યારે થોડો પણ સમય મળે ત્યારે ત્યારે શ્રુતદેવતા (સરસ્વતી) નિમિત્તે, શાંતિદેવતા નિમિત્તે, ચક્રેશ્વરી-પદ્માવતી નિમિત્તે ૫-૧૦-૧૫... લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરતા રહો, તો એ અવશ્ય મહાન લાભ માટે થશે.

૯૪ મરણાન્ત અત્યંત વેદનામાં કોમળ પરિણામ

જૈન શાસ્ત્રો કહે છે, - મનુષ્યને મરતાં રૌદ્રધ્યાનનો સંકલેશ હોય તો જીવ એનો નરકગતિમાં ચાલ્યો જાય, સંકલેશ જરા ઓછા હોય તો તિર્યંચગતિમાં જઈ ફસાય. કોઈ તીવ્ર ઉગ્ર વેદના ચિત્તમાં કઠોર સંકલેષ પરિણામ લાવે છે. નાગદત્તશેઠનો બાપ બોકડો થયો, કસાઈએ એને કાપી નાખ્યો, ને એ ઉગ્ર વેદનામાં તીવ્ર સંકલેશમાં મરીને પહેલી નરકે ગયો.

પાર્શ્વનાથ ભગવાન પહેલા ભવમાં મરુભૂતિ મહાન શ્રાવક હતા. એ ભાઈ કમઠની ક્ષમા માગવા ગયેલા, પણ એણે મરુભૂતિના માથામાં શિલા ઠોકી ! તેથી એ તીવ્ર વેદનામાં મર્યા, અને ત્યાં મનમાં આર્તધ્યાનનો મધ્યમ સંકલેશ થયો, તે મરીને તિર્યંચ હાથીના ભવમાં મૂકાઈ ગયા. આમ તીવ્ર વેદનામાં સંકલેશ સાથે મરતાં દુર્ગતિ થાય છે.

પરંતુ એવું બને છે કે વેદના તીવ્ર છતાં જો ચિત્તમાં સંકલેશ ન હોય, કોમળ પરિણામ હોય, તો મરીને દેવ-મનુષ્યની સદ્ગતિ પામે છે. દા.ત. કુમારનંદી સોની હાસા-પ્રહાસાદેવી ખાતર નિયાણું કરીને જાતે બળીને મર્યો; છતાં ચિત્તપરિણામ કોમળ રાખ્યા, તો મરીને પંચશૈલ પર્વતનો અધિપતિ દેવ થયો ! નાગકેતુનો જીવ પૂર્વ ભવે પટેલપુત્ર, સાવકી માએ, એ ઝુંપડીમાં સૂતો હતો ત્યારે, ઝુંપડી બાળી નાંખી ! એમાં એ બળી મર્યો ત્યાં એણે તીવ્ર વેદના છતાં સંકલેશ ન કરતાં ચિત્તમાં કોમળ-કૃણા પરિણામ રાખ્યા, તો એ મરીને મનુષ્ય અવતારે નાગકેતુ થયો.

સવાલ આ છે કે શું તીવ્ર વેદના વખતે મનના પરિણામ કૃણા કોમળ રહી શકે ? કે કઠોર ઉગ્ર જ થાય ? અને કોમળ રહી શકતા હોય તો એની પાછળ શા કારણ હોય ? આનો જવાબ વિવિધ દૃષ્ટાન્તોમાંથી મળી રહે છે.

કુમારનંદી સોનીને મનમાં હતું કે ‘નિયાણા સાથે બળી મરવાનું કષ્ટ, હાયવોય વિના સહન કરી લઉં, તો દેવ બનવાનું મળે,’ તેથી એ લાલચમાં એણે બળવાની તીવ્ર વેદનામાં શાંતિ રાખી, તીવ્ર સંકલેશ ન કર્યો. ભય હતો કે જો ‘હાય ! હાય ! બળ્યો !’ કરું તો નીચી ગતિમાં ઊતરી જાઉં, ઊંચી ગતિ દેવગતિ ન મળે. નીચી ગતિમાં ઊતરી જવાનો ભય અને ઊંચી ગતિમાં જવાની લાલચ ઉગ્ર વેદનામાં પણ સંકલેશથી બચાવે.

સુદર્શન શેઠનો જીવ પૂર્વ ભવે એ જ ઘરમાં ઢોરા ચારનારો નોકર. એને નદીમાં ડુબી મરવાનું આવ્યું, તે પણ લાકડાનો ખૂંટો પેટ ફાડી અંદર પેસી જવાની તીવ્ર વેદનામાં મોત આવ્યું. છતાં ‘નમો અરિહંતાણં’ પદના રટણમાં મર્યો તો એણે મનના પરિણામ હાયવોચના ન કર્યા, કિન્તુ શાંતિથી સહી લેવાના કોમળ પરિણામ રાખ્યા, તો મરીને એ જ ઘરમાં શેઠનો દીકરો સુદર્શન તરીકે મનુષ્ય અવતાર પામ્યો ! જિંદગીમાં ‘નમો અરિહંતાણં’ બહુ રટેલું, એણે તીવ્ર વેદના વખતે સંકલેશથી બચાવ્યો.

સુભૂમ ચક્રવર્તી વિમાન સાથે સમુદ્રમાં પડ્યો, ડુબી મરતાં ગુંગળાઈને મરી જવાની તીવ્ર વેદનામાં એ તીવ્ર સંકલેશમાં મર્યો, તો સાતમી નરકે ગયો. અતિ લોભે કોમળ પરિણામ ન આવવા દીધા.

અર્ષિકાપુત્ર આચાર્યને નાવડાના લોકે ગંગાનદી પર ઊઠાવ્યા ! વૈરી દેવતાએ એમને આકાશમાં ભાલે વીંધ્યા ! પણ આચાર્ય મહારાજે લોક કે દેવતા પર દ્વેષ ન કરતાં દયા વિચારી કે ‘કેવું મારું આ પાપી શરીર કે એક બાજુ આ બિચારાને પાપકૃત્યમાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે ! એમ બીજી બાજુ નીચે લોહીના ટીંપા પડી બિચારા પાણીના જીવોને મરણાંત દુઃખ આપી રહ્યું છે ! ધન્ય છે સિદ્ધ ભગવાનને કે જેમણે શરીર જ રાખ્યું નથી, તેથી કોઈને પાપમાં કે દુઃખમાં નિમિત્ત જ બનતા નથી !’ એમ વિચારી કોમળ પરિણામ રાખ્યા, તો કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા. પોતાની વેદના કરતાં બીજા જીવોને થતાં મહાઅનર્થના વિચારે સંકલેશ અટકાવ્યો.

એવું જ સમરાદિત્યના જીવને યોથા ભવમાં પોતે ધન્યકુમાર મુનિને બન્યું. પત્નીએ જ આસપાસ ચિતા ગોઠવી બાળી મૂક્યા ! ત્યાં એમણે આ જ વિચાર્યું કે ‘આ મારું પાપી શરીર હાય ! કોઈ જીવને બિચારાને બાળવાનું પાપકૃત્ય કરવામાં નિમિત્ત થઈ રહ્યું છે !’ એમ કોમળ પરિણામ રાખ્યા, તો બળી મરવાની તીવ્ર વેદનામાં પણ દેવગતિ પામ્યા. સામા જીવની દયાના વિચારે સંકલેશ અટક્યો.

વસુદેવ-દેવકી-રોહિણીને દ્વારિકાના દાહમાં બળી મરવાનું આવ્યું, છતાં એ તીવ્ર વેદનામાં પણ નેમનાથ પ્રભુનો ઉપદેશ સંભારી અનશનના પરિણામવાળા બન્યા, તો એમાં કોમળ પરિણામ રહ્યા, ને એના લીધે સ્વર્ગમાં ગયા. અનશનનો પરિણામ સંકલેશથી બચાવે.

મેઘકુમારનો જીવ હાથીને, સસલો બચાવવા ઊંચો રાખેલો પગ જકડાઈ જતાં, એને નીચે મૂકવા જતાં એ ગબડી પડ્યો, ને એને ભૂખ્યો તરસ્યો મરવાનું આવ્યું ! છતાં એની વેદનામાં પણ ‘હાય ! ક્યાં મેં આ સસલો બચાવ્યો કે મારે

ભૂખે તરસે મરવાનું આવ્યું !’ એમ ચિત્ત-સંકલેશ ન કર્યો, પણ સસલો બચ્યાના સંતોષમાં કોમળ પરિણામ રાખ્યા, તો મરીને મનુષ્યગતિમાં મેઘકુમારનો અવતાર પામ્યો ! કરેલા સુકૃતની અનુમોદના સંકલેશથી બચાવે.

અવંતીસુકુમાલ મુનિ થઈને વનમાં અનશન કરી સૂતા. ત્યાં શિયાળણી અને એના બચ્યાઓ પગ સાથળ ચૂંટી ચૂંટીને ખાય છે ! એની તીવ્ર વેદનામાં પણ સંકલેશ ન કર્યો, ‘દેવતાઈ કાયા આગળ આ કાયા કાંઈ વિસાતમાં નથી, નરકમાં આના કરતાં અનંતગુણ વેદના અનંતીવાર સહન કરી છે. કાયા માટી ભાંડ, ભલે બિચારા આ જીવો એનાથી તૃપ્ત થાઓ...’ વગેરે વિચારી સમતા સમાધિના કોમળ પરિણામ રાખ્યા, તો મરીને નલિનીગુલ્મ વિમાનમાં દેવ થયા... તીવ્ર વેદનામાં પણ નરકની વેદના વિચારતાં કોમળ પરિણામ રહે.

શ્રેણિક મહારાજા ક્ષાયિક સમકિતના ધણી અને તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાજી ચુકેલા, તે પણ કોણિકથી જેલમાં પૂરાયેલ, ત્યાં અંત સમયે અભયકુમાર વગેરેની દીક્ષાની અનુમોદના કરતા હતા, એને પોતે સંસારમાં ફસાઈ રહ્યાનો ખેદ કરતા હતા ! છતાં અંત ઘડીએ કોણિક પરના ગુસ્સાના સંકલેશમાં પડ્યા, તો મરીને નરકે ગયા ! લગભગ ઠેઠ સુધી કોમળ પરિણામવાળા છતાં કેમ એ ગુમાવ્યા ? કહો, અહંત્વ આવ્યું, તેમજ ‘પીડા સ્વ કર્મજનિત છે’ એમ પહેલાં સમજવા છતાં અત્યારે એ ભૂલીને કોણિકને પીડાદાયી દુશ્મન તરીકે જોવા ગયા, તો એથી પરિણામ બગડી સંકલેશના થયા. એની શત્રુતા ન વિચારી હોત તો બચી જાત એમ કહેવાય.

આ બધું સૂચવે છે કે તીવ્ર વેદનામાં પણ દુર્ગતિદાયી ચિત્તસંકલેશ અટકાવવા આ ઉપાયો છે,-

- (૧) સદ્ગતિની લાલચ રાખો; (૨) ‘નમો અરિહંતાણં’ જીવનમાં રીઠ કરો.
- (૩) અનશનનો પરિણામ ઊભો કરો. (૪) બીજા જીવોને પાપ અને દુઃખમાં પોતે નિમિત્ત બન્યાનો ખેદ લાવો. (૫) સામાની દયા વિચારો. (૬) જીવનમાં કરેલા સુકૃતની અનુમોદના કરો. (૭) નરકની વેદનાની તુલના કરો, (૮) શત્રુની શત્રુતા મનમાં ન લાવો.

૯૫ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્રનો ભાવ

(લેખાંક-૧)

અરિહંત પરમાત્માને વંદનથી તથા એમના ગુણગાન-સ્મરણ આદિથી આપણા ચિત્તમાં લોકોત્તર કુશળ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે, લોકોત્તર શુભ ભાવ જાગે છે. લૌકિક જૈનેતર ધર્મી પણ ગુરુજન પૂજા, પરાર્થકરણ આદિ ધર્મ આચરવાનું કહે છે; પરંતુ એનાથી જે શુભ ભાવ જાગે એ લૌકિક શુભ પરિણામ કહેવાય. ત્યારે અહીં ચૈત્યવંદન એ લોકોત્તર પરમાત્માને વંદના હોવાથી એનાથી જે શુભ અધ્યાવસાય જાગે એ લોકોત્તર કુશળ પરિણામ છે, એમ સિદ્ધ ભગવંત શ્રુત યાને જિનાગમ-જિનવચન...વગેરેને વંદનાથી પણ લોકોત્તર શુભ ભાવ જાગે છે.

આ લોકોત્તર શુભ ભાવ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના અર્જક બને છે. આવા લોકોત્તર શુભ ભાવ જગાડવામાં મુખ્ય નિમિત્તભૂત છે અરિહંત-સિદ્ધ-શ્રુત (શાસ્ત્ર... વગેરે માટે એ અરિહંત-સિદ્ધ-શ્રુત વગેરે ગૌરવાર્હ છે, માનાર્હ છે, સ્મરણાર્હ છે. પૂછો ચૈત્યવંદન-દેવવંદનની ક્રિયાનું સાક્ષાત્ ફળ શું ? તો કે એનું સાક્ષાત્ ફળ આ પરમમાન્ય પરમપૂજ્ય પુરુષોનું સ્મરણ પ્રણિધાન કરવાનું મળે છે. અર્થાત્ તમે ચૈત્યવંદન (દેવવંદન) કરો તો માનાર્હ-સ્મરણાર્હનાં પ્રણિધાનોને સ્મરણનો ઉત્તમ લાભ મળે છે. આમાં માનાર્હ તરીકે અરિહંત લીધાં. શ્રુત લીધું, (જે પુકખરવર૦ સૂત્રમાં મળે. તેમજ માનાર્હ તરીકે સાધુ લીધા, જે ‘જાવંત કેવિ સાહુ’માં મળે. ‘સ્મરણાર્હ’ તરીકે વૈયાવચ્ચકારી દેવો લીધા, જે (વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્રમાં મળે.)

પ્ર.- એમના પ્રણિધાનનું કેમ એટલું બધું મહત્ત્વ ?

ઉ.- મહત્ત્વ એટલા માટે કે એ આપણા દિલમાં લોકોત્તર શુભ ભાવ જાગવામાં મુખ્ય નિમિત્ત છે અને લોકોત્તર શુભ ભાવો એ માનવજીવન જીવ્યાનું મુખ્ય ફળ છે. માટે એ ઉપકારી પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા બજાવવી જ જોઈએ. ઉપકારીની કૃતજ્ઞતા એ મહાન ધર્મ છે, એટલે જ કૃતજ્ઞતારૂપે પ્રભાતે એમનું સ્મરણ કરાય છે. અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- ચૈત્યવંદન-દેવવંદન એ તો અરિહંત વંદનાની ક્રિયા છે; તો એમાં ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્ર બોલવાનું અને એ બોલીને વૈયાવચ્ચકારી દેવાદિના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાનું જે હોય છે, ‘અરિહંતને વંદનામાં આ શા સારું હોય ?’

ઉ.- આ પ્રશ્નનો જવાબ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ-વિરચિત ‘શ્રી લલિત-વિસ્તરા’ શાસ્ત્રમાંથી આ રીતે મળી રહે છે. એમાં કારણ બતાવતાં લખ્યું છે કે,-

‘ઉપચિત્પુણ્યસંભારા ઉચિતેષૂપયોગફલમેતદિતિ જ્ઞાપનાર્થં પઠન્તિ’ ।

એટલે કે ચૈત્યવંદનથી ‘ઉપચિત્પુણ્યસંભારા’ અર્થાત્ પુણ્ય સમૂહને ઉપચિત યાને પુષ્ટ કરનારા ભાગ્યવાન લોકો ‘જાવંત કેવિ સાહુ’ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ વગેરે સૂત્ર બોલે છે. એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે ચૈત્યવંદનનું કાર્ય આ, કે એથી ઉચિત યાને માનાર્હ તથા સ્મરણાર્હ આત્માઓને વિષે આપણો ચિત્તોપયોગ જાય; આપણું ધ્યાન જાય, જવું જ જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આપણા મનનું ત્યાં પ્રણિધાન (સ્થાપન) થવું જરૂરી છે.

આમાં ત્રણ વાત આવી.

(૧) ‘ઉપચિત્પુણ્યસંભારા’ ચૈત્યવંદનમાં અરિહંતાદિના ચિંતન-ગુણગાન વગેરેથી લોકોત્તર કુશળ પરિણામ યાને શુભ અધ્યવસાય ઊભા થાય છે, અને તેથી પુણ્યનો પ્રાગભાર પુષ્ટ થાય છે, કર્મક્ષય પુષ્ટ થાય છે. આમ

(૨) ‘ઉચિતેષુ’- ચૈત્યવંદનથી થતા લોકોત્તર કુશળ પરિણામ યાને શુભ અધ્યવસાયમાં નિમિત્ત છે. અરિહંતાદિ; તેથી એ ‘ઉચિત’ એટલે કે માન આદિને ઉચિત છે, યાને માનાર્હ છે, સ્મરણાર્હ છે. એટલે જ એમને ચૈત્યવંદનમાં સ્તવાય છે, સ્મરાય છે, આ હિસાબે (૩) ‘ઉપયોગ ફલમ્ એતત્’ અર્થાત્ ઉચિતનું પ્રણિધાન-સ્મરણ કરવું એ ચૈત્યવંદનનું ફળ છે. ઉચિત-યોગ્ય પુરુષના ઉપયોગ (પ્રણિધાન) માટે ચૈત્યવંદન કરવાથી ઉચિત એવા અરિહંતાદિનું શુભ પ્રણિધાન થાય. કહ્યું છે,-

‘ચૈત્યવંદનતઃ સમ્યક્ શુભો ભાવઃ પ્રજાયતે । તસ્માત્ કર્મક્ષયઃ, સર્વં તતઃ કલ્યાણમશ્નુતે ॥’

અર્થાત્ ચૈત્યવંદનથી (યોગ્યનું સ્મરણ-સન્માન થવા દ્વારા) સારી રીતે યાને અત્યંત એવો શુભ ભાવ, પ્રશસ્ત ભાવ જન્મે છે, એ શુભ ભાવથી કર્મક્ષય થાય છે, અને એમાંથી સમસ્ત કલ્યાણ પામે છે. મૂળમાં ચૈત્યવંદના વખતે અરિહંત એ ‘વિષય-આલંબન તરીકે રહે છે. તો જ શુભ ભાવ જાગે છે. માટે અરિહંતાદિ ખાસ માન્ય છે. પૂજ્ય છે.

આટલા મોટા લાભનું કારણ એ છે, કે ચૈત્યવંદનના અનુષ્ઠાનની અંતર્ગત શક્તિ (અરિહંત-સ્તુતિ) આદિના વિવિધ સૂત્રોનું ઉચ્ચારણ છે, સ્તવન-ગાન છે, વંદન-કાયોત્સર્ગ છે, એમાંથી સુંદર પુણ્ય પ્રાગભારની પુષ્ટિ થાય, ને તદન્તર્ગત કર્મક્ષય થાય, એ મહાન લાભો થાય એમાં નવાઈ નથી.

(૨) ચૈત્યવંદનથી આવો લાભ પામનાર સહજે કૃતજ્ઞ બની ચૈત્યવંદનને અંતે કાયોત્સર્ગમાં ઉચિત-યોગ્ય અરિહંતાદિને વિષે ઉપયોગવાળો બને, યાને એમના પ્રણિધાનવાળો થાય, એ સહજ છે, જેમના આલંબને આટલો બધો લાભ મળે, એમને કેમ ભૂલાય ? વળી, (૩) અરિહંત, સિદ્ધ, શ્રુત (જિનવચન આદિ) એ લોકોત્તર શુભ ભાવોનું કારણ હોવાથી પ્રણિધાનને યોગ્ય છે, સ્મરણને યોગ્ય છે. (૪) જેમ ‘જાવંત કેવિ સાહુ’થી મુનિઓનું ‘પુકખરવરં’ શ્રી શ્રુત (આગમબોધ)નું અને ‘સિદ્ધાણં’થી સિદ્ધોનું પ્રણિધાન કરાય છે, એવી રીતે ચિત્તસ્વાસ્થ્ય માટે સમ્યગ્દષ્ટિ દેવો પણ વૈયાવચ્ચકારિતા અને શાંતિ-સમાધિકારકતા ગુણે. સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. માટે આ એમના પ્રણિધાનયુક્ત કાયોત્સર્ગ માટે, ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્ર બોલાય છે.

‘વૈયાવચ્ચગરાણં, સંતિગરાણં, સમ્મદિદ્ધિ સમાહિગરાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં’

આમાં ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ એટલે સેવા (વૈયાવચ્ચ) કરનારના નિમિત્તે (આમાં ‘વૈયાવચ્ચ’ એટલે વ્યાપૃત થવું, રોકાવું, લાગવું, શેમાં ? તો કે પ્રવચન-જિનવચનની સેવામાં. એવા વૈયાવચ્ચકારીના નિમિત્તે, કાઉસ્સગ્ગ; જેમકે સેવાકારી અંબિકા કુખ્માણ્ડી વગેરે દેવીઓના નિમિત્તે; ‘સંતિગરાણં’ એટલે શાંતિ કરનારના નિમિત્તે; ‘સમ્મદિદ્ધિ સમાહિગરાણં’ એટલે કે સમકિતીને ‘સમાધિકર’ - સ્વસ્થતા આપનારના નિમિત્તે, ‘કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં’ કાયોત્સર્ગ કરું છું. એ દેવતા સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી સ્વ-પરને શાંતિ સમાધિ વગેરે આપે છે. આ વૈયાવૃત્યકર દેવતા આદિને આશ્રીને અહીં કાયોત્સર્ગ કરવાનો છે.

પ્ર.- વૈયાવચ્ચકારી દેવતા અર્થે કરાતા કાયોત્સર્ગથી કોને લાભ ?

ઉ.- અહીં વિશેષ આટલું સમજવાનું છે કે જે વૈયાવચ્ચકારી દેવતાના નિમિત્તે આ કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે, એનાથી એ દેવતાને વૈયાવચ્ચ કરવાનો ભાવ વધે છે, એ આ સૂત્રથી સૂચિત છે. ભલે આ શબ્દશઃ નથી કહ્યું, તો પણ ગર્ભિત રીતે આ ભાવ નીકળે છે; કેમકે સૂત્ર મહર્ષિ-રચિત છે. મહર્ષિ નિરર્થક વચન બોલે નહિ. નિષ્ફળ વચન કહે નહિ; એમણે વૈયાવચ્ચ કરનારના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાનું સૂચવ્યું, એજ બતાવે છે કે એ કરવાથી વૈયાવચ્ચ કરનારને વૈયાવચ્ચનો ભાવ વધે છે એ હકીકત છે, માટે તો કાયોત્સર્ગ કરવાનું કહે છે. તે આ સૂત્રથી, કે જેમાં બોલાય છે કે ‘વૈયાવચ્ચકારીના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરું છું.’ વૈયાવચ્ચકારી દેવને વૈયાવચ્ચ કરવાના ભાવ વધે. એમ જો ભાવ વધવાનું ન બનતું હોય, તો સૂત્ર બોલીને એ રીતે કાયોત્સર્ગ કરવાનું નિષ્ફળ જાય ! અને એવું કરાવનાર આ સૂત્ર નિરર્થક ઠરે ! પછી તો એ માત્ર ઔપચારિક વિધિ બને, ઔપચારિક વચન જેવું ઠરે, પણ

વાસ્તવિક વસ્તુ-સ્થિતિ કહેનારું વચન નહિ ! પરંતુ મહર્ષિ-વચન એવું ઔપચારિક કહેનારું અર્થાત્ વ્યભિચારી યાને નિષ્ફળ વચન હોય નહિ.

આમ, દેવવંદન-ચૈત્યવંદન સૂત્રો ‘નમુત્યુણં’ સૂત્ર વગેરેની વિવેચના રૂપ ‘શ્રી લલિતવિસ્તાર’ શાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રકર્તા ધુરંધર વિદ્વાન આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજી મહારાજે ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્રની વિવેચનામાં વૈયાવચ્ચકારી (દેવ)ના નિમિત્તે આ કાયોત્સર્ગનું અને દેવતાની થોય(સ્તુતિ)નું સમર્થન કર્યું છે. હવે જે લોકો દેવવંદનમાંથી આ કાયોત્સર્ગને અને ચોથી થોયને ઉડાવે છે, એ શું શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ, અને એમને માનનાર કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય, તથા ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયજી મહારાજ વગેરે... યાવત્ મૂળમાં ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્ર બનાવનાર શ્રી ગણધર મહારાજ વગેરેની અવગણનાનું પાપ નથી કરતા ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૧૧, તા. ૨૯-૧૧-૧૯૮૬

૯૬ (લેખાંક-૨)

ગત લેખાંકમાં એ જોયું કે ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’નો કાઉસ્સગ્ગ કરીએ, એ મહર્ષિના વચનથી કરીએ છીએ, અને મહર્ષિનું વચન નિષ્ફળ ક્રિયા કરવાનું ફરમાવે નહિ; તેથી સાબિત થાય છે કે આ કાયોત્સર્ગની ક્રિયા સફળ હોય છે. એનું ફળ આ, કે દેવતાને અમુક સેવા-વૈયાવચ્ચના ભાવ ઊભા થાય, ભાવ વધે. દા.ત. સાધ્વી યક્ષા ‘હાય ! મેં ભાઈ શ્રીયક મુનિને પરાણે ઉપવાસ કરાવી, એના મૃત્યુમાં હું નિમિત્ત બની !’ એમ કલ્યાંત કરતા હતા, ત્યારે સંઘે વૈયાવચ્ચકારી દેવતાના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કર્યો, અને શાસન-દેવતા હાજર થઈ કહે છે,- ‘કહો, શી સેવા કરું ?’ એમ સુદર્શનશેઠ પર ખોટું કલંક ચડ્યું ત્યારે એમની પત્ની મનોરમા સતીએ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’નો કાયોત્સર્ગ કર્યો, ને ત્યાં શાસન-દેવતા વૈયાવચ્ચ અર્થે હાજર થયો, અને સેવા આપી. આમ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ કાઉસ્સગ્ગથી વૈયાવચ્ચકારી દેવને વૈયાવચ્ચનો ભાવ જાગે છે, અર્થાત્ એ વૈયાવચ્ચ માટે ઉત્સાહિત થાય છે, અલબત્ત અહીં એક પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- કાયોત્સર્ગ કરનાર અહીં જેના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરે છે એની દૂર રહેલા એ કાયોત્સર્ગના વિષયભૂત વૈયાવચ્ચકારી દેવાદિને ખબર હોય જ, એવું તો બધી વાર બનતું નથી; પછી એને ખબર વિના એનો ભાવ શી રીતે વધે ? ખબર હોય તો તો એથી એ કાયોત્સર્ગ કરનાર ભાવિકની ઈચ્છા જાણીને એની વૈયાવચ્ચ કરવામાં ઉત્સાહિત થાય એવું બને. પરંતુ બધે એવું ન બને ત્યાં ત્યાં કાયોત્સર્ગ નિષ્ફળ નહિ ?

૩.- ના, કાયોત્સર્ગ નિષ્ફળ નથી, કેમકે ભલે જેને ઉદ્દેશીને કાયોત્સર્ગ કરાય છે, તેને એની ખબર ન હોઈ ફળ ન આવ્યું દેખાય; પરંતુ

કાયોત્સર્ગ કરનારને તો અવશ્ય શુભ ફળ મળે જ છે.

અહીં મૂળ ટીકાકાર શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ આ પ્રમાણે લખે છે. 'વૈયાવચ્ચગરાણં'ના કાયોત્સર્ગથી વૈયાવચ્ચકારી શાન્તિકારી સમાધિકારી દેવાદિને સ્વસંબંધી કાયોત્સર્ગ થઈ રહ્યાની ખબર ન પણ હોય એમ બને. તો શું કાયોત્સર્ગ નિષ્ફળ ગયો ? ના, એ કાયોત્સર્ગથી કાયોત્સર્ગના કર્તાને એના ફળમાં વિઘ્નશમન, ને પુણ્યબંધ આદિ 'શુભ' પ્રાપ્ત થાય જ છે. 'આદિ'માં શુભ અધ્યવસાયનો લાભ આવે.

આ શુભ ફળ પ્રાપ્ત થવામાં પ્રમાણ તરીકે આ કાયોત્સર્ગ માટેનું 'વૈયાવચ્ચગરાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં' એ પ્રવર્તક વચન જ છે. મહર્ષિનું વચન નિરર્થક હોય નહીં. વચન જો છે, તો એ વૈયાવચ્ચકારીના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગની ક્રિયા કરવાનું રહે છે, તો પછી એ ક્રિયા કરનારને એનું ફળ પમાડનારી હોવી જ જોઈએ; ને એ ફળ 'શુભ' ની પ્રાપ્તિ છે. એ શુભ ફળ વૈયાવચ્ચકારી દેવને આકર્ષે છે, વૈયાવચ્ચ અર્થે ઉત્સાહિત કરે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- શું કોઈનું કર્મ અન્યને આકર્ષે ?

૩.- હા, આકર્ષે. આના પર અભિચાર-પ્રયોગનું દૃષ્ટાન્ત છે. 'અભિચાર-પ્રયોગ' એટલે બીજાનું સ્તંભન-સ્તોભન કરવાનો પ્રયોગ. અર્થાત્ બીજાને થંભાવી દેવાનો થોભાવી દેવાનો પ્રયોગ. એમાં એવા મંત્ર-તંત્રાદિની સાધના કરાય છે કે જેથી પ્રયોગ કરનારને કોઈ તેવું અનુકૂળ કર્મ, યા વિઘ્નોપશમ ઊભો થાય છે, જેના પ્રભાવે નિર્ધારિત માણસનું સ્તંભન થઈ જાય છે. એ માણસ પોતાનું દુષ્ટ કામ કરતો થંભી જાય છે, થોભી જાય છે. મોહ (મૂઢતા યા આકર્ષણ) પામી જાય છે, આ થંભાવી થોભાવી કે મોહ પમાડી નાખવાના મંત્ર-તંત્ર-પ્રયોગમાં એકની સાધનાથી જનિત પોતાના શુભથી બીજા પર અસર થાય, એમ બનતું દેખાય છે. એમ,

શાન્તિક પૌષ્ટિકાદિ શુભ ફળવાળા કર્મમાં પણ એવું બનતું દેખાય છે. ત્યાં જેને ઉદ્દેશીને એ પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, એને આ પ્રયોગની કશી ખબર નથી, છતાં એને પ્રેરણા થતી દેખાય છે. એટલે કે એ વ્યક્તિ થોભી જાય, થંભી જાય, મોહ પામી આકર્ષાઈ જાય, યા શાન્ત થઈ જાય છે, અનુકૂળ બની જાય છે; અલબત્ત એવી ચોક્કસ પ્રકારની મંત્રતંત્રાદિની સાધના, એ બતાવનાર આમ પુરુષના કથનના અનુસારે બરાબર કરવામાં આવવી જોઈએ પછી એની અસર પેલી ખબર

વિનાની વ્યક્તિ પર પડે જ છે. કલિકાલ સર્વજ્ઞ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે મંત્ર-પ્રયોગ કર્યો, અને કંટકેશ્વરી દેવીને થંભી-થોભી જવું પડ્યું ! માનદેવ સૂરિજીએ રચેલ મંત્ર-ગર્ભિત 'લઘુશાન્તિ' સ્તવ શ્રીસંઘે ભણ્યો, અને એથી સંઘને ઊભા થયેલા શુભની અસર ઉપદ્રવકારી દેવતા પર પડી, ને એ સ્તંભિત થઈ ગયો.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- શું પોતાના કર્મની અસર તો પોતાના પર પડે ને ? કે બીજા પર પડતી હશે ? જો એમ બનતું હોય, તો તો એકના શાતાવેદનીય કર્મથી બીજો કેમ શાતા ન પામે ?

૩.- જે સાપેક્ષ કર્મ હોય છે, દા.ત. યશનામકર્મ; એમાં જો કે યશ તો પોતાનો જ વધે, પરંતુ તે યશ લોકો ગાય એના પર આધાર રાખે છે. શાતામાં એવું નથી. એટલે જો યશ બીજાના ગાવાને સાપેક્ષ છે તો એનો અર્થ એ, કે યશ-નામકર્મના ઉદયની અસર લોક પર પડે છે, ને એ અસરથી લોક એનો યશ ગાયો છે. એવી જ રીતે કોઈના અપયશ-નામકર્મને લીધે લોક એની નિંદા કરે છે, અપયશ ગાય છે. સીતાજીનું અપયશ-કર્મ ઉદયમાં આવ્યું, અને એની અસર લોક પર એવી પડી કે સીતાજી મહાસતી છતાં લોકોએ એમનો અપયશ ગાયો કે 'આ તો પરપુરુષ-રાવણને ત્યાં રહી આવેલા, માટે અસતી છે.' જેવી રીતે કોઈના 'યશ' 'અપયશ' વગેરે કર્મની અસર બીજા પર પડે છે એમ કોઈથી અમુકનરે ઉદ્દેશીને કરાતી સ્તંભન-સ્તોભન-મંત્રાદિની સાધના પણ બીજા પર અસર પાડી શકે છે. એ અસર સાધનાથી ઊભા થતા પુણ્ય અને અંતરાયકર્મોપશમને આભારી છે.

એમ 'વૈયાવચ્ચગરાણં' કાયોત્સર્ગ જે દેવતાદિને ઉદ્દેશીને કરાય એના પર, એ કાયોત્સર્ગ જનિત શુભકર્મ આદિ અસર કરે, અને એને સેવા-વૈયાવચ્ચાદિની પ્રેરણા મળે, એ સહજ છે. જિનપૂજાથી યશનું જે પુણ્યકર્મ ઊભું થાય, એ બીજાના મોંઢે યશ બોલાવે જ છે ને ? એમ પુણ્યકર્મની અસર જો જડ પદાર્થ પર પણ પડે છે, ને એ જડ પદાર્થ આ પુણ્ય કે ક્ષયોપશમવાળા તરફ ખેંચાઈ આવે છે; તો કાયોત્સર્ગ-જનિત શુભની અસર જીવ પર પણ પડીને, દેવતાદિ જીવ સેવા-વૈયાવચ્ચ અર્થે કેમ ન ખેંચાઈ આવે ?

સારાંશ, સેવાકારી દેવતા પણ આપણી સેવા-વૈયાવચ્ચ કરીને આપણા લોકોત્તર કુશળ પરિણામ યાને શુભ અધ્યવસાયમાં નિમિત્ત બને છે. માટે એ સ્મરણાર્હ છે, તેથી એમને ચિત્તમાં લાવી એમના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવો ઉચિત છે.

૯૭ બ્રહ્મચર્ય માટેના કેટલાક ચિંતનો

(લેખાંક-૧)

બ્રહ્મચર્ય એટલે બ્રહ્મ યાને શુદ્ધ આત્મામાં ચર્યા=રમણતા એ વ્યુત્પત્તિઅર્થ છે, રૂઢઅર્થ છે અબ્રહ્મત્યાગ-મૈથુનત્યાગ. (i) બ્રહ્મચર્ય એ સર્વ વ્રતોમાં શિરદાર છે, દીવો છે. સરદાર વિનાનું લશ્કર હારી જાય. દીવા વિનાના વ્રતો અંધકારમાં રહે. ‘શીલ સમો વ્રત કો નહિ.’ મોક્ષાર્થી જીવને આ જંખના હોય છે. કે મારા જીવનમાં કેમ સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન આવે; કેમ કે એના લાભ અનેરા છે. (ii) બ્રહ્મચર્યથી વીર્ય રક્ષા થાય છે, જે જીવનના અંત સુધી રોગોનો સામનો કરે છે. (iii) બ્રહ્મચર્યથી સત્ત્વ ખૂબ જ વિકસે છે, જે આધ્યાત્મિક પરાક્રમોમાં સારું સહાયક બને છે. (iv) બ્રહ્મચર્યથી મગજશક્તિ વધે છે, જે ઠેઠ ઘડપણ સુધી સ્મરણ શક્તિને સતેજ રાખે છે. (v) બ્રહ્મચર્યથી ઈષ્ટસિદ્ધિ થાય છે.

આ બ્રહ્મચર્યનાં પાલન માટે અહીં કેટલાક ચિંતન વિચારીએ,-

(૧) ‘ચિત્રં કિમત્ર યદિ તે ત્રિદશાંગનાભિ-નીતિં મનાગપિ મનો ન વિકારમાર્ગમ્’

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના આ શ્લોકથી આત્માને નિરંતર ભાવિત કરવો, વાસિત કરવો, દિલને એના ભાવથી રંગાયેલું કરવું. એનો અર્થ આ છે કે “હે વીતરાગ અરિહંત પ્રભુ ! એમાં શું આશ્ચર્ય છે કે દેવાંગનાથી પણ તમારું મન જરાય વિકારમાર્ગે ન ગયું. શું કલ્પાંત કાલના પવનથી મેરુ ચલાયમાન થાય ?” આ ચિંતવતાં આપણી નજર સામે વિચરતા તીર્થંકર ભગવાનને જોવાના, અને એમને સામે લોટબંધ અપ્સરાઓ ટસી ટસીને જોઈ રહી છે. પરંતુ ભગવાન ઉદાસીન છે. એમને એના પર એક નજર પણ નાખવાની પડી નથી, અરે ! એટલું જ શું ? પરંતુ ભગવાનના કેવળજ્ઞાનમાં અસંખ્ય દેવાંગનાઓ, અરે ! મોટી ઈંદ્રાણીઓ સ્પષ્ટ દેખાય છે, છતાં પ્રભુને એમના પ્રત્યે કશું આકર્ષણ નથી, કશો રાગ નથી. એમના ગણિતમાં એના દિવ્યરૂપની કશી મહત્તા જ નથી. બસ, આવા નિર્વિકાર પ્રભુની નિર્વિકારતાથી આપણા આત્માને ભાવિત કરવાનો; એટલે કે આપણે એ નિર્વિકારતાનો અંશે પણ સ્વાનુભવ કરતા રહેવાનું. તેથી બ્રહ્મચર્ય માટે બળ મળે.

(૨) કોશા વેશ્યાને ત્યાં ચોમાસું રહેલા શ્રી સ્થૂલભદ્રસ્વામીને ધ્યાનસ્થ ચક્ષુ રાખીને બેઠેલા જોવાના. સામે વેશ્યા નૃત્ય-હાવભાવ કરી રહી છે, છતાં એમની

આંખ પોણી ઉપર મીંચેલી તે વેશ્યાનું કશું જોવા આતુર જ નથી, એ જોવાનું એટલી બધી દૃઢ મક્કમતાથી એ અરિહંતનું સ્વરૂપ-જીવન-સાધના-ઉપકાર અને અતિશયો, તથા પંચપરમેષ્ટીનું સ્વરૂપ વગેરેનું ચિંતન અને ધ્યાન કરતા બેઠા છે, એ જોવાનું; તેમજ ‘નમોનમઃ શ્રી સ્થૂલભદ્ર સ્વામીને’નો જાપ ઉછળતા હૈયાથી કરવાનો. એથી આપણી સુષુપ્ત વાસનાનો ક્ષય થતો આવે છે. એથી બ્રહ્મચર્ય સારું પાળી શકાય.

(૩) આપણા શરીરમાં ષટચક્ર ધારવાના છે. ઠેઠ નીચે પૂંઠ પાસે (૧) મૂલાધારચક્ર. એના પર સીવનીમાં (૨) સ્વાધિષ્ઠાનચક્ર. એથી ઉપર નાભિમાં (૩) મણિપુરકચક્ર. એથી ઉપર હૃદયમાં (૪) અનાહતચક્ર. એના પર કંઠસ્થાને (૫) વિશુદ્ધિચક્ર. અને એની ઉપર ભ્રૂરુ-મધ્યમાં (૬) આજ્ઞાચક્ર. એની ઉપર મસ્તકના સૌથી ઊંચા મધ્યભાગમાં બ્રહ્મરન્ધ્ર છે, ત્યાં સહસ્રદલ પદ્મમાં શૂન્યચક્ર છે.

હવે આપણે ઠેઠ નીચેના મૂલાધાર ચક્રમાં, આકાશમાં જેમ અમાસરાત્રે વીજળીનો ઝબૂકો પ્રગટીને પ્રસરે તેમ, એક જ્યોતિ પ્રગટતી જોવાની; અને એ જ્યોતને ઉપર ઉપરના ચક્રમાં ક્રમશઃ લંબાતી જોવાની, તે ઠેઠ ઊંચે બ્રહ્મ સુધી વ્યાપેલી જોવાની. આ રીતે આપણું મન આ ષટચક્રમાં ફેલાતી જ્યોતિમાં મન પરોવાયાથી, વિકાર શાન્ત થાય છે; અને એ જ્યોતિના દીર્ઘ નિરીક્ષણથી મન શાંત અને શીતલ બની, એનો બ્રહ્મચર્યનો પાવર વધે છે. તે એવો કે આસપાસના રાગમય વાતાવરણની એને કોઈ અસર નથી થતી. ત્યાં

(૪) લલાટમાં આજ્ઞાચક્રમાં જ્યોતિમય ‘ૐ હ્રીં અર્હ’ અક્ષરો ધારવાના, તે પછી એ જોયા જ કરવાના. અરિહંતનો આ ‘ૐ હ્રીં અર્હ નમઃ’ મૃત્યુંજય મંત્ર ખૂબ જ પાવરફુલ છે. એનું અહીં સંભેદ પ્રણિધાન થાય છે. એ માત્ર બ્રહ્મચર્ય જ નહિ, પણ બીજી કેટલીય સાત્ત્વિક સિદ્ધિઓ પ્રગટ કરે છે.

(૫) જેવું અરિહંતદેવના આ ધ્યાનનું અચિંત્ય સામર્થ્ય છે એવું ગુરુના ધ્યાનનું પણ જબરદસ્ત સામર્થ્ય છે. માટે હૃદયકમળ પર કરુણાભર્યા ત્યાગી ગુરુ મહારાજને સ્થાપિત કરી એમની સામે જોતાં.

“ધ્યાનમૂલં ગુરોર્મૂર્તિ, પૂજામૂલં ગુરોઃ પદમ્ ।

મંત્રમૂલં ગુરોર્વાક્યં, મોક્ષમૂલં ગુરોઃ કૃપા” ॥

એ શ્લોક રટતાં ‘ૐ નમો ગુરુભ્યઃ’ જપવું. સ્થાપિત ગુરુની તાકાત એકલવ્ય ભીલમાં જોવા મળે છે. ગણધર શ્રી ગૌતમ સ્વામીજી મહારાજના દિલમાં ગુરુ વીર વિભુનું કેવુંક ધ્યાન રહ્યા કરતું હશે ? - એ વિચારથી આ ગુરુધ્યાન હૃદયવેધી અને

ગદ્ગદ બને. ત્યાગી ગુરુના ધ્યાનથી વાસના મરે.

(૬) વિષય-વિરાગ અને સ્ત્રી અંગેની અશુચિ ભાવનાના ખૂબ પરિશીલન (અભ્યાસ)થી કામ-ક્રીડા પર સૂગ ઊભી થાય; કેમ કે એ ગદ્દા-ગદ્દીની કૂતરા-કૂતરીની પશુક્રિયા લાગે. એવી સૂગથી વાસના વિકારો શાંત થતા આવે; એટલે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની સરળતા અને મક્કમતા ઊભી થાય. આમાં વિષય-વિરાગનું પરિશીલન કરવા માટે અર્થાત્ વૈરાગ્યનો હૃદયસ્પર્શી અભ્યાસ કરવા માટે દુન્યવી સારા સારા રૂપ સ્પર્શ શબ્દ વગેરે વિષયો પ્રત્યે મનમાં ભયની લાગણી, ઘૃણા-સૂગ નફરત કર્યા કરવી. પૂછો સારા પ્રત્યે સૂગ શી રીતે જાગે ? કહો, એમાં કાતિલ ઝેર દેખવાથી સૂગ જાગે. જેમ દૂધપાકમાં ઝેર પડ્યાની જાણ થતાં એ દૂધપાક પ્રત્યે સૂગ થાય જ છે ને ? માત્ર સૂગ જ નહિ, પણ એનાથી ભય લાગે છે, કે ‘હાય બાપ ! જો ખાધો તો તો મર્યા જ સમજો !’

બસ, જો તીર્થંકર ભગવાનના વચન પર જબ્બર શ્રદ્ધા હોય, તો આ દુન્યવી વિષયો અને એમાંય ખાસ કરીને સ્ત્રી-વિષયમાં હળાહળ ઝેરથી ય મહાભયંકર ઝેર દેખાય. બ્રહ્મચર્યમાં એ ઝેરથી બચવાનું મળે, એ બચી ગયાનો અતિશય આનંદ હોય. વિષયો મહાભયંકર એટલા માટે કે અનેક દુઃખદ દુર્ગતિના જન્મોમાં પારાવાર દુઃખ ત્રાસ અને વિટંબણા વેઠવાનું લાવે છે. દીર્ઘદષ્ટિએ દેખાતા આ ભયંકર દુઃખોની અટકાયત પર વારે વારે ધ્યાન જવાથી બ્રહ્મચર્ય ખૂબ હોંશથી ઉછરંગથી અને અતિશય પાવર સાથે પળાય.

આ તો પરલોકની દષ્ટિએ ઝેરની વાત થઈ; પરંતુ આ લોકની દષ્ટિએ પણ એની ભયાનકતા એ દેખાય, કે સ્ત્રી-વિષયમાંનું ઝેર સ્ત્રી કે સ્ત્રીનું એક અંગ પણ નજરમાં આવે ત્યાં જ એનું ઝેર આપણી સત્યેતનાને નષ્ટ કરે છે. એટલે માનો કે ભગવાનની મૂર્તિ દર્શન-પૂજન-સ્મરણમાં મનમાં લાવ્યા હોઈએ, એની એ મનમાં પેઠેલ સ્ત્રીઅંગ તરત જ હકાલપટ્ટી કરે છે. મનમાં સ્ત્રીગાત્રનો રાગ ખડો કરી દે છે. ત્યારે

‘આવા અતિ અતિ દુર્લભ વીતરાગ અરિહંત ભગવાન આપણને અહીં મળ્યા છતાં જો એવો સ્ત્રી-વિષય મનમાં પેસવા માત્રથી તારણહાર દેવાધિદેવની મગજમાંથી હકાલપટ્ટી કરતો હોય, તો આપણે એવી તે શી ભાંગ ખાધી છે કે એનાથી ગાંડા થઈ સ્ત્રીને મનમાં લાવીએ ? અને ભગવાનને મનમાંથી હાંકી કાઢીએ ? સ્ત્રીને વિચારવાનો એ આનંદ જહન્નમમાં ગયો.’ આમ વિચારીને બ્રહ્મચર્યને મન-વચન-કાયાથી બરાબર પકડી રખાય.

૯૮ (લેખાંક-૨)

ગત લેખાંકમાં બ્રહ્મચર્ય પાલન માટે ૬ ચિંતન વિચાર્યાં. હવે ૭ મું.-

(૭) ‘લય’ યોગથી અર્થાત્ ચિત્તને આત્માના શુદ્ધ અરૂપી નિર્વિકાર અને અનંત જ્ઞાનમય સ્વરૂપમાં લીન રાખવાથી ચિત્તમાં અબ્રહ્મનો વિચાર જ ન ઊઠે એ સહજ છે. આ માટે અંતરમાં પહેલાં રંગ વિનાના સ્ફટિક જેવા ઉજ્જવલ આત્માને શુદ્ધ જ્ઞાન-પ્રકાશમય જોવા પ્રયત્ન કરવાનો. એવો પ્રયત્ન સતત ચાલે એથી, એક જાતનું એવું સંસ્કરણ ઊભું થાય છે કે ચિત્તને માત્ર જ્યોતિમય આત્મા જ દેખાય છે. એની રંગતમાં પછી ત્યાં સ્ત્રીના કે બીજા જડ વિષયના વિચાર જ સ્ફુરતા નથી. આમ બ્રહ્મચર્ય સરળ અને સહજ જેવું બને છે.

(૮) બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે પ્રભુને રોજ આ પ્રાર્થના કરતા રહેવાનું છે.

અનાદ્યભ્યાસયોગેન વિષયાશુચિકર્દમે ।

ગર્તે શુકર સંકાશં યાતિ મે ચદુલં મનઃ ॥

ન ચાહં નાથ ! શક્નોમિ તં નિવારયિતું ચલમ્ ।

અતઃ પ્રસીદ તદ્દેવ દેવ ! વારય વારય ॥

‘હે નાથ ! અનાદિના અભ્યાસના લીધે ભૂંડના જેવું મારું ચપળ મન વિષયરૂપી વિષ્ણાના કીચડભર્યા ખાડામાં દોડી જાય છે, અને હું તે ચંચળ મનને નિવારી શકતો નથી. માટે હે દેવાધિદેવ ! મારા પર મહેર કરીને તેને જરૂરાજરૂર અટકાવી દો.

પૂછો, શું પ્રાર્થનાથી સિદ્ધિ થાય ? હા, ‘લલિત-વિસ્તરા’ શાસ્ત્ર કહે છે કે, ‘પ્રાર્થનાત એવેષ્ટસિદ્ધિઃ ।’ પ્રાર્થનાથી જ ઈષ્ટ સિદ્ધિ થાય છે. વીતરાગ પ્રભુને દિલથી એની પ્રાર્થના એક મહાન ઉપાય છે. ભગવાનને આ પ્રાર્થના કરીએ કે ‘પ્રભુ ! તારા અચિંત્ય પ્રભાવથી અચિંત્ય સિદ્ધિઓ નીપજે છે. તો મને બ્રહ્મચર્યની સિદ્ધિ જરૂર નીપજશે એવી મને તારા અચિંત્ય પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા છે.’ આ રોજ ને રોજ કરાતી પ્રાર્થનાથી અજબ તાકાતથી બ્રહ્મચર્ય સુલભ થાય છે. એ જ રીતે પૂર્વના શાલિભદ્ર ધનાજી જેવા મહાભોગીઓ ક્ષણવારમાં મહાત્યાગી અને મહાબ્રહ્મચારી બની ગયા. પ્રાર્થનાથી સાધવાનું કશું અશક્ય નથી.

(૯) બ્રહ્મચર્યના પાલન માટે અનિત્યતાદિની ભાવનાઓથી મનને ભાવિત કરવાનો છે. ‘જગતમાં આત્માને મળતા બાહ્ય સંયોગો અને આભ્યંતર સંયોગો બધા જ અંતે નાશવંત છે, બધા જ અનિત્ય છે.’- આ ભાવનાથી આત્માને

ભાવિત કરવાનો. જેમ પાણીનો પરપોટો અનિત્ય છે, આ અનિત્યતાના જ્ઞાનથી આત્મા ભાવિત છે તો મોટો સુંદર પરપોટો જોઈને આત્મા ખીલતો નથી, ને પરપોટો ફૂટી ગયે આત્મા કરમાઈ જતો નથી, ખિન્ન થતો નથી. એવી રીતે બધા જ બાહ્ય અપ્રશસ્ત સંયોગોના આવવા જવામાં જીવે ખીલવા-કરમાવા જેવું કશું નથી એમ મનને ફિક્સ-સયોટ બેસી ગયું હોય તેથી એના પ્રત્યે મન ઉદાસીન ભાવમાં રહે. પછી મોટી અપ્સરાના સંયોગને ય 'કૂછ નહિ' લેખતો રહે. એમ જડ પુદ્ગલ માત્ર પ્રત્યેની ઉદાસીનતા કામવાસનાને અટકાવે. એવી રીતે અશરણભાવના, સંસાર-ભાવના,... વગેરેથી મન ભાવિત કરવામાં આવે. એથી પણ બ્રહ્મચર્યમાં સ્થિરતા લવાય.

(૧૦) બ્રહ્મચર્ય માટે એક ચિંતન એ છે કે માનવની પાસે મન-મગજ સૌથી ઊંચા ભાગે મસ્તકમાં હોય છે, અને ઈન્દ્રિયો એનાથી નીચેના ભાગમાં છે. આ પાંચે ઈન્દ્રિયોના ભાગો અને ઉપર મગજ એ રૂમો છે, કંપાર્ટમેન્ટો છે. 'એમાં મારે એના એના વિષયોને નથી ઘાલવા, અને મારે તો માત્ર ઉપરના ઉમદા મગજના કંપાર્ટમેન્ટમાં ઉમદા આધ્યાત્મિક વિષયો જ ઘાલવા છે.' આ દૃઢ નિર્ધાર કરાય. દા.ત. મગજમાં તીર્થંકર પ્રભુનાં અને પૃથ્વીચંદ્ર-ગુણસાગર-સ્થૂલભદ્રસ્વામીનાં ચરિત્ર મમરાવવા છે.' એ વિવેક કર્યા પછી આ નિર્ધાર પ્રમાણે કરતા રહેવાથી બ્રહ્મચર્યની ભાવના મજબૂત થતી જાય.

પશુ કરતાં મનુષ્યની આ એક વિશેષતા છે. પશુને મગજ ઈન્દ્રિયોની લગભગ સમલેવલમાં હોય છે, ત્યારે મનુષ્યને મગજ સૌથી ઊંચા સ્થાને હોય છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે પશુને મોટા ભાગે મગજ ઈન્દ્રિયોની સાથોસાથ ચાલે છે. ત્યારે મનુષ્યને મગજને ઈન્દ્રિયોની સાથોસાથ ચલાવવા ઉપરાંત ઈન્દ્રિયોના વિષયોને નીચા-આધા રાખી, એની ઉપરના પદાર્થોનો વિચાર કરી શકે છે. એટલે કે પરમાત્મા-જિનશાસન-જિનવચન-શાસ્ત્રો-સમ્યગ્દર્શન-દશવિધ યતિધર્મ-નવતત્ત્વ... વગેરે એવા ઘણાનો વિચાર કરી શકે છે કે જે પાંચ ઈન્દ્રિયોના ગજા બહારના પદાર્થ છે. બસ, આપણી પાંચ ઈન્દ્રિયોરૂપી રૂમો શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરેને ભાડે આપીએ છીએ, ઈન્દ્રિયોમાં એમને ઘાલીએ છીએ. એના બદલે આપણું મનરૂપી રૂમ જ એ પરમાત્માદિ પદાર્થોને જ ભાડે આપવાનું અને એનો કારભાર ચલાવવાનો, પછી સહજ છે કે સ્ત્રી-વિષયને આંખ-સ્પર્શનેન્દ્રિય વગેરે રૂમ ભાડે આપવાની જ નહિ. અને મન તો એ જિન-જિનવચનાદિને ભાડે આપેલું છે, તે એનો કારભાર ચાલ્યા કરે. પછી ત્યાં સ્ત્રીને દાખલ કરાતી નથી.

(૧૧) બ્રહ્મચર્ય-પાલન માટે આ એક મહાન ઉપયોગી ચિંતન છે કે 'જીવ ! વાસનાવશ જે અબ્રહ્મનો વિષય ભોગવવા તું તણાય છે, એવા વિષય તો તેં અનંતીવાર ભોગવ્યા, છતાં એની તૃપ્તિ નથી થઈ, પણ અતૃપ્તિની આગ સળગતી રહી છે. એ આજની તારી વાસનામય ભુખારવી સ્થિતિ કહી રહી છે. તો હવે પાછો તારો એ ભોગવવાનો અભખરો અને ભોગવટો એ અતૃપ્તિની આગ વધારનારો થશે. શા સારુ હે પામર જીવ ! તું તારી જાતે જ એ આગ વધારે ? સમજી રાખ, - ખા-ખા કરવાથી ખાવાનું ભુખારવાપણું મટતું નથી, પણ વધે છે. એ તો ખાવાનું છોડતો આવે, તેમ તેમ ભુખારવાપણું ઓછું થતું આવે. એમ ભોગવ ભોગવ કર્યાથી કામવાસનાનું ભુખારવાપણું મટે નહિ. એ તો ભોગવૃત્તિ અને ભોગવટા ઓછા કરતો આવે તો જ એનું ભુખારવાપણું ઓછું થતું આવે.' આમ વિચારી સ્ત્રી વગેરે વિષયોમાં વાસનાની આગ મહેકાવવાનો મહા અનર્થ ચિંતવ્યા કરવાનો. એથી મન વાસનાથી પાછું પડે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૧૪, તા. ૨૦-૧૨-૧૯૮૬

બ્રહ્મચર્ય-પાલનના ઉપાય

(લેખાંક-૩)

ગયા બે લેખમાં આપણે બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે ઉપયોગી કેટલાક ચિંતન વિચાર્યાં. હવે આ જ માટે બ્રહ્મચર્ય-પાલનના કેટલાક ઉપાયોનો વિચાર કરીએ.

(૧) બ્રહ્મચર્ય પાળવા માટે પહેલા ઉપાયમાં સ્ત્રી સામે દૃષ્ટિ નાખવાથી બચવું જોઈએ. દૃષ્ટિ નાખવાનું મન થાય તો ત્યાં તરત જ આંખ મીંચી દઈ, આ વિચારવું કે 'જીવ ! તારે શું જોવું છે ? સામે જે દેખાશે એ તો અતિ સામાન્ય રૂપવાળી સ્ત્રી છે, પરંતુ કલ્પનાથી જોવી હોય તો મોટી અપ્સરા કે ઈંદ્રાણી જોઈ શકે છે, પરંતુ એમાં જોવા જેવું છે જ શું ? કલ્પનાથી જોવા જેવા તો મહાવિદેહમાં સમવસરણ પર બિરાજમાન શ્રી સીમંધર ભગવાન છે, યા શ્રી સિદ્ધગિરિ પર શોભતા આદીશ્વર ભગવાન છે, આમ 'આમાં જોવા જેવું છે જ શું ? અનંતીવાર જોવું છે.' - આ વિચાર મનની આતુરતાને શાંત કરી દે છે. પછી સ્ત્રી સામે દૃષ્ટિ જ નહિ જાય. આ ઉપાય માત્ર સ્ત્રી અંગે નહિ, કિન્તુ કોઈપણ મનોહર વસ્તુ જોવાની આતુરતા શાંત કરવા માટે ઉપયોગી છે. દા.ત. આખુ યાત્રાએ ગયા, ને

ત્યાં નખી તલાવ જોવા જવાનું મન થયું, તો એટલું જ વિચારીએ કે ‘આ નખી તલાવમાં શું જોવું છે ? મારે જોવું હોય તો કલ્પનાથી આના કરતાં કેઈ ગુણું સુંદર નખી તળાવ જોઈ શકું છું. દા.ત. આ નખી તલાવ તો માટીની અણઘડ પાળીવાળું, ત્યારે હું કલ્પનાથી સોનાની ત્રણ સુઘડ પાળીવાળું જોઈ શકું છું. વળી એ કલ્પનાના નખી તળાવમાં કેઈ પ્રકારના દેવતાઓ નૃત્ય-ગીત-આનંદ કરતા જોઈ શકું છું. ઉપરાંત એમાં કેઈ પ્રકારના સારસ-ચક્રવાક-ચક્રવાકી વગેરે કેઈ જાતના પંખીઓ જોઈ શકું છું...આવું બધું કેઈ સૌંદર્યવાળું તળાવ જોઈ શકું છું પરંતુ એ બધામાં વાસ્તવિક જોવા જેવું છે જ શું ?’ એમ આંખ મીચીને વિચારતાં અહીંના નખી તળાવને જોવાની જિજ્ઞાસા મટી જશે.

આમ જે તે જે તે વસ્તુ સામે નજર નાખવાની અને ડાકોળિયાં મારવાની કુટેવ મટાડવા તરત આંખ મીચીને જીવને કહેવું ‘તારે આમાં શું જોવું છે ? આના કરતાં અતિ સુંદર રત્નમય દેવતાઈ વસ્તુ કલ્પનાથી જોઈ શકે છે પરંતુ એમાં તાત્વિક જોવા જેવું છે જ શું ? અને જોઈને તને મળે શું ?’ એમ માનસિક વિચારણાથી બહારનું જોવાની ઈચ્છા શાંત થઈ જાય છે. તો એ રીતે સ્ત્રી સામે પણ દૃષ્ટિ નાખવાની ઈચ્છા પણ મરી જાય. આમ વારંવાર ઈરાદાપૂર્વક સ્ત્રીદર્શન રોકવાથી બ્રહ્મચર્ય પાલનને બળ મળે છે.

(૨) આમ છતાં ક્યારેક સ્ત્રીદર્શનની વાસના જાગતી હોય, તો તરત આપણા પગના અંગુઠા સામે જોઈ ધ્યાન લગાવવાથી એ વાસના શમે છે. ત્યાં ધ્યાનમાં અરિહંત ભગવાનની અતિ પરિચિત પ્રતિમા જોવાની એમાંય એ પ્રભુની શાંત મુખમુદ્રા જોવી. દા.ત. સિદ્ધગિરિદાદા, યા શંખેશ્વર ભગવાન, અથવા ગામના મંદિરના પ્રભુજી.

(૩) આમ કરી સ્ત્રીદર્શન રોકવા નક્કી કર્યું, પરંતુ એ પહેલાં અચાનક આજના ઉદ્ભટ વેશવાળી કોઈક યુવાન સ્ત્રી દેખાઈ ગઈ, ને એ મનને પકડી લે અર્થાત્ મનમાં એનું જ સ્મરણ જામવા જાય એવું લાગે છે, તો ત્યાં તરત જ ચૈત્યપરિપાટી કરવા લાગવું. અર્થાત્ એક જ પરિચિત મંદિરનાં ભગવાન એકેક કરીને કલ્પનાથી જોવા લાગવું. અથવા જીવનમાં અનુભવેલા તીર્થોના અને છુટા જિનમંદિરને દરેકને અને એમાં રહેલ ભગવાનને કલ્પનાથી જોતા ચાલવું. બસ મન આમાં ધાલવાથી સામેની સ્ત્રી જોવાની આતુરતા મટી જશે.

(૩) બ્રહ્મચર્ય-પાલન માટે સ્ત્રીદર્શન ટાળવા ઉપરાંત સ્ત્રી અને વાસનાના વિચાર અટકાવવા જોઈએ. એ અટકાવવા માટે જેમ મંદિરોના ભગવાનોનું સ્મરણ

ઉપયોગી છે, તેમ પૂર્વના મહાપુરુષોનાં જીવન-પરાક્રમ વિચારવા જરૂરી છે. એ માટે દા.ત. ભરહેસરની સજ્જાયમાં અને બીજે આવતા મહાપુરુષોનાં એકેક નામ લઈ એમના જીવનના પરાક્રમ વિચારી શકાય. દા.ત. ભરતેશ્વર ચક્રવર્તી આરીસાભવનમાં પોતાનો ઠઠારેલો વેશ બરાબર છે ને, એ જોવા ગયા હતા, પરંતુ આંગળિયેથી એક વીંટી પડી જતાં એ લુખ્ખી દેખાયાથી બધો જ વેશ ઉતારીને પછી શરીર જોતાં વૈરાગ્ય ભાવનામાં ચડી ધ્યાનમાં આગળ વધતાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની ગયા ! બાહુબળજી યુદ્ધભૂમિ પર ભરતના અન્યાયની સામે એને મૂઠી ઉગામી મારવા દોડ્યા પણ અધવચ્ચે વૈરાગ્ય ભાવનામાં ચડી એ જ મુઠ્ઠિથી મસ્તકે પોતાના કેશનો લોચ કરી સાધુ બની ધ્યાનમાં ઊભા રહી ગયા ! આમ એકેક મહાપુરુષના આત્મ-પરાક્રમ કલ્પનાથી જાણે નજર સામે આબેહૂબ જોવામાં મનને લગાડી દેવાથી કામવાસનાના વિચાર પડી ભાંગે.

(૪) બ્રહ્મચર્ય-પાલનનો એક ઉપાય ત્યાગપૂર્વકનો તપ છે. તપ કરતા રહેવાથી સતત આહાર-સંજ્ઞાના માર્યા ખા-ખા કરતાં કરતાં જે વાસના-પોષણ થયા કરે છે તેના પર તપથી કાપ પડે છે, એમાં વળી તપના ઓઠા હેઠળ પારણામાં રસ-પોષણનાં પાપ થયા કરતા હોય તેના પર રસ-ત્યાગથી કાપ પડે છે. આમ ત્યાગ અને તપથી વાસના પર કાપ પડતો આવે એટલે બ્રહ્મચર્ય-પાલન સરળ બને છે. અનુભવ કરવાથી આ સમજાય એવું છે. અહીં એક ધ્યાનમાં રહે કે તપ કદાચ કોઈ મોટો ન બની શકે તો પણ ખાનપાનના ટંક ઓછા કરવા એ પણ તપ છે.

(૫) આ ત્યાગ-તપ પણ શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય સાથે કરવાના કેમકે મન જો સ્વાધ્યાયમાં રોકાયું રહે, તો મનમાં બીજા ત્રીજા સંકલ્પ વિકલ્પ નહિ ચાલી શકે. નહિતર કહે છે ને કે ‘નવરું મન નખ્ખોદ વાળે ?’ શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરતા રહેવામાં એ પણ લાભ છે કે શાસ્ત્રોમાં વાતો પણ એ મળે છે કે જેથી બ્રહ્મચર્ય પુષ્ટ થાય.

સ્વાધ્યાયની બલિહારી છે. શ્રાવકયોગ્ય પણ એટલા બધા શાસ્ત્રો છે, ઉપદેશ ગ્રંથો છે. શ્રાવકધર્મના આચાર વિચારના ગ્રંથો છે, મહાન આત્માઓના ચરિત્ર ગ્રંથો છે, તત્ત્વાર્થ મહાશાસ્ત્ર અને લોકપ્રકાશમાં તત્ત્વનાં નિરૂપણો છે, કે આ બધાનો જો સ્વાધ્યાય સતત ચાલુ રહે, તો એથી બ્રહ્મચર્યનાં પાલનને મહાબળ મળે છે. એમ ભરપૂર ધર્મસાધનાઓ તથા દેવ-ગુરુ-સંઘની સેવા-વૈયાવચ્ચ પણ બળ આપે છે.

૧૦૦ રોજિંદુ શ્રેષ્ઠ દાન

ઉચ્ચ માનવ જન્મમાં આહાર-વિષય-પરિગ્રહ અને નિદ્રાનું જીવન એ કોઈ ઉચ્ચ જીવન નથી, પરંતુ દાન-શીલ-તપ અને ભાવનાનું જીવન એ જ ઉચ્ચ જીવન છે. એમાંય દાનમાં અભયદાન એ શ્રેષ્ઠ દાન ગણાય છે, ને તે રોજિંદા જીવનમાં દાખલ કરી શકાય છે.

રોજિંદુ અભયદાન સામાન્ય રીતે એ સમજીએ છીએ કે ‘કીડી મંકોડા વગેરે જીવોને ન મારીએ; અણગળ પાણી ન વાપરીએ; કેમકે એમાં જે હજારો પોરા જેવા ત્રસ જીવોની હિંસા થતી હોય, એમને અભયદાન દેવાનું થાય.

રોજિંદા અભયદાનમાં ત્યાગ-ધર્મ પણ આવે; દા.ત. બે શાક નથી ખાવા, એક જ ખાઉં, બીજાનો ત્યાગ રાખું, જેથી એટલા જીવોને મારા તરફથી અભયદાન મળે. સ્નાન કરવામાં પણ થોડું જ વાપરું, જેથી બહુ પાણીનો ત્યાગ કરતાં એટલા જીવોને અભયદાન મળે. એમ ખાવાની અમુક ચીજોનો ત્યાગ રાખું, જેથી એની બનાવટમાં મરતા જીવોને અભયદાન દેવાનું થાય. ખુરસી પાટલા પર બેસવું છે, તો એ જ્યાં પડ્યા છે ત્યાં જ રહેવા દઈ, એને ઘસેડપસેડ કર્યા વિના એના પર બેસું; જેથી ઘસેડપસેડમાં મરતા જીવોને અભયદાન દેવાનું થાય. આવું આવું અભયદાન, કેટકેટલી જાતની જયણામાં અને કેટકેટલી જાતના ત્યાગમાં દેવાનું બને.

એમ રોજિંદા અભયદાનમાં મફતિયા નિરર્થક હરવા-ફરવાની પ્રવૃત્તિ ન કરવાનું આવે. ૧૮ દેશના સમ્રાટ કુમારપાળ મહારાજા એટલા જ માટે ચોમાસામાં રાજધાની પાટણની બહાર જવાનું કરતા નહિ. એટલું જ નહિ પણ પાટણમાંય મંદિર ઉપાશ્રય અને રાજમહેલ-રાજદરબાર સિવાય બીજે હરવા ફરવાનું કરતા નહિ. જેથી એમ કરવામાં મરતા જીવોને અભયદાન દેવાનું થાય.

એમ ચીજ વસ્તુ વાપરવા લેવી તે પૂંજ પ્રમાર્જને લેવાય... વગેરે રોજિંદા જયણા-ધર્મમાં પણ અભયદાન દેવાનો મહાન લાભ મળે.

આમ, રોજિંદા જીવનમાં અભયદાન એ શ્રેષ્ઠ દાન-ધર્મ તો છે જ, પરંતુ એથી ય વધુ શ્રેષ્ઠ દાન-ધર્મ બીજાને શુભ અધ્યવસાયનું દાન કરવાનો ધર્મ છે.

આ જો ધ્યાનમાં રહે, તો કમમાં કમ કુટુંબમાં કલેશના બનાવ ઓછા થઈ જાય. પોતે ખમી ખાવાનો જ હિંસાબ રાખી સામાને શુભ અધ્યવસાય કરાવનાર ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯) ૨૮૫

વાણી-વર્તાવ રખાય. ઉપરાંત ‘રોજિંદુ શ્રેષ્ઠ દાન બીજાને શુભ અધ્યવસાયનું દાન છે.’ એ ધાર્મિક જીવનમાં પણ કરી શકાય.

એટલા જ માટે, ‘સમૂહમાં ચૈત્યવંદન કે પ્રતિક્રમણમાં સૂત્ર આદિ બોલવાનો આદેશ શા માટે માગવો?’ તો કે આપણે એ સૂત્ર આદિ એકલા બોલીએ અને એને સાંભળનારા અનેક હોય. એ અનેકના દિલમાં એ શ્રવણનાં નિમિત્તથી શુભ અધ્યવસાય જાગે, આ આપણે અનેકને શુભ અધ્યવસાયનું દાન કર્યું કહેવાય.

ચાલુ જીવનમાં આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે ‘આપણા વાણી-વર્તાવ કેમ બીજાને પણ શુભ અધ્યવસાય કરાવે!’ જો આ ધ્યાનમાં રહે, તો વાણી સૌમ્ય, પ્રિય, અને મધ જેવી મીઠી બોલાય. ત્યાં એક જ લક્ષ કે ‘આ બોલવા દ્વારા કેમ હું સામાને શુભ અધ્યવસાયનું દાન કરું.’

સાધુ-સાધ્વી જો આ શ્રેષ્ઠ દાનના અર્થી બની જાય, તો કષાયભર્યા બોલ, સ્વાર્થના બોલ અને કુધલી-વિકથાના બોલ...વગેરે વગેરે બધું બંધ થઈ જાય. આમાં કાંઈ આપણને ખર્ચ લાગતો નથી, કે કેડ નમાવવી પડતી નથી. યા નમ્ર બોલ, વગેરે કાંઈ નાના બાપના થઈ જતા નથી, છતાં કેવી એની બેપરવાઈ?

એમ સ્વાર્થના વર્તાવ, અભિમાનના વર્તાવ, તોછડાઈ તિરસ્કારના યા રીસામણાના વર્તાવ...’ વગેરેમાં પણ આ બેપરવાઈ રહે છે કે ‘આનાથી સામાને ભલેને અશુભ અધ્યવસાય થયા અર્થાત્ આપણે એને અશુભ અધ્યવસાયનું દાન કર્યું, એમાં શું બગડી ગયું?’

સારાંશ, સતત અશુભ અધ્યવસાયોમાં રમતું જગત દયાપાત્ર છે. ‘એને આપણે અવસરે કેમ શુભ અધ્યવસાયનું દાન કરીએ.’ એવા આપણા મનોરથ જાગતા ને જીવતા રહેવા જોઈએ.

એટલા જ માટે ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં રોજિંદા ત્રણ મહાન કર્તવ્ય બતાવ્યા, - (૧) લોક વિરુદ્ધ ત્યાગ, (૨) ગુરુજનપૂજા, અને (૩) પરાર્થકરણ. આમાં

(૧) લોકવિરુદ્ધ કાર્ય એ છે કે જેનાથી લોકોને સંકલેશ થાય, અશુભ સંકિલેષ અધ્યવસાય થાય એવાં કાર્ય એનો ત્યાગ

(૨) ‘ગુરુજનપૂજા’ થી ગુરુજનને અને દેખનાર બીજાને શુભ અધ્યવસાય થાય છે.

(૩) ‘પરાર્થકરણ’ - પરોપકાર-પરસેવા તો સહેજે પરને શુભ અધ્યવસાય જગાડે જ છે.

બસ, જીવનનું આ એક અણમોલ સૂત્ર બની જવું જોઈએ કે ‘હું કેમ બીજાઓને શક્ય એટલા શુભ અધ્યવસાયનું દાન કર્યા કરું!’ આ સૂત્ર બનાવ્યા

પછી ખાસ ખ્યાલ આ રાખવાનો છે કે હરપળે બહુ જાગ્રત રહીને બીજાને અશુભ અધ્યવસાય થવામાં આપણે નિમિત્ત ન બનીએ; આપણા મુખમાંથી એવો કોઈ બોલ ન નીકળે, તેમજ આપણી મુખમુદ્રા અને વર્તાવ એવા ન બને કે જેથી બીજાના દિલમાં અશુભ અધ્યવસાય જાગે...બસ, આ તકેદારી ભારે રાખીને બીજાના દિલમાં શક્ય એટલું અશુભ ભાવ જાગવામાં નિમિત્ત ન બનીએ અને શક્ય એટલા શુભ ભાવ જાગવામાં નિમિત્ત બનીએ, અને જીવનને ધન્ય કરીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૧૬, તા. ૩-૧-૧૯૮૭

૧૦૧ આજની ક્રિયાઓમાં સુધારવા જેવું

(લેખાંક-૧)

આપણી આવશ્યક ક્રિયાઓમાં આજે ગતાનુગતિક કેટલીક ભૂલો ચાલી છે, એ સુધારવા યોગ્ય છે. દા.ત.

(૧) ચૈત્યવંદનનું ‘નમત્યુણં’ સૂત્ર બોલીએ ત્યારે જે પહેલાં ‘નમોત્યુણં અરિહંતાણં ભગવંતાણં’ પદ બોલવાના તે જમીન પર બે ઢીંચણ ને બે હાથ અડાડીને બોલવાના છે. શ્રી લલિત વિસ્તરા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે ‘ક્ષિતિ-નિહિત જાનુ-કરતલ:’ જમીન પર બે ઢીંચણ અને હથેલી સ્થાપીને ‘નમત્યુણં...’ પદ બોલે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે.- આમેય કોઈ વડિલ પાસે જઈએ ત્યારે એમના ચરણે હાથ લગાડી નમસ્કાર કરીએ છીએ; તો પછી આ તો ત્રિલોકનાથ તીર્થંકર ભગવાન પાસે જઈ નમસ્કાર કરવાનો છે, તે ‘નમત્યુણં’ બોલતાં એમના ચરણે બે હાથ લગાડ્યા વિના માથું છાતી ટટ્ટાર રાખીને કેમ જ બોલાય ?

(૨) ‘ખમાસમણો’નું સૂત્ર બોલાય છે તેમાં જે ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો’ એમ પહેલાં બે પદ બોલાય છે, પછી ‘વંદિ ઉજાવણિજાએ’ અને પછી ‘નિસીહિયાએ મત્થેણ વંદામિ’ બોલાય છે. આ તદ્દન અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ છે. પહેલું તો ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો’ એટલું જ બોલવાનો કોઈ અર્થ નથી; કેમકે એનો ભાવ એટલો જ થાય કે ‘હે ક્ષમાશ્રમણ ! હું ઈચ્છું છું’ પણ આમાં શું ઈચ્છું છું એ ન આવ્યું. ચાલુ સંયોગમાં વડિલ પાસે જઈ ‘હું આવવા ઈચ્છું છું’ એમ નથી બોલતા; તો અહીં પણ ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં’ અર્થાત્ ‘હે ક્ષમાશ્રમણ ! હું વંદન કરવા ઈચ્છું છું.’ પણ આમાં શું ઈચ્છું છું એ ન આવ્યું. ચાલુ સંયોગમાં વડિલ પાસે જઈ ‘હું આવવા ઈચ્છું છું’ ‘જવા ઈચ્છું છું’ એમ ઈચ્છિત વસ્તુના નામ સાથે ‘ઈચ્છું છું’

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

૨૮૭

બોલીએ છીએ, પણ ખાલી ખાલી ‘હું ઈચ્છું છું’ એમ નથી બોલતા; તો અહીં પણ ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં’ અર્થાત્ ‘હે ક્ષમાશ્રમણ ! હું વંદન કરવા ઈચ્છું છું.’ એમ જ બોલવું જોઈએ; પરંતુ ખાલી ખાલી ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો’ નહિ.

એની પછી ‘જાવણિજાએ નિસીહિયાએ’ એ બે પદ બોલવાના. એનો અર્થ એ છે કે ‘વંદન કેવી રીતે કરવા ઈચ્છું છું ?’ તો કે ‘જાવણિજાએ નિસીહિયાએ’ અર્થાત્ ‘યાપનિકા’થી અને ‘નૈષેધિકી’થી, ‘યાપનિકા’ એટલે કે આપના શરીર-નિર્વાહ વગેરેની સુખશાતા પૂછીને, તથા ‘નૈષેધિકી’ એટલે કે આપની પ્રત્યે મારાથી થયેલ આશાતનાનો નિષેધ જણાવીને, અર્થાત્ મિથ્યા દુષ્કૃત માગીને, વંદન કરવા ઈચ્છું છું.

ગુરુવંદનમાં આ બે કાર્ય કરવાનાં છે; વંદનમાં પહેલું કાર્ય, - (૧) ગુરુના ચરણે આપણું મસ્તક અડાડી, ૩ પ્રશ્નથી ગુરુની ‘યાપનિકા’ પૂછવાની; જે બૃહત્ વાંદણામાં ‘અહો કાયં...કહી (i) ‘બહુસુભેણ... વઈક્કંતો, (ii) ‘જ...તા...ભે,’ અને (iii) ‘જવણિ જજં...ચ...ભે !’ એમ ત્રણ પ્રશ્ન પૂછીને પૂછાય છે. તેમજ પછી વંદનનું બીજું કાર્ય (૨) આશાતનાનો નિષેધ યાને મિથ્યા દુષ્કૃત દેવાનું; તે ‘ખામેમિ ખમાસમણો દેવસિઅં વઈક્કમં...દુક્કડં’ વગેરે પદોથી કરાય છે. એ બે કાર્ય અહીં સંક્ષિપ્ત ખમાસમણામાં ‘જાવણિજાએ’ અને ‘નિસીહિયાએ’ પદથી કરાય છે. અને એ પછી એમાં નીચે પડી જમીન પર માથું અડાડતાં ‘મત્થએણ વંદામિ એ બે પદ બોલવાના છે. આમ આ સૂત્રના ત્રણ વિભાગમાં પહેલામાં ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં’ એ પહેલો વિભાગ બોલાય. ‘જાવણિજાએ નિસીહિયાએ’ એ બીજો વિભાગ, અને નીચે પડી માથું અડાડતાં ‘મત્થએણ વંદામિ’ એ ત્રીજો વિભાગ બોલાય. આ તો ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં’ સૂત્રની વાત.

(૩) હવે ‘વાંદણાં’ સૂત્ર બોલતાં ભૂલ જુઓ કઈ સુધારવાની. પહેલું તો આમાં પણ પહેલાં બે પદ નહિ અર્થાત્ ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો’ એટલું જ નહિ, કિન્તુ ત્રણ પદ એક વાક્યની જેમ બોલવાના ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં.’ પછી ‘જાવણિજાએ નિસીહિયાએ’ એ બે પદ બોલવાના. એટલે સુધી ‘યથાજાત મુદ્રા’થી બોલાય; ને પછી ‘અણુજાણહ મે મિઉગ્ગહં’ ‘અવનતમુદ્રા’થી બોલાય. ‘યથાજાતમુદ્રા’માં બે હાથ યોગમુદ્રાથી જોડેલા રહે, અને માથું સહેજ નમેલું હોય. આમાં

‘યોગમુદ્રા’ એટલે જોડેલા બે હાથનાં ટેરવાં કમસર એક બીજાની પાછળ પાછળ ગોઠવાયેલ હોય, ત્યારે ‘અવનતમુદ્રા’ એટલે કમરમાંથી નમીને બે હાથ યોગમુદ્રાથી જોડેલા હોય. હવે આ બે મુદ્રા જ જો અલગ અલગ છે, તો યથાજાત

૨૮૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૯)

મુદ્રાથી જે પદ બોલવાનાં હોય, એ અવનત મુદ્રાથી શી રીતે બોલાય ? ત્યારે આજે ભૂલ કેવીક થાય છે કે ‘વાંદણા બોલતાં જાવણિજાએ નિસીહિયાએ’ ની સાથોસાથ ‘અણુજાણહ’ બોલાય છે. એટલે ‘જાવણિજાએ નિસીયાએ’ યથાજાત મુદ્રાથી બોલવાના હોય તેની સાથે જ ‘અણુજાણહ’ બોલવામાં તો એજ મુદ્રા રહી ! ખરેખર તો એ અવનતમુદ્રાથી બોલવાનું છે ! વળી અર્થ પણ ખોટો થાય; કેમકે પહેલાં કહ્યું ‘હું યાપનિકા-નૈષેધિકીથી વંદન કરવા ઈચ્છું છું’ એની સાથે જ ‘અણુજાણહ’ અર્થાત્ ‘અનુજા આપો’ બોલવા જતાં અનુજા શેની ? તો કે વંદનની. એવો ભાવ નીકળે ! પરંતુ એ ખોટું છે, કેમ કે અહીં અનુજા ‘મિઉગ્ગહં’ યાને મિત અવગ્રહની માગવાની છે.

એટલે એ માટે ખાસ ખ્યાલ રહે કે ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં, જાવણિજાએ નિસીહિયાએ’ સુધી એક વાક્ય; બાદ ત્યાં જરા અટકી પછી કમરમાંથી જરાક નમી ‘અણુજાણહ મે મિઉગ્ગહં’ એ બીજું વાક્ય; તે પહેલા વાક્યથી અલગ પાડીને જ બોલાય.

(૪) વળી એક મોટી ભૂલ એ થાય છે કે ‘કાય સંફાસં’ ભેગું બોલે છે. વાસ્તવમાં અ...હો, કા...યં, કા...ય. આ ત્રણ જોડકાના બબ્બે અક્ષરોમાં પહેલો અક્ષર બે હાથના દસે આંગળા નીચે અડાડીને બોલાય. અને બીજો બીજો અક્ષર લલાટે દસે આંગળા અડાડીને બોલવાનો. એમાં ત્રીજા ‘કા...ય’ જોડકામાં ‘ય’ બોલતાં જ્યાં નીચે ૧૦ આંગળા અડે, પછી તરત ત્યાં જ માથું અડાડતાં ‘સંફાસં’ એટલે કે અડાડું છું. એ બોલતાં જો મસ્તક નીચે ગુરુચરણને ન અડાડાય, તો ‘કાય સંફાસં’ બોલવાનું અસત્ય ભાષણ થાય.

(૫) અહીં એક ભૂલ વળી એ થાય છે કે ‘સંફાસં’ પછી સાથે જ ‘ખમણિજાએ ભે કિલામો’ બોલવાનું છે, ને ત્યાં વાક્ય પૂરું કરવાનું છે. કેમ કે એનો અર્થ એ છે કે ‘હું આ કાય સંફાસં’ મારો મસ્તક સ્પર્શ કરું છું. તેમાં આપને જે કિલામણા થઈ હોય તે ‘ક્ષમનીય છે, ક્ષન્તવ્ય છે, તેની ક્ષમા માગું છું’ આમ વાક્ય પૂરું થાય, પરંતુ એના બદલે ‘સંફાસં’ બોલી વાક્ય પૂરું કરે છે, ને ‘ખમણિજાએ ભે કિલામો’ની સાથે સાથે જ અપ્પકિલંતાણં બહુ...’ બોલે છે એ બેહુદું છે, કેમકે ‘અપ્પકિલંતાણં’થી તો તદ્દન નવું વાક્ય છે, ને એની સાથે ‘જત્તા ભે’ ‘જવણિજાએ ય ભે’ એ બે વાક્ય, મળી કુલ આ ત્રણ વાક્ય એ ગુરુને ત્રણ પ્રશ્ન છે. તે પ્રશ્ન રૂપે જ બોલાય, ને એ નવેસરથી જ બોલાય.

(૬) વળી એક ભૂલ એ થાય છે કે જ...તા...ભે એમ ત્રણે અક્ષર જે છુટા પાડી ત્રણ સ્થાને અર્થાત્ નીચે મધ્યમાં અને લલાટે હાથ રાખી બોલવાના છે,

તેમાં જો ‘જત્તા’ એક સાથે બોલે તો નીચેમાં જ ‘જત્તા’ પતી જાય, પછી મધ્ય સ્થાનમાં બોલવાનો અક્ષર ન રહે. માટે જ...તા...ભે એમ ત્રણ સ્થાને એકેક અક્ષર બોલવાનો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૧૭, તા. ૧૦-૧-૧૯૮૭

(૧૦૨) (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં ત્યાં સુધી જોયું કે ‘વાંદણાંની ક્રિયામાં ત્રણ વિભાગ છે,- (૧) વંદનક્રિયા-ચરણસ્પર્શ; (૨) સુખશાતા, પૃચ્છા, અને (૩) ગુરુ પ્રત્યેની આશાતનાનું પ્રતિક્રમણ, આમાં પહેલા ‘વંદન’ વિભાગમાં ‘અહો...કાયં...’થી ‘કિલામો’ સુધી પદો છે. બીજા ‘સુખશાતા-પૃચ્છા’ વિભાગમાં ૩ પ્રશ્ન છે,- (૧) ‘અપ્પકિલંતાણં...વઈક્કંતો’ સુધીના પદોમાં પૂછાય છે, ‘કિલામણા વિના આપનો દિવસ બહુ શુભથી પસાર થયો ? (૨) બીજામાં ‘જત્તાભે’ ? પદોમાં ‘આપની સંયમ યાત્રા સુખરૂપ ચાલે છે ?’ અને (૩) ત્રીજામાં, ‘જવણિજાએ ય ભે ?’ પદોમાં ઉજો પ્રશ્ન પૂછાય છે, - આપની યાપનીયતા યાને સુખરૂપ શરીર નિર્વાહ ચાલે છે ?’

(૭) હવે જુઓ ‘અપ્પકિલંતાણં’થી આ ત્રણ પ્રશ્નોનો સ્પષ્ટ અલગ બીજો વિભાગ છે. તે ‘અહો કાયં...ના પહેલા વિભાગથી તદ્દન જુદો પાડી બોલાવો જોઈએ. એના બદલે આજે આનું પહેલું પદ ‘અપ્પકિલંતાણં’ પદ લગભગ પહેલાં વિભાગના છેલ્લા ‘ખમણિ જાએ ભે કિલામો’ પદની સાથે જ બોલી નંખાય છે ! અને તે પ્રશ્નરૂપે ય નહિ, પણ વિધાનરૂપે બોલાય છે ! એ કેટલું બેહુદું છે, કે બાર વાગે ઘરે આવેલા મેમાનને જેમ વિધેયરૂપે કહે કે ‘તમે જમીને આવ્યા છો.’ વાસ્તવમાં પ્રશ્ન રૂપે કહેવું જોઈએ કે ‘શું તમે જમીને આવ્યા છો ?’ એમ પ્રશ્ન રૂપે પૂછવાને બદલે તમે જમીને આવ્યાનું કહેવું એ કેટલું અક્કલ વિનાનું ? આમ આનો ય ખ્યાલ નથી ! તેમજ ત્રણ પ્રશ્નોના સ્વતંત્ર વિભાગનોય ખ્યાલ નથી ! એટલે ડિંડવાણું આ ચાલે છે, કે જાણે ‘જત્તાભે’ અને ‘જવણિજાએ ય ભે’ માત્ર એ બે વાક્યનો જ વિભાગ હોય ! એમ બોલાય છે. વળી-

(૮) એક ભૂલ બે વાંદણામાં ‘ચઉસિર’ એટલે કે ચાર વખત યાને એકેક વાંદણામાં બે વખત નીચે માથું અડાડવાનું છે,- (૧) ‘સંફાસં’ બોલતાં અને (૨) ‘ખામેમિ’ બોલતાં માથું નીચે ગુરુ ચરણે અડાડવાનું છે. તેના બદલે માથું અદ્વરજ રહે છે ! એ કેવી મોટી ભૂલ છે ? તો કે (૧) માથું નીચે ન અડાડતાં ‘સંફાસં’

યાને ‘હું માથું અડાડું છું’ બોલાય તે જીઠડું ઠરે છે ! અને (૨) નીચે માથું અડાડ્યા વિના અદ્વર-અક્કડ માથે ‘ખામેમિ’ હું ક્ષમા માગું છું’ એ વિનય વિનાનું ઉદ્વત વચન ઠરે છે.

(૯) વળી એક સુધારો એ કરવાનો છે કે સાધુના ‘શ્રમણસૂત્ર’ યા શ્રાવકના ‘વંદિતુ’માં ‘તસ્સ ધમ્મસ્સ’ પછી ‘અભ્ભુક્કિઓમિ આરાહણાએ’ પદ બોલતા ઊભા થવાનું છે, અને પછી ‘વિરઓમિ વિરાહણાએ’ પદ બોલતાં પાછળ પૂંજને પાછા જવાનું છે. એ વિરાધનામાંથી વિરત બનવાનું યાને પાછા વળવાનું સૂચક છે. અહીં ભૂલ એ થાય છે કે કદાચ ‘અભ્ભુક્કિઓમિ’ બોલતાં ઊભા થવાશે પણ પછી ‘વિરઓમિ વિરાહણાએ’ પદ સાથે જ બોલી લેવાશે ! જ્યારે ખરેખર તો ઊભા થયા પછી પાછા હટતાં ‘વિરઓમિવિરાહણાએ’ બોલવાનું હોય છે.

(૧૦) બસ, આવો જ સુધારો આ કરવાનો કે ‘આચરિય ઉવજઝાએ’ સૂત્ર શરૂ કરતાં પાછા નથી હટાવતું તે કષાયથી પાછા હટવા રૂપે પૂંજને પાછા હટવાનું છે, ત્યાં મનમાં આ ભાવ લાવવાનો છે કે ‘હું આચાર્ય આદિ પ્રત્યે કરેલ કષાયથી પાછો હટું છું.’

(૧૧) વળી એક ભૂલ એ ચાલે છે કે સૂત્રો બોલતાં હાથ નથી જોડાતાં ! નહિતર જિનાજ્ઞા આ છે કે ‘થયપાઢો હોઈ જોગમુદ્દાએ’ સ્તવસૂત્ર પાઠ બોલવાના તે યોગમુદ્દાથી જ બોલવાના. જેમાં બે હાથ જોડેલા હોય, અને આંગળાનાં ટેરવાં કમસર સામસામેના ટેરવાની પછી પછી ગોઠવાય; મતલબ દસે ટેરવાં એક લાઈનમાં આવે. હવે ભૂલ ક્યાં થાય છે ? કે કાં તો હાથ જોડ્યા વિના જ સૂત્રો બોલશે ! અથવા તો દા.ત. ૩ ખમાસમણાં દેવાનાં હોય ત્યાં પહેલું ખમાસમણું તો હાથ જોડી બોલાશે અને ખમાસણ દેવાશે પણ પછી બીજા ખમાસમણ માટે તરત ઊભા થતાં થતાં વગર હાથ જોડ્યે ‘ઈચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉ’ સૂત્ર બોલાવતું રહેશે ! એમ ત્રીજા ખમાસમણમાં એવી જ ભૂલ ! ઉપરાંત ત્રીજા ખમાસમણ પછી સરખી રીતે બેસવાની ક્રિયા કરતી વખતે જ હાથ જોડ્યા વિના ‘ઈચ્છાકારેણ સંદિસહ ભગવન ! ચૈત્યવંદન કરું’ એમ આદેશનું સૂત્ર બોલાશે ! આમ બોલવામાં ‘થયપાઢો હોઈ જોગમુદ્દાએ’ની જિનાજ્ઞાનો ભંગ થાય, તેમજ વિનયનો ભંગ થાય.

એટલે સુધારો આ કરવાનો કે સૂત્ર બેઠા કે ઊભા પણ હાથ જોડ્યા પછી જ બોલાય.

(૧૨) એક ભૂલ એ થાય છે કે દેરાસરમાં પેસતાં એક જ વાર ‘નિસીહિ’ બોલવાનું છે, તે ૩ વાર બોલાય છે ! અને બાકીની બે નિસીહિ ખરેખર તો એક ગભારામાં બેસતાં, અને બીજી ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં પહેલાં બોલવાની છે તે

વીસરાઈ જાય છે ! બોલાતી જ નથી ! ત્યાં સુધારો આ કરવાનો કે ઉક્ત ત્રણ સ્થાને એકેક વાર ‘નિસીહિ’ બોલવાનું.

(૧૩) વળી એક ભૂલ એ થાય છે કે ખમાસમણું એટલે પંચાગ પ્રણિપાત છે. એમાં જમીન પર શરીરનાં પાંચ અંગ અડાડવાનાં છે. તેના બદલે હજી કદાચ બે ઠીંચણ બે હાથ એમ ૪ અંગ જમીનને અડાડાય છે. પરંતુ માથું નથી અડાડાતું; કેમકે બે ઠીંચણની આગળ બે હાથ નીચે અડાડ્યા પછી માથું સીધું બે હાથ ઉપર જ અડે છે, જમીન પર નહિ ! એના બદલે જો બે હાથની અંજલિ બે ઠીંચણની અંદર વચમાં મૂકાય તો પછી સહજ રીતે માથું ઠીંચણની આગળ જમીન પર અડાડી શકાય; ન માથું જમીન પર પછડાવાનો ભય પણ ન રહે.

(૧૪) વળી એક ભૂલ એ થાય છે કે નવકારમાં ‘સવ્વ’ શબ્દ ‘સ’ પર ભાર મૂકીને જોડાક્ષર ‘વ્વ’ બોલવાનો છે, તેમ ન બોલતાં ‘સવ’ બોલાય છે. ‘નમો લોએ સવ સાહુણ’ એમ ‘સવ પાવપ્પમાસણો’ ત્યાં ‘સવ’ એટલે શબ્દ અર્થ થાય. એ હિસાબે ‘મડદા સાધુને નમું છું’ ‘મડદા પાપનો નાશક’ આ અર્થ નીકળે ! જે ખોટું છે, માટે ઉચ્ચારણ બરાબર ‘સવ્વ’ થવું જોઈએ.

(૧૫) વળી ‘ઈચ્છકાર’ સૂત્રમાં ‘ઈચ્છકાર પદનો અર્થ’ ‘આપની ઈચ્છા હોય, તો પૂછું’, એ છે. એ હિસાબે હવે પાંચ પદમાં પ્રશ્ન છે, (૧) ‘સુહરાઈ !’ (૨) ‘સુખતપ ?’ (૩) ‘શરીર નિરાબાધ ?’ (૪) ‘સુખ સંજમ જાત્રા નિર્વહોછોજી ?’ (૫) ‘સ્વામિ ! શાતા છે જી ?’ હવે જ્યાં પાંચેય વાક્ય પ્રશ્નરૂપ છે, તો તપાસો કે એ પ્રશ્નની રીતે બોલાય છે ? કે હકીકતરૂપે બોલાય છે ? જો પ્રશ્નરૂપે ન બોલાતા હોય, તો તો જાણે હકીકત માની લીધી કે ‘આપની રાત્રિ સુખરૂપ પસાર થઈ. આપનો તપ સુખરૂપ ચાલે છે... વગેરે, આમ હકીકતરૂપે બોલવામાં અવિનય થાય. માટે પ્રશ્નરૂપે જ એ પાંચ પદ બોલાવા જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૧૮, તા. ૧૭-૧-૧૯૮૭

૧૦૩ (લેખાંક-૩)

(૧૬) આજે બહુ અગત્યનું અને પહેલા નંબરે સુધારવા જેવું એ છે કે પૂજારીઓ ભગવાનનું વાશી કેશર ઉતારવા વાળાકૂચીથી ભગવાનને જે ગોદા મારી ઘસાઘસ કરીને ભગવાનની વિટંબણા કરે છે, તે અટકાવવાની જરૂર છે. આરસના પ્રતિમાજી એટલે કેમ જાણે ઓટલો ! અને ધાતુના બિંબ એટલે કેમ જાણે લોટો ! બસ, જેમ ઓટલા અને લોટાને માંજી નાખવા કૂચડાપાટ કરી નખાય એવી

દશા પૂજારીઓ ભગવાનની કરે છે. જે સંઘમાં પરમાત્માની આવી અવદશા થાય એ સંઘનું કલ્યાણ શી રીતે થાય ? વાસ્તવમાં કરવા જેવું આ છે કે મોટી પાણી ભરેલી ડુંડીમાં મલમલનો મોટો ટુકડો ઝંબોળી પાણીભર્યા એ કપડાથી ભગવાનને છબછબિયાં કરાય, તો બધું વાશી કેશર ઉતરી જાય. એ કર્યા પછી કદાચ એક ખૂમામાંથી કેશર ન નિકળ્યું તો વાળાકૂચીના છેડાથી, દાંતમાંથી આપણે સળી વડે કણી ઉપાડી લઈએ એમ ઉપાડી લેવાય. પરંતુ આજના ટ્રસ્ટીઓની ભગવાન પર પણ શેઠાઈનાં જમાનામાં એ વહેલી સવારે આવીને જોતા નથી કે આ કૂર પૂજારીઓ ભગવાનની કેવી દુર્દશા કરે છે ! પાણી-ઝરબોળ કપડાથી છબછબિયાં કરીને કેશર ઉતારવામાં, પૂજારીઓ ટાઈમ વધું જાય એમ માને છે. એટલે આ રીતે કેશર-પોથો વાપર્યા વિના જ મજબૂત બાવળાથી સીધા વાળાકૂચીના ખચખચિયા ગોદા જ લગાવે છે. ભગવાન જો જીવંત દેહે અહીં હોત તો સવાર પડે એટલે એમને જાણે ભયથી ફફડાટ રહેત કે ‘હાય ! પેલો જીલ્મગાર પૂજારી હમણાં આવી તીક્ષ્ણ વાળાકૂચીના ઘસરકા અમારા કોમળ શરીર પર લગાવશે.’ આજના શ્રાવકો પોતાના વહાલા ભગવાનનાં સવારે પડ્યે આ વિટંબણાં કેમ જોઈ શકે છે ? એ આશ્ચર્ય છે.

(૧૭) વળી આજની એક ભૂલ વાસક્ષેપ-પૂજાની રીતમાં છે, કે જેમાં છીંકણી સુંઘવા ચપટીમાં લેવાય એમ વાસક્ષેપ લઈને નવાંગી પૂજા કરવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં આ પૂજાનું નામ ‘વાસક્ષેપ’ પૂજા છે. એમાં ‘ક્ષેપ’ નો અર્થ ‘નાખવું’ એવો થાય. અર્થાત્ ‘વાસ એટલે કે સુગંધિત યૂર્ણને ભગવાન પર અને આજુબાજુમાં છાંટવું, એ વાસક્ષેપ પૂજા કહેવાય. એથી રાતના સુગંધ વિનાનું બનેલું ભગવાનની આસપાસનું વાતાવરણ સુગંધિત થઈ જાય. આ સુધારો કરવા જેવો છે.

(૧૮) વળી એક ભૂલ એ ચાલી પડી છે કે ભગવાનને કાચના ચક્ષુ લગાવાય છે. એથી સવારે કે સાંજે દીવાના ઝખારામાં કાચના ઝગારામાં આંખની કીકી જ સ્પષ્ટ દેખાતી નથી. એના બદલે બે કાળા ધબ્બા દેખાય છે ! પછી ત્યાં ભગવાન સાથે વાત શી રીતે કરવાની ? એના બદલે જો ચક્ષુ મીનાકારીના હોય તો ભગવાન આપણને કરુણા દષ્ટિથી આબેહૂબ જોઈ રહ્યા દેખાય, અને આપણે એમની ચક્ષુ-કીકી સામે જોઈ એમને વિનંતિ કરી શકીએ. વળી બોલવામાં ચાલી પડેલ કેટલીક અસહ્ય ભૂલ સુધારવા જેવી આ છે,-

(૧૯) શત્રુંજયના, ‘વિમળ કેવળ જ્ઞાન કમળા...’ ચૈત્યવંદનમાં ‘નિજ સાધ્ય સાધન સુરમુનિવર કોડી નંત એ ગિરિવરં, મુક્તિ રમણી વર્યા રંગે,’માં ‘સુર’ શબ્દથી શું દેવતાઓ આ ગિરિવર ઉપર મોક્ષ પામ્યા ? વળી ત્યાં શું ‘સુર’નું વિશેષણ ‘નિજ સાધ્ય સાધન’ (સુર) એટલે કે પોતાના સાધ્યનું દેવતા સાધન

છે ? વાસ્તવમાં અહીં ‘સુર’ શબ્દ નથી પરંતુ ‘શુર’ શબ્દ છે. એટલે ‘પોતાના સાધ્યનું સાધન-સાધના કરવામાં શુરવીર મુનિવરો’ એ અર્થ નીકળે. એમ

(૨૦) ‘ૐ નમો પાર્શ્વનાથાય,’ ચૈત્યવંદનમાં ‘ચતુઃષષ્ઠી સુરેન્દ્રારતે ભાસસ્તે’ બોલે છે, ત્યાં ‘ભાસન્તે’ એટલે શું ‘તે=તારા ચોસઠ ઈદ્રો શોભે છે,’ એવો અર્થ કરવો ? તો તો ઉપરની લીટીમાં ‘તત્ર ત્રૈ લોક્યનાથતાં’ મૂક્યું છે એનો અન્વય ક્યાં જોડવાનો ? વાસ્તવમાં અહીં ‘ભાસન્તે’ શબ્દ નથી, પણ ‘ભાષન્તે’ શબ્દ છે. ‘ભાષન્તે’ એટલે કહે છે, સૂચવે છે. તેથી અર્થ આ થાય કે ‘ચોસઠ ઈદ્રો છત્ર ચામરો વડે પ્રભુ ! તારી ત્રૈલોક્યનાથતાને કહે છે, સૂચવે છે.’

(૨૧) વળી એમ શાંતિસ્નાત્રમાં ચાર ગાથા બોલાય છે એમાં ‘ૐ ભવણવર્ધ વાણમંતર...’ ગાથામાં ‘જે કેઈ દુટ્ટ દેવા’ પદ જોરથી બોલાય છે, તે શું સમજીને ? ‘દુટ્ટ’ એટલે શું દુષ્ટ ? ના, કેમકે અહીં ભવનપતિ વગેરે ચાર નિકાયના દેવતાને વિનંતિ કરવી છે કે તમે મારા પર ઉપશાંત થાઓ તો શું આ વિનંતી પહેલાં દેવતાને ગાળ દઈને કરાય કે ‘હે દુષ્ટ દેવો ! તમે શાંત થાઓ ?’ વાસ્તવમાં અહીં ‘દુષ્ટ’ શબ્દ દુષ્ટ નહિ પણ ‘દિષ્ટ’ અર્થમાં છે, પ્રાકૃત ભાષામાં ‘દોસ’ એટલે દ્વેષ, ‘દુટ્ટ’ એટલે દિષ્ટ, એવો અર્થ થાય છે, દા.ત. ‘રાગ દોસ વિસ પરમમંતો એટલે કે રાગદ્વેષ-વિષ પરમમંત્ર.’ ‘અરત્ત દુષ્ટો’ એટલે ‘અરક્ત દ્વિષ’ યાને રાગદ્વેષ વિનાના. તેથી અહીં ‘દુટ્ટ’ એટલે કે દ્વિષ. અર્થાત્ જે કોઈ દ્વેષવાળા અર્થાત્ ‘વિરોધી દેવતાઓ હોય તે મારા પર શાંત થાઓ’ એ અર્થ લેવાનો છે.

શાંતિ-સ્નાત્રમાં ગાથા-સમૂહમાં બોલાવવી હોય તો પહેલાં આ અર્થ સમજાવીને પછી બોલાવાય; નહિતર ત્યાં અનેક બોલનારાના દિલમાં એ દેવતા પ્રત્યે અપમાન ભર્યો ‘હે દુષ્ટ દેવો !’ ભાવ રાખીને બોલે તો દેવો પર એની માઠી અસર થાય...

(૨૨) વળી ભગવાન આગળ ‘દર્શનં દેવદેવસ્ય દર્શન પાપનાશનં’ શ્લોક બોલાય છે ત્યાં શ્લોકના પહેલા પાદનો અર્થ શું ? પછીના ૩ પદમાં તો અર્થ સીધો છે કે (૧) દર્શન કેવું તો કે પાપનાશક છે, (૨) દર્શન સ્વર્ગસીડી છે, (૩) દર્શન મોક્ષસાધન છે. પણ પહેલા પાદમાં દેવાધિદેવનું દર્શન શું ? કેવું ? એ વાત અદ્ધર રહી જાય ત્યારે વાસ્તવમાં ત્યાં એ કહેવું છે કે ‘દર્શન સાચું તો દેવાધિદેવનું જ દર્શન છે.’ પછી કહ્યું એ દર્શન કેવું ? તો કે પાપનાશક, સ્વર્ગસોપાન, મોક્ષસાધન એટલે અહીં ‘દર્શન’ પદ પર ભાર દેવાનો નહિ, પણ ‘દેવદેવસ્ય’ પદ ઉપર ભાર દઈને એ પદ બોલવાનું, એમ ભાર દેવાય ત્યારે મનમાં આવે કે દર્શન તો ભાઈ ! કોનું ? તો કે ‘દેવદેવસ્ય’ = દેવાધિદેવ અરિહંતનું, પણ મિથ્યા દેવદેવીનું નહિ.

આ ભૂલો પર ખ્યાલ કરાય તો સમજાશે કે ક્રિયા, સૂત્ર, સ્તવન વગેરે કરતા-બોલતા પહેલાં ગુરુગમથી એ શીખવા જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૧૯, તા. ૨૪-૧-૧૯૮૭

૧૦૪ સાવ નિરાશ થઈ ગયેલા માટે

સંસારી જીવને સંસારના ઘણા કામો કરવાના હોય છે, છતાં એમાં વયમાં વયમાં મનને ભલે ૨ મિનિટ, ૫ મિનિટ પણ ફુરસદનો સમય મળે છે. પરંતુ અફસોસી એ છે કે ત્યાં અચિંત્ય પ્રભાવવંતા અરિહંતનો અને અરિહંત-નમસ્કારનો લાભેણો ઉપયોગ કરવાનું નથી સૂઝતું, જો આ ઉપયોગ સૂઝે તો જીવનમાં આવી ગયેલી કંઈ પ્રકારની નિરાશા મિટાવી શકાય. જેમ કે,

અશુભના ઉદયે માણસ પૈસા કે આરોગ્ય ગુમાવી દેતાં ભારે નિરાશ થઈ જાય છે; અથવા ધર્મસાધતા કરતાં કરતાં ધારી પ્રગતિ ન દેખાવાથી માણસ નિરાશ બની જાય છે; યા વડિલની સારી સેવા કરવા છતાં ગમે તે કારણે વડિલ તરફથી કદરના બે અક્ષર ન મળતાં, ને ઊલટું ઠપકાના ને અરુચિના બોલ સાંભળવા મળે ત્યારે નિરાશ થઈ જાય છે. ઈત્યાદિ...

આ અને આવી બીજી નિરાશાને મિટાવવા મહાન ઉપાય આ છે કે અરિહંતના નામને બહુ યાદ કરો, યા અરિહંત નમસ્કાર બહુ કરો; તે પણ એ શ્રદ્ધાથી કે અરિહંતનો એવો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે એ આપણી કલ્પના બહારની સિદ્ધિ કરી આપે, આપણી ગમે તેવી આફત ગેબી રીતે હટાવી આપે.

આવો પ્રભાવ હોવાનું પ્રમાણ શું ? પ્રમાણ આ કે ગણધર ભગવાને રચેલ ‘ચતુર્વિંશતિ સ્તવ’ (‘લોગસ્સ’) સૂત્રનાં અક્ષરો બોલે છે, સૂત્રમાં આવે છે,- “ચઉવીસંપિ જિણવરા તિત્થયરા મે પસીયંતુ... આરુગ્ય બોહિલાભં સમાહિવર મુત્તમં દિંતુ.” અર્થાત્ ‘હે ચોવીસ પણ જિનવર (સુપ્રીમ વિતરાગ) તીર્થકર ભગવંતો ! મારા પર પ્રસાદ કરો... મને આરોગ્ય બોધિલાભ અને ઉત્તમ ભાવસમાધિ આપો. (આપના અચિંત્ય પ્રભાવથી આ મને મળો.)’

શું હકીકત તીર્થકર ભગવાનમાં આવો પ્રભાવ છે ? હા છે જ; તો જ ગણધર ભગવાનનાં આ વચન સત્ય ઠરે, સાર્થક ઠરે; અને એવા મોટા મહર્ષિ અસત્ય કે નિરર્થક કાંઈ કહે નહિ; એમના વચન પર તીર્થકર ભગવાન સત્યતાનો

સિક્કો ન મારી આપે. એટલે હકીકત એ સત્ય છે.

પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર પણ કહે છે,- ‘અચિંતસત્તિજીત્તાહિ તે મહાગુણભાવા, વીયરાગા, સવ્વણ્ણુ’ તે મહાપ્રભાવી વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થકર ભગવાન અચિંત્ય શક્તિ-સામર્થ્ય-પ્રભાવવંતા છે.

એટલે અરિહંતમાં અચિંત્ય પ્રભાવ હોવાની શ્રદ્ધા કરીને ‘ચઉવીસંપિ જિણવરા... સમાહિવર મુત્તમં દિંતુ બોલતી વખતે આપણા મનની સામે ૨૪ અને બીજા અનંત તીર્થકર ભગવાનને લાવી, હૃદય ભીનું ભીનું કરીને આ બોલીએ, તો ખરેખર એ ફળ મળે છે.

ગણધર દેવો પ્રભુના માત્ર ગુણ ગાવા આ નથી લખી ગયા, કિન્તુ ખરેખરી હકીકત બતાવી ગયા છે. તમે એ રીતે પ્રભુને પ્રાર્થના કરો કે ‘પ્રભુ ! તમારા પ્રભાવે મારે ઈષ્ટસિદ્ધિ થશે જ. મારી આફત ટળીને મારે તુષ્ટિ પુષ્ટિ થશે જ.’ બસ, આ રીતે પાકી શ્રદ્ધાથી ‘ચઉવીસંપિ જિણવરા...’ પ્રાર્થના કર્યે રાખો, એને રટ્યે રાખો, મનોવાંછિત સિદ્ધિ થશે જ. પરંતુ આપણે રોબ્બડ છીએ તે ચાહીને સમય કાઢીને તો શું. પણ ૨-૫, ૨-૫ મિનિટનાય ફુરસદના સમયે આ રટવાનું નથી આવડતું ! યા રટવાનું સૂઝતું નથી !

ધ્યાનમાં રહે આ એકલું રટવાથી કામ નહિ પતે એમાં સાથે (૧) મનની સામે અરિહંતનું દર્શન જોઈએ. અને (૨) હૈયું રડું રડું થાય એવું ભીનું ભીનું કરવું જોઈએ, તેમજ (૩) અચિંત્ય પ્રભાવની પક્કી શ્રદ્ધા સાથે ફોર્સવાળી પ્રાર્થના જોઈએ.

એક દાખલો,- પરદેશમાં વિધવા બનેલી ૫ છોકરાવાળી ગરીબ બાઈ પાસે શાસ્ત્રો નહોતા. માત્ર માનસશાસ્ત્રીનાં વચને બિસ્કેટની નાની હાટડી કરીને ભગવાનની અચિંત્ય દયા પર શ્રદ્ધાથી રોજ એ પ્રાર્થના કરતી; તો એની આજીવિકાની કાર્ય-સિદ્ધિ થઈ જતી. પછી તો દિવસમાં અનેકવાર ધાર્યું બની આવતાં એ ‘Thankyou god’ કરતી, ભગવાનનો આભાર માનવાનું કરતી; એમાં એ મોટી સ્ટોર-માલિક બની ગઈ !

બીજો દાખલો,- વીમા કંપનીમાં એક બાઈ સેકેટરી, એક મુલાકાતીએ ત્યાં ટેબલ પર key To Happiness નામનું પુસ્તક મૂકી બેઠો. બાઈની તેના પર નજર ગઈ પૂછ્યું ‘હું આ જોઈ શકું ?’ ‘હા જરૂર!’ એમાં અસાધ્ય કામો થયા, અસાધ્ય રોગો મટી ગયા, વગેરેની ઘણી વાતો લખી હતી. આ બાઈ પૂછે, ‘આમાં આ બધું સાચું લખ્યું છે ?’ મુલાકાતી કહે, ‘એમાં નામ સરનામું છે, એ પ્રસંગવાળાને પૂછાવી જુઓ.’

બાઈ કહે ‘શું પ્રાર્થનાથી અશક્ય શક્ય બની શકે ! પેલો કહે ‘તમારે શું બનાવવું છે ?’ બાઈ કહે ‘મારે સગાઈ થઈ ગઈ છે, ને મારે લગ્નની ઉતાવળ છે. પણ ધણી ફાંસમાં છે. અધુરામાં પુરું કાગળ લખ્યો કે, હમણાં ૧ વરસ માટે સ્પેનમાં જવું પડ્યું છે. તો શું હવે આ ચોપડીમાં લખ્યા પ્રમાણે ઈશ્વર-પ્રાર્થનાથી એક માસમાં લગ્ન થાય ?’ આ કહે, -’ થાય. દિલથી ભગવાનની અચિંત્ય ક્રુણા પર શ્રદ્ધા રાખી રોજ ભગવાનની પ્રાર્થના કરો, બધું સારું થશે;’ અને પેલી બાઈએ તેમ કરતાં એક જ મહિનામાં આ લેખક પર કોન્ગ્રેચ્યુલેશનનો તાર આવ્યો. કે ‘ધણી આવ્યો છે, ને લગ્ન નક્કી થયા છે. તમારો આભાર’ એક ફોરેનમાં રહેનાર પણ ભગવાનના વચનો દ્વારા આ તત્ત્વ મળ્યું છે. પણ હજી આપણને આ વચનો પર વિશ્વાસ નથી, શ્રદ્ધા નથી. એટલે આ મૂકી આડાવળા ફાંફા મારીએ છીએ ! અથાગ શ્રદ્ધા અરિહંત ઉપર મૂકી દો, એ તૈયારીથી, કે ‘આ શ્રદ્ધાથી હું જાપ ધ્યાન બધું કરું; અને કદાચને નિકાચિત કર્મના ઉદયે કોઈક મારું કામ ન પણ થાય, તો પણ મને આ ભગવાન પર અથાગ બહુમાન સાથે સ્તુતિ-શ્રદ્ધાનો તો અનુપમ લાભ છે જ. સવાલ માત્ર એટલો છે, કે ‘આપણને આના પર શ્રદ્ધાનો ફોર્સ કેટલો છે ?’ ભલે આપણને કોઈ આશંસા-લાલસા ન હોય, પણ આ ભગવાન ઉપર એવો શ્રદ્ધાનો ફોર્સ આવવો જોઈએ. જ્યારે જ્યારે ‘લોગસ્સ’ ગણો ત્યારે ત્યારે આ ‘લોગસ્સ’ની પાંચમી છઠ્ઠી બે ગાથા ઉપર ઝૂકી પડવાનું થાય. અરિહંત શ્રદ્ધાનો ફોર્સ આવશે તો કાર્યસિદ્ધિ અવશ્ય થશે.

બસ, સાવ નિરાશ થઈ ગયેલા પણ જો વારંવાર આ રીતે “ચઉવીસં પિ જિણવરા તિત્થયરા મે પસીયંતુ...આરુગ્ગ બોહિલાભં સમાહિવર મુત્તમં દિંતુ” રટે. તો નિરાશા મટી જઈ મન પર પ્રહુલ્લિતતા-પ્રસન્નતા છવાઈ જાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૫, અંક-૨૦/૨૧, તા. ૭-૨-૧૯૮૭

૧૦૫ આત્મામાં ગુણ ટકાવવાનાં ૭ સાધન

આત્મામાં ક્ષમાદિ અનંતા ગુણ છે, પરંતુ એના પર કર્મોનાં આવરણ લાગેલા છે, તેથી એ બહાર પ્રગટ દેખાતા નથી, ઊલટું એ કર્મના ઉદયે કોધાધિ દોષ જનમ્યા કરે છે. હવે જો એ કર્મોનો ક્ષયોપશમ કરવામાં આવે, તો ગુણ પ્રગટ થાય. એટલે કહેવાય કે આપણા ગુણો ક્ષાયોપશમિક છે. ગુણો આવારક કર્મના

ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થનારા છે. દા.ત. ક્ષમા ગુણને કેળવવો હોય, તો ક્રોધકર્મનો ક્ષયોપશમ કરવો પડે. એટલે ‘ક્ષમા આવે. તપના અંતરાયનો ક્ષયોપશમ થાય એટલે તપ આવે. આ પ્રમાણે દરેક ગુણોને માટે સમજવું. હવે ‘ક્ષયોપશમ’ એવી ચીજ છે કે તમે સાવધાન રહો તો જ એ ટકીને રહે... નહિતર જો સાવધાન ન રહો, તો એ કર્મ ઉદયમાં આવી ક્રોધાદિનો ભાવ જગાવી દે. કારણ, ક્ષમાદિના બાધક ક્રોધાદિનાં કર્મ સતત ભોગવ્યા કરો એવાં સમય-સમયના ગોઠવાઈ જ રહેલા છે. પણ પુરુષાર્થથી એ કર્મનું ‘સ્તિબુક-સંક્રમણ’ થાય એટલે દા.ત. ક્રોધ મોહનીયના ઉગ્ર દલિકો જે ઉદયમાં આવવા માટે તૈયાર છે, એ ઉગ્ર દલિકોને ઉદયમાં આવતાં પહેલાં જ આગલા સમયે સ્તિબુક-સંક્રમથી મંદમાં ભેળવી દેવાય, એટલે એ મંદ રસવાલા થઈ જાય એ જ ક્ષયોપશમ કહેવાય. દરેક સમયે આમ પુરુષાર્થ કરે અને ક્રોધ કર્મ મંદ થઈ ઉદયમાં આવે. એનું જ પરિણામ ક્ષમાગુણ. બીજામાં ભળીને મંદ રસવાળા બનેલા એ કર્મ હવે ઉદયમાં આવતાં ક્ષમાદિ ગુણનો ઘાત ન કરે. કર્મને આવા મંદ રસવાળા કર્યા એનું નામ કર્મનો ક્ષયોપશમ કહેવાય. આ ક્ષયોપશમ સતત ચાલુ રાખવા પુરુષાર્થ.

એ પુરુષાર્થના ૭ સાધન છે; એના માટે ‘પંચાશક’ શાસ્ત્રમાં બે ગાથા છે. પંચાશક ગાથા ૨ :-

તમ્હા (૧) નિચ્ચ-સતીએ, (૨) બહુમાણેણં ચ અહિગય ગુણમ્મિ ।

(૩) પહિવક્ખ-દુગંછાણ, (૪) પરિણ્ઠ-આલોયણેણ ચ ॥ ૩૬ ॥

(૫) તિત્થંકર-ભત્તીએ (૬) સુસાહુ જણપ્જ્જુવાસણાએ, ય ।

(૭) ઉત્તરગુણ સદ્ધાએ ય, એત્થ સયા હોય જઈવ્વં ॥ ૩૭ ॥

(૧) નિત્યસ્મૃતિ :- જે ક્ષમાદિ ગુણ પ્રાપ્ત કર્યો હોય, અથવા જે અહિંસાદિ વ્રત-નિયમ લીધો હોય, તેનું વારંવાર સ્મરણ કરવાનું. નિત્ય સ્મરણ ન હોવાના કારણે અવસરે ભૂલી જવાય છે. દા.ત. ક્ષમાનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી ‘મારે ક્ષમા જ રાખવી છે’ એવું વારંવાર રટણ નથી હોતું એટલે ફરિયાદ રહે છે કે ‘વ્યાખ્યાન તો સાંભળીએ છીએ, પરંતુ પછીથી ક્ષમા કરવાના અવસરે ભૂલી જવાય છે.’ જો વ્યાખ્યાન-શ્રવણ પછીથી વારંવાર ક્ષમા કરવાનું યાદ કરાય, તો અવસરે ક્ષમા યાદ આવે.

(૨) બહુમાન-પ્રાપ્ત ક્ષમાદિ ગુણો પર બહુમાન જોઈએ. તો ક્ષમાદિ રાખવા પર આનંદનો અનુભવ થાય કે ‘હાશ ! ઠીક ક્ષમા રાખી !’ આ બહુમાન એવું કે એના પ્રતિપક્ષી ક્રોધાદિ દોષ પર કશું માન નહિ; ક્રોધાદિ કર્યાનો કશો આનંદ

નહિ, ભલે ક્રોધથી લાખો ડા. કમાવા મળ્યા હોય; પણ ક્રોધ કર્યાનું દુઃખ હોય. જો આનંદ ક્ષમાદિ રાખ્યાનો હોય, તો કહેવાય કે એના પર બહુમાન છે. એ બહુમાન વધતું ચાલે, એટલે આનંદ વધ્યા કરે. ગુણનો આનંદ વધે તો ગુણ પકડમાં આવે. ક્ષમા રાખે પણ ક્ષમાનો આનંદ ન હોય, અંદર જો બળ્યા જ કરતો હોય, તો ક્ષમા ગુણની પકડ ન રહે ત્યારે ગુણનો આનંદ હોય તો ગુણ ડગે નહિ. માટે ગુણ પર ગુણિયલ ઉપર પણ બહુમાનભાવ રાખવો.

(૩) પ્રતિપક્ષ દુગંધા :- દોષ એ ગુણનો પ્રતિપક્ષ છે - વિરોધી છે. એના પર દુગંધા એટલે સુગ જોઈએ. દા.ત. સ્વાધ્યાય ગુણનો પ્રતિપક્ષ દોષ વાતોચીતો છે. એના પર દુગંધા જોઈએ. સાધુ-જીવનમાં સ્વાધ્યાય એ વ્યાપાર છે. વાતોચીતો ડાફોડિયા એ ચોરાપટ્ટી છે. વેપારીની માફક એ ચોરાપટ્ટીનો ત્યાગ રાખે. એની દુગંધા હોય. અહીં એકલો ત્યાગ ન કહેતા દુગંધા કહી કેમકે કોઈની બીકથી દોષ-વાતોચીતોનો ત્યાગ તો રાખે પરંતુ જો અંતરમાં એની દુગંધા નહિ પણ રસ હોય તો ક્યારેક ગોથું ખાઈ જાય.

(૪) પોતાના આત્માની પરિણતિની પ્રતિક્ષણ આલોચના કરવી, તપાસ રાખવાની,

કષાયની પરિણતિ છે ? કે ક્ષમાની ?

પ્રમાદની પરિણતિ છે ? કે સ્વાધ્યાયની ?

ભક્તિની પરિણતિ છે ? કે અભિમાનની ?

દેવગુરુની આગળ સેવકપણું જોઈએ, હું દેવગુરુનો સેવક એટલે હું એમની આગળ બુડયલ છું, એવી ભાવના જોઈએ. અંતરમાં જો એવી પરિણતિ રહે કે ગુરુ કરતાં હું હોશિયાર છું તો ગુરુ પ્રત્યે સેવકભાવ ન રહે. મોટા શેઠિયાના વફાદાર નોકર શેઠ આગળ કેવા રહે છે ? શેઠ કરતાં હું હોશિયાર એવા ભાવથી નહિ. પણ ‘શેઠની આગળ હું તો કશી વિસાતમાં નહિ,’ એવા ભાવથી રહે છે. તો જ એમનામાં સેવકભાવ સાચો ખીલે છે. એટલે દેવગુરુ પ્રત્યે હૈયામાં સદા આ પરિણતિ રહે કે પ્રતિપક્ષ અભિમાનનો ભાવ નહિ પણ અબુઝપણાનો ભાવ. તપનો ગુણ જાગતો રાખવો છે તો, પ્રતિપક્ષ ‘ખાવકલાપણું’ એની પરિણતિ અટકાવવી જોઈએ. સવારે ઊઠ્યો ત્યારથી ‘ખાઉ’ની લેશ્યા બંધ કરવી જોઈએ. સારા સ્તોત્ર વગેરેમાં લાગવાથી બની શકે. સાથે તપ સારો, પણ ખાવું ખોટું’ એજ પરિણતિ જોઈએ. પરિણતિની આલોચના એ આત્માને બચાવવાનો બહુ મોટો ને સુંદર ઉપાય છે. ગુરુ સાથે નમ્રતા નિરભિમાનતા રાખવા બીજાની સાથેના વ્યવહારમાં વાતચીતમાં

પણ નમ્રતા રાખવી જોઈએ, એ માટે વારંવાર વિચારે કે આની સાથે અભિમાનની પરિણતિ તો નથી આવતી ને ? જો અહીં એ આવશે તો અવસરે ગુરુ પ્રત્યે પણ એ આવશે. એમ માયા કપટ દ્વેષ અરુચિ, ગુરુ કરતાં હું વધારે ભણેલો હોશિયાર છું’ આ બધા મલીન ભાવો છે એ ચૂપકીથી આવે છે, પરંતુ તે પરિણતિની આલોચના કરતા રહેવાથી એને હટાવાય તો નમ્રતા-સરળતા-નિસ્પૃહતા વગેરે ટકે.

(૫) જિનભક્તિ :- જિનની સક્રિયા ભક્તિ જોઈએ. કોઈપણ પ્રકારના ગુણ ધર્મના ક્ષયોપશમને ટકાવવા જિનભક્તિ અતિ આવશ્યક ચીજ છે. પૂછો

પ્ર૦ - એ તપાદિને જિનભક્તિ સાથે શો સંબંધ છે ?

ઉ૦ - એ છે, કે ક્ષમાદિ જે દુન્યવી વસ્તુના લોભમાં તણાયા ગુમાવીએ છીએ તે જિનેશ્વર દેવની સામે દુન્યવી બધું બેકાર છે એવી ભાવના મનમાં રમતી રાખવાથી બધાથી ચડિયાતા ભગવાન મને ભજવા મળ્યા છે તો મારે કશી કમી નથી પછી દુન્યવી તુચ્છ પદાર્થ ખાતર ક્ષમા કેમ ગુમાવું ? એમ ક્ષમા ટકાવવા આ જિનભક્તિ કરીને ભાવ હૃદયમાં નિત્ય જોઈએ... વારંવાર જિનભક્તિ કરવાથી જિનના ગુણ યાદ આવે. આપણને જે ગુણનો વિશેષ ખપ હોય, પ્રભુના તે ગુણને આગળ કરીને ભક્તિ કરવાની... દર્શન તો ક્ષમાશીલ પ્રભુનાં, પૂજન તો ક્ષમાશીલ પ્રભુનાં, એટલે હવે દા.ત. ક્ષમાનો ખપ હોય તો દર્શન પૂજન આદિમાં પ્રભુની ક્ષમાને આગળ કરવાની. ‘પ્રભુ આપને નમો જિણાણ’ કરું છું. પણ મારે ક્ષમાનો ખપ છે. હં, એમ મનમાં વિચારવાનું. એમ દરેક ગુણ લઈને પણ કરાય.

(૬) સુસાધુજનની ઉપાસના-ગુણરક્ષાને અને આને શો સંબંધ ? તો કે નવરું મન નખ્ખોદ વાળે. સાધુસેવામાં તત્પર રહીએ એટલે મન નવરું પડે જ નહિ તો મન ગુણ-વિરોધી વિચારો કરે જ નહિ, ને ગુણઘાત થાય જ નહિ, યા નવરું, મન આડાઅવળા વિચાર કરે નહિ તો ગુણનો રસ હુંટાય નહિ, ને નખ્ખોદ વાળે નહીં... બિનજરૂરી આડાઅવળા વિચાર અને નિષ્ફળ વિચારો ગુણ-ધર્મનો રસ તોડી નાખે છે, એ મોટું નુકશાન છે. ગુણો ને ધર્મોનો અખંડ રસ વહેતો રાખવા માટે વાતોચીતો વગેરેનો રસ કાપી નાખવાનો.

સાધુસેવા અને જિનની ભક્તિને શો સંબંધ ?

મહાત્માઓમાં અનેક પ્રકારના ગુણ હોય છે. દરેક મહાત્મામાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો ગુણ તો અવશ્ય જોવા મળે છે. અને એ બધા ગુણો જિનેશ્વર ભગવાનમાં તો છે જ. સાધુજન સેવા કરતા રહેવામાં હરામ હાડકા નથી થતાં. કેટલાક

ગુણોનો નાશ પણ હરામ હાડકાપણું કરે છે, માટે થાય છે. હરામ હાડકાપણામાં દોષના ઢગલા બહુ છે.

(૭) ઉત્તરગુણ શ્રદ્ધા :- મૂળ ગુણને લગતા જે ગુણો છે એની શ્રદ્ધા એટલે કે અભિલાષા જે ગુણ ટકાવવો છે એના ઉત્તર ગુણની અભિલાષા જોઈએ. ક્ષમાગુણ ટકાવવો હોય તો ક્ષમાશીલ મહાત્માઓના ચરિત્રો વાંચવા, ક્ષમાશીલ મુનિઓની સેવા કરવી, સત્સંગ કરવો, ક્ષમાના રક્ષક અને પોષક જે સાધનાઓ એની ઉત્કટ અભિલાષા રાખવી. ઉત્તર ગુણની અભિલાષા હોય તો મૂળ ગુણની સાચી અભિલાષા કહેવાય. દા.ત. અહિંસા મહાવ્રતની અભિલાષા હોય તો એના ઉત્તર ગુણ તરીકે ઈર્ષ્યા સમિતિની અર્થાત્ નીચે જોઈને ચાલવાની એમ પ્રવૃત્તિ કરતાં પૂંજવા પ્રમાર્જવાની અભિલાષા જાગ્યા વિના ન રહે, અર્થાત્ અભિલાષા હોય જ તો અહિંસાની સાચી અભિલાષા છે એમ કહેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૩૫,અંક-૨૨/૨૩,તા.૨૧-૨-૧૯૮૭

૧૦૬ મૈત્રીનું લહાણું એ મહાઉન્નતિનું વહાણું

પૂર્વના કાળે પૂણ્યશાળી શ્રાવકો વ્રતધારીને લહાણું ફેરવતા. વરસો પહેલાં અમદાવાદમાં પોળે પોળે વાર તહેવારે માણસ મિઠાઈનું મોટું પતરૂં લઈને આવતા ને ટહેલ નાખતા કે ‘ચોથા વ્રતની બાધાવાળા લહાણું લઈ જજો,’ એમ ‘વીસસ્થાનક તપવાળા યા વરસી તપવાળા લહાણું લઈ જજો !’ પૂછો એવા લહાણાથી શો લાભ ? એનો ઉત્તર એ, કે એથી ચતુર્થવ્રત બ્રહ્મચર્યની, યા વીસસ્થાનક વગેરે તપની ભક્તિ થાય, બહુમાન થાય, અને એથી લહાણું કરનારને પોતાને ભવિષ્ય માટે, પરભવ માટે, એ વ્રતનું એ તપનું રિઝર્વેશન થાય.

ગરીબ માણસે અલબત આ લહાણું કરવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ મૈત્રીભાવ-વાત્સલ્યનું લહાણું કરવું સહેલું છે. માત્ર ગરીબને જ નહિ, કિન્તુ ગરીબ-સામાન્ય-મધ્યમ સ્થિતિવાળાને પણ મૈત્રીનું લહાણું કરવું સરળ છે. આપણા અનાદિના વક્ર જીવને બીજા પર વાતવાતમાં રોફ-અતડાપણું-વૈર-વિરોધ દાખવવાનું કોઠે પડી ગયું છે; એ બંધ કરી આ ઉચ્ચ ભવમાં પ્રેમ-મૈત્રી-વાત્સલ્ય દાખવવાનો અભ્યાસ શરૂ કરવાનો છે; અને આ જ્યાં ને ત્યાં વાતવાતમાં પ્રેમ મૈત્રી ભાવનું લહાણું કરવાનું કઠણ નથી. અગર જો આપણે અહીં જૈન ધર્મ પામ્યાની વિશેષતા સમજતા હોઈએ,

ને એની કદર કરવાનું મહાન કર્તવ્ય સમજતા હોઈએ તો.

આનો લાભ મોટો સમજતા હોઈએ તો પણ આ મૈત્રીનું લહાણું કરવું સરળ બની જાય. મૈત્રીનું લહાણું કરવાનો મોટો લાભ એ છે કે ભવાંતર માટે આપણને જીવ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ રાખવાનું રિઝર્વેશન થઈ જાય છે ! એટલું જ નહિ, પણ જૈન ધર્મ મળવાનું ય રિઝર્વેશન થઈ જાય છે. પૂછો,

પ્ર.- મૈત્રી ભાવથી જૈન ધર્મનું રિઝર્વેશન કેવી રીતે ?

ઉ.- જીવો પર પ્રેમ-વાત્સલ્ય-મૈત્રીભાવ રાખવાનો તે એમ વિચારીને, કે મારા તારણહાર પ્રભુએ હૈયે જગતના જીવમાત્ર પ્રત્યે વાત્સલ્ય ધારણ કર્યું હતું; ત્યારે તો દા.ત. મહાવીર પ્રભુએ કાનમાં ખીલા ઠોકવા આવનાર ગોવાળિયા પ્રત્યે ય વાત્સલ્ય રાખી એના ઠોકવાના કામમાં પોતે માથું સ્થિર રાખવાની સહાયતા કરેલી ! ગોવાળિયાએ ખીલા પર પત્થરનો ઘા ઠોકતી વખતે, જો પ્રભુનું માથું હલી ઊઠે તો ખીલો કાનની અંદર ઘુસે નહિ; તેથી કેમ જાણે પ્રભુએ ગોવાળિયાને કહ્યું ‘આવ ભઈલા ! તારે કાનમાં ખીલો ઘુસાડવો છે ને ? તો હું માથું સજ્જડ થાંભલાની જેમ સ્થિર રાખું છું ! પ્રભુની આ ભાવના ધ્યાનમાં લઈ આપણે વિચારવાનું કે મારા પ્રભુ જો ગોવાળિયાને આટલી હદ સુધીનાં વાત્સલ્યનું લહાણું કરે, તો મારે કાંઈ એવા દુશ્મન નથી આવ્યા. આવ્યા તો માત્ર ભારે શબ્દ બોલનારા કોઈ આવ્યા, પરંતુ એના એ શબ્દથી ક્યાં મને શરીર પર ઘા પડે છે ? શબ્દ તો ન્યાયશાસ્ત્ર કહે છે તેમ આકાશનો ગુણ તે આકાશમાં ઊઠ્યો, અને તરત આકાશમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. એના પર શી મારે વૈરની ગાંઠ બાંધવાની કે એ બાંધીને મૈત્રી ભાવનું લહાણું કરવાનું ઉત્તમ સુકૃત જતું કરું !’

બસ, આ વિચાર કે ‘મારા પ્રભુએ જગતના સમસ્ત જીવો પ્રત્યે હૈયે મૈત્રી ભાવનું પવિત્ર ઝરણું વહેતું જ રાખ્યું, તો પછી હું એ પ્રભુનો કુલીન (કુળવાન) સંતાન, મારે પણ સૌ પ્રત્યે અવશ્ય પ્રેમ-વાત્સલ્ય-મૈત્રીભાવ રાખવો જ જોઈએ, જીવો પ્રત્યે હૈયે હેત જ ધરવાનું, જીવોને મૈત્રીભાવનું લહાણું કરતા જ રહેવાનું. મારા પ્રભુની વાણી પણ આ જ કહે છે ‘મૈત્રી સત્વેષુ ભાવતઃ’ દિલના સહજ ભાવથી જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ-હેત-વાત્સલ્ય રાખ. ‘સહજ ભાવથી’ એટલે કે દુન્યવી બદલાની કોઈ આશા-અપેક્ષા-આશંસા રાખ્યા વિના કે દા.ત. ‘હું આના પર હેત-મૈત્રીભાવ રાખી આનું કામ કરી આપું, તો એ પણ અવસરે મારા પર હેત રાખી મારું કામ કરી આપે.’ ના, આવી કોઈ અપેક્ષા રાખ્યા વિના, માત્ર ‘પ્રભુની આજ્ઞા છે માટે મારે મૈત્રીભાવ રાખવાનો,’- આ હિસાબ રાખીને મૈત્રીભાવ-વાત્સલ્ય હૈયે

વહેતા રાખવાના, મૈત્રી ભાવનું લહાણું કરતા રહેવાનું. આમ મૈત્રીભાવ રાખવાનો તે જિનની આજ્ઞા યાદ કરીને રાખવાનો.

આ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે વાતવાતમાં આપણે જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાને આગળ લાવીએ, એનો અર્થ એ કે આપણને જિનાજ્ઞા ઉપર અપરંપાર બહુમાન છે; ને જિનાજ્ઞાનું ભારે બહુમાન આત્મામાં એના ઊંડા સંસ્કાર નાખે છે, ને તેથી ભવાંતરે જિનાજ્ઞા-જિનવચન અવશ્ય મળવાનું રિઝર્વેશન થાય છે.

આમ જિનાજ્ઞાની રૂએ તો મૈત્રીનું લહાણું કરતા જ રહેવાનું છે, પણ એના સ્વ-પરને થતા મહાન લાભ જોઈને પણ મૈત્રીભાવનું લહાણું ચાલું રાખવાનું. આમાં મૈત્રી ભાવથી સ્વને લાભ એ, કે એથી દિલ કોમળ રહે છે, ઉજાસ-પ્રફુલ્લિતતા-પ્રસન્નતા ભર્યું રહે છે. મૈત્રી પ્રેમને બદલે દ્વેષ-રોફ-અકડાશમાં દિલ અંધકારમય અને અપ્રસન્ન રહે છે.

મૈત્રીભાવ-વાત્સલ્ય એક એવો અદ્ભુત ગુણ છે કે એથી દિલ દરિયાવ રહે છે, જેમાં કંઈ પ્રકારના અજ્ઞાન-અગુણી-ઉલ્લંઠ જીવો પણ સમાઈ જાય છે. દરિયામાં શું નથી સમાતું ? દરિયાવ દિલમાં ગમે તેવાને પણ પ્રેમથી સમાવી લેવાથી એના પ્રત્યે તુચ્છકાર-તિરસ્કાર નથી ઊઠતા. એથી એવા ક્ષુદ્ર હલકટ તામસી ભાવથી બચી જવાય છે. પછી એવાનું પણ ભલું કેમ થાય, એવાને સદ્બુદ્ધિ કેમ મળે, એજ ઝંખના રહે છે.

ત્યારે સૌને આપણા મૈત્રી ભાવના લહાણાથી એમના દિલમાં વેર વધવાનું ને ખોટા વિચાર વધવાનું નિમિત્ત અટકી જાય છે. ઊલટું એનામાં કાંઈક યોગ્યતા હોય તો આપણા મૈત્રીભાવના લહાણાથી એને શાતા મળે છે.

જ્યારે આપણે અનંત પુણ્યના ઉદયે અને ગત જન્મના મૈત્રીભાવના કારણે જ સુંદર મનુષ્યભવ અને જિનશાસન પામ્યા છીએ, તો આ મૈત્રીભાવનું વાતવાતમાં લહાણું કરવાનું કેમ ચૂકીએ ? એ લહાણું ભાવી ઉન્નતિના દિવસનું અહીં જ વહાણું વાયા બરાબર છે, ને તેથી પરભવે ઉન્નતિનો દિવસ ઝગમગતો ઊગે છે.

૧૦૭ ‘ગુણખજનાથી શ્રીમંતાઈ ને સમકિતથી પાત્રતા ?’

ઉપાધ્યાયજી યશોવિજયજી મહારાજે ‘હમ મગન ભયે પ્રભુધ્યાનમે’ સ્તવનમાં ગાયું કે ‘પ્રભુગુણ-ખજનામાં હું અધિકારી બન્યો, પાત્ર બન્યો,’ અને ‘પ્રભુના સમકિતદાનથી હું દીન-ગરીબ મટી શ્રીમંત બન્યો.’ શું આ ઊંધું નથી ? શું એના બદલે ‘ગુણખજનાથી શ્રીમંતાઈ, અને સમકિતથી પાત્રતા’ એ ઠીક નથી લાગતું ? તો કવિએ ઊલટું કેમ કહ્યું ?

કવિના શબ્દો આ છે,- “ઈતને દિન તુમ નાહિ પિછાન્યો, મેરો જનમ ગયો અજ્ઞાનમે” જન્મ અજ્ઞાનતામાં ગયો, હું અધિકારી ન બન્યો, પાત્ર-યોગ્ય ન બન્યો, પરંતુ ‘અબ તો અધિકારી (પાત્ર) હોઈ બેઠે. પ્રભુગુણ અખ્ય ખજાનમે” ‘અર્થાત્ પ્રભુના અક્ષય ગુણખજનાથી અધિકારી બની બેઠા પછી કહ્યું’ “ગઈ દીનતા અબ સબહી હમારી, પ્રભુ ! તુજ સમકિત-દાનમે” તમારા સમકિતદાનથી મારી ગરીબી ગઈ. એટલે અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- “સમકિત મળવાથી અધિકારી પાત્ર બની બેઠો અને પ્રભુગુણ અખ્ય ખજાનાથી દીનતા ગરીબી ગઈ, (શ્રીમંત બની બેઠો)” એમ ન કહેતાં “ગુણના અખ્ય ખજાનાથી અધિકારી બન્યો, તથા સમકિત દાનથી દીનતા ગરીબી ગઈ એમ કેમ કહ્યું”

ઉ.- ‘પ્રભુ ! આપના ગુણખજનાથી મારે દીનતા ગઈ, હું શ્રીમંત બન્યો’ એમ ન કહેવાનું કારણ એ કે પ્રભુના ગુણગણનો અખ્ય ખજાનો તો પ્રભુની પોતાની પાસે રહ્યો, એનાથી આપણી દીનતા ગરીબી શી રીતે જાય ? આપણને એ ખજાનો મળ્યો હોત, તો આપણી ગરીબી જાત. પરંતુ અહીં એવું કહ્યું નથી. અહીં તો ‘ગુણ અક્ષય ખજાનાથી અધિકારી બની બેઠો.’ એટલું જ કહ્યું છે એ ‘અધિકારી’ એટલે ‘પાત્ર, યાને યોગ્ય.’ શેના ? તો કે સમકિતના એ શી રીતે ? તો કે પ્રભુના અક્ષય ગુણખજાનાની અનુમોદનાથી સમકિતના અધિકારી બનાય. સમકિત, દેવ ગુરુ પર ને દેવ-ગુરુના ગુણો પર અતિ રાગ-બહુમાન-અનુમોદનાથી આવે. એટલે દેવાધિદેવનો ગુણ-અખ્યખજાનો જાણવા મળ્યો, તેથી એના પર અતિ રાગ થયો, અનુમોદના આવી, એથી સમકિતનો અધિકારી (પાત્ર) બન્યો.

એટલે પછી કહ્યું ‘ગઈ દીનતા... પ્રભુ ! તુજ સમકિત દાનમે’ પ્રભુ તારા

સમકિતદાનથી મારી દીનતા ગઈ, સમકિતથી ભાવગરીબી ગઈ, ભાવશ્રીમંતાઈ આવી. ભાવગરીબી આ છે,- કરોડો રૂપિયા કે મોટા રાજ્યપાટ મળ્યા હોય છતાં મનને ઓછું આવે, અથવા એના પર ગારવ-આસક્તિ-અભિમાનથી એવો અંધાપો આવે કે આત્મસંપત્તિ તરફ નજર જ ન પડે. એના તરફ અંધાપો રહે. ત્યારે, સમકિત આ અંધાપો ટાળે છે; એ બાહ્ય સંપત્તિને તુચ્છ લેખાવે છે. એટલે ન એમાં મનને ઓછું આવવા દે કે ન એમાં ગારવ આવે.

પ્ર.- “સમકિતથી દીનતા યાને ભાવગરીબી ગઈ” એ કહ્યા પછી “પ્રભુગુણ અનુભવરસ કે આગે” કેમ કહ્યું ?

અનુભવ અને અનુભવરસમાં શો ફરક ?

પ્ર.- કેટલેક ઠેકાણે ‘અનુભવજ્ઞાન’ શબ્દ આવે છે એ જ અનુભવ છે, અને તેમાં પ્રભુના ક્ષમા-મૈત્રી આદિ ગુણોનો અલ્પાંશે આપણે, મન મારીને પણ, જાત અનુભવ કરવાનો છે, મન મારીને અલ્પાંશે પણ ક્ષમા મૈત્રી આદિ કેળવવાની છે. પછી એનો ‘રસ’ એટલે કે સહજ સંવેદન લાવવાનું છે.

સમકિતદાન મળવાથી સમકિતમાં પ્રભુનો અક્ષય ગુણ-ખજાનો એવો અનુપમ દેખાયો કે એનો અનુભવરસ મહાસંપત્તિરૂપ લાગ્યો, તેથી અમારી દીનતા ગરીબી ગઈ. સમકિતથી આ દીનતા ટળવા માટે ગુણ અખય ખજાનાનો અનુભવ કારણભૂત છે; અને એ અનુભવનો રસ એટલો બધો મહાન છે, ઉચ્ચ છે, કે એની આગળ ‘આવત નહીં કોઉ માનમેં’ અર્થાત્ મોટી ચક્રવર્તીતા કે ઈન્દ્રપણું પણ ‘માન’ ઉપમાન પામી શકતું નથી. અર્થાત્ એમ કહી શકાતું નથી કે ચક્રવર્તીતા-ઈન્દ્રતાના જેવો આ ગુણ-અનુભવ રસ છે. ગુણાનુભવ રસ આગળ જુએ બધા ફિક્કા પડી જાય છે, તુચ્છ દેખાય છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- તો અમને આ અનુભવરસ સમજાવોને ?

ઉ.- ના, ન સમજાવી શકાય, કેમ કે કવિ કહે છે, જિનહી પાયા તિનહી છિપાયા, ન કહે કોઉકે કાનમેં’ એ અનુભવ રસ જેણે પ્રાપ્ત કર્યો એણે પોતાના અંતરમાં જ એને છુપાવી રાખ્યો છે, કેમ કે એ ‘રસ’ વાણીથી કોઈને કાનમાં કહી શકાય એવો નથી; એ શબ્દાતીત છે; શબ્દમાં એને ઉતારી ન શકાય.

પ્ર.- તો પછી શું અમારે એ રસ વિના દરિદ્ર જ રહેવાનું ?

ઉ.- ના, “તાલી લાગી જબ અનુભવકી તબ સમજે એક સાન મે” અનુભવની તાલી લગાડો; ગુણાનુભવનો પ્રયત્ન કર્યો જાઓ, એમાં ક્યારેક તાલી લાગી જશે, અને ત્યારે એક ઈસારામાં એ સમજાશે. અહીં કવિને પ્રશ્ન છે,-

પ્ર.- ગુણાનુભવ રસ જો શબ્દમાં ઉતારી નથી શકાતો, તો પછી તમે કેમ સ્તવનમાં શબ્દથી એને ગાયા કરો છો ? શી રીતે શબ્દમાં ઉતારો છો ?

ઉ.- પ્રભુના ગુણનો અનુભવ એવો ઉછળ ઉછળા થાય કે ચંદ્રહાસ ખડગની જેમ એને અંતરરૂપી મ્યાનમાં છુપાવી શકાતો નથી, તેથી તે ઉછળીને કાવ્યના શબ્દમાં વ્યક્ત થાય છે. ચંદ્રહાસ ખડગ મ્યાનમાં છુપાવી શકાતું નથી, એ તો મોકા પર પ્રગટ થઈ જ જાય છે. એમ અહીં ગુણાનુભવ અંતરમાં છુપાવી શકાતો નથી, એ તો સહેજે સહેજે વાણીથી પ્રગટ થઈ જ જાય છે.

શ્રી શાંતિનાથ સ્વામીનું સ્તવન

હમ મગન ભયે પ્રભુ ધ્યાનમેં બિસર ગઈ દુવિધા તન મનકી, અચિરાસુત ગુણગાનમેં...હમ૦

હરિહર બ્રહ્મ પુરંદરકી ઋદ્ધિ, આવત નહિ કોઈ માનમેં;
ચિદાનંદકી મોજ મચી હૈ, સમતારસ કે પાનમેં...હમ૦૧
ઈતને દિન તુમ નાહિ પીછાન્યો, મેરો જન્મ ગમાયો અજાનમેં;
અબ તો અધિકારી હોઈ બૈઠે, પ્રભુગુણ અખય ખજાનમેં. હમ૦૨
ગઈ દીનતા સબહિ હમારી, પ્રભુ તુજ સમકિત દાનમેં;
પ્રભુગુણ અનુભવરસકે આગે, આવત નહિ કોઉ માનમેં...હમ૦૩
જિનહિ પાયા તિનહિ છિપાયા, ન કહે કોઉ કે કાનમેં;
તાલી લાગી જબ અનુભવકી, તબ સમજે કોઈ સાનમેં...હમ૦૪
પ્રભુગુણ અનુભવ ચંદ્રહાસ જયોં સો તો ન રહે મ્યાન મેં;
વાચકયશ કહે મોહ મહા અરિ, જીત લીયો હૈ મેદાન મેં...હમ૦૫

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૩૫, અંક-૨૭, તા. ૨૧-૩-૧૯૮૭

૧૦૮ ધર્મતેજ વધારો : મોહનું તેજ ઘટાડો

જૈન શાસ્ત્રમાં ધર્મતેજની વાતે આવે છે. દા.ત. જન્મતા અહમ કરનાર નાગકેતુ મોટા થયે, એકવાર એક દેવતાએ આખા નગરને કચરી નાખવા આકાશમાંથી એક પત્થરની શિલા નીચે ઉતારવા માંડી ! નાગકેતુ જવલંત સમ્યક્ત્વવાળા મહાન શ્રાવક છે, એ કેમ આ સહન કરે ? એમના મનને થયું ‘અરે ! આનાથી તો સંઘનો નાશ અને ચૈત્યનાશ પણ થાય ! હું જીવતે જીવતે આ કેમ જોઈ શકું ?’

એમ વિચારીને એ ચડ્યા મંદિરના શિખર પર અને ઉપર આકાશમાં રહેલ દુષ્ટ દેવતાની તર્જના તિરસ્કાર કરવા એની સામે તર્જની (પહેલી) આંગળી ઊંચી કરી આશ્ચર્ય થયું કે એમાંથી પ્રસરેલ ધર્મતેજ (ધર્મજ્યોત) થી દેવતા ડઘાઈ ગયો ! શિલા સંકોચી લઈ નાગકેતુના પગમાં પડી ગયો, અને ક્ષમા માગે છે. ધર્મતેજનો આ પ્રભાવ.

સુકેતુ મુનિ પર રાજાએ શિકારી કૂતરા એમને ફાફેડી નાખવા છોડેલા; પરંતુ જેવા એ આ મહાન મુનિના ધર્મતેજના વર્તુળમાં પેઠા કે તરત એ શાંત થઈ જઈ નીચે બેસી ગયા, અને વારંવાર માથું નમાવી મુનિને નમસ્કાર કરે છે.

બળભદ્ર મુનિ જંગલમાં રહેતા. એમના હૈયે એટલી બધી ક્રુણા હતી કે એના પ્રભાવે એમના ધર્મતેજનું વાતાવરણ જામેલું. એ વાતાવરણમાં આવતા સિંહ-વાઘ-વરુ જેવા પણ હિંસક પ્રાણીઓ એવા શાંત થઈ જતા કે ત્યાં આવેલા સસલા, હરણિયા વગેરે નિર્ભયપણે ફરતા ! ધર્માત્માનું ધર્મતેજ પાપીઓનાં પાપ પણ ભુલાવી દે છે.

સવાલ એ થાય છે કે આપણું એવું કોઈ ધર્મતેજ કેમ દેખાતું નથી !

જવાબ એ છે કે આપણામાં મોહનું તેજ જોર મારે છે. તેથી ધર્મતેજ ન પ્રગટે.

તો અહીં મોહતેજ કયું ? ને ધર્મતેજ કયું ? એ વિચારવું જોઈએ. મોહતેજ એ છે કે મોહની પ્રવૃત્તિ અને પૌદ્ગલિક પ્રવૃત્તિ (યાને વિચાર-વાણી-વર્તાવ) ખૂબ રસ અને હોંશભર્યા થાય. એના માટે જરૂરી લાગતા ક્રોધ-લોભ-મદ માયાદિ કષાયો નિસ્સંકોચ સેવાતા હોય. એમાં કશો પાપનો કે પરલોકનો ભય જ ન હોય; ત્યાં મોહતેજ ઝળકે છે. ત્યારે ધર્મતેજમાં એજ રસ-હોંશ-આતુરતા-ઉત્સાહ-અનહદતા-નિસ્સંકોચતા વગેરે ધર્મસેવનમાં હોય. તે બધું અહિંસાદિમાં હોય, દયામાં હોય, તેમજ જિનભક્તિમાં-સાધુસેવામાં-સંઘભક્તિમાં હોય. અર્થાત્ દાન-શીલ-તપ-ભાવના ધર્મમાં તીવ્ર રસ, ભારે હોંશ, અથાગ ઉત્સાહ અને આનંદ હોય. એમ દ-દ પ્રકારના બાહ્ય તપ અને આભ્યન્તર તપમાં, તેમજ સંવરના ૫૭ પ્રકારની આરાધનામાં એ તીવ્ર રસ હોંશ વગેરે હોય, અત્યંત આતુરતા-તમન્ના હોય, એના કેટલાય કોડ થતા હોય. આનાથી આત્મામાં ધર્મતેજ પ્રગટે.

અલબત્ત આ રીતે ધર્મતેજ વધારવું હોય ત્યારે મોહનું તેજ ઘટાડતા રહેવું જોઈએ. અર્થાત્ મોહની પ્રવૃત્તિ અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં રસ-હોંશ-ઉત્સાહ વગેરે મંદ પડતા આવે, સુસ્તી આવે, એવું કરવું જોઈએ. જનમતા અહમ કરનાર નાગકેતુ

વગેરેએ આમ જ ઈન્દ્રિય-વિજેતા વગેરે બની મોહનું તેજ ઘટાડી નાખેલું તેથી એમનું ધર્મતેજ ખૂબ ચકેલું, અને એથી જ દેવતા મહાત થઈ ગયેલો ! પોતે એક ઘરબારી શ્રાવક છતાં મોહતેજને લગભગ ખલાસ કરી ધર્મતેજ ભારે વિક્સાવેલું; તો જ તે જ ભવમાં એ ચારિત્ર અને મોક્ષ પામેલા.

તમે ધર્મસાધના કરો એની જેટલી કિંમત નથી, એટલી કિંમત એનો તમને રસ કેટલો છે ? એની છે. એમાં હોંશ કેટલી રહે છે ? ઉત્સાહ-ઊછરંગ કેટલો ? એની અંદર ઓતપ્રોતતા કેટલી ? એની કિંમત છે.

એટલે દા.ત. પ્રભુના દર્શન કરતા હો એટલું જ કિંમતી નથી, કિંતુ ત્યાં પહેલેથી દર્શનનો તીવ્ર રસ અને તલસાટ જોઈએ. દર્શન કરતાં એમાં અત્યંત આનંદ ઉલ્લાસ અને તન્મયતા જોઈએ, આકર્ષક ઓતપ્રોતતા અને ગદ્ગદતા જોઈએ. એવું પ્રભુપૂજામાં ને ચૈત્યવંદનમાં જોઈએ. એમ ગુરુની પાસે હો ત્યાંસુધી એમનું નિર્નિમેષ દર્શન કરાતું રહે. ગુરુમુખ-દર્શનમાં ઊછળતો આનંદ અને ગદ્ગદતા જોઈએ. ગૌતમસ્વામી ગુરુમહાવીર પ્રભુ પાસે રહેતાં એ જ કરતા તેથી કદી ગુરુમુખ-દર્શનમાં કંટાળ્યા નથી. મન કહે 'કેવું ક અવ્વલ ગુરુદર્શન !' એમ કરતાં હૃદયના તાર ઝણઝણે એવું બીજી બીજી સાધનાઓમાં થાય. પૂછો,

પ્ર.- ધર્મમાં એવો રસ શી રીતે બને ?

ઉ.- આ રીતે બને, કે જો મનને જડ પુદ્ગલના ગુણો અને એની પ્રવૃત્તિમાંથી જિન, જિનભક્તિ, વૈરાગ્ય તથા ક્ષમાદિ ગુણો તરફ વાળી દઈએ.

મહાવીર ભગવાનનો ઘરવાસમાં પણ વૈરાગ્ય કેવો ? કે એમને સારું સારું ખવરાવવા-પીવરાવવા-પહેરાવવા માટે મનાવવા પડતા. ત્યારે તો વિવાહનો અવસર આવ્યો ત્યારે પિતા સિદ્ધાર્થરાજા વિમાસણમાં પડ્યા કે વર્ષોથી આનો પ્રખર વૈરાગ્ય જોતાં, આની આગળ લગ્નની વાત કરવી કેવી રીતે ?

મોહનાં તેજ ઘટાડવા છે ? તો

(૧) વર્ધમાનકુમારની ખાવાપીવા વગેરેની પ્રવૃત્તિ કેવી, એમ મન પર લો. 'ખારું કે ખાટું ? સુતરાઉ કે રેશમી ? વગેરે કેવું આવ્યું, એની જેમને તથા જ નથી ! ત્યારે સાધુ થવા છતાં બધુ અપટ્ટોટ જોઈતું હોય, તો મોહનું તેજ વધે ? કે ઘટી જાય ? વૈરાગીને શું અપટ્ટોટ ખપે ? કે સંસારી જીવડાઓ જેને સાવ નકામું ને નાખી દેવા જેવું ગણે, એ ખપે ? મોહનું તેજ ઘટાડવું છે ? તો કિંમતી વિષયોની પ્રવૃત્તિ ઘટાડી નાખો.

(૨) બીજો ઉપાય આ કે દેવાધિદેવ ગુરુ, ધર્મ અને જિનવાણીનું અતિશય

